

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

ŞEYHÎ DÎVÂNI'NDA TIBBÎ UNSURLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MERVE GÜNAN

İSTANBUL 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

ŞEYHÎ DÎVÂNÎ'NDA TIBBÎ UNSURLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MERVE GÜNAN

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. SEBAHAT DENİZ

İSTANBUL 2018



MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek lisans öğrencisi Merve GÜBAN'ın "Şeyhî Dîvânı'nda Tıbbî Unsurlar" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı yüksek lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Sebahat DENİZ
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Doç. Dr. Ümran AY
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK
Üniversitesi Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi


.....

.....

.....

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun ⁰⁹/₀₆ / 2018 tarih ve ^{2018/07-06} sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Okan YESİLOĞLU
Müdür



İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	XIII
ÖZET	XV
ABSTRACT.....	XVI
KISALTMALAR	XVII
1. GİRİŞ.....	1
1.1. 15. YÜZYILDAKİ SOSYAL, SİYASÎ VE KÜLTÜREL DURUM.....	1
1.2. ŞEYHÎ'NİN HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ.....	4
1.2.1. Hayatı	4
1.2.2. Edebî Kişiliği.....	5
1.2.3. Eserleri.....	6
I. BÖLÜM: TIBBIN TEMELİ	8
1. TIBBIN TANIMI VE KONUSU	8
2. TIBBIN AMACI VE ÖNEMİ.....	9
3. ANÂSIR-I ERBA'A (Çâr unsur, çâr erkân, erkân-ı erba'a, ustukussât-ı erba'a, tabâi'-i erba'a, mevâdd-i erba'a, ümmehât-ı erba'a, ümmehât-ı süfliyye, usûl, mebâdî, kavâbis)	10
3.1. ANÂSIR-I ERBA'A İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER	10
3.2. ANÂSIR-I ERBA'A İLE İLGİLİ BENZETMELER	16
3.2.1. Ana	16
3.2.2. Çâr-rükn-i taht	16
3.2.3. Suffe	17
3.3. TOPRAK (TÜRÂB, HÂK).....	17
3.3.1. Toprak İle İlgili Genel Özellikler	17
3.3.2. Toprak İle İlgili Benzetsmeler	27
3.3.2.1. Âb-ı hayât	27
3.3.2.2. Bahçe	28
3.3.2.3. Cân menzili	28
3.3.2.4. Kân/Menba'	28
3.3.2.5. Külâh.....	29
3.3.2.6. Müferrih	30
3.3.2.7. Sürme ('Ayân, tûtiyâ)	30
3.3.2.8. Ton.....	32
3.3.2.9. Yüz.....	33
3.4. SU (ÂB, MÂ', ZÜLÂL).....	33
3.4.1. Su İle İlgili Genel Özellikler	34
3.4.2. Su İle İlgili Benzetsmeler.....	46
3.4.2.1. Âyinedâr.....	46

3.4.2.2. Cömertlik	46
3.4.2.3. Çeşme-i Hayvân.....	47
3.4.2.4. Gözyaşı	47
3.4.2.5. Kan.....	48
3.4.2.6. Kevser	48
3.4.2.7. Lütuf.....	48
3.4.2.8. Padişah	49
3.4.2.9. Söz	49
3.4.2.10. Vasl	50
3.4.2.11. Yanak	50
3.4.2.12. Zevk	51
3.5. HAVA (RÛZGÂR, YİL, BÂD)	51
3.5.1. Hava İle İlgili Genel Özellikler	51
3.5.2. Hava İle İlgili Benzetmeler	65
3.5.2.1. Ankâ.....	66
3.5.2.2. Dem-i ‘Îsî/‘Îsî	66
3.5.2.3. Ecel	67
3.5.2.4. Ferrâş	67
3.5.2.5. Hamza	67
3.5.2.6. Hem-Dem.....	68
3.5.2.7. Hulk	68
3.5.2.8. İman	69
3.5.2.9. Kahr	69
3.5.2.10. Padişah	69
3.5.2.11. Rûhü’l-kudüs	70
3.5.2.12. Satvet	70
3.5.2.13. Tarak	71
3.6. ATEŞ (ÂTEŞ, OD)	71
3.6.1. Ateş İle İlgili Genel Özellikler	71
3.6.2. Ateş İle İlgili Benzetmeler.....	79
3.6.2.1. Aşk (‘İşk, mahabbet).....	79
3.6.2.2. Ayrılık (Ayrulıg, firâk, fûrkat, hicr, hicrân)	80
3.6.2.3. Cefâ.....	82
3.6.2.4. Gayret.....	83
3.6.2.5. Hasret	83
3.6.2.6. Korku	84
4. MİZAÇLAR	85
4.1. MİZAÇLARLA İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER	85
4.2. MİZAÇLARLA İLGİLİ BENZETMELER	88
4.2.1. Hasm.....	88
5. AHLÂT-I ERBA‘A	90

5.1. AHLÂT-I ERBA‘A İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER.....	90
5.2. KAN (DEM, HÛN)	90
5.2.1. Kan İle İlgili Genel Özellikler	90
5.2.2. Kan İle İlgili Benzetmeler	107
5.2.2.1. Dudak.....	107
5.2.2.2. Su	108
5.2.2.3. Şafak	108
5.2.2.4. Şarap	109
5.2.2.5. Yanak.....	111
5.3. SAFRÂ	112
5.3.1. Safrâ İle İlgili Genel Özellikler	112
5.4. SEVDÂ (KARA SAFRA)	113
5.4.1. Sevdâ İle İlgili Genel Özellikler	113
5.4.2. Sevdâ İle İlgili Benzetmeler	117
5.4.2.1. Bend.....	117
5.4.2.2. Metâ‘	118
5.5. DİĞER VÜCUT SIVILARI	118
5.5.1. Ağız Suyu	118
5.5.1.1. Ağız Suyu İle İlgili Genel Özellikler	118
5.5.2. Gözyaşı	119
5.5.2.1. Gözyaşı İle İlgili Genel Özellikler	119
5.5.2.2. Gözyaşı İle İlgili Benzetmeler	122
5.5.2.2.1. Cevher/La‘l/Mercân/Yâkût.....	122
5.5.2.2.2. Cûybâr/Âb-ı revân	122
5.5.2.2.3. Dilenci.....	123
5.5.2.2.4. Dür-dâne	123
5.5.2.2.5. Hem-dem	124
5.5.2.2.6. Okyanus/Deniz/Pınar	124
5.5.2.2.7. Sel	124
5.5.2.2.8. Şafak	125
5.5.2.2.9. Şarap	125
5.5.2.2.10. Temizlikçi	125
5.5.2.2.11. Tercüman	126
5.5.2.2.12. Yağmur	126
5.5.3. Ter.....	127
5.5.3.1. Ter İle İlgili Genel Özellikler	127
5.5.3.2. Ter İle İlgili Benzetmeler.....	127
5.5.3.2.1. Gül Suyu	128
5.5.3.2.2. İnci	128
II. BÖLÜM: İNSAN VÜCÛDU VE DUYULAR	129
1. ORGANLARIN DOĞASI VE ÇEŞİTLERİ	129

1.1. BASİT/TEK ORGANLAR.....	129
1.1.1. Kemikler	129
1.1.1.1. Dişler.....	130
1.1.1.1.1. Dişler İle İlgili Genel Özellikler	131
1.1.1.1.2. Dişler İle İlgili Benzetmeler	132
1.1.1.1.2.1. Çiy.....	132
1.1.1.1.2.2. İnci	133
1.1.1.1.2.3. Nazm.....	133
1.1.2. Damarlar	134
1.1.2.1. Damarlar İle İlgili Benzetmeler	134
1.1.2.1.1. Urgan	134
1.1.3. Deri	135
1.1.3.1. Deri İle İlgili Genel Özellikler.....	135
1.1.4. Kıllar.....	135
1.1.4.1. Kıllar İle İlgili Genel Özellikler.....	135
1.1.4.2. Kıllar İle İlgili Benzetmeler	137
1.1.4.2.1. Baston (‘Asâ, çevgân).....	137
1.1.4.2.2. Cân	138
1.1.4.2.3. Kemend.....	138
1.1.4.3. Saçlar	138
1.1.4.3.1. Saçlar İle İlgili Genel Özellikler	139
1.1.4.3.2. Saçlar İle İlgili Benzetmeler	144
1.1.4.3.2.1. ‘Anber/Misk.....	145
1.1.4.3.2.2. ‘Asâ.....	146
1.1.4.3.2.3. Bend.....	147
1.1.4.3.2.4. Cân	147
1.1.4.3.2.5. Dâl.....	148
1.1.4.3.2.6. Dâm.....	148
1.1.4.3.2.7. Habeşî	148
1.1.4.3.2.8. Haç	149
1.1.4.3.2.9. Hind	149
1.1.4.3.2.10. Hindû	150
1.1.4.3.2.11. Kemend.....	150
1.1.4.3.2.12. Menekşe	151
1.1.4.3.2.13. Nâfe.....	151
1.1.4.3.2.14. Nesîm	151
1.1.4.3.2.15. Pây-bend	152
1.1.4.3.2.16. Perçem	152
1.1.4.3.2.17. Perdedâr	152
1.1.4.3.2.18. Resen ve Çenber	153
1.1.4.3.2.19. Sünbül	154
1.1.4.3.2.20. Tâvûs.....	154
1.1.4.3.2.21. Tesbih.....	154
1.1.4.3.2.22. Yılan (Mâr, ef’î).....	155

1.1.4.3.2.23. Zencîr ve Gul (Kolye).....	155
1.1.4.3.2.24. Zincir.....	156
1.1.4.3.2.25. Zünnâr.....	156
1.1.4.4. Kaşlar.....	157
1.1.4.4.1. Kaşlar İle İlgili Genel Özellikler.....	157
1.1.4.4.2. Kaşlar İle İlgili Benzetmeler.....	157
1.1.4.4.2.1. Kemân (Yay).....	157
1.1.4.4.2.2. Mihrâb.....	158
1.1.4.4.2.3. Tanık.....	158
1.1.4.5. Kirpikler.....	159
1.1.4.5.1. Kirpiklerle İlgili Genel Özellikler.....	159
1.1.4.5.2. Kirpiklerle İlgili Benzetmeler.....	159
1.1.4.5.2.1. Diken.....	160
1.1.4.5.2.2. Neşter.....	160
1.1.4.5.2.3. Ok.....	160
1.2. BİLEŞİK ORGANLAR.....	161
1.2.1. Beyin (Dimağ).....	161
1.2.1.1. Beyin (Dimağ) İle İlgili Genel Özellikler.....	162
1.2.2. Gözler.....	163
1.2.2.1. Gözler İle İlgili Genel Özellikler.....	164
1.2.2.2. Gözler İle İlgili Benzetmeler.....	176
1.2.2.2.1. Âhû.....	176
1.2.2.2.2. Avcı.....	177
1.2.2.2.3. Ayna.....	177
1.2.2.2.4. Bekçi (Pâsbân, şihne, ‘ases).....	177
1.2.2.2.5. Bîmâr.....	178
1.2.2.2.6. Câdû.....	178
1.2.2.2.7. Cellâd.....	179
1.2.2.2.8. Cimri.....	179
1.2.2.2.9. Harâmî.....	179
1.2.2.2.10. Hindû-yı Türkistânî.....	180
1.2.2.2.11. Kadeh.....	180
1.2.2.2.12. Melekü’l-Mevt.....	181
1.2.2.2.13. Nergis.....	181
1.2.2.2.14. Ok.....	181
1.2.2.2.15. Perdedâr.....	182
1.2.2.2.16. Reh-güzâr.....	182
1.2.2.2.17. Sakkâ/Sâkî.....	183
1.2.2.2.18. Sarhoş Kâfir.....	183
1.2.2.2.19. Şem‘dân.....	184
1.2.2.2.20. Tanık.....	184
1.2.3. Dil.....	184
1.2.3.1. Dil İle İlgili Genel Özellikler.....	185

1.2.4. Kulaklar	189
1.2.4.1. Kulaklar İle İlgili Genel Özellikler	189
1.2.5. Kalp	191
1.2.5.1. Kalp İle İlgili Genel Özellikler	191
1.2.5.2. Kalp İle İlgili Benzetmeler	194
1.2.5.2.1. Gonca	195
1.2.5.2.2. Taş.....	195
1.2.5.2.3. Tûr Dağı	195
1.2.5.2.4. ‘Ûd	196
1.2.6. Ciğer	196
1.2.6.1. Ciğer İle İlgili Genel Özellikler	197
1.2.6.2. Ciğer İle İlgili Benzetmeler	201
1.2.6.2.1. Bahr-ı Hûn	201
1.2.6.2.2. Kebâb	202
1.3. DİĞER ORGANLAR	202
1.3.1. Baş	203
1.3.1.1. Baş İle İlgili Genel Özellikler	203
1.3.2. Yüz	209
1.3.2.1. Yüz İle İlgili Genel Özellikler	210
1.3.2.2. Yüz İle İlgili Benzetmeler.....	217
1.3.2.2.1. Altın	218
1.3.2.2.2. Ay.....	218
1.3.2.2.3. Âyine.....	219
1.3.2.2.4. Cennet	219
1.3.2.2.5. Gencîne	219
1.3.2.2.6. Gönül Bağı.....	220
1.3.2.2.7. Gül	220
1.3.2.2.8. Gülistân.....	221
1.3.2.2.9. Güneş	221
1.3.2.2.10. Hûr	222
1.3.2.2.11. Ka‘be.....	222
1.3.2.2.12. Kara Toprak	223
1.3.2.2.13. Kitap.....	223
1.3.2.2.14. Levh	223
1.3.2.2.15. Mushaf	224
1.3.2.2.16. Peri	224
1.3.2.2.17. Ruh.....	225
1.3.2.2.18. Satranç Tahtası.....	225
1.3.2.2.19. Şem‘	225
1.3.2.2.20. Yasemin	226
1.3.3. Alın	226
1.3.3.1. Alın İle İlgili Genel Özellikler	227
1.3.3.2. Alın İle İlgili Benzetmeler	227

1.3.3.2.1. Eyvân	227
1.3.3.2.2. Güneş	228
1.3.3.2.3. Tâk	228
1.3.4. Yanak.....	228
1.3.4.1. Yanak İle İlgili Genel Özellikler	229
1.3.4.2. Yanak İle İlgili Benzetmeler.....	230
1.3.4.2.1. Âteş-i Mûsî	230
1.3.4.2.2. Ergavân	231
1.3.4.2.3. Gül	231
1.3.4.2.4. Kâfûr	232
1.3.4.2.5. Lâle	232
1.3.4.2.6. Perî.....	233
1.3.4.2.7. Su	233
1.3.4.2.8. Sûret-i Azrâ.....	233
1.3.5. Ağız	234
1.3.5.1. Ağız İle İlgili Genel Özellikler	234
1.3.5.2. Ağız İle İlgili Benzetmeler	236
1.3.5.2.1. Gonca	237
1.3.5.2.2. La'l Hokka	237
1.3.5.2.3. Nokta.....	237
1.3.5.2.4. SadeF	238
1.3.5.2.5. Şeker	238
1.3.6. Dudak	239
1.3.6.1. Dudak İle İlgili Genel Özellikler	239
1.3.6.2. Dudak İle İlgili Benzetmeler.....	242
1.3.6.2.1. Âyet-i Rahmet.....	242
1.3.6.2.2. Çeşme-i Cân.....	243
1.3.6.2.3. Dermân Menzili	243
1.3.6.2.4. Emsem/Em/Devâ	243
1.3.6.2.5. Gonca	244
1.3.6.2.6. Hokka/İlaç Kabı.....	244
1.3.6.2.7. Hz. İsa	245
1.3.6.2.8. Kadeh	245
1.3.6.2.9. Kevser Irmağı	245
1.3.6.2.10. La'l/La'l Hokka	246
1.3.6.2.11. Mercân/'Akîk.....	246
1.3.6.2.12. Nokta.....	247
1.3.6.2.13. Şarap	247
1.3.6.2.14. Şeker	248
1.3.6.2.15. Şekerci Dükkânı.....	248
1.3.6.2.16. Şerbet	248
1.3.6.2.17. Tabîb	249
1.3.6.2.18. Tûtî.....	249
1.3.6.2.19. Yâkût.....	250

1.3.7. Çene.....	250
1.3.7.1. Çene İle İlgili Benzetmeler.....	251
1.3.7.1.1. Kuyu.....	251
1.3.8. Boyun.....	251
1.3.8.1. Boyun İle İlgili Genel Özellikler.....	252
1.3.9. Boğaz.....	254
1.3.9.1. Boğaz İle İlgili Genel Özellikler.....	254
1.3.10. Damak.....	255
1.3.10.1. Damak İle İlgili Genel Özellikler.....	255
1.3.11. Sîne.....	255
1.3.11.1. Sîne İle İlgili Genel Özellikler.....	255
1.3.11.2. Sîne İle İlgili Benzetmeler.....	256
1.3.11.2.1. Levh.....	256
1.3.11.2.2. Ma‘rekegâh.....	257
1.3.11.2.3. Suffe.....	257
1.3.12. Sırt.....	257
1.3.12.1. Sırt İle İlgili Genel Özellikler.....	258
1.3.13. Bel.....	258
1.3.13.1. Bel İle İlgili Genel Özellikler.....	259
1.3.13.2. Bel İle İlgili Benzetmeler.....	259
1.3.13.2.1. Hat.....	259
1.3.13.2.2. Kıl.....	260
1.3.14. Kol.....	260
1.3.14.1. Kol İle İlgili Genel Özellikler.....	260
1.3.15. El.....	261
1.3.15.1. El İle İlgili Genel Özellikler.....	262
1.3.15.2. El İle İlgili Benzetmeler.....	267
1.3.15.2.1. Yed-i Beyzâ.....	267
1.3.16. Avuç.....	268
1.3.16.1. Avuç İle İlgili Genel Özellikler.....	268
1.3.17. Parmaklar.....	269
1.3.17.1. Parmaklar İle İlgili Genel Özellikler.....	269
1.3.18. Baldır.....	269
1.3.18.1. Baldır İle İlgili Genel Özellikler.....	269
1.3.19. Ayaklar.....	270
1.3.19.1. Ayaklar İle İlgili Genel Özellikler.....	270
1.3.19.2. Ayaklar İle İlgili Benzetmeler.....	273
1.3.19.2.1. Efser-i Kısırî.....	273
1.3.19.2.2. Müntehâ mi‘râc.....	273
2. DUYULAR (DIŞ KUVVETLER).....	275
2.1. GÖRME.....	275
2.2. İŞİTME.....	275

2.3. KOKLAMA	276
2.4. DOKUNMA	277
2.5. TATMA	277
III. BÖLÜM: HASTALIK, HASTA, HEKİM, TEŞHİS VE TEDAVİ	279
1. HASTALIK	279
1.1. UMUMÎ OLARAK HASTALIK	279
1.2. FİZYOLOJİK HASTALIKLAR	301
1.2.1. Ağrı.....	302
1.2.2. Ateş.....	302
1.2.3. Ayağa Diken Batması.....	304
1.2.4. Bayılma.....	304
1.2.5. Cerâhat/Zahm/Figâr/Yara.....	305
1.2.6. Dil Tutukluğu (Dilde Usret Olması).....	308
1.2.7. Göze Hayaller Görünmesi	309
1.2.8. Hafakân ve Yarakân	309
1.2.9. Havâle.....	311
1.2.10. Hıvel (Şaşılık).....	311
1.2.11. Hîre/Yoş	311
1.2.12. ‘İşk.....	312
1.2.13. Kamburluk.....	314
1.2.14. Kan Ağlamak.....	314
1.2.15. Kan Kaşanmak.....	315
1.2.16. Kan Tükürmek.....	316
1.2.17. Nefesin Kötü Kokması	316
1.2.18. Per Dökmek	317
1.2.19. Perde/Hicâb/Perde-i Sebel.....	318
1.2.20. Sancı	319
1.2.21. Sımk.....	320
1.2.22. Sudâ‘	321
1.2.23. Şa‘r (kıl).....	321
1.2.24. Takatı Tak Olmak.....	322
1.2.25. Zehirlenme.....	322
1.3. PSİKOLOJİK HASTALIK VE DURUMLAR	323
1.3.1. Buhl	324
1.3.1.1. Buhl İle İlgili Benzetmeler	324
1.3.2. Delilik.....	324
1.3.3. Gurur.....	325
1.3.4. Havf.....	326
1.3.5. Hırs	327
1.3.6. Hışm (Öfke).....	328
1.3.7. İkiyüzlülük.....	328

1.3.8. Kara Sevda.....	329
1.3.9. Kaygı	333
1.3.10. Keder (Gam, gussa, melâl)	334
1.3.11. Kelâl (Yorgunluk, bıkkınlık).....	336
1.3.12. Kıskançlık.....	337
1.3.13. Seher	341
2. HASTA.....	343
2.1. FİZYOLOJİK HASTALAR	343
2.1.1. Ağaç.....	345
2.1.2. Ahvel	345
2.1.3. Âşık.....	345
2.1.4. Bülbül	346
2.1.5. Cân.....	347
2.1.6. Ciğer	348
2.1.7. Gönül	349
2.1.8. Hat	353
2.1.9. Kör.....	353
2.1.10. Lâl/Güng/Ebkem/Epsem	354
2.1.11. Nergis	355
2.1.12. Sevgilinin Gözü	356
2.1.13. Şeyhî	356
2.2. PSİKOLOJİK HASTALAR.....	357
2.2.1. Deli	357
2.2.2. Dü-rûy.....	362
2.2.3. Gam-zede.....	362
2.2.4. Hasîs	363
2.2.5. Hazîn.....	363
2.2.6. Hod-perest	364
2.2.7. İnatçı (‘Âk, ser-keş).....	364
2.2.8. Kûr-dil (Gönlü kör, ahmak).....	365
2.2.9. Şehvet-perest	365
2.2.10. Yâbis-dimâg	366
3. HEKİM.....	367
3.1.1. Hekim İle İlgili Genel Özellikler.....	367
3.1.2. Hekim İle İlgili Benzetmeler	370
3.1.2.1. Allah.....	370
3.1.2.2. Hükümdar	370
3.1.2.3. Saba Rüzgârı	371
3.1.2.4. Sâkî	372
3.1.2.5. Sevgili	372
3.1.2.6. Sevgilinin Dudağı	373
3.1.2.7. Sevgilinin Saçı	373

3.1.2.8. Zikrullâh.....	373
4. TEŞHİS VE TEDAVİ.....	375
4.1. TEŞHİS	375
4.2. TEDAVİ	376
4.2.1. Tedavi Merkezi.....	376
4.2.2. Reçete	377
4.2.3. Tedavi Yöntemleri.....	378
4.2.3.1. Bitkilerle Tedavi	378
4.2.3.1.1. Nar	378
4.2.3.1.2. Reyhân	378
4.2.3.2. Cerrahî Tedavi	379
4.2.3.3. Güzel Kokularla Tedavi.....	380
4.2.3.4. İlaçla Tedavi	380
4.2.3.4.1. Merhem.....	385
4.2.3.4.2. Müferrih	387
4.2.3.4.3. Nûş-dârû.....	388
4.2.3.4.4. Sürme (Kuhl, tûtiyâ)	389
4.2.3.4.5. Tiryâk.....	392
4.2.3.4.6. Yara Tozu	394
4.2.3.5. Mürebbiyat İle Tedavi	394
4.2.3.6. Musiki İle Tedavi.....	395
4.2.3.7. Muskayla Tedavi.....	398
4.2.3.8. Sargıyla Tedavi	399
4.2.3.9. Şerbetlerle/Şuruplarla Tedavi	400
4.2.3.9.1. Şarâb-ı Reyhânî.....	401
4.2.3.9.2. Şarâb-ı ‘Unnâb	402
4.2.3.9.3. Cev-âb	402
4.2.4. Tedavi Araç Gereçleri	403
4.2.4.1. Baston	403
4.2.4.2. Hokka (İlaç Kutusu).....	404
4.2.4.3. Neşter	405
4.2.4.4. Zincir.....	405
4.2.5. İyileşme	406
4.2.6. Önlem	408
IV. BÖLÜM: HAYATIN DÖNEMLERİ	410
1. DOĞUM ÖNCESİ DÖNEM (HAMİLELİK)	411
2. DOĞUM.....	412
3. BEBEKLİK DÖNEMİ	413
4. ÇOCUKLUK DÖNEMİ.....	414
5. ERGENLİK (BÜLUĞ) DÖNEMİ	415

6. GENÇLİK DÖNEMİ.....	416
7. YAŞLILIK DÖNEMİ.....	418
8. ÖLÜM.....	423
8.1. ÖLÜM İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER.....	423
8.2. ÖLÜM İLE İLGİLİ BENZETMELER	437
8.2.1. Agulu Ok	437
8.2.2. Sâkî.....	437
8.2.3. Şîr	438
8.2.4. Tavk.....	438
8.2.5. Yil	438
SONUÇ	440
ATASÖZLERİ, DEYİMLER ve DEYİŞLER SÖZLÜĞÜ	443
KAYNAKÇA.....	448
ÖZ GEÇMİŞ	457

ÖN SÖZ

Şeyhî, klasik Türk şiirinin tekamülündeki köşe taşlarından biri olarak kabul edilir. Erken dönem şiirlerinde kullanılan basit kalıpların yerini Şeyhî’de mürekkep kalıplar almış ve klasik Türk şiirinin halk şiiriyle olan benzerliği hemen hemen ortadan kalkmıştır. Bu incelemede Şeyhî’nin divanının seçilmiş olmasının ilk sebebi budur.

Bu çalışma, şâirlerin meslekleriyle ilgili unsurların, onların şiir dünyasına olan etkisini merak sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sebeple kelime ve kavramları klasik Türk şiirine fazlaca etki etmiş olan tıp konusuna karar verilmiştir. Şeyhî, şâirliğinin yanı sıra göz hekimliğiyle de ünlenmiş olması sebebiyle bu incelemeye konu olmuştur.

Konu bu şekilde belirlendikten sonra fişlenecek terimlerin tespiti ve konunun bölümlendirilmesi için çeşitli eserler ve makaleler tarandı. Sonrasında fişleme aşamasına geçildi. Taranan eserlerin çoğunda İbn Sînâ’nın *el-Kânûn fi’t-Tıbb* kitabında uyguladığı sınıflandırmanın kullanıldığı görüldü. Şeyhî’nin de dönemi itibariyle bu tasnifi bildiği düşünülerek, çalışma buna göre başlıklandırıldı. Buna göre çalışma, “Tıbbın Temeli”, “İnsan Vücûdu ve Duyular”, “Hasta, Hastalık, Teşhis ve Tedavi” ve “Hayatın Dönemleri” olmak üzere dört bölüme, bu bölümler de alt başlıklara ayrıldı. Her alt başlık genel özellikler ve benzetmeler şeklinde ayrıca incelendi ve şâirin kullandığı deyim ve atasözlerine genel özellikler kısmında yer verildi. Ayrıca çalışmanın sonuna işlevsel olması amacıyla atasözleri, deyimler ve deyişler sözlüğü eklendi. Benzetmeler ve alt başlıklar okuyucuya kolaylık olması bakımından alfabetik olarak düzenlendi. “Diğer Organlar” bölümünde çeşitli tıp kitaplarında uygulanan klasik İslam tıp kitabı düzenine riayet edilerek organlar baştan aşağı sıralandı. Her bir bölümde konuyla ilgili beyitlere yer verildikten sonra günümüz Türkçesiyle nesre çevirisi yapıldı. Sonrasında beyitlerin açıklanmaya muhtaç kısımları aydınlatıldı. Bahsi geçen konuyla ilgili divanda yer alan başka beyitler varsa, sayfa ve gazel numarası verilerek işaret edildi.

Çalışmada yer verilen beyitlerin tamamı Halit Biltekin’in doktora tezi (Halit Biltekin, *Şeyhi Divanı: İnceleme, Tenkitli Metin, Dizin*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2003.) olarak hazırladığı çalışmadan alıntılandı. Okuyuşta farklı bir varyant kabul edildiğinde dipnotta belirtildi. Bu inceleme daha çok metin tahliline yönelik olduğundan transkripsiyon sistemi kullanılmadı. Bunun

yerine hemzeyi karşılamak üzere (‘), ayın yerine (‘), uzun harfleri göstermek için (^) ve damaksı n harfine işaret etmek üzere (ñ) simgesi kullanıldı.

Çalışmanın başında Şeyhî’nin hayatı, sanatı ve eserleriyle ilgili bilgilere yer verildi. Bu bilgilerde tartışmaya açık noktalar bulunsa da asıl konunun dışında olduğundan ve ayrı bir çalışmayı gerektirdiğinden şâir hakkındaki genel kabulleri aktarmakla yetinildi.

Son olarak çalışma esnasında yardımlarını esirgemeyen muhterem hocalarım Prof. Dr. Sebahat DENİZ’e ve Doç. Dr. Ümran AY’a teşekkürü bir borç bilirim. Tez dönemim boyunca ve öncesinde desteklerini eksik etmeyen anneme ve babama minnettarım.

Merve GÜNAN
İSTANBUL, 2018

ÖZET

Şeyhî, 15. yüzyılın önemli şâirlerinden ve hekimlerinden biridir ve klasik Türk şiirinin kurucularından kabul edilir. Bu çalışmada onun divanında yer verdiği tıbbî unsurlar incelenmiştir.

Çalışma, dört bölümden oluşmaktadır. Her bölümde konuyla ilgili bilgi verilmiş ve o hususun yer aldığı beyitlerden örnekler nesre çevirileriyle birlikte sunulmuştur.

Çalışmanın amacı; Şeyhî'nin, şiirlerinde meslek alanı olan tıpla ilgili unsurlara ne şekilde yer verdiğini tespit etmektir.

Anahtar Kelimeler: Divan, Şeyhî, tıp, meslek.



ABSTRACT

Şeyhî, is one of the most important poets and physicians of the 15th century and is accepted by the founders of classical Turkish poetry. In this study, the medical elements of his divan were examined.

The study consists of four parts. In each section, relevant information was given on the subject, and examples from the couplets in which the matter is included are presented with the translation of the prose.

Purpose of the study; It is to determine how Şeyhî's place in poetry is related to the elements of poetry, which is the profession.

Key words: Divan, Şeyhî, medicine, profession.



KISALTMALAR

<i>a.g.e.</i>	Adı Geçen Eser
<i>a.g.m.</i>	Adı Geçen Makale/Madde
<i>a.g.t.</i>	Adı Geçen Tez
<i>as.</i>	‘aleyhi’s-selâm
<i>bk.</i>	Bakınız
<i>bs.</i>	Baskı
<i>C.</i>	Cilt
<i>çev.</i>	Çeviren/Çevirenler
<i>G.</i>	Gazel
<i>Hz.</i>	Hazret-i
<i>hzl.</i>	Hazırlayan/Hazırlayanlar
<i>K.</i>	Kaside
<i>Me.</i>	Mesnevi
<i>Mus.</i>	Musammat
<i>s.</i>	sayfa/sayfa aralığı
<i>S.</i>	Sayı
<i>sav.</i>	sallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem
<i>T.</i>	Tarih
<i>TDK</i>	Türk Dil Kurumu
<i>TDVİA</i>	Türkiye Divanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
<i>vb.</i>	ve benzeri
<i>vd.</i>	ve diğerleri
<i>vr.</i>	varak

1. GİRİŞ

1.1. 15. YÜZYILDAKİ SOSYAL, SİYASÎ VE KÜLTÜREL DURUM

Şeyhî'nin yaşadığı devir olan 15. yüzyıla Osmanlı Devleti, Timur ile yaptığı Ankara Savaşı (28 Temmuz 1402) mağlubiyetiyle girmiştir.¹

Bu savaş sonucunda Anadolu'da siyasi parçalanmalar meydana gelmiş, savaşa katılan Bâyezîd'in oğullarından Mustafa ve Musa Çelebi Timur'a esir düşmüş, diğer oğulları İsa Çelebi Bursa'ya, Süleyman Çelebi Edirne'ye ve Çelebi Mehmed (I. Mehmed) Amasya'ya gitmiştir.

Şehzadelerin hepsinin tahtı ele geçirme istekleri, iktidar mücadelesine sebep olmuş ve böylece 1402-1413 yılları arası, tarihte Fetret Devri olarak adlandırılmıştır.

Yüzyılın başında böyle bir görüntü hâkimken, Çelebi Mehmed 1413'te tahta geçmiş, devletin eski durumuna dönebilmesi için çaba sarf etmiş ve böylece Anadolu'nun çehresi değişmeye ve bir tek siyasi güç hâkim olmaya başlamıştır.

Çelebi Mehmed'in 1421'de ölümü üzerine Bizanslıların elinde mahpus bulunan ve Gelibolu'yu Bizans'a bırakma şartıyla serbest bırakılan kardeşi Mustafa, Rumeli tarafından sultan olarak tanınmıştır. Onun karşısında ise yeniçeriler ve âlimler tarafından desteklenen, Çelebi Mehmed'in oğlu Murad (II. Murad) vardır. İktidar mücadelesinde Murad, amcasını yenerek, onu destekleyen Bizans'ı kuşatmıştır. Bu sırada Anadolu Beylerinin teşvikiyle baş kaldıran Mustafa'nın isyanını bastırabilmek için İstanbul kuşatmasını kaldırmış ve kardeşinin üzerine giderek onu yenmiş, idam ettirmiştir.² II. Murad, bu merhaleden sonra devletin dış düşmanlarına yönelmiştir.

II. Murad devrinde Venedik'le ve Macarlarla ilişkilerin bozulması ve Rumeli'deki savaşlardan yararlanmak isteyen Karamanoğulları'nın faaliyetleri, Osmanlı'yı meşgul etmiştir. II. Murad, Segedin anlaşmasıyla tahttan çekilince, Rumeli'deki güçler bunu fırsata çevirmek isteyerek ittifak kurmuştur. Bu ittifakın kurulmasıyla gerçekleşen Varna Savaşı'nı (10 Kasım 1444) Osmanlı kazanmış, bu

¹ F. Çetin Derin, "Osmanlı Devleti'nin Siyasî Tarihi", *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, s. 479.

² F. Çetin Derin, a.g.m., s. 479.

yenilginin etkilerini yok etmek isteyen Macar kralı ise II. Kosova savaşında tekrar yenilmiştir (1448).³

II. Murad'dan sonra tahta çıkarılan II. Mehmed ilk saltanat devrinde (1444-1446) genç yaşı sebebiyle başarılı olamamıştır. Manisa'ya şehzadeliğe çekilip kendini yetiştirince, donanımlı bir şekilde 1451'de tahta yeniden çıkmıştır. İstanbul'un fethini amaç edinen II. Mehmed, 29 Mayıs 1453 tarihinde taarruz emrini vererek İstanbul'u fethetmiştir. Sonrasında Bizans tahtı üzerinde hak iddia edebilecek Trabzon Rum Devletine son vermiş, Karaman Beyliği'ni Osmanlı'ya bağlamış, Uzun Hasan'ı da yenerek, hükümdarlığı boyunca Anadolu ve Balkanların tek hâkimi olmuştur.⁴

15. yüzyıl aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin kültür ve medeniyet alanında ilerleme devridir.⁵ Osmanlı Devleti'nde meydana gelen karışıklıklar kültürel ve edebî faaliyetleri durdurmamıştır.⁶ Özellikle Osmanlı şehzadelerinin vali olarak buldukları şehirlerde bu faaliyetler daha canlı olmuştur. Bunun yanında Rumeli'de Filibe, Serez, Selanik ve Üsküp gibi şehirlerdeki kültürel faaliyetler neticesinde Niyazî-i Kadîm, Kandî, Sa'di, Prizrenli Sûzî Çelebi, Priştineli Mesihî ve Zarîfî gibi şâirler yetişmiştir. Yüzyılın ikinci yarısında tüm bu faaliyetlerin merkezi İstanbul olmuştur.⁷

Bu devirde Türk dili yalnızca halkın konuştuğu dil olmaktan başka, bir edebiyat ve devlet dili olarak da varlığını ortaya koymuştur. Fermanlar gibi resmî belgeler ve kitabeler buna kanıt oluşturmaktadır. 15. yüzyılda şâirler ve ilim adamları üç saray tarafından desteklenmiştir. Bunlar Konya'da Karamanoğulları, Sinop ve Kastamonu'da Candaroğulları, Edirne ve Bursa'da Osmanlı sarayı çevresidir.⁸

Bu asırda Divan edebiyatı gelişmeye devam etmiş ve kuruluşunu tamamlamıştır.⁹ Manzum ve mensur her türde ve içerikte eserler verilmiştir. Yazılan eserlerin sade bir dile sahip olmasında, hükümdarların şâir ve yazarları yönlendirmelerinin ve uyguladıkları politikaların da etkisi olmuştur. Tezkirelerde ve nazire mecmualarında pek çok şâirin adı zikredilmiştir; ancak tezkirelerde eser sahibi

³ F. Çetin Derin, a.g.m., s. 479-80.

⁴ Kemal Yavuz, "XV. Yüzyıl Anadolu Sahası Türk Edebiyatı", *XIV.-XV. Yüzyıllar Türk Edebiyatı*, 2. bs., Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013, s. 113.

⁵ Mustafa İsen vd., *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, 8. bs., Grafiker Yayınları, Ankara 2014, s. 76.

⁶ Ahmet Atillâ Şentürk, Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, 9. bs, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014, s. 201.

⁷ Kemal Yavuz, a.g.m., s. 87.

⁸ Fahir İz, Günay Kut, "XV. Yüzyıl Türk Edebiyatına Toplu Bakış", *Büyük Türk Klasikleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1985, C. 2, s. 105.

⁹ Faruk Kadri Timurtaş, "Türkiye Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1976, s. 420.

olduğu belirtilen şâirlerden bir kısmının divanı günümüze ulaşmamıştır. Bu yüzyılda yazılan divan sayısında, önceki yüzyıla nazaran artış vardır. Divanlar gibi mesnevi ve hamse türlerinde de sayı ve nitelik bakımından artış görülmektedir.¹⁰

Çelebi Mehmed, ilim ve fikir faaliyetlerine önem vererek Merzifon ve Bursa'da medreseler kurmuştur. Bu medreselerde devrin ünlü bilim adamları dersler vermiştir.¹¹ O, aynı zamanda Ahmedî, Ahmed-i Dâ'î ve Şeyhî gibi şâirleri himaye etmiş, tercüme ve telif, nitelik bakımından orijinal eserlerin yazılmasını sağlamıştır. Ahmedî *Cemşîd ü Hurşîd* mesnevisini, Ahmed-i Dâ'î *Ukûdü'l-Cevâhir* adlı lugatini, Şeyhî ise *Harnâme*'sini Çelebi Mehmed'e sunmuştur.¹² Abdülvâsî Çelebi, Rükneddîn Ahmed ve Abdülvehhâb bin Yûsuf bin Ahmed el-Mardanî de ona eser sunan isimler arasındadır.¹³

Âlimler ve şâirlerle haftada iki kez görüşen, iyiliksever tabiatı dolayısıyla Ebu'l-hayr diye anılan, yetenekli kişilere iltifat eden II. Murad, Türk edebiyatının gelişmesinde ve kendi adına çok sayıda eserin yazılmasında etkili olmuştur. O, kaynaklarda belirtildiğine göre ilk şiir söyleyen ve ilk mahlas kullanan (Murâdî) Osmanlı padişahıdır. Bu özelliği onun devrinde edebiyatın gelişme göstermesine önemli katkıda bulunmuştur. Şeyhî, Cemâlî, Şemsî, Nakkaş Safî, Za'îfî, İvaz Paşazâde Atâî, Hüsâmî, Hassân, Bursalı Ulvî ve Aşkî, onun devrinde önde gelen ve meclisine girmeyi başaran şâirlerdir. II. Murad'ın önemli özelliklerinden biri de tercüme eserlerin sade bir dille yazılmasını istemiş olmasıdır. Bunun sonucunda Türkçe, edebiyat dili olarak işlenmiştir. II. Murad devrinde yaşayan Osmanlı din, kültür ve tasavvuf hayatının önemli kişileri arasında Hacı Bayram-ı Velî, Emir Sultan, Eşrefoğlu Rûmî, Yazıcıoğlu Mehmed ve Ahmed-i Bîcân gibi isimler bulunmaktadır. Âşık Paşazâde, Şükrullah ve Oruç Bey de onun devrinde yaşamış tarihçilerdir. Anadolu'da yazılan nazire mecmualarının ilk örneği olan ve Ömer b. Mezîd tarafından derlenen *Mecmû'atü'n-Nezâir*, yine II. Murad'a sunulmuş eserlerdendir.¹⁴

Babası II. Murad gibi bilime ve sanata önem veren Fatih, İstanbul'u bir kültür merkezi hâline getirmek için çaba sarf etmiştir. O, din ve ırk gözetmeden âlimleri himaye edip, bilime gösterdiği ilginin bir tezahürü olarak Sahn-ı Seman adı verilen medreseleri kurmuş ve bu medreselerde devrin büyük âlimleri ders vermiştir. Pek çok

¹⁰ Kemal Yavuz, a.g.m., s. 87.

¹¹ Kemal Yavuz, a.g.m., s. 88.

¹² Fahir İz, Günay Kut, a.g.m., s. 105.

¹³ Kemal Yavuz, a.g.m., s. 88.

¹⁴ Kemal Yavuz, a.g.m., s. 89-90.

dil bilen Fatih'in Topkapı Kütüphanesi koleksiyonundaki eserler, onun ilgi alanının çeşitliliğini göstermektedir.¹⁵ Avnî mahlasını kullanarak şiir söyleyen Fatih, Türkçe divan sahibi ilk Osmanlı padişahıdır. Şehzadeleri de onun peşinden gitmiş, II. Bayezid Adlî mahlasını, Cem Sultan ise adını kullanarak divan tertip etmiştir.¹⁶

15. yüzyılın ilk yarısında kaleme alınan eserlerde sade bir dil kullanılmış olmasına rağmen, ikinci yarısında Necâtî, Visâlî ve Şehzade Korkut gibi Türkçe hassasiyeti taşıyan şâirlerin yanında, süslü nesir örnekleri veren isimlerin varlığı, dildeki yabancı unsurların artmasına sebep olmuştur.

Bu asır, pek çok alanda olduğu gibi edebiyat alanında da ilerlemelerin olduğu ve divan edebiyatının klasikleşmeye başladığı devirdir.

1.2. ŞEYHÎ'NİN HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.2.1. Hayatı

I. Murad zamanında Kütahya'da doğmuştur. Adı kaynaklarda Sinan, Yûsuf Sinan ve Yûsuf Sinâneddin olarak geçmektedir. Babasının adı Ahmed Mecdüddin'dir.¹⁷ Tabip olması hasebiyle 'Hekim Sinan' diye tanınan Şeyhî, ilköğrenimine Kütahya'da başlamış ve Ahmedî'den ders almıştır.¹⁸ Daha sonra İran'a giderek burada Seyyid Şerîf-i Cürcânî ile ders arkadaşı olmuş ve tasavvuf, edebiyat, tıp gibi alanlarda eğitim görmüştür.¹⁹ Latîfî onun için "kemâl-i hazâkatla devrün Bukratı ve dehrün Sokratı idi"²⁰ demektedir. Bu ifade onun ilmine önem verilen bir kişi olduğunu ispatlamaktadır. O dönem etkileri görülen Kemâl-i Hocendî, Selmân-ı Sâvecî ve Hâfız-ı Şîrâzî gibi önemli İran şâirlerinden etkilenmiştir.²¹ Memleketine dönerken Ankara'ya uğrayıp Hacı Bayrâm-ı Velî'ye intisap etmiştir.²² Bu sebeple Şeyhî mahlasını aldığı görüşü kabul görmüştür.²³ Ancak fiilen şeyhlik yapmamıştır.²⁴

¹⁵ Kemal Yavuz, a.g.m., s. 113-14.

¹⁶ Kemal Yavuz, a.g.m., s. 116.

¹⁷ Halit Biltekin, "Şeyhî", *TDVİA*, C. 39, Ankara 2010, s. 80.

¹⁸ Kemal Yavuz, "XV. Yüzyıl Anadolu Sahası Türk Edebiyatı", *XIV.-XV. Yüzyıllar Türk Edebiyatı*, 2. bs., Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013, s. 102.

¹⁹ Halit Biltekin, a.g.m., s. 80.

²⁰ Latîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)*, hzl. Rıdvan Canım, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2000, s. 338.

²¹ Ahmet Atillâ Şentürk, Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, 9. bs., Dergâh Yayınları, İstanbul 2014, s. 175.

²² Tahir Olgun, *Germiyan'lı Şeyhî ve Harnâme'si*, Yeşil Gireson Matbaası, Giresun 1949, s. 6.

²³ Ahmet Atillâ Şentürk, Ahmet Kartal, a.g.e., s. 175.

²⁴ Latîfî, a.g.e., s. 337.

Memleketine dönünce bir attar dükkânı açarak göz hekimliği yapmış ve yetenekli bir göz hekimi olarak tanınmıştır. Germiyan beyi II. Yâkub'un maiyetine girerek, onun hususi hekimliğini yapmıştır. İlk kez Emîr Süleyman Çelebi zamanında Osmanlı hanedanıyla ilişki kuran Şeyhî, 1415 Karaman Seferi'nde rahatsızlanan Çelebi Mehmed'i tedavi edince, kendisine Tokuzlu Köyü tımar olarak verilmiştir. Bu tedaviden sonra Şeyhî, Osmanlı Devleti'nin ilk reîs-i etubbâsı yani hekimbaşı olmuştur.²⁵ Şeyhî ayrıca II. Murad'ın hizmetinde de bulunmuştur.²⁶

Edirne'ye gelen II. Yâkub Bey'e rehberlik ettiği bilinen Şeyhî'nin yaşamının son yıllarını nerede geçirdiği bilinmemektedir. Tahminler onun memleketine dönüp burada vefat ettiği yönündedir. Kaynaklarda ölümünün 1423, 1426 ve 1451 gibi farklı tarihlerde olduğu iddia edilse de Köprülü ve Uzunçarşılı Şeyhî'nin 1429 yılında vefat eden II. Yâkub için yazdığı mersiye dikkate alarak onun bu tarihten sonra ölmüş olması gerektiğini belirterek 1431 tarihini zikretmişlerdir ve bu tarih kabul görmüştür. Kabri Kütahya'nın Dumlupınar mevkiindedir ve 1961'de inşâ ettirilmiştir.²⁷

1.2.2. Edebî Kişiliği

Eski Türk edebiyatının kurucularından kabul edilen Şeyhî, kaynaklarda 'hüsrev-i şuarâ, pîşterîn-i şuarâ-yı Rûm, şeyhü'ş-şuarâ, emlahu'ş-şuarâ' gibi övgülerle zikredilir. Şâir özellikle mesnevi alanında ünlenmiştir.²⁸

Tezkireciler, mesnevi yazmayı bir şehir kurmaya benzeten şâirin üslûbunu ve mesnevîdeki başarısını övücü sözler sarf etmişlerdir.²⁹ Şeyhî'den sonraki yüzyıllarda yazılmış olan eserlerde onun adının zikredilmiş olması, şâirin kalıcı olduğunu ve başka şâirleri etkilediğini göstermektedir.

Latîfi onun için "Zebân-ı Türkîde Kıssa-i Husrevi andan şîrîn dimiş kimse yokdur. Egerçi ol nazm-ı bî-nazîre nazîre dimiş çokdur."³⁰ demektedir.

Bazı tezkireciler onun gazel yazmada mesnevîdeki kadar başarılı olmadığını söylemiş, bir kısmı da şiir dilini ve üslûbunu eleştirdiği hâlde güzel kasîde ve gazellerinin olduğunu belirtmiştir. Onun en çok eleştirildiği nokta, şiirlerinde İran

²⁵ Halit Biltekin, a.g.m., s. 80.

²⁶ Kemal Yavuz, a.g.m., s. 102.

²⁷ Halit Biltekin, a.g.m., s. 80.

²⁸ Halit Biltekin, a.g.m., s. 80.

²⁹ Kemal Yavuz, a.g.m., s. 103.

³⁰ Latîfi, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)*, hzl. Rıdvan Canım, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2000, s. 339.

şâirlerinin hayallerini sıklıkla kullanmış olmasıdır. Eleştirilere hedef olduğu bir diğer noktaysa şiirlerinde arkaik kelimelere yer vermesidir. Latîfi “esnâ-yı terkîb-i nazmında kavm-i kadîmün Oğuzâne ve kûhiyâne bazı âdât u ‘ibârâtı düşmüşdür”³¹ diyerek bu durumu dile getirir. Ancak bu kullanımın dönemin özelliği olduğunu vurgulayarak onu bu konuda eleştirenlerin insafli davranmadığını belirtir.³² Zira kendi döneminde havas ve avam tarafından rağbet gören Şeyhî, Necâtî Beğ’in zuhuruna kadar okunmaya devam etmiş, Necati Beğ’in şiirleri revaç bulunca kendisi halk nazarında unutulmuştur.³³

Şâir klasik Türk şiirinin erken dönemlerinde yaşamasına rağmen mürekkep vezinleri kullanarak aruza vukufiyetini göstermiştir. Şiirleri Türkçe kelimeler bakımından zengindir ve şiirlerinde tasavvufî öğeleri tevhitlerinde didaktik, gazellerinde ise lirik bir şekilde³⁴ kullanmıştır. Ancak mutasavvıf bir şâir olarak değerlendirilmemektedir.³⁵ Kendisinden sonra gelen şâirlerin onun şiirlerine nazireler yazması gibi, o da Ahmedî, Nesîmî gibi şâirlerin şiirlerine nazireler yazmıştır.

1.2.3. Eserleri

Divan. 15 kaside, 4 terciibend, 2 terkihibend, 1 mesnevi, 2 müstezad ve 202 gazelden oluşan orta hacimli bir eserdir. Divanın 12 nüshası tespit edilmiştir. Bunlardan Millet Kütüphanesi³⁶ (Ali Emîrî Efendi, Manzum, numara 238) ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi³⁷ (TY. numara 2084) nüshaları üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Halit Biltekin’in divan üzerinde doktora çalışması vardır.³⁸

Hüsrev ü Şîrîn. Türk edebiyatında yazılan ikinci *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevisi olan ve aruzun mefâ’îlün mefâ’îlün fe’ûlün kalıbıyla yazılan eser 6944 beyitten oluşmuştur. Genceli Nizâmî’nin aynı adlı eserinin tercümesidir. Tercüme olmasına rağmen kelime kelime değil, mealen çevrildiği için telif bir eser hüviyetine bürünmüştür.³⁹ II. Murad adına yazılmıştır. Kaynaklar bu eseri Türkçe yazılmış *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevilerinin en

³¹ Latîfi, *a.g.e.*, s. 339.

³² Latîfi, *a.g.e.*, s. 340.

³³ Latîfi, *a.g.e.*, s. 341-42.

³⁴ Tuncay Bülbul, “Yûsuf Sinâneddîn Şeyhî”, <http://www.turkedebiyatisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=3622> (Son erişim: 25.01.2018, 12:25)

³⁵ Cemâl Kurnaz, *Divan Edebiyatı Yazıları*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 35.

³⁶ Ali Nihad Tarlan, *Şeyhî Divanını Tetkik*, Sühulet Matbaası, İstanbul 1934; Ali Nihad Tarlan, *Şeyhî Divanı: Nüsha Farkları ve Tarama Sözlüğü*, Maarif Matbaası, İstanbul 1942.

³⁷ Cemal Kurnaz ve Mustafa İsen, *Şeyhî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1990.

³⁸ Halit Biltekin, *Şeyhî Divanı: İnceleme, Tenkitli Metin, Dizin*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2003.

³⁹ Faruk K. Timurtaş, *Şeyhî Hayatı ve Eserleri Eserlerinden Seçmeler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1968, s. 122.

güzeli olarak kabul ederler. Eskiden bu eserden, tıpkı *Hâfiz Divanı*'nda olduğu gibi fal açıldığı rivayet edilmektedir.⁴⁰ Eser neşredilmiştir.⁴¹

Harnâme. Aruzun fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün kalıbıyla yazılan ve 126 beyitten oluşan bu eser, kaynaklarda divan edebiyatının hiciv ve mizah sahasında en başarılı örneklerinden kabul edilir. II. Murad'a sunulmuştur. Şeyhî'nin bu eseri yazmasına kaynaklarda çeşitli sebepler gösterilir. Bunlardan biri kendisine tımar olarak verilen Tokuzlar Köyü'ne giderken köyün eski sahiplerinin onu köye sokmaması ve Şeyhî'yi döverek elindeki mala el koymalarıdır.⁴² Bir diğer rivayete göre II. Murad, Şeyhî'yi vezir yapmak ister. Ancak Şeyhî'yi çekemeyen kişiler onun bu makama getirilmeden bir hamse yazması gerektiğini söylerler. Bunun üzerine Şeyhî *Hüsrev ü Şirin*'i yazmaya başlar ve ilk 1000 beytini padişaha sunar. Padişahın beğenisi sonucu ihsanına mazhar olan Şeyhî yolda hırsızların saldırısına uğrar ve bunun neticesinde *Harnâme*'yi yazarak hükümdara sunar.⁴³ Kaynaklarda onun bu eseri Arapça bir atasözüne, İbranî geleneğindeki, *Zâdü'l-Müsâfirîn*'deki ya da *Ezop Masalları*'ndaki eşek hikâyesine dayanarak yazdığı belirtilmiştir.⁴⁴ Eserde çok çalışmaktan yorulmuş olan eşek, otlakta otlanan öküzleri görünce onlara imrenip onlar gibi otlamak isterken, ekin sahibi onun kulaklarını ve kuyruğunu keser. Eser Tahir Olgun⁴⁵ ve Faruk Kadri Timurtaş⁴⁶ tarafından neşredilmiştir.

Şeyhî'nin bu eserleri dışında *Ferahnâme*, *Hâbnâme* ve *Neynâme* adlı eserlerinin olduğu söylenebilir de bunlar ele geçmemiştir. *Kenzü'l-Menâfi' fi Ahvâli'l-Emzice ve't-Tabâyi* adlı eser Şeyhî'ye nispet edilse de üslûp açısından ona ait olmadığı kabul edilmektedir. Ali Günhan tarafından yayımlanmıştır.⁴⁷

⁴⁰ Tahir Olgun, *a.g.e.*, s. 18.

⁴¹ Faruk Kadri Timurtaş, *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i: inceleme-metin*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1963.

⁴² Âşık Çelebi, *Meşâirü 'ş-Şu'arâ (İnceleme-Metin)*, hzl. Filiz Kılıç, C. 3, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2010, s. 1453-54.

⁴³ Faruk K. Timurtaş, *Şeyhî Hayatı ve Eserleri Eserlerinden Seçmeler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1968, s. 90.

⁴⁴ Faruk K. Timurtaş, *a.g.e.*, s. 155.

⁴⁵ Tahir Olgun, *Germiyân'lı Şeyhî ve Harnâme'si*, Yeşil Gireson Matbaası, Giresun 1949.

⁴⁶ Yusuf Sinan Şeyhî, *Şeyhî'nin Harnâme'si*, hzl. Faruk Kadri Timurtaş, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1971.

⁴⁷ Şeyhî, *Kenzü'l-Menâfi Fi Ahvâli'l-Emzice Ve't-Tabâyî Şeyhî'nin Kenzül-Menâfi Tıp Risalesi*, çev. Ali Günhan, Kütahya Belediyesi Kültür Yayınları, Kütahya 2011.

I. BÖLÜM: TIBBIN TEMELİ

1. TIBBIN TANIMI VE KONUSU

“Nefsi ve bedeni tedavi eden disiplin”⁴⁸ diye tanımlanan tıp kelimesi Arapça’da, var olan sağlığı korumak, bozulan sağlığı da düzeltmek anlamına geliyordu ve İslam öncesi dönemlerde, kökü büyüyle ilgili anlamlar taşıyordu. Bundan türetilen matbûb kelimesi meshûr yani büyülenmiş anlamında kullanılıyordu.⁴⁹

Eş-Şeyhü’r-Reis (hocaların hocası) ünvanına sahip İbn Sînâ, *el-Kânûn fi’t-Tıbb* adlı eserinde tıbbı şöyle tanımlamaktadır: “Tıp, insan vücudunun sağlık ve hastalık durumu ve de onu sağlıklı durumda koruma, ve sağlığını kaybettiğinde tekrar nasıl kazanacağı konusunu ele alan bilimdir.”⁵⁰ İbn Sînâ aynı eserinde tıbbın teorik ve pratik olmak üzere iki kısmının olduğunu belirtmiştir.⁵¹

Nizâmî-i Arûzî ise tıbbı şöyle tanımlar: “Tıp bir san’attır ki onunla insanın bedeninde sıhhati korurlar. Zâil olunca iade ederler ve onu (sıhhati) saç uzunluğu, yüz temizliği, koku hoşluğu ve ferahla tezyin ederler.”⁵²

İbn Sînâ, tıbbın konusunun sağlık ve hastalık durumundaki insan vücuduyla ilgili olduğunu söyler ve sağlıklı hastalığa tanı koyabilmek için bunların sebeplerinin bilinmesi gerektiğini belirtir. Yani hastalığa ve sağlığa sebep olan faktörler tıbbın alanına girer. Hastalıktan korunma yolları da yine tıbbın konusudur. Ona göre bütün olarak tıbbın konusu:

“elementler [unsurlar], hıltlar, mizaçlar, basit ve mürekkep organlar, hayatî güçler, özellikler, yani fiziksel, vital ve sinirsel olanlar ve işlevleri, sağlıkla ve hastalıkla ilgili vücut durumları ve ara durum, ve onların sebepleri, yiyecek ve içecekler, hava ve su, yaşanan ülke ve oturulan yer, boşaltım, vücutta tutma, fiziksel ve zihinsel faaliyetler, yaş, cinsiyet, vücudu etkileyen dış faktörler, sağlığın korunması, yiyecek ve içeceklerin ayarlanmasıyla çeşitli hastalıkların tedavisi, havanın seçilmesi, istirahat ve faaliyetin düzenlenmesi, ilaçların kullanımı ve ameliyat süreci”dir.⁵³

⁴⁸ Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, Genişletilmiş 3. bs., İstanbul 2016, s. 18.

⁴⁹ Peter E. Pormann, “Tıp”, *TDVİA*, C. 41, Ankara 2012, s. 95.

⁵⁰ İbn-i Sînâ, *El- Kânûn Fi’t-Tıbb*, C. 1, çev. Esin Kâhya, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 5.

⁵¹ İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, C. 1, s. 5.

⁵² Nizamîi Aruzî, *Tıp İlmî ve Meşhur Hekimlerin Mahareti*, hzl. A. Süheyl Ünver, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1936, s. 15.

⁵³ İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, C. 1, s. 8.

2. TIBBIN AMACI VE ÖNEMİ

Tıbbın amacı, insan sağlığını korumak ve kaybedilen sağlığın geri kazanılmasına vesile olmaktır.⁵⁴ Bu amaç, bilginlerin tıbbın şerefli bir ilim olduğu yönünde fikir birliği etmesini sağlamış ve İslam dininde dini ilimlerden sonra en çok övülen ve öğrenilmesi gereken ilim olarak anılmıştır. İmam Şâfi konuyla ilgili “Ben helal ve haramı bildiren bu ilmi celilden sonra tıp ilminden daha çok faydalı bir ilim bilemiyorum.” demiştir.⁵⁵ Tıp ilminin önemini vurgulamak için ilmin, din ilmi ve tıp ilmi olmak üzere iki kısımdan oluştuğu söylenir.⁵⁶

Erzurumlu İbrahim Hakkı, tıbbın alanına giren vücudun incelenmesi ve işlenişinin tefekkür edilmesiyle Allah’ın tanınıp bilineceğini savunur.⁵⁷

Sağlıklı bir bedene sahip olmadan ilim tahsili ve Allah’a ibadet mümkün değildir. Kişinin ruh ve beden sağlığının iyi olması için tıp ilminden yararlanması gerekir. Tıp ilmini öğrenmenin, ömrün artmasına sebep olduğuna inanılır.⁵⁸

Şâir Nâbî, hekimin olmadığı yerde ikamet etmenin caiz olmadığını söyler.⁵⁹ Bütün bu görüşler tıbbı çokça önem verildiğinin bir göstergesidir.

⁵⁴ Hüseyin Remzi, *Tıbbı Nebevi Hz. Muhammed ve Tababet*, Sümer Kitabevi, İstanbul 1995, s. 44.

⁵⁵ Hüseyin Remzi, *a.g.e.*, s. 46.

⁵⁶ Hüseyin Güftâ, *Divan Şiirinde İlim*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 348.

⁵⁷ Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri, *Marifetname*, hzl. Abdulllah Aydın, Seda Yayınları, İstanbul 2014, s. 241-42.

⁵⁸ Hüseyin Güftâ, *a.g.e.*, s. 349.

⁵⁹ Hüseyin Güftâ, *a.g.e.*, s. 348-49.

3. ANÂSIR-I ERBA‘A (Çâr unsur, çâr erkân, erkân-ı erba‘a, ustukussât-ı erba‘a, tabâi’-i erba‘a, mevâdd-i erba‘a, ümmehât-ı erba‘a, ümmehât-ı süfliyye, usûl, mebâdî, kavâbis)

3.1. ANÂSIR-I ERBA‘A İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER

Unsur kelimesinin çoğulu olan ‘anâsır’ ve Arapça’da dört rakamını karşılayan ‘erba‘a’ kelimelerinden oluşan bu terkip dört unsur, dört element anlamına gelmekte ve bu ifade ile toprak, su, hava ve ateş elementleri kastedilmektedir. Bu dört madde İlkçağ Yunan, Ortaçağ İslam ve hristiyan felsefelerinde varlıkların ana maddesi kabul edilir. Bekir Karlığa, anâsır-ı erba‘a anlayışının İslam felsefesine Yunan felsefesi aracılığıyla girdiğini belirtmektedir.⁶⁰

Bu anlayışa göre zikredilen dört madde bütün varlıkların yapısında değişik ölçülerde bulunur ve insanların karakter ve mizaçlarına etki eder. Bu maddelerden toprak aşağı, ateş yukarı doğru, su ve hava ise bunların arasında hareket eder.⁶¹ Bu dört unsur teorisi çeşitli kültürlerle aktarılarak benimsenmiş ve fizik, tıp, astronomi, musikî, ahlak gibi ilimlerde uygulanmıştır.

Eskilerin inancına göre âlem-i ecsâm; eflâk, erkân ve müvelledât olmak üzere üç kısma ayrılırdı. Bunlardan erkân kısmını anâsır-ı erba‘a oluştururdu. Bu dört unsurun vasıfları şöyleydi:

“Ateş: Kuru, sıcak (yâbis ve hâr)

Hava: Sıcak, rutubetli (hâr ve râtib)

Su: Rutubetli ve soğuk (râtib ve bârid)

Toprak: Soğuk ve kuru (bârid ve yâbis)’⁶²

Dört unsurdan toprak ve su organların şekillenmesi ve dinginliği, hava ve ateş ise organların hareketlerine yardımcı olmak için gereklidir. Bir hekim bu unsurların yalnızca dört tane olduğunu kabul etmek zorundadır; çünkü bu unsurlar oldukça basit cevherlerdir ve alt bölümlere ayrılmaları mümkün değildir.⁶³

⁶⁰ Bekir Karlığa, “Anâsır-ı Erbaa”, *TDVİA*, C. 3, Ankara 1991, s. 150.

⁶¹ Bekir Karlığa, a.g.m., s.149.

⁶² Emine Kavlu, *Fuzulî Dîvânı’nda ‘Anâsır-ı Erba’â*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999, s. 3.

⁶³ İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, C. 1, s. 9.

Anâsır-ı erba‘a klasik Türk şiirinde de çeşitli edebî sanatlar vasıtasıyla çokça kullanılmıştır. Eskiler gökleri baba, anâsır-ı erba‘ayı ise ana olarak kabul etmişlerdir.⁶⁴

Şeyhî, divanında dört unsura çeşitli şekillerde yer vermiştir. Bu unsurlar beyitlerde bazen açıkça, bazen de üstü örtülü bir şekilde, mazmun olarak yer almıştır. Aşağıdaki beyitte şâir doğrudan “çâr ‘unsur” tabirini kullanmaktadır:

Kadrüñe yidi kubbe yapup dört rüknile
Adını çâr ‘unsur u heft âsmân kodı (s.75, Mus. I/6-3)

[*(Ey Padişah! Allah) senin şerefine dört temel ile yedi kubbe yaparak, adını dört unsur ve yedi gök koydu.*]

Şâir beyitte, Allah’ın dört unsuru ve yedi kat göğü yaratıp isimlerini de çâr ‘unsur ve heft âsmân olarak koymasının sebebini hüsn-i ta’lil sanatıyla Sultan Murad’ın şerefine ve onun uğuruna bağlamaktadır. Şâirin nazarında Sultan Murad, göklerin ve dört unsurun kendisi için yaratılmasına degecek kadar yüce bir kimsedir.

Aşağıdaki beyitte, sözü geçen dört unsurun sahipleri tanıtılmıştır:

Çehâr sâhibi kim çâr-rükn-i ‘âlemdür
‘Atfık ü ‘âdil ü ‘Osmân ‘Aliyy-i zü’l-efzâl (s.21, K. III/51)

[*Dünyanın dört temel direğinin dört sahibi Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve fazilet sahibi Hz. Ali’dir.*]

Şeyhî, mezkûr dört rükünle hulefâ-yı râşidîni bir araya getirmiş ve onların, bu dört rükünün sahibi olduğunu söylemiştir. Dünyanın ve insanların yaratılmasında bu dört unsurun nasıl hayatî bir önemi varsa, İslam dininin yayılmasında da dört halifenin önemli bir yeri vardır. Şâir beyitte bu fikri okuyucuya sunmuştur.

Şeyhî anâsır-ı erba‘anın isimlerini bazı beyitlerde açıkça zikretmiştir. Aşağıdaki beyit bu misaldendir:

Niçe ki âb u âteş ü bâd u türâbda
Gâh ihtilâf-ı fi’l ü gehî infi’âl ola (s.77, Mus. I/7-8)

[*Nasıl ki su, ateş, hava ve toprakta bazen uyum, bazen de uyumsuzluk oluyorsa...*]

‘Dört unsur birbirine yapı itibariyle zıt hâlde bulunmaktadır; fakat unsurlar yapılarındaki özelliklerle birbirlerine karıştıkları zaman bu zıtlık ortadan kalkar.⁶⁵ Şâir,

⁶⁴ Ali Nihad Tarlan, *Şeyhî Divanı’nı Tetkik*, Akçağ Yayınları, 4. bs., Ankara 2004, s. 247.

nasıl ki bu dört unsur farklı farklı görevlere sahipken bir araya gelip çeşitli olayların oluşumunda etkili oluyorsa, Sultan Murad'ın da yaz ve kış mevsimlerinin ortasındaki bahar gibi kendisine lütfetmesini istemiştir. Şâir, padişahın lütfü beklentisini dile getirirken, dört unsuru dil malzemesi olarak kullanmıştır. Beytin anlamı, bir sonraki beyitte tamamlanmaktadır.

Aşağıdaki beyitte şâir, âşığı tasvir ederken, dört unsurun dördünü de kullanmıştır:

Başda belâ vü çihrede toprak avuçda yil
Cânda cefâ vü sîne pür-âteş gözüm pür-âb (s. 50, K. XII/14)

[Başta belâ, yüzde toprak, avuçta yel (boşluk), canda sıkıntı (vardır); sinem ateş, gözüm yaş doludur.]

Beyitte bir hasta/âşık tasviri çizilmektedir. Bu, eziyet çeken, sinesi kanayan yaralarla dolu, çok ağlayan, sevgiliden mahrum kalmış ve sürekli sevgilinin kapısına yüz sürdüğünden, yüzünde toprak olan bir âşıktır. Klasik Türk şiirinin dünyasına uygun bu âşık tasvirinde dikkat çeken yön, âşığın sıfatların sayarken şâirin dört unsurdan da faydalanmış olmasıdır. Dört unsur insanların mizaçlarını ve bedenlerinin ana maddesini oluştururken, âşığın bedeninde olumsuz roller üstlenmiştir.

Aşağıdaki beyitte de âşığın hâlleri anlatılırken yine dört unsur dil malzemesi olarak kullanılmıştır:

Saçuñ sevdâsı uş beni kara toprak ider her dem
Dilümde od u başumda hevâ vü gözde âb eyler (s.164, G. LXXX/2)

[Senin saçına kavuşma arzusu, her an benim gönlümü yakıp, başımda arzu ve isteklerle gözlerimden yaş döktürerek sonunda beni kara toprak eder.]

Âşığın gönlü, sevgilinin saçının ucuna takılıdır. Âşığın gönlünün yanması, başında heves ve arzu olması, sürekli ağlaması hep sevgilinin saçına kavuşma arzusu neticesindedir. Sevda kelimesi beyitte tevriyeli kullanılmıştır. Böylece aşk anlamına geldiği gibi siyah rengi de hatırlatmaktadır. Bu kara saçların aşkı, âşığın en sonunda toprak olmasına yani ölüp gitmesine sebep olur. Beyitte toprak-od-hevâ-âb kelimeleri bir araya gelerek tenasüp oluşturmuştur.

Aşağıdaki beyit dört unsurun mazmun olarak yer aldığı beyitlerdendir:

⁶⁵ Emine Kavlu, a.g.t., s. 80.

Ger hevâ serdlik idüp kâfûr ide hâki ne gam

Aña k'âb-1 huşk içini tolu nâr-1 ter kılır

(s.159, G. LXXII/3)

[Hava soğuyup toprağı bembeyaz yapsa da buna kederlenme; (çünkü böylece) kadehin içinin şarapla dolmasına (sebepl olur).]

Şâir bir kış tasviri yapmaktadır. Hava soğumuş, kar yağmış, etraf beyaza bürünmüştür. Bu durum bahar mevsimindeki işret ve eğlencelerden ayrı düşmek anlamına geldiği için normal şartlarda iş ü işret ehlinin bu duruma üzülmeleri gerekmektedir. Ancak şâir tam tersi bir duruma işaret etmektedir. Şarabın vücut ısısını artırıcı özelliğini kullanarak, kışın gelmesine üzülmemek gerektiğini söylemektedir. Hava soğumuş olsa da ısınmak için şarap içilecek ve böylece keder dağıtılmış olacaktır.

Anâsır-1 erba'anın mazmun olarak kullanıldığı bir başka beyit şöyledir:

Nâmûsu yile topraga nâmı şarâb için

Virdüm dahı ne oda salısar bu su beni

(s.231, G. CLXXVII/5)

[(Ben) şarap uğruna namusu yile, şânı toprağa vermişken bu su beni daha hangi ateşe salacak?]

Sarhoş halk tarafından sürekli ayıplanır, küçük görülür. Şâir şarap içme uğruna bunları göze alıp şerefinden ve şanından vazgeçtiğini; ancak buna rağmen şarabın kendisini niçin ateşe atacağını; yani cehenneme girmesine sebep olacağını sorgulamaktadır. Bunu yaparken de toprak-yil-od ve su kelimelerini kullanarak anâsır-1 erba'aya yer vermektedir.

Şöyle yakdı âhum odı yüregümi huşk ider

Ger muhîte ire bir kef hâk-i râhumdan benüm

(s.190, G. CXVI/8)

[Âhumın ateşi yüregimi öyle bir yakdı ki yolumun toprağından bir avuç toprak denize ulaşsa onu kurutur.]

Âşık, sevgiliye kavuşamadığı için daima âh eder. Bu âh, dumanıyla birlikte ateş çıkaracak kadar şiddetlidir. Âhla birlikte dışarıya çıkacak kadar çok olan ateş, âşığın yüregini öyle çok yakmıştır ki onun geçtiği yoldan bir avuç toprak okyanusa ulaşsa, okyanus kurur. Şâir mübalağa sanatını kullanarak çok fazla âh edip acı çektiğini ifade ederken, âh-od-muhît-hâk kelimeleriyle anâsır-1 erba'ayı şiire dâhil etmiştir.

Yire yagmur yirine yagdura od

Göge çıkarsa yil gubârumdan

(s.205, G. CXXXVIII/4)

[Rüzgâr, benim toprağımı göğe yükseltse, yere yağmur yerine ateş yağdırır.]

Beyitte âşîğın âhı o kadar yakıcı hâle gelmiştir ki ölüp toprak olduğunda toprağı bile alevlenmiş gibidir. Rüzgâr esip onun toprağından toz parçalarını gökyüzüne çıkarsa, yeryüzüne yağmur değil ateş yağar. Şâir, âşîğın durumunu anlatmak için bu manzarayı çizerken yağmur-od-yil-gubâr kelimeleriyle tenasüp yaparak dört unsura yer vermiştir.

Saç tozuñdan oduma tâ sâkin ola bu leheb
Âb-ı rahmetdür dem-i Ahmed hakıyçün bu türâb (s.110, G. VI/6)

[Bu ateş sönünceye kadar (eşiğinin) tozundan ateşime saç; zira bu toprak Hz. Peygamberin nefesinin hürmetine rahmet suyudur.]

Toprak, ateşi söndürme özelliğini Hz. Peygamberin hürmetine kazanmıştır. Ayrıca bu leheb ve bu türâb ifadelerinde ihâm-ı tenâsüp yoluyla Ebû Leheb ve Ebû Türâb yani Hz. Ali hatırlatılmıştır. Böylece bu leheb, bu türâb ve dem-i Ahmed kelimeleri arasında tenasüp yapılmıştır. Beyitte ateşin toprakla söndürülmesine işaret vardır.

Yüzüñ suyunı topraga ko döksün âteş-i bâde
Ki virdi tahtını bâda cihân dîvi Süleymân'uß (s.178, G. C/6)

[Dünya devi Süleyman'ın tahtını yerle bir etmişken bırak, şarabın ateşi toprağa senin yüzünün suyunu döksün.]

Beyitte Hz. Süleyman'ın tahtını rüzgârların taşıdığına telmih vardır. 'Bâda virmek' deyimini hem dünyanın Hz. Süleyman'a da kalmadığını, onun saltanatının da bittiğini ifade etmek, hem tahtını rüzgârların taşıdığını hatırlatmak, hem de anâsır-ı erba'adan biri olan 'hava' unsurunu tenasübe dâhil etmek maksadıyla kullanılmıştır. Şâir, şarabın, içene yüz suyu döktürmesine aldırılmamasını; çünkü dünya devinin, Hz. Süleyman'ın tahtını bile yele verdiğini söylemektedir. Şarabın, içene yüz suyu döktürmesi, fiziki anlamda terlemektir. Şarabın verdiği hararet, içen kişiyi terletir ve ter damlaları yere düşer. Aynı zamanda yüz suyunu toprağa dökmek, onurunu yitirmek anlamına gelir. Sarhoşlar, şarap içmesi sebebiyle halk tarafından ayıplanır. Yani şarap, içenin onurunun ayaklar altına alınmasına sebep olur. Şâir tüm bu çağrışımları beyitte toplamış ve bu olumsuzluklara kulak asmamayı, şarap içmeye devam etmeyi öğütlemiştir.

Ben bu derd ile ölüp toprag olursam iy sabâ⁶⁶
Su yirine od çıka huşk⁶⁷ giyâhumdan benüm (s.190, G. CXVI/6)

⁶⁶ Divanda "topragum olursa hebâ" varyantı kullanılmış; ancak beytin anlamına, Bayezit Umumî Kütüphanesi nüshasında yer alan şekli uyduğundan, bu tercih edilmiştir.

[Ey Sabâ rüzgârı! Ben bu dertle ölüp toprak olursam, benim kurumuş otumdan su yerine ateş çıksın.]

Âşık, sevgiliye duyduğu aşkı sebebiyle yanıp tutuşur. Öyle ki öldüğünde dahi bu ateş sönmez. Bu sebeple aşkını kanıtlamak isteyen şâir, öldüğünde mezarındaki otlardan su değil, ateş çıkmasını istemektedir. Bitkiler tazeyken koparılıp kırıldıklarında, bölünen yerde su damlacığı oluşur. Ancak söz konusu bitki âşığın mezarında bitmişse, onun çektiği âhlardan dolayı üzerindeki otlar kurumuştur ve dolayısıyla bu ottan da su yerine ateş çıkar.

Bu hâksâra su gibi akma iñende kim

Od gözlünüñ elindeki bâd-ı hevâ imiş (s.96, Mus. V/1-4)

[Bu dünyaya su gibi çok meyletme; zira (bu dünyaya) çok tamah edenin elinde, sonunda hiçbir şey kalmaz.]

Dünya sevgisi, dinde ve tasavvufî anlayışta yerilir. “Dünya bela ve cefa ahiret ise zevk ve sefa âlemidir.”⁶⁸ Bütün sıkıntılar dünyayı sevmekten ileri gelir. İnsanın doğurduğu çocukları sonunda toprak olacak, bina ettiği evleri ise sonunda yıkılacaktır.⁶⁹ Böyle bir dünya görüşünü yansıtan beyitte insanın aç gözlülükle dünyaya yönelmemesi salık verilmiştir. Aynı zamanda dört unsur olan hâk, su, od ve bâd tenasüplü kullanılmıştır.

Âhum odına su sepegör şimdi âkıbet

Bâd-ı sabâdan isteyessin çok gubârumuz (s.168, G. LXXXVI/6)

[(Ey Sevgili! Sonunda Sabâ rüzgârından tozumuzu toprağımızı (getirmesini) çok istiyorsan, şimdi âhımın ateşine su serp.)]

Beyitte fiziki olarak, yanan ateşin suyla söndürülmesi ve geriye kalan küllerin rüzgâr vasıtasıyla taşınması konu edilmiştir. Bu doğal durum, beyitte farklı bir boyutta ele alınmıştır. Sevgili, acımasızdır ve âşığın ölümünü ister. Âşık, sevgiliye onu öldürmek konusunda ipucu vermekte ve ahının ateşine su serpmesini istemektedir. Âşığa adetâ yarenlik eden ahının ateşi sönünce, âşık ölecektir. Böylece kül olacak ve bu kül divan edebiyatının yegâne habercisi Sabâ rüzgârı vasıtasıyla sevgiliye ulaşacaktır.

⁶⁷ Divanda “huşk-i giyâh” şeklinde okunmuş olan bu kelime med yapılması daha uygundur.

⁶⁸ Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri, *Marifetname*, hzl. Abdullah Aydın, Seda Yayınları, İstanbul 2014, s. 345.

⁶⁹ Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri, *a.g.e.*, s. 350.

3.2. ANÂSIR-I ERBA‘A İLE İLGİLİ BENZETMELER

Divanda kendisine genişçe yer bulan dört unsur, çeşitli benzetmelerde de yer almıştır. Şâir bu dört unsuru bazen bir evin dört sofasına, bazen bir tahtın dört temel direğine bazen de gökler ve dünyayla ilgili eski telakkiyi hatırlatacak şekilde anneye benzetmiştir.

3.2.1. Ana

Eski inanişaya göre gökler baba, anâsır-ı erba‘a da ana olarak kabul edilir.⁷⁰ Aşağıdaki beyitte bu inanişaya telmih yapılmıştır:

Yidi atayla dört anaya viridi izdivâc

Kim doğa üç oğul hayevân ma'den ü nebât (s. 70, Mus. I/1-3)

[(Allah) yedi babayla dört anayı, üç oğul (olan) hayvanlar, maden(ler) ve bitkiler doğsun diye evlendirdi.]

Şâir, Allah'ın bu analarla babaları; hayvanlar, bitkiler ve madenleri yaratmak için vesile kıldığını söylemiştir. Eski inanişaya, göklerin ve dört unsurun izdivacından doğan bu üç oğul, mevâlid-i selâse diye adlandırılır.

3.2.2. Çâr-rükn-i taht

Aşağıdaki beyitte dört temel unsur, bir tahta benzetilen göğün dört sütunu gibi tasavvur edilmiştir:

Çâr-rükn-i tahtı bu nüh-tâk u şeş-sû kubbenüñ

Pâyesi pâyende olsun kim çehâr-erkânıdur (s.41, K. IX/28)

[Bu dokuz katlı, altı cihetli kubbenin tahtının dört temel direği,(o göğün) dört ana unsuru olduğu için kalıcı olsun.]

Beyitte, dünyayla ilgili telakkiler bir araya toplanmıştır. Bu telakkilere göre göğün dokuz katı vardır ve dünya altı yöne (ön-arka, sağ-sol, üst-alt) sahiptir. Şâir, dokuz kat göğü bir tahta benzeterek bu tahtın ayak sütunlarını da anâsır-ı erba‘a denilen hava, su, ateş ve toprak olarak tasavvur etmiştir. Böylece kainatın temelinde de bu dört unsurun olduğuna işaret etmiştir. Bunlar bozulmadığı sürece kainat var olacaktır. Şâirin arzusu da bu tahtın yıkılmamasıdır.

⁷⁰ Ali Nihad Tarlan, *Şeyhî Divanı'm Tetkik*, Akçağ Yayınları, 4. bs., Ankara 2004, s. 247.

3.2.3. Suffe

“Sofa” anlamındaki suffe kelimesi, dört unsurun benzetilenlerindedir. Anâsır-ı erba‘a şu beyitte bir evin dört odası gibi tahayyül edilmiştir:

‘Îmâret eyleriken kadri kasrını Kâdir
Çehâr suffesin itmiş bu çâr erkânı (s. 57, K. XIV/27)

[Allah, onun yüce köşkünü imar ederken bu dört unsuru (onun) dört sofası yapmış.]

Hamza Bey adına yazılan bir kasidede yer alan bu beyitte, onun köşkünü övmek için Allah’ın o köşkü imar ettiği ve imar ederken anâsır-ı erba‘ayı dört sofası yaptığı ifade edilmiştir. Şâirin nazarında Hamza Bey, anâsır-ı erba‘a gibi sofaları olan bir köşke sahip, yüce bir kimsedir.

3.3. TOPRAK (TÜRÂB, HÂK)

Divanda toprak karşılığı olarak kullanılan kelimeler arasında hâk, gil ve türâb vardır. Toprak bilhassa toprağı altına ve çeşitli madenlere çevirme ilmi olarak bilinen kimyanın konu edildiği beyitlerde yer alır. Ölülerin toprağa gömülmesi, bitkilerin toprakta yetişmesi, toprağın ufanmış hâli olan kumda remil denilen fala bakılması, toprağın alçakta olması sebebiyle hakir ve değersiz oluşu, bu özelliğinin bir neticesi olarak garip ve kimsesizlerin yatağı olması divanda toprağın konu edildiği temel özellikleridir. Bunlar dışında sevgilinin ayak toprağından sıkça bahsedilmiş ve çeşitli deyimler vasıtasıyla da dört unsurdan biri olan toprağa yer verilmiştir.

3.3.1. Toprak İle İlgili Genel Özellikler

Diğer elementlerin merkezinde yer alan basit, dingin, mutlak ağır, soğuk ve kuru tabiatlı bir cevherdir. Doğadaki görevi eşyanın sağlam ve dingin olmasını sağlamaktır.⁷¹

Edebiyatta ise toprak, dört unsurun en aşağısında bulunur. Bu özelliğiyle de hakîrdir, tüm canlılar onu çiğner ve bu, tevâzuya işarettir.⁷² ‘Hayat vericidir, bitkilerin yetiştiği yerdir (...) İmâret yapımında kullanılır (...) İçinde gömüleni örtüp gizler (...) İçinde madenler oluşur.’⁷³

Sâyeñ hakîr topraga salsayidi şeref
Her zerre gün gözine olur idi tûtiyâ (s.24, K. V/8)

⁷¹ İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, C. 1, s. 9-10.

⁷² İskender Pala, “Hâk”, *Ansiklopedik Dîvan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2014.

⁷³ Sebahat Deniz, ‘Boyacıoğlu’nun “Anâsır-ı Erbaa” Adlı Mesnevisi’, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 2*, İstanbul 2000, 167.

[Senin gölgen alçak toprağa şeref verseydi, her zerre güneşin gözüne sürme olurdu.]

Memduhun bastığı toprak kıymetlidir. Beyitte memduh ayak basmasa bile onun gölgesinin toprağa düşmesi, topraktaki her bir zerrenin yükselip güneşin gözüne sürme olacak kadar değer kazanması anlamına gelmektedir. Burada açıkça toprağın hakîr olma özelliği görülmektedir.

Toprağın hakîr olarak zikredildiği başka bir beyit:

Hâlis-derûn için ki eridür şevk odında kalb

Hâk-i hasîsi gevher iden kîmiyâ hakı

(s. 23, K. IV/5)

[Ya Rab!] Kalbini arzu ateşinde eritten saf gönüllü (kimse ve) hakîr toprağı mücevher yapan iksir hürmetine (bana merhamet et).]

Beyitte kimya ilmiyle ilgili hâlis, kalb, hâk, gevher ve kîmiya gibi kelimeler bir araya getirilmiştir. Kimya ilmi, bir maddeyi bir hâlden başka bir hâle geçiren, daha değerli kılan bir ilimdir. Şâir de bu beyitte toprağın kimyada iksirle cevhere dönüşmesini kullanarak Allah'tan, kendi hâlini de düzeltmesine yardımcı olmasını dilemektedir.

Öz lutfiyile Hak yaradupdur seni meger

Kim âb u gilde olmaya bu resme hûb zât

(s.118, G. XVI/5)

[Meğer Allah seni kendi lutfuyla yaratmıştır; çünkü su ve toprakta bu şekilde güzel (bir) kişilik olamaz.]

Şâir, insanın 'âb u gil'den yaratıldığını hatırlatıp sevgilinin bunlardan yaratılmış olamayacağını; çünkü bu iki maddede böyle bir güzelliğin olmadığını, sevgilinin olsa olsa Allah'ın öz (kendi) ihsanıyla yaratılmış olabileceğini iddia etmektedir. Sevgilinin güzelliğinin ne kadar eşsiz olduğunu anlatmak niyetinde olan şâir, insanın ana maddesinin 'âb u gil' olduğunu hatırlatarak bunu şiirin malzemesi olarak kullanmıştır.

Toprak olursa bu sohbetde cevâhir n'ola çün

Ma'den-i lutf u mürüvvet kân-ı ihsân bundadır

(s. 138, G. XLV/5)

[Bağış kaynağı ile insanîyet ve ihsan madeni bunda olduğu için bu sohbette toprak, mücevher olursa buna şaşılır mı?]

Memdûhun sohbet meclisini övmek için kaleme alınan beyitte, bu sohbet katılan şâir, memdûhun sohbetinin bağış, insanîyet ve lütuf kaynağı olduğunu söyler. Böyle bir sohbette toprak dahi mücevhere dönüşür. Şâir madenlerin toprakta oluştuğunu hatırlatarak bunu güzel bir sebebe bağlamıştır (hüs-n-i ta'lil). Ona göre toprağın

mücevhere dönüşmesinin sebebi memduhun sohbetinin lütuf madeni olmasıdır. Öyleyse toprak gibi değersiz bir insan da bu sohbe katılırsa cehaletten kurtulup değer kazanacaktır.

Hâsiyyetiyle toprağı yâkût u la'l ider
Hâkim olalı mülk-i Bedahşân'a leblerüñ (s. 184, G. CVII/5)

[Senin dudakların Bedahşân'a hükmettiğinden beri, özelliğiyle toprağı lâl ve yakuta çevirir.]

Bedahşân, bedahş denilen yakut cevherinin çıkarıldığı memlekettir. Edebiyatta da bir yakut türü olan lal ile birlikte anılır. Bu taşlar kırmızılığı sebebiyle sevgilinin dudaklarını temsil eder. Beyitte de sevgilinin dudakları yakut ve lal olduğu için Bedahşân'a hükmettiğinde oranın toprağını lal ve yakuta çevirmektedir. Şâir hem madenlerin toprakta oluşmasına, hem de toprağın değersizken değer kazanmasına işaret etmektedir. Bedahşân'da yakut ve lal cevherlerinin bulunmasını, sevgilinin dudağının oraya hükmetmesi neticesinde olduğunu iddia etmektedir.

San sayhasında sûr-ı Sirâfil urur sabâ
K'emvât-ı hâk cûşa gelüp çâk ider kefen (s. 32, K. VII/4)

[Sabâ rüzgârı (öyle bir) esip feryat eder ki onu işiten toprak olmuş ölüler İsrâfil'in (as.) sûra üfürdüğünü sanıp coşarak kefen yırtarlar.]

Bir bahar tasvirinin yer aldığı beyitte, doğudan esen hafif ve latif rüzgâr olan sabanın sesi öyle can bağışlayıcı ve hoştur ki toprakta gömülü olan ölüler bu sesi İsrâfil'in (as.) sûra üflemesi zannedip dirilip coşarak kefenlerini yırtarlar. Beyitte toprağın ölülerin mekânı olma özelliği görülmektedir. Aynı zamanda ölülerin toprak olması, toprağa karışması durumuna da işaret vardır.

Toprağın ölülerin yeri olmasıyla ilgili bir başka beyit şöyledir:

Mihrüñden ura zerreleri topragumuñ raks
Senden sinüme irse nesîm-i seher iy dost (s. 116, G. XIII/5)

[Ey Dost! Senden mezarıma sabah esintisi ulaşırsa senin aşkınla toprağımın zerreleri dans eder.]

Beyitte seher rüzgârının esmesi ve güneş ışığının gelmesiyle topraktan zerrelerin uçuşması dans etmek olarak yorumlanmıştır. Âşık, yaşamı boyunca sevgiliden karşılık bulamamıştır; ancak öldüğünde dahi ona karşı umut beslemektedir. Dost diye seslendiği

sevgilisinden seher esintisi onun mezarına ulaşırsa, sevgilinin gösterdiği bu iyilik karşısında topraktaki zerreler dans eder.

Toprak yalnızca ölülerin değil, gariplerin, âcizlerin ve kimsesizlerin de yeridir:

Şâh-ı gül-ruh ferş-i devletde haberdâr ola mı

Yasdanup döşendüğinden hâk ile hâra garîb (s. 112, G. VIII/5)

[(Acaba) gül yanaklı padişah tahtının döşemesinde, garibin toprak döşenip taşa yaslandığından haberdar mıdır?]

Beyitte zıtlıklar göze çarpmaktadır. Bir yanda tahtının ipekten döşemesine kurulmuş, gül yanaklı bir padişah; diğer yanda ise toprağa döşenip taşa yaslanan garip bir âşık vardır. Beyitte geçen “döşenmek” kelimesi can çekişmek anlamına da gelir.⁷⁴ Bu durumda âşık öyle kötü bir hâldedir ki toprağın üzerine uzanmış âdeti can çekişmektedir. Ozan Yılmaz bir makalesinde “taş yasdanmak” ve “toprak döşenmek” ifadelerinin genellikle birlikte kullanıldığını ve Fars şiirindeki “hâk ber-ser şoden” deyimini karşıladığını söyleyerek bunun âcizlik ve çaresizlik belirttiğini vurgular.⁷⁵ Beyitte taş yerine özellikle “hâra” kelimesini seçen şâir, gül-diken tezaadını da tedai ettirmiştir. Ayrıca kumaşlarla ilgili olan ve ipek kumaşı çağrıştıran ferş-i devlet, “Sof gibi dalgalı bir nevi kumaşın adı”⁷⁶ olan hâra ve döşenmek kelimelerini bir arada kullanarak tenasüp sanatı yapmıştır. Şâir, garibin âciz hâlinden padişahın elbette haberinin olmayacağını örtülü bir şekilde ifade etmiş, bunu yaparken de dört unsurun bir ögesi olan toprağı, gariplerin yeri olarak göstermiştir.

Ol nâ-kesi ki reddüñ eli atdı oklayın

‘Uryân u agzı kan yiri toprak yolu hevâ (s. 25, K. V/11)

[Senin ret elinin ok gibi attığı o kimsesiz kişinin (artık bundan sonra) hiçbir şeyi kalmamıştır; ağzı kandır, yeri toprak, yolu (da) heves olmuştur.]

Hız. Peygambere hitap eden bu beyitte, onun reddettiği kimsenin artık iflah olmayacağı anlatılırken reddedilen kimsenin çıplak kaldığı; yani elinde avucunda hiçbir şeyinin kalmadığı, ağzının kan dolduğu; yani eziyet çektiği, yerinin en hakir yer olan toprak

⁷⁴ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori=acikla2&kod=71584 (Son erişim: 12.02.2018, 14:33)

⁷⁵ Ozan Yılmaz, “‘Gelenekten Deyişe’ Klasik Türk ve Fars Edebiyatlarının Ortak İfade Biçimlerinden ‘Başa Toprak Saçmak’, *TÜRÜK Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 2013, s. 345.

⁷⁶ Reşat Ekrem Koçu, “Hâre”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara 1967, s. 128.

yolunun ise heves olduğu belirtilmiştir. Toprak, Hz. Peygamberin davetine uymadığı için reddedilen ve ok gibi fırlatılan kimsenin; yani alçak bir kimsenin yeri olmuştur.

Toprak bitkilerin yetiştiği yerdir:

Nebât kanda bulur âb u hâk içinde şeker

Meges ne resme kılur zehr-i hâra ta'biye bal (s. 19, K. III/33)

[Bitkiler su ve toprak içinde şekeri nereden bulur? Sinek nasıl dikenin zehrinden bal hazırlar?]

Şâir doğayı seyretmekte ve gördükleri karşısında hayret etmektedir. Su ve toprak tadı olmayan maddelerdir. Ancak toprakta sulanarak yetişen bitkilerden tatlı olanlar vardır. Bu bitkilerin, toprağın ve suyun içinde şekeri nereden bulduğu şâir için şaşılacak bir durumdur. Aynı şekilde arı çeşitli bitkilere konarak onlardan bal üretir. Bu bitkilerin içinde zehirli dikenler vardır. Ancak arı bunu kullanarak şifa verici balı üretmektedir. Şâir bu durumlara olan şaşkınlığını anlatırken, bitkilerin toprakta yetiştiğini de ifade etmiştir.

Toprak (kum) fal bakmak için de kullanılır:

Hakâkat ehliyiseñ Hakk'a tut yüzüñ dâyim

Ko tapsun ılduz u hâke müneccim ü remmâl (s. 20, K. III/42)

[(Eğer) doğruluk sahibiysen yüzünü sürekli Allah'a çevir; bırak müneccim yıldıza; remil falı bakan falcı da kuma tapsın.]

Günümüzde astrolog diye adlandırılan müneccim, yıldızların durum ve hareketlerine bakarak geleceğe dair tahminde bulunan kimsedir. Remmâl de kuma bakarak gelecekten haber verdiğini iddia eder. Şâir, bu kişilerin yıldıza ve toprağa taptığını ifade etmiş ve gerçeğe inanan kimselerin müneccime ya da remmâle meyletmeyip yüzünü sürekli Allah'tan yana çevirmesini öğütlemiştir.

Şeyhî toprağı kara olması yönüyle de ele almıştır:

Çeşme-i hayvân iken hızr-ı çemende cûybâr

Zulmet-i gilde şitâ uş câm-ı İskender kılur (s. 159, G. LXXII/8)

[Akarsu bahçenin yeşilliğinde hayat suyu iken kış, toprağın karanlığında işte İskender'in aynasını yapmaktadır.]

Beyitte Hızır (as.)'ın ve İskender'in ölümsüzlük suyunu arayışına ve bu uğurda İskender'in Zulmet ülkesini geçişine, yine İskender'in dünyayı gösteren aynasına telmihte bulunulmuştur. Şâir tüm bu unsurlara telmihte bulunarak tek bir konuyu anlatmak ister. Yazın yemyeşil bahçede âdeta ölümsüzlük suyu gibi akan nehir, kış gelince donmaktadır. Şâir bu doğa hadisesini ifade ederken dil malzemesi olarak kullandığı telmihte zulmet kelimesini hem İskender'in geçtiği ülke hem de toprağın kara oluşu hakkında kullanmıştır.

Toprağın renginin kara olmasıyla ilgili başka bir beyit:

Tâ zerre zerre zâhir ola cân semâ'ına
Tevhîdi Bârf'ü'n-nesemûn hâk-i tîreden (s. 34, K. VII/23)

[Böylece Allah'ın birliği can kulağına kara topraktan zerre zerre görünsün, ortaya çıksın.]

Şâir, bir önceki beyitte kendi gönlüne seslenerek nakşı bırakıp nakkaşa bakmasını yani yaratılmışlarda Allah'ın cemalini görmesini öğütler. Böyle yaptığında Allah'ın bir oluşunu kavramaya kara topraktaki zerreler dahi yetecektir.

Sevgilinin ayağının toprağı çeşitli övgülere mazhar olmuştur. Şeyhî de divanında çeşitli şekillerde ayak toprağına yer vermiştir. Aşağıdaki beyitler bu misaldendir:

Sen ol şehsin ki sâyeñden düşer cân farkına devlet
Ayaguñ hâk-i pâyını cihân mahmûd idinmişdür (s. 146, G. LVI/3)

[Sen, gölgesinden cân(ın) başına talih düştüğü o padişah (olduğun için) dünya, senin ayağının toprağını methetmiştir.]

Sevgili öyle bir padişaktır ki onun gölgesi tıpkı Hüma kuşu gibi talih bağışlar. O sevgili böyle uğurlu olduğu için tüm dünya onun ayağının toprağını övmektedir. Şâir, sevgilinin ayağının toprağının, övgü konusu olduğunu ifade etmiştir.

Leblerüñ yâdına kan içdügi 'âşık ne 'aceb
Ayaguñ toprağına cân u cihân virdi bu gün (s. 202, G. CXXXIV/2)

[(Âşık) bugün senin ayağının toprağına canını ve dünyayı vermişken (onun) senin dudaklarını hatırlayarak kan içmesine şaşılır mı?]

Âşık sevgilinin dudaklarının kırmızılığını hatırlayarak eziyet çekmekte âdeta kan içmektedir; ancak bu durum şaşılacak bir şey değildir; zira âşık, sevgilinin ayağının

toprağı için dünyadan ve canından vazgeçmiştir. Sevgilinin ayağının toprağı, uğruna ölünecek kadar kıymetlidir.

Kıl cânuñı hâk-i pâyına terk

K'eflâke irüresin külâhı

(s. 79, Mus. II/2-8)

[Külâhı (başlığı, başı) göklere ulaştırmak için canını onun ayağının toprağı uğruna terk et.]

Külâhın göklere ulaşması sevinç verecek bir haber almaya işarettir.⁷⁷ Eğer âşık sevinmek istiyorsa, canını sevgilinin ayağının toprağına terk etmekten başka çaresi yoktur. Bu sebeple âşık canından vazgeçmek zorundadır.

Ayaguñ toprağından kılma mahrûm

Çi ger yüzüm suyından muhteremdür

(s. 120, G. XIX/8)

[Benim haysiyetimden daha saygıdeğer olduğu için (beni) ayağının toprağından mahrum etme.]

Sevgilinin ayağının toprağı her şeyden daha fazla, saygıyı hak etmektedir. Âşığın onuru dahi o topraktan kıymetsizdir. Âşık, böyle kıymetli bir topraktan mahrum kalmak istememekte ve sevgiliye yalvarmaktadır.

Ne 'izzet olur ki fark-ı eflâk

Hâk-i kademine kem-behâdur

(s. 77, Mus. II/1-5)

[(Bu) feleklerin başının, onun ayağı (karşısında) değersiz olduğu nasıl bir yüceliktir?]

Şâir sevgilinin ayak toprağına yüceltmeye devam etmekte onu feleklerin başıyla yani en üstüyle kıyaslamaktadır. Bu kıyaslamada ayak toprağı daha değerli çıkmaktadır. Toprak normal şartlarda hakirdir; ancak konu sevgilinin ayağının toprağı ise o göklerden daha azizdir.

Gedâ kim hâk-i pâyını nigâruñ tâc-ı ser kıldı

Gözine çöbce görünmez bu taht u bahtı sultânuñ

(s. 178, G. C/2)

[Sevgilinin ayağının toprağına, başına taç yapan kölenin gözüne, padişahın bu tahtı ve talihi çöp kadar görünmez.]

Âşık için sevgilinin ayağının toprağı baş tacıdır. Sevgiliye âşık olup, onun ayak toprağına kıymetini bilen birine padişahın tahtı ve talihi çöpten daha değersiz görünür.

⁷⁷ Ahmet Talât Onay, "Külâh Atmak", *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, hzl. Cemal Kurnaz, H Yayınları, İstanbul 2009, s. 302.

Deniyyü'l-nefs olam virsem cihâna hâk-i pâyuñı
Bilür dâna ki yigdür döst mihrin dîn ü dünyâdan (s. 206, G. CXL/4)

[Bilgin (kimse) dostun sevgisinin, din ve dünyadan daha üstün olduğunu bildiği için; senin ayağının toprağını dünyaya verirsem alçak olayım.]

Kişi aşk hakkında bilgi sahibiyse dostun sevgisinin her şeyin üstünde olduğunu bilir. Âşık da bunun farkındadır ve sevgilinin ayağının toprağına dünyayı değışmez. Verdiği söze göre, bunu yaptığı takdirde 'deniyyü'l-nefs' olacaktır.

Yüz dil ile cevâhir-i cân eyleyem nisâr
Çün hâk-i pây-ı hazret-i sultâna irmişem (s. 73, Mus. I/3-9)

[Padişah hazretinin ayağının toprağına ulaştığım için can mücevherlerini yüz gönülle saçayım.]

Saçı aslen 'düğünlerde davetlilerin gönderdiği hediye' demektir.⁷⁸ Önceleri düğün törenlerinde uygulanan bir gelenekken, zamanla sevinç verici durumlarda kullanılır olmuştur. Beyitte sultanın ayak toprağına ulaşan şâir, bu mutluluk karşısında mücevher olarak gördüğü canını saçmak; yani ölmek istemektedir. Padişahın ayak toprağı öyle kıymetlidir ki şâir, onun uğruna canını verse yeridir.

Şu beyitte de saçı geleneğı, yine hâk-i pâyın kıymetini ifade etmek üzere kullanılmıştır:

Devletinde her ne la'l ü dür ki cem' itdi gözüm
Yüz suyile hâk-i pâyına nisâr itsem gerek (s. 177, G. XCIX/2)

[Onun hükümdarlığında gözüm ne (kadar) lal ve inci topladıysa (onları) haysiyetimle (o sevgilinin) ayağının toprağına saçmalıyım.]

Âşığın gönlüne sevgili hükmedince, âşık çokça ağlamaya başlar. Bu gözyaşları bazen inci gibi bazen de kanlıdır. Kanlı olunca la'l taşına benzetilir. Ağlamaya ve bu kanlı gözyaşlarına sevgilinin aşkı sebep olduğu için âşık, gözünün topladığı 'la'l ü dür'ü yine sevgilinin ayağının toprağına saçmalıdır.

Âşığa ayak toprağının kokusu dahi yetmektedir:

Bir şemme hâk-i pâyı kohusına kâni'em
Yil bigi geçmeseydi nesîm-i şimâl-i dost (s. 114, G. XI/6)

⁷⁸ Ahmet Talat Onay, "Saçı, Nisâr", a.g.e., s. 399.

[Dostun kuzey esintisi, rüzgâr gibi geçmeseydi onun ayağının toprağının birazcık kokusuna kanaatkâr (olurdum).]

Âşık sevgilinin ayağının toprağından bile vazgeçmiş ve ona o toprağın kokusu dahi yetecek bir hâle gelmiştir. Ancak o kokuyu taşıyan esinti, rüzgâr gibi geçmiştir ve âşık kokuyu bile duyamamıştır.

Şâir toprakla ilgili bazı deyimlere de yer vermiştir.

Başına toprak saçmak:

Ölümünü istemek anlamına gelen bu deyim Şeyhî divanında şöyle kullanılmıştır:

Dîvânlar içre hattun elinde sakîm olup
Toprak saçup başına ki olur hâksâr hat (s. 171, G. XC/6)

[Yazı, divanlar içinde senin ayva tüyün sebebiyle hastalanarak ölümünü isteyip perişan olur.]

Hat kelimesi hem yazı hem de ayva tüyü anlamına gelmektedir. Şâir, sevgilinin ayva tüylerinin, divanlardaki yazılardan daha güzel olduğunu, yazının ayva tüylerini gördüğü için hastalanıp ölmeyi istediğini ifade etmiştir.

Sâhife kara geyür hat başına hâk saçar
Çü hasretüm sıfatın ruk'a-i beyâna yazam (s. 197, G. CXXVI/4)

[(Ben) hasretimin özelliğini açıklama dilekçesine yazdığım zaman, sayfa kara (elbiseler) giyer, yazı da başına toprak saçar.]

Âşık, sevgilinin özlemi sebebiyle düştüğü hâli yazıya geçirmeye kalksa, onun hâlinin kötülüğünden sayfa yas tutar, yazı da ölmeyi diler. Beyitte bu duyguları ifade eden şâir özellikle dilekçe gibi hemen işleme geçmesi gereken belgelerde mürekkebin çabuk kurummasını sağlamak için üzerine dökülen kum olan rihî⁷⁹ hatırlatmıştır. Şâir bu kumun sayfaya saçılmasını, yazının başına toprak saçması olarak yorumlamıştır.

Gark oldı kanlu yaşına şâm u seher şafak
Bahr acıdı vü ber başına saçdı hâk-i râh (s. 99, Mus. V/4-3)

[Şafak, akşam sabah kanlı yaşına boğulup; deniz acılaşıp; kara, başına yolun toprağını saçtı.]

⁷⁹ <http://lugatim.com/s/RIH> (Son erişim: 14.08.2017, 18:01)

Şâir, doğal olayları bir matem sahnesini tasvir etmek için dil malzemesi olarak kullanmıştır. Güneşin doğup batmasıyla oluşan şafak kızılığını, şafağın kanlı yaşında boğulması, deniz suyunun tuzlu olmasını, suyun acılaşması, yeryüzündeki toprakları da yeryüzünün başına toprak saçması olarak yorumlamıştır. Kan ağlamak, suyu zehir olmak ve başına toprak saçmak, ölünün arkasından onun yasını tutanların durumunu anlatmaktadır.

Yüzünü toprak eylemek:

Bu deyim, “teslimiyet ve rıza gösterme tavrı”⁸⁰’nı ifade eder ve Şeyhî aşağıdaki beyitlerde bu deyim kullanmıştır:

Lâlenüñ çihresini gül yanaguñ hâk eyler

Goncenüñ zehresini la’l-i lebüñ çâk eyler (s. 147, G. LVII/1)

[(Ey Sevgili!) Senin gül (gibi olan) yanağın laleye boyun eğdirip, dudağının lal taşı(na benzeyen kırmızısı da) goncanın ödünü patlatır.]

Sevgilinin güzellik unsurlarıyla, çiçekler dahi yarışamaz. Onun yanağı gül gibi güzeldir, lalenin bu güzellik karşısında boyun eğmekten başka yapacağı yoktur.

Lâle hâk itdi yüzün gül yanaguñ reşkinden

Gonçe çâk itdi kabâ la’l-i dür-efşânuñ içün (s. 204, G. CXXXVI/6)

[Lale, senin gül yanağının kıskançlığıyla (sana) boyun eğip, gonca da senin inci saçan dudağın için elbisesini yırttı.]

Lale ve gonca, sevgilinin gül yüzünü ve kırmızı dudaklarını kıskandıklarından, onu görünce perişan olurlar.

Yüzünü toprağa sürmek:

“Yüz sürmek, secdeye kapanmak, yere kapanmak”⁸¹ anlamına gelen deyim, şu beyitte zikredilmektedir:

Musavvir-i ezel ideli nakşuñı tasvîr

Yüzini hâke sürer Çîn içinde sûretler (s. 123, G. XXIII/3)

[Allah, senin resmini tasvir ettiğinden beri Çin’de resimler secdeye kapanır.]

⁸⁰Meriç Harmancı, “Kutlu Başlangıçtan Ebedî İstiratgaha: Türk Tasavvuf Edebiyatında Toprak Algısı”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 13, İstanbul 2014, 30.

⁸¹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori=veritbn&kelimesec=13992 (Son erişim: 19.04.2018, 13:41)

Sevgili yaratıldığı an, güzel olmaları sebebiyle şiirde zikredilen Çin resimleri, secdeye kapanırlar. Zira sevgilinin güzelliği hepsinden fazladır.

Toprak eylemek:

Devlet tozu irişmege bir dem kademüfden
Hâk eyledi Şeyhî yoluña cân u ser iy dost (s. 116, G. XIII/8)

[*Ey Dost! Senin ayağından (kendisine) bir an baht tozu ulaşsın diye Şeyhî senin yoluna can ve baş(ını) feda etti.*]

Sevgilinin ayağının tozu uğurlu olduğu için, Şeyhî ona kavuşmayı arzulamış, bu yolda canından ve başından vazgeçmiştir.

3.3.2. Toprak İle İlgili Benzetmeler

Toprakla ilgili benzetmeler özellikle sevgilinin ayağının toprağı üzerinde yoğunlaşmıştır. Sevgilinin ayağının toprağı bazen bir cömertlik ve baht kaynağı, bazen sürme, âşığın ruhunun konağı, başlık, ölümsüzlük suyu, ferahlatıcı ilaç ve cennet bahçesidir. Âşığın yüzü, sürekli sevgilinin kapısının toprağına yüz sürmesi ve değersiz olması bakımından kara toprağına benzetilir. Ölümlerin toprağına gömülmesinin işlendiği beyitlerde ise toprak herkesin giymek zorunda kalacağı bir elbiseye benzetilir.

3.3.2.1. Âb-ı hayât

“İçene ebedî hayat bağışlayan efsânevî su”⁸²dur. Şu beyitte sevgilinin ülkesinin toprağı, can bağışlayıcı olması sebebiyle âb-ı hayâta benzetilmiştir:

‘Îsî nübüvveti nefesinüñ nesîmidür
Hızruñ kerâmeti suyu hâk-i vilâyeti (s. 241, G. CXCI/3)

[*İsa'nın (as.) peygamberliği (O'nun) nefesinin esintisi, Hızır'ın (as.) keramet suyu (O'nun) ülkesinin toprağıdır.*]

Beyitte sevgilinin nefesi İsa'nın (as.) peygamber olmasını sağlamıştır. Böylece sevgilinin (Allah'ın) nefesinin esintisiyle peygamber olan İsa (as.), kendi nefesiyle ölümleri diriltmiştir. Beyitte mübalağa sanatı göze çarpmaktadır. Sevgilinin ülkesinin toprağı da Hızır'ın (as.) mucizevî suyuna yani âb-ı hayâta benzetilmiştir. Âb-ı hayâtın içene ölümsüzlüğü bağışlaması gibi sevgilinin ülkesinin toprağı da âşıklara hayat bağışlar.

⁸² Ferit Devellioğlu, “Âb-ı Hayât”, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Doğu Matbaası, Ankara 1970, s. 1.

3.3.2.2. Bahçe

Sevgilinin/memduhun kapısının eşiği, âşıklara cennet bahçesi gibi gelir:

Bu hâk-i âstâna koyaldan ser-i niyâz
Bâg-ı bihişt ü ravza-i rıdvâna irmişem (s. 73, Mus. I/3-7)

[*Bu eşiğin toprağına yalvarma başı(nı) koyalı, cennetin ve Rıdvanın bahçesine ulaştım.*]

Sevgilinin eşiği toprağına yüz sürmek âşık için büyük bir şereftir. Şâir, âşığın gözünde o eşiğin cennet bahçesi olduğunu ifade etmiştir.

3.3.2.3. Cân menzili

Sevgilinin ayağının toprağı âşıklara can verir. Bu sebeple aşağıdaki beyitte toprak can menzili olarak tanımlanmıştır:

Ayaguñ toprağı cân menzilidür
İşigüñ ehl-i ‘irfân menzilidür (s. 136, G. XLII/1)

[*Senin ayağının toprağı canın, eşiğin de ârif kimselerin konağıdır.*]

Sevgilinin ayağının toprağı âşıkların ulaşmak istedikleri bir hedeftir. Bu sebeple âşığın canının yani ruhunun konağı sevgilinin ayak toprağıdır.

3.3.2.4. Kân/Menba‘

Âb-ı hayâtı arayanlar hata etmektedir; zira o efsanevi bir sudur. Oysa padişah ve onun lütufları gün gibi âşikârdır. Onun eşiğini gözleyip ondan ihsan bekleyenler, karşılığını bulacaktır; çünkü o eşiğin toprağı, cömertlik kaynağı gibidir:

Didiler gel berü iy tâlib-i iksîr-i hayât
Gözle şol işigi kim toprağıdur kân-ı kerem (s. 46, K. XI/5)

[*Ey hayat iksirini talep eden! Beri gelip şu eşiği seyret (çünkü) cömertlik kaynağı onun toprağıdır.*]

Şâir beyitte hayat iksirini arayan biri konumundadır. İnsanlar ona padişahın eşiğini izlemesini tavsiye etmektedirler; çünkü padişahın eşiğinin toprağı cömertliğin kaynağıdır ve insanlara can bağışlar. Ölümsüzlük iksirini arayan kişinin, padişahın eşiğini seyretmesi yeterlidir.

Gerd-i râhı feth ü nusret çeşmesinüñ menba‘ı
Hâk-i pâyı ‘izz ü devlet cevherinüñ kânıdur (s. 41, K. IX/27)

[(O sevgilinin) yolunun toprağı fetih ve zafer çeşmesinin, ayağının toprağı (da) büyüklük ve baht mücevherlerinin kaynağıdır.]

Toprak mücevherleri saklaması bakımından da ele alınmıştır. Beyitte memdûhun ayağının toprağı, yücelik ve baht mücevherlerinin kaynağı olarak gösterilmiştir. Yine memdûhun yolunun tozu da fetih ve zafer çeşmesinin menbaıdır. Beyitte iki türlü kaynak söz konusudur. Bunların ilki ‘göze’ tabir olunan suyun çıktığı yerdir ki mekânı topraktır. İkincisiyse madenlerin çıktığı kaynaktır ve onun da mekânı topraktır.

Âb-ı hayât menba’ı yâr işigi türâbıdur
‘Âlemi seyr iden hemân teşne serâb içindedür (s. 154, G. LXV/5)

[Bengisuyun kaynağı sevgilinin eşiğinin toprağıyken, (onu aramak için) dünyayı dolaşan susamış, serap içinde gibidir.]

Hayat suyunu aramak için dünyayı gezenler serap gören susamış kimseler gibidir; çünkü hayat suyu sevgilinin eşiğinin toprağıdır. Bu sebeple aramaya gerek yoktur. Oysa serap gören kişi gördüğünün gerçek olduğunu sanır, ona yaklaştıkça daha da uzağa gittiğini yahut kaybolduğunu fark eder. Sevgilinin eşiğinin toprağı ise şâirin gözünde son derece gerçektir ve âşıklara ölümsüzlüğü bağışlar.

3.3.2.5. Külâh

Felekler, kıymetli sevgilinin ayak toprağını başlarına külâh edinseler yeridir:

Fark-ı felegüñ ayacı toprağı külâhı
‘Ayn-ı melegüñ yolu tozu kuhl ü cilâsı (s. 31, K. VI/28)

[Onun ayağının toprağı feleğin başının külâhı; yolunun tozu da meleğin gözünün sürmesi ve cilâsıdır.]

Toprak normal şartlarda hakîrdir; ancak bu toprağın sevgiliyle bağlantısı varsa, o toprak değer kazanır. Beyitte sevgilinin ayağının toprağı feleklerden daha yüce tutulmuş, feleklerin başının üzerinde yeri olduğu vurgulanmıştır. Sevgilinin geçtiği yolun tozu da yine yüce varlıklar olan meleklerin gözlerine parlaklık veren bir sürme olarak tasavvur edilmiştir. Beyitte melekler için yer verilmesi hem felek kelimesiyle ses bakımından uyumlu olması hem de göklerde oldukları inancıyla ilgilidir.

3.3.2.6. Müferrih

“İçe ferahlık veren, rahatlatıcı ilaç.”⁸³ ve “Sevündürücü nesnedür.”⁸⁴ Şu beyitte sevgilinin kapısının toprağı müferrih benzetiştir:

Hâk-i derûñ müferrih-i cândur mizâc ana
Âsâr-ı müşğ ü hâsıyet-i za'ferân kodı (s. 75, Mus. I/6-5)

[*Senin kapının toprağı, mizacın kendisine misk te'siri ve safran özelliğı koyduğı, cana ferahlık veren (bir ilaçtır).*]

Beyitte tıbbî özellikler olmakla birlikte mevzu toprak olduğundan, bu açıdan bakılacaktır. Pek çok benzetmeye konu olan sevgilinin kapısının toprağı beyitte ‘müferrih-i cân’a benzetiştir. Müferrih, gönle ferahlık veren ilaç demektir. Âşık gönlü daralmış, kederli bir durumda olduğu için ona bir ilaç, müferrih gerekir ki bu sevgilinin kapısının toprağından başkası değildir.

3.3.2.7. Sürme (‘Ayân, tûtiyâ)

Gözün sağlığını korumak ve göz yaşarması, göz akı⁸⁵, gözdeki seretan, uyuz⁸⁶ gibi hastalıkları gidermek ve kirpikleri uzatmak⁸⁷ için kullanılan terkiplerdir. Yalnızca fayda için değil, süslenme amacıyla da kullanılır ve en meşhuru Isfahan sürmesidir.⁸⁸ Divan şiirinde sevgilinin ayağının, geçtiğı yolun, kapı eşiğinin toprağı, ve bazen memduhun atının veya köpeğinin ayak tozu, âşıklar için göze çekildiğı takdirde şifa verecek olan bir sürmedir.⁸⁹

Cenâbuñ menba'[1] âb-ı hayâtuñ
Gubâruñ da 'ayânı kâyinâtuñ (s. 64, Me. I/13)

[*Senin zatın hayat suyunun kaynağı; (ayağının) tozu da dünyanın (gözüne) aydınlatıcı sürmedir.*]

Beyitte memdûhun kendisi insanlara ölümsüzlüğü veren hayat suyu, ayağının tozu da dünyanın gözüne aydınlık verici bir sürme olarak tasavvur edilmiştir. Anâsır-ı erba'adan

⁸³ <http://lugatim.com/s/m%C3%BCferrih> (Son erişim: 23.01.2018, 12:38)

⁸⁴ Şaban Doğan, “15. Yüzyıla Ait Bir Tıp Terimleri Sözlüğü: Terceme-i Akribâdîn'in İstilah Lügati”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/4 Summer, Harvard 2009, 293.

⁸⁵ Tabîb İbn-i Şerîf, *a.g.e.*, C. 2, s. 248-249-250.

⁸⁶ Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî, *a.g.e.*, 346, 348.

⁸⁷ Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî, *a.g.e.*, s. 344.

⁸⁸ Ahmet Talât Onay, “Sürme”, *a.g.e.*, s. 426.

⁸⁹ İskender Pala, “Kuhl”, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, 24. bs., İstanbul 2014, s. 278.

biri olan toprak bu beyitte sürmeye benzetilmiştir. Sürme, göz hastalıklarında çok yaygın olarak kullanılan bir ilaçtır. Göze parlaklık, aydınlık vermesi bakımından önemlidir ve şiirde geniş bir yer bulur. Beyitte gubar kelimesinin özellikle kullanıldığını söylemek yanlış olmayacaktır; zira sürme-i ağber denilen bir sürme çeşidi vardır ve şâir bunu hatırlatmak için gubar kelimesini seçmiştir.

Pâye-i gerdûn nedir kim ire kadrüñ gerdine

Gerd-i hâk-i pâyuñ anuñ sürme-i a'yânıdur (s. 41, K. IX/34)

[Senin ayağının toprağının tozu, onun gözünü açan sürme (iken); dünyanın rütbesi nedir ki senin değerinin tozuna ulaşsın?]

Şâirin nazarında dünya memduhun ayağının toprağındaki toz kadar değerli değildir; çünkü o toz dünyanın görmesini pekiştirecek bir sürmedir. Beyitte ayağın toprağının tozu sürmeye benzetilmiştir.

Girmez gözüme iki cihânuñ cevâhiri

Kuhl-i cilâyiçün bir avuç hâk-i der yiter (s. 153, G. LXIV/2)

[Gözüme iki dünyanın mücevherleri girmez (çünkü) parlaklık veren sürme için bir avuç kapı toprağı yeterlidir.]

Beyitte cevâhir kelimesi üzerinde kelime oyunu yapan şâir hem dünya ve âhret mücevherlerinde gözünün olmadığını, onlara tamah etmediğini söylemekte; hem de dolaylı olarak toprağın da bir cevher olduğunu ifade etmektedir. Sevgilinin kapısının toprağını göze parlaklık verici bir sürmeye benzetmekte ve onun kendisine yeterli olduğunu söylemektedir. Ayrıca âşığın, gözüne sevgilinin kapı toprağını sürme olarak çektiğini söyleyerek, sevgilinin kapısına sürekli yüz sürdüğünü anlatmak istediğini gözden kaçırmamak gerekir.

İşigi topraigıdur nûr-ı çeşm ü çeşme-i nûr

Cilâyiçün gözüme hâk-i der dirîg etme (s. 213, G. CLI/2)

[Göz nuru ve nur çeşmesi onun eşiğinin topraigıdır (o hâlde) gözüme parlaklık için kapının toprağını esirgeme.]

Beyitte sevgilinin eşiğinin toprağı: 1. Göz nuruna, 2. Nur çeşmesine, 3. Göze parlaklık verici sürmeye benzetilmiştir. Bunların hepsiyle kastedilen sürmedir. Sevgilinin kapısının toprağı öyle mucizevîdir ki âdeta her derde devadır. Âşık, sevgilinin böyle özellikleri olan bir toprağı kendisinden esirgememesini istemektedir.

Ayağı toprağı Şeyhî ‘aceb ne cevherdür

Ki dimiş ehl-i nazar tûtiyâ yerine geçer

(s. 155, G. LXVI/6)

[Ey Şeyhî! Onun ayağının toprağı, bakış sahibi kişilerin ‘sürme yerine geçer’ dediğı acayip (bir) maddedir.]

Sevgilinin ayağının toprağı sürme yerine geçecek bir maddedir. Bunu âşığa söyleyen, tavsiye eden kimseler ehl-i nazar olarak gösterilmektedir. Ehl-i nazar yani bakış sahibi, bakmayı bilen kimseler bu sıfatı alabilmek için sevgilinin ayağının toprağını gözlerine çekmiş olmalıdırlar. Böylece sürme yerine geçen bu cevheri kullanıp, başkalarına da tavsiye etmişlerdir.

Her zerre gubârı cevherinden

Yüz mihr gözine tûtiyâdur

(s. 78, Mus. II/1-6)

[Onun tozunun mücevherinden her zerre, yüz güneşin gözüne sürmedir.]

Sevgilinin ayağının tozu öyle bir maddedir ki o, yüz güneşin gözüne sürme olarak çekilebilir. Başka bir açıdan bakıldığında en önemli özelliğı parlaklığı olan güneşin bu özelliğe sahip olmasını sağlayan şey, sevgilinin ayağının tozunu sürme olarak çekmesidir.

3.3.2.8. Ton

Elbise anlamına gelen bu kelime, bir beyitte insanların öldükten sonra toprağı bir elbise gibi giymesi; yani kara toprağı gömülmesini hatırlatacak şekilde kullanılmıştır. Bir başka beyitte ise şâir, Hz. Muhammed’in ailesinin toprağından yapılmış bir elbiseyi giyme isteğini ifade etmiştir.

Atlas tenini incidür iken yidi [bu] hâk

Kim geymeyiser ol tonı yâ geymedi dirîg

(s. 103, Mus. VI/4-7)

[(Onun) bedenini atlas (kumaş bile) incitirken bu toprak (onu) yedi; o elbiseyi kim giymedi yahut kim giymeyecektir? Yazık!]

Bir mersiyede yer alan bu beyitte toprak bu kez kefen gibi, ölümle ilgisi sebebiyle zikredilmiş ve kimsenin ondan kaçışının olmayacağı vurgulanmıştır. Mersiye yazılan kişi yaşamında atlas kumaştan elbiselerin dahi bedenini inciteceğı kadar iyi bir yaşam sürerken, öldüğü zaman diğer insanlardan bir farkı olmayarak topraktan elbisesini giymiştir ve şâir buna üzülmemektedir.

Şeyhî ‘amelden ire çü ‘uryân işigüñe

Kaddine hâk-i âl-i ‘abâdan buyur kabâ

(s. 29, K. V/44)

[Şeyhî senin eşiğine amel bakımından çıplak ulaştığı zaman onun boynuna, ailenin toprağından (bir) elbise buyur.]

Şeyhî beyitte ahirete amelsiz yani ibadet bakımından çıplak bir şekilde varacağını söyler. Aynı zamanda insanların mahşerde çıplak bir şekilde toplanacaklarını da hatırlatır. Rasullullah’ın (sav.) ona şefaet ederek ailesinin toprağından bir elbiseyle kendisini giydirmesini istemektedir.

3.3.2.9. Yüz

Âşığın yüzü, hakîr ve değersiz oluşu bakımından şu beyitte toprağa benzetilmiştir:

Yüz kara topraklayındur lutfi şâhuñ kîmiyâ

Hâlis altun olavuz çün irişe iksîrümüz

(s. 166, G. LXXXII/5)

[Yüz kara toprak, padişahın ihsanı da iksir gibidir; iksirimiz ulaştığında saf altın oluruz.]

Kîmiyâ, toprağı altına dönüştürme ilmi olarak tanımlanabilir. Şâir yüzünü kara toprağa benzeterek padişahın gelecek ihsanı beklemektedir. Bu ihsan şâirin gözünde toprağı altına çeviren bir formül gibidir. Böylece toprak kadar değersiz olan şâirin yüzü, padişahın ona lütfedip bahşiş göndermesiyle altın kadar değerli bir hâle gelecektir.

3.4. SU (ÂB, MÂ’, ZÜLÂL)

Divanda su rutubetli oluşu, şeker ve tuz gibi maddelerin suda çözülmesi, kılıçlar dövülürken çeliğe su verilmesi, bahçelerin sulanmasında ve yangın söndürmede kullanılması, suyun ayna gibi yansıtıcı olması gibi özellikleriyle göze çarpmaktadır. Bunun dışında nisan yağmurlarının yağması, incinin oluşumunda suyun rolü, âşığın döktüğü gözyaşları, servinin su kenarlarında yetişmesi, su kenarlarının insana huzur vermesi de yine beyitlerde konu edilmiştir. Zemzem, âb-ı zülâl, âb-ı hayât gibi sularla âb olmak deymi de beyitlerde su unsurunun işlenişinde kullanılmıştır.

3.4.1. Su İle İlgili Genel Özellikler

Yeri çevreleyen soğuk, nemli ve basit bir cevherdir. Nemli olması sebebiyle şekil alması ve parçalara ayrılması kolaydır.⁹⁰

Edebiyatta hayat vericilik özelliğinin yanı sıra tahrip edicilik gibi olumsuz etkileri ve temizleyicilik gibi olumlu etkileri konu edilir. Âşığın gözyaşı ve sevgilinin boyuyla ilişkilendirilir. Özellikle tasavvufta, insan yapısını oluşturduğuna inanılan anâsır-ı erba'dan biri olarak söz konusu edilir.⁹¹ Su rahmettir.

Aşağıdaki beyitte suyun rutubetli olduğu belirtilmiştir:

Suda yokdur rutûbetüñ kanı

Odda var mı mehâbetüñ heyhât

(s. 61, K. 15/28)

[Senin nemin suda yoktur; yazık, yüceliğın ateşte var mı, hani?]

Memdûhun yüceliğini ifade etmek isteyen şâir, suyun rutubetli oluşunu dil malzemesi olarak kullanmıştır.

Tuz ve şeker gibi maddeler suda çözünür. Şâir bu doğa kanununu güzel bir sebebe bağlamaktadır:

Kim tatlu sohbetünde gözetmezse hakk-ı nân

Acıya vü ezile nitekim suda nemek

(s. 75, Mus. I/5-9)

[Tuz, senin tatlı sohbetinde ekmek hakkı gözetmezse, acısın (tadı acı olsun) ve suda erisin!]

Şâir tuza beddua etmekte, memdûhun tatlı sohbetinin hakkını vermediği takdirde tadının acı olmasını ve suda erimesini dilemektedir. Bunu ifade ederken 'hakk-ı nân' terkihi ve 'nemek' kelimeleriyle tuz-ekmek hakkı deyimini hatırlatmaktadır.

Şu beyitte de şekerin suda çözüldüğüne işaret vardır:

Müşğın saçüñ hevâsıyile oda yandı 'ûd

Şîrîn lebüñ safâsıyile suya vardı kand

(s. 119, G. XVIII/2)

[Senin misk kokulu saçının hevesiyle öd ağacı ateşte yandı ve tatlı dudağının şenliğiyle (de) şeker suya vardı.]

⁹⁰ İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, s.10.

⁹¹ İskender Pala, "Âb", *a.g.e.*, s. 1.

Öd ağacı güzel kokusu sebebiyle tütsü olarak kullanılan bir bitkidir. Şâir öd ağacının yakılıp tütsü yapılmasını hüsn-i ta'lil sanatıyla sevgilinin misk kokulu saçına, şekerin suda erimesini de yine sevgilinin dudağının verdiği gönül hoşluğuna bağlamaktadır.

Su, her canlı için hayat verici özelliğe sahiptir. Aşağıdaki beyitte bitkiler gibi insanların da suya ihtiyacının olduğu ifade edilmiştir:

Ten bâğı sebze bigi suyu mey dimiş tabîb
Bûstân ki vakt ile suvarılmaz harâb olur (s. 121, G. XXI/3)

[Doktor, 'Beden bahçesi çimen gibidir, suyu şaraptır.' demiş; zira zamanında sulanmayan bahçe harap olur.]

Bahçe vakitlice sulandığında yeşil kalır ve ürün verir. Şâir insanın da suya ihtiyacının olduğunu; ancak bunun şarap olduğunu belirtmiştir. Şarap içmeyi tavsiye eden kişiye doktordur.

Suyun bitkilerin yeşil kalmasını sağladığına dair başka bir beyit ise şöyledir:

Olsa kara diken güle hem-dem ne menfa'at
Bulsa kuru ağaç suya kurbet ne fâyide (s. 214, G. CLIII/3)

[Kara diken güle arkadaş olsa ve kurumuş ağaç suya yakınlaşsa bunlarda bir yarar yoktur.]

Şâir, kötü kimsenin iyi insanlarla arkadaş olsa da onların iyiliğinden nasiplenemeyeceğini söylemektedir. Bunu, kara dikenin gülün yanında bitmesine ve kurumuş ağacın sulanmasına benzetmektedir. Su bitkilere hayat verse de kurumuş ağaçları yeşertemez.

Su, yangın söndürme hususunda hayatî fonksiyona sahiptir:

Amel defterlerin Şeyhî riyâ vü zerk oda yakdı
Ne deñlü su saça aña kuru söz ile dîvânuñ (s. 197, G. C/7)

[Ey Şeyhî! Riya ve ikiyüzlülük, senin amel defterlerini ateşte yakmışken ona divanın kuru söz ile ne kadar su saçabilir?]

Kurumuş ağaca suyun fayda vermeyeceği gibi, yanmış amel defterlerine de su bir fayda vermez. Şeyhî kendi amellerine riya bulaştığını söyleyerek, divanındaki şiirleri kuru söz olarak nitelendirmiş ve bu sözlerin onun yanmış amel defterlerine su saçamayacağını belirtmiştir.

Şu beyitte incinin oluşumu hatırlatılmıştır:

Su sanma saçdugını katre katre ebr-i bahâr

Gözet ne gevher ider dâne dâne bahr anı

(s. 55, K. 14/5)

[Bahar bulutunun damla damla saçtığını su zannetme; deniz onu nasıl tane tane inciye dönüştürür bir bak!]

Eskiden incinin, bahar mevsiminde nisan yağmurlarının yağması ve yağmur damlalarının istiridyenin içine girmesiyle oluştuğuna inanılırdı. Şâir bu inancı hatırlatarak suyun bu olaydaki rolünü dile getirmiştir.

Su, berrak ve temizdir. Güzelliği ifade etmede ‘su gibi’ benzetmesi yapılır. Ancak konu sevgili olunca su dahi onun güzelliği karşısında dayanamayıp bayılır. Aşağıdaki beyit bu çerçevededir:

Ger ‘ârızuña karşı mu‘ârız gelürse su

Göz yaşın ayaguña döker kendüden gider

(s. 145, G. LIV/3)

[Su, eğer senin yanağınla karşı karşıya gelirse, gözyaşını senin ayağına döküp kendinden geçer.]

Beyitte su, ağlayarak kendinden geçen bir insan gibi tasvir edilmiştir. Suyun bu duruma gelmesine sebep olan şey sevgilinin yanağıyla karşı karşıya gelmesi yani sevgilinin yanağının aksinin suya yansımalarıdır. Böylece suyun yansıtma özelliğine de işaret edilmiştir.

Servi ağacı genellikle suyla birlikte tasavvur edilir. Aşağıdaki beyit de bunu ifade etmektedir:

Ko serv ayaguña ki ol cân fidî kıla

Lutf ile yüz yire ura âb-ı revân dahi

(s. 244, G. CXC VII/6)

[Bırak o, servinin ayağı için canını feda etsin; akan su da iyilikle yüzünü yere koysun.]

Sevgilinin boyu servi ile ilişkilendirilir ve onun ayağı, uğruna can feda edilecek kadar kıymetlidir. Akarsu da yine o servi için secde etmektedir. Servi ağacının yanı başında akan nehir manzarasını şâir, secde eden ve kendisine secde edilen kimseler olarak tasavvur etmiştir.

Şu beyitte açıkça servi ağaçlarının yanında akarsuların bulunduğu zikredilmiştir:

Kaddüñe karşı göz yaşını dökdüğüm bu kim

Serv ayagında yaraşur âb-ı revân dahı

(s. 245, G. CXCVIII/4)

[*Senin boyuna karşı gözyaşı dökmemin sebebi servinin ayağına da akarsuyun yakışmasındandır.]*

Âşık sevgili için daima gözyaşı döker. Bu o dereceye gelir ki gözyaşları nehir olup akar. Şâir sevgilinin boyu uğruna böyle gözyaşı dökmesini, servi ağacının yanında akarsuyun akmasına bağlamakta ve bu manzaranın güzelliğine işaret etmektedir.

Su kenarı, insana huzur vermesi bakımından da ele alınmıştır:

Bu dördü her ki bir arada gördi biñ yaşadı

Mey ü miyân-ı çemen dil-ber ü kenâre-i âb

(s. 54, K. 13/19)

[*Bu dört (şeyi) şarabı, bahçenin ortasını, sevgiliyi ve su kenarını her kim bir arada görürse bin (yıl) yaşar.]*

Beyitte zikredilen dört şey insana huzur vermesi, insanı rahatlatması ve stresten uzaklaştırması bakımından önemlidir. Su sesi, eskiden akıl hastalarının tedavisinde de kullanılmıştır. Beyitte de bu dört şeyin ömrü uzatacağı ifade edilmiştir.

Şu beyitte de su aynı yönden ele alınmıştır:

Mey ü ma'şûk u sebze âb-ı revân

Câna gamdan bu dördi virdi necât

(s. 60, K. XV/9)

[*Şu dört (şey) şarap, sevgili, çimenlik ve akarsu canı kederden kurtardı.]*

Su insan yaşamı için hayatî önem taşır. Susuzluğu gidermenin yoludur:

Suya susuz bigi haddüñe göñlüm

Odadur nitekim pervâne teşne

(s. 222, G. CLXIV/2)

[*Gönlüm suya susamış gibi yanağına susamıştır; nitekim pervane (de) ateşe susar.]*

Kelebekler daima mum gibi ışık veren şeylerin etrafında uçarlar. Oysa ateş, pervanenin ölmesi demektir. Edebî olarak pervane, ölümü göze almış bir âşık olarak tasavvur edilir. Sevgilinin yüzü de parlaklığı sebebiyle suya benzetilir. Beyitte şâir kendisiyle pervane arasında ilişki kurarak, ölümü göze alan pervanenin ateşe susaması gibi, kendisinin de öleceğini bile bile sevgilinin yanağına susadığını ifade etmiştir.

Şu beyitte şâir daha ne kadar susuzluk çekeceğini sorgulamaktadır:

Serâb oldı baña la‘lûñ şarâbı

Sudan nice bir oda yana teşne

(s. 221, G. CLXIII/6)

[*Senin la‘le (benzeyen dudağının) şarabı, bana serap olmuştur; susamış kişi su sebebiyle daha ne kadar ateşte yansın?*]

Âşığın susuzluğu sevgilinin dudağıdır. Âşık, o dudakların peşinde koştukça, serap gibi ondan uzaklaşmaktadır. Sevgiliye ne zaman kavuşacağını sorgulayan âşık, bunu dolaylı bir şekilde dile getirmiştir.

Kılıçların yapım aşamasında çeliğe su verilerek daha dayanıklı bir hâle getirilir. Beyitte buna işaret vardır:

Sal tîg-i âbdârûñı düşmen yüregine

Bir odlu su vire ki dahı kalmaya ramak

(s. 88, Mus. III/4-10)

[*Sen parlak kılıcını düşmanın yüreğine salınca (o kılıç düşmanın yüreğine) hayat kalıntısı kalmayacak (kadar) ateşli bir su verir.*]

Memdûh, kılıcını düşmanın yüreğine saldığı anda o kılıçtan gelen ateşli su düşmanda hayat kalıntısı bırakmayacaktır. Ateşli sudan kastedilen ise kılıcın yapımı sırasında çeliğin ateşte eritilmesi, sonra da su verilmesidir.

Zemzem suyu sevgilinin dudağını hissettiği anda coşar:

Cennet yüzüne baksa huşk ola bâg-ı ravza

Kevser lebüñi sizse cûş ide âb-ı zemzem

(s. 37, K. VIII/31)

[*Cennet bahçesi, senin cennet (gibi güzel) yüzüne baksa kurur; zemzem suyu senin kevser dudağını sezse coşar.*]

Beyitte sevgilinin güzellik unsurları cennetteki mekânlarla ilişkilendirilerek yüceltilmiştir. Buna göre sevgilinin yüzü, cennet bahçesini kurutacak, cennetteki Kevser şarabı gibi olan dudakları da zemzem suyunu coşturacaktır.

Suyla ilgili olarak gözyaşı çokça zikredilmiştir:⁹²

Meger bir gün boyuñ servin görem diyü kenârında

Gözinden çeşmeler döküp yüz urup yire yürür su

(s. 212, G. CL/2)

[*Su meğer bir gün boyunun servisini, kenarında görürüm diye gözünden çeşmeler döküp yere yüzünü koyarak yürür.*]

⁹² Gözyaşı, ayrı bir başlık altında ele alınacağından burada kısaca bahsetmekle yetinilmiştir.

Servi ve âb-1 revânın birlikte ele alındığı zikredilmişti. Şiirde âb-1 revân lafız olarak geçmese de mânen vardır. Şâir suyun akmasını yere secde edip ağlamasına bağlamakta, buna sebep olarak sevgilinin servi boyunun kenarına ulaşabilmeyi göstermektedir.

Şu beyitte ise suyun akmasının sebebi sevgilinin yanağıdır:

Su ‘ârızı derdine gezer her yaña nâlân
Göz yaşı durur hâsılı seyr ü seferinden (s. 203, G. CXXXV/6)

[Su, onun yanağının derdinden her tarafta inleyerek gezer; onun bu gezintisinden ortaya çıkan gözyaşındır.]

Bu kez su, sevgilinin yanağının hasretiyle dolaşmaktadır; ancak eline gözyaşlarından başkası geçmemektedir.

Saf ve içimi hoş su olarak tanımlanabilen zülâl aşağıdaki beyitte şâirin şiirini kıskanmaktadır:

Bu câm-1 şi‘r ile Şeyhî şarâb-1 tevhîdi
Şu resme sun ki safâsına reşk ilede zülâl (s. 21, K. 3/54)

[Ey Şeyhî! Bu şiir kadehiyle tevhit şarabını öyle bir sun ki tatlı ve güzel su onun verdiği zevki kıskansın.]

Allah’ın bir olduğu inancı şaraba, şiir de o şarabı sunmak için kullanılan bir kadehe benzetilmiştir. Şâirin şiir zevkiyle zülâli kıyaslayışını anlamak için zülâli bilmek gerekir. Uzun yıllar erimeyen karların içinde zülâl denilen kurtlar oluşur ve bu kurt suya atıldığında, su soğuk ve lezzetli olur.⁹³ Şâir, şiirini söylemeye başladığında âb-dâr lafzı karşısında zülâl dahi onun verdiği zevki kıskanır.

Susamış kişi suya bir türlü kanamaz:

Zülâle dehr mâl-â-mâl olursa
Gözinden sanmagıl kim kana teşne (s. 221, G. CLXIII/4)

[Onun gözü(nden akan yaş) sebebiyle dünya zülâlle dopdolu olsa da sakın susamışın kanacağını sanma.]

Âşık sevgili için ağlamakta, gözyaşlarıyla yeryüzü dolmaktadır; ancak âşık sevgiliye susamış olduğundan bu gözyaşları onun susuzluğunu gidermemektedir.

Sevgilinin tatlı suyu o kadar değerlidir ki âb-1 hayât dahi ona susamıştır:

⁹³ Ahmet Atillâ Şentürk, “Âb-i Zülâl”, a.g.e., s. 35.

Zülâlûñ ile yanar âb-ı hayvân

Ki Hızır ol çeşme-i hayvâna teşne

(s. 222, G. CLXIV)

[Hızır'ın susadığı o hayat çeşmesinin suyu, senin zülâlin ile yanar.]

Hızır (as.) hayat suyunu araması ve içerek ölümsüzlüğe kavuşmasıyla edebiyatta geniş bir yer bulur. Beyitte, sevgilinin zülâli, ölümsüzlük bağışlayan hayat suyundan daha üstün tutulmuş, hayat suyunun sevgilinin zülâline susadığı ifade edilmiştir.

Şu beyit de zülâl ile ilgilidir:

Nebât-ı la'li sözünden zülâl olur deryâ

Tebâreka'llâh eger şeker ise ancag ola

(s. 109, G.V/4)

[Onun lal (gibi kırmızı dudağının) şekerinden deniz zülâle döner! Allah mübarek etsin; şeker olsa olsa böyle (tatlı) olabilir.]

Beyitte sevgilinin dudağı şekere benzetilmiştir ve onun tatlılığının denizi bile zülâle çevireceği ifade edilmiştir. Sevgilinin dudağı, şekerin olabileceği en tatlı hâldedir.

Dostun zülâli hayattan daha değerlidir:

Ger bahr olursa el yuyam âb-ı hayâtıdan

Bir katre teşne cânuma irse zülâl-i dost

(s. 114, G. XI/5)

[Dostun zülâli, susamış canıma bir damla (bile) ulaşırsa, hayat suyu deniz (de) olsa (ondan) el çekerim.]

Âşığa, dostun tatlı suyunun bir damlası ulaşacak olsa, denizler ölümsüzlük bağışlasa bile âşık vazgeçip o bir damla suya razı olur.

Nisan yağmuru memdûhun ihsanının bir tecellisidir:

Vefâ vü hulkı yilidür hevâ-yı nev-rûzî

Safâ vü lutfi suyudur zülâl-i neysânî

(s. 57, K. XIV/24)

[Nevruz havası onun sözünde durmasının ve yaratılışının esintisi, nisan yağmuru da onun gönül hoşluğunun ve ihsanının suyudur.]

Memdûh öyle vefalı ve güzel yaratılışlıdır ki bahar yeli onun bu yaratılışının hürmetine esmekte, cömertliğinin bir belirtisi olarak da nisan yağmurları yağmaktadır.

Suyla ilgili olarak konu edilen unsurlardan biri de âb-ı hayâttir. Âb-ı hayât, içeni ölümsüzlüğe kavuşturan sudur. Zulûmât, zulmât ya da zulmet diye adlandırılan

karanlıklar ülkesinde bulunur. Bu suyu İskender aramış ancak bulamamış, Hızır ve İlyas ise bulup içmiş ve ölümsüzlüğe kavuşmuşlardır. Şiirde sevgilinin ağzıyla ilişkilendirilir.⁹⁴ Âb-1 hayât, Hızır, İskender ve Zulûmât tenasüplü olarak kullanılır. Şeyhî'nin şiirlerinde de geniş bir yer bulmuştur. Aşağıdaki beyitler bu misaldendir:

Teşnelikten Hızır u İskender ko gezsün zulmeti
Nûş id iy nûrânî cân kim âb-1 hayvân bundadur (s. 139, G. XLV/6)

[*Ey Nurlu Can! Bırak Hızır ve İskender susuzluktan Zulmet (ülkesini) gezsün; (sen bunu) iç çünkü hayat suyu bundadır.*]

Beyitteki 'bundadur' redifi sevgilinin sohbetini ve işretini karşılamaktadır. Şâir, Hızır'ın ve İskender'in susadığını ve Zulmet ülkesinde ölümsüzlük suyunu aradığını söyleyerek, nurani can diye seslendiği âşığa sevgilinin sohbetini içmesini, yani o sohbette bulunarak payını almasını öğütlemektedir. Hızır ve İskender, Zulmet ülkesini boş yere aramaktadırlar; zira hayat suyu sevgilinin sohbetindedir.

İrse Hızır itmez idi bu düne seyr-i zulûmât
K'âb-1 hayvân akıdur gülşen-i hadrâ bu gice (s. 223, G. CLXVI/3)

[*Hızır, yeşil gül bahçesinin hayat suyu akıttığı bu geceye ulaşırsa, Zulûmât (ülkesini) dolaşmazdı.*]

Şâir yemyeşil bahçenin ölümsüzlüğü bağışlayacak kadar huzur verdiğini anlatmak için Hızır kıssasına telmihte bulunmuştur. Şâire göre Hızır o geceye (Kadir Gecesi) ulaşırsa, Karanlıklar ülkesini gezmez, o bahçenin güzelliğiyle yetinirdi.

Leblerûñ şerbetini gördi hayâdan utanup
Ger kara yire girürse yiridür âb-1 hayât (s. 117, G. XV/5)

[*Senin dudaklarının şerbetini gören hayat suyu eğer hayâdan utanıp kara yere girerse yeridir.*]

Hayat suyunun sevgilinin ağzıyla ilişkilendirildiği belirtilmişti. Beyitte âb-1 hayât sevgilinin dudaklarını gördüğü için kara yere; yani Zulûmât ülkesine girmiştir. Şâir, utançtan yerin dibine girmek anlamına gelen 'kara yire girmek' deyiimiyle kelime oyunu yaparak aynı zamanda Zulûmât (Karanlıklar) ülkesini kastetmiştir. Sevgilinin dudakları âşıklara ölümsüzlüğü bağışlar.

⁹⁴ Ahmet Talât Onay, "Âb-1 Hayât", *a.g.e.*, s. 19-20.

Didüm lebûñ ki âb-ı hayâtı hacil kılır
Mercân mı yâ ‘akîk-i Yemen didi iksi de (s. 225, G. CLXIX/4)

[‘Hayat suyunu utandıran dudağın mercan mıdır yoksa Yemen akiki mi?’ diye sorunca;
(o sevgili) ‘İkisi de.’ diye cevap verdi.]

Sevgilinin dudakları rengi ve parlaklığı sebebiyle değerli taşlarla birlikte anılır. Beyitte de âşık sevgilinin dudağını neye benzeteceğini bilemez ve sevgiliye dudaklarının mercan mı yoksa akik mi olduğunu sorar. Sevgili kendi güzelliğinin farkındadır ve dudaklarının hem mercan hem de akik olduğunu söyler. Âşığın sevgiliye zikredilen soruyu sormadan önce giriş cümlesi ‘dudaklarının âb-ı hayâtı utandırdığı’dır. Ölümsüzlük suyu dahi içenlere böyle bir hayat bağışlamaz.

Âyet-i rahmet lebûñdür kim virür cân lezzetin
Ölü dirildürse tañ mı âb-ı hayvân vaktidür (s. 137, G. XLIII/3)

[Dudağın can lezzetini veren rahmet ayetiye, ölümsüzlük suyu zamanında ölü diriltirse buna şaşılır mı?]

Sevgilinin dudakları bir merhamet nişanesidir ya da “rahmet ayeti”⁹⁵dir. Bu sebeple bengisu vakti gelince ölü diriltmesine şaşılmaz. Beyitte mazmun olarak Hz. Muhammed ve Hz. İsa’nın kıssaları vardır.

Âb-ı hayât u Hızır sözin çoğ işitmişüz
Sun la‘lüñi ki çeşme-i hayvânumuz gerek (s. 181, G. CIV/4)

[Bengisuyun ve Hızır’ın hikâyesini çok duyduk; sen dudağını sun; çünkü (bize) hayat çeşmemiz lazımdır.]

Şâir Hızır ve âb-ı hayât hikâyesini çok duyduğunu ifade ederek bu hikâyenin çok bilinen bir hikâyeye olduğunu da ifade etmiştir. Bunlar efsane niteliğindedir ve âşık için bir tek gerçeklik vardır, o da sevgilidir. Âşık bu efsaneleri duymaktan sıkılmışa benzemekte ve sevgiliden dudaklarını sunmasını istemektedir; çünkü kendisine hayatı bağışlayacak başka bir kaynağın olmadığını bilmektedir.

Teşne-dil olmasa Hızır âb-ı hayâta ne ‘aceb
Dem-i ‘İsî-lebi çün çeşme-i hayvân dökülür (s. 142, G. XLIX/5)

⁹⁵ “(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” (Kur’ân-ı Kerîm, Enbiya, 107) mealindeki ayet, rahmet ayeti olarak bilinir. İskender Pala, “Âyet”, a.g.e., s. 46.

[İsa (as.) dudaklı (sevgilinin) nefesinden hayat çeşmesi dökülürken, Hızır bengisuya susamış gönüllü olmasa buna şaşılır mı?]

Sevgilinin dudağıyla hayat verici özelliği olan iki mazmunu İsa'nın (as.) nefesini ve âb-1 hayâtı ilişkilendiren şâir, sevgiliyi İsa dudaklı olarak nitelendirmiş ve onun nefesinden âb-1 hayât döküldüğünü söylemiştir. Bu durumda Hızır'ın âb-1 hayâta susamış olması yadırganamaz; çünkü o sevgilinin dudaklarından dökülmektedir.

Teşne tudaguña âb-1 hayvân

Cûşân eñegünde çâh-1 zemzem

(s. 81, Mus. II/5-3)

[(Ey Sevgili!) Hayat suyu senin dudağına susamıştır ve çenende coşan zemzem kuyusudur.]

Sevgilinin güzellik unsurları suyla ilgili kavramlara benzetilmiştir. Sevgilinin çenesi bir kuyu gibi tasavvur edilmiştir; ancak bu basit bir kuyu değil, kutsal bir su olan zemzemin kuyusudur. Ayrıca âb-1 hayât dahi sevgilinin dudağına susamıştır.

Kışın bulutlar özin gösterüridi zulümât

Ki Hızr-1 sebz-i bahâr içe âb-1 hayvânı

(s. 55, K. XIV/3)

[Karanlıklar ülkesi kışın bahar bahçesinin Hızır'ı yaşam suyunu içsin diye bulutların özünü gösterirdi.]

Bir kış tasvirinin yapıldığı beyitte kara bulutlardan yağmur yağmaktadır. Bunun sebebi baharın ve bahçelerin Hızır'ının âb-1 hayâtı içebilmesidir. 'Zulümât', 'Hızr', 'sebz' kelimeleri ve 'âb-1 hayvân' terkihi tenasüplü olarak kullanılmıştır.

Ko denî sûfiyi iy Hızr sun ol suyu bize

Ki beden zinde kılan dâyiredendür kohusu

(s. 244, G. CXCVI/6)

[Ey Hızır! Alçak sofuyu bırak, o suyu bize sun; çünkü onun kokusu bedeni canlı kılan dairedendir.]

Klasik Türk şiirinde sofı ile âşık daima karşı karşıya gelir. Sofı, Allah'ın emirlerini yerine getiren; ancak anlayışı kıt, durmadan nasihat eden, samimiyetten uzak kimseler olarak tasvir edilir. Beyitte âşık Hızır'a seslenerek ölümsüzlük suyunu sofuya değil, kendisine sunmasını, kendi bedeninin canlı olmasını istemektedir.

Der-i cânân koyup cihân gözeden

Âb-1 hayvânı kor serâba gider

(s. 143, G. LI/6)

[Sevgilinin kapısını bırakıp dünyayı ümit eden, hayat suyunu bırakıp hayale gider.]

Sevgilinin kapısından vazgeçip dünyaya bel bağlayan kimse hataya düşmüştür. Bu kişinin durumu beyitte ölümsüzlük suyunu bırakıp serap peşinde koşan kimseye benzetilmiştir. Dünya da tıpkı serap gibi bir aldatmacadan ibarettir.

Sebze vü yâr-ı perî-ruh olsa câm-ı mey bu dem
Âb-ı hayvân isteyen âdem degül hayvân ola (s. 108, G. IV/6)

[Bu vakitte, bahçe, peri yüzlü sevgili ve şarap kadehi olsa; (o zaman bile hâlâ) ölümsüzlük suyunu isteyen, insan değil hayvandır.]

Âşık için ölümsüzlüğü bağışlayan şeyler bahçe, sevgili ve şarap kadehi olarak sıralanmıştır. Bunları bulduğu hâlde hâlâ ölümsüzlük suyunu isteyen, insan olamaz, olsa olsa hayvandır. Zira insanlar akıllarıyla, hayvanlar ise akılla değil içgüdüyle hareket ederler. Bahçe, sevgili ve şarap kadehi varken âb-ı hayvânı istemek akıl sahibinin yapacağı bir hareket değildir.

Çün yüzün levhindedir âyine-i âb-ı hayât
Hızır elinden içmezem câmı kim İskender düzer (s. 125, G. XXVI/5)

[Hayat suyunun aynası senin yüzünün levhasında olduğu için İskender'in hazırladığı kadehi Hızır'ın elinden içmem.]

Beyitte İskender'in yaptırdığı aynaya ve Hızır'la olan âb-ı hayât kıssasına telmih vardır. Efsaneye göre İskender, âyine-i âlem-nümâ olarak da bilinen çok büyük bir ayna yaptırmış ve bunu yüksekçe bir yere astırmıştı. Bu ayna sayesinde gelen düşmanları kolayca görebiliyordu. Beyitte sevgilinin levhaya benzetilen yüzü ölümsüzlük bağışlayan bir ayna gibi tasavvur edilmiştir. Âşık, böyle ölümsüzlük bağışlayan sevgilinin yüzü varken, İskender'in hazırladığı kadehi Hızır'ın elinden içmeyi kabul etmez. Divan şâirlerinin câm-ı cihân-nümâ ile âyine-i İskender'i karıştırdıkları vakidir.⁹⁶ Bu beyitte de böyle bir durum söz konusudur.

Hızır yüzlüler elinden nûş kıl âb-ı hayât
Feylesûf-ı vakt iseñ san kim Sikender devridür (s. 130, G. XXXIV/3)

[Zamanın filozofuysan Hızır yüzlüler elinden hayat suyunu iç ve İskender devri zannet.]

Beyitte telmih sanatıyla Hızır, âb-ı hayât ve İskender hatırlatılmıştır. Ayrıca filozof ve İskender kelimelerinin beyitte zikredilmesi şâirin tarihte bilinen iki İskender'i

⁹⁶ Ahmet Talât Onay, "Âyine-i İskenderî", a.g.e., s. 78, 107.

karıştırdığını göstermektedir. Bilinen iki İskender'den birincisi Kur'ân'da Kehf Sûresi'nde adı Zülkarneyn olarak geçen, diğeri ise İskender-i Yunânî diye bilinen Makedonyalı Filip'in oğlu İskender'dir.⁹⁷ Şâir, Hızır olayını hatırlatırken Yunanlı İskender'i zikretmiştir.

Sikender 'îşin isterseñ çemende câm-ı Cem nûş it

Ki sâkî Hızır-ı hâdîdür lebine âb-ı hayvânuñ (s. 178, G. C/5)

[İskender'in eğlencesini istiyorsan, bahçede Cem'in kadehini iç; zira saki, hayat suyunun dudağına rehberlik eden Hızır gibidir.]

Bir bahçe ve o bahçede içki dağıtan saki tasvir edilmiştir. Saki, âb-ı hayâtı bulup içen Hızır gibidir. Bu sebeple dağıttığı içki, içene ölümsüzlük verecek türdendir. Sikender, Cem ve Hızır zikredilerek telmih sanatı yapılmıştır.

Ne yir ehli firişteler gökde

Çagırur nûş-bâd âb-ı hayât (s. 62, K. XV/35)

[İnsanlar ve gökteki melekler niçin 'Hayat suyu (sana) afiyet olsun!' diye haykırır?]

Şâire göre memduh kadehinden bir yudum içince herkes onun huzurunda başını eğip el bağlar. Memduh içtiği için âb-ı hayât özelliği kazanan şarabı insanlar ve melekler görünce padişaha afiyet olsun derler.

Şeyhî, suyla ilgili olarak yalnızca bir deyime yer vermiştir:

Âb olmak: “Farsça “âb şoden” karşılığı olup “çok utanmak” demektir.”⁹⁸

Aşağıdaki beyitte bu ifadeye yer verilmiştir:

Sizerse leblerüñ lutfin çemende ditreye lâle

İşitse dişlerüñ nazmın sade fde âb ola lü'lû (s. 212, G. CL/3)

[Lale, senin dudaklarının güzelliğini sezse bahçede titrer; inci, senin dişlerinin düzenini duysa sedefte (kendinden) utanır.]

Sevgili öyle güzel dudaklara ve dişlere sahiptir ki bu özellikleri beğeni ve kıskançlık uyandırır. Sevgilinin bahçedeki laleyi titreten dudaklarına karşılık, sedefteki inciye kıskançlıktan eritip su hâline getiren muntazam dişleri vardır. Beyitte ayrıca incinin oluşumunun suyla bağlantısına da işaret vardır.

⁹⁷ İskender Pala, “İskender”, *a.g.e.*, s. 236.

⁹⁸ Ahmet Atillâ Şentürk, “Âb Olmak (su olmak)”, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, C. 1, OSEDAM Yayınları, 1. baskı, İstanbul 2016, s. 32.

Şu beyitte de elmasın utandığını söyleyen şâir ‘âb olmak’ yerine Türkçe karşılığını kullanarak ‘su olmak’ demiştir. Ayrıca ‘hayâ etmek’ fiiliyle birlikte kullanarak utanmak anlamını pekiştirmiştir:

Fesâhat birle çü Şeyhî cemâlûñ medhin idelden
Kelâmından hayâ idüp güher ma’dende olur su (s. 212, G. CXLIX/6)

[Şeyhî fesahatle senin güzelliğini methettiğinden beri elmas onun sözünden utanıp madende erir.]

Şâir beyitte kendi şiirini övmekte ve şiirlerini fesahat kurallarına riayet ederek yazdığını belirtmektedir. Onun şiirleri bu hâliyle mücevherlerle boy ölçüşecek durumdadır. Şiirlerinde sevgilinin yüz güzelliğini övdüğü için madendeki elmas bu sözleri duyup utancından erir.

3.4.2. Su İle İlgili Benzetmeler

Şeyhî divanında su, bazen bir varlığa, bir organa, bazen bir kişiye ve bazen de bir mefhuma benzetilmiştir. Yanak, söz, Kevser, kan, lutf, çeşme-i hayvân, padişah, âyinedâr, gözyaşı, cömertlik, zevk ve vasl gibi unsurlarla su bazen benzeyen bazen de benzetilen olarak beyitlerde yer almıştır.

3.4.2.1. Âyinedâr

Âyinedâr, “Eskiden pâdişahlara ve ileri gelen kimselere giyinirken ayna tutmakla görevli kimse”⁹⁹dir. Suyun yansıtma özelliği sebebiyle şu beyitte akarsu, sevgili süslenirken ona ayna tutan bir kuaför gibi tasavvur edilmiştir:

Âb-ı revân cemâlûñe âyinedârdur
Ebr-i bahâr ayaguña gevher-nisârdur (s. 131, G. XXXVI/1)

[Akarsu senin yüzüne ayna tutucu, bahar bulutu da ayağına inci saçıcıdır.]

Beyitte bir gelin süsleme tasviri vardır. Sevgili bir gelin gibi düşünülmüş ve akarsu onun ayna tutucusu; bahar bulutu da ayaklarına inci saçıcı olmuştur. Ayrıca beyitte saç geleneğine telmih vardır.

3.4.2.2. Cömertlik

Padişahın çok cömert olduğunu anlatan şu beyitte su, cömertlik kavramıyla ilişkilendirilmiştir:

⁹⁹ <http://lugatim.com/s/ayinedar> (Son erişim: 19.04.2018, 13:38)

Dâyim ola tapuña vakt-i safâ 'îd-i sa'îd

İşigüñden vireli âb-ı sehâ nân-ı kerem

(s. 48, K. XI/23)

[(Sen) eşiğinden cömertlik suyu ve ekmeği verdiğinden beri senin katına daima huzur vakti, kutlu bayram olsun.]

Âb u nân; yani su ve ekmeğin cömertliğin göstergesidir. Padişah oldukça cömerttir ve bu cömertliğinin karşılığında şâir ona iyi dileklerini iletmekte, huzur içinde olmasını ve bayramının kutlu olmasını istemektedir.

3.4.2.3. Çeşme-i Hayvân

Âb-ı hayât denilen ölümsüzlük suyunun aktığı çeşmeyi ya da bazen doğrudan âb-ı hayâtı karşılayan bu kelime, çeşme-i Hızır diye de anılır. Bahar geldiğinde çoğalan ve daha coşkulu akan sular, şâire çeşme-i hayvânı hatırlatır:

Şâh Meryem-sıfat u bâd dem-i rûhânî

Sebze Hızır oldu sular çeşme-i hayvân bigidür

(s. 150, G. LXI/2)

[Dal Meryem ve rüzgâr manevi nefes; bahçe Hızır ve sular hayat suyu gibidir.]

Bir bahar tasvirinin yapıldığı beyitte yemyeşil bir bahçe, âb-ı hayât gibi ölümsüzlüğe kavuşturan sular, İsa'nın (as.) nefesi gibi can bağışlayan rüzgâr ve Meryem gibi bâkir ağaç dalı vardır. Beyitte Hızır-âb-ı hayât hikâyesine, İsa'nın (as.) nefesiyle insanları diriltmesi olayına ve Hz. Meryem'in bâkire oluşuna telmih vardır.

3.4.2.4. Gözyaşı

Âşığın çok fazla ağlaması sebebiyle gözyaşlarının akarsu olarak tasvir edilmesi klişeleşmiş bir benzetmedir. Şu beyitte şâir, gözyaşlarını bahçeyi sulayan bir akarsuya benzetmiştir:

Râstî hoş çeşmedür âb-ı revânî çeşmümüñ

Sîr iderse n'ola serv-i bûstânî çeşmümüñ

(s. 179, G. CI/1)

[Gözümün akarsuyu gerçekten güzel çeşmedir; (bu hâliyle) gözümün bahçesinin servisini suya kandırsa ne çıkar?]

Âşık ağlamaktan gözyaşları akarsu gibi olmuştur. Bu durumda onun göz bahçesindeki servisini sulamasına şaşılmaz; çünkü akarsuyun olduğu yerde servi ağaçları vardır. Âşık, çokça nazar ettiği için gözümün bahçesinin servisi dediği sevgilinin ayaklarına kapanıp ağlamaktadır.

3.4.2.5. Kan

Su, güzel ve iç açıcı durumlarda âb-ı hayâta benzetildiği gibi kötü ve üzüntü veren durumlarda kana benzetilir. Ölüm, acı veren bir olgudur. Bu sebeple ölenin yakınları su yerine âdeta kan içmiş gibi olurlar:

Nice ciger bu hasret ile pâre pâredür
İşi sagu vü aşu agı oldu suyu kan (s. 101, Mus. VI/1-7)

[İşi ağıt, yemeği zehir ve suyu kan olmuş pek çok ciğer, bu hasretle parça parçadır.]

Bir mersiyede yer alan bu beyitte, ölüm sonrası geride kalanların durumları tasvir edilmiştir. Ölenin yakınları sürekli ağıt yakmakta, yemekleri kendilerine zehir olmakta ve su yerine kan içmektedirler.

3.4.2.6. Kevser

Havz-ı kevser diye de bilinir ve Hz. Muhammed'in, ahirette ümmetiyle bu havuzun başında buluşacağına inanılır. Cennetteki tüm ırmakların doğduğu kaynaktır.¹⁰⁰ Bahar mevsiminde coşkun akan sular, Kevser ırmağını andırır:

Na'im neyse bu gün nakd-i vakt imiş bildük
Nigâr hûrî vü cennet çemen su kevserdür (s. 155, G. LXVII/5)

[Bugün ödünç olan nimetin, zaman (denilen) nakit olduğunu anladık; sevgili huri, bahçe cennet, su Kevser (gibidir).]

Şâir kendisine geçici olarak verilmiş nimetin farkına varmıştır. Buna göre kendisinde ödünç olarak bulunan şey vakitten başka bir şey değildir; zira vakit nakittir. O hâlde vaktini iyi değerlendirmesi, huri gibi güzel sevgiliyle, cennet gibi bahçede Kevser ırmağı gibi akan suyun yanında eğlenmesi gerekmektedir.

3.4.2.7. Lütuf

“İyilikte bulunmak, yardım etmek, nezaketle davranmak”¹⁰¹ anlamına gelen lütuf kavramı, aşağıdaki beyitte ateşle tezat oluşturacak şekilde suya benzetilmiştir:

Kahrı odı yanarsa yidi bahri huşk ider
Lutfi suyu saçılrsa kamu berri ter kılur (s. 92, Mus. IV/4-3)

¹⁰⁰ Mustafa Ertürk, “Havz-ı Kevser”, *TDVİA*, C. 16, Ankara 1997, s. 546.

¹⁰¹ İlyas Çelebi, “Lutuf”, *TDVİA*, C. 27, Ankara 2003, s. 239.

[Onun kahrının ateşi yanarsa yedi denizi kurutur; onun lütfunun suyu saçılrsa bütün yeryüzünü ıslatır.]

Memdûhun kahretme, lütfetme gibi mücerret özellikleri ateş ve su gibi müşahhas maddelere benzetilmiştir. Onun kahr ateşi yedi denizi kurutacak kadar şiddetli, ihsan suyu ise bütün yeryüzünü ıslatacak kadar büyüktür. Bu durumda memdûhun ‘rahmeti gazabını geçmiştir.’

3.4.2.8. Padişah

Akarsu; bitkiler, hayvanlar ve insanlar için hayat verici özelliğe sahiptir. Şâir, aşağıdaki beyitte akarsuyun canlılar arasında adaletle paylaşılmasını, padişahın adaletiyle ilişkilendirmiş ve padişahı akarsuya benzetmiştir:

Zulm ile bûstân-ı cihân oldu huşk-leb
Ol ‘adl menba’ındaki âb-ı revân kanı (s. 102, Mus. VI/3-2)

[Dünya bahçesinin, zulüm ile dudağı kurudu; o adalet kaynağındaki akarsu nerede?]

Beyitte kurumuş bir bahçe tasviri vardır. Bahçeden kasıt dünyadır ve adalet gözesindeki akarsu da padişahdır. Padişahın vefatı üzerine yazılan bir mersiyede yer alan bu beyitte şâir, onun ölümüyle adalet kaynağının kuruduğunu ima etmiştir.

3.4.2.9. Söz

“Söz veya şiir duruluk ve akıcılık itibariyle akarsuya benzetilir.”¹⁰² Aşağıdaki beyit, bunun güzel bir örneğidir:

Egerçi âb-ı revândur sözüñ gurûr itme
Ki olur şarâb ‘amelsüz “bikî’atin ke-serâb” (s. 55, K. XIII/28)

[Her ne kadar sözün akan bir su gibiyse de gururlanma; çünkü amelsiz şarap “çölde serap gibidir.”]

Nûr Sûresindeki “İnkâr edenlere gelince; onların amelleri ıssız bir çöldeki serap gibidir. Susamış kimse onu su sanır. Yanına geldiğinde hiçbir şey bulamaz.”¹⁰³ ayetinden iktibas yapılmıştır. Şâir, sözünün akarsu gibi akıcı, parlak ve latif olduğunu ancak bu özellikleri sebebiyle büyüklenmesinin hata olacağını söyler. Amelsiz kelimesini hem

¹⁰² Ahmet Atillâ Şentürk, “Akarsu”, *a.g.e.*, C. 1, s. 199.

¹⁰³ Kur’ân-ı Kerim, Nûr, 39.

salih ameli olmayan hem de tecrübesiz¹⁰⁴ manasında tevriyeli kullanan şâir, her ne kadar şiirleri güzelse de tecrübesiz bir şâirin şiirinde şarabın çöldeki serap gibi kalacağını ima etmiştir.

3.4.2.10. *Vasl*

Âşıkların sevgiliden uzak olması, hararetle bir susuzluk olarak tahayyül edilir.¹⁰⁵ Bu sebeple şâirler sevgiliye kavuşmayı, susamış birinin suya kavuşması olarak tasvir ederler. Aşağıdaki beyitte bu amaçla “vasl”, “zülâl”e benzetilmiştir.

Şevk yazısında yandılar zülâl-i vasl için
Teşne-diller gözlerinden dökdi Ceyhûn u Aras (s. 15, K. II/7)

[Susamış gönüller şevk ovasında kavuşma suyu için yanarak gözlerinden Ceyhûn ve Aras döktü.]

Beyitte kavuşmaya susamış âşıklar vardır. Susamış gönüllü diye nitelenen bu âşıklar şevk ovasında kavuşma suyuna oldukça susamıştır, âdeta susuzluktan yanmakta ve gözlerinden Ceyhun ve Aras nehri gibi yaş dökmektedirler.

3.4.2.11. *Yanak*

Şiirde sevgilinin yanağı saf ve pürüzsüz olması bakımından suya benzetilir.¹⁰⁶ Şu beyitte de böyle bir benzetme söz konusudur:

Didüm ki ‘ârızuñ su mı yâ rûhdur yüzüñ
Eydür bu han ayagina varı revân gerek (s. 86, Mus. III/2-11)

[Ben, ‘Yanağın su mudur yoksa yüzün ruh mu?’ deyince; ‘Bu padişahın ayağına revân (ruh, akan) gerek.’ dedi.]

Şâir sevgilinin yanağını suya, yüzünü de ruha (yahut bir çeşit şaraba¹⁰⁷) benzetmiş ve bunun doğru olup olmadığını öğrenmek istemiştir. Sevgilinin verdiği cevap ‘revân gerek’ olmuştur. Revân kelimesi akan anlamına geldiği gibi ruh anlamına da gelir. Bu durumda sevgili ‘ikisi de’ diye cevap vermiş olur.

Virdi basara ‘ârızı bir resme cilâ kim
Kim baksa görür nakşını san âb-ı revândur (s. 156, G. LXVIII/6)

¹⁰⁴ Yaşar Çağbayır, “‘Amelsiz”, *Arap Asıllı Türk Alfabesiyle Yazılmış Türkçenin Söz Varlığı Ötügen Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s. 76.

¹⁰⁵ Ahmet Atillâ Şentürk, “Âb-i Zülâl”, *a.g.e.*, C. 1, s. 37.

¹⁰⁶ Ahmet Atillâ Şentürk, “Âb-i Zülâl”, *a.g.e.*, C. 1, s. 37.

¹⁰⁷ Ahmet Talât Onay, “Şarabın Çeşitleri”, *a.g.e.*, s. 434.

[*Onun yanağı göze öyle bir parlaklık verdi ki bakan herkes akarsu gibi resmini görür.*]

Sevgilinin yüzü parlaklığı dolayısıyla suya benzetilir. Beyitte de sevgilinin yüzü akarsu gibi parlaktır ve bakan kendisini görebilir.

3.4.2.12. Zevk

Zevk, haz alma, hoşlanma ve tat gibi anlamlarının yanında tasavvufî olarak manevî hazları karşılar.¹⁰⁸ Aşağıdaki beyitte tasavvuftaki anlamına işaret edilerek manevî hazlar suya benzetilmiştir:

Şevk odına yanandığı sûz u niyâz için
Zevk âbına kanadığı neşv ü nemâ hakı (s. 22, K. IV/2)

[*(Ya Rab!) Arzu ateşinde yanandaki yanıp yakılma; zevk suyuna kanandaki yetişip büyüme hürmetine (merhamet et)!]*

Şâir Allah'tan merhamet dilemekte, bunun için arzu ateşi ve zevk suyunu aracı kılmaktadır. Ateş yakar, su ise yetişip büyüme sağlar. Allah'ın bunlar hürmetine şâire merhamet etmesi için şâir, dua etmektedir.

3.5. HAVA (RÛZGÂR, YİL, BÂD)

Divanda, içinde su buharının bulunması, bugün de olduğu gibi gökyüzü yerine hava kelimesinin kullanılması, yağmur gibi doğa olaylarının meydana geldiği yer olması ve heves manasını da çağrıştırmak gibi sebeplerle hava unsuruna yer verilmiştir.

Bunlar dışında havanın hareket etmesiyle oluşan rüzgâr, divanda genişçe yer almıştır. Rüzgârın sarhoş gibi sendeleyerek hareket etmesi, bazı rüzgârların sağlık üzerine olan etkileri, özellikle sonbahar rüzgârının bağa bahçeye zarar vermesi, Hz. Süleyman'ın rüzgârlara hükmetmesi, rüzgârın her yere ulaşabilmesi, sevgilinin kokusunu taşıması ve saçlarını dağıtması ve çeşitli deyimler vasıtasıyla beyitlerde işlenmiştir.

3.5.1. Hava İle İlgili Genel Özellikler

Mizacı sıcak ve nemli, suyun üstünde ve ateşin altında bulunan bir elementtir. Doğadaki görevi cisimlerin yukarıya doğru yükselmesini sağlamaktır.¹⁰⁹ Hava, bulunduğu yerde doğası itibarıyla durgundur; ancak itici kuvvetlerle hareket etmektedir.

¹⁰⁸ Yaşar Çağbayır, "Zevk", *Arap Asıllı Türk Alfabesiyle Yazılmış Türkçenin Söz Varlığı Ötügen Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Ötügen Neşriyat*, İstanbul 2017, s. 1840.

¹⁰⁹ İbn-i Sînâ, *El-Kânûn Fi't-Tıbb*, C. 1, çev. Esin Kâhya, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s.10.

Durgun durumdayken hava, hareket hâlindeyken rüzgâr diye adlandırılır.¹¹⁰ Işığı geçirir ve renksizdir.¹¹¹ Hava üç tabakadan oluşur. Üst tabakası sıcak, orta tabakası soğuk ve alt tabakası ılımandır.¹¹² Hava, yaşamayı ve sağlıklı olmayı sağlayan beden ve ruhun bir unsurudur. Ruha havalandırma ve temizleme gibi etkileri vardır.¹¹³ İçinde dağılmış hava zerrelere, su buharı, duman vasıtasıyla yükselen toprak ve ateş zerrelere oluşur.¹¹⁴

Edebiyatta âşığın âhıyla, sevgilinin saçının kokusunu taşımasıyla, sevgiliyle âşik arasında bir peyk görevi görmesiyle konu edilir.¹¹⁵

Şeyhî dîvânında hava unsuru çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Şeyhî, yalnızca hevâ kelimesini değil, yil ve bâd kelimelerini de hava unsuru karşılığında kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte suyun buharlaşarak havaya karışması hadisesine işaret edilmiştir:

Sehâveti denizinden hevâya irse buhâr
Ne sîm kim güher eyleye ebr-i bârânı (s. 57, K. XIV/26)

[Onun denize (benzeyen) cömertliği, (kendisinden) havaya buhar ulaşması hâlinde yağmur bulutunu mücevher kılacak bir gümüştür.]

Dört unsurdan biri olarak ele alınan hava, buharlaşan deniz suyunun kendisine karışması ve sonrasında yağmur bulutlarına dönüşmesi sebebiyle ele alınmıştır. Şâir bir doğa olayını, padişahın cömertliğiyle bağdaştırarak işlemiştir. Padişahın cömertliği bir deniz ve gümüş gibidir ve o denizden havaya buhar ulaştığı takdirde yağmur bulutunu mücevhere çevirir.

Havanın harekete geçmiş hâline verilen isim olan bâd (rüzgâr), şâirlerin hayal dünyasında salınarak hareket eder. Aşağıdaki beyitte bu durum ele alınmıştır:

Mest olur hattı gubârından anuñ sebze de bâd
Cennetüñ ehline reyhan-ı çemendür kohusı (s. 243, G. CXCVI/3)

[Onun esrara (benzeyen) ayva tüyünden bahçede rüzgâr sarhoş olur; (onun ayva tüyünün) kokusu cennetliklere bahçenin reyhanı gibi gelir.]

¹¹⁰ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, sadeleştiren: Turgut Ulusoy, C. 3, İbrahim Hakkı Camii ve Külliyesini Yaptırma ve Yaşatma Derneği, Erzurum Tarih: ?, s. 28.

¹¹¹ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s. 28.

¹¹² Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s. 33.

¹¹³ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s. 35-36.

¹¹⁴ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s. 41.

¹¹⁵ İskender Pala, "Rûzigâr", *a.g.e.*, s. 381.

Beyitte sevgilinin ayva tüyü görünüşü itibariyle toz gibi tasavvur edilmiştir. Ancak gubâr kelimesinin esrar anlamına da gelmesi beyti başka bir anlam çerçevesine çekmiştir. Aynı zamanda hatt ve reyhân kelimeleriyle tenasüplü olarak kullanıldığından gubârî hattı hatırlatmaktadır. Sevgilinin esrar gibi görünen ayva tüyleri sebebiyle rüzgâr sarhoş olmuştur; bu yüzden sarhoşlar gibi yalpalayarak gitmektedir. Şâir rüzgârın salınarak esmesini güzel bir sebebe bağlamıştır. Yine o ayva tüyünün kokusunu alan cennet ehline göre bu, bahçedeki reyhan çiçeğinin kokusu gibidir.

Şeyhî hevâ kelimesini bugün halk arasında kullanıldığı şekliyle, gökyüzü anlamında da kullanmıştır. Bu duruma aşağıdaki beyitler örnektir:

Ben ol hevâda uçaram ki zülfi dâmiyle
Gelürse vaktüme ‘ankâları şikâr iderem (s. 191, G. CXVII/5)

[Ben, devrime ulaşacak Ankaları o (sevgilinin) saçının tuzağıyla avlayacağım bir havada uçmaktayım.]

Beyitte dâm ve ‘ankâ kelimeleri ve şikâr itmek fiiliyle bir av sahnesi canlandırılmıştır. Âşık bir kuş, sevgilinin saçı da bir tuzaktır. Âşık, Ankalara meydan okumakta ve onları sevgilinin saçının tuzağıyla avlayacağı bir havada uçmakta olduğunu dile getirmektedir.

Kesmeşe perr-i cânı dest-i heves
Ol hevâda uçardı fârig-bâl (s. 186, G. CXI/4)

[Arzu eli ruhun kanadını kesmeseydi, (ruhum) o havada kanatsız uçardı.]

Şâirin istekleri can kuşunun kanadını kesmiştir; yani istekleri canına mâlolmuştur. Eğer can vermemiş olsaydı, o havada (diğer bir anlamıyla heveste) kanatsız da uçardı.

Saña cennet bize mahalle-i dost
Bu hevâda uçar heves n’idelüm (s. 193, G. CXX/6)

[Sana cennet, bize (ise) dostun mahallesi (yakıştır); arzu, bu havada uçmaktadır, ne yapalım?]

Hevâ ve heves kelimeleri birlikte kullanıldığında zevk ve şehvetler, boş ve geçici şeyler anlamlarına gelmektedir. Şâir beytin farklı yerlerinde bu kelimeleri kullanarak anlam çağrışımı yapmaktadır. Âşığa, dostun mahallesi cennet gibi gelir; çünkü onun isteği o havada uçmaktadır.

Yukarıda hava tabakasının üç kısımdan oluştuğu zikredilmişti. Bunlardan orta kısım Zemherir adını alır ve yağmur, kar gibi doğa olayları bu tabakada meydana gelir.

Yoğunlaşarak bu tabakaya çıkan su zerrelere, hava zerrelereyle birleşerek buhar olur ve buharın suya dönüşmesiyle yağmur olarak yeryüzüne iner.¹¹⁶ Hava, divanda yağmur gibi doğa olaylarının meydana geldiği yer olması sebebiyle de anılır. Aşağıdaki beyit bu misaldendir:

Yazı yüzinde hevâ lü'lü-i lâlâ ki saçar
Çemen içinde sabâ müşğ-fişân olsa gerek (s. 180, G. CII/2)

[Hava, ovanın üzerine yağmur saçtığı zaman (bunu görenler): 'Saba rüzgârı bahçede misk saçıyor olmalı.' (der).]

Parlak inci anlamına gelen lü'lü-i lâlâ tamlaması, beyitte yağmuru karşılamaktadır. Yağmur, inci taneleri gibi öyle hoş yağmaktadır ki herhâlde bahçede saba rüzgârı misk saçıyor.

Havanın harekete geçmiş şekli olan rüzgârların insan bedeni üzerine çeşitli etkileri vardır. Kuzey rüzgârının kokusunun vücuda kuvvet vermesi, güney rüzgârının hastalıkların artmasına ve baş ağrısına sebep olması bu etkilerdendir. Şiirde en çok karşımıza çıkan rüzgâr çeşidi saba rüzgârıdır. Saba rüzgârı diğer adıyla Seher rüzgârı, havanın nemliliğini azaltan, kuruluşunu orta derece yapan, latif, hoş, gönlü şenlendiren, uykuyu kaliteli hâle getiren, hastalara şifa veren ve doğu cihetinden esen rüzgârıdır.¹¹⁷

Şu beyitte saba rüzgârının ferahlatıcı etkisine işaret edilmiştir:

Çünkü döşedi bulut bâga zümürüd bisât
Bâd-ı sabâ gösterür gonceye yüz inbisât (s. 171, G. XCI/1)

[Bulut bahçeye zümrüt örtüyü döşediği için saba rüzgârı goncaya yüz(lerce) ferahlama gösterir.]

Beyitte bahar tasviri vardır. Bulut gelmiş, yağmur yağmış ve bahçe yemyeşil olmuştur. Saba rüzgârı esmekte ve gonca açılmaktadır. Şâir bu durumu saba rüzgârının goncanın içini açması, onu ferahlatması olarak yorumlamış ve iki şekilde anlaşılabilir bir kullanıma gitmiştir. Gonca somut olarak yapraklarını açmıştır veya goncanın gönlü şenlenmiş, içi ferahlamıştır.

İrdi hevâ mizâcı yine istikâmete
Deprendüğince sıhhat alur nergis-i sakîm (s. 84, Mus. III/1-7)

¹¹⁶ Erzurumlu İbrahim Hakkı, a.g.e., s. 30.

¹¹⁷ Erzurumlu İbrahim Hakkı, a.g.e., s. 42.

[Havanın tabiatı yine doğruluğa ulaştınca, hasta nergis kımıldanıp sıhhatine kavuşur.]

Havanın mizacının istikamete ermesi, havanın ılıman olması olarak anlaşılabilir. “Şayet havanın soğuğu mutedil (orta derece) olursa sindirime ve bütün iç kuvvetlere (iç organlara)(...) kuvvet ve dayanışma verip bedenlerin sıhhatli olmasını sağlar.”¹¹⁸ Beyitte sarı rengi ve baygın bakan göze benzeyen yapısıyla hasta olarak tasavvur edilen nergis çiçeği, havanın mutedil bir hâle gelmesiyle iyileşmektedir.

Bâd-ı sabâ boyından serve haber yitürmiş

Ol mu‘tedil hevâya cân ile oldı mâyil (s. 189, G. CXV/4)

[Saba rüzgârı (o sevgilinin) boyu hakkında serviye haber ulaştırdınca; (servi) o ılıman havaya seve seve meyletti.]

Şâir, servi ağacının rüzgârın etkisiyle sallanmasını, sevgilinin boyu hakkında haber almasına bağlamaktadır. Bu haberi getiren ise klâsik Türk şiirinin dâimî habercisi bâd-ı sabadır.

İy sabâ cânũ için yâr diyârından irür

Şol hevâyı ki öli diri kılandur kohusu (s. 240, G. CXC/5)

[Ey Saba Rüzgârı! Ne olursun, sevgilinin ülkesinden kokusu ölüleri dirilten o havayı (bize) ulaştır.]

Saba rüzgârı, sevgiliden haber getirmesinin yanında onun saçının kokusunu da taşır. Âşık saba rüzgârına o kokuyu getirmesi için yalvarmaktadır; zira o koku ölüleri bile diriltir. Yukarıda saba rüzgârının insan bedeni üzerindeki etkilerinden bahsedilmişti. Havaların kokusunun da beden üzerinde etkileri olduğunu yine *Mârifetnâme*’den öğrenmekteyiz. Kuzey havasının kokusunun bedene kuvvet vermesi bu misaldendir.¹¹⁹ O hâlde şâir saba rüzgârının hastalara şifa vermesine de işaret etmekte ve onun kokusunu ölü dirilten olarak tanımlamaktadır.

Almış mı sabâ yili saçũnuñ haberinden

Kim cân kohusu gelür eserken eserinden (s. 202, G. CXXXV/1)

[Saba rüzgârı senin saçından haber aldığı için mi estikçe onun tesirinden can kokusu gelir?]

¹¹⁸ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s. 41.

¹¹⁹ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s. 41.

Şâir saba rüzgârının beden üzerindeki etkisine işaret etmekte, insana can verdiğini ifade etmekte ve bunu güzel bir sebebe bağlamaktadır. Ona göre saba rüzgârının insana can kokusu getirecek, onu canlandırarak özelliğe sahip olmasının sebebi, sevgilinin saçından haber almış olmasıdır. Zira sevgilinin saçının kokusu âşığa can bağışlar.

Sabâ zülfi hevâsından dimâguñ olıcak müşgîn

N'ola bir kılca yâd itseñ garîb ü zâr u tenhâyı (s. 238, G. CLXXXVII/6)

[Ey saba rüzgârı! (O sevgilinin) saçının havasıyla burnun misk kokunca, yalnız başına inleyen garibi azıcık hatırlasan ne çıkar?]

Saba rüzgârı sevgilinin saçlarının arasından geçmiş ve o misk kokan saçları koklamıştır. Âşık saba rüzgârından kendisini hatırlamasını, yani o kokuyu kendisine de ulaştırmasını istemektedir.

Şu beyitlerde sonbahar rüzgârlarının bahar mevsimine ve bahçelere zarar verdiği anlatılmıştır:

Hüsnuñ güli kohusını bir şemme nev-bahâr

Kesb itse kılmayayıldı güz yılleri gezend (s. 119, G. XVIII/6)

[İlkbahar, senin güzellik gülünün kokusunu birazcık elde etse (bir kez koklasa), sonbahar rüzgârları (ona) zarar vermezdi.]

Sevgilinin güzelliği bir güle benzetilmiştir ve ilkbahar o gülün kokusunu alamamıştır. O gül eşsizdir ve baharda açan hiçbir gülün kokusu ona benzemez. Eğer bahar, sevgilinin güzellik gülünün kokusunu almış olsaydı, sonbahar rüzgârları ona zarar vermezdi, yani sürekli bahar mevsimi olurdu.

Biz ol bahâra irişdük ki yilse yüz biñ yıl

Gezend irürmeye güz yili gülsitânumuza (s. 220, G. CLXI/7)

[Biz, sonbahar rüzgârının yüz yıl esse de gül bahçemize zarar veremeyeceği bir bahara ulaştık.]

Beytin yer aldığı gazelde genel itibariyle bahar tasviri yapılmaktadır. Şâir baharın güzelliğini anlatmak için sonbahar rüzgârlarının, bin yıl esse dahi, gül bahçesine zarar veremeyeceğini ifade etmektedir.

Hâlümi zülfi nice perâkende eyledi

Sorsa bilürdi tañ yiline vasf-ı hâli dost (s. 114, G. XI/4)

[Dost (eğer) sabah rüzgârına durumunun niteliğini sorsaydı, (o sevgilinin) saçının, hâlimi nasıl darmadağın ettiğini bilirdi.]

Tan yeli, sabah vakti esen hafif rüzgârdır. Sevgili, âşığın hâlini bilmek istese, bunu tan yeline sormalıdır; çünkü âşık sabaha kadar acı çeker ve âh eder. Onun bu durumundan haberi olan ise ancak tan yelidir. Sevgilinin saçları daima perişandır, dağınıktır. Onun bu durumu âşığı da perişan eder. Sevgili, âşığın durumunu sorarsa alacağı cevap onun darmadağın olduğudur.

Hâcet degül ki tañ yili gül-bergi tagıda
Her dem hevân ile gül-i ter kendüden gider (s. 145, G. LIV/4)

[Saba rüzgârının gül yaprağını dağıtmasına gerek yok; çünkü (o) senin arzunla her an kendinden geçer.]

Tan yeli esince gül yapraklarını dağıtır ancak buna gerek yoktur. Çünkü gülden güzel sevgiliye kavuşma arzusu güle baygınlık geçirir. Beyitte hevâ ile kelime oyunu yapan şâir, kelimeyi heves, arzu anlamında kullanmış ve aynı zamanda hava, rüzgâr anlamını da çağrıştırmıştır.

Meger sabâ yili Rûhü'l-kudüden urur dem
Ki nefh-i Meryem'e beñzetti bâğ u bustânı (s. 55, K. XIV/2)

[Meğer saba rüzgârı Cebrail'den (as.) bahsettiği için bahçeyi ve bostanı Hz. Meryem'e üfürülen nefese benzetti.]

Saba rüzgârı aynı zamanda baharın habercisidir. Baharda tabiat canlanır, bahçeler yeşerir. Şâir bu durumu güzel bir sebebe bağlamakta ve saba rüzgârının Cebrail'den bahsettiği için bahçeleri yeşerttiğini söylemektedir. Bilindiği gibi Cebrail (as.), bakire olan Hz. Meryem'e üfürerek onun hamile kalmasını sağlamış ve bu olay sonucunda Hz. İsa dünyaya gelmiştir. Cebrail'in (as.) Hz. Meryem'e üfürüp onun evlat sahibi olmasını sağlaması gibi, saba rüzgârı da Cebrail'den (as.) bahsederek bahçelerin kendi evlatlarına yani çiçeklere kavuşmasını sağlamıştır.

Yaşum yiler ki yilden öñürdi vü ala gerdüñ
Didüm ki ivme epsem didi bir izin öpsem (s. 38, K. VIII/33)

[Gözyaşım senin tozunu rüzgârdan önce almak için koşarken (ona) 'Acele etme.' dedim, 'Sus, onun izini bir öpsem.' diye cevap verdi.]

Şâir çokça ağladığını ifade etmek için gözyaşıyla rüzgârı yarıştırmaktadır. Rüzgârın da gözyaşının da amacı sevgilinin izinin tozunu öpmektir. Şâir, gözyaşıyla konuşmakta ve ona acele etmemesini söylemekte, gözyaşıysa onu susturup sevgilinin izini öpmenin tek amacı olduğunu vurgulamaktadır.

Bâd-ı sabâya şemmesi feyz olsa cûduñuñ

Hâr u hası gül eyleye sîr-âb ola gül-âb (s. 51, K. XII/24)

[Senin cömertliğinin bir parçası saba rüzgârına bağışlansa, (o) çerçöpü güle çevirip, gül suyunu suya kandırır.]

Memdûh öyle cömerttir ki onun cömertliğinin bir parçası tabiatı canlandırmaya yeter. Saba rüzgârının bu bir parça cömertliğe sahip olması hâlinde, dikenleri, çerçöpü güle çevirecek, gül suyunu ise suya kandıracaktır.

Seyr itdügi sabâ yili sünbül saçın seher

Ya'nî cihân cinân gibidür bûy-ı cân gerek (s. 85, Mus. III/2-3)

[Saba rüzgârının seher vakti senin sümbül saçını gezmesinin (sebebi) dünyanın cennet gibi olması (ve) kendisine can kokusunun gerekmesindedir.]

Dünya cennet gibidir; ancak onda can kokusu eksiktir. Bunun kaynağı ise sevgilinin saçlarında gizlidir. Onu dünyaya ulaştıracak olan saba rüzgârından başkası değildir. İşte saba rüzgârının seher vakti eserek sevgilinin saçlarını dolaşmasının sebebi budur.

Nesîm-i dost mıdır yâ hevâ-yı cân ola mı

Dimâğı tâzeleyen bûy-ı dil-sitân ola mı (s. 242, G. CXCIV/1)

[(Acaba) burnu tazeleyen dostun esintisi, ruhun havası veya sevgilinin kokusu olabilir mi?]

Sevgilinin kokusu âşığa can veren, burnuna güzel kokular salan ve rüzgârın taşıdığı bir kokudur.

Bir kez saçuñ hevâsı irişdi dimâguma

Çokdur ki cânum uş bu hevâyile hoş geçer (s. 144, G. LII/4)

[Ey Sevgili! Senin saçının havası burnuma bir kez ulaştınca, çoktandır canım işte bu havayla iyi vakit geçirir.]

Sevgilinin saçının havası ya da hevesi âşığa ulaşana kadar âşığın durumu perişandır. O hava yahut heves, arzu âşığa ulaştınca âşık onunla iyi vakit geçirmeye başlar.

Şeyhî'nün nazmiyle bâd-ı sabâ

Rûm ilinden iltür Erzincân'a cân

(s. 210, G. CXLVI/7)

[Saba rüzgârı Şeyhî'nin şiiriyle Anadolu'dan Erzincan'a can ulaştırır.]

Saba rüzgârı yalnızca sevgilinin kokusunu ya da haberini getiren bir postacı değil, kendisine farklı işlevler de yüklenen bir rüzgârdır. Bu kez beyitte Şeyhî'nin şiirini Erzincan'a ulaştırdığı görülmektedir. Şeyhî'nin şiiri Erzincan'a can vermiştir; yani şâir şiirlerinin Erzincan'da da okunduğunu ima etmektedir.

Gel iy gül-ruh gönül bâğı yüzüñdür

Nesîmün hoş- nefes bâd-ı sabâdan

(s. 205, G. CXXXIX/3)

[Ey Gül Yanaklı! Gönül bahçesi senin yüzüñdür ve senin esintin saba rüzgârından daha hoş nefeslidir, gel!]

Sevgilinin yüzü bahçeye benzetilmiştir. Esintisi de saba rüzgârından daha hoştur.

Her seher sümbül saçun saçdukca bâd-ı subh-dem

Deng ü hayrândur benefşe kim reyhân vaktidür

(s. 169, G.LXXXVII/4)

[Sabah rüzgârı her seher vakti senin sümbül saçını dağıttıkça, menekşe bunun nasıl bir reyhan vakti olduğuna sarhoş ve hayrandır.]

Bahçe tasviri yapılmış, sümbül, menekşe ve reyhan gibi çiçekler bir araya getirilerek tenasüplü kullanılmıştır. Sabah rüzgârı eser ve sevgilinin sümbül gibi olan saçlarını dağıtır. Menekşe ise bu reyhan devrine şaşırılmış ve sarhoş olmuştur.

Gül yüzi bâğı büyüñü bâd-ı sabâdan almasa

Cân kuşına cihân evi gülşen ise olur kafes

(s. 169, G. LXXXVII/4)

[Dünya evi, (o sevgilinin) gül yüzünün bahçesinin kokusunu saba rüzgârından almasa, gül bahçesi bile olsa can kuşuna kafes olur.]

Dünya bir gül bahçesi gibi tasavvur edilmiştir. Onu böyle gül bahçesine çeviren, sevgilinin bahçeye benzeyen gül yüzünün kokusunu saba rüzgârının oraya ulaştırmasıdır. Saba rüzgârının o kokuyu ulaştırmaması hâlinde, âşığın kuşa benzeyen canına, dünya bir kafes gibi olacaktır.

Zülfüñün silsilesin depredicek bâd-ı sabâ

Her seher velvelesi 'âşık-ı şeydâya gelür

(s. 129, G. XXXI/6)

[Saba rüzgârı senin saçının örgülerini kıpırdatınca, onun gürültüsü çalgın aşığa her seher vakti gelir.]

Sevgilinin saçları dalgalı olması ve örgüsü sebebiyle zincire, âşık da bir deliye benzetilmiştir. Beyitte delilerin zincire vurulması hatırlatılmıştır. Saba rüzgârı sevgilinin saçlarını dolaşmış ve o saçlar rüzgârın etkisiyle salınmıştır. Şâir bunu zincirin kıpırdaması olarak düşünür ve bu zincirin sesinin onun aşkıyla delirmiş olan âşığa her seher vakti geldiğini söyler.

Bırakdı sûsen-i âzâde boynını bende
Kılalı bâd-ı sabâ zülf sünbülün pertâb (s. 53, K. XIII/10)

[Saba rüzgârı saçın sünbülünü dağıtılı, hür susam çiçeği boynunu kemende teslim etti.]

Osmanlı'da savaşlarda esir düşen köleler, boyunlarından bağlanırdı. Susam çiçeği de üst kısmında bulunan çember şeklindeki karalıktan dolayı şiirde boynu bağlı bir köle gibi tasavvur edilir. Şâir beyitte susam çiçeğinin bu şekle sahip olmasının sebebini, saba rüzgârının sevgilinin saçını dağıtmasına bağlamıştır. Saba rüzgârı sevgilinin saçını dağıttınca, aslen özgür olan susam çiçeği bu saçlar karşısında boyun eğmiş, boynunu kemende benzeyen saçlara teslim etmiştir.

Saçmış tozuñı gülşen-i firdevse bâd-ı subh
Rıdvân bölük bölük yügürür kim ala belek (s. 74, Mus. I/5-3)

[Sabah rüzgârı Firdevs güllüğüne senin tozunu saçınca, Rıdvan (melekleri) hediye almak için bölük bölük hızlıca koşarlar.]

Sevgilinin ayağının tozunu sabah rüzgârı gül bahçesine saçmıştır ve bu sanki padişahın saçını dağıtmasına benzemektedir. Bahçe Firdevs gibi olunca, hediye almak için koşanlar cennetin kapıcı melekleri Rıdvanlar olacaktır.

Ser-be-ser bûy-ı dil-âvîz ile toldı bu cihân
Ayagañ tozına yüz süreli bâd-ı seherî (s. 248, G. CCIV/4)

[Seher rüzgârı senin ayağının tozuna yüz sürdüğünden beri bu dünya baştanbaşa sevgilinin kokusuyla doldu.]

Seher rüzgârının eserek tozları uçurması, sevgilinin ayağının tozuna yüz sürmesi, secde etmesi gibi düşünülmüş ve bu tozların uçuşması ve rüzgâr vasıtasıyla taşınmasıyla sevgilinin kokusu tüm dünyaya yayılmıştır.

Yüceldi serv kim ola mânend-i kadd-i yâr

Bâd-ı seher basar kakıyup farkına kadem

(s. 44, K. X/18)

[Servi, sevgilinin boyu gibi yüceldiği için seher rüzgârı hiddetlenip onun başına ayak basar.]

Rüzgârın esip servi ağacının dallarını oynatması, onun başına basması olarak düşünülmüştür. Seher rüzgârının böyle yapmasının sebebi ise servinin haddini bilmeyerek sevgilinin boyu gibi uzaması ve seher rüzgârının bu durum karşısında sinirlenmesidir.

Gül yüzünüñ gülşenine irmesün bâd-ı hazân

Kim sa'âdet burcunuñ ol gün meh-i tâbânıdur

(s. 42, K. IX/49)

[Mutluluk burcunun dolunayı olan o güneşin bahçe (gibi olan) gül yüzüne, sonbahar rüzgârı ulaşsın.]

Sevgili, mutluluk burcunun dolunayıdır, güneş gibi güzeldir ve gül yüzlüdür. Sonbahar rüzgârı eserse, gülleri solduracağından şâir o rüzgârın sevgilinin yüzünün bahçesine ulaşmamasını diler. Bu aynı zamanda sevgilinin yaşlanmasını istememesi olarak da anlaşılabilir.

İşiginden güzer kıldukça iy bâd

Hazer kıl kim Süleymân menzildir

(s. 136, G. XLII/5)

[Ey Rüzgâr! Onun eşiğinden geçtikçe sakın; (çünkü orası) Süleyman'ın (as.) konağıdır.]

Hz. Süleyman beyitlerde çeşitli özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri de rüzgâra hükmetmesidir. Şâir karşı konulamaz bir kuvvet olan rüzgâra, Süleyman'ın (as.) konağının eşiğinden geçtiği zaman sakınmasını tavsiye etmektedir. Zira Hz. Süleyman rüzgâra dahi hükmetmiştir.

Yok hatâ didüm ol ay bezmine yokdur yile yol

İzin öp menzilüñi Zühre vü Keyvâna irür

(s. 124, G. XXV/5)

[Hayır, hata yaptım; o ay(in) meclisine (girmeye) rüzgâra yol yoktur; (o sebeple ey rüzgâr) menzilini Zühre ve Zühal'e ulaştırmak için (o ayın) izini öp.]

Sevgili ay gibi güzel ve ulaşılmazdır. Giremeyeceği delik olmayan rüzgâr dahi sevgilinin meclisine ulaşamaz. Eğer rüzgâr, Zühre ve Zühal yıldızlarının menziline ulaşırsa, ayın meclisine girebilir. O hâlde ay gibi olan sevgilinin izini öpmelidir. Zira o meclise girmenin başka yolu yoktur.

Yil bigi bir subh ‘azm-i kûy-ı yâr itsem gerek
Ol hevâyile dimâgum müşg-bâr itsem gerek (s. 177, G. XCIX/1)

[Bir sabah, rüzgâr gibi, sevgilinin mahallesine (gitmeye) niyetlenip, o havayla burnumu misk kokutmalıyım.]

Rüzgâr sabah vakti esip sevgilinin misk kokulu mahallesini dolaşmaktadır. Âşık bu duruma özenir ve bir sabah rüzgârın yaptığını yaparak burnuna misk kokusunun dolmasını ister.

Yüz yıl yilerse yıl gibi oduñda yanmayan
Kaldı hevesde bilmedi ‘ışk u hevâ nedür (s. 128, G. XXX/3)

[Rüzgâr gibi yüz yıl esse de senin ateşinde yanmayan; arzuda kalıp (gerçek) aşk ve hevesin ne olduğunu bilememiştir.]

Bir kişi yüz yıl rüzgâr gibi esse, dolaşsa da sevgilinin aşkının ateşinde yanmadıkça o ancak heveste kalmış, boş arzu ve isteklerin peşinden koşmuş olur ve gerçek aşkın ne olduğunu bilemez.

Rüzgâr çeşitli deyimler vasıtasıyla da şirde kendisine yer bulmuştur:

Yele vermek/Bâda vermek: “Heder etmek, heba etmek, mahvetmek.”¹²⁰

Kandasın iy ‘ışk eri añla ser-encâmuñı
‘Ömri yile virmeden hoş geçür eyyâmuñı (s. 231, G. CLXXVIII/1)

[Ey Aşk Askeri! Neredesin? Sonunu(n ne olacağını) anla; ömrünü heba etmeden günlerini güzel geçir.]

Şâir aşkın peşinde koşanları askere benzetmiş ve ömrünü mahvetmeden günlerini güzel geçirmelerini tavsiye etmiştir.

Saçsañ şu gül yüzüne seher-geh külâle(y)i
Haclet odı yile vire gül-berg ü lâle(y)i (s. 226, G. CLXX/1)

[(Sen) şu gül yüzüne seher vakti kâkülü saçsan; utanç ateşi gül yaprağını ve laleyi mahveder.]

Sevgilinin güle benzeyen yüzüne kâkülü saçıldığı an gül yaprağı ve lale utançtan mahvolur. Zira kendileri bu kadar güzel olamamışlardır.

¹²⁰ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori=veritbn&kelimesec=13213 (Son erişim: 12.07.16, 19:52)

Şeyhî'yi kûy-ı melâmetde nişân itmek için

Virürüz 'ârı yile nâm u nişân ile bile

(s. 218, G. CLVIII/7)

[Şeyhî'yi kınama mahallesinde belirgin hâle getirmek için, namusu ad ve sanla birlikte heba ederiz.]

Âşık, sevgiliye kavuşma uğruna kendisini küçük düşürür. İnsanların kınamalarına aldırış etmez. Beyitte şâir, kınananlar arasında olduğunu iyice belli etmek için namusundan, adından vazgeçtiğini ifade etmektedir. Zira kınananların arasında olmak, onun âşık olduğunun göstergesidir.

Hak Süleymân tahtını ben mûra rûzî eyledi

Yile virdüm cehl ile çün hürmetini bilmedüm

(s. 198, G. CXXVIII/3)

[Allah, Süleyman'ın (as.) tahtını ben karıncaya nasip ettiği hâlde (ben) onun itibarını bilmeyip cahillikle (onu) heba ettim.]

Süleyman (as.) ile karınca hikâyesine telmih yapılmıştır. Hikâyeye göre Hz. Süleyman ordusuyla bir yerden geçerken, bir karınca sürüsünün başkanının karıncalara kaçmalarını, aksi takdirde Hz. Süleyman'ın ordusunun kendilerini ezebileceğini söyler. Hz. Süleyman bunu duyar ve o karıncayı huzuruna davet eder. Beyitte şâir, kendisini bir karınca, sevgiliyi de Hz. Süleyman olarak düşünmüş ve onun karşısındaki âcizliğini böylece ortaya koymuştur. Sevgilinin tahtına konuk olduğu hâlde onun kıymetini bilmeyip, heba ettiğini söylemektedir. Ayrıca yile vir- deyimiyile yine Hz. Süleyman'ın rüzgârlara hükmetmesi iham-ı tenasüp yoluyla hatırlatılmıştır.

Gül yüzün mecmû'asından nice kim defter düzer

Virür evrâkın yile çün nüshasın ebter düzer

(s. 125, G. XXVI/1)

[Senin gül yüzünün mecmuasından defter düzenleyen her kişi; nüshasını eksik tertip ettiği için sayfalarını mahveder.]

Beyitte mecmua, defter, evrak, nüsha gibi kelimeler bir araya getirilerek tenasüp yapılmıştır. Sevgilinin yüzü bir mecmua gibidir ve o mecmuadan bir defter düzenlemek isteyen kişi bir türlü tam bir nüsha yazamaz. Zira sevgilinin yüz güzelliği anlatmakla bitirilebilecek ya da kelimelerle ifade edilebilecek gibi değildir.

Bu pîre-zen-i dehri ki ma'sûk idinürsin

Biñ şâh-ı cevân-bahtı yile virdi vilâsı

(s. 29, K. VI/10)

[Dostluğu bin genç talihli padişahı mahveden bu dünya koca karısını sevgili ediniyorsun.]

Beyitte dünyaya fazla meyleden, hatta ona âşık olacak kadar seven insanlar uyarılmaktadır. Çünkü koca karı diye nitelenen bu dünya, binlerce genç bahtlı padişahı heder etmiştir.

Bu dîv-i zamâne ki yilersin hevesinde
Yüz taht-ı Süleymân'ı yile virdi hevâsı (s. 29, K. VI/9)

[Arzusu, yüz Süleyman tahtını hebâ etmiş (olan) bu zamane devinin hevesinin peşinde koşuyorsun.]

Dünya Hz. Süleyman gibi yüzlercesinin tahtını heder etmişken, hâlâ dünya hevesleri peşinde koşanlar beyitte eleştirilmiştir.

Mest gözün devrinde hamra nice 'ahd itdüm velî
Viren ol peymânî bâda bâde vü peymânedür (s. 163, G. LXXIX/5)

[Senin sarhoş gözünün devrinde şarap (içmemeye) pek çok kez yemin ettim; fakat o sözü bozan (yine) şarap ve kadehtir.]

Sevgilinin gözü baygın bakışı sebebiyle sarhoş olarak tasvir edilir. Âşık, sevgilinin mest gözleri varken, sarhoşluk veren şarabı içmemeye pek çok kez yemin etmiştir; ancak yeminlerini bozduran şeyler yine şarap ve kadeh olmuştur.

Bâda virme 'ömrünü gül devridür
Bâde sâfi geçt ender devr-i câm (s. 194, G. CXXII/7)

[Kadehin dolaşmasıyla şarap saflaşmışken, gül devrinde ömrünü heder etme.]¹²¹

Gül devri yani bahar gelince, eğlence ve şarap zamanıdır. Âşığın ömrünün baharı da gençlik yıllarıdır. Şâir, âşığa bu yıllarını iyi değerlendirmesini, dolaştıkça tortularından arınan şarabı ve baharı eğlenerek geçirmesini öğütlemektedir.

Yele varmak: "Heba olmak, havaya gitmek, boşa gitmek, zayi olmak, heder olmak."¹²²

¹²¹ Timuçin Aykanat, "Bir Şiiri Göstergebilimsel Açıdan Okumak Ya Da Şeyhî'nin Bir Gazelinin Semiotik Analizi", *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, Volume 6 Issue 3, March 2013, 1005-1006. (http://www.jasstudies.com/Makaleler/1080545523_52Aykanat%20Timu%C3%A7in-991-1008.pdf) (Son erişim: 13.02.2016, 18:48)

¹²² http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori=veritbn&kelimesec=13212 (Son erişim: 13.02.2016, 18:57)

Yile vardı gül ü lâle nigâruñ hadd ü rûyından

Yire düşdi ser-i tûbî utanıp serv boyundan (s. 209, G. CXLV/1)

[Gül ve lale sevgilinin yanağı ve yüzü sebebiyle mahvoldu; Tuba ağacının başı da (sevgilinin) servi boyundan utanarak değerini yitirdi.]

Sevgilinin yanağı güle, yüzü ise laleye benzetilmiştir. Ancak gül ve lale, o yanağın yanında zayi olur. Sevgilinin servi boyundan da Tuba ağacı utanır ve değer kaybeder.

İltürse gülşene işigi tozını sabâ

Lâle yile vara gül udından döke arak (s. 87, Mus. III/4-3)

[Saba rüzgârı onun eşiğinin tozunu gül bahçesine ulaştırırsa, lale mahvolup gül utancından ter döker.]

Sevgilinin eşiğinin tozunu taşıyan saba rüzgârı, bu tozu gül bahçesine ulaştırdığı takdirde lale mahvolur, gül de utancından ter döker. Hem utanç hem de dal, budak anlamına gelen ud kelimesiyle şâir söz oyunu yapmış, udundan ter döker diyerek hem utancı sebebiyle ter döker, hem de budağından ter döker anlamında kullanmıştır.

Haddüñ katında yile varur lâleyile gül

Kaddüñ önünde serv ü çenâr olur iki kat (s. 117, G. XVI/3)

[(Ey Sevgili!) Senin yanağının huzurunda laleyle gül mahvolur; senin boyunun önünde servi ve çınar eğilir.]

Beyitte yine sevgilinin güzellik unsurları karşısında âciz kalan lale ve gül, servi ve çınar zikredilmiş ve sevgili yüceltilmiştir.

3.5.2. Hava İle İlgili Benzetmeler

Divanda hava bazen umumi olarak benzetme unsuru olarak kullanılmış, bazen de havanın hareket etmesiyle oluşan rüzgârlar devreye girmiştir. Şâir, havayı bazen Anka gibi mitolojik bir varlığa, bazen Cebrail'e (as.), bazen de tarak gibi bir nesneye benzetmiştir. Hz. İsa'nın nefesi, Hz. Hamza/Hamza Bey ve padişah yine rüzgâra benzetilmeleri sebebiyle şiirde yer almıştır. Rüzgâr önüne gelen yaprakları ve diğer nesnelere savurduğu için bazen bir ferrâşa, sevgilinin kokusunu taşıdığı için de hem-deme benzetilmiştir. Satvet, ecel, kahr, hulk ve iman gibi soyut kavramlar da rüzgârla ilişkilendirilmiştir.

3.5.2.1. Ankâ

Zümrüdüanka, Ankâ ya da Sî-murg olarak bilinen ve Kaf Dağı'nda yaşadığına inanılan efsanevî kuştur.¹²³ Şu beyitte Ankâ, tavus kuşuyla karşılaştırılmış ve kışın baharı ortadan kaldırması, Ankâ'nın tavusun kanadını kırması şeklinde ifade edilmiştir:

Bâl-i tâvûs-ı bahârî dökdi 'ankâ-yı hevâ
Göz karardup zâg u peşşe şimdi uş ak per kılur (s. 159, G. LXXII, 6)

[Havanın ankası bahar tavusunun kanadını dökünce, karga ve sivrisineğin gözü hiçbir şey görmeyip işte şimdi beyaz kanat yapar.]

Hava Ankâ kuşu, bahar ise tavus kuşu gibi düşünülmüş, baharın bitip kışın gelmesi, Ankâ'nın tavusun kanadını dökmesi olarak tasavvur edilmiştir. Ankâ'nın kemikle karganın ise hayvan leşleriyle beslenmesi bakımından Ankâ-zâg arasında tezat vardır. Aynı şekilde Ankâ'nın büyüklüğünün yanında sinek, güçsüz ve küçük bir varlık olarak tezat teşkil etmektedir.

3.5.2.2. Dem-i 'Îsî/'Îsî

Hz. İsa, ölüleri nefesiyle diriltmesi sebebiyle kendisine şiirde genişçe yer bulur.¹²⁴ Aşağıdaki beyitlerde bahar rüzgârı ve seher yeli, eserek doğayı canlandırmaları sebebiyle Hz. İsa'nın nefesine benzetilmiştir:

Nefha-i 'anber mi yâ zülfi-benefşe cân viren
Yâ dem-i 'Îsî bigi bâd-ı mu'attar devridür (s. 130, G. XXXIV/2)

[Can bağıslayan anber kokulu üfürük mü, menekşe renkli saç mı, yoksa İsa'nın (as.) nefesi gibi ıtırli bir rüzgâr devri midir?]

Bahar tasviri yapılan beyitte kokulu rüzgâr, Hz. İsa'nın nefesine benzetilmiştir. Hz. İsa'nın mucizesi nefesiyle ölüleri diriltmesidir. Çiçeklerin kokusunu taşıdığı için ıtırli esen rüzgâr da tıpkı Hz. İsa gibi can bağıslamaktadır.

Sabâ subh-ı tebessümden seher yeli teneffüsten
Saçar Ahmedleyin nûrı virür 'Îsîleyin cânı (s. 238, G. CLXXXVIII/2)

[Saba rüzgârı tebessüm sabahından Ahmed (sav.) gibi ışık saçar; nefes alıp vermeye seher yeli İsa (as.) gibi can bağıslar.]

¹²³ Ahmet Atillâ Şentürk, "Anka", *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, C. 1, OSEDAM Yayınları, 1. bs., İstanbul 2017, s. 326.

¹²⁴ Hz. İsa'nın şiirde yer verilen diğer özellikleri için bk. Ahmet Talât Onay, "İsâ", *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, hzl. Cemal Kurnaz, H Yayınları, İstanbul 2009, s. 250-252.

Hız. Peygamber'in etrafına manevi ışık saçması gibi saba rüzgârı da ışık saçır, insan nefes alıp verdikçe seher yeli tıpkı Hız. İsa gibi can bağışlar.

3.5.2.3. Ecel

Rüzgârın önüne kattığı her şeyi götürmesi ve ona engel olunamaması gibi ecel de tüm yaratılmışların tadacakları ve kendisinden kaçış olmayan bir gerçektir. Şâir, bu sebeple eceli rüzgâra benzetmiştir:

İrse fenâ nidâsı çi sultân u çi fakîr
Esse ecel yili çi za'îf ü çi pehlevân (s. 101, Mus. VI/1-8)

[Yokluk sesi ulaşsa ne padişah, ne fakir; ölüm rüzgârı esse ne zayıf, ne yiğit (dinler).]

Ölüm gerçeğinin işlendiği beyitte ölümün karşısında her insanın eşit olduğu vurgulanmış ve ecel rüzgâra benzetilmiştir. Rüzgârın önüne aldığı her şeyi savurması gibi ecel de önüne gelen her canlıya bir gün ulaşacaktır.

3.5.2.4. Ferrâş

Ferrâş, "Cami, mescit, imarethane gibi yerleri temizleyip süpüren kimse."¹²⁵ demektir. Rüzgâr, tıpkı bir ferrâş gibi padişahın gezintiye çıkacağı bahçeyi süpürüp hazır hâle getirir:

Beñzer ki bâğa 'azm ider ol şâh-ı meh-rikâb
Ki uş bâd u ebr oldı aña ferrâş u âb-zen (s. 33, K. VII/18)

[O ay mertebeli padişah bahçeye yönelmiş olmalı ki işte rüzgâr ve bulut onun için süpürücü ve küçük havuz olmuştur.]

Gökyüzünde bulutların oluşup yağmurun yağması ve rüzgârın esmesi gibi tabii olaylar şâirin gözünde farklı işlevlere sahiptir. Padişah bahçeye çıkmak istediği için rüzgâr ve bulut bahçeyi hazırlamakta, biri süpürürken diğeri küçük bir havuz hazırlamaktadır.

3.5.2.5. Hamza

Hız. Muhammed'in amcasıdır. Güçlü oluşu ve kahramanlıklarıyla şiiire konu olmuştur.¹²⁶ Aşağıdaki beyitte Acem kahramanlarından Rüstem ile karşılaştırılmış ve ondan üstün oluşu vurgulanmıştır:

¹²⁵ Yaşar Çağbayır, "Ferrâş", *Arap Asıllı Türk Alfabesiyle Yazılmış Türkçenin Söz Varlığı Ötügen Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2017, s. 499.

¹²⁶ İskender Pala, "Hamza", *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, 24. bs., İstanbul 2014, s. 190.

Rüstem-i nev-rûz aradan kaçsa tañ mı rahşveş

Hamza-i bâd-ı şitâ çün gurriş-i aşkar kılur

(s. 159, G. LXXII/7)

[Kış rüzgârının Hamza'sı kızıl renkli at gibi haykırırken, bahar Rüstem'i hızlı koşan at gibi meydandan kaçsa buna şaşılır mı?]

Kış gelince baharın onun karşısında durmasının imkânı yoktur. Bu sebeple kış rüzgârı esince 'rahş' yani "baharda yağmur veya bulut getiren rüzgâr"¹²⁷ meydandan kaçmıştır. Şâir Hz. Hamza'yı kış, bir İran kahramanı olan Rüstem'i ise bahar olarak nitelemiştir. Şeyhî'nin kaside sunduğu kişiler arasında Hamza Bey'in de bulunması sebebiyle beyitte işaret edilen kişinin Oruç Bey'in ölümünden sonra Anadolu Beylerbeyliği'ne getirilen Hamza Bey¹²⁸ olması ihtimali de vardır.

3.5.2.6. Hem-Dem

"Sıkı fıkı; cancığer arkadaş."¹²⁹ anlamına gelir. Şu beyitte seher rüzgârı hem-deme benzetilmiştir:

Yine bâd-ı seherî hem-dem-i cân olsa gerek

Çünkü bu pîr-i kühen tâze cevân olsa gerek

(s. 180, G. CII/1)

[Bu kocamış yaşlının taze delikanlı olması için seher rüzgârının yine canın arkadaşı olması gerekir.]

Aşk genç insanlar içindir. Yaşlanınca aşka meyil azalır. Âşığın arkadaşı, sevgiliden haber getiren seher yelidir. Yaşlanan âşığın gençleşebilmesi için seher rüzgârının yine ona arkadaşlık etmesi gerekmektedir.

3.5.2.7. Hulk

"Bir insanda doğuştan gelen yaratılış özelliği"¹³⁰ anlamına gelen "hulk" kelimesi şu beyitte rüzgâra benzetilmiştir:

Lutfuñ demi ider nefes-i nefsi dil-peziñ

Hulkuñ yili kılur harem-i rûhı hoş-hevâ

(s. 24, K. V/6)

[Senin ihsanının nefesi insanın nefesinin hoşuna gider; yaratılışının rüzgârı da ruhun kutsal yerini havadar yapar.]

¹²⁷ Yaşar Çağbayır, "Rahş", *Arap Asıllı Türk Alfabesiyle Yazılmış Türkçenin Söz Varlığı Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s. 1363.

¹²⁸ İ. Necmi Dilmen, "Önsöz", *Şeyhi Divanı Tarama Sözlüğü ve Nusha Farkları*, Maarif Matbaası, İstanbul 1942, s. VI.

¹²⁹ Yaşar Çağbayır, "Hem-", *a.g.e.*, s. 639.

¹³⁰ Yaşar Çağbayır, "Hulk", *a.g.e.*, s. 666.

Memdûhun insanları ruhen ve bedenen mutlu eden ihsanları ve tabiatı, nefes ve yel gibi havayla ilgili unsurlara benzetilmiştir.

3.5.2.8. İman

Rüzgâr, gurbetteki âşığa vatanının ve sevgilisinin kokusunu taşıdığı için âşığın imanını tazeleyen bir unsur gibi düşünülmüştür:

Yil ki gurbette bize yâr diyârında irür
Câna îmân bigidür hubb-ı vatandur kohusı (s. 243, G. CXCVI/5)

[Bize gurbette sevgilinin ülkesinden gelen rüzgâr, cana iman gibi olup, kokusu vatan sevgisidir.]

Âşık gurbetteyken sevgilinin ülkesinden esen rüzgâr bile onun canlandırır, onun kokusu vatan sevgisi gibidir. Âşığın bu rüzgârı cana iman gibi görmesinin sebebi, imanın girdiği kalbi canlandırmasındandır.

3.5.2.9. Kahr

Aşağıdaki beyitte Allah'ın gazabı nesîmden daha şiddetli olan yele, rahmeti ise esinti, hafif rüzgâr diye tanımlanabilecek nesîme benzetilmiştir:

Kahruñ yili dokınsa huşk ola bâg-ı ravza
Lutfuñ nesîmi irse Kevser saça cehennem (s. 35, K. VIII/11)

[Senin mahvetme rüzgârın dokunsa, cennet bahçesi kurur; ihsanının esintisi ulaşırsa, cehennem Kevser saçar.]

Allah'ın gazabı gibi rahmeti de sonsuzdur. Onun Kahr isminin bir tecellisi olarak kahretme rüzgârı cennete ulaşırsa onu kurutur. Rahîm isminin bir tecellisi olarak da lütuf esintisi cehenneme ulaşırsa cehennem, Kevser saçar.

3.5.2.10. Padişah

Rüzgârın kasırğa hâline gelip çevreye zarar vermesi gibi padişah da düşmanlarına karşı rüzgâr gibi eserek onları kahreder:

Yil gibi 'adûya kahr iletdi
Yagmur gibi şehre fer getürdi (s. 233, G. CLXXX/3)

[(O padişah) düşmana rüzgâr gibi kahr ulaştırıp şehre (de) yağmur gibi canlılık getirdi.]

Rüzgâr, şiddetli olduğu zaman kahredici de olabilir. Fırtına ve kasırgalar etkili oldukları yerde hayatı durduracak kadar güçlüdür. Yağmur ise rahmet olarak nitelendirilir ve bir yere yağmurun yağması orada canlılığın olduğunun işaretidir. Padişah, düşmanlarına karşı yel gibi kahredicidir. Onları bozguna uğratarak şehir ahalisini sevince boğmuştur.

3.5.2.11. Rûhü'l-kudüs

Rûhü'l-kudüs, dört büyük melekten biri olan Cebrail'i (as.) karşılar. Bilindiği gibi Hz. İsa, Hz. Meryem'e Cebrail'in (as.) üfürmesiyle dünyaya gelmiştir.¹³¹ Aşağıdaki beyitte rüzgâr, Cebrail'e (as.) benzetilmiştir:

Rûhü'l-kudüs bigi agacuñ yapragına yil
Bir demde bâr virdi tokuz ay iken 'akîm (s. 85, Mus. III/1-10)

[Rüzgâr, ağacın yaprağına dokuz ay kısır olduğu hâlde bir anda Cebrail (as.) gibi meyve verdi.]

Şâir dokuz ay meyvesiz kalıp yazın gelmesiyle meyve veren ağaçları dokuz ay kısırken bir anda doğuran kadın gibi tasavvur etmiştir. Cebrail'in (as.) üfürerek Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı doğurmasını sağlaması gibi, rüzgâr da eserek ağaçların meyve vermesini sağlamıştır.

3.5.2.12. Satvet

Rüzgâr soyut kavramlara benzetilmiştir. "Zorlu, ezici ve sindirici güç."¹³² anlamına gelen satvet de bunlardan biridir.

Satvetüñüñ yiline biñ biñ Süleymân mûrçe
Rahmetüñüñ hânına tâvûs-ı kudsîler meges (s. 15, K. II/2)

[Senin büyüklüğünün rüzgârı (karşısında) binlerce Süleyman karınca, senin rahmetinin sofrasında (ise) kutsal tavuslar sinek gibidir).]

Allah'ın yüceliği karşısında, büyüklük ve âcizlik tezadında her zaman büyüklüğü temsil etmiş olan Hz. Süleyman bile, âcizliği temsil eden karınca gibidir. Bu sebeple O'nun

¹³¹ Ahmet Talât Onay, "İsâ", *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, hzl. Cemal Kurnaz, H Yayınları, İstanbul 2009, s. 250.

¹³² Yaşar Çağbayır, "Satvet", *a.g.e.*, s. 1428.

büyüklüğü her yere hükmedebilen rüzgâra benzetilmiştir. Cennet sofralarını süsleyen tavuslar¹³³, Allah'ın rahmetinin sofrasında sinek gibi kalmaktadır.

3.5.2.13. *Tarak*

Rüzgârın eserek sevgilinin saçlarının arasından geçmesi ve onları dağıtması, sevgilinin tarakla saçlarını taraması olarak tasavvur edilmiştir:

Bâd-ı seherî zülfüni her dem taradukca
Cân u gönül ol şâneye dendânelig eyler (s. 131, G. XXXV/3)

[Seher rüzgârı senin saçını her vakit taradıkça, can ve gönül o tarağın dişleri olur.]

Âşığın gönlü sevgilinin saçına takılıdır. Rüzgârın esip sevgilinin saçlarını dağıtması, onun saçlarını taraması olarak düşünülmüş, âşığın canı ve gönlü de o tarağın dişleri olmuştur.

Çün nâfe şevved müşğîn yekser hemegî 'âlem
Ol dem ki seher yili zülfüni kıla şâne (s. 225, G. CLXX/5)

[Seher rüzgârı senin saçını taradığı zaman bütün dünya tamamen misk kokulu nafe olur.]

Sevgilinin saçları misk kokuludur. Rüzgâr esip o saçları savurunca, misk kokusu tüm dünyaya yayılır. Öyle ki dünya bir nafeye dönüşür. Beyitte dünya ile miskin çıktığı kese olan nafe arasında şekil bakımından benzerlik kurulmuştur.

3.6. ATEŞ (ÂTEŞ, OD)

Ateş unsuru divanda, insanların ateşin karşısında saygıyla birlikte korku duyması, âşığın ah etmesiyle birlikte göğşe ateşin yükselmesi ve gönlünün ateşlerde yanması, sevgilinin yanaklarının ateş gibi kırmızı oluşu, tütsünün ateşte yakılması, pervane-mum ilişkisi, ateşli hastalık kavramı, Hz. Musa'nın kıssası, cehennem ateşi, çeşitli deyimler ve benzetmeler vasıtasıyla kullanılmıştır.

3.6.1. Ateş İle İlgili Genel Özellikler

Doğal yeri diğer üç elementin üstündedir. Mizacı sıcak ve kurudur. Doğadaki görevi olgunlaşmayı, hafifliği ve nüfuz edilebilirliği sağlamaktır.¹³⁴ *Mârifetnâme*

¹³³ Arşın horozu olarak tanımlanan ve garip bir şekli olduğuna inanılan Tavus adlı bir meleğin varlığından Erzurumlu İbrahim Hakkı bahseder. Beyitte kutsî olarak nitelenen tavusla kastedilen bu da olabilir. Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri, *Marifetnâme*, hzl. Abdullah Aydın, Seda Yayınları, İstanbul 2014, s. 46-47.

¹³⁴ İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, C. 1, s.10.

müellifine göre unsurların en güzeli, en üstünü ve en incesidir. Yuvarlak bir cevher olan ateş, basit bir cisimdir. Renksizdir. Dünyada bulunan ateşten farklıdır. Güneş ışınları vasıtasıyla yükselen kirli buharlar, ateş unsuruna ulaştınca onları yakarak temizler ve ateş hâline getirir. Yanma ve yapışma özellikleri sayesinde oluşa, bozuluşa ve çeşitli şekiller almaya müsaittir.¹³⁵ Yakma özelliğinin yanında aydınlatma özelliği de vardır.

Ateş edebi olarak çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Âşığın sevgilinin aşkı dolayısıyla duyduğu ıstırabı, ona olan hasretini ifade etmek için kullanılır. Âşığın âhının dumanında ateş vardır. Bağrı kebab olmuştur ve aşkının ateşinde pişmektedir. Bazen Hz. Musa, Hz. İbrahim kıssalarına telmih yapılarak; bazen de şarabın rengi dolayısıyla benzetme unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Ejderha, semender gibi varlıklar, tütsü olarak kullanılan öd ağacının ateşle yakılması, mum ve içinde yanan fitil ve cehennem, ateşle birlikte anılan diğer hususlardır.¹³⁶

Şeyhî divanında yer alan şu beyitte ateşin heybetli olma özelliği zikredilmiştir:

Suda yokdur rutûbetüñ kanı

Odda var mı mehâbetüñ heyhât

(s. 61, K. XV/28)

[*Senin rutubetin suda yoktur hani (nerede)? Heybetin (de) ateşte var mı, yazık!*]

Memdûhun övgüsünde anâsır-ı erba‘adan ikisine yer veren şâir, yukarıda değinildiği gibi ateşin diğer unsurların âlâsı olma özelliğini zikretmiştir. Ateş diğer unsurların en üstünüdür; ancak memdûh ondan da üstündür.

Ateş âşığın âhıyla birlikte gökyüzüne çıkar:

Her seher-geh od düşer eflâke âhumdan benüm

Her gece ‘âlem tolar dūd-ı siyâhumdan benüm

(s. 189, G. CXVI/1)

[*Benim âhim sebebiyle her seher vakti feleklere ateş düşüp; her gece (de) dünya benim (âhimin) siyah dumanıyla dolar.*]

Âşık, sevgili uğruna gece gündüz âh etmektedir. Sabah vakti havadaki kızılığы kendi âhının ateşine bağlayan şâir, gece havanın kararmasının sebebi olarak da âhının dumanını göstermiştir.

Şu beyit de benzer çerçevededir:

¹³⁵ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, sadeleştiren: Turgut Ulusoy, C. 3, İbrahim Hakkı Camii ve Külliyesini Yaptırma ve Yaşatma Derneği, Erzurum Tarih: ?, s.25-26.

¹³⁶ İskender Pala, “Âteş”, *a.g.e.*, s. 41.

Yañağun zülfün için âh-ı cihân-tâbumdan

Her gice od saçılır göge duhân ile bile (s. 218, G. CLVIII/3)

[(Senin) yanağın ve saçın için, dünyayı aydınlatan âhımdan her gece göğre dumanla birlikte ateş saçılır.]

Âşığın âh etmesinin sebebi olarak sevgilinin yanağı ve saçı gösterilmiştir. Sevgilinin yanağı kızıl olması sebebiyle ateşi, siyah saçları da dumanı karşılar. Ateş sadece yakmaz aynı zamanda ışık verir. Âşığın âhı o denli şiddetlidir ki dünyayı aydınlatabilecek kadar ateşi içinde barındırır.

Şâhid-i ‘âdil gözüm yaşıyla gönlüm odudur

‘Ârif olan mâ-cerâm aňlar güvâhumdan benim (s. 190, G. CXVI/7)

[Adaletli şahit gözyaşım ve gönül ateşimdir; irfan sahibi olan, benim serüvenimi şahitlerimden anlar.]

Âşığın gönlü aşk ateşiyle yanarken, gözü de onu söndürmek için sürekli yaş döker. Âşığın hâline yakından tanıklık eden bu iki unsurdur. Bu sebeple âşık onları şahitleri olarak gösterir ve ârif olanın, âşığın başından geçenleri bu şahitlere bakarak anlayabileceğini söyler.

Germ oldı yüzi mihrine bâzârı şevkümüň

Dil müşterîsi ol oda cân eyledi sipend (s. 119, G. XVIII/3)

[Arzumun pazarı, onun yüzünün güneşi (sebebiyle) kızışıp; gönül müşterisi o ateşe canını tütsü yaptı.]

Beyitte bir pazar yeri ve alışveriş tasviri yapılmıştır. Âşığın sevgilinin yüzünü görmeye olan isteği bir pazar, gönlü ise müşteridir. Bu istek pazarında, alışveriş kızışmıştır; çünkü gönül müşterisinin sevgilinin yüzüne olan isteği artmıştır. Bunun sonucunda gönül, canını o kızışan ateşe tütsü yapmıştır. Yani bu uğurda canından vazgeçmiştir.

Suya susuz bigi haddüñe gönlüm

Odadur nitekim pervâne teşne (s. 222, G. CLXIV/2)

[Gönlüm, senin yanağına (karşı) suya susamış gibidir; nitekim kelebek (de) ateşe susar.]

Âşığın gönlü, ateşte yanacağını bildiği hâlde, susamış gibi ona uçan kelebeğe benzetilmiştir. Pervane nasıl ki ateşe susamışsa, âşığın gönlü de öleceğini bile bile sevgilinin yanağına susamıştır.

Ateş, Hz. Musa kıssası çerçevesinde de ele alınır:

Bülbül kelâmın aña ki didâr-ı gül saña

Yaprag içinde görine çün âteş-i Kelîm

(s. 85, Mus. III/1-9)

[Bülbülün sözünü anla ki yaprağın içindeki gülün yüzü sana, Musa'nın (as.) ateşi gibi görünsün.]

Kıssaya göre Hz. Musa ailesiyle Medyen'den Mısır'a gitmektedir. Yolculuk esnasında soğuk bir gecede çocukları doğmuştur ve ateşe ihtiyaçları olur. Gözüne bir ateş ilişir ve ailesine beklemelerini, bir ateş gördüğünü ve oradan bir meşale getirmeyi ya da bir rehber bulmayı umduğunu söyler. Oraya vardığında ateşin bir ağacın üzerinde yandığını görür ve Allah tarafından kendisine 'Ey Musa!' diye seslenilir. Pabuçlarını çıkarması emredilerek, mukaddes Tuva vadisinde olduğu söylenir. Böylece Hz. Musa ilk kez vahye muhatap olmuştur.¹³⁷ Kendisine bu konuşma sebebiyle Kelîmullah denilmiştir. Beyitte yaprağın içindeki gülle, Hz. Musa'nın ağaçta gördüğü ateş arasında bir bağ kurulmuştur. Bülbülün sözü anlaşıldığı takdirde yaprağın içindeki gülün, göze Hz. Musa'nın gördüğü ateş gibi görüneceği, görünenin arkasındakini görmeye vesile olacağı ifade edilmiştir.

Yañağun âteş-i Mûsî dudagun mu'ciz-i 'Îsî

Kemâl-i hüsne Yûsufsın Muhammed'den tutarsın hû

(s. 212, G. CL/7)

[Senin yanağın Musa'nın (as.) ateşi, dudağın İsa'nın (as.) mucizesi (gibidir); güzelliğin mükemmelliğinde Yusuf (as. gibisin), Muhammed'den (sav.) huy edinirsin.]

Sevgilinin yanağı Hz. Musa'nın Tur dağında gördüğü ateşe, dudağı Hz. İsa'nın ölülere diriltme mucizesine, güzelliği Hz. Yusuf'un güzelliğine ve huyu Hz. Peygamber'in huyuna benzetilmiştir.

Ateş denilince akla gelen şeylerden biri de cehennemdir:

Şol câm ki katresi tamarsa

Kevser saçar âteş-i cehennem

(s. 81, Mus. II/5-7)

[O, bir damlası damladığı takdirde cehennem ateşinin Kevser saçacağı bir kadehtir.]

Şarap, âşıkların ateşini söndürücüdür ve onların kebaba dönmüş gönülleriyle birlikte anılır. Beyitte de o şarabın bir damlasının cehenneme damlaması durumunda, cehennemin Kevser saçacağı söylenmiştir.

¹³⁷ Kur'ân-ı Kerîm, Tâ-Hâ, 10-11-12.

Halk arasında ateşlenmek olarak bilinen vücut ısısının yükselerek hastalığa sebep olması da şiirde yer almıştır:

Odlu derd ile seher-geh kılıcak âh garîb
Ne ciger yakduğun iy cân bilür Allâh garîb (s. 110, G. VII/1)

[*Ey Can! Garip, ateşli hastalık sebebiyle seher vakti âh edince; Allah, garibin ciğerini nasıl yaktığını bilir.*]

Hastalıklar özellikle geceleyin şiddetlenir. Âşık bu sebeple sabaha kadar acı çeker ve seher vakti âh eder. Çünkü sevgili onun ciğerini yakmıştır.

Ateş çeşitli deyimler vasıtasıyla da şiire girmiştir:

Oda yanmak: “Ateşe yanmak”¹³⁸, heder olmak, mahvolmak.

Yan dürlü dürlü odlara iy kalb-i sûznâk
Dök kanlu kanlu yaşları iy çeşm-i eşk-bâr (s. 97, Mus. V/2-6)

[*Ey ızdırap dolu, yanmış kalp! Türlü türlü ateşlerde yan! (Ve sen) ey gözyaşı saçan göz! Kanlı kanlı yaşları dök!*]

Âşığın kalbi aşk ateşiyle yanarken, gözyaşı da onu söndürmek için sürekli akar. Âşık bu duruma alışmıştır ve kalbine yanmasını, gözlerine de yaş dökmesini söylemektedir. Zira bunlar onun gerçek âşık olduğunun alametleridir.

Eliyle özini derde koyar dirler imiş
Görür iken girürem oda yanaram kime ne (s. 214, G. CLII/5)

[*(Benim hakkımda) kendi eliyle başını derde sokar diyorlarmış; (ateşi) gördüğüm hâlde girip ateşte yanarım, kime ne?*]

Âşığın durumu, çevre tarafından kınanır. Ancak âşık bu kınamalara kulak asmaz. İnsanlar onun hakkında kendisini bile bile ateşe attığını söyleseler de âşık, bu söylenenleri önemsemez ve kimseyi ilgilendirmediğini söyler.

Serâb oldu baña la‘lûñ şarâbı
Sudan niçe bir oda yana teşne (s. 221, G. CLXIII/6)

[*Senin dudağının şarabı bana serap olmuştur; susamış kimse, suya (olan isteği sebebiyle) daha ne kadar ateşte yansın?*]

¹³⁸ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori=veritbn&kelimesec=8981 (Son erişim: 14.02.2016, 16:00)

Rengi dolayısıyla şaraba benzetilen sevgilinin dudağı, âşık için ulaşılmazdır. Öyle ki âşık ona yaklaştığını sanır; ancak o, âşıktan serap gibi uzaklaşır. Âşık bu durumu dile getirmekte ve daha ne kadar ona kavuşma ateşinde yanacağını sormaktadır.

Oda yakmak: “Ateşe yakmak, yakmak, ateşe vermek.”¹³⁹

Tal‘atun şem‘i durur Şeyhî’yi odlara yakan
Tañ mı pervâne yakılsa nirede kim ola mûm (s. 200, G. CXXXI/7)

[Şeyhî’yi ateşte yakan senin yüzünün mumudur; mumun olduğu yerde pervanenin yanmasına şaşılır mı?]

Sevgilinin yüzü bir mum, Şeyhî ise pervane gibidir. Kelebek mumun olduğu yere meyleder, yanacağını bildiği hâlde ondan uzaklaşmaz. Şeyhî de sevgilinin mum gibi güzel yüzünün kendisini yakacağını bildiği hâlde ondan uzak kalamamaktadır ve ateşlerde yanmaktadır.

Haddün oda yahar cigeri bigi Şeyhî’nün
‘Anber dütüzdüğü ne ‘aceb câna beñlerün (s. 181, G. CIII/7)

[Şeyhî’nin ciğerini ateşe atan yanağın gibi, benlerinin (de) can için amber tütsülemesine şaşılır mı?]

Sevgilinin yanağı, Şeyhî’nin ciğerini ateşe atmıştır ve onun beni de Şeyhî’nin canı için amber tütsülemektedir. Amber, siyah renkte olması ve güzel kokmasıyla şiirde sevgilinin benine benzetilir. Beyitte ise tütsü olarak yakılan bir amber söz konusudur.

Şeyhî bu defteri oda yak var sükût kıl
Usanmadun mı şi‘r ü gazelden ne fâyide (s. 218, G. CLIX/5)

[Ey Şeyhî! Git, bu defteri ateşe atıp sus; şiir ve gazel bir fayda yok, usanmadın mı?]

Şâir, şiirin ve gazelin faydasız olduğunu, yazdığı defteri yani divanını ateşe atıp yakarak, artık şiir söylememesi gerektiğini ifade etmiştir.

İy âftâb-ı hüsn bırak şu‘le Şeyhî’ye
Çün oda yaka ‘âr-ı mahabbet huzûrını (s. 240, G. CXCI/7)

[Ey Güzellik Güneşi! Aşk sebebiyle hayâ etmek, onun rahatlığını ateşe atmışken sen (de) Şeyhî’nin gönlünü yak.]

¹³⁹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori=veritbn&kelimesec=8991 (Son erişim: 14.02.2016, 16:21)

Aşka tutulmuş olmak insanlar tarafından ayıplanacağından Şeyhî'nin huzurlu hâlini yok etmiştir. O, bu durum karşısında zaten ateşe atılmış gibi hissetmektedir. O hâlde sevgilinin de Şeyhî'nin gönlünü yakmasında hiçbir sakınca yoktur.

Rahm it iy dost oda yakma ifnen cânumuzı

Hod bilürsin ki kimün boynınadur kanumuzı (s. 235, G. CLXXXIII/1)

[Ey Dost! Canımızı ateşe çok atma, merhamet et; kanımızın da kimin sorumluluğunda olduğunu bilirsin.]

Şâir, dost diye seslendiği sevgiliden merhamet göstermesini istemekte, canını daha fazla ateşe atmamasını istemektedir. Aksi takdirde ölecektir ve ölümünün vebali sevgilinin boynuna olacaktır.

‘Anber saçınıñ derdi yakar micmeri oda

Göynüklü kohuları tanukdur ciğerinden (s. 202, G. CXXXV/4)

[(Ey Sevgili!) Senin anber saçının derdi, tütsü kabını ateşe atmıştır; onun ciğerinden (gelen) yanık kokuları (bu duruma) şahittir.]

Micmer, tütsü yakılan kaptır. İçine çeşitli tütsüler konur ve yakılarak güzel koku elde edilir. Amber de güzel koku elde etmek için yakılır. Şâir bu durumu güzel bir sebebe bağlamış ve micmerin, sevgilinin amber saçı sebebiyle yandığını söylemiştir. Onun ciğerinden, yani tütsü kabının içinden gelen yanmış amber kokuları, bu duruma şahittir.

Oda urmak: “Ateşe atmak, yakmak.”¹⁴⁰

Gamzeñ kanımı içerken urur oda bagrumı

Ya‘nî çü mest mey bula meyli kebâb olur (s. 121, G. XXI/6)

[Nasıl ki sarhoş şarabı görünce kebab isterse, senin yan bakışın (da) kanımı içerken bağrımı ateşe atar.]

Aşk ateşiyle yanan âşığın bağı kebab olarak tasavvur edilir. Kebab yerken yanında şarap içmek âdettendir. Ahmet Talât Onay, Bezmî'den verdiği şu örnekte şâirin şarap içmeden kebab yemeğe tövbe ettiğini söyler: ‘Çün verdin eyâ şeyh bize tevbe şarâba/Bî-bâde kebâbın dadı yok tevbe kebâba’¹⁴¹. Beyitte de buna işaret edilmiştir. Sevgili baygın baktığından onun yan bakışı sarhoştur, âşığın kanını şarap gibi içmekte ve

¹⁴⁰ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori=veritbn&kelimesec=8987 (Son erişim: 14.02.2016, 17:34)

¹⁴¹ Ahmet Talât Onay, “Kebâb”, *a.g.e.*, s. 278-279.

bağrını ateşe atmaktadır. Şâir bu manzarayı şarabın yanında kebab isteyen bir sarhoşun durumuna benzetmektedir.

Od urmak: “Ateşlemek, ateş vermek.”¹⁴²

Ne hırmene od urur şâm u subh nâr-ı şafak

Ne ‘ömür ekinini biçer her ayda dâs-ı hilâl (s. 19, K. III/27)

[Şafak ateşi niçin akşam ve sabah harmanı yakar? Hilal orağı her ay niçin ömür ekinini biçer?]

Şâir, sabah güneşin doğup akşam batması ve ayda bir gün hilalin ortaya çıkması gibi doğa hadiselerini farklı yorumlamış, şafak ateşi olarak nitelediği gün doğumunun ve batımının harmanı niçin yaktığını sorgulamıştır. Aynı zamanda orağa benzeyen hilalin niçin ömür ekinini biçtiğini sorar. Beyitte anlatılmak istenen zamanın geçmesiyle insanın ömründen günlerin eksilmesidir. Şâir bu durumu harmanın yakılması ve orakla ekin biçilmesi şeklinde somutlaştırmıştır.

Oda atmak: Ateşe atmak.

Dutuşup başdan ayaga yanuban şem‘ bigi

Cân oda atmag imiş hûba uyanuñ hevesi (s. 247, G. CCII/4)

[Güzele uyanın isteği, mum gibi baştan ayağa tutuşup yanarak canı ateşe atmamış.]

Âşığın aşk ateşiyle yanması ile mumun yanışı arasında bağlantı kurulur. *Mârifetnâme*’de ateşin muma ve fitile bağlılığıyla, ruhun bedene bağlılığı arasında benzerlik kurulmuştur. Ateş, bir üfürmeyle fitile olan bağlılığını kaybeder. İnsan da bir kınamayla nefsinin bağlı olduğu bir şeyden vazgeçebilir. Yine mumun yağının biterek ateşin sönmesi gibi, beden de doğal nemliliği bitince ruh ondan ayrılır. Ateşin yandığı yerde oksijen vardır ve bu, insanın orada yaşayabileceğini gösterir. Mumun yağı bitince ateş birkaç kez kımıldar, sonra da söner. Bu durum insanın can çekişmesi ve ruhunu teslim etmesine benzemektedir.¹⁴³ Görüldüğü gibi insan bedeniyle mum arasında çeşitli ilgiler kurulmuştur. Beyitte de sevgilinin aşkının peşinde gidenin, mum gibi baştan ayağa yanarak canını ateşe atmış olacağı ifade edilmiştir.

¹⁴² http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori=veritbn&kelimesec=8971 (Son erişim: 14.02.2016, 17:56)

¹⁴³ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, sadeleştiren: Turgut Ulusoy, C. 3, İbrahim Hakkı Camii ve Külliyesini Yaptırma ve Yaşatma Derneği, Erzurum Tarih: ?, s.27.

Od bırakmak: “Ateş vermek, yakmak.”¹⁴⁴

Âhum felege bir od bırakdı

Ki irürdi güneşe ihtirâkı

(s. 80, Mus. II/4-5)

[Âhum gökyüzünü (öyle) bir yaktı ki tutuşmayı güneşe (kadar) ulaştırdı.]

Şâirler âh ateşinin gökyüzünü kapladığını, yakıp tutuşturduğunu tahayyül etmişlerdir. Beyitte de âşığın âhının ateşi gökyüzünü öyle yakmıştır ki bu yanma güneşe kadar ulaşmış ve onu tutuşturmuştur.

3.6.2. Ateş İle İlgili Benzetmeler

Şeyhî divanında ayrılık, özlem, korku, kıskançlık, aşk, eziyet gibi soyut kavramlar ateşe benzetilmiştir.

3.6.2.1. Aşk (‘İşk, mahabbet)

Aşk, âşığı yakıp yandırdığı için ateşle birlikte anılır:

Mürdem zi-firâk-ı to merdüm heme mî-dâned

‘İşk odı nihân olmaz yandukca irişür câna

(s. 225, G. CLXX/2)

[Senin ayrılığından öldüğümü halkın tamamı biliyor; zira aşk ateşi yandıkça cana ulaştığından gizlenemez.]

Aşk ateşi saklanabilecek kadar küçük değildir. Onun belirtileri âşık üzerinde açıkça görünür. Çünkü o ateş âşığın canına kadar ulaşır. Bu sebeple halkın tamamı âşığın, sevgilinin ayrılığı sebebiyle öldüğünü bilmektedir.

Mu‘attar kılmaga dehrüñ dimâgın hoş kohulardan

Mahabbet odı Şeyhî’nün yüreğın ‘ûd idinmişdür

(s. 147, G. LVI/5)

[Aşk ateşi dünyanın burnunu hoş kokularla kokulandırmak için Şeyhî’nin yüreğini öd ağacı edinmiştir.]

Şeyhî büyük bir aşk ateşinde yanmaktadır. Aşk ateşinin Şeyhî’yi seçme sebebi, dünyayı güzel kokuların sarmasını istemesidir. Şeyhî’nin yüreği öd ağacı gibidir. Öd ağacı güzel kokusu sebebiyle tütsü olarak kullanılan bir bitkidir. Bu bitkinin aynı zamanda dimağa

¹⁴⁴ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori1=veritbn&kelimesec=8963 (Son erişim: 14.02.2016, 18:21)

iyi geldiği de kaynaklarda verilen bilgiler arasındadır.¹⁴⁵ O hâlde Şeyhî'nin öd ağacı gibi olan yüreği aşk ateşinde yanmalı, dünyanın dimağına şifa vermelidir.

3.6.2.2. *Ayrılık (Ayrulıg, firâk, fûrkat, hicr, hicrân)*

Ayrılık, insana acı veren, onu üzen ve âdeta içini yakan bir olgudur. Bu sebeple çoğu kez ateşe benzetilir. Aşağıdaki beyitlerde bu benzetmenin örnekleri vardır:

Mâhest ne-mî-dânem hûrşîd ruhet yâ ne

Bu ayrulıg odına cânım niçe bir yana (s. 225, G. CLXX/1)

[Yanağın ay mıdır yoksa güneş midir değil midir bilmiyorum; canım bu ayrılık ateşinde daha ne kadar yansın?]

Sevgilinin yanağı ay veya güneş kadar güzeldir, şâir ay mı güneş mi olduğuna karar verememektedir. Âşık onun ayrılığının ateşinde daha ne kadar yanacağını sormaktadır.

Kurutmasa yaşum seylin firâkı odınıñ hayli

Felek evcine iltürdüm gözümden mevc-i deryâyı(s. 237, G. CLXXXVII/2)

[Onun ayrılık ateşinin ordusu yaşımın selini kurutmasa gözümden (meydana gelen) deniz dalgasını gökyüzünün zirvesine ulaştırırdım.]

Âşık ağlamakta, gözyaşları sel olmaktadır. Aynı zamanda ayrılık ateşi çektiği için, çokluk bakımından ordu gibi olan bu ateş, gözyaşı selini kurutmaktadır. Ayrılık ateşi bu seli kurutmasa, gözyaşı deniz dalgası kadar büyüyecek ve gökyüzünün en üst katına kadar çıkacaktır.

Umardum vasluña irem yüzüm ayaguña sürem

Firâkuñ odına düşüp dili kurbân idüp gitdüm (s. 197, G. CXXVII/2)

[Sana kavuşup yüzümü ayağına sürmeyi umarken ayrılığının ateşine düşüp gönlü kurban ederek gittim.]

Âşık sevgiliye kavuşmayı, onun ayaklarına secde etmeyi umar. Ancak ayrılık bunun önünde büyük bir engeldir. Âşık o engele takılır, ayrılık ateşine düşer. Gönlünü onun uğruna kurban eder ve umduğuna kavuşamaz.

Niçe ki vaslı sözine dil uzadur Şeyhî

Firâkı odı anı şöyle yakar ki epsem olur (s. 122, G. XXII/7)

¹⁴⁵ Şeyhî, *Kenzü'l-Menafi Fi Ahvali'l-Emzice Ve't-Tebayi Şeyhi'nin Kenzül-Menafi Tıp Risalesi*, çev. Ali Günhan, Kütahya Belediyesi Kültür Yayınları, Kütahya 2011, s. 60.

[Şeyhî ne zaman ona kavuşma (hakkında) söz söylemeye kalkışsa, ayrılığının ateşi onu öyle yakar ki susar kalır.]

Beyitte vuslat-fürkat tezdı karşımıza çıkmaktadır. Şâir vuslattan söz etmek istemekte; ancak ayrılık ateşi onu yakıp kavurduğu için susup kalmaktadır. Bu sebeple şiirlerinde vuslattan değil, ayrılıktan bahsettiğini de ima etmiştir.

Nice bunuñ gibi gice kim kanlar ağlayam
Sûzân gamile fürkatüñ odı çün kebâb (s. 50, K. XII/5)

[Izdırıp verici kederle, ayrılığının ateşi (beni) kebab (gibi yaptığı) için bunun gibi pek çok gece kanlar ağlayayım.]

Sevgiliye kavuşamamanın verdiği ızdırıp ve keder ile ayrılık ateşi âşığın bedenini kebaba çevirir. Kebabın anıldığı yerde ise şarap vardır. Bu sebeple âşığın, şarap yerine geçecek olan kanlı gözyaşlarını dökmesi, bu tabloyu tamamlaması gerekmektedir.

İy beni lutf ile vefâdan her nefes yâd eyleyen
Kurtarup fürkat odından gussadan şâd eyleyen (s. 208, G. CXLIII/1)

[Ey beni her an iyilik ve sözünde durma sebebiyle hatırlayan ve ayrılık ateşinden kurtarıp kederi yok edip mutlu eden (sevgili)!]

Sevgili normal şartlarda vefasız, eziyet eden, âşığını ayrılık ateşinde yakıp keder içinde bırakan bir güzeldir. Oysa beyitte âşığını her an hatırlayan, vefalı, lütüfkâr bir sevgili vardır. Âşığını ayrılık ateşinden kurtarmıştır. Yani âşık sevgilisine kavuşmuştur.

Ya vasl-ı yâr ola ya yarıla yürek bârî
Bu fürkat odıyile nice intizâr iderem (s. 190, G. CXVII/2)

[Ya sevgiliye kavuşayım yahut hiç olmazsa yürek yarılınsın; (zira) bu ayrılık ateşiyle daha ne kadar bekleyebilirim ki?]

Âşık, sevgiliye kavuşmayı istemekte, bunun olmaması hâlinde yüreğinin yarılmasını, yani ölmeyi dilemektedir. Zira ayrılığın ateşi onu iyice yakmıştır, bu durumda beklemeye takati kalmamıştır, zaten ölecektir.

Reşk-i bihişt ü hûrisin rahmet irür ki cânuma
Fürkatüñ odı tamudan dahı beter ‘azâb olur (s. 123, G. XXIV/3)

[Sen cennetin ve hurinin kıskandığısın; canıma merhamet ulaştır; zira ayrılığın ateşi (bana) cehennemden daha beter azap oluyor.]

Sevgilinin güzelliğini cennet ve huriler dahi kıskanır. Âşık onun ayrılığının ateşinde cehennem azabından daha büyük bir azap görmektedir. Sevgiliden kendisine merhamet etmesini dilemektedir.

Hicrûñ odına yanam i dil-ber ‘ale’ d-devâm

Sanma beni ki üşenem aram kandasın (s. 208, G. CXLIV/2)

[Ey Sevgili! Neredesin? Senin ayrılığının ateşinde sürekli yanayım ki benim üşenip yorgun düşeceğimi sanma.]

Âşık bir şekilde sevgiliye olan aşkını belli etmelidir. Ayrılık ateşinde sürekli yanmak ona ağır gelmez; çünkü bu aşkının bir göstergesidir. Daima ayrılık ateşinde yanarsa, sevgili onun yorulup bıkmadığını anlayacak ve belki âşığa merhamet edecektir.

Kaddi hayâli sâye-i tûbî salar ne gam

Hicrân odı koparsa başuma kıyâmeti (s. 242, G. CXCIII/6)

[Onun boyunun hayali Tuba ağacının gölgesini salmışken; ayrılık ateşi başıma kıyameti koparsa (da) gam değil.]

Sevgilinin boyu Tuba ağacıyla ve kıyametle ilişkilendirilir. Âşık, sevgilinin Tuba ağacına benzeyen boyunu hayal etmiş ve bu hayal onu mutlu etmiştir. Artık ayrılık ateşi ona eziyet vermemektedir. Bu ateş onun başında kıyameti de koparsa, âşık hâlimden memnundur.

3.6.2.3. Cefâ

Sevgilinin âşığa ettiği eziyetler, bir yangın gibi âşığın harmana benzeyen ömrünü yakar, bitirir:

Dök imdi dâne-i vasluñ ki ‘ömr hırmenini

Degül yakarsa cefâñ odı berg-i kâh baña (s. 107, G. III/4)

[Şimdi vuslatının tohumlarını dök; (artık) eziyetinin ateşi ömür harmanını yaksa bile (bu) benim için saman yaprağı (kadar değerli) değil.]

Âşık sevgiliye kavuşmayı istemekte, bu sebeple tohuma benzettiği vuslatı ekmesini istemektedir. Sevgilinin eziyeti, âşığın harmana benzettiği ömrünü yaksa dahi, bu onun gözüne çöp kadar görünmez. Sonunda sevgiliye kavuşma varsa, ömür harmanının yanması, yani ölüm dahi âşık için korkulacak bir durum değildir.

3.6.2.4. Gayret

Kıskançlığın tıpkı ateşin nesnelere yakıp kül etmesi gibi insanı içten içe yiyip bitiren bir olgu olması sebebiyle ateşle kıskançlık arasında benzetme yapılır:

Ursun muhîf gayret odından yüzine kef
Bir katreyem bu za‘file ‘ummâna irmişem (s. 72, Mus. I/3-5)

[Ben bir damla olduğum hâlde bu âcizlikle denize ulaşmışken okyanus, kıskançlık ateşi sebebiyle yüzüne köpük vursun.]

Beyitte köpük ve el ayası anlamlarına gelen kef kelimesinde oyun yapılarak okyanus, kıskançlıktan kendisini tokatlayan bir insan gibi tasvir edilmiştir. Onun bu kıskançlığının sebebi âciz bir katrenin dahi denize ulaşabilmiş olmasıdır. Şâirin burada umman ile kastettiği II. Murad’dır. Kendisini küçük bir katre olarak gören şâir, umman olarak nitelediği II. Murad ile tanışma fırsatı yakalamıştır. Beyitten onun bu fırsatı yakalamış olmasını çekemeyen insanların olduğu anlaşılmaktadır.

Yâkût u la‘l sizse sözüñ dürr ü cevherin
Kan bigi gark kânda ide gayret odı müzâb (s. 51, K. XII/31)

[Yakut ve lal taşları senin sözünün incisinin ve mücevherinin farkına varsa; kıskançlık ateşi (onları) madende kan gibi eritip boğar.]

Yakut ve lal kırmızı renkte değerli taşlardır. Sevgilinin sözleri ise inci ve mücevher gibidir. Yakut ve lal taşları, o sevgilinin sözlerinin güzelliğini sezerse, kıskançlıktan madende kan gibi eriyip boğulacaklardır.

3.6.2.5. Hasret

“Ayrılık özlemi.”¹⁴⁶ anlamına gelen hasret, şu beyitte ateşe benzetilmiştir:

Bu cân u dil nice gelsün karâra sen gideli
Ki hasret odına yandı karara sen gideli (s. 247, G. CCIII/1)

[Bu can ve gönül sen gittiğinden beri özlem ateşiyle yanıp kararmışken, nasıl sebat bulsun?]

Sevgili gidince, onun özlem ateşinde yanan can ve gönülün sebat bulmasının imkânı yoktur. Sevgiliye olan hasretinden âşığın canı ve gönlü yanıp kapkara olmuştur. Bu tasvir, onun çok üzgün olduğunu ifade etmektedir.

¹⁴⁶ Yaşar Çağbayır, “Hasret”, a.g.e., s. 619.

3.6.2.6. *Korku*

Allah'ın kullarına olan rahmeti bilinmediği takdirde cehennem korkusu dahi bir ateş gibi insanı yakıp kül eder:

Yakup seni bu havf odı külli kül ideydi

Bahr-ı kereme cânũñũñ olmasa recâsı

(s. 31, K. VI/31)

[Canın cömertlik denizine yalvarmasa, bu korku ateşi seni yakıp tamamen kül ederdi.]

Havf u recâ, insanın korkuyla ümit arasında olması gerektiğini anlatan bir terkiptir. Buna göre insan cehenneme girmekten korkmalı; ama ümitsizliğe kapılmamalıdır. İnsan, Allah'ın cömertliğini bilip ona yalvarmasa, cehenneme girme korkusu dahi onu küle çevirir.



4. MİZAÇLAR

Şeyhî, beyitlerde insanların, mevsimlerin ve organların mizaçlarına yer vermiştir. Buna göre tabiat, sevgilinin kapı toprağına ferahlatıcı ilaç özelliğı katmıştır. Açlık insanın tekessür-i mizaca uğramasına sebep olur. Bazı etkenler mizacı harekete geçirir. Bahar, mutedil mizaçlı bir mevsimdir ve havanın mizacı ılıman olunca hastalar sıhhat bulur.

4.1. MİZAÇLARLA İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER

Arapça *m-z-c* kökü, 'bir şeyi bir şeyle karıştırmak' anlamına gelmektedir. Mizaç ise, insanın ruh yapısıyla ilgili özellikleri, tabiatı, huyu ve yaratılışı anlamlarına gelmekle birlikte, eski tıpta insan vücudunda bulunduğu kabul edilen hıtların etkileşimiyle ortaya çıkan durumdur.¹⁴⁷ İnsanlar, bu hıtlara farklı oranlarda sahiptirler. Bu da birbirlerinden farklı mizaçlara sahip olmalarına sebep olmaktadır. Buna göre kan oranı fazla olanlar demevî, balgam oranı fazla olanlar balgamî, sevda (kara safra) oranı fazla olanlar sevdavî, safra oranı fazla olanlar ise safravî mizaçlı olarak adlandırılmıştır. Bu hıtlardan birinin fazlalaşması durumunda insanlarda hastalığın ortaya çıktığına inanılmıştır.

Mizaç sadece insanlar için değil, mevsimler, ilaçlar, hastalıklar ve organlar için de kullanılan bir tabirdir. Mevsimler, mizaç üzerinde etkilidir. İlkbahar sıcak ve nemli mizaca sahiptir ve kanın artmasına sebep olur. Yaz mevsimi sıcak ve kurudur, bu durum safrayı artırır. Sonbahar, soğuk ve kuru mizaçlı olduğundan sevda, kış mevsimi soğuk ve nemli olduğundan balgam artar.¹⁴⁸

Hekim, hastalığı, hastanın mizacına göre tedavi eder. İlacın içeriğı de mizaçlara göre hazırlanır. Bu sebeple hekimin, hastanın mizacını doğru teşhis etmesi gerekir.¹⁴⁹

İbn Sînâ, teorik açıdan mutlak mizacın iki türünün olduğunu söyler. Bunlar dengeli mizaç ve dengesiz mizaçtır. Mizacın zıt nitelikleri, nicelik bakımından eşit olduğunda mizaç dengeli, bu nitelikler eşit olmayıp, bir yöne meylettğinde mizaç dengesizdir.¹⁵⁰

Şeyhî divanındaki şu beyitler mizaçlarla ilgilidir:

¹⁴⁷ İbn-i Sînâ, *El- Kânûn Fi 't-Tıbb*, C. 1, çev. Esin Kâhya, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 11.

¹⁴⁸ el-Reis Ebu Ali el Hüseyin İbn Sina el-Buhari, *İbn Sina'nın Küçük Tıp Kanunu = Kitab el-kânûn el-sağir fi 't-tıbb*, hzl. H. Kadırcan Keskinbora, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. XIX.

¹⁴⁹ el-Reis Ebu Ali el Hüseyin İbn Sina el-Buhari, *a.g.e.*, XVIII-XX.

¹⁵⁰ İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, C. 1, s. 11.

Hâk-i derûñ müferrih-i cândur mizâc aña

Âsâr-ı müşg ü hâsıyet-i za‘ferân kodı

(s. 75, Mus. I/6-5)

[*(Allah) senin canın ferahlatıcısı olan kapı toprağının mizacına misk tesiri ve safran özelliği koymuştur.*]

Müferrih, ferahlatıcı ilaç demektir. İbn-i Şerîf, *Yâdigâr* adlı tıp kitabında müferrih tarifi vermektedir. Bu tarifte 2 dirhem zaferân ve 6 çekirdek hâlis misk yer almaktadır.¹⁵¹ İbn Sînâ da zaferandan (*crocus sativus*) bahsederken bilinen ilaçlardan olduğunu, taze, rengi güzel ve kokusu hoş olanın iyi zaferan olduğunu söyleyerek, zaferan koklamanın insanı ferahlatacağını ve nefesi rahatlatacağını belirtmektedir.¹⁵² Yine miskten (*moschus morchiperus*) bahsettiği bölümde, onun antilop gibi bir hayvanın göbeği yahut gözü olduğunu, kalbi kuvvetlendirip ferahlık verdiğini söylemektedir.¹⁵³ Beyitte, memdûhun kapısının toprağı müferrih etkisi yapmaktadır. Zira Allah onu yaratırken mizacına misk tesiri ve zaferan özelliği katmıştır. Bu sebeple o kapının toprağından istifade edenler ferahlayacaklardır.

Mizâcına irüp andan tekessür

Yüzünüñ rengi bulmuşdı tagayyür

(s. 68, Me. 1/70)

[*Onun mizacına (açlık sebebiyle) kırgınlık ulaştı ve yüzünün rengi değişti.*]

Türkçe karşılığı ‘çignemek’ olan tekessür terimi, vücut kırgınlığı, kırıklık anlamına gelmektedir.¹⁵⁴ Beyitte insanların kıtlık zamanında halkının aç olduğunu bildiği için onların hâline üzülen kendisi de bir şey yemeyip aç kalan Hz. Yusuf’tan bahsedilmektedir. Hz. Yûsuf’un “mizâcına tekessür ir”miştir. Redhouse’un sözlüğünde tekessür kelimesinin alt başlığı olarak tekessür-i mizâc terkihi geçmekte ve karşılık olarak “ill health”¹⁵⁵ denmektedir ki sağlığın kötü olması, bozulması, sağlıksızlık anlamlarına gelmektedir. Bu durumda beyitte tasvir edilen Hz. Yûsuf’un sağlığı aç kaldığı için bozulmuş ve bunun belirtisi olarak yüzünün rengi değişmiştir.

Diridi eyle yig hâli mizâcuñ

Toycak umdarın hâlin acuñ

(s. 68, Me. 1/72)

¹⁵¹ Tabîb İbn-i Şerîf, *Yâdigâr*, 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı *Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf*, hzl. M. Yahya Okutan vd., Yerküre Kitaplığı, İstanbul 2004, s. 46.

¹⁵² İbn-i Sînâ, *El-Kânûn fi’t-tıbb*, C. 2, çev. Esin Kâhya, 3. bs., Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2014, s. 236-237.

¹⁵³ İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, C. 2, s. 377-378.

¹⁵⁴ Emel Kaya Gözlü, “Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Tıp Metinlerindeki İki Terim Üzerine Tespitler: Çignemek ve Çeynemek”, *Bilig Dergisi*, Sayı: 60, Kış 2012, s. 163.

¹⁵⁵ Sir James W., *A Turkish and English lexicon: shewing in English the significations of the Turkish terms= Kitâbu Maâni-i Lehçe li-James Redhouse el-İncilizî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1978, s. 582.

[‘O şekilde mizacın hâli daha iyidir; (ancak) doyunca açın hâlini unutturum.’ derdi.]

Beyitte beslenmenin mizaç üzerindeki etkisi konu edilmiştir. Tokken insan mizacının hâli daha iyi bir durumdadır. Ancak beyitte bahsi geçen kişi (Hz. Yûsuf), doymak istememekte, doyduğu takdirde açların hâlini unutmaktan korkmaktadır. Zira atasözünde de geçtiği gibi, tok açın hâlinden anlamaz.

Vasf-ı kemâlûñ oldı muharrik tabî‘ate
Ver ne bi-küllî şî‘rden itmişdüm ictinâb (s. 51, K. XII/33)

[Her ne kadar bütünüyle şîirden uzaklaştıysam da, senin mükemmel tarifin (övgün), mizacı harekete getirdi.]

Beyitte şîir dinlemeyi yahut okumayı bıraktığı hâlde çok güzel bir şîirle karşılaştığı için mizacı harekete geçen bir insan söz konusudur. Şâir bunu âdetâ, eskiden bağımlı olan bir insanın, bağımlılığına geri dönmesi gibi tahayyül etmiştir. Burada tabî‘at kelimesiyle de mizacın kastedildiği görülmektedir. Muharrik, harekete getirici ilaç demektir.¹⁵⁶ Şâirin gördüğü şîir, onda muharrik etkisi yapmış, onun mizacını harekete geçirmiştir.

Şu beyitler mevsimlerin mizacıyla ilgilidir:

Olsun bahâr-ı lutfuñ ile eyle imtizâc
Kim yay u kış tabî‘ati ber-i‘tidâl ola (s. 77, Mus. I/7-9)

[Yazın ve kışın mizacının mutedil olması için, (onları) ihsanının baharıyla karıştır.]

Kış mevsiminin tabiatı soğuk ve nemli, yaz mevsimiye sıcak ve kurudur. Bu iki mevsimin arasında, onların uyuşmasını sağlayacak mevsim bahardır. Şâir, memdûhun bağışını bahara benzetmiş ve kendisine ihsanda bulunmasını istemiştir. Böylece itidal üzere olmayan tabiatlar, itidal bulmuş olacaktır.

İrdi hevâ mizâcı yine istikâmete
Deprendügince sıhhat alur nergis-i sakîm (s. 84, Mus. III/1-7)

[Havanın tabiatı yine doğruluğa ulaşıncâ, hasta nergis kımıldanıp sıhhatine kavuşur.]

Havanın mizacı istikamete ermiş, yani bahar mevsimi gelmiştir. Eski tıpta sağlığın ve hastalığın altı temel sebebinin olduğu varsayılır ve bunlara ‘esbâb-ı sitte-i zarûriye’ denirdi. Bu sebeplerin birincisi havadır. Diğerleri beslenme, hareket ve dinlenme, a‘râz-ı nefsânîye, uyku ve uyanıklık ile kusma ve ihtikandır.¹⁵⁷ Ilıman havanın insan vücudu

¹⁵⁶ el-Reis Ebu Ali el Hüseyin İbn Sina el-Buhari, a.g.e., s. XXI.

¹⁵⁷ Tabîb İbn-i Şerîf, a.g.e., C. 1, 2003, s. 35.

için en uygun hava olduğu daha önce zikredilmişti. Bu sebeple beyitte baygın bakan bir göz şekline benzemesi sebebiyle hasta olarak nitelenen nergis çiçeği, havanın mizacının istikamete ermesiyle iyileşmektedir.

Mizaç, yalnızca insanlar için kullanılan bir tabir olmayıp, organların da mizacı vardır:

Sâkî virürse sûfi-i yâbis-dimâg pend

Sâfi mey ile azgını tut magzını ter it (s. 115, G. XII/3)

[Ey Sakî! (Eğer) kuru beyinli sufi sana öğüt verirse, hâlis şarapla onu sustur, beynini ıslat.]

Normal şartlarda insan beyninin mizacı nemlidir.¹⁵⁸ Sofuya hakaret etme amacıyla, akılsız anlamında kullanılan yâbis-dimâg terkinde onun kuru beyinli olduğu söylenmektedir. O hâlde onun beynini normal hâle getirmek; yani nemlendirmek gerekecektir. Şâir buna çözüm yolu olarak şarap verilmesini öğütlemetedir.

4.2. MİZAÇLARLA İLGİLİ BENZETMELER

Divanda mizaçlarla ilgili yalnızca bir benzetme kullanılmış ve nâ-mu‘tedil mizâc kavramına yer verilmiştir.

4.2.1. Hasm

Şeyhî divanında bir beyitte mizaçla ilgili, temsili teşbih yoluyla benzetme yapılmıştır. O beyit şöyledir:

Aduñ ki nûş-ı cândur nîş oldı hasma zîrâ

Nâ-mu‘tedil mizâca âb-ı hayât olur sem (s. 37, K. VIII/25)

[Senin adın, ruhun tatlısı (olduğu hâlde) düşmana zehir oldu; çünkü hasta mizaca hayat suyu (bile) zehir olur.]

Ruhun tatlısı olan memdûhun adı hayat suyudur ve düşmanlar dengesiz bir mizaca sahiptir. Memdûhun adı dahi düşmanlara zehir gibi gelmektedir. Çünkü dengesiz mizaca su, zehir olur. Yukarıda temel olarak iki mizacın olduğu zikredilmişti. Bu mizaçlardan dengesiz diye adlandırılan nâ-mu‘tedil mizaç, sıcak ya da soğuk mizaçta olabilir. Bu anormal mizaçların ortak yanı, ikisinde de nemin artmasıdır. Oysa nem ve

¹⁵⁸ İbn-i Sînâ, a.g.e., C. 1, s. 18.

kuruluk oranının dengeli olması gerekmektedir.¹⁵⁹ Bu durumda nâ-mu‘tedil mizaçlı düşmanlara, adı hayat suyu gibi olan memdûh, zehir yerine geçecektir.



¹⁵⁹ İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, C. 1, s. 341-343.

5. AHLÂT-I ERBA‘A

5.1. AHLÂT-I ERBA‘A İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER

Arapça ‘bir şeyi başka bir şeyle karmak, harmanlamak’ anlamına gelen *h-l-t* kökünden türeyen ‘hılt’ kelimesinin çoğulu olan ‘ahlât’ kelimesiyle, dört rakamını karşılayan ‘erba‘a’ kelimesinden oluşan bu terkip, Antikçağ ve Ortaçağ’da insan vücudunda var olduğu ve insan bedeni üzerinde çeşitli etkileri olduğuna inanılan sıvıları karşılamaktadır.¹⁶⁰ Humoral Patoloji Teorisi de denilen bu anlayışa göre, sağlıklı insanda bu hıltlar dengededir, hasta insanda ise bu hıltların dengesi bozulmuştur; buna göre hastalıkların sebebi, hıltların azlığı ya da çokluğudur.¹⁶¹ Bu dört sıvı, insan vücudunda yer alan iki tür sıvının (1. Dört hılt, 2. Temel ya da fazlalık sıvılar), birinci derecede olanıdır. Bu hıltlar, vücudun besin sindiriminde kullandığı ana maddelerdir. Ayrıca vücut, eskiyen ya da zarar gören dokuları tamir etmek için bu maddelere ihtiyaç duyar. Bu sıvılar kan, balgam, sarı safra ve sevdâdan (kara safra) ibarettir.¹⁶²

Erdemir, ahlât-ı erba‘a anlayışının eski Mısır’a kadar uzandığını ve hekimlerin hastalık sebebi olarak bu sıvıların kirlenmesini gösterdiklerini, bu sebeple tedavide kirlenmiş olan sıvıları vücuttan atma yoluna gittiklerini söyler.¹⁶³

Şeyhî divanında ahlât-ı erba‘adan kan, safra ve sevdâ yer almaktadır.

5.2. KAN (DEM, HÛN)

Kanın vücutta dolaşmasının canlılığın işareti olması, âşığın kanlı gözyaşları dökmesi, kahrından yüreğinin, gönlünün ve ciğerinin kanla dolması, sevgilinin gözünün kan içici olması, gül, gelincik gibi çiçeklerle lal ve yakut gibi değerli taşların kırmızı renkleriyle kanın ilişkilendirilmesi, kan pahası/diyet ve kanı helal etme konusu, şehitlerin kanının temizlenmemesi, miskin kuru bir kandan oluştuğu düşüncesi, kanla ilgili çeşitli deyimler ve benzetmeler beyitlerde genişçe yer almıştır.

5.2.1. Kan İle İlgili Genel Özellikler

İbn Sînâ’ya göre hıltların en iyisidir. Damarlarda dolaşır. Mizacı sıcak ve nemlidir. Normal durumda rengi kırmızı, tatlı ve kokusuzdur. Kanın iyi durumda

¹⁶⁰ Ayşegül Demirhan Erdemir, “Ahlât-ı Erbaa”, *TDVİA*, C. 2, Ankara 1989, s. 24.

¹⁶¹ el-Reis Ebu Ali el Hüseyin İbn Sina el-Buhari, *a.g.e.*, s. XVI, XVIII.

¹⁶² İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, C. 1, s. 23-24.

¹⁶³ Ayşegül Demirhan Erdemir, *a.g.m.*, s. 24.

olması, insanın sağlıklı olduğunun bir işaretidir.¹⁶⁴ Kan, mizaçta değişiklik meydana gelmesi ya da başka hıtlarla karışması hâlinde anormal hâle gelebilir. Diğer hıtlarla karışarak bozulan kan, safraya ya da sevdaya dönüşebilir. Renginde, kokusunda ve tadında değişiklik meydana gelebilir.¹⁶⁵ Kanı harekete getiren mevsim ilkbahardır.¹⁶⁶

Et ve yumurta gibi besinler, kan yapıcıdır. Kanın fazlalığında ağızda acılık, uyku, esneme, ciltte kızarma gibi belirtiler oluşur. Vücudunda kan hıtlı fazla olanlar demevî (sıcak kanlı, sanguin) mizaçlı olur.¹⁶⁷

Şeyhî divanında kan, hıtlardan biri olması sebebiyle, deyimler vasıtasıyla ve benzetme unsuru olarak pek çok beyitte yer almıştır.

Âşık sevgiliye kavuşamadığı için kederlidir. Kederinin en büyük göstergesi akan kanlı gözyaşlarıdır:

Gamdan kan agladugum ‘ayb itme ki olmaz eksük
‘İşka uyıcak âdem gönülde gözde hem dem (s. 37, K. VIII/28)

[*Gam sebebiyle kan ağladığım için beni ayıplama; zira insan âşık olunca hem gönülde hem de gözde kan eksik olmaz.*]

Âşık, perişan hâli sebebiyle ayıplanır. Kanlı gözyaşı dökmesi de ayıplanma sebebidir. Ancak beyitte âşık kınanmaması gerektiğini; çünkü aşkın peşinden gidenlerin gönlünde de gözünde de yaş olmasının normal olduğunu söylemektedir.

Dem-be-dem bagrum kanına yiridür kan gözlerüm
Çünkü işüñ acı yaş oldı suyuñ kan gözlerüm (s. 198, G. CXXIX/1)

[*Gözlerim her an ciğerimin kanı (için) kan yeridir; çünkü (ey) gözlerim, işin acı yaş, suyun da kan oldu.*]

Âşığın kederi dolayısıyla ciğeri kan dolar. Bu kan gözlerine ulaşır ve gözyaşı olarak akar. Bu sebeple âşık gözlerini kan yeri olarak nitelemektedir. Gözlerinin kan yeri olmasının sebebi olarak, işinin acı yaş, suyunun da kan olmasını göstermektedir. Acı yaşla kasıt, gözyaşının tuzlu olmasıdır.

¹⁶⁴ Nermin Gümüşalan, *15. ve 16. Yüzyıllarda Bursa'da Sağlık Hayatı*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı, Bursa 2015, s. 45.

¹⁶⁵ İbn-i Sinâ, *a.g.e.*, C. 1, s. 24.

¹⁶⁶ Ayşegül Demirhan Erdemir, *a.g.m.*, s. 24.

¹⁶⁷ el-Reis Ebu Ali el Hüseyin İbn Sina el-Buhari, *a.g.e.*, s. XIX.

Gözlerüm câminı pür-hûn eylesem tañ mı müdâm

Kirpüğünüñ nişteri her dem cigerden kan döker (s. 139, G. XLVI/3)

[Senin kirpiğinin neşteri her zaman ciğerden kan döktüğü için, göz bebeğimi sürekli kanla doldursam buna şaşılır mı?]

Sevgili, âşığa yan bakmakta, kirpiği bir neşter gibi onun ciğerini kanatmaktadır. Ciğeri kanayan âşık bunun acısıyla kanlı gözyaşı dökmektedir. Diğer taraftan kadeh anlamına gelen câm ve şarap anlamına gelen müdâm kelimesiyle tenasüp yapılmıştır.

Yan dürlü dürlü odlara iy kalb-i sûznâk

Dök kanlu kanlu yaşları iy çeşm-i eşk-bâr (s. 97, Mus. V/2-6)

[Ey Yakıcı Kalp! Türlü türlü ateşlere yan. Ey Gözyaşı Saçan Göz! Kanlı kanlı yaşları dök.]

Âşık, aşkın kendisine getirisinin farkındadır. Âşık olanın kalbi ateşlerde yanacak ve gözlerinden kan akacaktır. Beyitte de âşık, kalbinin ve gözünün bu belirtileri göstermesini istemiştir; çünkü böylece aşkı kanıtlanmış olacaktır.

Dem ol durur ki döker gözlerüm dem-â-dem anı

Fidî ola aña biñ cân zihî ne hoş dem olur (s. 122, G. XXII/6)

[Gözlerimin sürekli döktüğü kandır; o (sevgiliye) bin canın feda olduğu vakit ne güzeldir.]

Âşık, kanlı gözyaşları dökmekten şikâyetçi değildir; çünkü sevgili uğruna binlerce can feda edilse yeridir.

Dirildi kirpüğüm ucına bagrumuñ kanı

Ki turmadan dökilür pâre pâre sen gideli (s. 247, G. CCIII/4)

[Sen gideli, ciğerimin kanı kirpiğimin ucuna toplanmış ve durmadan parça parça dökülmektedir.]

Beyitte şöyle bir manzara çizilmektedir: Sevgiliden ayrı düşen âşığın ciğeri kan dolmuş, bu kan gözlerine çıkıp kirpiklerinin ucuna toplanmış ve damla damla düşmektedir.

Nîl ü Furât kanı ki kan yaşı gözlerüm

Bahr eyledi kılalı firâkuñda nâle(y)i (s. 226, G. CLXXI/4)

[Senin ayrılığında inleyince gözlerimden (akan) kanlı yaş denize döndü, Nil ve Fırat da nedir?]

Yine sevgilisinden ayrı düşen bir âşık söz konusudur. Kanlı yaşları o kadar çok akmıştır ki deniz gibi olmuştur. Bu kan denizinin yanında Nil ve Fırat nehirlerinin adı bile anılamaz.

N'ola ihsân idesin vasluñı Şeyhî'ye şehâ
Gözlerinden çün añun hicrün ile kan dökülür (s. 142, G. XLIX/7)

[Ey Padişah! Senin ayrılığın sebebiyle gözlerinden kan dökülen Şeyhî'ye vuslatını bahşetsen ne çıkar?]

Şeyhî, padişah diye seslendiği sevgilisinden ayrı olması sebebiyle kanlı gözyaşları dökmekte, bu durumunu sevgiliye bildirmekte ve ona kavuşmayı kendisine bahşetmesini istemektedir. Padişah, ihsanda bulunur. Padişah gibi olan sevgilinin ihsan ederek vereceği en güzel hediye vuslatıdır.

Gözüm yüzünden ayrı bahr itmez ise seylin
Bu gark-ı hûn evinden çıksun degül gözüm nem (s. 37, K. VIII/32)

[Gözüm, yüzünden ayrı olduğu hâlde (gözyaşı) selini denize çevirmese, bu kana boğulmuş evinden değil gözüm neyim (olursa olsun) çıksın.]

Âşık, sevgilinin yüzünü göremedikçe ağlar. Beyitte, âşık gözyaşlarının deniz kadar çok olmaması hâlinde kendisine beddua etmekte, 'gözüm çıksın' demektedir. Sevgilinin yüzünü görmediği hâlde, gözyaşını denize dönüştürmeyen gözden, âşığa fayda yoktur.

Nakş oldu gönümde hayâl-i leb ü haddi
Düşüp dü cihân nakşı gözümde tolu kandur (s. 156, G. LXVIII/5)

[Onun yanağı ve dudağının hayali gönlüme işleneli iki dünyanın süsü gözümde düşüp, (gözüm) kan oldu.]

Sevgilinin yanağı ve dudağının hayali bir resim gibi âşığın gönlüne işlenince, âşık dünyadan ve ahiretten yüz çevirmiş, yani dünya ve ahiret onun gözünden düşmüştür. Onlara artık önem vermemektedir. Bu ikisi gözden düşünce, boşluğu kan doldurmuştur. Âşık çok fazla kanlı gözyaşı döktüğünü ima etmektedir.

Gözüm kan aghlayu sordu bu sırrı cânâ 'akl eydür
Var iy bî-cân cigerden sor yürek kanda gönül kanı (s. 238, G. CLXXXVIII/5)

[Gözüm, cana kan ağlayarak bu sırrı sorunca akıl: 'Ey Cansız! Yüreğın ve gönlün nerede olduğunu gidip ciğerden sor!' dedi.]

Eflatun'un ve Lokman'ın dahi felek tarafından alt edildiğini bir önceki beyitte söyleyen şâir, bunun sırrını öğrenmek istemiştir. Bu sebeple kanlı gözyaşları dökerek canına bu sırrı sormuş; ama akli ona ciğerine yüreğinin ve gönlünün nerede olduğunu sormasını istemiştir. Şâir, kanda ve kanı kelimelerini kullanıp kan ağladığını da söyleyerek kanlara gark olduğunu anlatmak istemiştir.

Sevgiliye kavuşamama sebebiyle âşığın gözleri kanlı yaşla dolduğu gibi ciğeri, yüreği ve gönlü de kanla dolar. Bunlar içinde en çok zikredilen organ ciğerdir:

Hasretünden sanemâ bagrumuza kan dökülür

San ki Nûh âfetidür bahr ne tûfân dökülür (s. 141, G. XLIX/1)

[Ey Put! Senin hasretinden ciğerimize kan dökülür; sanki Nuh (as.) afetidir, deniz değil (âdeta) tufan dökülür.]

Sevgiliye duyulan hasret o kadar şiddetlenmiştir ki, âşığın ciğerinden dökülen kanlara deniz dense az gelir. O kan, tufan gibi dökülmektedir.

Kanlı cigerde toldı bu gün uş hevâ-yı 'ışk

Gamlu gönülde zahmet ider hem belâ-yı 'ışk (s. 176, G. XCVII/1)

[İşte bugün kanlı ciğere aşk hevesi doldu, aşk hastalığı da kederli gönülde eziyet etmektedir.]

Aşk, bir hastalık gibi âşığın bedenini sarmış, ona eziyet etmektedir. Ciğer kanlıdır; ancak yine de aşkı arzulamaktadır.

Gamzesinden nergisün 'akl u gönül hayrân u mest

Şûrişinden lâlenün cân u cigerler kan ola (s. 108, G. IV/3)

[Nergisin yan bakışından akıl ve gönül hayran ve sarhoş, lalenin dağınıklığından can ve ciğerler kan olsun.]

Nergis, şekil itibariyle baygın bakan göze benzetilir. Uyuşturucu etkisi olması ve baygın bakar gibi görünmesi sebebiyle sarhoş olarak tasvir edilir. Lale ile kastedilen ise gelincik çiçeğidir. Şâir, nergisin yan bakışının akli ve gönlü sarhoş edip, gelincik çiçeğinin dağınık duran yaprakları sebebiyle de canın ve ciğerlerin kan olduğunu ifade etmektedir.

Rahm ideyidün Şeyhî'ye ger gamzeñ elinden

Kanlı cigerinde bileyidün neleri var (s. 149, G. LIX/7)

[Senin yan bakışının elinden Şeyhî'nin kanlı ciğerinde nelerinin olduğunu bilip (bir) merhamet etseydin.]

Sevgilinin yan bakışı sebebiyle Şeyhî'nin ciğeri kan dolmuştur. Şeyhî, sevgilinin bu durumu bilip kendisine merhamet etmesini ummaktadır.

Bu resme göz yaşı ciğeri bahr-i hûn ider
Kanlu ciğerde katre kadar nem bulunmadı (s. 229, G. CLXXV/4)

[Bu kadar gözyaşı, ciğeri kan denizine çevirdiği için kanlı ciğerde damla kadar ıslaklık bulunmadı.]

Ciğer, mizaç olarak nemli bir organdır.¹⁶⁸ Beyitte ise ciğerde damla kadar ıslaklığın kalmadığı; çünkü kan denizine döndüğü söylenmektedir. Ciğer zaten kanlı bir organdır. Şâir bu kanın kaynağı olarak kanlı gözyaşlarını gösterir.

Boyandı hûn-ı ciğerden varak varak defter
Bu mâ-cerâyı meger pâre pâre kana yazam (s. 197, G. CXXVI/2)

[Defter, ciğer kanından sayfa sayfa boyandığı için, bu serüveni parça parça kana yazayım.]

Şâir, aşkını kelimelere dökmek istemiş; ancak yazacağı defter ciğer kanıyla boyanmıştır. Bu sebeple böyle kanlı bir macerayı, yine kana boyanmış deftere yazacaktır.

Lâle yañağun gonce lebüñ yâdına her dem
Tolar gözümüñ câmina hûn-ı ciğer iy dost (s. 115, G. XIII/2)

[Ey Dost! Senin lale yanağını ve gonca dudağını hatırladıkça her an göz bebeğime ciğer kanı dolmaktadır.]

Sevgilinin yanağı rengi bakımından laleye, dudakları ise goncaya benzetilir. Bu iki güzellik unsurunun ortak yanı ikisinin de kırmızı olmasıdır. Âşık böyle kırmızı ve güzel iki şeyi hatırlayınca her an göz bebeğine ciğer kanı dolmaktadır. Âşık kanlı gözyaşı dökmesini, sevgilinin yüzünü ve dudağını hatırlamasına bağlamaktadır.

Gönül de kanlıdır:

Kan ile toldı dil-i gonce leb-â-leb kim niçün
Lâlenüñ la'lîn lebinde jâleler dendânıdur (s. 39, K. IX/8)

¹⁶⁸ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, sadeleştiren: Turgut Ulusoy, C. 1, İbrahim Hakkı Camii ve Külliyesini Yapıtırma ve Yaşatma Derneği, Erzurum Tarih: ?, s. 319.

[Lalenin kırmızı dudağında çiylere dişleri olduğu için, goncanın gönlü ağzına kadar kanla doldu.]

Çiçeklerin tasvir edildiği beyitte, kıpkırmızı rengiyle bir gül goncası ve yine kırmızı rengi ve üzerindeki şebnem taneleriyle bir lale yer almaktadır. Özellikle sabahları çiçeklerin ve yaprakların üzerinde oluşan su damlaları, lalenin dişleri gibi düşünülmüş ve goncanın kırmızı renkte olması, lalenin dişlerini kıskanmasına bağlanmıştır. Goncanın gönlü lalenin dişlerinin kahrından tamamen kanla dolmuştur.

Şemmesin ol şemâylüñ duyalı

Dil-i pür-hûn açıldı gonca-misâl

(s. 186, G. CXI/2)

[Kan dolu gönül, o çehrenin bir parçasını duyduğundan beri, gonca gibi açıldı.]

Âşığın kederli bir durumda olması, gönlüne kan dolması olarak tahayyül edilmiştir. Onu bu sıkıntılı durumundan kurtarıp içini ferahlatan şey, sevgilinin yüzü hakkında az da olsa bir şeyler duymuş olmasıdır. Bu dahi onun içinin gonca gibi açılmasına yetmiştir.

Yürek de kanlı organlardan biridir:

Niçe ki cehd idüp hanum gözüm yaşını ‘arz itdüm

Terahhum itmedüñ bir kez yüregüm kan idüp gitdüm (s. 197, G.

CXXVII/3)

[Ey Padişahım! Çok çalışıp (sana) gözyaşımı sunmama (rağmen) bir kez merhamet etmedin; (ben de) yüreğimi kan edip gittim.]

Âşık, sevgilisine aşkının şahidi olan gözyaşlarını sunmak için çaba sarfetmiş; ancak karşılığında merhamet görememiştir. Bu durum onu oldukça üzümüş, yüreğine âdetâ kan dolmuştur. Bu sebeple üzüntüsüyle kalıp, bir kenara çekilmiştir.

Senüñ derdüñden iy dil-ber yüregüm kan idüp gitdüm

Kenâra gelmedüñ iy dür yaşum ‘ummân idüp gitdüm (s. 197, G.

CXXVII/1)

[Ey Sevgili! Senin derdinden yüreğimi kan edip gittim. Ey İnci! Kıyıya gelmediğin için gözyaşımı okyanus yapıp gittim.]

Âşık sevgilinin derdi sebebiyle çok üzölmektedir. İnciye benzettiği sevgilisi kıyıya gelmediği için, o gözyaşını okyanusa çevirip, inci gibi olan sevgilisine ulaşmak umuduyla gitmiştir. Kenâr kelimesinin kucak anlamı da göz önünde bulundurulursa beyit, sevgilinin âşığı kucaklamadığı şeklinde de anlaşılabilir.

Kan ol yürek ki bülbüle zag oldı hem-nefes

Agla gözüm ki gül yöresi toldı har ile (s. 215, G. CLIV/3)

[Ey Yürek! Bülbülün arkadaşı karga olduğu için kanla dol, (ve sen Ey) Gözüm! Gülün çevresi dikenle dolduğu için ağla.]

Şâir, sevgilinin yanında rakiplerin olduğunu hatırlayıp, yüreğine kanla dolmasını, gözlerine de yaş dökmesini söylemektedir. Sevgilinin yanında rakiplerin bulunması âşık için üzücü bir durumdur ve üzüldüğünü ifade etmek istemektedir.

Gül yüzün gülşeninün bülbüldür cân iniler

Kim tolupdur yüregüm gonca bigi kan iniler (s. 160, G. LXXV/1)

[Can, senin bahçeye (benzeyen) gül yüzünün bülbüldür (bu sebeple) inler; yüreğim gonca gibi kan dolu (olduğu için) inler.]

Âşığın canının ve yüreğinin inleme sebepleri, bir bahçe tasviriyle ifade edilmiştir. Canının inlemesinin sebebi, sevgilinin yüzünün bir gül bahçesi, âşığın canının ise gülün karşısında öten bir bülbül olmasıdır. Ayrıca âşığın yüreği, gonca gibi kan doludur, inlemesinin sebebi budur. Goncanın kırmızılığıyla, âşığın kanlı yüreği arasında ilişki kurulmuştur.

Ân rûz-ı visâlet-râ men kadr ne-dânistem

Her gece yanar bagrum döner yüregüm kana (s. 225, G. CLXX/3)

[Ben, o kavuşma gününün kıymetini bilmedim; (bu sebeple) her gece ciğerim yanıp yüreğim kana döner.]

Âşık sevgiliye kavuşmuş; fakat bu kavuşma kısa sürmüştür. Âşık, o kavuşmanın kıymetini bilemediğinden yakınmakta ve her gece ciğerinin yanıp yüreğinin kana dönmesini, o kavuşma gününün kıymetini bilememesine bağlamaktadır.

Sevgilinin gözü kan dökmeye meyillidir:

Gözün kanuma diş biler ü dil dudaguña

‘Îsî deminde ya’nî ecelden emân gerek (s. 85, Mus. III/2-6)

[Gözün kanıma, gönlüm ise senin dudağına iştahlanmaktadır. Nitekim İsa'nın (as.) nefesinde olduğu gibi (dudağının) ölümden kurtarması gerekir.]

Sevgilinin gözü, âşığın kanına iştahlanmakta; yani onu öldürmeye niyetlenmektedir. Âşığın gönlü ise sevgilinin dudağına tama' besler. Dudağın, kendisini sevgilinin gözünden kurtarmasını ummaktadır.

Egerçi la'li bize gösterür emân yüzügin
Gözi kıyar kanuma zerrece emân ola mı (s. 242, G. CXCIV/5)

[Her ne kadar dudağı bize aman yüzüğünü gösterse de gözü kanıma kıyar, zerre kadar merhamet var mı?]

Aman yüzüğü, bir padişahın ya da aşiret reisinin bir kimseye, kendi tebaası tarafından zarar verilmemesi için verdiği yüzüktür.¹⁶⁹ Sevgilinin dudağı, şekil bakımından yüzüğe benzetilir. Can bağışlayıcı olması hasebiyle beyitte aman yüzüğü olarak tasavvur edilmiştir. Sevgilinin dudağı, âşığa can emniyeti vaat ettiği hâlde, gözü onun kanına kıymakta; yani onu öldürmektedir. O hâlde o gözde merhamet ve emniyet yoktur.

Remz eyle hûnî gözüne her kim diye sâkî kanı
Göster lebûni lutf ile her kim sora mül nicedür (s. 163, G. LXXVIII/4)

[Her kim saki nerede diye sorarsa, senin kanlı gözünü işaret et; kim de şarap nasıldır diye sorarsa ihsan ederek dudağını göster.]

Sakinin şarabı dökmesi gibi, sevgilinin gözü de âşıkların kanını döker; bu sebeple hûnî diye anılır. Aynı zamanda gözün kadehe benzetilmesi de yine onu saki ile ilişkilendirir. Sevgilinin dudağı da kırmızılığı sebebiyle şarap gibidir. Bu durumda sakiyi soran olursa sevgili gözünü, şarabı soran olursa da dudağını işaret etmelidir.

Egerçi gûşe-i mihrâba girdi hûnî gözün
İder rumûz ile mey-hâneye işâretler (s. 123, G. XXIII/5)

[Her ne kadar senin kan içici gözün mihrap köşesine girdiyse de, ima ile meyhaneyi işaret eder.]

Sevgilinin gözü baygın bakışı sebebiyle sarhoştur. Gözün bulunduğu yer ise kavisli yapısıyla mihrabı andıran kaşın hemen aşağısıdır. Şâir, sevgilinin gözünün, mescide ait bir unsur olan mihraba girdiği hâlde, sarhoş bakışı sebebiyle meyhaneyi işaret ettiğini söylemektedir.

Öldürülen kişinin mirasçısına; yaralanan kişinin ise kendisine verilen mal anlamına gelen diyet, divanda kan bahası olarak yer almıştır:

¹⁶⁹ Ahmet Talât Onay, "Emân Yüzüğü", a.g.e., s. 172.

Bir ok ile cigerüm yare kıldı hûnî gözüñ

Bir ok dahı ura kim hûn-behâ yirine geçer

(s. 154, G. LXVI)

[Kan içen gözün, bir okla ciğerimi yaraladı; bir ok daha atsın (da) diyet yerine geçsin.]

Sevgilinin yan bakışı ok gibidir ve âşığın ciğerine saplanır. Âşık yaralanmıştır; bu sebeple sevgilinin diyet ödemesi gerekir. Âşığa bir kez daha bakarsa, diyeti ödemiş olacaktır. Âşık, sevgilinin kendisine bir kez daha bakması uğruna, okla yaralanmayı göze almaktadır.

Gözün nergislerinden câna ok ur

Ki yigdür zahmı yüz biñ hûn-behâdan

(s. 206, G. CXXXIX/5)

[(Ey Sevgili!) Gözünün nergislerinden cana, yarası yüz bin diyetten daha üstün olan oku vur.]

Sevgilinin gözü, baygın bakışı dolayısıyla nergis çiçeğine benzemektedir. Onun bakışı ok gibidir ve âşıkların ölümüne sebep olur. Bu ok gibi bakışa paha biçilemez, o âşık için yüz bin diyetten daha kıymetlidir.

Beni hicrûñ depeler olur ise saña ne gam

Kimsenem yok ki gele isteye kanum bilesin

(s. 210, G. CXLVII/2)

[Beni ayrılığın öldürürse sana keder yoktur; çünkü gelip (senden) kanımı(n bedelini) isteyecek kimsem yok, bilesin.]

Âşık sevgili için ölümü dahi göze aldığından, ayrılığa rıza gösterir. Bu ayrılık sebebiyle ölmesi hâlinde, sevgilinin endişe etmesine gerek yoktur; çünkü ondan diyet isteyecek kimse bulunmamaktadır. Şâir, yalnızlık ve kimsesizlik duygularını ifade etmek istemiştir.

Gamuñ yidüğüm için ko firâkuñ öldürsün

Kayırmaz öldüğü öñ yise kan behâyı katıl

(s. 184, G. CVIII/5)

[Bırak, senin gamını yediğim için, ayrılığın beni öldürsün; (çünkü) öldürülmüş kimse, ölmeden önce bedelini ödese (bunun bir) önemi yoktur.]

Maktulün ölmeden önce kan parasını yemesi, katilinin affedilmesini istemesi olarak anlaşılabilir. İmam Mâlik, bunun câiz olduğunu söyler.¹⁷⁰ Beyitte de âşık, sevgili uğruna

¹⁷⁰ Malik b. Enes, *Muvatta' Tercemesi*, hzl. Abdullah Parlıyan, Konya Kitapçılık, Konya 2008, s. 716.

gam yediği için, ayrılık acısı onu öldürmüştür; fakat o, bu durumu önemsememektedir. Çünkü ölmeden önce kan parasını yemiş, yani katili olan sevgiliyi affetmiştir.

Kanın vücutta dolaşması, yaşam belirtisidir:

Terküni urmazam iy cân u cihânum bilesin

Ne kadar kim tura bu gevdede kanum bilesin (s. 210, G. CXLVII/1)

[Ey Canım ve Dünyam! Bu bedende kanım durduğu sürece (senden) vazgeçmem, bilesin.]

Âşık, sevgili için ölene kadar mücadele eder. Ona kavuşma uğruna çaba sarfeder. Şâir, ‘ölene kadar’ demek yerine, ‘kanım bedende durduğu sürece’ demeyi seçmiştir; çünkü kanın bedende duruyor olması, yaşam belirtisidir.

Şehitlerin kanları temizlenmez:

‘İşkuñ şehîdiyem sanemâ silme kanımı

Kan yudup ölmüşem gine kan ile yu beni (s. 231, G. CLXXVII/6)

[Ey Put! Ben senin aşkının şehidiyim (bu sebeple) benim kanımı silme, kan yutarak öldüğüm için beni yine kanla yıka.]

Âşık, sevgilinin aşkı uğruna öldüğü için kendisini şehit olarak görmektedir. Şehitler, elbiseleriyle gömülürler ve onların kanları yıkanmaz, temizlenmez.¹⁷¹ Kendisini aşk şehidi kabul eden âşık, sevgilisinden kanını silmemesini, ısrarla yıkamak istiyorsa yine kanla yıkamasını istemiştir.

Kan, miskin ana maddesidir:

Ne saydı geydi behâya kabâ-yı nîfe vaşak

Ne buldı kıldı dem-i huşki müşg-i nâfe gazâl (s. 20, K. III/35)

[Vaşak, deri elbiseye kaç para ödeyerek (onu) giydi? (Ve) ceylan, kuru kanı nereden buldu da kesenin miski yaptı?]

Şâir tabiat tasviri çizmekte, gördükleri karşısında hayranlığını ifade etmektedir. Vaşağın derisinin, ceylanın miskinini nasıl oluştuğuna şaşırarak şâir, tecâhül-i ârif sanatı yaparken miskin kuru bir kandan oluştuğuna işaret etmiştir.

¹⁷¹ İmam Malik, savaş meydanında ölen şehitlerin yıkanmayacağını, namazlarının kılınmayacağını ve elbiseleriyle defnedilmeleri gerektiğini söyler. Yara alıp cephe gerisine taşınan kimse yıkanır, kefenlenir ve namazı kılınır. bk. Malik b. Enes, a.g.e., s. 350-351.

Ölmeden önce maktulün ya da öldükten sonra yakınlarının ‘kanımı helal ettim’ demesi, katilin cezasını kaldırır.¹⁷² Divanda kanı helal etmek kullanımı da yer almıştır:

Didüm ki Şeyhî’yi ‘ıškuñ didi ki öldüriser
Didüm harâmî gözüne didi ki kanı helâl (s. 185, G. CIX/5)

[“Şeyhî’yi aşkın...” dedim; “Öldürecek.” dedi, “Haram yiyen gözüne...” dedim; “Kanı helal.” dedi.]

Şeyhî, sevgilinin aşkı sebebiyle ölmek üzeredir. Bu durumu sevgiliye iletir. Sevgili de bunun farkındadır ve kanı helal demektedir; çünkü âşık, sevgiliye kanını çoktan helal etmiştir.

Eydüñ içsün harâmî gözlerine
Ki itdi biñ Şeyhî bigi kanı helâl (s. 186, G. CXI/8)

[Şeyhî gibi bin (kişi) kanlarını helal ettiği için, onun haram yiyen gözlerine söyleyin, (kanlarını) içsin.]

Sevgilinin gözleri haydut, yolkesen anlamındaki harami kelimesiyle nitelenmiştir. Bu kişilerin özelliği, başkalarının mallarına göz dikmeleri ve haram yemeleridir. Sevgilinin haram yiyen gözleri kendilerine bir kez baksın diye, Şeyhî ve daha bir çok âşık, kanlarını helal etmiştir. Bu durumda sevgilinin onların kanını içmesinde, yani onları bakışlarıyla öldürmesinde bir sakınca yoktur. Ayrıca dinen gerçek manada kan içmenin de haram oluşu, beyti anlamlandırırken gözden kaçırılmamalıdır.

Gözün alursa cânım olsun helâl kanım
‘Ömr oldı fânî
Oglansın alma hanım lutf eylegil sultânım
Boynuña cânı (s. 228, G. CLXXIII/4)

[Gözün canımı alırsa, kanım helal olsun; (zira) ömür (zaten) geçicidir; Ey Padişahım! (Ancak) sen genç bir oğlan olduğun için canımı alma, bana lutfet; (aksi takdirde) canım boynunadır.]

Eskiden, idama mahkum olanların katli, padişahın bakışıyla onay vermesi durumunda uygulanırdı. Beyitte de padişah olarak nitelenen bir sevgili vardır ve gözüyle âşığın canını almaktadır. Âşık, kanını helal etmiş olsa da, kendisine lütfedip, canını

¹⁷²Ahmet Talât Onay, “Kan Helâl Etmek”, a.g.e., s. 270.

almamasını istemektedir. Eğer âşğın canını alırsa, bu katlin sorumluluğu, kendi boynuna olacaktır.

Şol harâmî gözüne kan içmek
Emdüğüñ süd bigi helâl iy dost (s. 113, G. X/2)

[*Ey Dost! Şu haram yiyen gözüne kan içmek, emdiğin süt gibi helaldir.*]

‘Ananın ak sütü gibi helal olsun!’ deyimi bugün de annemin sütü bana nasıl helalse, bu da sana öyle helal olsun anlamında kullanılır. Âşık, kendi kanını sevgilinin gözüne, annesinin sütü gibi helal etmekte, kendisini öldürmesine izin vermektedir.

Harâmî gözlerün ne kan içerse
Helâl olsun aña kim ‘ayn-ı hakdur (s. 138, G. XLIV/6)

[*Haram yiyen gözlerin ne kadar kan içerse ona hakkın ta kendisidir, helal olsun.*]

Sevgilinin haydut gözlerinin kan içmesi, onun hakkıdır; bu sebeple ona helaldir.

Kan, çeşitli deyimler vasıtasıyla da şiirlerde işlenmiştir:

Kan içmek/yutmak: 1. “Pek çok sıkıntı, azap, ızdırıp çekmek.”¹⁷³ 2. “Öldürmeye kastetmek (...)”¹⁷⁴

Hûn-ı ciğer içenleri sũfi ne bilürsin
Gözler gerek ol meclise peymanelig eyler (s. 131, G. XXXV/5)

[*Ey Sofu! Sen ciğer kanını içenleri nereden bilirsin? (Bunu bilmek için) o meclise kadehlik yapan gözler gerek.*]

Âşğın meclisteki en büyük tanığı, kadeh gibi olan gözleridir. Onun nasıl ciğer kanını içtiğini, o kadehler görür. Ciğer kanını içmek ifadesi, sevgiliye kavuşamadığı için aşırı üzüntüden verem hastalığına yakalanan âşğın kan tükürmesinden gelir.¹⁷⁵ Zamanla ciğerindeki bu kan gözlerine çıkar ve kanlı gözyaşları olarak dökülür.

Lebüñ ‘ışkına cân hûn-ı dil içer
Revâdur çünkü oldu kana teşne (s. 221, G. CLXIII/5)

[*Senin dudağının aşkına, canın gönül kanını içmesi yaraşır; çünkü (o) kana susamıştır.*]

¹⁷³ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori=veritbn&kelimesec=7037 (Son erişim: 22.02.2016, 09:45)

¹⁷⁴ <http://lugatim.com/s/KAN> (Son erişim: 19.08.2017, 15:09)

¹⁷⁵ Ahmet Atillâ Şentürk, “Ciğer Kanı (hûn-i ciğer)”, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, C. 2, OSEDAM Yayınları, 1. bs., İstanbul 2017, s. 413-414.

Kan içmek ve kana susamak (belasını aramak)¹⁷⁶ deyimleri aynı beyitte yer almıştır. Âşık, sevgilinin dudağının uğruna, çok eziyet çekmektedir; çünkü o dudağa âşık olarak belasını aramaktadır. Onun böyle eziyet çekmesi revadır.

Sâkî zamânenüñ cigeri kanını getir
Nûş idelüm ki cûş kıla kanumuz gerek (s. 182, G. CIV/5)

[Ey Saki! Devrin ciğer kanını getir de içelim; çünkü kanımızın kaynaması gerek.]

Kan içmek ve kanı kaynamak deyimleri aynı beyitte kullanılmıştır. Saki, devrin ciğer kanını getirip sunmalı, âşık onu içmelidir. Çünkü kendisinin kanının kaynaması yani çoşkun hâle gelmesi gerekmektedir. Onu çoşturacak tek şey, zamaneyi öldürmek olacaktır.

Gamzeñ kanımı içerken urur oda bagrumı
Ya'nî çü mest mey bula meyli kebâb olur (s. 121, G. XXI/6)

[Sarhoşun şarap bulunca kebaba eğilim göstermesi gibi, yan bakışın da kanımı içerken bağrımı ateşe atar.]

Sevgilinin yan bakışı, aşkın kanını içip, bağrını kebab gibi ateşe atar. Bu durum şarap içen sarhoşun, kebab istemesine benzetilmektedir.

Bîmâr gözi dem-be-dem haste ciger kanın içer
Şeyhî didügi buyimiş bîmâra tîmâr eyleyem (s. 194, G. CXXI/8)

[Onun hasta gözü her zaman hasta ciğerin kanını içer; Şeyhî'nin söylediği (ise): 'Hastayı tedavi edeyim.' demekmiş.]

Şeyhî, sevgilinin hasta gözünü tedavi etmek istemiş; ancak o göz Şeyhî'nin kanını içmiş, ona çok eziyet etmiştir. Bir göz hekimi olan Şeyhî'nin, mahlas beytinde böyle bir söz söylemesi dikkate değerdir.

Gözün kanım içer her dem dahı toymaz henûz kînden
Soruñ bu fitne zâlimden 'aceb n'ister bu miskînden (s. 201, G. CXXXIII/1)

[Gözün her an kanımı içmesine rağmen henüz kinine doymadı; bu fitneci zalim acaba bu âcizden ne istiyormuş, bir sorun.]

¹⁷⁶ http://www.tdk.org.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=48112 (Son erişim: 19.08.2017, 15:05)

Âşık, sevgilinin kendisine niçin sürekli eziyet ettiğine anlam verememektedir. Dardını kendisi anlatamadığından aracı koymakta, gidip bu eziyetlerin sebebini sormalarını istemektedir.

Teşne cânım kan yudar la‘lûne karşı eylemez
Gamzeñ okından hazer beñzer susadı kanına (s. 224, G. CLXVII/5)

[Susamış canım dudağının karşısında senin yan bakışının okundan çekinmediğinden çok sıkıntılıdır; herhâlde kanına susamıştır.]

Âşığın canı, sevgilinin dudağına bakarak kan yutmaktadır. Öyle sıkıntılı bir hâdedir ki sevgilinin yan bakışının okundan çekinmez. Sevgilinin ok gibi olan bakışları öldürücü olduğundan, âşığın canı belasını aramaktadır.

‘Acebler ol kişi kim fârig ola gam yidüğüm
Kişi ki kahr ile kan yuda nite hurrem olur (s. 122, G. XXII/4)

[Gam yediğim (hâlde) rahat olduğumu (gören) insan: “Kişi sıkıntı ve ızdırap çektiği hâlde nasıl sevinçli olabilir?” diye hayret eder.]

Âşığın işi sürekli sıkıntı çekmektir ve o hâlden memnundur. Kan yuttuğu hâlde mutlu ve sevinçli görünür. Âşığın hâlden anlamayanlar onun bu kadar eziyet çekmesine rağmen mutlu olmasına bir anlam veremezler.

Kana susamak: “Belasını aramak.”¹⁷⁷

Gözün kim her dem olur kana teşne
Kan ile görmedüm kim kana teşne (s. 221, G. CLXIV/1)

[Gözün her zaman kana susar; ancak ben susamış kimsenin kan ile susuzluğunu giderdiğini görmedim.]

Sevgilinin gözü, sürekli âşıkların kanını içmek ister. Ancak susamış bir kimse istediği kadar kan içse de, susuzluğunu gideremez. Bu da kana doymayacağı anlamına gelir. Bu durumda sevgili de âşıklarını öldürmeye doymayacaktır.

Kanlara garka varmak: Kanda boğulacak hâle gelmek.

Pür-hûn olalı la‘lûñ için gonce lâle-veş
Kanlara garka vardı gül ü ergavân dahi (s. 245, G. CXC VIII/3)

¹⁷⁷ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.56cac1b5687e33.27179674 (Son erişim: 22.02.2016, 09:55)

[Gonca, senin dudağın için lale gibi kan dolduğundan beri gül ve erguvan da kanlarda boğulacak hâle geldi.]

Şâir, gonca, lale, gül ve erguvan gibi çiçeklerin kırmızı renkli olmasını, sevgilinin dudağına bağlamakta, bütün bu çiçeklerin, sevgilinin kırmızı dudağının uğruna kanda boğulacak hâle geldiğini söylemektedir. Bu ifade, sayılan çiçeklerin sevgilinin dudağının rengine gelebilmek için çok sıkıntı çektikleri şeklinde anlaşılabilir.

Boğaza kadar kanda bulunmak: “Çok büyük bir günah işlemek”¹⁷⁸, hata etmek.

Ne eksile keremüñden terahhum eyler iseñ

Bogazumuza degin tut ki kanda bulınduk (s. 177, G. XCVIII/4)

[Varsayalım, boğazımıza kadar kandayız, (sen bu durumda dahi) merhamet etsen senin cömertliğinden ne eksilir.]

Ahmed Paşa'nın Kerem Kasidesi'ndeki “Kul hatâ kılsa n'ola 'afv-i şehensâh kanı/Tutalım iki elim kanda imiş kanı kerem”¹⁷⁹ beytiyle aynı hayali taşıyan bu beyitte, padişahın merhamet etmesinin, onun cömertliğine hâlel getirmeyeceği anlatılmakta, padişahın merhamet talep edilmektedir.

Kanına girmek: “(Birini) öldürmek veya öldürtmek, ölümüne sebep olmak; felâkete düşmesine veya ziyân olmasına sebep olmak, kandırmak.”¹⁸⁰

Çün saçdı göñlümüñ kuşına dâne beñlerüñ

Öldürmesün tutup ki girer kana beñlerüñ (s. 180, G. CIII/1)

[Beni kandıran benlerin, gönlümün kuşuna buğday saçtığı zaman, tutup onu öldürmesin.]

Sevgilin benleri, avcının kuşu avlamak için kullandığı bir yem gibidir. Sevgili de tıpkı bir avcı gibi, benlerini yem olarak kullanmış ve âşığın gönül kuşunu kandırmıştır. Âşık, sevgiliden gönül kuşunu öldürmemesini istemektedir.

Kana girme dön yaşum arduñcadur yiter dutar

Âh-ı 'âşıkdan yigitsin olma gâfil gitme gel (s. 188, G. CXIV/5)

¹⁷⁸ http://www.tdk.org.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori=veritbn&kelimesec=165736 (Son erişim: 19.08.2017, 15:32)

¹⁷⁹ Ali Nihat Tarlan, *Ahmet Paşa Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1992, s. 69.

¹⁸⁰ <http://lugatim.com/s/kan?mobil=false> (Son erişim: 08.08.2017, 16:09)

[(Ey Yolculuğa Niyetlenen Sevgili!) Ölümüne sebep olma, geri dön! Gözyaşım senin ardınca gelmektedir, âşığın ahından (önce) sana ulaşıp (gitmene) mani olacaktır. Cesursun, gafillik edip gitme, gel.]

Söz dizimi ve arkaik kelimelerin kullanılması bakımından karmaşık olan beyitte dutmak fiili “Alıkoymak”¹⁸¹ manasında kullanılmıştır. Sevgili yahut şâirin bir dostu yolculuğa çıkmaya niyetlenmiştir. Beyitten bunun geri dönüşü olmayan bir yolculuk olduğu anlaşılmaktadır. Şâir dönmek, dutmak, gitmemek ve gelmek fiillerinin tamamına aynı beyitte yer vererek sevgilinin gitmesini istemediğini vurgulamış, onu vazgeçirmeye uğraşmıştır. Aksi takdirde bu gidiş âşığın ölümüne sebep olacaktır.

Kan kaşandırmak: “Korkudan kan işetmek.”¹⁸²

Ger âhuvâna kılsa karakçınlarını çin
Kahr ile nice şîre kaşandura kan kaşuñ (s. 183, G. CVI/2)

[Senin kaşın, ceylana yakışır şekilde yol kesicilerini doğrultsa, o sıkıntıyla pek çok aslana korkudan kan işetir.]

Sevgilinin kaşı, yağmacı gibi olan ceylan gözlerini aslanlara çevirse, aslanlar dahi korkularından kan işerler. Aslen ceylan av konumundadır ve aslan avcıdır. Ancak sevgilinin öldürücü bakışları ceylan gibi olduğundan beyitte avcı rolündedir.

Kan dökmek: “Bir kimseyi yaralamak veya öldürmek.”¹⁸³

Gözüñ cellâdı cânuma çeker her lahzada hançer
Dökerdi kanum olmasadı hâcib ortada ebrû (s. 212, G. CL/4)

[Gözünün celladı, her an canıma hançer çekerken, kaş ortada engel olmasaydı kanımı dökerdi.]

Sevgilinin gözü, elinde hançer tutan bir cellat, kaşı da âşığı koruyan bir kalkan gibidir. Kaşı ortada olup onu korumasa, sevgilinin gözü mutlaka onu öldürecektir.

Nice kan dökmege sen çâbük iseñ cüst gözüñ
Bizi cân virmege ‘ışkuñ dahı çâlâk eyler (s. 147, G. LVII/5)

¹⁸¹ http://www.tdk.org.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=103394 (Son erişim: 19.08.2017, 14:38)

¹⁸² http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori1=veritbn&kelimesec=7027 (Son erişim: 22.02.2016, 10:29)

¹⁸³ <http://lugatim.com/s/kan?mobil=false> (Son erişim: 08.08.2017, 17:04)

[*Sen, pek çok kanı dökmek için aceleciysen, gözün de tetiktedir; aşkın da biz canımızı çabuk verelim diye acele etmektedir.*]

Sevgili, onun gözü ve aşkı hepsi birden âşığı hemen öldürmek için anlaşmış gibidir. El ele vermiş, âşğın kanını dökmek için acele etmektedirler.

Kanı kaynamak: “Coşup yerinde duramamak.”¹⁸⁴

Sâkî sunıvir şarâb-ı ‘unnâb

Kim kaydadı kan dem-i ‘inebden

(s. 83, Mus. II/7-6)

[*Ey Saki! Üzümün kanından kan(ımız) kaydadı; (bize) hünnap şarabı sunuver.*]

Üzümün kanını, yani şarabı görünce yerinde duramayan sarhoş, kanı kaydadığı için sakiden şarap sunmasını istemektedir. Beyitte özellikle hünnap şarabı istenmesinin sebebi, hünnabın kanı yoğunlaştırması ve yavaşlatması özelliğindedir.¹⁸⁵

Kanı boynuna olmak: “Ölümünün vebali boynuna”¹⁸⁶ olmak.

Rahm it iy dost oda yakma iñen cânumuzı

Hod bilürsin ki kimün boynınadır kanumuzı

(s. 235, G. CLXXXIII/1)

[*Ey Dost! Canımızı ateşe çok atma, merhamet et; kanımızın da kimin sorumluluğunda olduğunu bilirsin.*]

Şâir, dost diye seslendiği sevgiliden merhamet göstermesini istemekte, canını daha fazla ateşe atmamasını istemektedir. Aksi takdirde ölecektir ve ölümünün vebali sevgilinin boynuna olacaktır.

5.2.2. Kan İle İlgili Benzetmeler

Divanda kanla ilgili benzetmeler kırmızı renk üzerinde yoğunlaşmıştır. Kırmızı rengi sebebiyle şarap, dudak, yanak ve şafak kızılığın ile ilişkilendirilen kan, bir beyitte suya benzetilmiştir.

5.2.2.1. Dudak

Sevgilinin dudakları kırmızı rengi sebebiyle kana benzetilir. Aşağıdaki beyitte bunun örneği yer almaktadır:

¹⁸⁴ <http://lugatim.com/s/kan?mobil=false> (Son erişim: 08.08.2017, 17:04)

¹⁸⁵ İbn-i Sinâ, *a.g.e.*, C. 2, s. 467.

¹⁸⁶ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori=veritbn&kelimesec=7079 (Son erişim: 22.02.2016, 10:58)

Leblerüñüñ kanını sordum didi

Tatlu karışdurmışam ol kan degül

(s. 185, G. CX/5)

[*Dudaklarının kanını sorunca: “Tatlı karıştırdım, o kan değil.” dedi.*]

Sevgilinin dudakları o kadar kırmızıdır ki âşık elinde olmadan o kan gibi dudaklara ne olduğunu sorar. Sevgili, onun kan olmadığını, dudağına tatlı karıştırdığı için öyle görüldüğünü söylemektedir. Sevgilinin dudakları kırmızı olduğu için bu tatlı gül-şeker nevinden bir tatlı olmalıdır.

5.2.2.2. Su

Ölen kişinin yakınları, ölüm acısı sebebiyle üzüntüden kan içer hâldedirler. Şâir, bu sebeple onların içtiği suyu kana benzetir:

Nice ciger bu hasret ile pâre pâredür

İşi sagu ü aşı agu oldı suyu kan

(s. 101, Mus. VI/1-7)

[*İşi ağıt, yemeği zehir ve suyu kan olmuş pek çok ciğer, bu hasretle parça parçadır.*]

Bir mersiyede yer alan bu beyitte, ölüm sonrası geride kalanların durumları tasvir edilmiştir. Ölenin yakınları sürekli ağıt yakmakta, yemekleri kendilerine zehir olmakta ve su yerine âdeta kan içmektedirler.

5.2.2.3. Şafak

Kanın kırmızı rengi sebebiyle benzetildiği unsurlardan biri de şafak vaktidir. Şafak vakti, güneş battıktan sonra batı cihetinde görülen kızılık olmakla birlikte anlamı genişleyerek güneş doğmadan önceki kızılık olarak da kullanılmaktadır.¹⁸⁷ Şeyhî, kelimenin her iki kullanımına da şiiirlerinde yer vermiştir.

Şâhâ şu menziletde durur rif`atüñ günü

Kim kana gark olup iremez gerdine şafak

(s. 88, Mus. III/4-8)

[*Ey Padişah! Senin yüceliğinin güneşi şu (yüksek) rütbede olduğu için, şafak kana boğulup (yücelik güneşinin) tozuna ulaşamaz.*]

Sevgilinin rütbesi güneş gibi yücedir. Gün doğumundan hemen önce beliren aydınlık olan şafak, güneş doğmaya başlayınca kana boğulur, kırmızı ışıklar içinde yok olur. Bu sebeple güneşin rütbesine ulaşamaz. Şâir, gün doğarken ufukta beliren kızılığı, şafağın kanda boğulması olarak yorumlamıştır.

¹⁸⁷ Yaşar Çağbayır, “Şafak”, *Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s. 1513.

Gark oldı kanlu yaşına şâm u seher şafak

Bahr acıdı vü ber başına saçdı hâk-i râh

(s. 99, Mus. V/4-3)

[Şafak, sabah akşam kanlı yaşında boğuldu, deniz(in suyu) acıdı ve yeryüzü, başına yolun toprağını saçtı.]

Şâir, doğal olayları bir matem sahnesini tasvir etmek için dil malzemesi olarak kullanmıştır. Güneşin doğup batmasıyla oluşan şafak kızılığını, şafağın kanlı yaşında boğulması, deniz suyunun tuzlu olmasını, suyun acılaşması, yeryüzündeki toprakları da yeryüzünün başına toprak saçması olarak yorumlamıştır. Kan ağlamak, suyu zehir olmak ve başına toprak saçmak, ölünün arkasından onun yasını tutanların durumunu anlatmaktadır.

Kan döker şâm u seher mihr ile şefkatden şafak

Yummaz ılduzlar gözün feryâd u âhumdan benüm

(s. 189, G. CXVI/2)

[Şafak, gece gündüz sevgi ve şefkatten kan ağlar, yıldızlar da benim ahım ve feryadım sebebiyle gözlerini yummazlar.]

Şâir, şafak kızılığını ve gece boyu parlayan yıldızları kendisiyle ilişkilendirmektedir. Beyitte durmadan feryat ve ah eden biri ve çevresinde onun durumuna üzülen insanlar vardır. Burada şafak, feryat eden kişinin annesi gibi ona olan sevgi ve şefkatinden kan ağlar, kardeşleri gibi etrafına toplanmış yıldızlar da feryat edenin ahı sebebiyle gözlerini yummaz, asla uyumazlar. Onun acısına ortak olurlar.

5.2.2.4. Şarap

Kırmızı rengi sebebiyle şarap da kanın benzetilenlerinden biri olmuştur:

Sâkî zamânenüñ ciğeri kanını getir

Nûş idelüm ki cûş kıla kanumuz gerek

(s. 182, G. CIV/5)

[Ey Saki! Devrin ciğer kanını getir de içelim; çünkü kanımızın kaynaması gerek.]

Şarap, renk bakımından kana benzemektedir. Şâir, o kanı devrin kanı olarak görmekte ve çoşmasına sebep olacak şey olduğunu söylemektedir.

Allâh bilür anı ki senden ırah baña

Devr-i kadeh hadakdur u hûn-ı ciğer şarâb

(s. 50, K. XII/13)

[Senden uzakta, göz bebeklerimin bana dolaşan kadeh, ciğer kanımın da şarap olduğunu Allah biliyor.]

Sevgiliden ayrıyken âşık sürekli üzüldüğünden ciğeri kanla dolar, bu kan gözlerine çıkar. Kanı şaraba benzeten şâir, göz bebeklerini de şekil itibariyle şarabın konulduğu kadehe benzetmektedir.

Hûn-ı ciger ki câm ile câna müdâmdur
Bu hamr gayr-ı ‘âşıkâ iy dil harâmdur (s. 156, G. LXIX/1)

[Ey Gönül! Kadeh ile cana şarap olan ciğer kanıdır ve bu şarap, âşıktan başkasına haramdır.]

Âşık, ciğerinin kanını şarap gibi içmektedir. Kan da şarap da dinen içilmesi haram olan şeylerdir. Buna bir açıklama getiren şâir, bu şarabın sadece âşıklara helal olduğunu iddia etmektedir.

Getür getür berü sâkî kadeh ki tâs-ı felek
Cigerden inlemişüz tolu tolu kan iledür (s. 148, G. LVIII/5)

[Ey Saki! İnleyerek ciğerden (gelen) kanla doldurduğumuz felek tasının kadehini beri getir.]

Âşık, o kadar inlemiş ve acı çekmiştir ki ciğerden gelen kanı kadehe benzeyen feleği kaplamıştır. O tasın dolmasına sebep olan âşık olduğu için, kadehi yine o istemektedir.

Şarâb-ı ergavânîdür duhânı lâle câmında
Ne kan tamdısa odunda benüm bagrum kebâbından (s. 207, G. CXLII/4)

[Senin ateşinde benim bağrımın kebabından damlayan her kanın dumanı, gelincik çiçeğinin kadehinde erguvan renkli şaraptır.]

Âşığın bağı, sevgilinin aşkının ateşinde kebab gibi yanmakta ve ondan kan damlamaktadır. Damlayan her kanın dumanı, gelincik çiçeğinin taç yapraklarındaki erguvan renkli şaraptır. Şâir gelincik çiçeğinin ortasındaki karalığı kebabın dumanı, kırmızı renginiyse kebaptan damlayan kan olarak tasvir etmiştir.

Nesrîn bigi sen al elüñe câm-ı lâle(y)i
Ki a‘dâña hûn-ı dil mey olupdur kadeh hadak (s. 88, Mus. III/4-11)

[Düşmanlarına gönül kanı şarap, göz bebeği de kadeh olmuştur; (o hâlde) sen yabani gül gibi, eline gelinlik çiçeği(nden) kadehini al.]

Beyitte düşmanlarına kan kusturduğu için kutlama yapan bir padişah tasviri vardır. Hükümdar öyle güçlüdür ki ona galip gelemeyeceğini bilen düşmanları kederlerinden

gönüllerindeki kanı şarap niyetine içmekte, göz bebeklerini de o şaraba kadeh yapmaktadır. Bu manzarayı bahçe tasviriyle birleştiren şâir, gül gibi olan padişahın laleyi kadeh olarak eline almasını, şarap içmesini söyler.

Getür sâkî bize sâgar kanını

Ki kanumuzadur peymâne teşne (s. 222, G. CLXIV/4)

[Ey Saki! Bize kadehin kanını getir; çünkü kadeh bizim kanımıza susamıştır.]

Kadeh, sarhoşu öldürmeye niyetlenmiş, onun kanına susamıştır. O hâlde sarhoş, ondan önce davranıp kadehin kanını içmelidir. Bu sebeple sakiden kadehin kanını yani şarabı getirmesini istemektedir.

Her dem ki sohbet ide hayâlûñle Şeyhî'ye

Kanlı yaşı şarâb u kebâbı ciger yiter (s. 153, G. LXIV/7)

[Şeyhî senin hayalinle sohbet ettiği her an (ona) kanlı gözyaşı şarap, ciğeri de kebab olarak yeter.]

Karşılıklı sohbet ederek şarap içen ve kebab yiyen iki kişi tasvir edilmiştir. Bunlardan biri âşık, diğeri sevgilinin hayalidir. Âşığın sohbet ettiği, sevgilinin hayali olunca, ona kanlı yaşı ve yanıp kebaba dönmüş ciğeri eşlik etmektedir.

Şol mey durur ki cür'ası hicrinde câm-ı Cem

Kanını katre katre kara yirde nûş ider (s. 71, Mus. I/2-2)

[O, Cem'in kadehinin, onun tortusunun ayrılığında kanını damla damla kara toprakta içtiği (bir) şaraptır.]

Cem, şarabın mucididir. Bu sebeple şarap içenler, içtikten sonra tortusunu Cem'in hakkıdır diyerek toprağa dökerler. Şâir bu durumu, şaraptan ayrı kalan kadehin, kanını içmesi, çok sıkıntı çekmesi olarak yorumlamıştır.

5.2.2.5. Yanak

Sevgili, al yanaklıdır. Bu kırmızı yanaklar kanla ilişkilendirilir. Şâire göre bu yanaklar kırmızı hâle gelebilmek için pek çok âşığın ciğerinden kan dökmüştür:

Hüsnuñe magrûr olup nâz itme ey gül bülbüle

Ki ol ter ü rengîn ruhuñ niçe cigerler kanıdur (s. 40, K. IX/22)

[Ey Gül! Güzelliğinle gururlanıp bülbüle naz etme; çünkü senin o taze ve renki yanağın pek çok ciğerin kanıdır.]

Sevgilinin güle benzeyen yanağı, kırmızılığı sebebiyle, bülbül gibi inleyen âşıkların ciğerlerinin kanıdır. Bu durumda onun güzelliğiyle gururlanarak âşıklara naz yapmasının bir anlamı yoktur. Zira âşıkların aşkı olmayınca, sevgilinin güzelliği on para etmeyecektir.

5.3. SAFRÂ

Şiirin dünyasında kullanılmaya kan hıltı kadar müsait olmayan safra, divanda bir beyitte kendisine yer bulmuştur.

5.3.1. Safrâ İle İlgili Genel Özellikler

Sıcak ve tatlı yiyeceklerin vücuda alınması sonucu oluşan safra¹⁸⁸, parlak kırmızı renkte, hafif, mizaç olarak kuru ve sıcak bir sıvıdır. Karaciğerde üretilir ve bir kısmı kana diğer kısmı safra kesesine gider. Kana giden kısım, organları besler. Görevi, kanı incelterek ince damarlardan geçmesini sağlamaktır. Safra kesesine giden bölüm ise beden kirlenmesini engeller. Normal durumdayken parlak kırmızı, anormal durumdayken kırmızı, pırasa yeşili ya da yeşil bakır pası renginde olabilir.¹⁸⁹

Vücutunda safra ağırlıklı olan kişiler safravî mizaçlı olarak adlandırılır. Rengin sararması, ağız kuruması, rüyada ateş görme gibi belirtiler safranın vücutta ağırlıklı olarak bulunduğunu gösterir. Safrayı artıran mevsim yazdır.¹⁹⁰

Şeyhî, divanında bir beyitte safraya yer vermiştir:

Sünbülün sevdâsı bagrumı yakardı lâleveş

Kılmasa teskîn-i safrâ nârdânı¹⁹¹ çeşmümüñ

(s. 179, G. CI/4)

[Gözüm(den akan) nar taneleri safrayı yatıştırmasa, sünbülün sevdâsı lale gibi bağrumı yakardı.]

İbn Sînâ *Kânûn*'da rumman maddesinde narı açıklarken, ekşi narın safrayı tuttuğunu, yani fazlalıklarının bağırsaklara akışını engellediğini söylemiştir.¹⁹² Sevgilinin sünbül gibi kıvrım kıvrım olan güzel kokulu siyah saçlarını düşünmek, onlara sevdalanmak âşığın ciğerini gelincik çiçeği gibi yakacak kadar kudretlidir. Onun böyle yanmasını söndüren şey, gözlerinden akan nar taneleridir. Âşığın kanlı gözyaşları akıttığını ifade

¹⁸⁸ Nermin Gümüşalan, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁸⁹ İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, C. 1, s. 27-28.

¹⁹⁰ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, C. 2, s. 449-450.

¹⁹¹ Halit Biltekin tarafından “nârvân” diye okunan bu kelime, şiirin anlam dünyasına daha uygun olduğu için “nârdân” şeklinde olmalıdır.

¹⁹² İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, C. 2, s. 549.

etmek isteyen şâir, bunu tıbbî bilgilerin olduğu bir zemine oturtmuştur. Buna göre sevgilinin saçları âşığın ciğerini yakacak (bir manada kebaba çevirecek), gözlerinden akan nar tanelerine benzeyen kanlı gözyaşları da o ateşi teskin edecektir. Beyitte safrânın yanında sevdâ kelimesinin de kullanılması ve nârdân kelimesinin arka planında yer alan kanlı gözyaşlarının kanı düşündürmesi sebebiyle şâir ahlât-ı erba'adan üçünü aynı beyitte zikretmiş olmaktadır. Bu durumda şâirin bu kelimeleri bilinçli olarak tercih ettiği anlaşılmaktadır.

5.4. SEVDÂ (KARA SAFRA)

Sevdâ, Arapça 'esved' kelimesinin müennes şekli olduğundan, kara, çok siyah anlamına gelmektedir. Şiirde, ahlât-ı erba'adan biri olması ve âşık olmayı ifade etmesinin dışında, simsiyah anlamında da kullanılır. Sevgilinin saçını ve gözlerini hatırlatır.¹⁹³

Şeyhî, sevgilinin saçından bahsettiği beyitlerde özellikle sevda kelimesine yer vermiş, bu beyitlerde deliliğe işaret etmiştir. Böylelikle hem saçın kara oluşuna hem de sevdâ hıltının artmasının insan psikolojisini bozduğuna işaret etmektedir. Bunun dışında siyah ayva tüylerinden bahsettiği beyitlerde misk ve amber gibi siyah rengeyle bilinen kokuları tenasüp unsuru olarak kullanmıştır. Sevda, çeşitli benzetmelerde de yer almıştır.

5.4.1. Sevdâ İle İlgili Genel Özellikler

Sevda normal durumda kanın tortusudur. Karaciğerde oluşur ve bir kısmı kana bir kısmı dalağa geçer. Organların beslenmesini sağlar. Kanı tahrik eder. Kemiklerin sert olmasının sebebi sevda (kara safra) içermesidir. Mizacı kuru ve soğuktur. Sonbahar mevsimi sevdâyı artırır.¹⁹⁴

Bedende kuruluk, zayıflama, deride renk değişimi, düşüncelere kapılma, karamsarlık, yalancı şehvet gibi belirtiler sevdanın arttığının göstergesidir.¹⁹⁵

İnsanda sevda hıltı arttıysa iştahsızlaşır, uyku problemi yaşar, kanı koyulaşır ve siyahlaşır, rüyasında ölü, karanlık, uçurum gibi korkulu şeyler görür. Bu sebeple akıl

¹⁹³ İskender Pala, "Sevdâ", *a.g.e.*, s. 401.

¹⁹⁴ İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, C. 1, s. 28.

¹⁹⁵ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, C. 2, s. 449.

hastalarında sevda hıltı fazlaşmıştır. Yani sevda hıltının miktarı aklın dengesini gösteren önemli bir ölçüttür.¹⁹⁶

Sevdânın artması, psikolojik rahatsızlıklara sebep olduğundan bu durumu ancak yaşayanlar anlamaktadır:

Sevdâ ‘alâyimi sebebin ‘âşık añlaya
‘Allâme-i cihân ne bilür ol ‘alâmeti (s. 241, G. CXCIII/3)

[Sevdanın alametlerinin sebebini (ancak) âşık anlar; dünyanın büyük bilginleri o işaretleri nereden bilirsin?]

Sevdânın artmış olduğunun belirtileri yukarıda zikredilmişti. Şâir, bu belirtileri hiç kimsenin anlayamayacağını, ancak âşıkların bilebileceğini söylemektedir; çünkü âşıklarda sevdâ artmıştır ve onlar tüm bu belirtileri yaşamış, görmüşlerdir.

‘İşkuñ sevdâsı dilden gitmese tañlama kim
Genc-i bî-haddüñ makâmı kandasa vîrânedür (s. 163, G. LXXIX/4)

[Aşkın sevdası gönülden gitmezse bunu ayıplama; çünkü sınırsız hazinenin makamı nerede olursa olsun harabedir.]

Âşığın gönlü daima viranedir. Hazineler de viranelerde bulunur. Sevdâ ya da süveydâ denilen sıvının, gönlün içinde bir nokta olduğu inancı vardır. Sevgilinin aşkın sevdâsı (yani gönüldeki o kara lekesi) gönülden gitmezse bu durum ayıplanmamalıdır. Gönül virane, sevgilinin aşkı ise bir hazinedir.

Sevdâ-yı ‘ışkı hükm-i kazâ saldı başuma
Bu şür ü şevkümün sebebi ol kadar yiter (s. 153, G. LXIV/6)

[Kaderin hükmünün aşk sevdâsını başıma salması bu karışıklığıma ve arzuma sebep olarak yeter.]

Âşık, karışıklığının ve isteklerinin sebebi olarak aşk sevdâsını göstermektedir. Bu sevdâyı onun başına salan ise kaderin hükmüdür. Yani âşık, aşkın kader sonucu olduğunu ifade etmektedir.

Saçlaruñ dâm-ı belâdur düşen ol sevdâyâ
Bulmaz anda vefâ vü bulısar anda vefât (s. 117, G. XV/4)

¹⁹⁶ Osman Şevki Uludağ, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*, hzl. İlder Uzer, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 40.

[Senin saçların hastalık tuzağıdır bu sebeple o sevdâya düşen onda vefa bulamaz (ancak) vefat bulur.]

Beyitte sevdâ kelimesi, hem siyahlık, hem de sevdâ hıltının artmasıyla ortaya çıkan hastalık anlamında kullanılmıştır. Sevgilinin saçı, bir bela tuzağıdır ve o belaya (hastalığa) yakalanan muhakkak ölür.

Perişân olsa bu Şeyhî ‘aceb mi çünkü hicründe
Dimâğı tolu sevdâdur saçunuñ güft ü gûyından (s. 209, G. CXLV/5)

[Beyni senin saçının dedikodusundan sevdâ dolmuş olan Şeyhî senin ayrılığında perişan olsa buna şaşılır mı?]

Sevgilinin saçı siyah ve perişandır. Şeyhî’nin beyni, sevgilinin saçının dedikodusundan karalıkla (yahut sevdâ hıltıyla) dolmuştur. Bu durumda sevgiliden ayrı olduğu için perişan olmasına şaşmamak gerekir. Onu bu hâle getiren hep sevgilinin saçıdır.

Dil müselsel zülfüñüñ sevdâsıla dîvânedür
Can münevver hüsnüñüñ şem‘inde bir pervânedür (s. 163, G. LXXIX/1)

[Gönül, örgülü saçının sevdâsıyla (bir) deli, can (da) nurlu güzelliğinin mumunda bir pervanedir.]

Âşığın gönlü, sevgilinin saçının ucuna takılı olarak tahayyül edilir. Beyitte de âşığın gönlü, sevgilinin saçının sevdâsıyla delirmiştir. Burada sevdâ hıltının artış gösterdiğinde ruhsal bozukluklara yol açtığını ve delilerin zincire vurulduklarını hatırlamak gerekir. Âşığın canı da sevgilinin muma benzeyen güzelliği etrafında dönen pervanelerden yalnızca biridir.

Gözüme uyhu bir düşdür hayâl oldu uçar gözde
Bu sevdâya ‘ilâc olmaz meger ol zülf-i müşğinden (s. 201, G. CXXXIII/5)

[Uyku benim için bir rüya, hayal olup gözümde tütmektedir; meğer o misk kokulu saçtan bu sevdâya ilaç olmazmış.]

Beyit, açıkça sevdâ hıltının artması sonucu ortaya çıkan belirtileri anlatmaktadır. Sevdâ artınca âşık uykusuzluk çeker, mâlihulyâ da denen melankoli içinde olur, hayaller görür. Böyle hastalara müferrih denilen ferahlatıcı ilaçlar verilir ve bu ilaçların terkiibinde misk bulunur. Şâir, ‘meğer o misk kokulu saçtan bu sevdâya ilaç olmazmış’ diyerek aslında kendisine müferrihlerin dahi fayda etmediğini ifade etmektedir.

Yine uş cân u gönül 'ıŝkuña cân virdi bu gün

'Akl sevdâya düşüp dîni revân virdi bu gün (s. 202, G. CXXXIV/1)

[Can ve gönül işte bugün yine senin aşkına can verdi; akıl da sevdâya düşerek bugün dini feda etti.]

Âşğın gönlü sevgilinin aşkı uğruna can verir. Aklının sevdâya düştüğünü söyleyen âşık, dini feda ettiğini belirtmiştir. Sevdâ hıltı, psikolojik sorunlara sebebiyet verdiği için aklın sevdâya düşmesi, delirmek anlamına gelir. Dinen delilerin bir yükümlülüğü olmadığından, akıl sevdâlanınca dini yükümlülüğünü de kaybetmiş olur.

Dürleri medhinde nazmum bahrdür lü'lü'-nisâr

Şa'rı sevdâsında şî'rüm 'âleme 'anber saçar (s. 165, G. LXXXI/7)

[Şiirim onun dişlerini överken (sanki) inci saçan (bir) denizdir ve (onun) tüyü sevdâsında dünyaya amber saçar.]

Şâir, ne zaman sevgilinin dişlerini övse, şiiri inci saçan bir denize dönüşür. Ayva tüyünün karalığını anlatmaya başlayınca da, rengi ve kokusu sebebiyle o şiirden dünyaya amber kokuları saçılır.

Dem saçuñdan ursa Şeyhî tañ degül

Ol delürmişe bu sevdâ hoş gelür (s. 135, G. XL/7)

[Şeyhî, senin saçından bahsetse buna şaşılmaz; çünkü o deliye bu sevdâ hoş gelir.]

Sevdânın artması sonucu deliren Şeyhî'ye bu sevdâ (yahut karalık) hoş geldiği için ondan bahsetmesine şaşılmaz. Aklî dengesini yitiren kimseler de aynı mevzuyu sürekli anlatırlar. Şeyhî kendisini hoşuna giden konuyu anlatan bir deli gibi tasvir etmiştir.

Saçun sevdâsı uş beni kara toprak ider her dem

Dilümde od u başumda hevâ vü gözde âb eyler (s.164, G. LXXX/2)

[Senin saçının aşkı (yahut karalığı) her an gönlümde ateşe, başımda arzuya ve gözümde yaşa sebep olarak işte beni kara toprak eder.]

Âşğın gönlü, sevgilinin saçının ucuna takılıdır. Âşğın gönlünün yanması, başında heves ve arzu olması, sürekli ağlaması hep sevgilinin saçına olan aşkı neticesindedir. Sevdâ kelimesin aşk anlamına geldiği gibi siyah rengi de ifade ettiği belirtilmişti. Bu kara saçların aşkı, âşğın en sonunda toprak olmasına yani ölüp gitmesine sebep olmaktadır.

Sevdâ-zede ve pür-sevdâ kelimeleri, kara sevdâya tutulmuş âşıkları karşılar:

Sümbül saçunu lâle yanağında göricek

Sevdâ-zede gönlüm

Hayrân olup eydür gül-i handân yaraşuğı

Reyhân ile hoşdur

(s. 151, G. LXII/3)

[Kara sevdâya tutulmuş gönlüm, senin sümbül renkli saçını lale (gibi kırmızı) yanağında görünce hayrete düşüp: 'Gülen gül, layığı (olan) reyhan ile hoştur.' der.]

Sevgilinin güzellik unsurları, bahçedeki çiçeklerle ilişkilendirilmiştir. Sevgilinin saçı sümbül gibi karadır, yanağı ise lale gibi kırmızıdır. Sevdâya tutulmuş olan âşık bu manzarayı görünce hayrette kalır ve gülün reyhân çiçeğiyle hoş görüldüğünü söyler. Gül kırmızılığıyla yanağı, reyhan da güzel kokusu ve siyah rengiyle yine saç karşılamaktadır.

İder şûride vü şeydâ kılur rüsvâ vü pür-sevdâ

Dil-i miskîn-i şeydâyı hevâ-yı zülf-i müşgînüñ

(s. 182, G. CV/4)

[Misk kokulu saçın hevesi, delirmiş zavallı gönlü, âşık ve deli edip rezil ve kara sevdâlı yapar.]

Sevgilinin misk renkli ve kokulu saçının hevesi, âşığın gönlünü perişan eder. Âşık, hâlini anlatırken pür-sevdâ ifadesini kullanır ki sevdâ dolu, kara sevdâlı anlamına gelir. Bu da âşıkta sevdâ hıltının arttığının bir göstergesidir.

5.4.2. Sevdâ İle İlgili Benzetmeler

Divanda iki beyitte benzetmeye konu olan sevdâ, bazen âşığın boynuna takılmış bir bağ bazen de aşk pazarında satılan bir meta olarak tasavvur edilmiştir.

5.4.2.1. Bend

Sevdâ hıltının artmasının psikolojik rahatsızlıklara sebebiyet vermesi, sevdâ ve şeydâ kelimelerinin birlikte kullanılmasına zemin hazırlar. Bağ veya zincir anlamına gelen bend kelimesi, aşağıdaki beyitte sevdânın benzetilene olmuş ve delilerin zincire vurulmasını hatırlatacak şekilde kullanılmıştır:

Müsel sel zülfi boynuma salaldan bend-i sevdâyı

Belâ dâmında ser-gerdân benem rüsvâ vü şeydâyî (s. 237, G.

CLXXXVII/1)

[Onun kıvrım kıvrım saçı sevdâ bağıny boynuma saldığından beri, bela tuzağında başı dönmüş, rezil ve deli (olan) benim.]

Sevgiliye duyulan aşk, bir bağı benzetilmiştir ve âşık da sevgilinin saçının zincirlerinin boynuna o bağı bağladığı, tuzağına düşmüş biridir. O sevdâ bağı boynuna bağlandığından beri âşığın başı dönmüştür, rezil ve deli olmuştur.

5.4.2.2. Metâ‘

“Mal; kıymetli eşya.” anlamına gelen bu kelime, aşağıdaki beyitte sevgiliye duyulan sevdânın benzetilene olmuştur:

‘Işk bâzârında sevdâ-yı gamuñdur bir metâ‘

Kim dü ‘âlem derdinüñ sermâye-i dermânıdır (s. 40, K. IX/17)

[Senin gamının sevdâsı aşk pazarında satılan bir maldır ve (o), iki dünya derdinin derman sermayesidir.]

Beyitte bir pazar yeri tasvir edilmiştir. Sevgiliye kavuşamamanın verdiği keder, âşıkların sevdalandığı bir durumdur. Bu keder sevdası, iki dünya dertlerinden kurtaracak bir mala benzetilmiştir.

5.5. DİĞER VÜCUT SIVILARI

Bu bölümde eski tıpta vücudun temel sıvıları olarak kabul edilen dört hiltın dışında kalan ve Şeyhî’nin divanında yer vermiş olduğu sıvılarla bunlar üzerine kurulan benzetmeler ele alınmıştır. Bu sıvılar ağız suyu, gözyaşı ve terdir.

5.5.1. Ağız Suyu

Şiir dilinde kullanılmaya müsait olmayan ağız suyu ya da salya, divanda kendine geniş yer bulamamış; ancak bir beyte konu olmuştur.

5.5.1.1. Ağız Suyu İle İlgili Genel Özellikler

İbn Sînâ, dil organını açıklarken dilin altında delikleri olan iki yolun olduğunu ve ağız suyu ya da bir başka ifadeyle tükürüğün bu deliklerden ağza gelerek, ağız içini nemli tuttuğunu söyler.¹⁹⁷

Normal miktarda oluştuğunda pek çok organa faydası vardır. Sağlığı koruma amaçlı alınan önlemlerden birinin de kişide salya denilen ağız suyunun salgılanmasını artırmaktır. Bunun için bazı ilaçların çiğnenmesi ya da gargara yapılması gibi

¹⁹⁷ İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, C. 3-1, s. 439.

yöntemlerden bahseden eserlerde bunun doktor kontrolünde yapılması üzerinde özellikle durulmuştur.¹⁹⁸

‘Aceb degül mi ki ef’î etinde var tiryâk

Bu kamu zehr ile aña rîk-i âdemî kattâl

(s. 19, K. III/34)

[Engerek yılanının etinde panzehir bulunması ve insanın tükürüğünün bütün bu zehirli yılanı öldürücü (olması) şaşırtıcı değil mi?]

Beyitte zehrin panzehirle tedavi edildiği ve hatta engerek yılanının etinden panzehir üretildiği söylenmiştir. Bu bilgi İbn Sînâ’nın *Kânûn*’unda yer almakta, yilandan elde edilen panzehir tabletlerinin nasıl üretildiği, hangi yılanların seçilmesinin daha faydalı olacağı ve yılanların avlanacağı mevsim ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.¹⁹⁹ Beyitte ayrıca yılanın ağzına tükürüldüğünde yılanın öleceği inancı hatırlatılmıştır.²⁰⁰ Şâirin beytin temeline bu bilgileri koymaktaki amacı Allah’ın yaratıcılık sıfatını övmektir.

5.5.2. Gözyaşı

Klasik Türk şiirinin hayal dünyasına uygun olarak beyitlerde gözyaşına çokça yer verilmiştir. Gözyaşının tuzlu oluşu, âşğın sürekli gözyaşı dökmesi ve bunun sevgiliye tesir etmemesi başlıca işlenen konulardır. Gözyaşları kanlıdır ve döküldüğü yerde kırmızı olması sebebiyle gül ve gelincik gibi çiçekler biter. Âşğın gözyaşları akarsu gibi olduğu için etrafı bahçeye döner. Tek amacı sevgilinin ayağının izini öpmek olan bu gözyaşları, âşğın en vefakar dostudur. Sevgiliyi gördüğü anda gözyaşları kendiliğinden akan âşğın, ağlamaktan gözünün nuru gider. Bazen insan mutluluktan da ağlayabilir. Yukarıda bahsedilenler dışında gözyaşı çeşitli benzetmelere de konu olmuştur.

5.5.2.1. Gözyaşı İle İlgili Genel Özellikler

Beyitlerde gözyaşı, nemli, kanlı, tuzlu olması ve suyun zamanla taşları aşındırması gibi genel özellikleriyle ele alınır. Suyun taşları, kayaları aşındırdığı doğrudur; ancak âşık, ne kadar gözyaşı dökse de, sevgilinin taş kalbi biraz olsun yumuşamaz. Âşğın gözyaşları ona hiç tesir etmez (s. 158, G. LXX/5). Gözyaşlarının akıp gitmesi gibi, sevgili de gitmiştir. Bu gidiş, âşğın göz nurunu da götürmüş ve o

¹⁹⁸ Tabîb İbn-i Şerîf, *a.g.e.*, C. 1, s. 63.

¹⁹⁹ İbn-i Sînâ, *El-Kânûn Fi’l-Tıbb*, C. 5, çev. Esin Kâhya, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2014, s. 10-11.

²⁰⁰ Ahmet Talât Onay, “Yılan Ölüsü”, *a.g.e.*, s. 489.

artık karanlıklarda kalarak görmez olmuştur. Bu durumda sevgilinin bir kez olsun insanlık edip âşığa cömert davranması gerekir (s. 188, G. CXIV/3).

Âşık, sevgiliden bir an olsun ayrı düştüğü takdirde gözlerine yaş dolar, ateşlerde yanıyormuşçasına acı çeker (s. 173, G. XCIII/7). Âşığın gönlünde sevgiliye kavuşma arzusu ve bunun neticesinde başına belalar varken, gözlerinin yaşarması gayet tabiidir (s. 122, G. XXII/3). Âşığın gözyaşları da ömrü de sevgiliye hediye edilmeye layık değildir. Yine de o, gözyaşlarıyla birlikte tüm ömrünü sevgilinin uğruna saçar (s. 184, G. CVIII/4). Âşık çok fazla gözyaşı döktüğünden zamanla gözyaşları kanlı akmaya başlar. Sevgiliden ayrı olduğu zaman, gözünde sürekli sevgiliyle ilgili hayaller canlanır ve gözleri kanlı yaşlarla dolar (s. 49, K. XII/7). O, sevgilinin yanaklarını (s. 174, G. XCIV/4) ya da yüzünün tamamını (s. 184, G. CVIII/4) hayal ederek kanlı yaşlar döker. Bu kanların döküldüğü yerlerde, lale ve gül gibi kırmızı çiçekler yetişir. Bazen de servi boyulu ve yasemin kokulu sevgiliyi hatırlayan âşığın gözyaşları, fazla akmaktan akarsuya döner ve çevresi bahçe gibi yeşillenir (s. 144, G. LIII/1).

Yanahları bigi göz hasretinde yaş dökeli

Ne yire tamdiyise bitdi lâlezâr dirîg (s. 174, G. XCIV/4)

[Göz, onun (lale gibi olan yanaklarının) özlemi sebebiyle yaş döktüğünden beri, (gözyaşının) damladığı her yerde, o sevgilinin yanakları gibi lalelik bitti, yazık!]

Âşık, sevgilinin lale gibi kırmızı yanaklarına hasret kalmıştır. O yanakları hatırladıkça gözyaşı dökmektedir. Gözyaşının sebebi kırmızı yanaklar olunca, gözyaşı da normalden farklı olarak kanlı olacaktır. Şâir, bunu bir adım daha ileri taşıyarak, kanlı yaşın her damladığı yerde lale bahçesi bitirdiğini söylemiştir.

Akarsuyun coşkulu akması, sevgilinin servi boyunu (s. 212, G. CL/2) ya da yanağını (s. 203, G. CXXXV/6) bir kez olsun görebilme ümidiyle yüzünü yere koyup ağlaması sebebiyledir.

Tuzlu su içinde ağaç yetişmez; ancak garip bir şekilde âşığın tuzlu gözyaşları akan gözlerinden, sevgilinin servi boyunun hayali gitmez (s. 85, Mus. III/2-7). Şâire göre gözyaşının tuzlu olmasının sebebi, sevgilinin hasretinden bağrının kanı gözlerine dolan âşığın çektiği sıkıntılar ve acınacak hâlidir (s. 198, G. CXXIX/1).

Kaddi hayâli gitmedi gözden bu turfedür

Şûr-âb içinde bitmeye serv-i revân gerek (s. 85, Mus. III/2-7)

[Tuzlu su içinde, salınan servinin bitmemesi gerekirken, onun boyunun hayalinin gözden gitmemesi şaşılacak şeydir.]

Servi, genellikle su kenarlarında tasavvur edilir. Ancak burada söz konusu olan su çoğunlukla akarsudur. Akarsu, tatlı su kaynağıdır. Şâir, bu bilgilerle, gözyaşının tuzlu olmasını bir araya getirerek beyti kurmuştur. Buna göre âşığın gözünden sevgilinin servi boyu bir türlü gitmez. Âşık daima onun hayalini kurar. Ancak bu şaşılacak bir durumdur. Zira âşık sürekli gözyaşı dökmetedir. Oysa tuzlu suda servi yetişmez.

Âşığın gönül gözü, sevgiliye olan aşkı sebebiyle, bütün kuru nesnelere ıslatacak kadar çok yaş döker (s. 87, Mus. III/3-6). Onun ettiği âhlar, içinin yandığının alameti ve onun haberini sevgiliye ileten postacıdır. Bu âhın sevgiliye ulaşırken kurumaması, yani haberin taze kalması için gözyaşlarıyla birlikte gitmesi yeterlidir. Âh kururken, gözyaşları onu ıslatacaktır (s. 153, G. LXIV/5).

Âşık, sevgilinin kapısında gözyaşlarıyla ıslanmış çirkin yüzünün hep orada kalmasını ister. Sevgilinin, kendisini uzaklaştırıp kovmasından korkar (s. 127, G. XXIX/3). Sevgili, âşığın karşısında ağlayarak kendisini rezil etmesini istemez; ancak bu durum âşığın elinde değildir. Âşık, iradesini yitirdiği için sevgiliyi gördüğü an gözyaşları kendiliğinden akar (s. 145, G. LIV/6). O, çokça gözyaşı döktüğünden, gözyaşları onun yanından hiç ayrılmaz. Bu özelliği sebebiyle gözyaşları sevgiliden daha vefalıdır (s. 205, G. CXXXVIII/1). Onun çokça ağlamasının sebebi, gözyaşlarının kendisinden önce sevgiliye ulaşıp onun ayak izlerini öpmek istemesidir (s. 219, G. CLX/3).

Padişah vefat edince, şâirin, onu himaye eden kişi için kanlı gözyaşları dökmesi ve kalbinin ateşlere atılmışçasına yanması gayet tabiidir (s. 97, Mus. V/2-6). Gözyaşları yalnızca üzüntünün ifadesi değildir. Sevgilinin ya da ölen birinin ardından döküldüğü gibi, sevinç verici bir olayla karşılaşıldığında da gözyaşı dökülebilir. Söz gelişi bir baba, evladı doğduğunda mutluluktan ağlayabilir (s. 43, K. X/7).

Âşık, ne kadar gözyaşı dökse de, bu sevgili için bir şey ifade etmez:

Şeyhî'nün bu âh u yaşı gönli taşına anuñ

Şol dem idiser eser kim kalmaya benden eser (s. 158, G. LXX/5)

[Şeyhî'nin bu âhı ve gözyaşı, o sevgilinin taş gönlüne ancak benden eser kalmadığı zaman tesir edecektir.]

Âşık, çokça ağlamakta ve ah etmektedir. Bu gözyaşlarını taşa dökse taş dahi aşınacaktır; ancak âşık, sevgiliye etki etmeyeceğinin farkındadır. Sevgilinin gönlü ancak âşık öldüğü vakit müteessir olacaktır. Bu etkilenme yalnızca ölüp ölmediğini kontrol etmek için âşığa bakmak şeklinde olacaktır. Beyte diğer taraftan bakıldığında âşık, inleyip ağlamalarının sevgiliye bir kez olsun etki etmesi durumunda ölmeyi göze almaktadır.

5.5.2.2. Gözyaşı İle İlgili Benzetmeler

Suyla ilgisi sebebiyle gözyaşına dayalı benzetmeler akarsu, deniz, okyanus, pınar, yağmur ve sel gibi unsurlar üzerine yoğunlaşmıştır. Söz konusu kanlı gözyaşları olunca cevher, lal, mercan ve yakut gibi kırmızı renkli değerli taşlara, şafak kızılığın ve şaraba benzetilir. Bazen âşığa yarenlik etmesi ve yuvarlak oluşu sebebiyle şekil benzerliği kurulduğu için dür-dâneye bazen de hem-deme benzetilmiştir. Gözyaşı âşığın durumunu sevgiliye ileten bir tercüman, onun kapısını süpüren bir temizlikçi ve yine onun kapısından ayrılmayan bir dilenci gibi tasavvur edilmiştir.

5.5.2.2.1. Cevher/La'ı/Mercân/Yâkût

Âşığın sevgili uğruna döktüğü kanlı gözyaşları, lal, mercan, yakut gibi kırmızı renkteki değerli taşlara benzetilir. Şu beyitte gözyaşları, değerli taş olarak tasavvur edilmiştir:

Düşeli la'lûñ hayâli gözûme cevher saçar

Buldı mı vîrâne içre genc-i pinhân gözlerüm (s. 199, G. CXXIX/4)

[*Senin dudağının hayâli gözûme düştüğünden beri gözlerim mücevher saçar; (yoksa) gözlerim yıkıntı içinde gizli hazine mi buldu?*]

Sevgilinin lal gibi olan dudakları âşığın hatırına gelmiştir. O dudakları hatırlayan âşık, gözlerinden mücevher saçmaya başlamıştır. Bu durum, harabede bulunan hazineye benzetilmiştir. Âşığın gözleri virane olmuş hâldedir. Onu hazineye çeviren şey, sevgilinin lal dudakları olmuştur. Beyitte âşığın kanlı gözyaşları döktüğü anlatılmak istenmiştir.²⁰¹

5.5.2.2.2. Cûybâr/Âb-ı revân

Edebiyatımızda selvi ve akarsu daima birlikte tasvir edilir. Sevgilinin boyu selvi gibi olunca âşığın döktüğü gözyaşları da selvinin yanı başındaki akarsu gibi olur:

²⁰¹ Gözyaşının mücevherlere benzetildiği diğer beyitler şunlardır: s. 199, G. CXXIX/6; s. 139, G. XLVI/8; s. 233, G. CLXXX/7; s. 207, G. CXLII/3; s. 82, Mus. II/6-7.

Kaddüñe karşı göz yaşını dökdüğüm bu kim

Serv ayagında yaraşur âb-ı revân dahı

(s. 245, G. CXCVIII/4)

[*Senin boyuna karşı gözyaşı dökmemin sebebi, servinin ayağına akarsuyun yakışmasıdır.*]

Âşık sevgili için daima gözyaşı döker. Bu o dereceye gelir ki gözyaşları nehir olup akar. Şâir sevgilinin boyu uğruna böyle gözyaşı dökmesini, servi ağacının yanında akarsuyun akmasına bağlamakta ve bu manzaranın güzelliğine işaret etmektedir.²⁰²

5.5.2.2.3. Dilenci

Soru soran anlamına gelen sâil kelimesi zamanla dilenci ve fakir gibi anlamlar kazanmıştır. Âşık, sevgilinin kapısında sürekli gözyaşı döker. Bu sebeple gözyaşları, kapıdan ayrılmayan ve sürekli dilenen biri gibi tasvir edilir:

Her dem gözümüñ yaşı kapuñda durur sâyil

Bî-çâreye dâmen-gîr hubbü'l-vatan olmışdur

(s. 144, G. LIII/3)

[*Gözyaşım her zaman senin kapıda dilencidir; (o kapı) yardım isteyen çaresize vatan sevgisi olmuştur.*]

Âşığın gözyaşları, sevgilinin kapısındaki bir dilenci gibi tasavvur edilmiştir. Dilenci gibi olan gözyaşları sevgilinin kapısını vatani bellemiştir.

5.5.2.2.4. Dür-dâne

“İnci tanesi” ve “sevgili”²⁰³ anlamına gelen dür-dâne kelimesi, aşağıdaki beyitte her iki anlamı da karşılayacak şekilde kullanılmıştır:

Yaşlar gözüme kim görelî dişleri nazmın

Her katresi derd ehline dür-dânelig eyler

(s. 131, G. XXXV/4)

[*Onun dişlerinin düzenini gördüğümden beri yaşlar gözüme olsun! Çünkü (o gözyaşlarının) her damlası, dertlilere sevgili yerine geçer.*]

Beyitte sevgilinin dişleriyle âşığın gözyaşları arasında ilgi kurulmuştur. Âşık, sevgilinin düzenli dişlerini gördüğünden beri gözlerinden inci gibi yaşlar dökülmektedir. Âşık, bu yaşlardan şikâyet etmemekte, bilakis ağlamak istemektedir. Zira gözyaşları âşığın tek arkadaşıdır.

²⁰² Divanda gözyaşının akarsuya teşbih edildiği diğer beyitler: s. 170, G. LXXXIX/6; s. 213, G. CLI/5.

²⁰³ Yaşar Çağbayır, “Dür-dâne”, *Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s. 408.

5.5.2.2.5. *Hem-dem*

“Sıkı fıkı; cancığer arkadaş.”²⁰⁴ anlamına gelen hem-dem kelimesi, aşağıdaki beyitte âşığın ahına eşlik etmesi bakımından gözyaşlarına benzetilmiştir.

Yaşumdan özge âhuma hem-dem bulunmadı

Sâyemden özge sırrıma mahrem bulunmadı (s. 229, G. CLXXV/1)

[*Ahıma gözyaşımдан başka arkadaş, sırrıma da gölgemden başka mahrem bulunmadı.*]

Şâir, oldukça yalnızdır. Ah ettiğinde, ahına eşlik eden gözyaşlarından başka kimsesi yoktur. Kendisini takip eden, yaptıklarını bilen tek şey ise gölgesidir.

5.5.2.2.6. *Okyanus/Deniz/Pınar*

Birbirlerinden farklı şeyler olmasına rağmen beyitlerde genellikle bir arada kullanılan bu unsurlar aynı başlık altında ele alınacaktır.

Nîl ü Furât kanı ki kan yaşı gözlerüm

Bahr eyledi kılalı firâkuñda nâle(y)i (s. 226, G. CLXXI/4)

[*Senin ayrılığında inleyince gözlerimden (akan) kanlı yaş denize döndü, Nil ve Fırat da neymiş?*]

Mısır’a hayat veren Nil Nehri, büyüklüğü sebebiyle kaynaklarda deniz olarak da anılır.²⁰⁵ Fırat ise, hem suyunun bolluğu hem de kelime anlamı olan içimi hoş, tatlı su manalarında şiirde yer bulmuştur.²⁰⁶ Şâir, uzunluklarıyla bilinen bu iki nehirle kendi gözyaşlarını karşılaştırmış ve galip gelen gözyaşları olmuştur. Âşığın akan kanlı gözyaşları bir deniz gibi olmuştur. Denizin yanında nehrin sözü edilemez.²⁰⁷

5.5.2.2.7. *Sel*

Âşığın sevgili uğruna akıttığı gözyaşları mübalağalı bir ifadeyle sel gibi olmuştur:

Kurıtmasa yaşum seylin firâkı odınuñ hayli

Felek evcine iltürdüm gözümden mevc-i deryâyı (s. 237, G. CLXXXVII/2)

²⁰⁴ Yaşar Çağbayır, “Hem-”, *a.g.e.*, s. 639.

²⁰⁵ Eymen Fuâd es-Seyyid, “Nil”, *TDVİA*, C. 33, Ankara 2007, s. 122.

²⁰⁶ Mustafa Uzun, “Fırat”, *TDVİA*, C. 13, Ankara 1996, s. 33.

²⁰⁷ Gözyaşının yukarıda sıralanan unsurlara benzetildiği diğer beyitler: s. 221, G. CLXIII/7; s. 160, G. LXXIV/5; s. 139, G. XLVI/5.

[Onun ayrılığının ateşinin sürüsü, gözyaşı selimi kurutmasaydı, gözümden deniz dalgasını feleğin zirvesine ulaştırırdım.]

Âşık ağlamakta, gözyaşları sel olmaktadır. Aynı zamanda ayrılık ateşi çektiği için, çokluk bakımından ordu gibi olan bu ateş, gözyaşı selini kurutmaktadır. Ayrılık ateşi bu seli kurutmasa, gözyaşı deniz dalgası kadar büyüyecek ve gökyüzünün tepesine kadar çıkacaktır.

5.5.2.2.8. Şafak

Şiirde bazen doğrudan kana benzetilen şafak bazen de âşığın kanlı gözyaşlarının benzetilene olmuştur:

Gözüm yaşını âhum şefkatinden

Çıkardı göklere adı şafakdur

(s. 138, G. XLIV/4)

[Ahımın merhamet ederek gökyüzüne çıkardığı gözyaşıma şafak diyorlar.]

Âşık, çokça ağlayınca gözyaşları kanlı akmaya başlar. Sevgilinin aşkı sebebiyle ah ettikçe, ahı merhamet ederek kanlı gözyaşlarını gökyüzüne çıkarmıştır. Bu gözyaşlarını görenler onu şafak kızılığı zannetmektedir. Oysa o kızılığın sebebi, âşığın gözyaşlarıdır.

5.5.2.2.9. Şarap

Âşık, sevgili uğruna çok fazla gözyaşı döker. Bir müddet sonra gözlerinden yaş yerine kan akmaya başlar. Bu kanlı gözyaşları, rengi sebebiyle şaraba benzetilir:

Gül yanağın yâdına nûş itmegiçün dem-be-dem

Toludur câm-ı şarâb-ı ergavânı çeşmümüñ

(s. 179, G. CI/2)

[Gül yanağının hatırına içmek için gözümün kızıl şarabının kadehi her an doludur.]

Sevgilinin yanağı, gül renklidir. Âşık, onun yanağını hatırlayıp içmek üzere gözünün kırmızı renkli şarap kadehini sürekli doldurur. Âşık, sevgili uğruna çokça kanlı yaş döktüğünü anlatmak istemiştir.²⁰⁸

5.5.2.2.10. Temizlikçi

Su, temizleyici özelliğe sahiptir. Âşığın gözyaşları, sevgilinin kapısının eşliğini temizleme görevini üstlenmiştir:

²⁰⁸ Gözyaşının şarap olarak tasavvur edildiği diğer beyitler: s. 153, G. LXIV/7; s. 164, G. LXXX/3.

Kapuña göz yaşı ta‘cîl ile girdügi budur

Ki sabâdan ilerü işigüñi pâk eyler

(s. 147, G. LVII/2)

[Gözyaşı, saba rüzgârından önce kapını temizlemek için (oraya) aceleyle gider.]

Âşığın gözyaşları, saba rüzgârından daha önce gidip sevgilinin kapısına ulaşmaya çalışır. Şâir, bu aceleciliğin sebebi olarak sevgilinin kapısını temizleme arzusunu göstermiştir. Beyitte gözyaşları sevgilinin kapısını temizleyen bir temizlikçi gibi düşünülmüş ve suyun temizleme özelliğine atıfta bulunulmuştur.

5.5.2.2.11. Tercüman

Tercüman, mecazen “Amacı anlatmaya yarayan araç.”²⁰⁹ anlamına gelir. Aşağıdaki beyitte gözyaşı bu anlamda tercümana benzetilmiştir:

Çün ‘arz ider gözüñ yaşı dildâra derdüñi

Şeyhî neye gerek arada tercemân dahı

(s. 245, G. CXCVIII/7)

[Ey Şeyhî! Gözüñün yaşı sevgiliye derdini sunmaktayken, arada tercümana daha ne gerek (var)?]

Beyitte şâir kendisine seslenmekte, akıttığı gözyaşlarının sevgiliyle kendisi arasında tercüman olduğunu, kendi derdini sevgiliye arz ettiğini söylemektedir. Bu durumda Şeyhî’nin derdini anlatacak bir tercüman araması yersizdir.

5.5.2.2.12. Yağmur

Âşık, sevgiliye kavuşmak için vuslat tohumları eker ve bunları yağmura benzeyen gözyaşlarıyla sular:

Çok tohm-ı visâl ekdüm idi olmadı hâsıl

Gerçi bu gözüm her yire dökdi matar iy dost

(s. 116, G. XIV/3)

[Ey Dost! Her ne kadar çok kavuşma tohumu ektiysem ve bu gözüm her yere yağmur döktüyse de (ektiğim tohumlar) bitmedi.]

Beyitte bir tarla ekimi tasvir edilmiştir. Çiftçi tarlasına tohum ekmiş, gerekli olan suyu yağmur vasıtasıyla sağlamıştır. Ancak hâsılat gerçekleşmemiş, tarla ürün vermemiştir. Bu manzara klasik Türk şiirinin hayal dünyası çerçevesinde şiire uyarlandığında çiftçi

²⁰⁹ Yaşar Çağbayır, “Tercemân”, *Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s. 1652.

olan âşık, kavuşma tohumlarını ekmiş, yağmur gibi gözyaşı dökmüştür. Tüm bu gayretine rağmen maksadı hâsıl olmamış, sevgiliye kavuşamamıştır.²¹⁰

5.5.3. Ter

Günümüzde uyandırdığı çağrışımlar bakımından aşk ya da şiirle pek özleştirilemeyen ter, eski şiirde çeşitli hayallere konu olmuştur. Şeyhî beyitlerinde terlemeyi umumiyetle utanmanın bir işareti olarak kullanmıştır. Önce bir bahçe tasviri çizen şâir, bahçede bulunan çiçeklerin sevgilinin güzelliğiyle ilgili duydukları haberler neticesinde utanıp ter döktüklerini hayal etmiştir.

5.5.3.1. Ter İle İlgili Genel Özellikler

Organlarda yapılan sindirim artığı olarak tanımlanan ter, vücuttan deri üzerindeki gözle görülemeyen küçük gözenekler vasıtasıyla atılır. İbn-i Şerîf, terin bazen buhar olup uçtuğunu bazen vücutta kir olarak kaldığını ve yıkanmak gerektiğini söyler. Terlemek, hastayı rahatlatacağı için hastalık tedavisinde kullanılan bir yöntem olarak tıbbi eserlerde karşımıza çıkmaktadır.²¹¹

İltürse gülşene işigi tozını sabâ

Lâle yile vara gül udından dökê ‘arak (s. 87, Mus. III/4-3)

[Saba onun eşiğinin tozunu gül bahçesine ulaştırırsa, lale heder olur, gül utancından ter döker.]

Sevgilinin eşiğinin tozunu taşıyan saba rüzgârı, bu tozu gül bahçesine ulaştırdığı takdirde lale denilen gelincik çiçeği mahvolur, gül de utancından ter döker. Hem utanç hem de dal/budak anlamına gelen ud kelimesiyle şâir oyun yapmış, udundan ter döker diyerek hem utancı sebebiyle ter döker, hem de budağından ter döker anlamında kullanmıştır.²¹²

5.5.3.2. Ter İle İlgili Benzetmeler

Ter, divanda şekil bakımından inci ve gül suyuna benzetilmiştir. Genellikle bahçe tasvirleri içinde yer alan bu unsur, çiçeklerin üzerinde sabah vakti oluşan çiy tanelerinden yola çıkılarak benzetmelere konu olmuştur.

²¹⁰ Gözyaşının yağmura teşbih edildiği diğer beyitler şunlardır: s. 150, G. LXI/6; s. 141, G. XLIX/2.

²¹¹ Tabîb İbn-i Şerîf, *Yâdigâr (15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı YÂDIGÂR-I İBN-İ ŞERİF)*, C. 1, sadeleştiren: Orhan Sakin, Yerküre Yayınları, İstanbul 2003, s. 62.

²¹² Utanmanın alameti olarak terin yer aldığı diğer beyitler: s. 165, G. LXXXI/8; s. 138, G. XLIV/7; s. 233, G. CLXXX/8.

5.5.3.2.1. Gül Suyu

Sevgilinin yanağı, kırmızı ve latif oluşu sebebiyle güle benzetilir. O yanaktan süzülen ter damlaları ise gül suyundan başkası değildir:

Hatt u ‘arakda ârızı bûy-ı gül ü semen midür
Nice mu‘attar olmaya müşğ ü gül-âb içindedür (s. 154, G. LXV/2)

[Yanağı, ayva tüyü ve ter (konusunda) gül ve yasemin midir? O nasıl kokulu olmasın? Çünkü (o yanak) misk ve gül suyu içindedir.]

Sevgilinin yanağında ayva tüyleri ve ter damlaları vardır. Ayva tüyleri misk, ter taneleri ise gül suyu gibi tasvir edilmiştir. Sevgilinin teninin beyazlığı yasemin çiçeğine, al yanakları ise güle benzer. Bu sebeple çok güzel kokar.²¹³

5.5.3.2.2. İnci

Sevgilinin gül yanaklarının üstünde görünen yuvarlak ve parlak ter damlaları, şâire Aden incisini hatırlatır:

Gel gül yañahları ‘arakın gör ne hoş düşer
Cennât-ı ‘adn lâlesine lûlû-yı ‘Aden (s. 33, K. VII/17)

[Onun gül yanaklarının teri Adn cennetinin lalesine Aden’in incisinin (düşmesi gibi) ne hoş düşer, gel (de bir) gör!]

Sevgilinin gül rengi yanaklarının üzerindeki terler, cennet lalesinin üzerine Aden incisi düşmüş gibi bir görüntü sergiler. Şâir, sevgilinin güzellik unsurlarını, değerli gördüğü Adn lalesi ve Aden incisıyla bir arada kullanırken Adn ve Aden kelimelerindeki ses benzerliklerinden yararlanmıştır.

²¹³ Terin gül suyuna benzetildiği bir başka beyit: s. 139, G. XLVI/1.

II. BÖLÜM: İNSAN VÜCÜDU VE DUYULAR

1. ORGANLARIN DOĞASI VE ÇEŞİTLERİ

Unsurlardan meydana gelmiş olan hıtlar, organları oluşturmuştur. Organlar, basit ve birleşik olarak iki çeşittir. Et ve sinir gibi basit olanlar, bütün olarak aynı ismi taşırlar. Bu organların dokuları da aynı türdendir. Birleşik organlar ise, farklı ölçü ve dokudaki kısımlardan meydana gelmiştir. Bu sebeple onların bölümleri isim ve özellik bakımından farklıdır. Bu organlara örnek olarak yüz, el ve ayak verilebilir. Yüzün bir bölümü olan yanağa veya çeneye yüz denmez. Ya da elin bir bölümü olan parmak, el olarak adlandırılmaz. Bunlar, o organların birleşik olduğunu gösterir. Hareket ve işlevler bu organlar vasıtasıyla yapılır.²¹⁴

Şiirde organlar genel olarak âşğın durumunu anlatmak ya da sevgilinin güzelliğini tasvir etmek maksadıyla kullanılır.

1.1. BASİT/TEK ORGANLAR

Organın basit ya da tek olması, onun hangi parçası alınırsa alınsın, yine bütünü adını taşımasıdır.²¹⁵ İbn Sînâ *Küçük Tıp Kanunu*'nda bunları sıralamıştır.²¹⁶ Aşağıdaki tabloda basit organlar alfabetik olarak verilmiştir.

Tablo 1.1. Basit/Tek Organlar

Adaleler	Deri	Kirişler (evtâr)	Toplar damarlar
Atar damarlar	Kemikler	Sinirler	Yağ
Bağlar (ribâdât)	Kıllar	Tırnaklar	

Şeyhî, divanında bu organlardan bir kısmı zikredilmiştir.

1.1.1. Kemikler

Basit organlardan olan kemiklerin, bedeni ayakta tutmak, organları korumak²¹⁷, besinlerin öğütülmesini sağlamak gibi görevleri vardır. Şiirde köpeklerin ve efsanevî

²¹⁴ İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, C. 1, s. 34.

²¹⁵ Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri, *Mârifetnâme*, hzl. Abdullah Aydın, Seda Yayınları, İstanbul 2014, s. 89.

²¹⁶ el-Reis Ebu Ali el Hüseyin İbn Sina El-Buhari, *a.g.e.*, s. 13.

²¹⁷ el-Reis Ebu Ali el Hüseyin İbn Sina El-Buhari, *a.g.e.*, s. 13.

kuş Hümâ'nın besini olması ve âşığın bir deri bir kemik kalması gibi konularda zikredilir. “Dişler -de- kemik grubundandır”²¹⁸ ve sevgilinin güzellik unsuru olarak şiirde geniş bir yer bulur.

Şeyhî, divanındaki şu beyitte Hümâ'nın kemikle beslendiğini hatırlatmaktadır:

‘Azmüñ ne rezm için ki ‘ukâb-ı ‘alem sala
Kût-ı hümâya yiller ile üstühân kodı (s. 75, Mus. I/6-6)

[Senin azminin kartala benzeyen bayrağı salması savaş için değil, rüzgâr vasıtasıyla Hüma'nın besinine kemik koyması içindir.]

Hüma, zararsız hayvanları avlamaz, yalnızca yırtıcı kuşları avlayarak kemiklerini yer.²¹⁹ Bu sebeple bayrak kartala benzetilmiştir. Padişahın savaşa çıktığının bir göstergesi olarak bayrağın salınmasını güzel bir sebebe bağlayan şâir, bunun amacının devlet kuşu diye bilinen Hüma'yı beslemek olduğunu söylemiştir. Beyitte ‘azm, kût-ı hümâ, ‘ukâb ve üstühân kelimeleri tenasüp oluşturmaktadır.

Aşağıdaki beyitte ise ölünce kemiklerin çürümesine değinilmiştir:

Âsâr-ı rahmeti nice ihyâ kılur yine
Arzuñ ‘ızâm-ı meyyitin olmuşiken ramîm (s. 84, Mus. III/1-3)

[O (Allah'ın) rahmetinin eserleri(ne bir bak!), yerdeki ölülerin kemikleri çürüyüp dağılmışken, (onları) yine nasıl diriltiyor!]

Şâir, ‘ızâm ve ramîm kelimeleriyle Yâsîn Sûresi’ndeki “Kendi yaratılışını unutup bize örnek getirmeye kalkışıyor ve ‘Şu çürümüş kemiklere kim can verecekti!’ diyor.”²²⁰ ayetini hatırlatmaktadır. Ayrıca âsâr-ı rahmet, nice, ihyâ kıl- ve arz kelimeleriyle Rum Sûresi’ndeki “Allah’ın rahmetini izlerine bir bak: Toprağa ölümünün ardından nasıl can veriyor! (...)”²²¹ ayetinden iktibas yapılmıştır.

Divanda bu iki beyit dışında kemik organı zikredilmemiştir. Yukarıda kemik grubundan olduğuna değinilen dişler ise divanda geniş bir yer bulmuştur.

1.1.1.1. Dişler

Yetişkin bir bireyde normal şartlarda otuz iki diş vardır. Bazı durumlarda yirmi sekiz adet olur. Hangi parçası alınırsa alınsın, aynı adla anıldığı için tek organlardan

²¹⁸ İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, C. 3-1, s. 459.

²¹⁹ Ahmet Talât Onay, “Hümâ”, *a.g.e.*, s. 241.

²²⁰ Kur’ân-ı Kerîm, Yâsîn, 78.

²²¹ Kur’ân-ı Kerîm, Rûm, 50.

kabul edilen dişlerin kesme, ısırma, öğütme gibi görevleri vardır. Galen, duyarlı olan tek kemiğin dişler olduğunu söylemiştir. İbn Sînâ da bunu doğrular.²²²

Edebiyatımızda dişler, sevgilinin güzellik unsurlarından biri olması sebebiyle konu edilir. Bu bağlamda çoğunlukla inciye benzetilir ve âşîğın gözyaşlarıyla birlikte kullanılır. Sevgilinin dişleri inci olunca, ağzı da o incileri saklayan lalden yapılmış bir kutu olur.²²³ Dişler konu edilince, incisiyle meşhur olmuş Aden, Bahreyn gibi beldeler tenasüp unsuru olarak kullanılır.

1.1.1.1.1. Dişler İle İlgili Genel Özellikler

Dişlerin sekizer parçadan oluşması (s. 211, G. CXLIX/3), sevgilinin dişlerinin güzelliğini ve intizamını duyan incinin utanıp kıskanması (s. 212, G. CL/3) divanda işlenen konulardandır. Sevgilinin dişleri inci gibi düzenli ve parlak olduğu için şâir onun dişlerinden bahsettiğinde etrafa inciler saçılır, böylece saçı geleneğine telmih yapılır (s. 204, G. CXXXVI/7). İnciler saçılması durumunda bazen de yuvarlak oluşları bakımından gözyaşlarıyla ilgi kurularak âşîğın çokça ağlamasına atıfta bulunulur (s. 199, G. CXXIX/9).

Dişlerden bahsedilince Bahreyn gibi incileriyle meşhur yerler anılır (s. 179, G. CI/7). Dişlerin muntazam olması sebebiyle dişlerle Ülker takım yıldızı arasında ilgi kurulur; bu takım yıldızının oluşma sebebi olarak âşîğın, sevgilinin dişlerini düşünerek âh etmesi gösterilir (s. 182, G. CV/6). Bazen de sevgiliden bağımsız olarak dişlere yer verilir. Söz gelişi padişah talihinin ve tahtının devam etmesini istiyorsa insanlara zarar gelmesini ve haksızlıkları önlemelidir. Bu bağlamda adaletle hükmedip güvenliği sağlamak manasında ‘koyunu aç kurdun dışından korumak’ (s. 66, Me. I/46) ve oç almak, hırslanmak manasında ‘diş bilemek’ gibi deyimlerde (s. 187, G. CXII/2) kullanılır. Divanda dişlerle ilgili çeşitli benzetmelere de yer verilmiştir.

Şeyhî, şu beytinde dişlerin ağızdaki düzenine işaret etmiştir:

Nitekim haddüñe her dem çemende ragm ider lâle

Müsemmen dişüñe her dem sadefde reşk ider lü'lû (s. 211, G. CXLIX/3)

[Nitekim gelincik, bahçede her an senin yanağına kahreder, inci (ise) sedefte her an senin sekiz parçadan meydana gelmiş dişini kıskanır.]

²²² İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, C. 1, s. 48.

²²³ İskender Pala, “Dendân”, *a.g.e.*, s. 111.

Dişler otuz iki tanedir ve bir çenede on altı diş bulunur. Her çene sağ ve sol iki parça olarak düşünülürse, dişlerin sekizli gruplardan oluştuğu görülür. Şâir, bu tıbbî bilgiyi sevgilinin güzellik unsuru olan dişlerini övmek maksadıyla kullanmıştır. Buna göre bahçedeki gelincik çiçeği sevgilinin yanağını, istiridyedeki inci de sevgilinin sekiz parçadan oluşan dişini, yani bu dişlerin düzenini kıskanmaktadır. Zira sevgili onları kıskandıracak kadar güzeldir.

Divanda diş ile ilgili bir deyime yer verilmiştir.

Diş bilemek: “Kötülük yapmak ve öç almak için fırsat kollamak.”²²⁴

Hall itmez iken ‘ukdesini kılca dil ü cân

Müşgîn saçına diş bilemek şâne ne müşkil (s. 187, G. CXII/2)

[Gönül ve cân (onun saçının) düğümünü kıl kadar çözemezken misk kokan saçların(ı açmak için) hırslanmak tarak için ne güç!]

Sevgilinin saçları dağınık veya örgülü olarak tasvir edilir. Âşığın gönlü ise bu saçlara takılıdır. Şâir, gönlün saçta takılı olmasını onun düğümünü çözmeye çalışması olarak yorumlamıştır. Âşık, canını ve gönlünü vermesine rağmen bu saçları ‘kıl kadar’ çözememiştir. Bu durumda o saçları açmaya çalışan tarağın işi oldukça güçtür.²²⁵

1.1.1.1.2. Dişler İle İlgili Benzetmeler

Dişlerle inci, çiy ve nazım arasında şekil ve renk bakımından benzerlik kurulmuştur. Sevgilinin dişleri inci gibi parlak, güzel ve muntazamdır. Çiçeklerin üzerinde sabah vakti oluşan çiy taneleri, kırmızı dudaklar arasından görünen beyaz dişler gibidir. Şâir ayrıca nazm sözcüğünün ipe inci dizmek, sıraya dizmek gibi asıl manalarını çağrıştıracak şekilde dişler ve şiir arasında ilgi kurmuştur.

1.1.1.1.2.1. Çiy

“Havadaki su buharının ... bitkiler üzerinde su damlacıkları hâline gelmiş şekli”²²⁶ olan çiy, yuvarlak ve parlak oluşu sebebiyle dişlere benzetilir. Aşağıdaki beyitte bu benzetmenin güzel bir örneği yer almaktadır:

Zihî hayâ ki bakarken gözün diküp nergis

Katında lâle lebin urdı jâle dendânı (s. 56, K. XIV/10)

²²⁴ <http://lugatim.com/s/D%C4%B0%C5%9E> (Son erişim: 08.08.2017, 16:16)

²²⁵ Diş bilemek deyiminin kullanıldığı başka bir beyit için bk. s. 85, Mus. III/2-6.

²²⁶ <http://lugatim.com/s/%C3%87%C4%B0%C4%9E> (Son erişim: 22.04.2018, 18:11)

[Nergis gözünü dikip baktığında yanındaki gelincik çiçeğinin utanarak çiyden dişleri(yle) dudağını ısırması ne hoş!]

Günümüzde hayran kalmak ve şaşırarak gibi durumlarda kullanılan dudak ısırarak tabirinin utanma durumunda da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Şekil itibarıyla gözü andıran nergis çiçeği âdetâ gözünü dikip gelincik çiçeğine bakmaktadır. Gelincik çiçeğinin üzerinde çiy taneleri vardır. Şâir, bu çiy tanelerinin hareket etmesini gelincikğin utanarak dudaklarını ısırması şeklinde tasavvur etmiştir.²²⁷

1.1.1.1.2.2. İnci

Sevgilinin dişlerinin en çok benzetildiği unsurların başında inci gelir. İncinin yuvarlak, muntazam ve parlak oluşu, ağza benzeyen sadeften çıkması gibi sebepler, onun sevgilinin dişleri yerine kullanılmasına yol açmıştır.

Leb ü dendânuñuñ ol hüsni zekâtın diledüm

Didi kim farz degül dürr ile yâkûta zekât (s. 117, G. XV/3)

[Dudağının ve dişlerinin güzellik zekatını istedim (bana): ‘İnci ve yakuta zekat farz değil.’ diye cevap verdi.]

Şâir, sevgilinin güzelliğinden biraz olsun faydalanma isteğini anlatmak için, İslamın beş şartından biri olan zekatı, dil malzemesi olarak kullanmıştır. Zekat, zengin Müslümanların malından belli bir payın alınmasıdır.²²⁸ Sevgilinin dudakları yakut, dişleri de incidir. Fakihlerin çoğunluğunca inci ve yakut gibi kıymetli taşlar zekat istisnası olarak kabul edilir.²²⁹ Bu bilgidен yola çıkan şâir, sevgilinin güzelliğinin zekatını vermesini, güzel bir söz söylemesini istemiş; ancak sevgili ona inci ve yakuta zekat düşmediğini söyleyerek onu reddetmiştir.²³⁰

1.1.1.1.2.3. Nazm

Kelime anlamı olarak “ipliğe inci dizmek” manasına gelen nazm, edebiyatta “ölçülü ve kafiyeli mısra kümeleriyle kurulan söz ve yazı.” anlamına gelir.²³¹ Aşağıdaki beyitte şâir, sevgilinin dişlerini güzel yazılmış bir şiir gibi tasavvur etmiş ve bunu yaparken “nazm” kelimesinin asıl anlamına da işaret etmiştir:

²²⁷ Dişlerin jaleye benzetildiği bir başka beyit: s. 39, K. IX/8.

²²⁸ Mehmet Erkal, “Zekât”, *TDVİA*, C. 44, Ankara 2013, s. 197.

²²⁹ Mehmet Erkal, a.g.m., s. 199.

²³⁰ Diş-inci benzetmesinin yer aldığı diğer beyitler şunlardır: s. 225, G. CLXIX/5; s. 210, G. CXLVI/5; s. 211, G. CXLVIII/4; s. 243, G. CXCV/7; s. 109, G. V/3.

²³¹ İskender Pala, “Nazm”, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, 24. bs., İstanbul 2014, s. 351.

Andan berü kim dişleri nazmını okıdum

İncü saçaram her yire gözüm güherinden

(s. 203, G. CXXXV/5)

[Onun dişlerinin şiirini okuduğumdan beri her yere gözümün mücevherinden inci saçarım.]

Şâir, sevgilinin muntazam dişlerini bir şiir gibi düşünmüş ve o şiiri okuduğundan beri - yani sevgilinin dişlerini gördüğünden beri- gözlerinin mücevherlerinden inci saçtığını ifade etmiştir. Âşık, sevgilinin inci gibi dişlerini düşünerek çok fazla gözyaşı dökmektedir. Ayrıca inci saçmak ve nazmını okumak fiilleri de güzel şiirlere caize verilmesini hatırlatmaktadır.²³²

1.1.2. Damarlar

Dokuları aynı türden olduğu için basit organlardan biri olan damarlar, divanda kendisine kullanım alanı bulamamıştır. Divanda şah damarını karşılayan hablü'l-verîde benzetme unsuru olarak yer verilmiştir. Bir darağacı sahnesinin tasvir edildiği beyitte ip manasına gelen habl kelimesiyle adı geçen damar arasındaki ilgi dil malzemesi olarak kullanılmıştır.

1.1.2.1. Damarlar İle İlgili Benzetmeler

Şeyhî, divanında bir beyitte atardamarlardan biri olan 'hablü'l-verîd'i zikretmiştir. Şah damarı bir darağacı ipine benzetilmiştir.

1.1.2.1.1. Urgan

"İnce halat."²³³ anlamındaki bu kelime, aşağıdaki beyitte şekil bakımından şah damarının benzetilene olmuştur:

Tâcdârâ olsa Dârâ düşmenüñ dâra anı

Asmaga hablü'l-verîdi boynunuñ urganıdur

(s. 42, K. IX/42)

[Ey Padişah! Dârâ senin düşmanın olsa onu dar ağacına asmak için şah damarı, onun boynunun ipi (olarak yeter).]

Şâir, övdüğü padişahla, İran şahlarından Dârâ'nın düşman olması hâlinde, padişahın Dârâ'yı şah damarıyla bile darağacına asabileceğini söylemiştir. Böylece padişahı övmüş, Dârâ'yı ise yermiştir. Beyitte 'tâcdârâ, Dârâ ve dâra' kelimeleriyle cinas yapılmıştır. Hablü'l-verîd bir ipe benzetilmiştir.

²³² Dişlerin nazma benzetildiği bir başka beyit: s. 131, G. XXXV/4.

²³³ Yaşar Çağbayır, "Urgan", *Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s. 1716.

1.1.3. Deri

Divandaki beyitlerden birinde bir deyim içerisinde deri organına yer verilmiştir.

1.1.3.1. Deri İle İlgili Genel Özellikler

Deri, eti örtmek ve korumakla görevli sinirsel bir organdır. Üzerinde, bedenın nefes almasını sağlayan çok sayıda gözenek bulunur.²³⁴ Basit organlardan biri olan deri, yalnızca insanların değil, hayvan ve bitkilerin dış örtüsü için de kullanılan bir tabirdir.²³⁵

Divanda bir deyim içinde deri organına yer verilmiştir.

Derisine sığmamak: “Heyecanının fazlalığından kabına sığmamak.”²³⁶

Gonce deriye sığmaya ol şevk ile eger

Bir bûse virse gonce-i handâna leblerüñ

(s. 183, G. CVII/3)

[*Senin dudakların, eğer gülen goncaya bir öpücük verse, onun sevincinden gonca kabına sığamaz.*]

Sevdiği kişi tarafından öpülen birinin duyduğu heyecanın ve sevincin tasvir edildiği beyitte gül goncası, hep imrendiği sevgilinin dudakları tarafından öpülürse, kabına yani taç yapraklarına sığamaz ve sevgilinin öpücüğü onun açılarak gülen gonca (gonca-i handân) iken, gülen gül (gül-i handân) hâline gelmesini sağlar.

1.1.4. Kıllar

Bazen sevgilinin saç telinden bahsetmek, bazen ‘kılca’ deyişle azıcık, kıl kadar manasını karşılamak için kullanılan kıl kelimesi, özellikle sevgilinin belini anlatan beyitlerde karşımıza çıkar. Âşığın bedeni de sevgili uğruna çok zayıflayıp kıl kadar kalır. Şâir ayrıca kıl kelimesini “kılı kırk yarmak” deyişle şiire dahil etmiştir.

1.1.4.1. Kıllar İle İlgili Genel Özellikler

İbn Sînâ, vücutta bulunan kılları dört kısma ayırır. Bunların bazıları bedeni süsler ve korur. Kimisinin bazı organlara faydası vardır, bazılarına yoktur. Kimisi ise sadece

²³⁴ el-Reis Ebu Ali el Hüseyin İbn Sina El-Buhari, *a.g.e.*, s. 15.

²³⁵ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori=veritbn&kelimesec=89531 (Son erişim: 17.04.2016, 15:25)

²³⁶ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori=veritbn&kelimesec=3663 (Son erişim: 17.04.2016, 15:28)

fayda içindir, süsleme özelliği yoktur.²³⁷ Kıllar, aynı dokudan meydana geldiği için basit organlar arasında zikredilir.

Şeyhî, kıl kelimesini divanında çeşitli şekillerde kullanmıştır. Bu kullanımların ilki, sevgilinin saç telini karşılamak içindir:

Cân nice tuhfe virem şol dil-bere kim zülfinüñ

Bir kılını silkicek biñ biñ gönül ü cân döker (s. 139, G. XLVI/2)

[Saçının bir telini silkelediğinde binlerce gönlü ve canı döken şu sevgiliye, canımı nasıl hediye olarak vereyim?]

Sevgilinin saçlarında âşıkların gönülleri asılıdır. Sevgili saçlarını savurdukça, o saçın her bir telinden binlerce âşık gönlü etrafa saçılır. Şâir, bu manzarayı tasvir ederek, böyle kıymetli bir sevgiliye, kendi canını hediye olarak veremeyeceğini; çünkü canının dahi hediye olmaya yetmeyeceğini ifade etmektedir.²³⁸

Kıl, ince olması ve miktar olarak azlığı karşılaması bakımından kılını kıpırdatmamak, kılına hanel gelmemek, boynu kıldan ince olmak gibi deyimlerde kullanılır. Divanda da bu amaçla kıl kelimesinden yararlanılmıştır:

Sabâ zülfi hevâsında dimâguñ olıcak müşğîn

N'ola bir kılca yâd itseñ garîb ü zâr u tenhâyı (s. 238, G. CLXXXVII/6)

[Ey Saba Rüzgârı! Senin dimağın o sevgilinin saçının havasında misk kokunca, (şu) garip, ağlayan, yalnız (âşığı) azıcık hatırlasan ne çıkar?]

Saba rüzgârı, sevgilinin saçlarının arasında dolaşır. Sevgilinin saçları siyah olması ve güzel kokması sebebiyle misk kokulu olarak tanımlanmıştır. Âşık, saba rüzgârına seslenerek, o kokuyu aldığı vakit kendisini 'kılca' hatırlamasını, o kokuyu kendisine ulaştırmasını istemektedir. Saba rüzgârı, o saçın tamamının kokusunu almıştır, âşığa onun bir telinin kokusu da yetecektir.²³⁹

Bazen de sevgilinin belinin kıl kadar ince olması (s. 182, G. CV/2) ya da âşığın zayıflayıp kıl kadar kalması (s. 83, Mus. II/7-1) konu edilirken bu kelimeye yer verilir.

Kıl, bir beyitte deyim içerisinde de kullanılmıştır:

²³⁷ el-Reis Ebu Ali el Hüseyin İbn Sina El-Buhari, *a.g.e.*, s. 15.

²³⁸ Sevgilinin saç telini konu alan diğer bir beyit: s. 245, G. CXCIX/2.

²³⁹ Azıcık manasındaki "kılca" kelimesinin kullanıldığı diğer beyitler: s. 207, G. CXLII/1; s. 187, G. CXII/2.

Kılı kırk yarmak: “Titiz ve ayrıntılı bir biçimde, önemle üstünde durmak.”²⁴⁰

Hayâl-i tîz-nazar bir kılı hezâr yarup
İrürmedi ceberûtına kılca vehm ü hayâl (s. 17, K. III/4)

[Görüş sahibi (olan) hayal, kılı kırk yararak onun azametine kıl kadar şüphe ve düş ulaştırmadı.]

Bir kasidede yer alan bu beyitte şâir, Allah’ı överken çok titiz bir şekilde düşündüğünü, âdeta kılı kırk yararak uğraştığını ifade etmektedir. Tüm bu çabası, Allah’ın azametine en küçük bir şüphe bulaştırmamak içindir.

1.1.4.2. Kıllar İle İlgili Benzetmeler

Divanda kıllarla ilgili benzetmeler sevgilinin saçları ve âşığın vücudu üzerinden yapılmıştır. Sevgilinin saçları bazen köle gibi olan âşıkları bağlamak için kullanılan bir kemende, bazen de âşığın yüreğine topa vurur gibi vuran bir bastona benzetilmiştir. Sevgili uğruna sıkıntı çeken âşığın canı kıl gibidir.

1.1.4.2.1. Baston (‘Asâ, çevgân)

Asa, “Çeşitli din ve kültürlerde kudret ve otorite ile dinî-sihri gücün sembolü sayılan sopa, değnek.”²⁴¹ olarak tanımlanır; ancak aşağıdaki beyitte, beytin ikinci mısrasından da anlaşılacağı üzere gûy u çevgân oyunundaki ucu kıvrık değneği karşılamak için kullanılmış ve sevgilinin saç teli bu değneğe benzetilmiştir:

Delü gönülüm herze-gûyına ‘asâ zülfüñ kılı
Saldugınca yigrek urur âferîn çevgânına (s. 224, G. CLXVII/6)

[Senin saçının teli, benim saçmalayan deli gönlüme değnek olmuş, salladıkça daha iyi vuruyor, aferin saçının değneğine!]

Şâir, gûy u çevgân diye bilinen ve günümüzdeki polo oyununa benzeyen geleneksel oyunla, âşık-sevgili arasında ilgi kurmuştur. Beyit bir taraftan delilerin tedavileriyle ilgili ipuçları içermektedir. Sevgilinin saçları gûy u çevgân oyunundaki değnek gibidir. Âşığın gönlü ise toptur. Sevgili saçlarını kullanarak âşığın gönlünü yerden yere çalmaktadır. Beyitten hareketle delilerin bastonla korkutulduğu sonucu çıkarılabilir.

²⁴⁰ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=194965 (Son erişim: 20.04.2016)

²⁴¹ Ömer Faruk Harman, “Asâ”, *TDVİA*, C. 3, Ankara 1991, s. 449.

1.1.4.2.2. Cân

“Ruh” anlamına gelen bu kelime, gönlün içinde yaşadığına inanılan bir varlıktır ve insanın yaşamını sürdürmesi buna bağlıdır.²⁴² Âşığın canı, çektiği eziyetler sebebiyle âdeta kıl kadar kalır:

Cânum tolaşurdı zülfüne ger
Olsa kıl ile benefşe deste (s. 79, Mus. II/3-6)

[Eğer menekşe kıl ile demet yapılacak olsaydı, canım senin saçına dolaşırdı.]

Âşığın canı, sevgilinin derdiyle kıl kadar kalmıştır. Menekşe çiçeği kıl ile bağlanamaz. Böyle olması durumunda âşığın kıl kadar kalmış olan canının, sevgilinin menekşe saçlarına dolaşması gerekir.

1.1.4.2.3. Kemend

“Uzaktaki bir kimseyi veya şeyi çekip yakına getirmek için atılan ucu ilmikli ip.”²⁴³ diye tanımlanan kemend, şu beyitte sevgilinin saçının benzetilene olmuştur:

İ nice biñ kulu bir kem kıl ile bende salar
Kemendi Hindû saçuñuñ ‘aceb dil-âver imiş (s. 170, G. LXXXVIII/4)

[Ey azıcık bir kıl ile binlerce köleyi bağlayan! Senin Hintli saçının kemendi ne acayip bir yiğitmiş!]

Sevgilinin saçları “bir kem kıl” olarak tavsif edilmiş ve bu saçlar bir kement gibi düşünülmüştür. Sevgili, binlerce âşığın gönlünü çalıp, tellerinde asılı bulunduran bu yürekli saçlarıyla, köleleri bağlayan bir cengaver gibidir. Beyitteki dil-âver kelimesi, hem yürekli; yiğit hem de gönül getiren (dil=gönül âver=getiren) anlamını çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır. O hâlde kemende benzeyen saçlarını salarak pek çok âşığın gönlünü cezbeden bir sevgili tasviri yapılmıştır.

1.1.4.3. Saçlar

Saç, şiirde sevgilinin en çok anılan güzellik unsurlarındandır. Şekli, kokusu ve rengi gibi çeşitli yönleri konu edilir. Sevgilinin saçları daima perîşandır. Kıvrım kıvrım ve dağınıktır. Şekli sebebiyle pîç ü tâb, târ u mâr, sınıklı, harâb, girih/ukde/ıkd/akd, halka ve çîn gibi kelimelerle anılır. Âşıkların gönlü sevgilinin saçının ucunda asılıdır. Saç, sevgilinin yüzünü sarar, örter. Sevgilinin saçı amber, sümbül ve misk kokar.

²⁴² Ahmet Atillâ Şentürk, “Can”, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, C. 2, OSEDAM Yayınları, İstanbul 2017, s. 353.

²⁴³ <http://lugatim.com/s/kemend> (Son erişim: 22.04.2018, 19:39)

Bilhassa miskten konu açıldığında Çin, Maçın ve Hıta gibi kelimelerle tenasüp sanatı yapılır. Güzel kokması sebebiyle muattar, muanber ve kalb-şiken diye tavsif edilir. Saba rüzgârı o saçın kokusunu taşır. Saç siyah renklidir ve siyahı çağrıştıran duhân, kara bağlanmış, yakıp kararmak, kara, zulm, gece, sevdâ, küfür gibi kelimelerle anılır. Saç kâfir olunca yüz imana eriştirir. Saçlar uzundur, uzun olması bakımından tatvîl, dırâz gibi kelimelerle birlikte kullanılır ve şâir saçtan bahsederken sözü uzatmak durumunda kalır.

1.1.4.3.1. Saçlar İle İlgili Genel Özellikler

“Bedeni süsleyen ve bittiği yerleri koruyan”²⁴⁴ kıllardandır. Kılların bir bölümü olan saçlar da basit organlardandır. Saçlar, baş derisini koruyarak vücudun tamamını süsler.²⁴⁵

Enîsü'l-Uşşâk yazarı Şerafeddîn Râmî, saçın üç bölüme ayrıldığını, bunlardan ‘mua‘akkad’ın Türk kızlarının saç örgüsü gibi olduğunu, ‘müca‘ad’ın çok kıvrıkcık, ‘müselsel’in ise birbirine girmiş zincirlere benzediğini söyler.²⁴⁶ Aynı eserde saç için çeşitli kelimeler kullanılsa da bunların arasında farkların olduğu belirtilmiştir. Buna göre:

“(…) yüzün çevresinde sanki gül bahçesinde halkalanmış yılan gibi görünen saça zülf denmiştir (...) kulak arkasından uzanarak güzellerin boyunlarına dolaşan saça gîsü denir (...) omuza dökülen saçın yüzü kapamaması için enseden bağlanan şekline turre denir. Sevgilinin belini bir kemer gibi saran o şeye mûy denilir. Ayrıca zincir gibi toprağa düşerek güzelin ayaklarına kadar uzanan o saça zülf denir. Zülf, nazlı güzellere özgüdür. Saç genel olarak mûy diye adlandırılır.”²⁴⁷

Sevgilinin saçları dağınık bir hâldedir ve bu durum “perîşan” sıfatıyla ifade edilir. Saçlar dağınık olduğu için saba rüzgârı o saçlara ulaştığı anda perişan olur, dağılır (s. 145, G. LIV/2). Saba rüzgârı sevgilinin saçlarına ulaşabildiğinden haberci olma vasfını taşır. Sevgilinin siyah ve perişan saçlarından haber verdiği için, siyahlığı ve dağınıklığı bünyesinde toplayan menekşe karalar bağlar (s. 203, G. CXXXVI/1). Saçlar bu dağınıklık sebebiyle karmaşayla özdeşleştirilir. Onun bir teli, Rum ülkesini yani Anadolu’yu karıştırmaya yeter (s. 245, G. CXCIX/2). Yine dağınıklık söz konusu edildiğinde tarağın o saçları açmaya muktedir olamayacağından bahsedilir (s. 187, G. CXII/2). Saçların karmaşık olması, akıl ve kıyas yoluyla halledilebilecek bir mesele

²⁴⁴ el-Reis Ebu Ali el Hüseyin İbn Sina El-Buhari, *a.g.e.*, s. 15.

²⁴⁵ el-Reis Ebu Ali el Hüseyin İbn Sina El-Buhari, *a.g.e.*, s. 15.

²⁴⁶ Mehtap Erdoğan, *Güzellik Unsurlarıyla Divan Şiirinde Sevgili*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013, s. 94.

²⁴⁷ Mehtap Erdoğan, *a.g.e.*, s. 93-94.

değildir (s. 189, G. CXV/3). Saçlar dağınık olması sebebiyle bazen ayva tüyleriyle birlikte anılır. Onların karışık ve harap hâli, âşığın durumunu özetlemektedir (s. 49, K. XII/6). Sevgilinin saç örgüleri düğüm düğüm görünmektedir. Bu düğümler âşığın canındaki düğümleri yani sıkıntılarını “Çivi çiviye söker.” sözünde olduğu gibi çözecektir (s. 78, Mus. II/1-7).

Ne haber virdi sabâ zülf-i perîşânuñ için

Ki benefşe kara yaslu görünür anuñ için (s. 203, G. CXXXVI/1)

[Saba rüzgârı dağınık saçlarından ne haber verdi de menekşe kara yaslı görünür?]

Saba rüzgârı sevgilinin saçlarının kokusunu taşır. Bu, onun saçlarından bir haber getirmektir. Sevgilinin saçları öyle güzel kokar ki, bu kokuyu alan menekşe yas tutar. Çünkü sevgilinin saçları menekşeden daha kara ve daha güzel kokuludur. Şâir, menekşenin siyaha çalan mor renkli olmasını güzel bir sebebe bağlamakta, yas tutarken siyah kıyafetler giyildiğine işaret etmektedir.

Saçlar kıvrım kıvrımdır; ancak bu hâl, âşığın kaygılanmasına neden olmaz; zira saçın yanında âşığın gözünü ve gönlünü aydınlatan güneş gibi yüzü vardır (s. 207, G. CXLII/1). Âşık sevgiliye kavuşma uğruna tıpkı onun saçlarının dağınık oluşu gibi işini gücünü dağıtıp yola koyulur (s. 190, G. CXVII/1; s. 177, G. XCIX/3). Âşığın nazarında varlık âlemi, sevgilinin saç teli kadar değerli değildir (s. 146, G. LV/5). Saçın kıvrım kıvrım oluşuyla yemin edilirken başın öne eğilmesi arasında ilgi kurulur. Saçların kıvrım kıvrım olması mütevaziliğini değil, inatçı olduğuna yemin ettiğini gösterir (s. 40, K. IX/18). Saçlar yüzün iki yanında ve başın yukarısında olması sebebiyle halka gibi sevgilinin yüzünü sarar (s. 222, G. CLXV/2).

Turrañuñ sınıklulandugı tevâzu‘dan degül

Veh nice ser-keşdür ol gösterdüğü peymânıdır (s. 40, K. IX/18)

[Saçının kıvrım kıvrım olması alçakgönüllülükten değildir; (o bu şekliyle) ne kadar inatçı olduğuna yemin etmektedir.]

Tevazu sebebiyle eğilmek, yemin ederken başını öne eğmek ve sevgilinin eğilmiş gibi görünen kıvrık saçları arasında benzerlik vardır. Sevgilinin saçları kıvrım kıvrım olmuştur; ancak bunu bir tevazu işareti olarak yapmamıştır. Bu hareket, onun ne kadar inatçı olduğuna yemin ettiğini gösterir. İnatçılık söz konusu olduğu için saçların kıvrım kıvrım olmasının yanında birbirine girmesi ve çözülmesinin zorlaşması da düşünülebilir. Bu durumda saçlar çözülmemek için inat eder gibidir.

Sevgilinin saçları uzundur. Bu uzun saçlar âşığın keder hikâyesini de uzatır. Bu durumda âşık, sonu gelmez bir hüzne boğulur (s.184, G. CVIII/7). Şâir sevgilinin ağzını andığı zaman şiiri dar kafiye olur. Bu durumda uzun saçlarını anınca sözü uzatmasına şaşmamalıdır (s. 201, G. CXXXII/3).

Kaçan kim yâd idem agzın düşer tar kâfiye şi'rüm

'Aceb mi zülfî vafında söze fikr-i dirâz itsem (s. 201, G. CXXXII/3)

[O (sevgilinin) ağzını ne zaman hatırlasam şiirim dar kafiye düşer (bununla birlikte ben de dara düşerim; o hâlde) onun saçını vasferken sözü uzatsam (buna) şaşılır mı?]

Şâir, şiir yazarken karşılaştığı bir zorluktan bahsetmekte, bunun sebebini de sevgilinin ağzıyla ilişkilendirmektedir. Buna göre şâir ne zaman sevgilinin ağzından bahsetse, şiiri 'dar kafiye' düşmektedir. Kâfiye-i teng de denen bu terim, şâirlerin kafiye bulmada çektikleri güçlüğü ifade eder. Uzun kasidelerde ve belli harflerde (sad, dad vb.) kafiye söylemek, böyle bir güçlüğü yol açar.²⁴⁸ Şiir yazmakta zorlanan şâirin kendisi de dara düşecektir. Sevgilinin ağzıyla dar kafiye arasında ilgi kuran şâir, sevgilinin saçından bahsederken düşüncelerini uzun tutmasına şaşılmayacağını ifade etmektedir. Zira sevgilinin saçları da uzundur.

Saçlar güzel kokusu sebebiyle de beyitlerde çokça ele alınır. Saçlar, âşıkların aklının ve gönlünün onun karşısında direnemeyeceği kadar güzel kokuludur (s. 239, G. CXC/3). Sevgili saçını taradıkça etrafa misk ve amber kokuları saçılır (s. 243, G. CXCV/3). Onun saçına ulaşan rüzgâr, estikçe etrafın güzel kokmasına sebep olur (s. 155, G. LXVII/1). O saçlardan bahsetmek bile etrafın kokulanması için yeterlidir (s. 234, G. CLXXXII/5; s. 234, G. CLXXXI/7). Âşık, saçların misk kokusunu seher rüzgârında bulmayı ümit eder (s. 246, G. CC/5). Saba rüzgârından, sevgilinin saçının kokusunu kendisine ulaştırmasını ister (s. 238, G. CLXXXVII/6; s. 124, G. XXV/3). Sevgilinin kokusunu taşıyan saba rüzgârı Şeyhî'yi de ihmal etmez ve o amber kokusunu Şeyhî'ye de ulaştırır (s. 246, G. CCI/7; s. 141, G. XLVIII/7). O güzel koku âşığa ulaştığı an, bu koku onun uzun süre hoşça vakit geçirmesini sağlar (s. 144, G. LII/4).

Saçlar siyahlığı ve güzel kokusu bakımından miskle ilişkilendirilir. Sevgilinin saçlarından geçerek Hoten'e giden rüzgâr, dönüşte âşığa hediye olarak misk kokusu getirir (s. 246, G. CCI/6). Sevgilinin amber kokulu saçı kıvrım kıvrım olunca, orada Çin ve Maçin'den yani oranın ünlü miskinden bahsetmek hata olur (s. 201, G. CXXXIII/2).

²⁴⁸ M. A. Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye*, 8. baskı, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2014, s. 266.

Saba rüzgârı can bağışlayıcı, doğayı tazeleyici etkisini sevgilinin saçlarına borçludur (s. 202, G. CXXXV/1). Âşığın gönlü sevgilinin misk kokulu saçlarını gördüğü an perişan olur, hatalara düşer (s. 217, G. CLVI/6). Etrafta misk kokusu varsa ya Hoten’de bir ceylanın nefesi açılmış ya da sevgili saçlarını çözmüş olmalıdır (s. 223, G. CLXVI/2).

Mu‘anber saçun ol yirde ki zülfin halka-çîn eyler

Sabâ ger dem ura anda hatâdur Çîn ü Mâçîn’den (s. 201, G. CXXXIII/2)

[Senin amber kokulu saçının, kendisini kıvrım kıvrım yaptığı yerde, eğer saba rüzgârı Çîn ve Maçîn’den bahsederse (bu bir) hatadır.]

Sevgilinin amber kokan saçları kıvrım kıvrımdır. Bu durumda anlatılacak tek güzellik sevgilinin saçıdır. Saba rüzgârı böyle bir durumda, Çîn ve Maçîn ülkelerinden bahsederse hata etmiş olur. Ayrıca hatâ kelimesi ihâm-ı tenâsüp yoluyla Hoten’e işaret etmektedir.

Sevgilinin saçının siyah rengi de beyitlerde çokça konu edilmiştir. Sümbül, rengini sevgilinin saçından almıştır (s. 243, G. CXCVI/4). Sevgilinin saçlarını düşünerek âh edenlerin âhının ateşi, her yeri tıpkı onun saçları gibi siyah yapmak için yakıp karartır. Bu kararan yerler aynı zamanda misk ve amber kokacaktır (s. 141, G. XLVIII/3). Sevgilinin saçını ve yüzünü hayâl eden âşık alevli âhlar eder. Bu durumda âhın dumanı saçın siyahlığını karşılar (s. 218, G. CLVIII/3). Saçlar, siyahlığı bakımından karalar bağlamış biri gibi tasavvur edilir (s. 226, G. CLXXI/5) ve bu hâl âşığın sabrını ve kararını yok eder (s. 166, G. LXXXIII/1). Saçlar siyahlığı yani zulmeti ve dolayısıyla zulüm kelimesini çağrıştırır. Bunun karşısında ise adalet ve rahmetle bağdaştırılan sevgilinin yüzü vardır (s. 223, G. CLXVII/1).

Saç, siyahlığı sebebiyle “sevdâ (siyah, kara)” kelimesiyle birlikte kullanılır. Beyitlerde âşıklık sebebiyle artan hılt olan sevdâyâ da işaret edilir (s. 156, G. LXIX/2; s. 209, G. CXLV/5). Sevdâ hıltının artması psikolojik hastalıklara, bilhassa deliliğe sebep olur. Bu durum sevgilinin saçıyla ilişkilendirilerek konu edilir (s. 182, G. CV/2). Delilerin aynı sözleri tekrarlaması gibi Şeyhî de sürekli sevgilinin saçından bahseder (s. 135, G. XL/7). Âşıktaki sevdâ hıltının artmasını sevgilinin saçları engelleyemez. Bilakis saçlar sevdâyı daha da artırır (s. 201, G. CXXXIII/5). Saça olan ilgi sebebiyle artan sevdâ hıltının etkileri, sonunda âşığın ölümüne sebep olacak kadar kuvvetlidir (s. 164, G. LXXX/2).

Sabr u karârumı komadı zülfüñ ü gözüñ

Baglanuban bu kara geyüben ol ala(y)ı

(s. 226, G. CLXXI/5)

[Saçın bu kararı bağlanıp, gözün de o elayı giyinince sabrımı ve kararımı bırakmadılar.]

Sevgilinin saçlarını siyah, gözlerini de ela kıyafet giyinmiş biri olarak tasavvur eden şâir, siyah saçların ve elâ gözlerin kendisinin sabrını yok ettiğini söylemiştir. Âşığın sevgiliye kavuşma konusunda sabrı kalmamıştır.

Saç örgülerinin zincir gibi olması, delilerin zincire vuruluşunu (s. 187, G. CXII/1) ve Leyla ile Mecnun hikâyesinde Mecnun'un durumunu akla getirir (s. 128, G. XXX/5).

Küfrün örtme anlamı taşıması sebebiyle saç kâfir olarak nitelenir. Küfrün imanı örtmeye çalışması gibi sevgilinin saçı da yüzünü örter (s. 130, G. XXXIII/6). Bazen sevgilinin dağınık saçlarının ay gibi parlak yüzünü örtmesi, ay tutulması olarak yorumlanır (s. 141, G. XLIX/3). Saçın küfürle ilişkilendirilmesi, âşığın dinden çıkarak kâfir olmasına neden olur (s. 131, G. XXXV/2). Bazen de saç insanı yoldan çıkarıp küfre düşmesine neden olurken, yüz doğru yolu göstererek onu imana eriştirir (s. 126, G. XXVII/4; s. 236, G. CLXXIV/5; s. 241, G. CXCII/4). Âşık, sevgilinin saçının küfrünü (siyahlığını, örtücü saçını) kendisine iman edinmiş, onu kendi dini bilmiştir (s. 235, G. CLXXXIII/5). O kâfir saç için canından vazgeçer (s. 232, G. CLXXVIII/7; s. 154, G. LXVI/3). Saç, müslümanlığıyla övünen zahidi de hristiyan din adamı olan rahibi de imanından eder (s. 212, G. CL/5).

Saçuñ küfrin yüzüñ nûrın görürse zâhid ü râhib

Bu mescidden diye yâ hâ vü ol büt-hânedan yâ hû

(s. 212, G. CL/5)

[Saçının kâfirliğini ve yüzünün nurunu sofı ve rahip görse; biri mescitten 'yehho' diğeri kiliseden 'Yâ Hû' der.]

Saçın karalığıyla küfür, yüzün aydınlığıyla iman arasında ilişki kurulmuş ve sofıyla rahibin, saçı ve yüzü gördüklerinde coşacakları ifade edilmiştir. Beytin başındaki "saçuñ küfrin" ifadesi saçın kara oluşunun yanında isyan anlamını da hatırlatacak şekilde tevriyeli kullanılmıştır. Yüzle saç, küfürle iman tezatına bina edilen beyit yine bir tezatla son bulmaktadır. Buna göre sevgilinin güzelliği karşısında sofı, mescitten yehho; rahip ise kiliseden Yâ Hû diyecektir. Yâ hâ (yehho) hristiyanlara özgü bir sevinç

çılgılığı olduğundan²⁴⁹ bunu söyleyen sofu da aman “Aman yâ Rabbi!”²⁵⁰ diyen rahip de kendi dinlerinden çıkmış olacaktırlar.

Rüzgârın esip sevgilinin saçlarını dağıtması, şâirin hayâl dünyasına fazlaca tesir etmiştir. Saba rüzgârının, sevgilinin saçından geçip gitmesi, onun zincire benzeyen örgülü saçlarına dolanmaktan korkup kaçması olarak yorumlanır (s. 86, Mus. III/3-2). Esintinin, başı dönmüş gibi bir o tarafa, bir diğer tarafa gidişi, şâirin nazarında sevgilinin saçının hevesine kapılmasından dolayıdır (s. 108, G. IV/7).

Âşığın gönlü sevgilinin saçının ucunda takılıdır (s. 127, G. XXIX/1). Seher rüzgârı esip sevgilinin saçlarını dağıtınca, âşık bunu “rüzgârın, sevgilinin saçlarını taraması” olarak yorumlar. Bu durumda âşığın gönlü ve canı o tarağın dişleri olur (s. 131, G. XXXV/3). Gönlün, sevgilinin saçına kavuşma hevesine düşmesi, onun için en büyük felakettir ve bundan daha büyük bir keder olamaz (s. 170, G. LXXXIX/3). Sevgilinin saçını kendisine yer edinmiş olan gönül, gurbette şehir şehir gezen ve mescitlerde konaklayan biri gibi bazen de sevgilinin kaşında kalmak ister (s. 195, G. CXXIV/4). Âşığın kıpır kıpır olan gönlü ancak sevgilinin saçıyla sakinleşir (s. 174, G. XCIV/2).

Âşık, sevgilinin saçına asla dokunamaz; zira bu durum sevgilinin öfkesine sebep olur (s. 143, G. LI/1). Sevgilinin saçı, güneşin kendisine kavuşma arzusundan dolayı yanmaması için gölgesiyle güneşi himaye eder (s. 241, G. CXCII/2).

Göynürdi şevki tâbına hüsniñüñ âftâb

İtmese zülfi sâyesi lutf u himâyeti

(s. 241, G. CXCII/2)

[Onun saçının gölgesi iyilik etmese ve korumasa, güneş onun güzelliğinin arzusunun hararetinde yanardı.]

Sevgilinin yüzü güneşten daha güzeldir ve güneş ona imrenmekte, o yüze ulaşmayı şiddetle istemektedir. Ancak güneş o yüzü bir kez görse yanacaktır. Sevgilinin saçı, yüzünü örterek aslında güneşi himaye etmekte, gölgesiyle onun yanmasını engellemektedir.

1.1.4.3.2. Saçlar İle İlgili Benzetmeler

Divanda saçlar çeşitli benzetmelere konu olmuştur. Bazen bir kokuya, nesneye, kişiye benzetilen saç bazen de bir bitkiye ya da hayvana benzetilmiştir. Kokusu

²⁴⁹ Ahmet Atillâ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 24.

²⁵⁰ Ahmet Atillâ Şentürk, *a.g.e.*, s. 24.

sebebiyle anber, misk, nâfe, nesîm; dini kavramlarla ilişkilendirildiğinde zünnâr, haç, tesbih; nesnelere ‘asâ, dâm, kemend, zincîr, gûl, resen, çenber, bend, pâ-y-bend, perçem; kişi olarak ele alınabilecek Hindû, Habeşî ve perdedâra benzetilmiştir. Sünbül ve menekşe özellikle renkleri bakımından saça benzetilir. Hayvanlardan mâr ve tâvûsla benzerlik kurulan saç, harflerden dâla benzer ve âşığın canı da yine sevgilinin saçı gibidir.

1.1.4.3.2.1. ‘Anber/Misk

Sevgilinin saçları kokusu ve rengi sebebiyle amber ve miske benzetilir. Amber, “Okyanusların çeşitli kesimlerinden toplanan güzel kokulu bir madde”dir.²⁵¹ Okyanusların yüzeyinde topaklar hâlinde, bazen de büyük kütleler hâlinde bulunur. Siyaha yakın gri, kirli siyah ya da bu ikisinin karışımı renklerde, balmumu kıvamındadır. Amberin nasıl oluştuğuyla ilgili çeşitli efsaneler varsa da amber, ada balığı da denilen bir çeşit balının bağırsaklarında oluşan bir sindirim artığıdır. Eskiden, ihtiyarlık hastalıklarına iyi gelmesi sebebiyle tıpta macun ve ilaç yapımında, merhem ve koku üretiminde kullanılmıştır. Bunun dışında tesbih ve takı yapımında kullanılmış, çubuk hâline getirilerek tütsü olarak kullanılmıştır. Sargon Erdem, hamur hâline getirilmiş amberi, kadınların yapma ben olarak kullandığını aktarır. Bunlar dışında amberden, kokusunun içine konulan maddeye geçmesi için kase, fincan ve tabak gibi çeşitli eşyaların yapımında da yararlanılmıştır. Ayrıca amber zenci kadınlara ve hadım edilmiş kölelere isim olarak verilmiştir. Edebiyatımızda sevgilinin nefesi, saçı, sakalı, ayağının tozu, kaşları ambere benzetilmiştir.²⁵²

Misk ise, aynı isimli bir geyik cinsinin erkeğinden elde edilen güzel kokulu bir maddedir. Aslen misk, hayvanın dişileri etkilemek ve kendi bölgesini belirlemek için salgıladığı bir maddedir. Siyaha yakın parlak renkli ve keskin kokuludur. Parfüm olarak kullanılmasının dışında eski tıpta çeşitli hastalıkların tedavisinde de miskten yararlanılmıştır. Miski eski Arap kadınların yataklarına sürdükleri, ölünün kefenlenmesi sırasında miskten yararlanıldığı ve Hz. Muhammed’in kokusuyla miskin bağdaştırıldığı bilinmektedir. Misk geyiği dışında, ucuz olması sebebiyle başka hayvanlardan da elde edilmektedir. On çeşidinin olduğu belirtilen miskin en kalitelisi İslam müelliflerine göre

²⁵¹ Sargon Erdem, “Amber”, *TDVİA*, C. 3, Ankara 1991, s. 7.

²⁵² Sargon Erdem, a.g.m., s. 7-8.

Tibet miskidir. Edebiyatımızda misk, sevgilinin saçları, kaşları ve benleriyle birlikte kullanılır.²⁵³

Lebüñ yâkûtı renginden düzilmiş goncenüñ la‘li
Saçuñ müşgi gubârından yazılmış hattı reyhânuñ (s. 178, G. C/4)

[*Goncanın dudağı senin dudağının yakutunun renginden düzenlenmiş, reyhanın ayva tüyleri de senin saçının miskinın tozundan yazılmıştır.*]

Yâkût, gubâr, hat, reyhân gibi hat sanatına ait kelimelerin tenasüplü olarak kullanıldığı beyitte sevgilinin saçı misk gibi düşünülmüş, tüylü ve güzel kokulu bir bitki olan reyhanın üzerindeki tüylerin sevgilinin misk gibi olan saçlarının tozundan yazıldığı ifade edilmiştir. Eskiden mürekkep imal edilirken misk tozundan yararlanılırdı.²⁵⁴ Beyitte bu realiteye telmih yapılmıştır.²⁵⁵

1.1.4.3.2.2. ‘Asû

Asa, “Çeşitli din ve kültürlerde kudret ve otorite ile dinî-sihri gücün sembolü sayılan sopa, değnek.”²⁵⁶ tir. Sevgilinin saçı şekil itibariyle bir değneğe benzetilir. Bu değnek bazen Musa’nın asası olur:

İ‘câza saçuñ ‘asâ-yı Mûsî
İhyâda lebüñ Mesîh-i Meryem (s. 81, Mus. II/5-4)

[*(Ey Sevgili!) Saçın âciz bırakma konusunda Musa’nın asâsı, dudağın -da- can başışlama konusunda Meryem -oğlu- İsa gibidir.*]

Musa’ya (as.) peygamberlik mucizesi olarak verilen asa, onun peygamberliğinden önce kendi dilinden şöyle tanımlanmaktadır: “O, benim asamdır, dedi, ona dayanırım, onunla davranışlarım yaprak silkelim; benim ona başkaca ihtiyaçlarım da vardır.”²⁵⁷ Günlük ihtiyaçları için kullandığı asa, Allah’ın kendisine onu yere atmasını emretmesiyle, bir yılanı dönüşmüş, sonrasında Firavun’un sihirbazlarına karşı kullandığı silahı olmuştur. Beyitte onun asasının, sihirbazları âciz bırakması hatırlatılarak sevgilinin saçı Musa’nın

²⁵³ Turhan Baytop, Nebi Bozkurt, “Misk”, *TDVİA*, C. 30, Ankara 2005, s. 181-182.

²⁵⁴ Mahmud Bedreddin Yazır, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, II. Kısım, hzl. Uğur Derman, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1974, s. 184.

²⁵⁵ Saçın misk ve ambere benzetildiği diğer beyitler: s. 225, G. CLXIX; s. 202, G. CXXXV/4; s. 148, G. LVIII/2; s. 245, G. CXCIX/3.

²⁵⁶ Ömer Faruk Harman, “Asâ”, *TDVİA*, C. 3, Ankara 1991, s. 449.

²⁵⁷ Kur’ân-ı Kerim, Tâ-hâ, 18.

(as.) esasına benzetilmiştir. Asanın sihribazları âciz bırakması gibi sevgilinin saçları da âşıkları âciz bırakmıştır.²⁵⁸

1.1.4.3.2.3. Bend

“Bağ, bağcık”²⁵⁹ anlamına gelen bu kelime, şiirde sevgilinin saçlarına benzetilerek kullanılır. Âşığın deli gönlü, sevgilinin bende benzeyen saçlarına bağlanmıştır. Saba rüzgârı, âşığın durumuna düşüp, sevgilinin saçlarına bağlanmaktan korkar:

Zülfüñ ziyâretine sabâ her seher gelür
Korkar tolaşa bendine turmaz kaçır gider (s. 86, Mus. III/3-2)

[Saba, her seher vakti senin saçını ziyaret etmeye gelir; (ancak) senin saçının örgüsüne dolanmaktan korktuğu için durmayıp kaçır gider.]

Rüzgârın esip bir yerde durmamasını şâir güzel bir sebebe bağlamıştır. Saba rüzgârı, her seher sevgilinin saçlarının arasından esmek istemekte; fakat o zincir gibi olan saçlara takılmaktan korktuğu için durmayıp kaçmaktadır.²⁶⁰

1.1.4.3.2.4. Cân

“Bedenin canlılığını sağlayan unsur”dur.²⁶¹ Varlığı bilinen soyut bir kavramdır ve “lâ mekânî” olarak nitelenir. Bir gün elden gideceği, yitirileceği için kuşa ve çeşitli kuş türlerine benzetilir. Âşığın en değerli varlığı, canıdır ve canını sevgili uğruna feda etmekten çekinmez.²⁶² Aşağıdaki beyitte sevgilinin saçlarının, âşığa can bağışladığı ifade edilmiştir:

Mahz-ı cândur saçı çinin bilürem itme hatâ
Dime teşbîh ideyin müşğ-i Hotendür kohusu (s. 239, G. CXC/2)

[Bilirim ki onun saçının kıvrımı, canın ta kendisidir; onun kokusunu Hoten miskine benzeteyim diyerek hata etme.]

Âşığın canı sevgilinin saçında takılı olduğundan, o saç artık canın ta kendisidir. Yani âşığın hayatı sevgilinin saçına bağlıdır. Bu sebeple saçları Hoten miskine benzetmek

²⁵⁸ Gûy u çevgânın hatırlatılarak saçın asaya benzetildiği bir başka beyit için bk.: s. 224, G. CLXVII/6.

²⁵⁹ Yaşar Çağbayır, “Bend”, *Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s. 184.

²⁶⁰ Şu beyitte de saç bende benzetilmiştir: s. 79, Mus. II/3-9.

²⁶¹ Mustafa Uzun, “Can”, *TDVİA*, C. 7, Ankara 1993, s. 138.

²⁶² Mustafa Uzun, a.g.m., s. 138.

büyük bir hata olacaktır. Beyitteki saç, çîn, hatâ, müşğ ve Hoten kelimeleri arasında tenasüp sanatı vardır.

1.1.4.3.2.5. Dâl

Sevgilinin saçı, uçlarının kıvrık olması sebebiyle dâl harfine benzetilir. Aynı zamanda dâl kelimesinin ‘delil’ anlamı da çağrıştırılır.

Hâlüm müşevveş olduğına dâldür sacuñ

Ol ‘ayn-ı fitne oldı bu hâlũñ karfinesi (s. 236 G. CLXXXV/5)

[Hâlimin karışık olduğunun delili senin saçlarındır; o fitnenin ta kendisi olan saçın bu durumun ipucu oldu.]

Beyitte sevgilinin saçları, âşığn ne durumda olduğunun delili olmuştur. ‘Dâldür saçun’ ifadesi ise dâl harfine benzediğine işaret etmektedir.

1.1.4.3.2.6. Dâm

Tuzak anlamına gelen bu kelime, sevgilinin saçlarıyla ilişkilendirilir. Âşığn canı bir kuş gibidir. Sevgili, saçlarını tuzak, benlerini de dane gibi kullanarak âşığn canını avlar. Aşağıdaki beyit bu durumun güzel bir örneğidir:

Andan berü ki dâne vü dâm oldı zülf ü hâl

Ol âstâne cân kuşına âşiyânedür (s. 127, G. XXX/2)

[Saç ve ben, tuzak ve tohum olduğundan beri o eşik can kuşuna yuvadır.]

Sevgilinin saçları, âşıkların can kuşunu yani gönüllerini avlamak için kullandığı bir tuzaktır. Yanağındaki ben de bir buğday tanesinin kuşu kandırması gibi âşıkları kandıran bir unsurdur. Âşık, o tuzağa düştüğünden itibaren onun yuvası artık sevgilinin eşiğidir. Beyitte, Anadolu’da hâlen uygulanan, çocukların insan saç ve buğday tanelerini kullanarak kuş avlamasına işaret vardır.²⁶³

1.1.4.3.2.7. Habeşî

Habeşistanlı demek olan Habeşî kelimesi, bu halkın siyahî olması sebebiyle şiirde sevgilinin saçına benzetilerek kullanılır.²⁶⁴ Aşağıdaki beyitte de böyle bir benzetme söz konusudur:

²⁶³ Saçın tuzağa benzetildiği başka beyitler için bk.: s. 82, Mus. II/6-3; s. 106, G. I/3.

²⁶⁴ İskender Pala, “Habeş”, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, 24. bs., İstanbul 2014, s. 119.

Nice sîmîn-ten olur tâze semendür kohusu

Saçı çîni Habeşî müşg-i Hoten'dür kohusu

(s. 243, G. CXCVI/1)

[Saçının kıvrımı, Hoten miski kokan bir Habeşli, kendisi de taze yasemin kokulu olan (sevgili) nasıl (böyle) gümüş tenlidir?]

Sevgilinin teni taze yasemin gibi kokar ve beyazlığı sebebiyle gümüş gibidir. Onun saçları simsiyahtır. Bu sebeple siyahi olan Habeşistanlılara benzer. Kokusu da Hoten miskidir. Şâir, sevgilinin simsiyah saçlarıyla bembeyaz tenini aynı beyitte zikrederek tezat sanatı yapmıştır. Sevgilinin bu kadar siyah saçlarına karşın teninin gümüş gibi beyaz olması, şâiri hayrete düşürür.

1.1.4.3.2.8. Haç

Hristiyan inancına göre Hz. İsa olduğuna inanılan kişinin çarşıdaki durumunu sembolize eden figürdür. Şeyhî, divanında bir beyitte sevgilinin saçını salibe yani haça benzetmiştir:

Sucûd iderdi ayagina küfr ü dîn ehli

Yüzini Ka'be vü zülfin salîbe benzettüm

(s. 195, G. CXXIV/3)

[Onun ayağına kâfirler ve müminler secde ederdi (bu sebeple) onun yüzünü Kabe'ye, saçını da haça benzettim.]

Hristiyanlar haça çok fazla saygı gösterdikleri ve ibadetlerini onun önünde yaptıkları için²⁶⁵ şâir, onların bu durumunu haça secde etmek olarak düşünmüş, Müslümanların Kabe'ye doğru secde etmeleri bilgisini de kullanarak sevgilinin yüzünü Kabe'ye, saçını da haça benzetmiştir. Çünkü Müslümanlar ve kâfirler onun yüzüne ve saçına secde etmektedir.

1.1.4.3.2.9. Hind

Sevgilinin saç ve beni, Hintlilerin siyah tenli olması sebebiyle Hind'e benzetilir.²⁶⁶ Saçı ve yüzü, renk bakımından tezat teşkil eder:

Zülf-i müşgîni gör ol 'ârız-ı kâfûr üzere

Düşmiş ol resme mu'ârız nite kim Hind ile Rûm

(s. 200, G. CXXXI/2)

[O kâfur kokulu yanak üzere misk kokulu saç gören, Hint ile Rum ülkelerinin her zamanki gibi savaşa düştüğünü (sanır).]

²⁶⁵ Mahmut H. Şakiroğlu, "Haç", *TDVİA*, C. 14, Ankara 1996, s. 524.

²⁶⁶ İskender Pala, "Hind", *a.g.e.*, s. 209.

Sevgilinin yüzü Rum ülkesi, saçı ise Hindistan'dır. Saçlar, yüzün üzerine düşmüştür. Şâir, bu durumu iki ülkenin savaşı gibi yorumlamıştır.

1.1.4.3.2.10. Hindû

Hindistanlı anlamına gelen bu kelime, sevgilinin saçını ve benini karşılamak için kullanılır. Aşağıdaki beyitte de sevgilinin saçları Hindû'ya benzetilmiştir:

Yüzün enver sözün şekker gözün 'abher özüñ server

Boyuñ 'ar'ar bûyuñ 'anber dişün gevher saçun Hindû (s. 211, G. CXLVIII/4)

[(Ey Sevgili!) Senin yüzün nurludur, sözün şeker, gözün nergis (gibidir/elâdır ve) kendin yücesin; boyun servi, kokun amber, dişin inci, saçın Hintli (gibidir).]

Sevgilinin güzellik unsurlarının sıralandığı beyitte saçlar, siyahlığı sebebiyle Hintli olarak tasavvur edilmiştir.

1.1.4.3.2.11. Kemend

“Uzaktaki bir kimseyi veya şeyi çekip yakına getirmek için atılan ucu ilmikli ip” ve “İdam için kullanılan yağlı kayış”²⁶⁷tır. Sevgilinin saçıyla ilişkilendirilir.

Meydân-ı 'ışk içinde cân kim terk iden Mansûr olur

Gönlüm “ene'l-hak” dir ise zülfinde ber-dâr eyleyem (s. 193, G. CXXI/4)

[Aşk meydanı içinde her kim canını terk ederse Mansur olur; (eğer) gönlüm “ene'l-Hak” derse onun saçında -gönlümü- asayım.]

Mansûr ya da Hallâc-ı Mansûr, Abbâsi halifesi Muktedir döneminde dine ters düşen sözleri sebebiyle çeşitli işkencelerden sonra asılan ve tasavvufta Allah yolunda canını feda etmeyi göze alan bir kişi örneğidir.²⁶⁸ Şâir, bu bilgiyi kullanarak gönlüyle Mansûr, sevgilinin saçıyla da Mansûr'un asıldığı ip arasında benzerlik kurmuştur. Bu durumda gönlü “ene'l-Hak” derse, âşık gönlünü sevgilinin saçına asacaktır. Zira aşk meydanında canından vazgeçen Mansûr gibi asılacaktır.²⁶⁹

²⁶⁷ <http://lugatim.com/s/KEMENT%E2%80%9393KEMEND> (Son erişim: 08.08.2017, 16:18)

²⁶⁸ Ahmet Atillâ Onay, “Mansûr”, *a.g.e.*, s. 318.

²⁶⁹ Saçın kemende benzetildiği diğer beyitler şunlardır: s. 129, G. XXXII/3; s. 245, G. CXCVIII/5; s. 170, G. LXXXVIII/4; s. 173, G.XCIII/4; s.216, G. CLV/8.

1.1.4.3.2.12. Menekşe

Klasik Türk şiirinde “kokusu, koyu rengi, boyunun eğriliği ve şekli”²⁷⁰ yönünden konu edilen menekşe, aşağıdaki beyitte sevgilinin saçlarının benzetilene olmuştur:

Benefşe zülfüne her dem hezâr ahsent iy meh-rû

Kim aña sünbül ü ‘anber gulâm olmuş eli baglu (s. 211, G. CXLIX/1)

[Ey Ay Yüzlü Sevgili! Sümbülün ve amberin kendisine eli (kolu) bağlı köle olduğu menekşe saçına, her an binlerce bravo!]

Sevgilinin menekşe saçları, güzelliği ve kokusuyla sünbül ve amberi geçmiştir. Onun bu üstünlüğü sebebiyle sünbül ve amber sevgilinin saçına eli bağlı bir köle olmuştur. Beyitte kölelerin boyunlarından ya da ellerinden bağlandıklarına telmih yapılmıştır.

1.1.4.3.2.13. Nâfe

Şâir, divanda bir beyitte sevgilinin saçını, yine misk ile ilgili olan ve miskin içinde bulunduğu keseye yani nâfeye benzetmiştir.

Sabâ çü zülfüne ugrar geçer ‘abîr saçar

Meger k’o nâfe-i müşg-i Hoten mu ‘anber imiş (s. 170, G. LXXXVIII/6)

[Saba rüzgârı senin saçına uğrayıp geçince güzel koku saçar; meğer o Hoten’in misk nefesi (gibi olan saçın) amberliymiş.]

Saba rüzgârı sevgilinin saçına uğrayıp geçmiş ve etrafa ‘abîr denilen güzel kokuyu saçmaya başlamıştır; çünkü sevgilinin nâfe gibi olan saçı kokuludur ve ona uğrayan muhakkak o kokudan nasiplenir. Beyitte ayrıca “uğrar geçer” ifadesinin hemen ardından “‘abîr” kelimesi kullanılarak, ‘abîr kelimesinin kök anlamı olan “bir suyun öte yakasına geçmek”²⁷¹ hatırlatılmıştır.

1.1.4.3.2.14. Nesîm

Esinti anlamına gelen nesîm, sevgilinin saçının kokusunu taşır. Şu beyitte sevgilinin saç bizzat nesîme benzetilmiştir:

Zülfün nesîme beñzer hoş-bûy ider hevâyı

Kim toldı cân dimâğı uş bûy-ı âşinâyî (s. 230, G. CLXXVI/1)

²⁷⁰ İskender Pala, “Menekşe”, *a.g.e.*, s. 305.

²⁷¹ <http://lugatim.com/s/AB%C4%B0R> (Son Erişim: 08.08.2017, 16:17)

[Saçın, esinti gibi havayı hoş kokulu yapınca; can dimağı bu tanıdık kokuyla doldu.]

Sevgilinin saçı havayı kokulandırmış, bu koku âşığa tanıdık gelmiştir. Çünkü sevgilinin saçından önce onun kokusunu nesîm/esinti âşığa ulaştırmıştır. Her ikisi de havaya güzel koku yaydığı için şâir, sevgilinin saçını nesîme benzetmiştir.

1.1.4.3.2.15. Pây-bend

Pây-bend ya da pâ-bend, “At vb. hayvanların yürümesine engel olmak için ayaklarına vurulan bağ, köstek”²⁷²tir.

Cânuma pâ-y-bend ipüp zülfi selâsilin direm
Şükr ki bu delü gönül buldı belâya dest-res (s. 169, G. LXXXVII/2)

[Onun saçının örgülerini canıma pranga yapıp ‘Deli gönül belaya ulaştığı için şükürler olsun!’ derim.]

Sevgilinin saçları, esirlerin ya da hayvanların bağlandığı bir ayak bağı gibi düşünülmüştür. Âşık, o saçı pranga edinince bu onu zora sokmaz, bilakis belaya kavuştuğuna şükreder.

1.1.4.3.2.16. Perçem

Pakalın, perçem maddesinde alında ve başın tepesinde bulunan saçlara bu adın verildiğini ve eskiden bayrak ve mızrakların uçlarına takılan püsküllere de perçem denildiğini aktarır.²⁷³ Şeyhî, perçemin bu iki kullanımını da çağrıştıracak şekilde şu beyitte sevgilinin saçlarını bayrakların üzerine takılan perçeme benzetir:

Hâlûñ varak-ı cemâle nokta
Zülfüñ ‘alem-i celâle perçem (s. 81, Mus. II/5-5)

[(Ey Sevgili!) Senin benim, güzellik sayfasına nokta, saçın da yücelik bayrağı(nın tepesine) püsküldür.]

Sevgili cemâl ve celâl sıfatlarına sahiptir. Beni ve saçı da bu sıfatların bir tecellisi gibidir.

1.1.4.3.2.17. Perdedâr

Eskiden padişahın ya da yüksek rütbeli kimselerin günümüz tabiriyle çalışma ofislerinin kapısında perde olur ve bu perde başında bir görevli beklerdi. Perdedâr ya da

²⁷² <http://lugatim.com/s/P%C3%82BEND%E2%80%93P%C3%82YBEND> (Son erişim: 08.08.2017, 16:19)

²⁷³ Mehmet Zeki Pakalın, “Perçem”, *a.g.e.*, C. 2, s. 771.

perde çavuşu bu görevliler için kullanılan bir terimdir.²⁷⁴ Şu beyitte şâir, sevgilinin yüzünü örten saçları perdedâr olarak nitelendirmiştir:

Perdedâr olduğün gün yüzüne zülfüñ gibi
Subha dek kılır giceyi tîr-bârân gözlerüm (s. 199, G. CXXIX/7)

[Gözlerim, güneş gibi olan yüzüne, saçın gibi kapı görevlisi olduğu için sabaha kadar geceyi ok yağmuruna tutar.]

Beytin temelinde güneşin batışı ve gecenin başlangıcı tasvir edilmiştir. Şâir bunu başka bir bağlamda değerlendirmiş, sevgilinin güneş gibi güzel yüzünü, perdedâr görevi gören saçının örttüğünü ifade etmiştir. Bu durumda âşık, sevgilinin yüzünü göremez ve gece boyu ağlar. Âdeta geceyi gözyaşlarıyla ok yağmuruna tutar. Beyitten perdedârların ok kullandığı da anlaşılmaktadır. Ayrıca beyitteki “gözlerüm” ifadesi, “gözetlerim” manasında da düşünülebilir. Bu durumda âşık, sabaha kadar sevgilinin kapısını gözetlemekte, bekçi misali o kapıda beklemektedir.

1.1.4.3.2.18. Resen ve Çember

İp ve çember, cambaz ya da hokkabaz denilen gösteri ustalarının kullandığı malzemeler arasındadır. Cambazların, etrafında keskin bıçakların olduğu çemberlerin içinden geçerek gösterilerini icra ettikleri, bununla kalmayıp ipe asılarak çeşitli hareketler yaptıkları bilinmektedir.²⁷⁵ Ancak aşağıdaki beyitte el çabukluğuyla bir nesneyi bazen ip bazen de çember şekline sokabilen bir hokkabaz tasvir edilmiştir:

Hey ne çâbük-bâzdur hindû beñüñ kim zülfüñi
Gâh urur müşgîn resen geh ‘anberîn çember düzer (s. 125, G. XXVI/3)

[Senin Hintli benin, saçını bazen miskten bir ip, bazen de amberden bir çember yapan bir hokkabazdır.]

Sevgilinin beni, el çabukluğuyla insanları şaşırtan bir hokkabaz gibi tasavvur edilmiştir ve siyah olduğu için Hintlidir. Ben, sevgilinin saçını el çabukluğuya bazen bir ip şekline, bazen de bir çember şekline sokar. Gösterinin malzemesi saç olunca, bu saç ya misk ya da amber kokar.

²⁷⁴ Mehmet Zeki Pakalın, “Perde Çavuşu”, *a.g.e.*, C. 2, s. 771.

²⁷⁵ Ahmet Atillâ Şentürk, “Çemberden Geçmek”, *a.g.e.*, s. 500-501.

1.1.4.3.2.19. Sünbül

Sünbül de tıpkı menekşe gibi sevgilinin saçı ile ilişkilendirilir. Kokusu, şekli ve rengi itibariyle sevgilinin saçına benzer.²⁷⁶ Aşağıdaki beyitte sevgilinin saçı yeni açmış bir sümbüle benzetilmiştir:

Zülfi vü hâlin her ki göre dir
Sünbül-i ter şu fülüle düşdi (s. 226, G. CLXXII/3)

[Saçını ve benini kim görse, “Taze sümbül şu bibere düştü.” der.]

Sosyal bir olay dil malzemesi olarak kullanılarak sevgilinin güzellik unsurları vasfedilmiştir. Beytin sosyal arka planında evlenmiş; ancak halk tarafından birbirlerine uygun görülmeyen, yakıştırılmayan bir çift vardır. Beyitte bu çift sevgilinin saçı ve benidir. Saçın ve benin birbirine bu kadar yakın olduğunu gören herkes, taze sümbül gibi olan saçın, bula bula bu karabiber gibi olan beni bulduğunu söyleyecek ve bu durumu kınayacaklardır.²⁷⁷

1.1.4.3.2.20. Tâvûs

Tüylerinin parlak ve güzel olmasına karşın sesi ve ayakları çirkin olan tavus kuşunun, şeytanın cennete girmesine yardım ettiği gerekçesiyle Allah tarafından bu şekilde cezalandırıldığı ve ah ederek öttüğü aktarılır.²⁷⁸ Aşağıdaki beyitte sevgilinin saçı, tavus kuşuna benzetilmiştir.

Sayd olurken perçem-i tâvûsına şeh-bâz-ı cân
Ol hümâyı ben meges ya'nî şikâr etsem gerek (s. 178, G. XCIX/5)

[Can doğanı, tavus perçemine av olurken, sinek gibi olan ben o Ankâ'yı avlamalıyım.]

Âşığın gönlü bir doğandır; ancak sevgilinin tavus kuşu gibi olan saçları onu avlamıştır. Böyle bir durum doğal olanın zıddıdır. Bu durumda Ankâ kuşu gibi olan sevgilinin karşısında sinek gibi alçak bir hâlde olan âşık, sevgiliyi avlamalıdır.

1.1.4.3.2.21. Tesbih

Tesbih, “Tekrar edilen zikrin sayısını belirlemek amacıyla ipe dizilen belli sayıdaki boncuklar.”²⁷⁹ dır. Şâir, şu beyitte sevgilinin saçlarını tesbihe benzetmiştir:

²⁷⁶ İskender Pala, “Sünbül”, *a.g.e.*, s. 414.

²⁷⁷ Saç-sünbül benzetmesinin yer aldığı diğer beyitler: s. 217, G. CLVI/8; s. 163, G. LXXXVIII/6.

²⁷⁸ İskender Pala, “Tâvûs”, *a.g.e.*, s. 443.

²⁷⁹ Nebi Bozkurt, “Tesbih”, *TDVİA*, C. 40, Ankara 2011, s. 529.

Saçuñ tesbîhini sun Şeyhî'ye kim

Kesüp zünnârın uşada salîbi

(s. 234, G. CLXXXII/7)

[*Sen saçının tespihini Şeyhî'ye sun ki o, zünnarını kesip haçını parçalasın.*]

Sevgilinin örgülü saçları şekil itibariyle bir tespih gibi düşünülmüş ve saçın ele alındığı diğer beyitlerin aksine dalalete sürükleyici değil, hidayet edici olarak tasavvur edilmiştir. Şâir, kendisini bir Hristiyan gibi düşünüp soyutlamış, sevgilinin ona tespih gibi olan saçlarını sunması hâlinde, Hristiyanlığının alameti olan haçı ve zünnârı kesip parçalayacağını ifade etmiştir.

1.1.4.3.2.22. Yılan (Mâr, ef'î)

Sevgilinin saçları şekli ve rengi sebebiyle yılanı benzetilir. Hazineleri yılanların koruduğu inancı vardır.²⁸⁰ Sevgilinin güzelliğinin hazinesini de yılanı benzeyen saçları korur:

Bi'llâh görüñ ki lutf ile ol zülfi mârını

Kim hüsn gencini nicesi almış araya

(s. 217, G. CLVII/4)

[*Güzellik hazinesini saran o saçının yılanını lütfedip Allah için bir görün!*]

Sevgilinin güzelliği bir hazinedir; çünkü içinde inci dişleri, lal dudakları barındırır. Saçı ise o hazineyi bekleyen bir yilandır. Saçlar sevgilinin bütün güzelliğini kuşatarak onu korur.²⁸¹

1.1.4.3.2.23. Zencîr ve Gul (Kolye)

Gul, “Suçluların boyunlarına ve bileklerine geçirilen zincir, demir halka”²⁸² demektir. Sevgilinin saçları abir ve misk gibi güzel kokar. Âşık, ölümünün bu zincir vasıtasıyla olmasını diler:

Müşgîn saçuñdan bir girih boynuma dak kim müdde'î

Görsün 'abîr ü müşgden zencîr ile gul nicedür

(s. 163, G. LXXVIII/5)

[*(Ey Sevgili!) Misk kokulu saçından boynuma bir düğüm tak da iddiacı, abir ve miskten zincir ve halkanın nasıl olduğunu görsün.*]

Yukarıda amber hamurunun takı malzemesi olarak kullanıldığından bahsedilmişti. Beyitten abir ve miskin de bu amaçla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Âşık, sevgiliden

²⁸⁰ İskender Pala, “Mâr”, *a.g.e.*, s. 297.

²⁸¹ Saçın yılanı benzetildiği diğer beyit için bk.: s. 147, G. LVII/4.

²⁸² <http://lugatim.com/s/gul> (Son erişim: 23.04.2018, 11:39)

saçının düğümlerinden birini boynuna takmasını; yani kendisini saçlarına asmasını istemektedir. Böylece âşık sevgiliyle yakınlık kurmuş olacak ve rakip, abirden ve miskten zincir ve halkanın nasıl olduğunu görecektir.

1.1.4.3.2.24. Zincir

Sevgilinin örgülü saçları şekil yönünden zincire benzetilir.²⁸³ Saçlar zincir olunca âşık, o zincirlerle bağlanmış bir deli olur:

Zülfüñüñ silsilesin depredecek bâd-ı sabâ
Her seher velvelesi ‘âşık-ı şeydâya gelür (s. 129, G. XXXI/6)

[Saba rüzgârı senin saçının örgülerini kıpırdatınca, onun gürültüsü çığgın aşığa her seher vakti gelir.]

Sevgilinin saç örgüsü bir zincir gibidir. O zincir delirmiş olan âşıkları bağlamak içindir. Saba rüzgârı saçlara ulaşarak zincirleri kıpırdatır ve onun sesi her sabah âşıklara ulaşır.²⁸⁴

1.1.4.3.2.25. Zünnâr

Grekçe zone kelimesinden gelen zünnâr, gayrimüslimlerin dinî açıdan ayırt edilme amacıyla taktıkları kemerdir. Elbise üzerine dikilen bal rengi, parmak kalınlığında bir kumaş olması sebebiyle aselî de denir. Zünnârın gayrimüslimler için zorunlu hâle getirilmesiyle ilgili çeşitli rivayetler mevcuttur. Kelamcılar arasında zünnâr takmanın kâfirliğe sebep olup olmayacağı da tartışılmıştır; zira zünnâr apaçık bir küfür işaretidir.²⁸⁵

Sâkî-i ‘Îsî-nefes kim zülfini zünnâr ider
Elüme sundı kadeh üstüne hâçın eyledi (s. 245, G. CXCIX/4)

[İsa (as.) nefesli saki, saçını kuşak ederek elime kadeh sundu (ve) üstüne haç (işareti) yaptı.]

Saki, İsa nefeslidir yani ölü diriltecek güçtedir. Saçını zünnâr yaparak âşığa kadeh sunmuştur. Bu durum, âşığı hristiyan yaptığının işaretidir. Saki buna bir şükür ve sevinç gösterisi olarak haç işareti yapmış, yani istavroz çıkarmıştır.

²⁸³ İskender Pala, “Saç”, *a.g.e.*, s. 384.

²⁸⁴ Saç-zincir benzetmesinin yer aldığı bir başka beyit: s. 148, G. LVIII/3.

²⁸⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Zünnâr”, *TDVİA*, C. 44, Ankara 2013, s. 572-574.

1.1.4.4. Kaşlar

Divanda eğri oluşu, gözü koruması ve fitneciliğiyle konu edilmiştir. Kaş, çeşitli benzetmelerde de yer almıştır.

1.1.4.4.1. Kaşlar İle İlgili Genel Özellikler

Yüze estetik bakımdan bir güzellik katmakla birlikte kaşın, gözü koruma görevi de vardır.²⁸⁶ Kaşlar da diğer kıllar gibi basit organlardır. Şiirde çeşitli benzetmelerle kullanılır. Kaş şekil bakımından eğridir. Bu sebeple eğri oturandan doğru bir söz beklemek hatadır (s. 149, G. LIX/5). Kaş ve göz fitne çıkarma konusunda müttefiktirler (s. 80, Mus. II/4-4).

Şu beyit kaşın gözü koruma özelliğine işaret etmektedir:

Mestâne gözlerüne serâ-perdeler tutar
Tâkında alnuñuñ ki kurar sâyebân kaşuñ (s. 183, G. CVI/4)

[*Kaşın, alnının kemerinde çadır kurup sarhoş gözlerine saray perdesi tutar.*]

Sevgilinin kaşları, kemer gibi olan alnına kurulmuş otağ gibidir. Bu sayede sevgilinin gözlerinin başkaları tarafından görülmesini engelleyerek koruyucu görevi görür. Perde tutmak fiili ayrıca doğrudan olmasa da ihâm-ı tenâsüp yoluyla bir göz hastalığı olan perdeyi hatırlatmaktadır.

1.1.4.4.2. Kaşlar İle İlgili Benzetmeler

Kaşlar, klasik Türk şiirinde çeşitli benzetmelere konu olmuştur. Bu benzetmeler genellikle şekil üzerine kuruludur. Yay, hilal, râ harfi kaşın akla gelen ilk benzetilenleridir. Kaşlar yağmacı ve bir hançer gibi yaralayıcıdır. Eğik olması sebebiyle kubbe, mihrap, çevgân, çengel ve gökkuşağı da kaşın benzetilenleri arasındadır.²⁸⁷ Şeyhî, divanında kaşları yaya, mihraba ve tanığa benzetmiştir.

1.1.4.4.2.1. Kemân (Yay)

Sevgilinin kaşları eğri veya kavisli olması sebebiyle yaya benzetilir. Bu durumda âşık, onun avı olacaktır.²⁸⁸

Zülfuñ kemend[i] câna yiter göz ü kaş nedir
Beñzer ki sayd-ı vahşîye tîr ü kemân gerek (s. 86, Mus. III/2-9)

²⁸⁶ el-Reis Ebu Ali el Hüseyin İbn Sina El-Buhari, *a.g.e.*, s. 15.

²⁸⁷ Mehtap Erdoğan, *a.g.e.*, s. 15-16.

²⁸⁸ İskender Pala, “Ebrû”, *a.g.e.*, s. 131.

[Saçının ipi can(ı almaya) yeterken göz ve kaş da nedir? Herhâlde vahşi hayvan avlamak için ok ve yay lazım olmuştur.]

Sevgilinin saç, âşığın asılması için bir kement görevi görür. Yani âşığın ölmesi için sevgilinin saçı yeterlidir. Bu durumda kaşın yay gibi gerilip, gözün okunu hazırlaması niçindir? Bunu sorguyan âşık, sevgilinin vahşi hayvan avına çıkacağını öngörmektedir.²⁸⁹

1.1.4.4.2.2. Mihrâb

Mihrap, cami veya mescitlerde imamın namaz kıldıracağı yeri ve kıbleyi gösterir.²⁹⁰ Âşık, sürekli sevgilinin yüzüne baktığından yüzü kıble, kavisli kaşları ise mihrap olacaktır:

Ger ele vire sanem-i gül-ruh u semen-sîmâ
Yüzünü kıble idin kaşları hamın mihrâb (s. 54, K. XIII/22)

[Eğer gül yanaklı ve yasemin yüzlü put seni ele verirse, onun yüzünü kıble, kaşlarının eğriliğini de mihrap edin.]

Âşık, sevgiliye baktığında sevgili onu ele verirse, âşık kendisini kurtarmak için o put gibi olan sevgilinin yüzünü kıble, kaşlarını da mihrap olarak kabul edecek yani ona secde edecektir. Böylece ibadet ettiği sanılarak ona zarar verilmeyecektir.

1.1.4.4.2.3. Tanık

Tanık, “Duruşmada bilgisine, görgüsüne başvuru kimse, şahit.”²⁹¹ olarak tanımlanır. Şu beyitte sevgilinin kaş ve gözü, iki tanık olarak tasavvur edilmiştir:

Kaşuñ gözüñ dirilüp oldılar tanuk kanuma
Tut imdi şer‘ sözün mahzar ise ancag ola (s. 109, G. V/5)

[Senin kaşınla gözün birleşip benim kanıma tanıklık ettiler; (o hâlde) sen şimdi şeriatin sözüne uy (çünkü) dilekçe olsa olsa böyle olur.]

Sevgilinin kaş ve gözü itibar edilecek iki şahittir. Âşığın, öldürülmesini gerektirecek bir suç işlediğine dair tanıklık etmişlerdir. Cezayı tatbik edecek kişi sevgilidir. Âşık sevgiliden, bu iki tanığın söylediklerini kabul etmesini, zira bir dilekçenin ancak bu

²⁸⁹ Divanda yer alan diğer kemân-kaş benzetmeleri: s. 153, G. LXIV/3; s. 159, G. LXXIII/3.

²⁹⁰ Tuğba Erzincan, “Mihrap”, *TDVİA*, C. 30, Ankara 2005, s. 30.

²⁹¹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5add9f6f1d1a57.99389194
(Son erişim: 23.04.2018, 11:58)

kadar güvenilir olacağını söylemiştir. Sevgili cezayı tatbik edecek, böylece bir kez olsun âşığa bakmış olacaktır.

1.1.4.5. Kirpikler

Şiirde kirpiğin öldürücü özelliğinden bahsedilir. Kirpikler de tıpkı saç, hat ve kaş gibi siyahtır. Göz kapaklarına sıra hâlinde dizilmiş vaziyettedirler.²⁹² Veremli olan âşığın ciğerinden gelen kan kirpiklerinin ucunda birikerek kanlı gözyaşı olarak akar. Kaş çeşitli benzetmelere de konu edilmiştir.

1.1.4.5.1. Kirpiklerle İlgili Genel Özellikler

Tıpkı kaşlar gibi kirpikler de yüze güzellik katmanın yanında gözü toz, yabancı maddeler gibi dış etmenlerden (toz-toprak-haşerat) korurlar. Ayrıca kirpikler, göze gelen ışığı süzme görevini üstlenerek gözün kolayca kör olmasını engeller.²⁹³ Kirpiğin herhangi bir parçasına da yine kirpik denildiğinden, kirpikler tek organ olarak kabul edilir. Âşığın ciğer kanı gözüne ulaşır ve kirpiğinin ucunda birikir:

Dirildi kirpügüm ucına bagrumuñ kanı
Ki turmadan dökilür pâre pâre sen gideli (s. 247, G. CCIII/4)

[Bağrımın kanı kirpiğimin ucuna toplanmıştır (ve) sen gittiğinden beri parça parça durmaksızın dökülmektedir.]

Âşık, sevgiliden ayrı düşmüş, bunun sonucunda bağı kanla dolmuş ve bu kan kirpiğinin ucunda birikerek kanlı gözyaşı şeklinde akmaktadır.

1.1.4.5.2. Kirpiklerle İlgili Benzetmeler

Kirpikler, yaralayıcı ve öldürücü olarak ele alınır ve bu bağlamda kesici cisimlerle anılır. Kirpiklerin en bilinen benzetileni oktur. Sevgili yay gibi olan kaşlarıyla kirpik okunu âşığın atar. Âşık, bu okların kendisine isabet etmesini ister; çünkü bu sevgilinin kendisine bakması anlamına gelir. Bu ok, aynı zamanda âşık için bir beladır. Bunun dışında kirpik bazen hançere, dikene, neştere benzetilir.

²⁹² İskender Pala, "Kirpik", *a.g.e.*, s. 277.

²⁹³ Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî, *Mürşid [Göz Hastalıkları] İnceleme-Metin-Dizin-Sözlük*, hzl. Ali Haydar Bayat, Necdet Okumuş, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s. 120.

1.1.4.5.2.1. Diken

“Bazı bitkilerin dal, yaprak, ..., vb. bölümlerinde ... bulunan sert, ucu sivri ve batıcı çıkıntılardan her biri”²⁹⁴dir. Âşığın kirpikleri, sivri olması bakımından şu beyitte dikene benzetilmiştir:

Cân diler ayaguña yüz süre lîkin korkar
Kirpüginüñ dikenini ide ayaguñ mecrûh (s. 118, G. XVII/5)

[*Can, senin ayağına yüz sürmek ister; ancak kirpiğinin dikeninin senin ayağını yaralamasından korkar.*]

Âşık, sevgilinin ayağına yüz sürmek, onun ayaklarına kapanmak için can atmaktadır. Sevgiliye karşı olan sevgisini göstermek için dahi olsa onu incitmek istemez. Diken gibi olan kirpiklerinin onun ayağını yaralamasından çekinir.

1.1.4.5.2.2. Neşter

“Kesme, kan alma [ve] apseleri açma[da] ... kullanılan, sivri uçlu, küçük, ... cerrah bıçağı”²⁹⁵dir. Şu beyitte sevgilinin kirpikleri, sivri olması bakımından neştere benzetilmiştir:

Gözlerüm câminı pür-hûn eylesem tañ mı müdâm
Kirpüginüñ nişteri her dem ciğerden kan döker (s. 139, G. XLVI/3)

[*Senin kirpiğinin neşteri her an ciğerimden kan dökerken, göz bebeklerimi kanla doldurmama şaşılır mı?*]

Şâir, sevgilinin kirpiklerini yine kesici bir alet olan neştere benzetmiş, bu kirpiklerin ciğerinden kan döktüğünü ifade etmiştir. Bu sebeple ciğeri kanla dolan âşığın sürekli kan ağlamasına şaşılmamalıdır.

1.1.4.5.2.3. Ok

Bazen kılıç, hançer ve neşter gibi kesici aletlere benzetilse de kirpiğin en çok benzetildiği unsur oktur. Aşağıdaki beyitte sevgilinin kaşları yaya, kirpikleri ise oka benzetilmiştir:

²⁹⁴ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5add9f774b86d5.13430267
(Son erişim: 23.04.2018, 12:04)

²⁹⁵ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5adda0b8bc9505.46235300
(Son erişim: 23.04.2018, 12:08)

Mukavves kaşlarıñ yayı atar kirpük okın her dem

Ne kim ol gamzeden gelse baña sehm-i sa‘âdetdür (s. 159, G. LXXIII/3)

[*Senin kavisli kaşlarının yayı, her an kirpik okunu atmaktadır; bana o yan bakıştan her ne gelirse gelsin (ancak) mutluluk hissesidir.*]

Sevgili bazen yan bakışıyla bazen de kirpikleriyle âşığı yaralar. Ancak âşık bunların hepsine razıdır. Ona isabet eden kirpik okları âşığa mutluluktan başkasını vermez.²⁹⁶

1.2. BİLEŞİK ORGANLAR

Bileşik organdan kasıt, bir organın küçük bir parçasının onun tamamını ifade etmemesidir. Yüz, el ve ayak gibi organlar buna örnektir; zira elin bir kısmı el demek değildir.²⁹⁷ İbn Sînâ *Küçük Kanun*'unda bileşik organları sayar.²⁹⁸ Aşağıdaki tabloda bu organlara alfabetik olarak yer verilmiştir.

Tablo 1.2. Bileşik Organlar

Akciğer	Dalak	Göğüs	Karaciğer	Mide
Bağırsaklar	Dil	İdrar yolları	Karın	Rahim
Böbrekler	Dimağ	Kalp	Kulak	Testisler

Şeyhî de divanında bu organlara çeşitli şekillerde yer vermiştir.

1.2.1. Beyin (Dimağ)

Divanda dimağ kelimesi kokuyla ilgili unsurların kullanıldığı beyitlerde yer alır. Bu durum, dimağın duyu organlarının merkezi olmasıyla ilgilidir. Beyitlerde genellikle sevgilinin kokusundan bahsedildiği için güzel kokular vasıtasıyla dimağın ıtırlanmasından söz edilse de devreye rakip girdiğinde soğan ve sarımsak gibi kötü kokulardan da bahsedilir. Ayrıca kullanımı sınırlı olsa da dimağın düşüncenin merkezi olması bazı beyitlerde hatırlatılmıştır.

²⁹⁶ Diğer bir ok-kirpik benzetmesi için bk: s. 210, G. CXLVI/4.

²⁹⁷ Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri, *Mârifetnâme*, hzl. Abdullah Aydın, Seda Yayınları, İstanbul 2014, s. 89.

²⁹⁸ el-Reis Ebu Ali el Hüseyin İbn Sina el-Buhari, *a.g.e.*, s. 15.

1.2.1.1. Beyin (Dimağ) İle İlgili Genel Özellikler

Bileşik bir organ olan beyin, organlar içinde en kuvvetli olanlardandır.²⁹⁹ Beyin, bütün hislerin, hareketlerin, düşüncelerin ve duyu organlarının merkezidir.³⁰⁰ İnsan yaşamının devam etmesini sağlayan ana organlardan biridir.³⁰¹ Şeyhî divanında dimağ kelimesini, umumiyetle koku alma merkezi anlamında kullanmıştır. Bunun sebebi dimağın duyu organlarının merkezi olması ve Farsça'da dimağ kelimesinin burun anlamına gelmesidir.

Sevgilinin saçından bahsetmek bile güzel kokuların yayılmasına sebep olur. Şeyhî de sevgilinin saçını vafettikçe, onun nefesinden canın dimağı kokulanır (s. 234, G. CLXXXI/7). Âşık, sevgilinin saçına olan hasretinden inlemektedir. Saba rüzgârı ise sevgilinin saçının kokusuyla dimağını misk (s. 238, G. CLXXXVII/6) ve amberle (s. 246, G. CCI/7) doldurmuştur. Şeyhî, saba rüzgârından o kokuyu kendisine de ulaştırmasını ister. Âşık rüzgâra özenir ve tıpkı rüzgârın yaptığı gibi sevgilinin mahallesine gidip dimağını misk kokusuyla doldurmak ister (s. 177, G. XCIX/1). Sevgili saçlarını çözdüğü anda âşığın can dimağı güzel kokularla dolar (s. 114, G. XII/1). Rüzgârın, sevgilinin kokusunu taşıması bile âşığa yeter; âşık, sevgiliye kavuşmuş gibi olur (s. 186, G. CXI/1).

Yıl bigi bir subh 'azm-i kûy-ı yâr itsem gerek

Ol hevâyile dimâgum müşg-bâr itsem gerek (s. 177, G. XCIX/1)

[Bir sabah, rüzgâr gibi, sevgilinin mahallesine (gitmeye) niyetlenip, o havayla dimağımı misk kokutmalyım.]

Rüzgâr sabah vakti esip sevgilinin misk kokulu mahallesini dolaşmaktadır. Âşık bu duruma özenir ve bir sabah rüzgârın yaptığını yaparak burnuna misk kokusunun dolmasını ister.

Rüzgâr, dimağını güzel kokularla doldurmuş, etrafa o kokuları saçmaktadır. Bunun sebebi, sevgilinin menekşeye benzeyen ayva tüylerinden bir toz almış olmasıdır (s. 155, G. LXVII/2). Bahçenin güzel kokmasının sebebi ise rüzgârın, sevgilinin misk kokulu kıvrık saçlarıyla dost olmasıdır (s. 33, K. VII/13). Sevgilinin kokusu, âşığın dimağını tazeler, onu dinç bir hâle getirir (s. 242, G. CXCIV/1). Sevgilinin saçları da

²⁹⁹ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, sadeleştiren: Turgut Ulusoy, C. 1, İbrahim Hakkı Camii ve Külliyesini Yaptırma ve Yaşatma Derneği, Erzurum Tarih: ?, s. 41.

³⁰⁰ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s. 41.

³⁰¹ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s. 41.

havayı güzel kokularla doldurur. Bu kokuyu daha önce rüzgâr vasıtasıyla almış olan âşığın dimağı, tanıdık bir kokuyla dolar (s. 230, G. CLXXVI/1). Sevgilinin güzelliği bir gül gibidir ve o gülün kokusu bülbülün (âşığın) dimağına ulaştığı anda, gül bahçesi kendisine diken gibi gelir (s. 232, G. CLXXIX/5).

Dimağ organı, yalnızca güzel kokularla değil, hoş olmayan kokularla da anılmıştır. Rakibin nefesi, kendine has bir kokusu olan gülü bile bastıracak kadar kötüdür ve sarımsak-soğan kokmaktadır. Bu koku Şeyhî'nin dimağını acıtır (s. 240, G. CXC/7).

Dimağ bazen istek ve arzuların yeri olarak gösterilmiştir. Söz gelişi aşk hevesi (s. 174, G. XCV/1) ve sevgilinin saçına kavuşma hevesi (s. 144, G. LII/4) dimağ içinde bulunur. Bir beyitte sevda hıltının artarak dimağı doldurduğundan söz edilmiştir (s. 209, G. CXLV/5).

Mu‘attar kılmaga dehrüñ dimâğın hoş kohulardan
Mahabbet odı Şeyhî'nüñ yüreğın ‘ûd idinmişdür (s. 147 G. LVI/5)

[Aşk ateşi dünyanın beynini hoş kokularla kokulandırmak için Şeyhî'nin yüreğini öd ağacı edinmiştir.]

Öd ağacı, güzel kokusu sebebiyle tütsü olarak yakılır.³⁰² Bu bitkinin dimağ hastalıklarını iyileştirmede kullanıldığı da bilinmektedir.³⁰³ Şâir, yüreğini öd ağacına benzeterek aşk ateşinin kendisini yaktığını ifade etmiştir. Bunu anlatırken, aşk ateşinin, dünyanın beynini hoş kokularla kokulandırmak istemesini sebep göstermiştir.³⁰⁴

1.2.2. Gözler

Divanda sevgilinin ve âşığın gözleri kendilerine genişçe yer bulur. Sevgilini gözleri âşığın aklını başından alır. Bu sebeple sabrı ve kararı kalmaz. Gözler büyücü, yaralayıcı, fitneci, hileci, zalim, ve kan dökücüdür, bela saçar. Saçla ya da kaşla iş birliği yaparak âşığın canını yakar. Sarhoştur. Göreni mahşer gününe kadar ayılmayacak derecede sarhoş eder. Hatta sarhoş olmak için o gözleri hayal etmek dahi yeter. Âşığı

³⁰² Sargon Erdem, "Buhur", *TDVİA*, C. 6, Ankara 1992, s. 384.

³⁰³ Şeyhî, *Kenzü'l-Menafi Fi Ahvali'l-Emzice Ve't-Tebayi Şeyhi'nin Kenzül-Menafi Tıp Risalesi*, çev. Ali Günhan, Kütahya Belediyesi Kültür Yayınları, Kütahya 2011, s. 60.

³⁰⁴ Divanda dimağa yer verilen diğer beyitler şunlardır: s. 240, G. CXC/7; s. 234, G. CLXXXI/7; s. 238, G. CLXXXVII/6; s. 177, G. XCIX/1; s. 114, G. XII/1; s. 186, G. CXI/1; s. 155, G. LXVII/2; s. 246, G. CCI/7; s. 242, G. CXCV/1; s. 33, K. VII/13; s. 230, G. CLXXVI/1; s. 232, G. CLXXIX/5; s. 174, G. XCV/1; s. 144, G. LII/4; s. 209, G. CXLV/5.

deli eder. Uykulu gibi bakar, bu sebeple gözü andıran nergis çiçeğine benzetilir. Gözler âşığı sürekli ayrılıkla tehdit eder.

Âşığın gözleri söz konusu olduğunda sürekli ağlar, kanlı yaşlar döker ve kör olur. Âşık, sevgiliden ayrı kaldığı için göz bebeklerini kadeh, kanlı gözyaşlarını da şarap yaparak içer. Tek amacı sevgiliye bir kez olsun bakabilmek olan âşık, onu gördüğü anda sevgiliye bakakalır. Onu bir kez görmesi âşığa yıllarca yetecektir. Âşığın gözü sevgiliye başka bakar. Onda farklı şeyler görür. Gözü kendi elinde değildir, kendisini sevgiliye ister istemez bakarken bulur. Sevgiliyi gördüğünde gözleri körse bile açılır.

Tasavvufi açıdan gözün amacı Allah'ın tecellisini görmektir.

Sevgili ve âşık dışında göz organı çeşitli varlıklara ve kavramlara nispet edilir. Gönül gözü, can gözü, güneşin ve göğün gözü, devlet gözü, âlemin gözü, meleğin gözü ve hikmet gözü Şeyhî'nin divanında gözle ilgili olarak kullandığı varlık ve kavramlardır. Gözle ilgili olarak göz kapağı, göz merceği, göz bebeği de yine şiirde konu edilir. Göze sürme çekmek beyitlerde genişçe yer alır. Hayallerin gözde canlanması da yine göz organının kullanıldığı yerler arasındadır. Bunun dışında gözler gözünü açmak, göz yummak, gözü ruşen olmak, gözünü yummamak, gözden düşmek gibi çeşitli deyimler ve “El için ağlayan gözden olur.” gibi çeşitli atasözleri içinde de kullanılmıştır. Divanda gözlerle ilgili pek çok benzetme de yer almaktadır.

1.2.2.1. Gözler İle İlgili Genel Özellikler

Çeşitli tabakalardan meydana geldiği için bileşik organlardan olan gözler, yedi tabakadan ve üç rutûbetten oluşmuştur. Kaynaklarda önemli organlar arasında sayılmaktadır.³⁰⁵ Mansur b. Muhammed b. Ahmed eserinde, gözün önemine binaen vücudun üst kısmında yer aldığını söyler.³⁰⁶ Göz şu tabaka ve rutûbetlerden oluşur: 1. Mültahime: Hava ile temas eden kısımdır. Göz akı da denir.³⁰⁷ 2. Karniyye: Gözün tabakalarını sarar ve korur.³⁰⁸ 3. Ayniye³⁰⁹ ya da ‘inebiyye³¹⁰: Siyah, kahverengi, elâ ve mavi gibi çeşitli renklerde olabilir. Bu tabakadan sonra yukarıda bahsedilen üç rutûbetin

³⁰⁵ Mansur b. Muhammed b. Ahmed, *Kitab-ı Teşrihü'l-Ebdan Min e't-Tıbb*, hzl. Esin Kâhya, Betül Bilgen, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2008, s. 72.

³⁰⁶ Mansur b. Muhammed b. Ahmed, *a.g.e.*, s. 72.

³⁰⁷ Abdülvehhâb bin Yûsuf ibn-i Ahmed el-Mârdânî, *Kitâbu'l-Müntehab fi't-Tıbb*, hzl. Ali Haydar Bayat, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları, İstanbul 2005, s. 68.

³⁰⁸ Abdülvehhâb bin Yûsuf ibn-i Ahmed el-Mârdânî, *a.g.e.*, s. 68.

³⁰⁹ Mansur b. Muhammed b. Ahmed, *a.g.e.*, s. 72.

³¹⁰ Abdülvehhâb bin Yûsuf ibn-i Ahmed el-Mârdânî, *a.g.e.*, s. 68.

birincisi olan rutûbet-i beyzî tabakası yer alır. 4. Ankebutiyye: Örumcek ağı gibi bir yapıdadır. Bu tabakadan sonra rutûbet-i celidiyye ve rutûbet-i zücâcî tabakaları vardır. 5. Şebekiyye³¹¹ ya da meşîmiyye³¹². 6. Cornea³¹³ ya da tabaka-i sulbiyye³¹⁴. 7. Sâlibe³¹⁵: Gözün kemiğine temas eder.³¹⁶

Klasik Türk şiirinde sevgilinin gözleri siyahlığı, cilvesi ve büyüleyiciliğiyle âşığı celbeder. Kan dökücülüğü, yağmalayıcılığı, yaralayıcılığı ve acımasızlığıyla âşığa eziyet eder. Şiirde sevgilinin gözleri şeklinden çok yukarıda sayılan özellikleriyle ele alınır.³¹⁷ Söz konusu âşığın gözleri olunca o, sevgilinin uğrunda daima gözyaşı döker. Bu gözyaşları zamanla sele döner ve kanlanır.

Sevgilinin siyah saçları ve ela gözleri (s. 226, G. CLXXI/5) âşığın aklını başından alır, sabrını ve kararını bırakmaz (s. 238, G. CLXXXVII/7). Hileci gözler âşığın varını yoğunu elinden alır (s. 166, G. LXXXIII/2).

Sevgilinin gözü âşığı öldürmeye yeminlidir (s. 119, G. XVIII/7). Bu sebeple çeşitli efsunlar yaparak kılıç gibi olan bakışlarını bilemiştir (s. 218, G. CLVIII/4). Gözler, düşmanın karşısındaki kılıçla savurup atması gibi âşığın canını savurup atar, yani onu öldürür (s. 226, G. CLXXI/3). Âşığın canına kıyan gözlerden korunmanın ve emniyette olmanın imkânı yoktur (s. 242, G. CXCIV/5). Onun gözleri kana susamıştır (s. 221, G. GLXIV/1) ve âşığın kanını dökmek için tetikte bekler (s. 147, G. LVII/5). Keskin ve yaralayıcı bakışları sebebiyle kan dökücü olarak nitelenen gözler, attığı bakış oklarıyla âşığın bazen ciğerini (s. 154, G. LXVI/2) bazen de gönlünü yaralar (s. 127, G. XXIX/1). Göz bu yaralayıcı bakışlarıyla âşığın sürekli kanını içse de ona olan kını bir türlü geçmez (s. 201, G. CXXXIII/1). Âşık, sevgiliye olan aşkı sebebiyle onun gözleri tarafından öldürülmeye razıdır. Ancak yine de sevgilinin dudaklarının kendisini kurtarmasını ümit eder (s. 85, Mus. III/2-6). Zira onun gözleri âşığın canını alırken, sözleri can bağışlar (s. 147, G. LVIII/1) Gözler her şeye rağmen âşığın canını alsa bile âşık, kanını sevgiliye helal etmiştir; zira insan ölümlüdür ve sevgilinin yanında canın bir kıymeti yoktur (s. 228, G. CLXXIII/4).

³¹¹ Mansur b. Muhammed b. Ahmed, *a.g.e.*, s. 72.

³¹² Abdülvehhâb bin Yûsuf ibn-i Ahmed el-Mârdânî, *a.g.e.*, s. 69.

³¹³ Mansur b. Muhammed b. Ahmed, *a.g.e.*, s. 72.

³¹⁴ Muhammed b. Mahmûd-ı Şirvânî, *Mürşid [Göz Hastalıkları] İnceleme-Metin-Dizin-Sözlük*, hzl. Ali Haydar Bayat, Necdet Okumuş, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s. 108.

³¹⁵ Abdülvehhâb bin Yûsuf ibn-i Ahmed el-Mârdânî, *a.g.e.*, s. 69.

³¹⁶ Mansur b. Muhammed b. Ahmed, *a.g.e.*, s. 72.

³¹⁷ Mehtap Erdoğan, *a.g.e.*, s. 37.

Gözüñ kanum içer her dem dahı toymaz henûz kînden

Soruñ bu fitne zâlimden ‘aceb n’ister bu miskînden (s. 201, G. CXXXIII/1)

[Gözün her an kanımı içmesine rağmen henüz kinine doymadı; bu fitneci zalim acaba bu âcizden ne istiyormuş, bir sorun.]

Âşık, sevgilinin kendisine niçin sürekli eziyet ettiğine anlam verememektedir. Derdini kendisi anlatamadığından aracı koymakta, gidip bu eziyetlerin sebebini sormalarını istemektedir.

Gözler baygın bakması sebebiyle sarhoş olarak nitelenir (s. 135, G. XL/4). Gözler her ne kadar mihrap gibi olan kaşların altında bulunsa da sarhoş gibi baygın bakması sebebiyle meyhaneye işaret eder (s. 123, G. XXIII/5). Sevgilinin sarhoş gibi bakan gözlerinden etkilenerek kendisi de sarhoş olan âşık, gözlerinden şaraba benzeyen kanlı yaşlar döker (s. 201, G. CXXXII/7). Sevgilinin gözleri karşısında sofı dahi dayanamayıp sarhoş olur (s. 86, Mus. III/3-3). Kaşlar, sevgilinin sarhoş gözlerinin başkaları tarafından görülmemesi için onların üzerinde perde görevi görür (s. 183, G. CVI/4). Sarhoş gözler âşığı, mahşer gününe kadar ayılamayacağı şekilde sarhoş eder (s. 166, G. LXXXIII/5). Âşık, sevgilinin gözlerine özenip sarhoş olmamak için şaraba tevbe etse de şarabı gördüğü an tüm yeminleri boşa gider (s. 163, G. LXXIX/5). Sarhoş olmak için sevgilinin gözlerini hayal etmek etmek yeterlidir (s. 143, G. L/7). Zilzurna sarhoş olan gözlerin attığı bakışlar âşığı hasta eder, hatta öldürür (s. 150, G. LX/7).

Aşağıdaki beyit sevgilinin gözlerinin sarhoş oluşuyla ilgilidir:

Mestâne gözlerin görüp mestûrlık satan kişi

Ger Bâyezîd-i vakt ise rüsvâ-yı bâzâr eyleyem (s. 193, G. CXXI/2)

[Onun sarhoş gözlerini görüp namuslu davranan kişi eğer zamanın Bayezid’i de olsa çarşının rezili eylerim.]

Bir kimseyi ya da bir veliyi övmek için ‘asrın Bayezid’i’ tabiri kullanılırdı.³¹⁸ Şâir, beyitte bu tabire de yer vererek sevgilinin gözlerinin insanları sarhoş ettiğini, bunun inkar edilemeyeceğini söylemiştir. Aksi takdirde şâir onu rezil edecektir. Bunu ifade ederken dil malzemesi olarak Bâyezîd-i Bistâmî’ye atfedilen bir olaya telmihte bulunmuştur. Rivayete göre anne hakkına ve kadınlara önem veren Bistâmî’ye mürşidi

³¹⁸ Süleyman Uludağ, “Bâyezîd-i Bistâmî”, *TDVİA*, C. 5, Ankara 1992, s. 240.

sorulduğunda bir kadın olduğunu söyler ve olayı anlatır. Bistâmî, bir gün çölde yorgun bir hâldeyken elinde çuvalı olan yaşlı bir kadın görür ve kadın kendisinden çuvalı sırtına yüklemesini ister. Bistâmî yorgundur, çuvalı taşıyamayacak hâlde olduğundan orada gördüğü bir aslana çuvalı taşıması için işaret eder. Aslan çuvalı taşır. Bistâmî, gösterdiği kerametine işaret ederek kadına, ‘Pazara gittiğinde kimi gördüğünü söyleyeceksin?’, diye sorar. Kadın ‘Kendini beğenmiş bir zalimi.’ diye cevap verir. Bunun sebebi olarak aslanın yük taşımak için yaratılmamış olmasını gösterir. Bunun zulüm olduğunu, keramet için yaptıysa büyük bir hatada olduğunu söyler. Bu olay üzerine Bistâmî tevbe eder.³¹⁹ Şâir, beyitte bu olayı telmih yoluyla hatırlatmıştır. Sevgilinin gözlerini gördüğü hâlde namusluluk satan kişi, Bâyezîd gibi bir keramet göstermiştir; ancak bu âşığın nazarında rezillik sebebidir.

Gözler âşık üzerinde fazlaca tesir ettiği için büyücü, baygın baktığı için uykulu olarak tasvir edilir (s. 212, G. CL/1). Beyitlerde bazen de âşığın gönlünü çelmeye niyetlenmeleri bakımından kaş büyücü, göz de hileci olarak nitelenir (s. 173, G. XCIII/6). Âşık, gözün ve kaşın nasıl hileler yapacağını bilemez; ancak gözün fitneye, kaşın da kendi canını felakete sürükleyeceğinin farkındadır (s. 196, G. CXXV/4). Âşığın canı bir gurbetçi gibi kaşın köşesine sığındığında, gurbetteki kişiye zarar vermek doğru olmayacağından gözün fitnelerinden emin olduğunu düşünür (s. 234, G. CLXXXII/3). Dünyanın karışıklıklarla dolu olmasının sebebi, kaşın ve gözün fitne konusunda ittifak yapmış olmasıdır (s. 80, Mus. II/4-4). Gözler, âşığın başına bela açma konusunda herhangi bir kısaltmaya gitmez (s. 184, G. CVIII/7). Sevgilinin gözlerinden âşığa gelen gam ve belaya karşılık âşığın gönlünden sevgiliye inleme ve feryat ulaşır (s. 148, G. LVIII/4). Âşığın gönül gözü, sevgilinin sarhoş gözüne uyduğu için fitnelerden kurtulamaz (s. 238, G. CLXXXVII/4).

‘Âlem tolu fitnedür idelden

Kaşuñ gözüñile ittifâkı

(s. 80, Mus. II/4-4)

[Senin kaşınla gözün sözleştiğinden beri dünya fitne doludur.]

Beyitte dünyadaki karışıklıkların sebebi olarak sevgilinin kaşları ve gözleri gösterilmiştir. Bu iki güzellik unsuru fitne kaynağıdır.

Sevgilinin gözü âşığı ayrılıkla tehdit eder (s. 216, G. CLV/7). Âşık, gül gibi olan sevgilinin çevresinde dikene benzeyen rakipleri gördükçe gözlerine ağlamasını

³¹⁹ Süleyman Uludağ, *Bâyezîd-i Bistâmî Hayatı-Menkabeleri-Fikirleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s. 104.

tembihler (s. 215, G. CLIV/3). Çok fazla ağlamak gözlerin kör olmasına sebep olur (s. 218, G. CLIX/1). Âşık, sevgiliye bir kez bakmak istese de bunu başaramaz; sevgiliye bu isteğini bir kez olsun kabul ettiremediği için içi yanar (s. 116, G. XIV/4). Âşığın ağlamaktan kör olan gözleri, sevgiliyi gördüğü an Hz. Yusuf'u görünce gözleri açılan Hz. Yakup gibi görmeye başlar (s. 232, G. CLXXIX/6). Âşığın gözü sevgiliyi görünce artık gönlü iki dünyadan da vazgeçer (s. 115, G. XIII/1). Gözler, sevgilinin yüzünü bir gün görse, bu ona yıllarca yetecektir (s. 143, G. LII/2). Sevgilinin yaptığı hileler sonucu âşık, sevgiliye bakakalır (s. 156, G. LXVIII/7). Güneş gibi olan sevgili evden çıktığı an, âşık gözlerini hayran olmuş hâlde ona diker (s. 199, G. CXXIX/8). Âşığın sevgiliye bakışı farklıdır. Onda Allah'ın güzelliğinin tecellisinden bir iz görür (s. 82, Mus. II/6-4). Sevgilinin gözü âşığa ne buyurursa, âşık onu yapmalı, onun yolunda hizmetkâr olmalıdır (s. 191, G. CXVIII/5). Âşığın gözlerinden gece boyu yaş dökülmesinin sebebi, sevgilinin uzun saçlarıdır (s. 126, G. XXVII/5). Sevgili, yüzünü âşığın gözünden uzaklaştırarak ondan yüz çevirir (s. 174, G. XCIV/1).

Âşık sevgiliye olan aşkı ve tavırları sebebiyle çevre tarafından ayıplanır; ancak gözü ve gönlü sevgiliye bağlandığından davranışları kendi elinde değildir (s. 135, G. XLI/1). Sofu da âşığı ayıplayanlar arasındadır. Oysa o, mecliste neler olup bittiğinden habersizdir. Bunu anlayabilmek için kadeh gibi o meclisi gözetleyen gözler gerekir (s. 131, G. XXXV/5). Sofunun zahitliği gözlerini bir perde gibi örtmüştür. Bu sebeple o, nur yüzlü sevgiliyi göremez (s. 152, G. LXIII/1).

Sûfi-yi bî-cân ki zühdi gözlerine perdedür

Görmeye cânân yüzün kim nûrdan perverdedür (s. 152, G. LXIII/1)

[Zahitliği gözlerine perde olmuş (olan) ruhsuz sofu sevgilinin nurdan beslenmiş yüzünü görmesin.]

Sofu, riyayla ibadet eden kimsedir. Çok fazla ibadet etmesine rağmen, Allah'ın ayetlerini göremez. Allah'ın nurunu göremeyişinin sebebi zahitliğinin onun gözüne perde olması, onun görmesini engellemesidir.

Hayallerin gözde canlanması, beyitlerde söz konusu edilir. Gecelerce uyumayan âşığın gözünde uyku ulaşılması zor bir hayal gibi olmuştur (s. 201, G. CXXXIII/5). Sevgilinin hayali âşığın gözünde belirmediği an huzursuzluğu başlar ve mecalsiz kalır (s. 114, G. XI/1). Âşık, gözünde sevgiliyi canlandırdığında dahi kendisini azarladığını görür. Sevgilinin hayali bile âşığa acı çektirmek için yeterlidir (s. 49, K. XII/8). Âşık

her ne kadar sevgilinin yüzünü tasvir edip açıklamaya çalışsa da gözü açıkça onu gördüğü zaman, onun hakkında yazıp çizdiklerinin yanlış olduğunu anlar (s. 172, G. XCII/3).

Sevgili olmadan âşık cenneti dahi istemez. Böyle bir durumda kalırsa Kevser ırmağı onun gözüne serap gibi görünür (s. 81, Mus. II/5-8). Âşık sevgiliyi görmedikten sonra Firdevs cenneti bile onun gözüne kafes gibi gelir (s. 126, G. XXVIII/3; s. 170, G. LXXXIX/2).

Âşık, sevgilinin saçının gölgesinden ayrılınca, baktığı her yerde o siyah saçları görür gibi olur. Bu sebeple ay ve güneş dahi âşığa siyah gibi görünür (s. 158, G. LXXI/6).

Kıymetli bir padişahın zamanında yaşayan şâir, kendisini Zühal'in kubbesine erişmiş gibi kabul eder. Bu sebeple gökyüzü ona bir kemer gibi bile görünmemektedir (s. 73, Mus. I/3-6). Şâir, padişah bahşiş vereceği zaman dünya dolusu mal bağışlasa bile onun gözüne zerre kadar görünmemesini umut eder. Böylece çokça ihsana nail olmuştur olacaktır (s. 93, Mus. IV/5-5). Şâir, yazdığı şiirleri kusurlu bulur. Buna rağmen bu eksikliklerin padişahın gözüne hüner gibi görüldüğünü söyler ve bu durumu onun lütufkâr oluşuna bağlar (s. 229, G. CLXXIV/7).

Sevgilinin yokluğunda âşığın bedeni sapsarı olduğu için kendisini sonbahara ulaştırmış kabul eder. Bu sebeple, bahar gelse bile gözlerine ona bakmamasını tembihler; zira sevgili olmadan baharın da bir kıymeti yoktur (s. 247, G. CCIII/3).

Göz denince akla gelen ilk unsurlardan olan nergis, uykulu bakan bir göze benzetilir. Gelincik çiçeği kırmızı rengi sebebiyle yakılmış mum ve kandil gibi görünür. Bahçe bu derece aydınlık olmasına rağmen nergisin gözü yine sarhoş gibi uykuludur (s. 53, K. XIII/11). Nergis, sevgilinin gözleriyle karşılaşınca, kendisinden daha baygın bakan bir gözü ilk kez gördüğünden kör olur (s. 86, Mus. III/3-1). Âşığın yüzü sevgilinin nergis gibi baygın bakan gözlerine kavuşma arzusuyla sapsarı kesilir (s. 201, G. CXXXII/5). Padişahın (s. 85, Mus. III/2-5) ya da sevgilinin (s. 155, G. LXVII/6) gözlerinin attığı bakışlar, nergisi körkütük sarhoş eder. Taze gül, bülbülün karşısında açınca, nergisin gözü bu güzelliğe bakakalır (s. 180, G. CII/4). Nergis gözünü dikip laleye bakınca lale utancından dudaklarını ısırır (s. 56, K. XIV/10).

Nergis gözinden olsa 'aceb mi harâb-mest

Sâhib-nazar bu meykedede ser girân gerek

(s. 85, Mus. III/2-5)

[Nergis o (padişahın) gözü sebebiyle körkütük sarhoş olsa buna şaşılmaz; çünkü bu meyhanede görüşü kuvvetli olanın sarhoş olması gerekir.]

Şâir, nergisin mahmur şekilde bakan bir göz gibi olmasını güzel bir sebebe bağlamıştır. Buna göre nergis, padişahın meclisinde bulunmuş ve onun gözü sebebiyle zilzurna sarhoş olmuştur. Zaten o meyhanede bulunanlar görüş kuvvetleriyle tanınsalar bile sarhoş olmak durumundadırlar.

Göz organıyla ilgili olarak bir tedavi yöntemi olan sürme çekme, beyitlerde karşımıza çıkmaktadır. Sevgilinin kapısının toprağını âşık, gözüne sürme olarak çeker (s. 153, G. XIV/2; s. 185, G. CIX/2; s. 213, G. CLI/2). Âşığın gözleri ağlamaktan hastalanır. Onun bu hâlini gören ayva tüyü ona ağber sürmesi getirir (s. 246, G. CCI/3). Sevgilinin ayak tozu kıymetinden dolayı mücevherlerin dolu olduğu bir hazine gibidir. Bu cevherler çeşitli sürmeler gibi iyileştirici etkiye sahiptir (s. 230, G. CLXXVI/2). Sevgilinin ayağının tozu, âşığın nazarında cennetten ve Tuba ağacının dalından daha kıymetlidir (s. 207, G. CXLI/7).

Şeyhî bazı beyitlerde göz organını çeşitli kavram ve varlıklara nispet etmiştir. Sevgilinin ayağının tozu güneşin gözüne bile sürme olur (s. 78, Mus. II/1-6; s. 24, K. V/8; s. 92, Mus. IV/3-6). Güneş, o ayak tozunu sürme olarak gözüne çekmediği takdirde gözüne sebel denilen perde hastalığı inecektir (s. 73, Mus. I/4-5). Padişahın geçtiği yolun tozunu melekler gözlerine sürme olarak çekerler (s. 31, K. VI/28). Padişah gibi yüce bir kimse yeryüzüne gelmemiştir ve göğün gözü de öyle birini görmemiştir (s. 71, Mus. I/1-9). Kocamış felek, yüz bin göz ile ağlasa da vefat eden padişah gibi bir genci bulamaz (s. 102, Mus. VI/3-5). Padişahın ölümü sonrası bu ölümden acı duymayan kişiler insan olmamalıdır; zira öyle kıymetli biri ölmüştür ki dünyanın gözü inleyerek ağlasa yeridir (s. 98, Mus. V/2-9). Bazen dünyaya göz nispet edilerek, bir hastalık olan göz kapağında kıl biterek görüşü engellemesi konu edilir (s. 49, K. XII/4). Talih gözü, sevgilinin yüzüne bakarsa belki de âşığın uyumuş bahtı uyanacaktır (s. 207, G. CXLII/6).

Yüz biñ göz ile çarh-ı kühen-pîr aglasun

Bulmaya bir anuñ bedeli nev-cevân kanı

(s. 102, Mus. VI/3-5)

[Kocamış felek, yüz bin göz ile ağlasa da onun benzeri bir genç bulamaz, hani nerede?]

Bir mersiyede yer alan bu beyitte genç birinin ölümüne çokça ağlayan biri tasvir edilmiştir. Ölen sultan olunca, onun uğruna köhne dünya yüz binlerce gözle ağlar.

Ancak bu bir fayda vermeyecektir; çünkü ne kadar gözyaşı dökse de onun bir benzeri bu dünyaya gelmeyecektir.

İnsan, sevgiliden başka sığınılacak kapının bulunmaması gibi bazı durumları görme organı olan gözle değil, can gözü de denilen sezgileriyle fark eder (s. 78, Mus. II/1-9).

Sevinçli bir olayla karşılaşmak anlamındaki gözün aydın olması, rûşenâ ya da göz nûru ifadeleriyle karşılanmaktadır. Bu hem bir deyim olan göz aydınlığı yerine hem de gözün görme yetisini ifade etmek için bazı beyitlerde kullanılmıştır. Sevgili gidince âşığın gözünde nur kalmaz, görme yetisini yitirir (s. 188, G. G. CXIV/3). Sevgilinin güzel yüzünün peşinde koşmayanın gözünde nur olmaz (s. 174, G. XCV/2). Hz. Peygamber'in yüzünün nuru Adn cennetinin gözünün nurudur. O'nun Adn cennetinde bulunması, cennet için sevinç verici bir olaydır (s. 21, K. III/47). Fetih haberi alan şâirin gözü aydın olur (s. 228, G. CLXXIV/1). Hz. Peygamber'in torunlarını çok sevdiğinin ifadesi olarak, onun iki gözünün nuru, Hz. Hüseyin ve Hz. Hasan'dır (s. 27, K. V/42).

Dil-ber cemâli Ka'besini kılmayan tavâf

Yüz nûr görse gözlerinin rûşenâsı yok (s. 174, G. XCV/2)

[Sevgilinin güzellik Kabe'sini tavaf etmeyen kişi, yüz nur görse de gözlerinin ışığı olmaz.]

Sevgilinin güzelliği, Kabe'ye benzetilmiş ve o güzelliğin etrafında dönmenin gerekliliği vurgulanmıştır. Böyle yapılmadıkça kişi yüz nur görse -ki şâir burada Nûr Dağı'na da işaret etmektedir- gözlerinin aydınlığı olmaz. Şâir ayrıca halk arasında Kabe'ye bakmanın göze şifa olacağı inancını da hatırlatmıştır.

Şâir bazen gözle ilgili beddualar da etmiştir. Âşık, sevgilinin yüzünü tanımazsa, gözünün iki dünyası karanlık, yani kör olsa yeridir (s. 179, G. CI/4). Sevgilinin yüzünü gördüğü hâlde, hâlâ gülün güzelliğinden söz edenlerin gözlerine diken batmalıdır (s. 185, G. CX/4).

Divanda göz câmı, göz karası, 'ayn insânı ve hadak³²⁰ kelimeleriyle çeşitli beyitlerde göz bebeği konu edilmiştir. Âşık, sevgilinin lale gibi olan yanaklarını ve goncaya benzeyen dudaklarını hatırladıkça gözbebekleri kanla dolar (s. 115, G. XIII/2).

³²⁰ Mütercim Âsım, el-hindikât kelimesinin çoğulu olarak hadak kelimesini gösterir. "Göz karasına denir." Fîrûzâbâdî, *El-Okyânûsu'l-Basît Fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît, Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, C. 4, çev. Mütercim Âsım Efendi, hzl. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013, s. 3937.

Gözbebeği bazen çok sevilen, kıymetli kişi anlamında kullanılmıştır. Padişahın yüzü, devletin gözbebeğidir (s. 42, K. IX/38). Âşık, sevgilinin dağınık saçlarını görünce, gözbebeğiyle (ona bakarak) çok büyük hatalar yaptığını anlar (s. 217, G. CLVI/6).

Göz organı, çeşitli atasözü ve deyimlere konu olmuştur. Şeyhî de divanında pek çok kez bunlara yer vermiştir.

Gözünü açmak: “Dikkatli olmak, dikkat etmek”³²¹

Aç gözün iy rûşen-nazar ol meh-likâ manzûrî gör
Kim ay u günü mahv ider bu tal‘at-i pür-nûrî gör (s. 149, G. LX/1)

[*Ey Aydın Bakışlı! Gözünü açıp o ay ve güneşi yok eden bu nur dolu yüzü (yani) ay yüzlü beğenilen (sevgiliyi) gör.*]

Sevgilinin yüzü ayın ve güneşin ışığını yok edecek kadar parlaktır. Hakikatleri görebilecek aydın bir bakışa sahip kişinin, gözünü açıp bu nur yüzlü sevgiliyi görmesi gerekir.³²²

Göz yummak: “Görmezlikten gelmek”³²³ olarak tanımlanan bu deyimî şâir, yüz çevirmek, el çekmek anlamında kullanmıştır.

Açalı çihre-i hûbuñ gönül göz yumdı cennetten
Görürken şekl-i rûhânî ne lezzet nakş-ı mânîden (s. 207, G. CXLI/2)

[*Sen güzel yüzünü açtığından beri gönül cennetten el çekti; ruhani bir şekil görürken Mânî'nin resminden lezzet alınır mı?*]

Âşık, sevgilinin yüzünü görünce, cennete dahi bakmaz olmuştur. Sevgilinin yüzü ruhani bir şekildir, oysa cennet Mânî'nin resmi gibidir. Sevgilinin yüzünün yanında cennet kıymetini yitirmektedir. Tasavvufî anlamlar taşıyan beyitte amacın cennete girmek değil, cemelullahı görmek olduğu vurgulanmıştır.³²⁴

Gözü rûşen olmak: Hayırlı bir olayla karşılaşmak.

‘Aceb midür güzer kılsa nazar Firdevs-i a‘lâdan
Ki oldı cân gözi rûşen bu gün nûr-ı tecellâdan (s. 206, G. CXL/1)

³²¹ <http://lugatim.com/s/G%C3%96Z> (Son erişim: 08.08.2017, 16:24)

³²² Göz açmak deyimine yer verilen diğer beyitler şunlardır: s. 224, G. CLXVIII/5; s. 191, G. CXVIII/1.

³²³ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.573c509cd4bd00.79242957 (Son erişim: 18.05.2016, 14:46)

³²⁴ Göz yummak deyiminin kullanıldığı bir başka beyit için bk.: s. 83, Mus. II/7-9.

[Can gözü bugün tecellî nurundan aydınlanmışken, bakışı Firdevs cennetinden vazgeçse şaşılır mı?]

Bir mümin için en büyük armağan Allah'ın tecellisini görmektir. Kur'ân'da kıyamet günü bazı yüzlerin ışıltılı parlayacağı ve Rablerine bakacakları söylenmiştir.³²⁵ Şâir, Allah'ın tecellisini gördüğü an Firdevs cennetinden dahi yüz çevireceğini ifade etmiştir.³²⁶

Gözünü yummamak: “Hiç uyumamak.”³²⁷

Kan döker şâm u seher mihr ile şefkatden şafak

Yummaz ılduzlar gözün feryâd u âhumdan benüm (s. 189, G. CXVI/2)

[Şafak, gece gündüz sevgi ve şefkatten kan ağlar, yıldızlar da benim ahımdan ve feryadımdan gözlerini yummazlar.]

Şâir, güneşin doğup batarken tan yerini kızıla boyamasını ve geceleyin yıldızların görünmesini güzel bir sebebe bağlamıştır. Şafak bir anne gibi yıldızlar da kardeşler gibi düşünülmüştür. Anne olan şafak âşığın başında sabah akşam kan ağlamakta, âşığın kardeşleri konumundaki yıldızlar da onun feryadından gözlerini yummamakta, hiç uyumamaktadırlar.

Gözden düşmek: “Bir kişi veya şey değerini yitirmek, rağbet görmemek.”³²⁸

Yâr-ı cân idi kenârumda ciger gûşem yaşum

Şimdi gözden düşdüğüçün oldı giryân gözlerüm (s. 199, G. CXXIX/2)

[Gözyaşım, yanımda ciğer köşem ve canımın sevgilisiyken şimdi gözden düştüğü için gözlerim ağlamıştır.]

Âşığın tek arkadaşı ve yoldaşı gözyaşlarıdır. Ancak onlar hem gerçek anlamda gözden düşmüştür, yani âşık ağlamıştır; hem de değerini kaybetmiştir. Bu sebeple âşık ağlamaya devam etmektedir.

Gözden bırakmak: “Gözden düşürmek.”³²⁹

³²⁵ Kur'ân-ı Kerîm, Kıyâme, 22-23.

³²⁶ Bu deyim yer veren diğer bir beyit: s. 207, G. CXLII/1.

³²⁷ <http://lugatim.com/s/G%C3%96Z> (Son erişim: 08.08.2017, 16:25)

³²⁸ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.59b69b351d9223.82924555 (Son erişim: 11.09.2017, 15:18)

³²⁹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori1=veritbn&kelimesec=5731 (Son erişim: 18.05.2016, 15:26)

Gözden bırakdı gerçi bizi ol nigârumuz
Vardur anuñ keremlerine intizârumuz (s. 168, G. LXXXVI/1)

[Her ne kadar sevgilimiz bizi gözden düşürdüyse de onun cömertliklerinden beklentimiz vardır.]

Sevgili, âşığa itibar etmez. Kendisi itibar etmediği gibi, âşığın itibarını halk nazarında da düşürür. Buna karşılık âşık yılmaz, sevgiliden bir cömertlik etmesini bekler.

Od gözlü: 1. “Gözünü kan bürümüş, kızgın, öfkeli.”³³⁰, 2. Aç gözlü, tamahkâr.

Bu hâksâra su gibi akma iñende kim
Od gözlünüñ elindeki bâd-ı hevâyimiş (s. 96, Mus. V/1-4)

[Bu dünyaya su gibi çok meyletme; zira (bu dünyaya) çok tamah edenin elinde, sonunda hiçbir şey kalmaz.]

Dünya sevgisi, dinde ve tasavvufî anlayışta yerilir. “Dünya bela ve cefa ahiret ise zevk ve sefa âlemidir.”³³¹ Bütün sıkıntılar dünyayı sevmekten ileri gelir. İnsanın doğurduğu çocukları sonunda toprak olacak, bina ettiği evleri ise sonunda yıkılacaktır.³³² Böyle bir dünya görüşünü yansıtan beyitte insanın aç gözlülükle dünyaya yönelmemesi salık verilmiştir.

Göze (çöpçe) görünmemek: “Değersiz olmak.”³³³

Gedâ kim hâk-i pâyını nigâruñ tâc-ı ser kıldı
Gözine çöbce görünmez bu taht u bahtı sultânuñ (s. 178, G. C/2)

[Sevgilinin ayağının toprağını, başına taç yapan kölenin gözüne, padişahın bu tahtı ve talihi çöp kadar görünmez.]

Âşık için sevgilinin ayağının toprağı baş tacıdır. Sevgiliye âşık olup, onun ayak toprağının kıymetini bilen birine padişahın tahtı ve talihi çöpten daha değersiz görünür.

Gözüne girmez olmak: Kaynaklarda rastlayamadığımız bu deyim, gözü hiçbir şey görmemek, bir şeye önem verip başka hiçbir şeyle ilgilenmemek anlamında olmalıdır.

³³⁰ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori=veritbn&kelimesec=8967 (Son erişim: 18.05.2016, 15:30)

³³¹ Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri, *Marifetname*, hzl. Abdullah Aydın, Seda Yayınları, İstanbul 2014, s. 345.

³³² Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri, *a.g.e.*, s. 350.

³³³ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.573c611aef7e84.81396518 (Son erişim: 18.05.2016, 15:35)

Şeyhî dirdi hevesini bileli sen sanemüñ

Girmez oldu gözine hûr u cinânuñ hevesi

(s. 247, G. CCII/5)

[Şeyhî, sen putun hevesini öğrendiğinden beri o hevesi biriktirdi, (artık) onun gözü huri ve cennetlerin isteğini görmez oldu.]

Şeyhî, sevgilinin hevesine düşmüş, o andan itibaren gözü hiçbir şeyi hatta cenneti ve hurileri dahi görmez olmuştur. Cennet ve huriler İslam düşüncesinde var olan kavramlar olduğundan, bunlardan vazgeçen âşık, kendisine yeni bir kavram alanı bulmuştur. Bu sebeple sevgili, cennet ve hurilerle tezat oluşturduğu için put olarak tasvir edilmiştir.

Gözde uçmak: “Gözde tutmek.”³³⁴

Gözüme uyhu bir düşdür hayâl oldu uçar gözde

Bu sevdâya ‘ilâc olmaz meger ol zülf-i müşğinden (s. 201, G. CXXXIII/5)

[Uyku benim için bir rüya, hayal olup gözümde tutmektedir; hâlbuki o misk kokulu saçtan bu sevdâya ilaç olmaz.]

Âşık, sevgilinin saçının sevdâsına düşmüştür. Sevdânın alametlerinden biri olan uykusuzluk hâli onu sarmıştır. Uyku artık onun için hayal gibi ulaşılamayacak bir şeydir. Bu hastalığına deva arayacak yerde, sevgilinin saçına olan meylinin artması boşunadır. Zira o saçtan, âşığın sevdâsına ilaç olmayacaktır.

Gözden ırmak/uzaklaşmak: “Ayrıлып başka yere gitmek, görünmez olmak.”³³⁵

Gözümden ırdı münevver yüzün nigâr dirîg

Başuma kara gün ugratdı rûzgâr dirîg

(s. 174, G. XCIV/1)

[Sevgilinin yüzü görünmez oldu, yazık! Zamane başıma kara gün uğrattı, yazık!]

Sevgilinin yüzünün âşıktan uzak olması, âşığın başına gelebilecek en kötü şeydir. Bu sebeple âşık bunu, başına kara gün uğraması, kendisine bir felaketin isabet etmesi olarak düşünmektedir.

El için ağlayan gözden olur: “Başkası için yapılacak fedakârlığın bir sınırı vardır.”³³⁶

³³⁴http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori=veritbn&kelimesec=5730 (Son erişim: 18.05.2016, 15:54)

³³⁵http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.573c66b7cacb86.95845819 (Son erişim: 18.05.2016, 15:59)

Olmayacak vefâsı güzelden ne fâyide

Aglamagıla çıka göz elden ne fâyide

(s. 218, G. CLIX/1)

[Sevgili sözünde durmayınca (yapılacak bir şey yoktur), ağlamakla ancak göz kaybedilir, (bunun) bir faydası yoktur.]

Âşık, sevgili uğruna çokça ağlamıştır; fakat ne yaparsa yapsın sevgili vefasızdır, sözünde durmaz. Bu durumda âşığın kendisini daha fazla harap etmesine gerek yoktur. Aksi takdirde gözlerini kaybedecektir. Sevgili için de yapılacak fedakarlığın bir sınırı vardır; zira el için ağlayan gözden olur.

1.2.2.2. Gözler İle İlgili Benzetmeler

Şeyhî, divanında gözleri çeşitli benzetmelerle kullanmıştır. Gözler bazen bir işi yapmakla görevli olan kimselere, meslek erbaplarına, bazen kişilerin karakteristik özellikleri ya da durumlarına, bazen çeşitli eşya ve aletlere, bazen de bitki ve hayvanlara benzetilmiştir. Bu benzetmeler aşağıda alfabetik olarak incelenmiştir.

1.2.2.2.1. Âhû

Ceylan da denilen ve miskin elde edildiği hayvan olan âhû, klasik Türk şiirinde Çin ya da Hoten'de çıkması sebebiyle konu edilir ve sevgilinin gözleriyle ilişkilendirilir.³³⁷ Ceylanın konu edildiği beyitlerde miskin kendisinden elde edilmesi sebebiyle sevgilinin misk kokulu siyah saçlarına da işaret edilir ve tüm bu unsurlar tenasüplü olarak kullanılır:

Bir gör ol Türk-i Hıtâ'nuñ gözleri âhûsını

Zülfinüñ her bir kılında Rûm ilin Çîn eyledi

(s. 245, G. CXCIX/2)

[Saçının her bir telinde Rum ülkesini Çin'e çeviren o Hotenli Türk'ün ahu gözlerini bir gör.]

Çin'de bir bölge olan Hoten, ahularıyla meşhurdur. Şâir, tenasüplü kelimeleri sevgilinin gözlerinin övgüsünde kullanmıştır. Sevgilinin saçları dalgalıdır. Bu sebeple saçlarının her bir teli Anadolu'yu Çin'e çevirir ya da 'çîn eyler'; yani karıştırır. Gözleri de ceylan gözü gibi iri ve güzeldir.

³³⁶ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.573c61ab3de095.67505666 (Son erişim: 18.05.2016, 15:57)

³³⁷ Ahmet Atillâ Şentürk, "Ceylan", *a.g.e.*, C. 2, s. 408.

1.2.2.2.2. Avcı

Sevgilinin gözlerinin avcıya benzetilmesi, kaşlarının yaya, kirpiklerinin ise oka benzemesi sebebiyledir.³³⁸ Sevgilinin gözleri bu hâliyle silahlarını kuşanmış bir avcı gibi âşığını avlamak için beklemektedir:

Kaşuñ gözüñ ne hâcet idinür kemân u tîr
Avlanmaga benüm bigi biñ bir nazar yiter (s. 153, G. LXIV/3)

[Kaşının ve gözünün yay ve ok edinmesine ne gerek var? Benim gibi bin tanesini avlamak için (onun) bir bakışı yeter.]

Sevgilinin kaşı ve gözü, âşığı avlamak için yay ve ok edinen bir avcı gibidir. Oysa kaşın ve gözün, okla yaya ihtiyacı yoktur. Âşık, sevgilinin bir bakışıyla avlanmıştır ve kendisi gibi bin kişi daha onun bir bakışına avlanabilecektir.

1.2.2.2.3. Ayna

Göz, yapısı itibariyle baktığı şeyi yansıtan bir ayna gibidir. Beyitlerde gözün bu özelliğine işaret edilmiştir.

Câm-ı münevver âyine-i gayb-bîn ola
Görse izüñ tozını gözüm âbgînesi (s. 236, G. CLXXXV/4)

[Gözümün aynası senin izinin tozunu görse, parlak bir kadeh ve gaybı gören ayna olur.]

Sevgilinin izinin tozunu görmek, onu sürme olarak göze çekmek âşığa göre göze inanılmaz bir parlaklık verir. Şâir, bu parlaklığın derecesini anlatabilmek için onun parlak bir kadeh yahut gaybı gören ayna olacağını söylemiştir. Böylece İran mitolojisindeki Cem'in kadehine ve İskender'in aynasına telmihte bulunmuştur.³³⁹

1.2.2.2.4. Bekçi (Pâsbân, şihne, 'ases)

Göz, bakmak, seyretmek gibi işlevleri yerine getirdiğinden, bekçiye benzetilir. Aşağıdaki beyitte de sürekli sevgiliye bakan âşığın gözleri, bekçiye benzetilmiştir:

Sırr ile göñlümi cândan çekdi zülfüñ şeb-revi
Taña kalup yol gözedür pâsbâni çeşmümüñ (s. 179, G. CI/3)

[Senin gece yolcusu olan saçın, gönlüümü candan gizlice çekince, gözümün bekçisi şaşkınlık içinde yola bakacaktır.]

³³⁸ Ahmet Atillâ Şentürk, "Avcı", *a.g.e.*, C. 1, s. 419.

³³⁹ Gözün aynaya benzetildiği diğer beyitler: s. 127, G. XXIX/2; s. 232, G. CLXXIX/2.

Sevgilinin saçları gece giden anlamındaki şeb-rev terkihiyle karşılanmıştır. Saçların âşığın gönlünü gizlice candan çekip alması ve bekçinin zikredilmesi, bir hırsızlık olayını gözde canlandırmaktadır. Sevgilinin hırsız saçları, âşığın gönlünü öyle ustalıklarla çalmıştır ki bu durum sevgilinin bekçi gibi olan gözünü şaşkına çevirmiştir. Şâir, âşığın sürekli sevgilinin yolunu gözlemesini böyle bir sebebe bağlamıştır.³⁴⁰

1.2.2.2.5. *Bîmâr*

Göz, sevgilinin en çok sözü edilen güzellik unsurlarından biridir. Mahmur bakması sebebiyle sarhoşa ya da hastaya benzetilir.³⁴¹ Aşağıdaki beyitte sevgilinin gözleri hastaya benzetilmiştir:

Bîmâr gözi dem-be-dem haste ciger kanın içer

Şeyhî didüğü buyimiş bîmâra tîmâr eyleyem (s. 194, G. CXXI/8)

[Onun hasta gözü her zaman hasta ciğerin kanını içer; Şeyhî'nin söylediği -ise- 'Hastayı tedavi edeyim.' demekmiş.]

Şeyhî, sevgilinin gözlerini tedavi etmek istemiştir. Oysa onun bu iyiliğine karşılık sevgilinin hasta gözü, ciğerinin kanını içmiştir. Beyitte hem şâirin doktorluk mesleğine hem de sevgilinin gözlerinin hasta gibi baygın baktığına işaret vardır.

1.2.2.2.6. *Câdû*

Sevgilinin gözleri âşık üzerinde büyü etkisi yaptığından klasik Türk şiirinde sıkça karşılaşılan câdû sıfatını Şeyhî de kullanmıştır. Bazı beyitlerinde ise câdû kelimesini kullanmadan istiare yoluyla sevgilinin gözünü büyücüye benzetmiştir. Aşağıdaki beyit bu misaldendir:

Emîn olmağlıga bir dem emân virmez bu cânuma

Gözün efsûn okıdukca senün bu lafz-ı âmînuñ (s. 182, G. CV/3)

[Gözün büyü yaptıkça senin amin sözünü söylemen bu canımın bir an korkusuz olmasına izin vermez.]

Sevgilinin gözü büyü yaptıkça ağzı onu destekleyerek âmin demektedir. Âmin, “Duanın kabulünü temenni etmek niyetiyle sonunda söylenen bitiriş sözü”³⁴²dür. Şâir, aynı kökten türeyen emîn, emân ve âmîn kelimelerine beyitte yer vererek iştikak sanatı

³⁴⁰ Bekçi benzetmesinin kullanıldığı bir başka beyit: s. 169, G. LXXXVII/3.

³⁴¹ İskender Pala, “Çeşm”, *a.g.e.*, s. 101.

³⁴² Sargon Erdem, “Âmin”, *TDVİA*, C. 3, Ankara 1991, s. 62.

yapmıştır. Âşık, sevgili âmin dedikçe emîn olmaya emân bulamaz. Sevgilinin büyücü gözünün sihrinden etkilenme korkusu kendisini sarmıştır. Sevgilinin âmin sözü de bu korkuyu pekiştirmektedir.³⁴³

1.2.2.2.7. *Cellâd*

Sevgilinin gözlerinin öldürücü özelliğini vurgulamak için göz, divandaki bir beyitte cellada benzetilmiştir.

Gözün cellâdı cânuma çeker her lahzada hançer

Dökerdi kanum olmasadı hâcib ortada ebrû (s. 212, G. CL/4)

[Gözünün celladı, her an canıma hançer çekerken, kaş ortada engel olmasaydı kanımı dökerdi.]

Sevgilinin gözü, elinde hançer tutan bir cellat, kaşı da âşığı koruyan bir kalkan gibidir. Kaşı ortada olup onu korumasa, sevgilinin gözü mutlaka onu öldürecektir. Kaşın asıl görevi göze girebilecek yabancı maddelere engel olmakken şiirde âşığı sevgilinin gözünden koruyucu bir engel görevini üstlenmiştir.

1.2.2.2.8. *Cimri*

Sevgili uğrunda deniz kadar gözyaşı dökmemiş olan göz, cimridir:

Gözüm visâlûñ umar yaşın itmedin deryâ

Muhâldür ki gire cennete hasîs ü bahîl (s. 184, G. CVIII/3)

[Gözüm, yaşını denize çevirmeden sana kavuşmayı umuyor; (oysa ki) cimrinin cennete girmesi mümkün değildir.]

Beyitte, âşığın sevgiliye kavuşmak için çokça sabredip gözyaşı dökmesi gerektiği işlenmiştir. Âşığın gözü, çokça ağlamasına rağmen gözyaşları henüz deniz olmamıştır, ama yine de sevgiliye kavuşmayı ummaktadır. Bu durumda göz, ağlama konusunda cimrilik yapmaktadır. Cimri kişinin cennete girememesi gibi, sevgiliye kavuşma uğruna çok ağlamayan göz, ona kavuşmayı ummamalıdır.

1.2.2.2.9. *Harâmî*

Yol kesen anlamına gelen bu sözcük, harâm kelimesinden türemiştir.³⁴⁴ Sevgilinin gözleri bir eşkıya gibidir ve âşığın kanını içer.

³⁴³ Bu benzetmeye yer verilen diğer beyitler için bk.: s. 214, G. CLII/6; s. 120, G. XIX/7; s. 106, G. I/4; s. 149, G. LIX/6.

Şol harâmî gözüne kan içmek
Emdügün süd bigi helâl iy dost

(s. 113, G. X/2)

[*Ey Dost! Şu haram yiyen gözüne kan içmek, emdiğin süt gibi helaldir.*]

Kan, Kur'ân-ı Kerîm'de Müslümanlara haram kılınmıştır.³⁴⁵ Beyitte ise şâir, sevgilinin eşkıya gözlerine kan içmenin helal olduğunu belirtmiştir. Bu helalliği pekiştirmek için bugün de 'ananın ak sütü gibi helal olsun' şeklinde kullanılan deyim yer vermiştir.³⁴⁶

1.2.2.2.10. Hindû-yı Türkistânî

Hindistan'da yaşayan halkı karşılayan Hindû kelimesi, bazen tüccara benzetilir.³⁴⁷ Aşağıdaki beyitte bunun örneği görülmektedir:

La'l-i cân-bahşuña yagma-yı cihân ister gözüñ
Ne bilür cân kıymetin hindû-yı Türkistânîdür

(s. 40, K. IX/19)

[*Gözün, can bağışlayan dudağın uğruna dünyayı yağma etmek ister; Türkistan Hintlisi can kıymetini nereden bilir?*]

Sevgilinin gözü, dudağını dünya karşılığında satılığa çıkararak Hintli bir tüccar gibidir. Göz siyahlığı sebebiyle Hintli gibi düşünülmüştür. Hintli bir tüccar gibi olan göz, dudağını az bir pahaya satmaktadır. Fakat onun dudağı dünyadan daha kıymetlidir, oysa o göz, dudağın kıymetini bilmemektedir.

1.2.2.2.11. Kadeh

Beyitlerde doğrudan göz değil, "göz kapağı"³⁴⁸ anlamına gelen kabak kelimesi ya da gözbebeği anlamındaki göz câmı, göz karası, 'ayn insânı ve hadak'³⁴⁹ kelimeleri ile kadeh arasında benzerlik kurulur.

Gül yañağın yâdına nûş itmeğiçün dem-be-dem
Toludur câm-ı şarâb-ı ergavânı çeşmümün

(s. 179, G. CI/2)

[*Gül yanağının hatırına içmek için gözümün kırmızı şarabının kadehi her an doludur.*]

³⁴⁴ <http://lugatim.com/s/HAR%C3%82M%C3%8E> (Son erişim: 08.08.2017, 16:27)

³⁴⁵ Kur'ân-ı Kerîm, Bakara, 173.

³⁴⁶ Divandaki s. 143, G. LI/5; s. 186, G. CXI/8; s. 185, G. CIX/5 ve s. 138, G. XLIV/6 numaralı beyitlerde de göz, haramiye benzetilmiştir.

³⁴⁷ İskender Pala, "Hind", *a.g.e.*, s. 209.

³⁴⁸ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori1=veritbn&kelimesec=6888 (Son erişim: 18.05.2016, 13:35)

³⁴⁹ Mütercim Âsım, el-hindikât kelimesinin çoğulu olarak hadak kelimesini gösterir. "Göz karasına denir." Fîrûzâbâdî, *El-Okyânûsu'l-Basît Fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît, Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, C. 4, çev. Mütercim Âsım Efendi, hzl. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013, s. 3937.

Âşık, kadeh gibi olan gözlerini ağlayarak kırmızı şarap gibi olan kanlı gözyaşlarıyla doldurmaktadır. Bunu yaparken sevgilinin gül gibi kırmızı yanaklarını hatırlamaktadır.³⁵⁰

1.2.2.2.12. Melekü'l-Mevt

Ölüm meleği anlamına gelen bu tamlama, dört büyük melekten biri olan Azrail için, Kur'ân-ı Kerîm'de kullanılan tabirdir. Şeyhî, divanındaki bir beyitte gözleri Melekü'l-mevt'e benzetmiştir.

Çeşmüñ öldürse ne gam çeşme-i cândur tudaguñ

Melekü'l-mevt ise bu dem-i 'Îsî mi degül (s. 187, G. CXIII/2)

[Gözün öldürse de keder yok; çünkü dudağın can çeşmesidir; (gözün) ölüm meleğiye, (dudağın) İsa'nın nefesi değil mi?]

Sevgilinin gözleri, âşığı öldürse de bu onu üzmez. Her ne kadar sevgilinin gözleri Azrail gibi can alıcıysa da dudakları Hz. İsa'nın nefesi gibi hayat verir. Âşık, dudakların bu hayat verici özelliğiyle teselli olur.

1.2.2.2.13. Nergis

Zerrîn kadeh de denilen, ortasında bulunan siyahlık sebebiyle göze benzetilen çiçektir. Şu beyitte sevgilinin gözleri nergise benzetilmiştir:

Gözün nergislerinden câna ok ur

Ki yigdür zahmı yüz biñ hûn-behâdan (s. 206, G. CXXXIX/5)

[(Ey Sevgili!) Gözünün nergislerinden cana, yarası yüz bin diyetten daha üstün olan oku vur.]

Sevgilinin gözü, baygın bakışı sebebiyle nergis çiçeğine benzemektedir. Onun bakışı ok gibidir ve âşıkların ölümüne sebep olur. Bu ok gibi bakışa paha biçilemez, o âşık için yüz bin diyetten daha kıymetlidir.³⁵¹

1.2.2.2.14. Ok

Sevgilinin bakışları bir ok gibi âşığın ciğerine saplanır. Doğrudan göz olmasa da gözün attığı bakışlar şu beyitte oka benzetilmiştir:

³⁵⁰ Bu benzetmenin yer aldığı diğer beyitler için bk.: s. 157, G. LIXI/7; s. 164, G. LXXX/3; s. 50, K. XII/13; s. 139, G. XLVI/3.

³⁵¹ Göz-nergis benzetmesinin yer aldığı diğer beyitler: s. 211, G. CXLVIII/4; s. 40, K. IX/21.

Gitdi gönül ü cân gözüne karşı ten durur

Elbette ok atıldığı yerde nişân gerek

(s. 86, Mus. III/2-8)

[Gönül ve cân gitmiş olmasına rağmen beden senin karşında durmaktadır, elbette okun atıldığı yerde hedefin olması gerekir.]

Âşık gönlünü ve canını yitirmiş, ölü hâldedir. Ancak bedeni hâlâ sevgilinin gözlerinin önünde durmaktadır. Sevgili bakış oklarını onun bedenine atmaya devam etmektedir. Okun atıldığı yerde hedef tahtasının olması gerekir, bu durumda hedef tahtası âşığın bedeni olmaktadır.³⁵²

1.2.2.2.15. Perdedâr

Eskiden padişahın ya da yüksek rütbeli kimselerin günümüz tabiriyle çalışma ofislerinin kapısında perde olur ve bu perde başında bir görevli beklerdi. Perdedâr ya da perde çavuşu bu görevliler için kullanılan bir terimdir.³⁵³ Şu beyitte şâir, âşığın gözlerini gece boyu uyanık kalması ve ok atarcasına sabaha kadar ağlaması sebebiyle perdedâra benzetmiştir:

Perdedâr olduğün gün yüzüne zülfün gibi

Subha dek kılır giceyi tîr-bârân gözlerüm

(s. 199, G. CXXIX/7)

[Gözlerim, güneş gibi olan yüzüne, saçın gibi kapı görevlisi olduğu için sabaha kadar geceyi ok yağmuruna tutar.]

Beytin temelinde güneşin batışı ve gecenin başlangıcı tasvir edilmiştir. Şâir bunu başka bir bağlamda değerlendirmiş, sevgilinin güneş gibi güzel yüzünü, perdedâr görevi gören saçının örttüğünü ifade etmiştir. Bu durumda âşık, sevgilinin yüzünü göremez ve gece boyu ağlar. Âdeta geceyi gözyaşlarıyla ok yağmuruna tutar. Beyitten perdedârların ok kullandığı da anlaşılmaktadır.

1.2.2.2.16. Reh-güzâr

“Geçilen yol”³⁵⁴ anlamına gelir. Âşık, sevgilinin kendi gözlerini güzergâh olarak kullanmasını diler. Bu sebeple şu beyitte göz, reh-güzâra benzetilmiştir:

Sahn-ı sarâyını yudığı dem-be-dem gözüm

Ya‘nî hayâlün ayagina reh-güzâr

(s. 132, G. XXXVI/5)

³⁵² Ok benzetmesinin yer aldığı diğer beyitleri için bk.: s. 86, Mus. III/2-9; s. 245, G. CXCVIII/5.

³⁵³ Mehmet Zeki Pakalın, “Perde Çavuşu”, *a.g.e.*, C. 2, s. 771.

³⁵⁴ <http://lugatim.com/s/rehg%C3%BCzar> (Son erişim: 23.04.2018, 14:41)

[Gözüm senin hayalinin ayağına geçit olduğu için saray sahnesini her an yıkar.]

Sevgilinin hayali, bir padişah gibidir ve âşığın gözünden geçecektir. Bu geçit törenine hazırlık aşamasını âşik yapmakta, sarayın sahnesini gözyaşlarıyla yıkamaktadır.

1.2.2.2.17. *Sakkâ/Sâkı*

Gözler, gözyaşını barındırması ve şarap gibi kanlı yaşlar dökmesi sebebiyle iki sakaya benzetilir:

İki sakkâ hâdimüñdür meşkini pür-eşk idüp

Su bigi döker yoluña la'ı ü mercân gözlerüm (s. 199, G. CXXIX/6)

[Gözlerim, su kabını gözyaşlarıyla doldurup, senin yoluna su gibi lal ve mercan döken hizmetçilerin olan iki sakadır.]

Sakkâ, su taşıyan kişilere verilen isimdir. Şâir, beyitte gözlerini iki sakaya benzetmiştir. Bu sakalar, su kaplarını gözyaşlarıyla doldururlar ve sevgilinin yollarına su gibi lal ve mercan dökerler. Şâir, sevgili uğruna kanlı gözyaşları döktüğünü ifade etmek istemiştir.³⁵⁵

1.2.2.2.18. *Sarhoş Kâfir*

Kâfir aslen Allah'ın varlığını inkar eden kimse manasındadır; ancak divan şiirinde müslüman olmayan kişiler için kullanılmıştır.³⁵⁶ Aşağıdaki beyitte sevgilinin gözü, süzgün bakması sebebiyle sarhoş; siyah olması ve sarhoşluğu sebebiyle de kâfire benzetilmiştir:

Süzülmüş çeşm-i mestânuñ görüp dil tâk-ı kaşuñda

Didi zî mest kâfir kim bu mihrâb içre hâb eyler (s. 164, G. LXXX/4)

[Gönül, kaşının kemerinde süzülmüş sarhoş gözünü görüp: 'Bu, mihrap içinde uyuyan ne güzel sarhoş kâfirdir.' dedi.]

Âşığın gönlü sevgilinin süzgün gözlerini görünce onun bu hâlini sevimli bulur. Sevgilinin mihrap gibi olan kaşlarının altında o gözü uyuyakalmış bir kâfir gibi tahayyül eder.³⁵⁷

³⁵⁵ Gözün sakiye benzetildiği diğer bir beyit için bk.: s. 163, G. LXXVIII/4.

³⁵⁶ İskender Pala, "Kâfir", *a.g.e.*, s. 248.

³⁵⁷ Bu benzetmenin yer aldığı bir başka beyit: s. 163, G. LXXIX/3.

1.2.2.2.19. Şem‘dân

Göz nûru, gözlere gelen iki sinirin getirdiği görme kuvveti olarak tanımlanabilir.³⁵⁸ Aşağıdaki beyitte gözler, göz nûrunu taşıdığı için mumun konulduğu bir şamdana benzetilmiştir:

Gün yüzüñ şem‘i şu‘â‘ından uyarmaga çerâg
Gark olur ılduza her dün şem‘dânı çeşmümüñ (s. 179, G. CI/8)

[Gözümün şamdani senin muma benzeyen güneş (gibi güzel) yüzünün ışığından kandil yakmak için her gece yıldıza boğulur.]

Şâir, gözyaşlarını yıldızlar, gözünü de şamdan olarak tasavvur etmiştir. Âşık, sevgilinin güneş yüzünden bir kıvılcım olarak kandil yakmak istemektedir. Bunun için şamdan gibi olan gözleri gece boyunca yıldızlara gark olur. Şâirin niyeti, sevgilinin güneş yüzünü görmek için gece boyu ağladığını anlatmaktır.

1.2.2.2.20. Tanık

Tanık, “Duruşmada bilgisine, görgüsüne başvuru kimse, şahit.”³⁵⁹ olarak tanımlanır. Şu beyitte sevgilinin kaşı ve gözü, iki tanık olarak tasavvur edilmiştir:

Kaşuñ gözüñ dirilüp oldılar tanuk kanuma
Tut imdi şer‘ sözün mahzar ise ancag ola (s. 109, G. V/5)

[Senin kaşınla gözün birleşip benim kanuma tanıklık ettiler; (o hâlde) sen şimdi şeriatin sözüne uy (çünkü) dilekçe olsa olsa böyle olur.]

Sevgilinin kaşı ve gözü itibar edilecek iki şahittir. Âşığın, öldürülmesini gerektirecek bir suç işlediğine dair tanıklık etmişlerdir. Cezayı tatbik edecek kişi sevgilidir. Âşık sevgiliden, bu iki tanığın söylediklerini kabul etmesini, zira bir dilekçenin ancak bu kadar güvenilir olacağını söylemiştir. Sevgili cezayı tatbik edecek, böylece bir kez olsun âşığa bakmış olacaktır.

1.2.3. Dil

Dil, şiir yazmada, başta Allah’ı ve üstün nitelikli insanları övmeye, dua ve zikretmeye araçtır. Ancak çoğu kez yukarıda sayılanları yapmada âciz kalır. Konuşma

³⁵⁸ Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî, *Mürşid [Göz Hastalıkları] İnceleme-Metin-Dizin-Sözlük*, hzl. Ali Haydar Bayat, Necdet Okumuş, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s. 114-115.

³⁵⁹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5add9f6f1d1a57.99389194
(Son erişim: 23.04.2018, 11:58)

dil vasıtasıyla gerçekleşir. Beyitlerde dilden bahsedildiğinde şekil benzerliği sebebiyle susam çiçeği³⁶⁰ anılır.

Şâir şiir yazmasını dilinden inci ve mücevher saçması, âb-ı hayât dökmesi, bal ya da şeker akıtması ve armağanlar vermesi olarak yorumlar.

Divanda dille ilgili olarak çeşitli deyim ve deyişlere de yer verilmiştir. Ağzı dili bağlanmak, dillere destan olmak, dili tutulmak, dilini tutmak, dil uzatmak vb. bunlardan birkaçıdır. Dil organı divanda benzetme unsuru olarak yer almamıştır.

1.2.3.1. Dil İle İlgili Genel Özellikler

İbn Sînâ, *Kânûn*'unda dilin uzunluğunun ve genişliğinin ölçülü olduğunu, dişlere göre daha fazla önem arzettiğini, ince olan kısmına dilin ucu denildiğini ve bu dil ucunun ne kadar ince olursa, sesin o kadar güzel olacağını aktarır. Dilin, normalden daha kalın, küçük ya da geniş olması hâlinde kelimelerin telaffuzu zorlaşır. Dil aslen beyaz bir et olsa da, içinden çokça damar geçtiğinden sıcaktır ve kırmızı olarak görünür.³⁶¹ “Hissetme, tat alma ve konuşma dil sayesinde olur.”³⁶² Çeşitli damarları bünyesinde barındırması sebebiyle bileşik organlar arasında yer alır.

Dil, konuşma kuvvetinin aracıdır (s. 50, K. XII/21). Şâir, ecel hücum edip ömrü son buluncaya kadar diliyle Allah'a hamdeder (s. 16, K. III/1). Bütün yaratılmışlar Allah'a şükretmede âcizdir. Bu sebeple şâir hangi dille, nasıl Allah'a şükür ve dua edeceğini bilemez (s. 31, K. VI/34). Allah'ın nimetlerini şükretmede yeryüzünün dili de âciz kalmıştır (s. 38, K. VIII/36). Allah'ın yücelik derecesinin kitabı okunsa, onun bir harfî, yüzlerce dünyanın diline binlerce ders olur (s. 88, Mus. III/4-9). Allah'ın her emrine karşı meleklerin dilinden kabul sözcükleri dökülür (s. 74, Mus. I/5-6).

Şâir, dili döndüğünce padişahı övmeye çalışır (s. 93, Mus. IV/4-7). Padişahın kapı eşiğine geldiğinde ona getireceği en iyi hediye, diliyle yapacağı övgülerdir (s. 89, Mus. III/5-8). Zira Şeyhî mal-mülk bakımından zengin değildir; ama söylediği güzel şiirleriyle dilinden inciler saçır (s. 59, K. XIV/42). Şâirin beytini dilinden düşürmeyen kişiler, padişahı hayırla yadederler. Zira Şeyhî padişahı hep hayırla anar (s. 100, Mus. V/5-9).

³⁶⁰ Yavuz Bayram, “Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4 Fall 2007, s. 215.

³⁶¹ İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, C. 3-1, s. 439.

³⁶² Mansur b. Muhammed b. Ahmed, *Kitab-ı Teşrihü'l-Ebdan Min e't-Tib*, çev. Esin Kâhya, Betül Bilgen, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2008, s. 66.

Dâyim du‘â-yı hayr ile yâd it revânını
Dilüñde hod bu beyt gerek ber-devâm ola (s. 100, Mus. V/5-9)

[Onun ruhunu sürekli hayır dua ile hatırlamak (için), senin dilinde bu beytin sürekli olması gerekir.]

Bir mersiyede yer alan bu beyitte şâir, ölünün arkasından onu hayırla yâdetmek için sürekli yazdığı beyti tekrar etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Zira şâir ölenin arkasından hep iyi şeyler söylemiştir.

Sevgili Hızır yüzlüdür; kapısının eşiği de İskender’in kapı eşiği gibidir. Bu durumda Şeyhî onun adını andıkça dilinden âb-ı hayât dökülür (s. 140, G. XLVI/10). Âşık, sevgilinin memleketini dilinden düşürmez (s. 200, G. CXXXII/1). Sevgilinin güzelliği karşısında şâirin bazen dili tutulur (s. 196, G. CXXIV/7). Şeker dudaklı sevgilinin adını anan dillerden bal akıp şeker saçılır (s. 165, G. LXXXI/5; s. 140, G. XLVIII/1). Şâir, bülbülün dahi dilinden düşürmediği çok hoş gazeller yazmaktadır (s. 86, Mus. III/2-12).

Dille dua ve zikirlerin edilmesi de şiire konu olmuştur. Âşık, sevgilinin mihraba benzeyen kaşını hayal ederek namaz kıldığında, şekil benzerliği sebebiyle dili yalnızca Nûn Suresi’ni okur (s. 200, G. CXXXII/2). Dervişler zikir ve dualarını gece-gündüz dillerinden düşürmezler (s. 104, Mus. VI/5-9).

Aşağıdaki beyitte şâir dilinin dolaştığından bahsetmiştir:

Cemâli gülşenine medh okur iken Şeyhî
‘Anâluyidi dili ‘andelîbe beñzetdüm (s. 196, G. CXXIV/7)

[Şeyhî onun güzelliğinin gül bahçesinde övgü düzerken onun meşakkatli dilini bülbüle benzettim.]

Sevgilinin güzelliği bir gül bahçesiyle bağdaştırılmıştır. Şâir, bu güzelliği överken dili takılmaktadır. Onun dili meşakkatli olsa da şâir dilini bülbüle benzetmiştir. Övülen sevgili olunca tüm övgüler bülbülün ötüşü gibi gelmektedir. Ayrıca şâir, ‘anâ ve dil kelimelerini bir arada kullanarak ‘andelîb (bülbül) kelimesinin çoğulu olan ‘anâdil sözcüğüne çağrışım yapmıştır.

Şâirin dil ile ilgili yer verdiği deyimler ise şunlardır:

Ağız dili bağlanmak: “Herhangi bir sebeple konuşamaz olmak.”³⁶³

Kapuñda sÛsen ü gonce çü bağladı dil ağız

Bulara mÛlk-i çemen tîg ile musahhardur (s. 155, G. LXVII/4)

[Bahçe memleketi kılıçla ele geçirildiğinden senin kapında susam çiçeği ve gonca, dil ve ağız bağladı.]

Şâir, bahçeyi bir ÷lke olarak tasavvur etmiş, orada bulunan susam çiçeği ve gül goncasını da o bahçeyi koruyan askerler yahut o ÷lkenin halkı olarak düşünmüştür. Bahçe ÷lkesi, kılıçla ele geçirilmiş, susam çiçeği ve gonca, bu olaydan etkilenecek konuşamaz duruma düşmüşlerdir. Beyitte özellikle susam çiçeği ve goncanın kullanılması, susam çiçeğinin şekil bakımından dile, goncanın ise kapalı bir ağıza benzetilmesindedir. Bitkilerin zikredildiği bu beyitte tîg ile hem bir yeri kılıçla ele geçirmek, hem de kılıç çiçeği ya da peygamber kılıcı, paşa kılıcı olarak bilinen bitki anlamında kullanılmış olmalıdır.

Dillere destan olmak: “Herkes tarafından konuşulur olmak.”³⁶⁴

CevrÛñe sinÛñ benÛm sabr itdÛğÛm

SöylenÛr dillerde olmuştur kısas (s. 170, G. LXXXIX/4)

[Senin eziyetine benim sabretmem, dillerde söylenen bir hikâye olmuştur.]

Sevgili, âşığa daima eziyet eder. Âşık, bu durumdan asla şikâyet etmez, hep sabır göstererek sevgiliye bir gün kavuşmayı umar. Âşığın bunca eziyete sabır göstermesi öyle ilgi çekmiştir ki bir kıssa gibi dilden dile aktarılmaya başlanmıştır.³⁶⁵

Dili tutulmak: “Sevinç, korku, şaşkınlık vb. sebeplerle birdenbire söz söyleyemez olmak.”³⁶⁶

Bu ne sırdur göricek yüzÛñi ‘aklum tagılır

Anuñ içÛn tutulur sözde lisânım bilesin (s. 210, G. CXLVII/4)

[Senin yüzünü gördüğümde aklımın dağılmasının sırrı nedir? Bu sebeple konuşurken dilim tutulur, bilesin.]

³⁶³http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.575892750cc202.06643065 (Son erişim: 09.06.2016, 00:50)

³⁶⁴http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5758927db9ae05.62792913 (Son erişim: 09.06.2016, 00:52)

³⁶⁵ Bu deyim s. 89, Mus. III/5-5 numaralı beyitte de yer verilmiştir.

³⁶⁶http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.57589351295861.01666148 (Son erişim: 09.06.2016, 00:58)

Âşık sevgiliyi gördüğü an akli dağılır, düşüncelerini toparlayamaz. Bu sebeple konuşurken dili tutulur. Sevgilinin bu durumu kınamaması için bundan haberdar olması gerekir.

Dilini tutmak: “Sonunu düşünmeden gelişigüzel konuşmaktan sakınmak.”³⁶⁷

Bilün nişânının sordum lebüñden eydür kim

Dilün tut eyleme kâli ki bunda sığmaz kıl (s. 184, G. CVIII/2)

[Belinin alametini dudağından sorunca (bana): “Dilini tut, söz seyleme; zira buna söz sığmaz.” dedi.]

Sevgilinin beli kıl kadar incedir. Dudağı da bir nokta kadardır yahut hiç yoktur. Âşık, sevgilinin dudağına, belinin işaretini, yani onun bir belirtisini sormuştur. Dudak, ona dilini tutmasını, bir şey söylememesini salık vermiştir. Çünkü o bel öyle incedir ki lafızlar o belin tarifine sığmaz.

Dili kurusun: “Söz söyleyemez olsun! anlamında kullanılan bir ilenme sözü.”³⁶⁸

Mükerrer itmeyen âdemde Şeyhî olmaya dil

Çü şekerîn dudagından dilüm rivâyet ider (s. 126, G. XXVII/7)

[Ey Şeyhî! Onun şeker dudağı hakkında dilimin söylediklerini tekrar etmeyen kişide dil olmasın (yoktur).]

Şeyhî, sevgilinin şeker dudağını çok güzel bir şekilde vafettiğini ifade etmiştir. Hem anlatılanı hem de üslûbunu övmüştür. Böyle bir rivayet karşısında onun söylediklerini tekrar etmeyen, yani onun şiirlerini okumayanların, dilleri yok demektir. Beyit, dilleri yoktur, dilsizdir şeklinde anlaşılabilir gibi dilleri kurusun şeklinde bir beddua olarak da anlaşılabilir.

Dil uzatmak: “Bir kimse veya bir şey için kötü söylemek.”³⁶⁹

Niçe ki vaslı sözine dil uzadur Şeyhî

Firâkı odı anı şöyle yakar ki epsem olur (s. 122, G. XXII/7)

[Şeyhî onun kavuşma sözüne ne zaman dil uzatsa, onun ayrılığının ateşi (Şeyhî'yi) öyle bir yakar ki susar kalır.]

³⁶⁷http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.575894d37e56f3.36913082 (Son erişim: 09.06.2016, 01:00)

³⁶⁸http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.575894e6cdf402.58431032 (Son erişim: 09.06.2016, 01:02)

³⁶⁹http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.57589550564b23.77291770 (Son erişim: 09.06.2016, 01:04)

Beyitte vuslat-fürkat tezadı karşımıza çıkmaktadır. Şâir sevgiliye kavuşma konusunda ileri geri konuşmaktadır. Ancak ayrılık ateşi onu yakıp kavurduğu için susup kalmıştır. Bu sebeple şiirlerinde vuslattan değil, ayrılıktan bahsettiğini de ima etmiştir.

Dile gelmek: “Evvelce söylemezken söylemeye başlamak.”³⁷⁰

Nice ki ola ağızda ahbâr-ı câm-ı Cemşid

Nice ki gele dile destân-ı Zâl ü Rüstem

(s. 38, K. VIII/39)

[*Cemşid'in kadehinin haberleri nasıl ağızda olsun, Zal ve Rüstem'in hikâyesi nasıl anlatılsın?*]

Bu beyitten sonra gelen beyte göre padişah, Rüstem'in savaş tarzı ve Cem'in meclisinin kadehinin kendisine teslim edilmesi gereken biridir. Bu durumda hâlâ Cem'den, Zal ve Rüstem'den bahsedilmesi yanlıştır. Padişahın kahramanlıkları anlatılmalıdır.

1.2.4. Kulaklar

Seslerin işitilmesini sağlama göreviyle şiirde yer alan kulak, karıncanın sesinin Hz. Süleyman'ın kulağına ulaşması, kervandaki son hayvanın boynuna takılan çanın sesinin kulağa gelmesi gibi konularda işlenmiştir. Kalp kulağı ve can kulağı gibi tabirlere de yer veren Şeyhî kulak urmak, kulağını bükmek ve kulağına küpe olmak gibi deyimleri de kullanmıştır.

1.2.4.1. Kulaklar İle İlgili Genel Özellikler

Kıkırdak, et ve hassas sinirler kulakları meydana getirmiştir. Bu sebeple bileşik bir organdır. Duyma, işitme kanalı vasıtasıyla olur. Kulak, sesleri işitme kanalına iletir.³⁷¹

Klasik Türk şiirinde kulak, güle benzetilmesi, işitme organı olması, küpe takılması ve söz dinlenmesi gibi özelliklerle ele alınır.³⁷² Şeyhî, dostun kervanından hiçbir haber alamaz. Yalnızca arada bir kulağına, kervanın sonundaki hayvanın boynuna takılmış olan çingırağın sesi gelir (s. 126, G. XXVIII/6). Aşk, şâirin nazarında kaderdir ve âşğın kalbinin kulağına sürekli kederlenmesi gerektiğini fısıldar (s. 176, G. XCVII/2).

³⁷⁰ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori=veritbn&kelimesec=3793 (Son erişim: 13.07.2016, 19:06)

³⁷¹ el-Reis Ebu Ali el Hüseyin İbn Sina el-Buhari, *a.g.e.*, s. 16.

³⁷² İskender Pala, “Güş”, *a.g.e.*, s. 171.

Şeyhî bazı beyitlerde ise sezgileriyle hissetmek manasında ‘can kulağı’ ibaresine yer vermiştir. Allah’ın birliği, kara topraktaki zerrelere bakılarak can kulağı vasıtasıyla anlaşılabilir (s. 34, K. VII/23). Allah’ı akılla kavramak mümkün değildir. Zira onun büyüklüğünün kervanından, can kulağına kervanın çingirak sesi ulaşmaz (s. 15, K. II/4).

Şu beyitte Hz. Süleyman ile karınca kıssasına telmih yapılarak kulak organına yer verilmiştir:

Hüdhüdün hayretini Âsaf-ı Cem-kadre yitür

Nâlesin mûrçenün sem‘-i Süleymân’a irür (s. 124, G. XXV/4)

[*(Ey Saba rüzgârı!) Hüdhüd’ün şaşkınlığını Cem kıymetli Âsâf’a, karıncanın inleyişini de Süleyman’ın kulağına ulaştır.]*

Saba rüzgârına seslenilen beyitte, ondan çeşitli şeyleri iletmesi istenmiştir. Bunların ilki Hüdhüd’ün hayreti, ikincisiye karıncanın inlemesidir. Beyitte Hz. Süleyman ile karınca arasında geçen olay telmih yoluyla hatırlatılmıştır. Kur’ân’da da yer verilen olaya göre, Hz. Süleyman ordularıyla bir vadiden geçerken bir karınca sürüsünün başkanının, karıncaların kenara çekilmeleri hakkındaki öğüdünü duyar. Bu olay Hz. Süleyman’ı gülümsetir ve karıncayı görüşmek üzere davet eder. Beyitte o karıncanın sesini Hz. Süleyman’a eriştiren şey saba rüzgârıdır. Aynı zamanda havanın sesi iletme özelliği de zikredilmiş olmaktadır.³⁷³

Şeyhî kulakla ilgili bazı deyimlere de yer vermiştir:

Kulak urmak: “Kulak vermek, dinlemek, ehemmiyet vermek, kulak asmak.”³⁷⁴

Göz açam olmag için dil-bere hem-dem neyisem

Kulag uram nefes-i hem-deme her dem neyisem (s. 191, G. CXVIII/1)

[*Sevgiliye arkadaş olmak için gözümü açık tutayım, arkadaşın nefesine her an kulak vereyim.]*

Âşık, sevgiliye yakın olmak için gözünü kulağını iyi açmalı, uyanık olmalı ve onun söylediği her söze önem vermelidir.

Kulağını bükmek: “Bir sorun karşısında dikkatli davranması için uyarıda bulunmak.”³⁷⁵

³⁷³ Kulak organına s. 126, G. XXVIII/6 ve s. 176, G. XCVII/2 numaralı beyitlerde de yer verilmiştir.

³⁷⁴ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori=1=veritbn&kelimesec=8414 (Son erişim: 10.06.2016, 16:44)

Kulağına küpe olmak: “Başa gelen bir durumdan alınan dersi unutmamak.”³⁷⁶

Gül la‘lün aındugına şimâl itdi gûşmâl

Bu pendi gûş-1 goncede san gûşvârdur

(s. 132, G. XXXVI/4)

[(Gonca) senin gül dudağını andığı için rüzgâr (onun) kulağını büktü; (onun bu hâlini görsen) bu öğüdü goncanın kulağında küpe sanırsın.]

Beyitte, sevgilinin lal gibi kırmızı dudaklarıyla gül arasında ve kulakla gonca arasında benzerlik kurulmuştur. Buna göre gonca, sevgilinin kırmızı dudaklarını hatırladığı için rüzgâr onun kulağını bükmüş, onu uyarmıştır. Bundan sonra bu öğüt goncanın kulağına küpe olmuştur.

1.2.5. Kalp

“Dervişin fikri neyse zikri de odur.” sözünde olduğu gibi kişinin kalbinden geçenlerin dilinden anlaşılacağı beyitlerde zikredilir. Cengaver kimseler için kavî-kalb ve kalb-şiken tabirleri kullanılır. Düşmanın yüreğine kılıç saplama anının tasvir edildiği beyitlerde kalbe yer verilir. Sevgilinin kalbi söz konusu edildiğinde taştan daha katıdır. Âşığın kalbi ise kanla doludur, âh ettiği için yüreği yanar ve yaralıdır.

Şeyhî, yüreği yarılmak, yüreği taşmak ve kalp kırmak gibi çeşitli deyimlerde kalp organına yer vermiştir. İçten gelerek söylemek manasındaki “kalbile” deyişi de divanda yerini almıştır. Kalp çeşitli benzetmelere de konu olmuştur.

1.2.5.1. Kalp İle İlgili Genel Özellikler

Koni şeklinde, alt kısmı göğsün ortasında, baş kısmı sol memenin altında, kırmızı renkli, life benzeyen etlerden ve zarlardan oluşmuştur. Et ve zar gibi farklı dokulardan meydana geldiği için bileşik bir organdır. İki odacığı vardır. Sağ odacığında çok miktarda kan, az miktarda ruh bulunur. Sol odacığında ise durum bunun tam tersidir. Kalp, vücudun doğal ısısının ve hayvanî ruhun kaynağıdır. Aristo ve Galen, insanda yaratılan ilk organın kalp olduğunu söylemişlerdir.³⁷⁷ Kalp aynı zamanda atardamarların kaynağıdır.³⁷⁸

³⁷⁵ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.575ac4b0a74a62.52823036 (Son erişim: 10.06.2016, 16:49)

³⁷⁶ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.575ac4e3af23a0.97522418 (Son erişim: 10.06.2016, 16:50)

³⁷⁷ el-Reis Ebu Ali el Hüseyin İbn Sina el-Buhari, *a.g.e.*, s. 17.

³⁷⁸ Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri, *Mârifetnâme*, hzl. Abdullah Aydın, Seda Yayınları, İstanbul 2014, s. 254.

Lâ ilâhe illallâh cümlesi, söyleyenin kalbini katıksız, saf bir hâle getirecek kadar güçlü bir ilaçtır (s. 13, K. I/6). Necm Sûresi'nin 17. ayetine göre Hz. Peygamber'in gözü Miraç hadisesinde gördüğünden şaşmamış ve kalbi onu aşmamıştır. Kalbin, gördüklerini aşmamasından maksat, edepte kusur etmemektir³⁷⁹ (s. 26, K. V/27). Kalp gözü, can kulağı gibi kullanımların yanında şâir, "kalp boğazı" ifadesine de yer verir. Buna göre Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir'in kalbinin boğazına, Allah'ın kendisine verdiği sofranın her nimetini tattırması, ona pek çok ilmi öğretmiştir (s. 27, K. V/36). Hz. Hüseyin ve Hz. Hasan, bir sevgi ve bağlılık ifadesi olarak babaları Hz. Ali'nin kalbinin kanıdır (s. 27, K. V/41). İnsanın sözleri, kalbinden geçenleri yansıtır (s. 89, Mus. III/5-11). Divanda cengaver, yiğit kimse karşılığında kavî-kalb tamlamasına yer verilir. Susam çiçeğinin yaprakları kılıç gibidir ve o, meclise "kavî-kalb" birinin gelmesi sebebiyle elinde kılıçla bekliyor olmalıdır (s. 32, K. VII/12). Padişah, kılıcını düşmanın yüreğine sapladığı anda onda hayat belirtisi kalmaz (s. 88, Mus. III/4-10).

Sal tîg-i âbdâruñı düşmen yüreğine

Bir odlu su vire ki dahı kalmaya ramak (s. 88, Mus. III/4-10)

[Sen parlak kılıcını düşmanın yüreğine sal ki (o kılıç) hayat kalıntısı kalmayacak kadar (düşmanın yüreğine) ateşli su versin.]

Beyitte kılıcın yapım aşamasına işaret vardır. Demir eritilerek kılıç hâlini alması için dövüldüğünde, onu sağlamlaştırmak için demire su verilir. Şâir, kılıcın içinde suyla ateşin karışarak ateşli bir su hâline geldiğini ve düşmanların yüreğine saplandığında o ateşli suyun yüreğe akarak yaşam belirtisi kalmayacak şekilde düşmanı öldürdüğünü tahayyül etmiştir. Bu sebeple memduhundan, kılıcını düşmanın yüreğine saplamasını istemektedir.

Âşığın âhının ateşi, onun geçtiği yoldan alınacak bir avuç toprağın denizi kurutacağı kadar yüreğini yakar (s. 190, G. CXVI/8). Âşık, sevgiliye gözyaşını sunmaya çabalar; ancak sevgili bir kez olsun merhamet etmez. Bu sebeple âşığın yüreğine kan dolar, çok üzüntü çeker (s. 197, G. CXXVII/3). Karga gibi olan rakip, bülbül gibi olan sevgiliye arkadaş olmuştur. Bu durumda âşığın yüreğine kan dolsa yeridir (s. 215, G. CLIV/3). Sevgiliye kavuşma derdi, âşığı çok üzer. Âşığın yüreğine âdeta kan dolar (s. 197, G. CXXVII/1). Kanla lebalep dolmuş olan âşığın yüreğinden artık kan damlamaya başlar. Âşık, kan kusup kızılılık şerbeti içtim, der gibi yüreğinin kanını nar suyu gibi

³⁷⁹ <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Necm-suresi/4789/5-18-ayet-tefsiri> (Son erişim: 18.02.2018, 12:43)

içer (s. 58, K. XIV/39). Padişahın ölümü üzerine şâirin kalbi üzüntüden yanmış gibidir (s. 97, Mus. V/2-6).

Aşk bir kaderdir; bu sebeple âşığın payına gam ve keder düşmüştür. Aşkın kaderi, âşığın kalbine sürekli kederlenmesi gerektiğini fısıldar (s. 176, G. XCVII/2). Gönlünü sevgiliye kaptırmış olan âşığın yüreği hasta ve yaralıdır. O yarayı merhemle tedavi ederek hastayı rahatlatmak gerekir (s. 235, G. CLXXXIV/2). Sevgilinin aşkı, âşığın yüreğini ve gönlünü üzüntüden kana boğmuş, yok etmiştir (s. 238, G. CLXXXVIII/5). Sevgilinin saçının havası, kalb-şiken (orduların merkezini dağıtacak)³⁸⁰ kadar keskin bir kokudur (s. 239, G. CXC/3). “Kalbile” yürekten isteyerek manasındadır. Kalpten Allah diyen, karşılığını Allah’tan bulacaktır (s. 60, K. XV/15).

Aşağıdaki beyitte kalbin nasıl saf bir hâle geleceğinin şifresi verilmiştir:

Kîmiyâdur ki kalbi hâlis ider

Cevher-i lâ-ilâhe illa’llâh

(s. 13, K. I/6)

[“Allah’tan başka tapılmaya layık hiçbir mabut yoktur.” mücevheri, kalbi katıksız, saf hâle getiren bir kimyadır.]

Şâir, kelime-i tevhîdin bir cevher olduğunu ve kalbi temizlediğini ifade etmiştir. Beyitte kimya ilmiyle ilgili cevher, hâlis, kimyâ gibi kelimeleri bir arada kullanarak tevhidin ulaştığı kalpteki değişime dikkat çekmek istenmiştir. Kimyâ, eskiden varlığı ya da olabilirliği bazı âlimler tarafından kabul görmüşse de pek çok âlimin reddettiği, çeşitli madenleri altına ve gümüşe çevirme ilmidir.³⁸¹ Böylece beyitte şâir, lâ ilâhe illallâh diyenlerin kalplerinin basit bir maden gibiyken, altın gibi saf bir hâle geldiğini söylemiş olmaktadır.

Yürek ve kalp kelimeleri çeşitli deyimlerde de kullanılmıştır:

Yüreği yarılmak: Bu deyim günümüzde “çok korkmak”³⁸² anlamında kullanılsa da beyitte yüreği parçalanmak, çok üzülme, ölmek anlamında kullanılmıştır.

Ya vasl-ı yâr ola ya yarıla yürek bârî

Bu fûrkat odiyile nice intizâr iderem

(s. 190, G. CXII/2)

³⁸⁰ Kalb kelimesinin askerlik terimi olarak iki cenahın ortası, merkezi anlamı vardır: Mehmet Zeki Pakalın, “Kalb”, *a.g.e.*, C. 2, s. 143.

³⁸¹ Ahmet Talat Onay, “Kimyâ, Simyâ”, *a.g.e.*, s. 289.

³⁸² http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.57668dc797d7d0.22162329 (Son erişim: 19.06.16, 15:25)

[*Ya sevgiliye kavuşayım ya da hiç olmazsa öleyim, (yoksa) bu ayrılık ateşiyle nasıl beklerim?*]

Âşık için iki seçenek vardır: ya sevgiliye kavuşacak ya da ölecektir. Bunlardan birinin derhâl gerçekleşmesini dilemektedir, zira ayrılığın verdiği ızdırapla beklemeye gücü kalmamıştır.³⁸³

Yüreği taşmak: Sözlüklerde rastlayamadığımız bu deyim, yüreği kabarmak, içi sıkılmak, çok üzölmek anlamında olmalıdır.

Taşa söyler isem yüregi taşa

Derd-i yâr u gam-ı diyârumdan

(s. 205, G. CXXXVIII/3)

[*Sevgilinin derdinden ve beldemin kederinden taşa bahsetsem, yüreği kabarır.*]

Âşık, acınacak bir hâldedir. Onun bu hâlini sevgili umursamaz. Oysa âşık, kendi hâlinden taşa bahsetse, taş dahi ona üzölür. Beyitte sevgilinin taştan daha katı kalpli olduğu ima edilmiştir.

Kalp kırmak: “Gönöl kırmak”³⁸⁴, “Birini çok üzecek bir davranışta bulunmak”³⁸⁵.

Bir gamzesi biñ kalbi sır zölfi vü ‘ahdi tek

Bîmâra zihî kuvvet leşker-şiken olmuşdur

(s. 145, G. LIII/6)

[*Onun bir yan bakışu bin kalbi, saçu ve sözü gibi kırar; (bu hâliyle) hastaya ne güzel asker bozan (bir) güç olmuştur.*]

Sevgili söz verince sözünü kırar yani sözünü yerine getirmez, saçları da sınımış gibi, kıvrım kıvrımdır. Sevgilinin bu özellikleriyle birlikte anılan diğeri bir özelliğı, kalpleri kıran yan bakışudur. Bu yan bakış hasta âşık için askerleri dağıtan bir güç gibi kuvvet kaynağı olmuştur. Leşker-şiken ifadesi, sevgilinin yan bakışının etkisini vurgulamak için kullanılmıştır.

1.2.5.2. Kalp İle İlgili Benzetmeler

Divanda kalple ilgili çeşitli benzetmeler de konu edilmiştir. Yürek bazen Tur Dağı’na, bazen goncaya, taşa ve bazen de öd ağacına benzetilmiştir.

³⁸³ Bu deyimın kullanıldığı bir başka beyit için bk.: s. 215, G. CLIV/1.

³⁸⁴ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5766938bd09ce8.53268468 (Son erişim: 19.06.2016, 15:47)

³⁸⁵ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.57669396528b05.90674388 (Son erişim: 19.06.2016, 15:48)

1.2.5.2.1. Gonca

“Henüz açılmamış veya açılmak üzere olan çiçek, tomurcuk.”³⁸⁶ diye tanımlansa da klasik Türk şiirinde daha çok “henüz açmamış gül” karşılığı olarak kullanılır. Aşağıdaki beyitte âşığın yüreği şekil ve renk bakımından goncaya benzetilmiştir:

Gül yüzün gülşeninün bülbüldür cân iniler
Kim tolupdur yüregüm gonca bigi kan iniler (s. 160, G. LXXV/1)

[*Can, senin gül yüzünün gül bahçesinin bülbülü; yüreğim (de) gonca gibi kan dolu (olduğu için) inler.*]

Âşığın canı, sevgilinin gül bahçesi gibi olan yüzünde bir bülbüldür. Bülbülün ötüşünü inlemek olan yorumlayan şâir, sevgilinin yüzünü görme uğruna bülbül gibi inlediğini söyler. Âşığın yüreği de tıpkı canı gibi inlemektedir. Buna sebep olarak yüreğinin kanla dolu olması, yani mecazen çok acı çekmesi gösterilmiştir. Gül goncası, kırmızılığı sebebiyle kanla dolu olarak tasavvur edilmiştir ve goncayla yürek arasında şekil ve renk bakımından benzerlik kurulmuştur.

1.2.5.2.2. Taş

Günümüzde merhameti olmayan insanlar için kullanılan “taş kalpli” tabirini Şeyhî, “taş gibi tesir edilmesi zor” manasında kullanmıştır:

‘Aceb ki germ idemez meclisini vâ‘iz-i şer‘
Ya taşdur yüregümüz ya âhı bâriddür (s. 142, G. L/6)

[*Şeriatın vaizinin meclisini ısıtamaması ne tuhaftır! Ya bizim yüreğimiz taştır ya da onun âhı soğuktur.*]

Vaiz, vaaz etmekte, ancak bu vaaz cemaate etki etmemektedir. Bu, vaizin meclisi ısıtamaması olarak yorumlanmıştır. Bu tesir edememenin iki sebebi olmalıdır. Ya dinleyen cemaatin yüreği taşlaşmıştır ya da vaizin nefesi soğuktur, anlattıklarını ilgi çekici bir şekilde anlatmaz.

1.2.5.2.3. Tûr Dağı

Hz. Musa’nın Allah ile konuştuğu ve Allah kendisinde tecelli ettiği için parçalandığına inanılan, Sina Çölü’nde bulunan dağdır.³⁸⁷ Sahih hadis kaynaklarında

³⁸⁶ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5addbf72b81d52.86082959
(Son erişim: 23.04.2018, 15:23)

³⁸⁷ İskender Pala, “Tûr”, *a.g.e.*, s. 461.

yer almayan “Yere göğe sığmadım; fakat mümin kulunun kalbine sığımdım.” sözü tasavvufta rağbet görmüştür. Bu inanişaya göre Allah, mümin kullarının kalbinde tecelli eder. Aşağıdaki beyitte Şeyhî, yukarıda açıklanan sebeple kalbi, Allah’ın daha önce tecelli ettiği Tûr Dağı’na benzetmiştir:

Tûr oldur şehâ ki Mûsîvâr
Kalb Tûrında gözledük mirkât (s. 61, K. XV/33)

[Ey Padişah! Tûr, Musa gibi kalp Tûr’unda merdiven gözlediğimiz Tûr’dur.]

Beyitte Hz. Musa’nın kıssasına telmih vardır. Hz. Musa, on emri Tûr Dağı’nda almıştır ve Kur’ân-ı Kerîm’de Allah, Hz. Musa’ya fısıldaşan kimseler kadar yaklaştığını buyurmuştur.³⁸⁸ Şâir, bu altyapıyı beytin zeminine kurarak, kalbini Tûr Dağı gibi düşünür ve gerçek Tûr’un kalp olduğunu söyler. Hz. Musa’nın Tûr Dağı vasıtasıyla Rabbine kavuşması gibi, kendisi de kalbi vasıtasıyla O’na ulaşmaya çalışacaktır.

1.2.5.2.4. ‘Ûd

Öd ağacının “kıyılmış parçalarından yapılan tütsü”³⁸⁹dür. Bu ağacın parçaları yakıldığında güzel kokular yaydığı için Şeyhî, yanan yüreğini ud ağacına benzetmiştir:

Mu‘attar kılmaga dehrûn dimâğın hoş kohulardan
Mahabbet odı Şeyhî’nün yüreğın ‘ûd idinmişdür (s. 147, G. LVI/5)

[Aşk ateşi dünyanın burnunu hoş kokularla kokulandırmak için Şeyhî’nin yüreğini öd ağacı edinmiştir.]

Şeyhî büyük bir aşk ateşinde yanmaktadır. Aşk ateşinin Şeyhî’yi seçme sebebi, dünyayı güzel kokuların sarmasını istemesidir. Şeyhî’nin yüreği öd ağacı gibidir. Öd ağacı güzel kokusu sebebiyle tütsü olarak kullanılan bir bitkidir. Aynı zamanda dimağ hastalıklarına iyi geldiği için tıpta kullanılır.³⁹⁰ O hâlde Şeyhî’nin öd ağacı gibi olan yüreği aşk ateşinde yanmalı ve dünyanın dimağına şifa vermelidir.

1.2.6. Ciğer

Sevgili bakışlarıyla âşığın ciğerine âdeta sihirli ok vurur. Neşter gibi olan kirpikleriyle âşığın ciğerinden kan döker. Onun kanını içer. Sevgilinin ayva tüyleri

³⁸⁸ Kur’ân-ı Kerîm, Meryem, 52.

³⁸⁹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5addd6397f9600.29801541
(Son erişim: 23.04.2018, 15:51)

³⁹⁰ Şeyhî, *Kenzü’l-Menafi Fi Ahvali’l-Emzice Ve’t-Tebayi Şeyhi’nin Kenzül-Menafi Tıp Risalesi*, çev. Ali Günhan, Kütahya Belediyesi Kültür Yayınları, Kütahya 2011, s. 60.

âşığın ciğerini yakar. Tütsü kabının içi de tıpkı âşığın ciğeri gibi yanar. Ciğer kan üretim merkezi olması hasebiyle kan dolu olarak vafedilir. Âşığın ciğeri daima kanlıdır, kanın çokluğu Nuh tufanıyla kıyaslanır. Âşığın kanlı ciğerinden başka varlığı yoktur. Onun bu tek varlığı elmas kadar değerlidir. Ciğer kanı zamanla gözlere çıkar ve kanlı gözyaşları olarak akar. Âşık bu gözyaşlarını şarap niyetine içer. Bu yaşlar feleği doldurmuştur. Aşk hevesinin meydana çıktığı yer ciğerdir. Gül ve lale gibi çiçekler rengini âşıkların ciğer kanından alır.

Ciğer kelimesi yerine bazen bağır kelimesi de kullanılır. Ciğer, cesaret anlamını da karşılar. Ciğeri pare pare olmak, bağırını oda urmak, ciğerini yakmak, ciğeri yanmak, ciğerini delip geçmek gibi deyimlere beyitlerde rastlanır. Ciğer, çeşitli benzetmelerde de kullanılmıştır.

1.2.6.1. Ciğer İle İlgili Genel Özellikler

Bedende sağ tarafta, kaburgalar, mide ve kalça arasında yer alan, koyu kırmızı renkte, et yapısı pıhtılaşmış kana benzeyen bir organdır. Damarlardan ve zardan oluşur. Bileşik organlardandır. Görevi, organları besleyen kanı üretmektir.³⁹¹ Tıp eserlerinde organların çeşitli tasnifleri arasında, ana ve yardımcı, başka bir ifadeyle âmir ve memur organlar sınıflandırması yer alır.³⁹² Bu sınıflandırmaya göre karaciğer, âmir organlardandır.³⁹³

Klasik Türk şiirinde ciğer denince, âşığın ciğeri söz konusudur. Âşık, sevgiliye kavuşamamanın acısından ciğeri pâre pâre olmuş bir hâldedir. Ciğerinin kanı gözlerine ulaşır ve göz bebeklerinden kanlı yaşlar dökmesine sebep olur. Böyle bir durumda gözden akan yaşlar şarap, yanık ciğer ise kebaptır. Ayrılık, âşığın ciğerinde yaralar açan bir kılıç gibidir. Kıskaçlık, fazla üzüntü gibi duygular ciğerin çâk olmasına sebep olur. Ciğer sevgilinin bakış oklarının hedefi olur. Âşığın ciğeri buhurdan gibi yanar. Ciğer kanlı olması sebebiyle çokça ele alınır. Şâirler, hüsn-i talil sanatıyla ciğerin kanlı olmasını sevgilinin lal gibi olan dudaklarına bağlar. Âşık, sevgilinin gül gibi olan yanaklarını düşleyerek ciğerinin kanını içer.

³⁹¹ el-Reis Ebu Ali el Hüseyin İbn Sina el-Buhari, *a.g.e.*, s. 18.

³⁹² Burhân-ı Kati'da da "... azâ-yı reise üçtür. Kalp, ciger ve demağdır." denmektedir. (Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Kati*, hzl. Mürsel Öztürk, Derya Örs, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 160.)

³⁹³ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s. 91; Hüseyin Gazi Topdemir (hzl.), *İbn Sinâ Doğu'nun Sönmeyen Yıldızı*, Say Yayınları, İstanbul 2013, s. 391.

Şeyhî, divanında ciğer yerine bazen bağır³⁹⁴ kelimesini de kullanmıştır.

Sevgilinin büyücü gözlerinin attığı sihirli oka benzeyen bakışlar, âşığın ciğerine saplanır. Bu durumda olan âşık, her seher vaktinde âh eder (s. 116, G. XIV/1). Büyücü göz, bazen de kılıca benzeyen bakışlarına sihirler yaparak bakışlarını iyice keskinleştirir. Amacı onu âşığın ciğerine saptırmaktır (s. 218, G. CLVIII/4). Sevgilinin neştere benzeyen kirpikleri âşığın ciğerinden kan dökerken (s. 139, G. XLVI/3), kırmızı yanakları da onun ciğerini ateşlere atar (s. 181, G. CIII/7). Tütsü kabından gelen kokular, onun sevgili uğruna ciğerini yaktığının bir işaretidir (s. 202, G. CXXXV/4). Âşıkla sevgili arasındaki haberci olan Sabâ rüzgârı, âşığın ciğerini sevgiliye hediye olarak götürürken âşığa sevgilinin eziyetini hediye olarak getirir (s. 157, G. LXX/4). Sevgiliye olan aşkı uğruna âşığın yüreği ve canı elinden gitmiştir. Geriye yalnızca ciğeri kalmıştır (s. 238, CLXXXVIII/5).

‘Anber saçınıñ derdi yakar micmeri oda
Göynüklü kohuları tanukdur ciğerinden (s. 202, G. CXXXV/4)

[(Ey Sevgili!) Senin anber saçının derdi, tütsü kabını ateşe atmıştır; onun ciğerinden (gelen) yanık kokuları (bu duruma) şahittir.]

Beyitte micmerin içi ciğer gibi düşünülmüştür. Micmer, tütsü yakılan kaptır. İçine çeşitli tütsüler konur ve yakılarak güzel koku elde edilir. Amber de güzel koku elde etmek için yakılır. Şâir bu durumu güzel bir sebebe bağlamış ve micmerin, sevgilinin amber saçı sebebiyle yandığını söylemiştir. Onun ciğerinden, yani tütsü kabının içinden gelen yanmış amber kokuları, bu duruma şahittir.

Ciğer kanı, ciğerin kan üretim merkezi olmasıyla da bağlantılı olarak beyitlerde çokça işlenir. Gül, güzelliğine güvenerek bülbüle naz yapmamalıdır; zira onun güzel yanakları, rengini pek çok âşığın ciğer kanından almıştır (s. 40, K. IX/22). Sevgiliden ayrı düşünce kanlı gözyaşları akıtan âşık, göz kapaklarını kadeh kabul edip, ciğerinin kanını da şarap yerine içer (s. 50, K. XII/13). Bahçedeki çiçeklerin her birinin farklı özelliği vardır. Nergis baygın bakan bir göze benzetilirken, susam çiçeği elinde kılıçla bekleyen biri gibi tasvir edilir. Çınarın rüzgâr estikçe sallanan yaprakları alkış tutan bir insanın elleri gibidir. Bunlar gibi gelincik çiçeği de yapraklarının dağınık duruşu ve kırmızılığı sebebiyle insanların ciğerini kanla doldurur (s. 108, G. IV/3).

³⁹⁴ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori=veritbn&kelimesec=1233 (Son erişim: 09.07.2016, 17:24)

Sevgili, bir kez olsun Şeyhî'ye merhamet etse, onun kanlı ciğerinde ne sırlar sakladığını öğrenecektir; ancak yan bakışlar buna engel olur (s. 149, G. LIX/7). Felek, yuvarlak oluşu sebebiyle kadeh gibidir. Onu dolduracak şarap ise âşığın ciğer kanından başkası değildir (s. 148, G. LVIII/5). Âşık ciğer kanını nar suyu gibi içmeye, sevgili uğrunda tüm zorluklara katlanmaya razıdır (s. 58, K. XIV/39). Sevgilinin hastaya benzetilen baygın bakışlı gözü, hasta âşığın ciğer kanını içecek kadar içe işler şekilde bakar (s. 194, G. CXXI/8).

Şâirler, başlarına gelen kötü olaylardan zamaneyi sorumlu tutar ve ondan yakınırırlar. Şâirin dinç bir hâle gelebilmesi için zamanenin ciğer kanını içmesi, talihiden öç alması gerekir (s. 182, G. CIV/5). Âşığın ciğeri kırmızı elmaslarla dolmuş gibi kanlıdır. Buna rağmen eli boşdur. Sevgiliden bir şeyler dilendiğinde, kendisini reddetmemesini umar (s. 237, G. CLXXXVI/3). Sevgilinin yokluğunda âşığın ciğerinden akan kanlar gözlerine çıkar. Daha sonra kirpiklerinin ucunda birikir ve kanlı gözyaşları olarak parça parça dökülür (s. 247, G. CCIII/4; s. 198, G. CXXIX/1). Âşığın sevgiliye olan hasreti sonucu ciğeri âdeta kanlı bir Nuh tufanına dönmüştür (s. 141, G. G. XLIX/1). Âşığın ciğerini iyileştirecek tek şey sevgilinin eşiğinin tozudur (s. 124, G. XXV/2).

Sevgilinin yan bakışı âşığın ciğerine ok gibi saplanır:

Gamzeñ cigere uralı tîr-i sihir iy dost

Güm olmadı benden dem-i âh-ı seher iy dost (s. 116, G. XIV/1)

[Ey Dost! Yan bakışın, ciğere sihir okunu vurduğundan beri benden seher vakti âhının nefesi kaybolmadı.]

Sevgilinin büyücü gözleri, âşığa bir kez yan bakmış, bu sihirli bakış ok gibi onun ciğerine saplanmıştır. O vakitten sonra âşık daima âh etmiştir. Feryadının ve âhının en fazla olduğu vakit seher vaktidir. Zira seher vaktinde duaların kabul olduğu inancı vardır. Âşık bu inanca dayanarak en fazla seher vaktinde âh eder.

Ciğer, çeşitli deyimlere de konu olmuştur.

Ciğeri pâre pâre olmak: Çok üzölmek.

Nice ciger bu hasret ile pâre pâredür

İşi sagu vü aşu agu oldu suyu kan (s. 101, Mus. VI/1-7)

[İşi ağıt, yemeği zehir ve suyu kan olmuş pek çok ciğer, bu hasretle parça parçadır.]

Bir mersiyede yer alan bu beyitte, ölüm sonrası geride kalanların durumları tasvir edilmiştir. Ölenin yakınları sürekli ağıt yakmakta, yemekleri kendilerine zehir olmakta ve su yerine kan içmektedirler. Onların ölen kişiye olan hasretleri, yine ciğerlerinin parça parça olması şeklinde tanımlanmıştır.³⁹⁵

(Birinin) ciğerini yakmak/bağrını oda urmak: “Bir kimseye büyük bir acı çektirmek.”³⁹⁶

Yakar gamgîn olup bağrın Hoten’de dem-be-dem âhû

Haber işideli cânâ saçuñuñ çîni bûyından (s. 209, G. CXLV/3)

[*Ey Can! Ceylan senin saçının kıvrımının kokusundan haber aldığından beri her an kederlenip Hoten’de bağrını yakmaktadır.*]

Beyitte sevgilinin saçı ve zikredilmese de misk arasındaki bağlantıya işaret edilmiştir. Misk ceylanı sevgilinin saçının kokusundan haberdar olmuştur. Bu durum onun üzülmesine yol açmıştır. Zira en güzel koku olarak kendi vücudundaki miski bilmektedir. Oysa sevgilinin saçları miskten daha güzel kokar. Bu üzüntü bağrını yakmak olarak ifade edilmiştir ki ciğerini yakmak, çok üzülme anlamında kullanılmıştır. Beyit, sevgilinin haberini işittiği için ceylanın bağrını yakmasıyla miskin olduğu şeklinde de anlaşılabilir.³⁹⁷

Ciğeri yanmak: “Çok acı ve sıkıntı çekmek, büyük bir acıya uğramak (...)”³⁹⁸

Ölme gönül firâk ile ‘İsî-nefes gelür

Yanma ciger figân ile feryâd-res gelür (s. 126, G. XXVIII/1)

[*Ey Gönül! Ayrılık sebebiyle ölme, İsa nefesli gelir; Ey Ciğer! İnleyerek yanma, (bir) yardımcı gelir.*]

Şâir, gönlüne ve ciğerine seslenerek ölüp yanmamalarını istemiştir. Hz. İsa’nın ölüleri diriltme mucizesini hatırlatarak, gönlü ölse de onu diriltecek bir İsa’nın, ciğeri yansa da yardıma koşacak birinin geleceğini söylemiştir. Şâir, umutlanarak kendisini teselli etmektedir.

³⁹⁵ Bu deyim s. 114, G. XI/7 ve s. 215, G. CLIV/2 numaralı beyitlerde de yer verilmiştir.

³⁹⁶ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.576aa8a88c723c3.0754.1955 (Son erişim: 22.06.2016, 17:52)

³⁹⁷ Bu deyim dil malzemesi olarak kullanıldığı başka beyitler için bk.: s. 110, G. VII/1; s. 150, G. LXI/5; s. 121, G. XXI/6.

³⁹⁸ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.576aa3fd07ddd9.78464.489 (Son erişim: 22.06.2016, 18:25)

Ciğerini delip geçmek: “Acıklı bir durum, kişiye dayanılmaz bir üzüntü vermek.”³⁹⁹

Gamzeñ ohları ki deldi cigeri câna geçer
Şöyle toldı ki gelen tîr ile peykâna geçer (s. 129, G. XXXIII/1)

[*Senin yan bakış okların ciğeri delip cana geçmektedir, (ciğerim) öyle dolmuştur ki gelen (her şey) ok ve peykan yerine geçer.*]

Sevgilinin bakışları âşığın ciğerini delmiştir. Onun bakış oklarıyla âşığın ciğeri dolmuştur. Artık kim bakarsa baksın âşığa ok ve peykan gibi gelmekte ve canını yakmaktadır.

Ciğerimin köşesi: “Çok sevdiğim.”⁴⁰⁰

Yâr-ı cân idi kenârumda ciger gûşem yaşum
Şimdi gözden düşdüğüçün oldı giryân gözlerüm (s. 199, G. CXXIX/2)

[*Gözyaşım yanımda çok sevdiğim ve canın sevgilisiyken şimdi gözden düştüğü için gözlerim yaşardı.*]

Âşığın gözyaşları, onun en yakın arkadaşı ve dert yoldaşdır. Ancak onlar gözden düşmüş, yani âşık onları kaybetmiştir. Bir başka açıdan bakıldığında gözyaşları itibarını kaybetmiştir. İki şekilde de âşık bu duruma çok üzölmüş ve ağlamıştır. Ağladıkça ağlamasına ağlayan bir âşık söz konusudur.⁴⁰¹

1.2.6.2. Ciğer İle İlgili Benzetmeler

Divanda ciğer, çoğunlukla kebaba benzetilmiştir. Yalnızca bir beyitte ciğerin kan denizine benzetildiği görölmüştür.

1.2.6.2.1. Bahr-ı Hûn

Ciğer, kan üretiminin merkezidir.⁴⁰² Aynı zamanda ciğerin kanlı olması çok üzüntülü olmanın bir ifadesidir. Aşağıdaki beyitte Şeyhî, bu iki anlamı da çağrıştıracak şekilde ciğeri kan denizine benzetmiştir:

³⁹⁹http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.59b7e2cf63c856.14519311 (Son erişim: 12.09.2017, 16:46)

⁴⁰⁰http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.576aacd65ff855.16897509 (Son erişim: 22.06.2016, 18:45)

⁴⁰¹ Yukarıda sözü edilenler dışında, cesur ve yürekli olmak anlamında ciğeri olmak deyişine yer verilmiştir (s. 148, G. LIX/4).

⁴⁰² el-Reis Ebu Ali el Hüseyin İbn Sina el-Buhari, *a.g.e.*, s. 18.

Bu resme göz yaşı cigeri bahr-i hûn ider

Kanlu cigerde katre kadar nem bulunmadı (s. 229, G. CLXXV/4)

[*Bu kadar gözyaşı, ciğeri kan denizine çevirdiği için kanlı ciğerde damla kadar ıslaklık bulunmadı.*]

Ciğerin, mizaç bakımından nemli (râtıb) olduğu zikredilmişti. Beyitte ise ciğerde damla kadar ıslaklığın kalmadığı; çünkü kan denizine döndüğü söylenmektedir. Şâir, kan üretim merkezi olan ciğerin kanlı olmasını güzel bir sebebe bağlamış, bunun gözyaşları sebebiyle olduğunu söylemiştir.

1.2.6.2.2. *Kebâb*

Âşğın içinde yanan aşk ateşi, ciğerini kebaba çevirir.⁴⁰³ Bu sebeple çoğu kez ciğer, kebaba benzetilir. Aşağıdaki beyitte de böyle bir benzetme söz konusudur:

Yanar iken şecer-i ahdar içre gül nâra

‘Aceb mi lâle gibi dil ciger kılursa kebâb (s. 53, K. XIII/14)

[*Yeşil ağaç içinde gül ateşte yanarken, gönül lale gibi ciğeri kebab kılarsa buna şaşılır mı?*]

Bir bahâriyyede yer alan bu beyitte şâir, bir bahçe tasviri çizmiştir. Serv-gül, Osmanlıda bahçe süslemede uygulanan bir yöntemdir⁴⁰⁴ ve şiirimizde bir motif olarak işlenmiştir. Beyitte de yeşil ağaçta (servi) yanar gibi görünen gül motifi vardır. Bu manzara insanın ciğerine işleyecek kadar güzeldir. Manzaranın etkileyiciğini ifade etmek isteyen şâir, bunu yine bahçenin bir unsuru olan laleyle (gelincik çiçeğiyle) yapmıştır. Gelincikğin ortasındaki karalığı, yanık bir ciğer gibi tahayyül eden şâir, bu manzara karşısında lalenin ciğerini yaktığını, kendi gönlünün de tıpkı lale gibi yanmasının tuhaf karşılanmaması gerektiğini söyler.⁴⁰⁵

1.3. DİĞER ORGANLAR

Tıpla ilgili eserlerde basit-bileşik ayrımına tutulmamış olan; ancak Şeyhî'nin divanında yer verdiği pek çok organ bulunmaktadır. Bu organlar, diğer organlar başlığı altında incelenecektir.

⁴⁰³ Ahmet Talât Onay, “Kebâb” *a.g.e.*, s. 278.

⁴⁰⁴ Minyatür örnekleri için bk: Nurhan Atasoy, *Hasbahçe Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, Aygaz, İstanbul 2002, s. 157-158.

⁴⁰⁵ Ciğerin kebab olarak tasavvur edildiği diğer beyitler için bk.: s. 123, G. XXIV/2; s. 153, G. LXIV/7; s. 197, G. CXXVII/4; s. 191, G. CXVIII/4; s. 164, G. LXXX/3; s. 207, G. CXLII/4.

1.3.1. Baş

Kafa, ser ve fark gibi başka isimlerle de anılan baş, çoğunlukla kişinin kendi şahsı, zatı anlamında kullanılmıştır. Gerçek manada baş organı tacın başa takılmasıyla ele alınır. Bunun dışında bitkilerin çiçek bölümüyle ağaçların üst kısmı ve bülbül gibi hayvanların başı da şiire konu olmuştur.

Baş, baş üstüne, bahtı başından eksik olmasın gibi deyişlerde kullanılır. Başın ve ayakların konum bakımından zıtlık teşkil etmesinden ayrılığı anlatırken yararlanır. Tamamıyla anlamında baştan ayağa tabirine rastlanır. Baş, pek çok deyimde yer almıştır. Şeyhî, divanında tâc-ı ser kılmak, baş koşmak, başına gün doğmak, başına kara gün uğratmak, akli başa dirüşmek, başına kıyamet koparmak, baş oynamak, baş çekmek, baş urmak, cân u başı fedâ kılmak, baş açmak, başına toprak saçmak, başını ortaya koymak, başı cânı ele almak ve baş üzre yürüme gibi pek çok deyimde baş organına yer vermiştir.

1.3.1.1. Baş İle İlgili Genel Özellikler

İbn Sînâ, Galen'den aktarımlar yaparak başın yaratılmasının amacının beyni ya da göz dışındaki duyu organlarını korumak olmadığını; zira beyin ve duyu organlarının başı olmayan hayvanlarda da bulunduğunu söyler. Başın, bedenin üst kısmında yaratılmış olmasını gözü koruması işlevine bağlar. Baş, saç, deri, et, zar, kafatası kemiği gibi bölümlerden oluşmuştur.⁴⁰⁶

Divanda baş kelimesi bazen “kişinin kendi şahsı, zatı”⁴⁰⁷ manasında kullanılır. Sadaka ve zekat, malın bir kısmının ihtiyaç sahiplerine verilmesidir. Padişahın kıymetli başı için Anadolu ve Şam memleketleri olsa olsa sadaka, bedeni için de Çin ve Maçin ülkeleri zekat olabilir (s. 61, K. XVI/21). Naz ve işve gibi soyut kavramlar, bunları yapmayı ifade etmek için “başında naz olmak” şeklinde baş kelimesiyle birlikte kullanılır (s. 53, K. XIII/13). Bugün de “başında bela olmak” şeklinde kullanılan ifade, Şeyhî'nin dilinde de aynı şekliyle yer alır. Sevgilinin hevesine kapılmış kişinin başından belalar eksik olmaz (s. 122, G. XXII/3). Yine “başında heves olmak” da kullanılan deyişler arasındadır. Sevgilinin saçlarına sevdalanmak, âşığın başında sevgiliye kavuşma heveslerinin olmasına yol açar (s. 164, G. LXXX/2). Talihin, padişahın

⁴⁰⁶ İbn-i Sînâ, *El-Kânûn Fi't-Tıbb*, C. 3-1, çev. Esin Kâhya, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 3-4.

⁴⁰⁷ <http://lugatim.com/s/BA%C5%9E> (Son erişim: 08.08.2017, 16:31)

başında her zaman bir taç gibi durması, padişahın hep bahtlı olması temenni edilir (s. 45, K. X/25).

Boynuña ‘akl tavr u boyuña sehâ libâs
Başuña baht tâc u bilüñe kemer kerem (s. 45, K. X/25)

[Akıl boynuna gerdanlık, cömertlik boyuna elbise, talih başına taç ve ihsan beline kemer (olsun)!]

Bir dua niteliğinde olan bu beyitte padişah için iyi dileklerde bulunulmuştur. Bu dileklerden biri de talihin onun başına taç olmasıdır. Bu, başından eksik olmayan tacı gibi şansın ve bahtın da kendisinden hiç eksik olmaması şeklinde anlaşılabilir.

Müjde veren kimselere para, altın vb. hediye edilir. Sevgiliden gelecek bir müjde için âşık, müjdeciye başını ve canını teşekkür borcu olarak verir (s. 186, G. CXI/6). “Emrin başım üstüne” kullanımı beyitlerde yer alır. Padişah gibi olan sevgilinin her sözü âşık için emirdir (s. 234, G. CLXXXI/5).

Bülbül, bahar mevsiminde ağaçların dallarına konarak başını sallayıp terennüm eder (s. 108, G. IV/4). Bir hiddet ifadesi olarak “başına ayakla basmak” kullanılır. Servi, sevgilinin boyuna özenip uzadıkça, seher rüzgârı öfkeyle onun başına ayak basar (s. 44, K. X/18). Ağaçların rüzgârda salınması, mecliste başını sallayarak müziğe eşlik eden kimseler gibi tasvir edilir (s. 44, K. X/16).

Ayak ve baş organlarının iki ayrı uçta yer alması beyitlere malzeme olmuştur. Padişah vefat edince halk, ayağın baştan ayrı olması gibi reislerini, başlarını kaybetmiş olurlar (s. 98, Mus. V/3-7). Baştan ayağa tabiriyle de bir şeyin tamamı kastedilmiştir. Sevgiliye kavuşma arzusu taşıyan kişi, mum gibi baştan ayağa tutuşup yanar (s. 247, G. CCII/4).

Mecmû‘ısı ayak gibi ayrıla başdan
Kamusı kuru gevdedür ortada cân kanı (s. 98, Mus. V/3-7)

[Hepsi ayak gibi baştan ayrılmıştır, tamamı kuru gövdedir, ortada can nerede?]

Bir mersiyede yer alan bu beyitte hükümdarın vefatı sonrası divan erenleri diye tanıtılan görevliler sofrayı kurdu muştur. Ancak onların bu hâlleri ayakla başın birbirinden ayrı olması gibidir. Onlar yöneticilerini, yani başlarını kaybetmişlerdir. Hükümdar o ülkenin ruhu, geride kalan görevliler ise bedenidir. Ruh kaybedilince geride kuru gövdeler, ölüden farksız bedenler kalmıştır.

Baş, divanda pek çok deyim içerisinde de kullanılmıştır.

Başına taç etmek/Tâc-ı ser kılmak: “Çok değer vermek, ilgi göstermek.”⁴⁰⁸

Gedâ kim hâk-i pâyını nigâruñ tâc-ı ser kıldı
Gözine çöbce görünmez bu taht u bahtı sultânuñ (s. 178, G. C/2)

[Sevgilinin ayağının toprağını başının tacı yapan kölenin gözüne sultanın bu tahtı ve talihi çöp kadar görünmez.]

Âşık için sevgilinin ayağının toprağı baş tacıdır. Sevgiliye âşık olup, onun ayak toprağının kıymetini bilen birine padişahın tahtı ve talihi çöpten daha değersiz görünür.

Başına gün doğmak/(Birine) gün doğmak: “Eline büyük bir fırsat geçmek.”⁴⁰⁹

Serv-kaddüñ sâyesin ki idinmişem püş ü penâh
Gün togısar başuma püş ü penâhumdan benüm (s. 190, G. CXVI/5)

[Senin servi boyunun gölgesini sığınak ve dayanak edindiğim için benim sığınak ve dayanağım sebebiyle başıma gün doğacaktır.]

Âşık, sevgilinin servi boyunun gölgesini kendisine sığınak edinmiştir. Böylece başına gün doğacağına, talihinin iyi gideceğine inanmaktadır. Âşık, gölgesinde sığındığı sevgiliye kavuşmayı ummaktadır.

Başına kara gün uğratmak: Kötü bir olayla karşılaşmak, felakete uğramak.

Gözümden ırdı münevver yüzün nigâr dirîg
Başuma kara gün ugratdı rûzgâr dirîg (s. 174, G. XCIV/1)

[Sevgili yüzünü gözümden uzaklaştırdı, yazık, zamane başıma kara gün uğrattı, yazık!]

Sevgilinin âşıktan yüz çevirmesi, âşığın başına gelebilecek en kötü şeydir. Âşık, bunu zamaneye bağlar ve onu kendisini felakete uğratmakla suçlar.

Aklı başa dirşürmek/Öğünü başına dermek: “Aklını başına toplamak.”⁴¹⁰

‘Aklı vü fikri ben dilerek dirşürem başa
Lîkin buları almagadur uş rızâ-yı ‘ışk (s. 176, G. XCVII/5)

[Ben, aklımı ve düşüncemi başa toplamak isterim; ancak aşkın isteği bunları almaktır.]

⁴⁰⁸http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&view=atasozleri&kategori=atalst&kelime1=ba%C5%9F%C4%B1na&sayfa1=20&hng1=tam (Son erişim: 11.07.2016, 15:56)

⁴⁰⁹<http://lugatim.com/s/G%C3%9CN> (Son erişim: 08.08.2017, 15:39)

⁴¹⁰http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori1=veritbn&kelimesec=9376 (Son erişim: 11.07.2016, 16:21)

Âşık, insanlar tarafından kınanır, aklını başına toplaması, makul hareket etmesi istenir. Âşık da bunu istediğini; fakat başaramadığını söylemektedir. Buna sebep olarak, aşkın amacının akli ve fikri almak olduğunu söyler.

Cân u başı fedâ kılmak/Baş terketmek/Cân u ser hâk eylemek: “Can feda etmek.”⁴¹¹

Cânı vü başı vasluñ için kılmışam fidî
Yâ irişem ya bagrumı yaram kandasın (s. 209, G. CXLIV/4)

[Canı ve başı sana kavuşmak için feda etmişim; (artık) ya kavuşayım ya da ciğerimi yarayım, neredesin?]

Âşık, sevgiliye kavuşma uğruna canını feda etmiş, ölüme razı olmuştur. Ancak yine de sevgiliye kavuşamamıştır. Bu durum artık onun canına tak etmiştir. Âşık, ya kavuşmayı ya da ciğerini yararak ölmeyi istemektedir. Zira dayanacak gücü kalmamıştır.⁴¹²

Baş açmak: Bu deyim, tasavvuf ehli kişilerin olmasını istedikleri duada taçlarını çıkararak başları açık bir şekilde Allah’a yalvarma geleneğine işaret eder.⁴¹³ Aşağıdaki beyitte de bu anlamda kullanılmıştır. Ahmet Atillâ Şentürk, bu deyimın yalvarma anlamının yanında zilletin ve zulme uğramanın ifadesi, mâtem alameti ve şükür göstergesi gibi anlamlarına da işaret eder.⁴¹⁴

Neyiçün baş açar u el götürür serv ü çenâr
Ki du‘â eyleyeler kadd-i hırâmânuñ için (s. 203, G. CXXXVI/2)

[Servinin başını açıp çınarın elini göğe doğru kaldırmasının sebebi, senin salınan boyun için dua etmektir.]

Şâir, dua eden iki kişiyi tasvir etmiştir. Bunlar, sevgilinin salınan boyunun devamlılığı için dua etmektedir. Şiirde dua edenler servi ve çınar ağacı olmuştur. Serviyi başı açık olarak tasvir eden şâir, ele benzeyen yaprakları sebebiyle çınar ağacını da el açarak dua eden biri gibi tasavvur etmiştir.

Başına toprak saçmak/Başına toprak koymak: “Ölümünü istemek.”⁴¹⁵

⁴¹¹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori=veritbn&kelimesec=1444 (Son erişim: 11.07.2016, 16:29)

⁴¹² Bu deyim s. 116, G. XIII/8 numaralı beyitte de yer verilmiştir.

⁴¹³ Abdülbâki Gölpinarlı, *Tasavvuf’tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1977, s. 46-47.

⁴¹⁴ Ahmet Atillâ Şentürk, “Baş Açma”, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, C. 2, OSEDAM Yayınları, İstanbul 2017, s. 70.

⁴¹⁵ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori=veritbn&kelimesec=1515 (Son erişim: 11.07.2016, 16:51)

Gark oldı kanlu yaşına şâm u seher şafak

Bahr acıdı vü ber başına saçdı hâk-i râh

(s. 99, Mus. V/4-3)

[*Şafak, sabah akşam kanlı yaşında boğuldu, deniz(in suyu) acıdı ve yeryüzü başına yolun toprağını saçtı.*]

Bir ölüm olayı üzerine, yakınlarının tuttuğu matem tasvir edilmiştir. Bu tasvir yapılırken doğa olayları kullanılmış ve bu olayların hepsi, vefat eden kişinin ölümüne bağlanmıştır. Güneşin doğup battıkça şafağın kırmızı rengi alması, kanlı yaşlar dökmesi; denizin tuzlu suyu, suyunun acılaşması; yeryüzünde toprağın olması da başına toprak saçması olarak tasavvur edilmiştir.⁴¹⁶

Başına kıyamet koparmak: Felakete uğratmak.

Kaddi hayâli sâye-i tûbî salar ne gam

Hicrân odı koparsa başuma kıyâmeti

(s. 242, G. CXCIII/6)

[*Ayrılık ateşi başıma kıyameti koparsa da gam değil; çünkü onun boyunun hayali Tuba'nın gölgesi gibi (beni) gölgeler.*]

Sevgiliden ayrı kalmak bir ateş gibi âşığı yakmaktadır. Onu kötü bir duruma sevketmektedir. Ancak yine de bu durum âşiğa acı vermez. Ayrılık ateşi, âşığı felakete uğratsa da âşık sevgilinin boyunu hayal eder. Böylece sevgilinin boyu, ona bir cennet ağacı olan Tuba'nın gölgesi gibi gölgeler.

Baş oynamak: “Hayatını tehlikeye koymak, canını feda etmekten çekinmemek.”⁴¹⁷

Tek salâ eyle şehâ yoluña baş oynamaga

Kadem evvelde basan Yûsuf-ı Şeyhî mi degül

(s. 188, G. CXIII/7)

[*Ey Padişah! Sen yeter ki yoluna canı tehlikeye atmak konusunda meydan oku! İlk ayak basan Yûsuf-ı Şeyhî olmaz mı?*]

Sevgili, kendisi uğrunda can verecek kişilerin kim olduğunu merak ederek şöyle bir seslense, ilk önce adım atan, ilk öne çıkan Şeyhî'den başkası olmayacaktır. Böylece şâir âşıklık konusunda rakiplerine meydan okumaktadır.⁴¹⁸

Baş çekmek: “Karşı gelmek, isyan etmek, itaatsizlik etmek, serkeşlik etmek.”⁴¹⁹

⁴¹⁶ Bu deyim kullanıldığı başka bir beyit için bk.: s. 197, G. CXXVI/4.

⁴¹⁷ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori=veritbn&kelimesec=1437 (Son erişim: 11.07.2016, 17:09)

⁴¹⁸ s. 244, G. CXCVII/2 numaralı beyitte de bu deyime yer verilmiştir.

Düşmen ki baş çeküp gözede pâye-i büleñd

Kem kuluñ ayagında gerek pây-mâl ola

(s. 76, Mus. I/7-3)

[Sana isyan ederek yüksek makam gözeten düşmanın, senin eksik kulun olan (benim) ayaklarımın altında ezilmesi gerekir.]

Padişaha karşı gelerek isyan edenler, karşısında şâiri bulacaktır. Şâir, kendisinin âciz bir kul olduğunu söylemesine rağmen, padişaha en ufak bir itaatsizlik edenleri ayaklarının altında ezeceğini iddia etmiştir.

Baş urmak: “Baş eğmek, saygı ile eğilmek.”⁴²⁰

Cemâli mihrine gün düşse zerreden kem ola

Bu âftâb ki baş urdı âsmânumuza

(s. 220, G. CLXII/2)

[Bu, gökyüzümüze karşı saygı ile eğilen güneş, onun güzelliğinin güneşine yansısa, zerreden az olur.]

Güneşin makamı gökyüzüdür. Güneşin batışını göğün karşısında saygıyla eğilmek şeklinde yorumlayan şâir, onun yalnızca görünen gökyüzünde tesirli olduğunu iddia etmiştir. Ona göre güneş, sevgilinin güzellik güneşine yansıdığı anda zerreden daha etkisiz kalacaktır.⁴²¹

Ser gitmek: Ölmek.

Sâkî elüme sun yine câm-ı sürûrı kim

Fâş olısar anuñ ile bu sır ki ser gider

(s. 86, Mus. III/3-4)

[Ey Saki! Sevinç kadehini elime sun; çünkü onunla bu sır ortaya çıkarsa ölürüm.]

Şeyhî, sakiden kadehi gizlice kendisine vermesini istemektedir. O kadehte içene mutluluk verecek şarap vardır ve bu sır açığa çıktığında bu Şeyhî'nin ölmesi anlamına gelir.

Başı (canı) ele almak: “Kelleyi koltuğuna almak, ölümü göze aldirmek.”⁴²²

Bu ‘ışk ma‘rekesi oldı rûh bâzârı

Eline başım alup bârî der-miyân kim olur

(s. 146, G. LV/4)

⁴¹⁹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori=veritbn&kelimesec=1410 (Son erişim: 11.07.2016, 17:19)

⁴²⁰ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori=veritbn&kelimesec=1448 (Son erişim: 11.07.2016, 17:25)

⁴²¹ Bu deyim kullanıldığı diğer beyit şudur: s. 61, K. XV/34.

⁴²² http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori=veritbn&kelimesec=1481 (Son erişim: 11.07.2016, 17:43)

[*Bu aşkın savaş meydanı, can pazarı oldu, bu durumda eline başını alıp kim ortada olur?*]

Aşk sebebiyle herkes ölümle burun buruna gelmiştir. Bu durum bir savaş alanını hatırlatmaktadır. Şâir, böyle bir durumda ölümü göze alarak aşk için ortaya atılacak kimsenin bulunup bulunmayacağını sorgular. Bunu sorgulamaktaki amacı aşk konusunda meydan okumaktır.⁴²³

Başını ortaya koymak: “Bir işe girişirken ölümü göze almak.”⁴²⁴

Şu sırrı kim yitürür baş herçi bâdâ bâd
Baş ortaya komışam halka âşikâr iderem (s. 191, G. CXVII/4)

[*Her ne olursa olsun şu baş kaybettiren sırrı halka açıklarım; çünkü ben ölümü göze almışım.*]

Âşık, halkın kendini kınamasından çekinmez. Her durumda aşkını halk içinde açıklayacaktır. Bu durum onun ölümüne sebebiyet verse de o korkmamaktadır; çünkü âşık, aşk yoluna çıkarken ölümü göze almıştır.

Baş üzre yürümek/Baş üzre gelmek: “Saygı ile eğilmek.”⁴²⁵

Önüñce kim kalem gibi baş üzre yürimez
Takdîr ‘ömr hattına şol dem çeker kalem (s. 45, K. X/27)

[*Her kim senin önün sıra kalem gibi saygı ile eğilmezse, kader o an (o kişinin) ömür yazısına iptal çizgisi çeker.*]

Hükümdara karşı en ufak bir saygısızlık yapan, bunu canıyla öder. Padişahın karşısında kalemin yazı yazarken duruşu gibi saygıyla eğilmek gerekir. Aksi takdirde kader o kişinin ömrünü iptal edecek, yani onun ömrünün sonunu getirecektir.

1.3.2. Yüz

Beyitlerde sevgilinin yüzü ve âşığın yüzü konu edilir. Şeyhî yüz kelimesini bazen yüz sayısını çağrıştıracak şekilde bazen de yan anlamı olan yüzey manasında kullanmıştır. Şâirin baht güneşinin yüzü, zamanenin yüzü, Zührenin yüzü, dünyanın yüzü, yeryüzü, deniz yüzü ve ova yüzü gibi kullanımlara yer verdiği de görülmektedir.

⁴²³ s. 78, Mus. II/1-8 numaralı beyitte de bu deyim dil malzemesi olarak kullanılmıştır.

⁴²⁴ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5783b4013492f5.86592636 (Son erişim: 11.07.2016, 17:56)

⁴²⁵ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori=veritbn&kelimesec=1451 (Son erişim: 11.07.2016, 18:02)

Beyitlerde söz konusu edilen şey sevgilinin yüzüyle parlaklığıyla bilinen güneşe, aya ve muma benzetilir. Bu benzetmelere karşın sevgilinin yüzü sayılanlardan her zaman daha parlaktır. Aslen onun yüzünü aya benzetmek büyük bir hatadır. Sevgilinin yüzü güneş ve ayla kıyaslanamaz. Güneş gündüz vakti, ay ise geceleyin parlaktır; oysa sevgilinin yüzü parlaklığını hiçbir zaman kaybetmez. İnsan uzun süre görmediği kişinin yüzünü anımsamakta zorlansa da bu durum âşık için geçerli değildir. Âşık sevgilinin yüzünü göremez; ama daima hayal eder. Bu sebeple onun yüzünü yabancılaması ya da karıştırması mümkün değildir. Sevgilinin yüzü iman, Kur'ân, ayet ve dua gibi dini motiflerle anılır. Yüzü Mecusiye bile imana getirecek güzelliğindedir. Sufi, rahip ya da Mecusi ayırt etmeden herkesi hayrete düşürür. Beyitlerde sevgilinin yüzü bir bahçe gibi tasvir edilir. Onun yüz güzelliği güle sembolize edilir. Onun gül yüzünün yanında diken gibi olan rakipler vardır. Sevgilinin yüzü gül olunca onun güzelliklerini vafsetmek bülbül gibi olan âşığa düşer. Şâir sevgilinin yüzünü güle benzetmeyi bile hata olarak görür ve bu benzetmeyi yapanların gözlerine o benzettikleri gülün dikenini değil, kılıcın batmasını ister. Sevgilinin yüzü öyle bir bahçedir ki görüldüğü an dünya cennete döner. Cennet sevgilinin yüzünün yanında sahte bir resimden farksızdır. Âşık sevgilinin yüzünde Allah'ın tecellisini görür. Sevgilinin yüzünü gördüğü anda aklı dağılır, dili tutulur. Sevgilinin yüzüne karşı gözyaşı döker. Bazen de ayın ve güneşin ışığını Hz. Muhammed'in yüzünden aldığı ifade edilir.

Beyitte ele alınan yüz âşığın yüzüyle sapsarıdır. Bu sebeple altına benzetilir. Âşığın yüzü sevgilinin kapısına yüz sürmekten toprak içindedir. O, yüzüyle sevgilinin eşiğini süpürmeye her zaman hazırdır. Kendi yüzünü sevgilinin yüzüne, eşiğine ve ayağına sürmeyi arzu eder. Sevgilinin kendi yüzüne basarak geçmesini ister. Âşığın yüzü sevgilinin yüzünün aksine çirkindir ve gözyaşıyla ıslanmıştır.

Yüz, çeşitli deyimler vasıtasıyla da şiire dâhil olmuştur. Yüz urmak, yüz toprağa urmak, yüz sürmek, yüz tutmak, yüz çevirmek, yüz döndermek, yüz yüze olmak gibi deyimler divanda sıkça kullanılmıştır. Ne yüzle, yüzüstü ve ikiyüzlü gibi tabirlere de yer verilmiştir. Yüz, çeşitli benzetmelere de konu olmuştur.

1.3.2.1. Yüz İle İlgili Genel Özellikler

Divanda yüz pek çok açıdan konu edilmiştir. Sevgilinin yüzü, âşığın yüzü, deyimlerde ve yan anlamlarıyla beyitlerde işlenmiştir.

Sevgilinin yüzü nurludur (s. 211, G. CXLVIII/4). Onun güneş gibi olan yüzünün parlaklığından feleğin dokuz katı, pervanelerin mumun başında bir araya gelip yanması gibi yanar (s. 130, G. XXXIII/7). Sevgilinin yüzünü aya benzetenler onun mahiyetini bilmeyenlerdir (s. 78, Mus. II/2-2). Zira onun yüzünün güzelliği, güneşte ve ayda bulunmaz (s. 246, G. CC/1). Âşık, sevgilinin yüzünü hiç göremez. Onun nurlu yüzünü gördüğü an, daha önce hiç görmemiş olmasına rağmen tanınalıdır (s. 179, G. CI/4).

Tâbişinden yüzünüñ Şeyhî n' olur şem'-i felek

Cem'-i pervâne bigi göyne gelür yana geçer (s. 130, G. XXXIII/7)

[Ey Şeyhî! Onun yüzünün parlıtısından feleğin mumu pervanenin bir araya gelip (yanması) gibi yansa ne olur?]

Şâir, sevgilinin yüzünün çok parlak olduğunu anlatmak için, güneşi, feleğin mumu olarak tasvir etmiş ve bu mumun, sevgilinin yüzü karşısında pervane gibi kaldığını söylemiştir. Pervane ve şem, divan edebiyatında fazlaca işlenen mevzulardandır. Edebiyatımızda pervane, şeme âşıktır. Pervane ve şem hikâyesinin temelini, gece kelebeği de denilen pervanenin, ışığa doğru uçuşması ve yanarak ölünceye kadar mumun etrafında durması oluşturur.⁴²⁶ Beyitte ise güneş, sevgilinin yüzünün yanında, mumun etrafında uçarak yanan pervane gibidir.

Sevgilinin yüzü çok kez iman, Kur'ân, ayet, dua gibi dini motiflerle anılır. İsm-i a'zam diye bilinen dua, ayva tüyleri vasıtasıyla sevgilinin yüzüne yazılmış gibidir (s. 81, Mus. II/5-2). Âşığın kaygılı olduğu gece vakti, sevgilinin parlak yüzünün hayaliyle sabaha dönüşür (s. 157, G. LXIX/6). Sevgili, yüzünü âşıktan uzaklaştırır, ondan yüz çevirir (s. 174, G. XCIV/1). Onun parlak yüzünün nuru Mecusi'yi (s. 201, G. CXXXIII/3), Hristiyan'ı (s. 236, G. CLXXXIV/5) ve kâfiri (s. 130, G. XXXIII/6) imana getirirken, zahidi ve rahibi dininden eder (s. 212, G. CL/5). Rakip, âşığa sevgilinin yüzünü görmeyi yasaklar. O, şeytanın ta kendisi olmalıdır; zira âşığın, sevgilinin yüzünü görerek imana erişmesini engellemektedir (s. 129, G. XXXII/7).

Men' eylemiş habîb yüzün Şeyhî'den rakîb

Şeytân eger degül niçün îmâna kasd ider (s. 129, G. XXXII/7)

[Rakip, Şeyhî'ye sevgilinin yüzünü yasaklamış, eğer (o rakip) şeytan değilse niçin imana (karşı) kötü niyet besliyor?]

⁴²⁶ Ahmet Talât Onay, "Pervâne-Şem" a.g.e., s. 375.

Rakip, sevgiliyle âşığın arasına giren her şeydir. Âşığın sevgiliyi görmesine engel olur. Bu sebeple âşık, rakibi şeytana benzetmiştir; çünkü şeytandan başka hiç kimse iman etmek isteyen birine engel olmaz.

Âşık, pervanenin mumun karşısında kanatlarını yakıp yok olması gibi, sevgilinin yüzünü görebilmek uğruna yanıp yakılır (s. 222, G. CLXV/5). Bülbül sevgilinin güzel yüzünü vafsetmeye başlayınca, bahçedeki çiçekler birbirine düşer (s. 226, G. CLXXII/1). Gül, sevgilinin güzel yüzünü görünce benzi atar, yüzü renksiz ve fersiz kalır, yani solar (s. 86, Mus. III/3-1). Sevgilinin yüzünü güle benzetmek büyük bir hatadır. Bu teşbihi yapanların gözüne o gülü diken değil, kılıç batsa yeridir (s. 185, G. CX/4). Bahar gelip sevgili dolaşmaya çıktığında onun yüzünü gören dünya, cennete döner (s. 215, G. CLV/1). Sevgilinin yüzünü gören âşık cennetten yüz çevirir (s. 207, G. CXLI/2).

Yüzini görüp gül añan dillerün

Gözlerine tığ ola diken degül

(s. 185, G. CX/4)

[Onun yüzünü görüp gülü hatırlayan gönüllerin, gözlerine diken değil kılıç olsun.]

Sevgilinin yüzünü gördüğü hâlde, onu güle benzeten kişiler hata etmektedir. Zira sevgili gülden de güzeldir. Böyle gönüllerin gözüne, yaptıkları bu hatadan dolayı diken değil, kılıç batsa yeridir.

Âşık, onun yüzüne bakınca Allah'ın güzelliğinin tecellisinden bir iz görür (s. 82, Mu. II/6-4). O yüzü görünce aklı dağılır, dili tutulur. Ne yapıp ne söyleyeceğini bilemez (s. 210, G. CXLVII/4). O anda ister istemez ağlamaya başlar, kendisine engel olamaz (s. 145, G. LIV/6).

Âşık, sevgilinin yüzünü göremez. Buna karşılık rakip, gül gibi olan sevgiliye gülün dikenini kadar yakındır (s. 193, G. CXX/4). Melekler cennette olmalarına rağmen yine de sevgilinin cennetten daha güzel olan yüzünü görmeye ve ona dua etmeye gelirler (s. 128, G. XXXI/2). Sevgilinin yüzü uğurludur ve o yüzü bütün dünya över (s. 175, G. XCVI/2). Sevgilinin yüzündeki benler, kafurdan yapılmış bir yanağın üzerine düşmüş karanfil taneleri gibidir (s. 163, G. LXXVIII/2).

Âşık, sürekli sevgilinin kapı eşiğinde yattığından yüzünde toprak vardır (s. 50, K. XII/14). Sevgili, âşığın kendisine yaklaşmasına izin vermez. Bu sebeple kendi yüzünü sürmek isteyen âşık, bunu başaramaz (s. 185, G. CIX/2). Âşığın yüzü, sevgilinin gözlerine olan özlemle, tıpkı sevgili gibi bakan nergis çiçeği misali sararmıştır (s. 201,

G. CXXXII/5). Sevgilinin kol yeniyle yapacağı bir işareti, âşığın onun kapı eşiğini, yüz yıl yüzüyle süpürmesine yetecektir (s. 216, G. CLVI/3). Âşık, sevgilinin gezintiye çıktığında kendi yüzüne basarak geçmesini ümit eder (s. 247, G. CCIV/3). Âşığın yüzü çirkindir ve gözyaşlarıyla ıslanmıştır. Sevgilinin, kendisini bari bu hâldeyken kapı eşiğinden kovmamasını ister (s. 127, G. XXIX/3). Bülbülün sözünü anlayan kişi, gülün yüzünün Hz. Musa'ya gösterilen tecelli ateşi gibi olduğunu fark eder (s. 85, Mus. III/1-9).

Eyâ gül-rûy-ı sîmîn-ten gözüñ derdiyile sinüñ

Yüzüm rengini nergisveş 'aceb mi zerd ü sâz itsem (s. 201, G. CXXXII/5)

[Ey gümüş bedenli, gül yüzlü sevgili! Senin gözünün derdi sebebiyle yüzümün rengini nergis gibi sarartsam bunda şaşılacak ne var?]

Âşığın benzi, sevgiliye olan özlemi sebebiyle hastalıktan sararmıştır. Âşık, bunun sebebi olarak sevgilinin gözlerini gösterir. Sevgilinin gözleri şekil bakımından nergis gibidir. O hâlde âşık da yüzünü renk bakımından nergise benzetecek ve sararıp solacaktır.

Kıyamet günü bazı yüzler ağaracak, bazıları kararacaktır.⁴²⁷ Yaseminin yüzünün beyaz, menekşenin ise siyah renkte olması, onların birinin mümin, diğerinin günahkar olduğunun alametidir (s. 32, K. VII/10; s. 217, G. CLVI/8). Ayın yüzeyindeki lekeler, padişahın ölümü sonrası üzüntüden yüzünü tirmalamasından ileri gelir (s. 99, Mus. V/4-2). Ayın ışığını güneşten alması gibi güneş de ışığını Hz. Peygamber'in yüzünden almıştır (s. 23, K. IV/11). Güneşin yüzünün siyah olması yani tutulması, padişahın ölümü sebebiyledir. O ölünce dünya ışiksiz kalmıştır (s. 102, Mus. VI/2-6).

Nâleyle aldı engine nîlî kabâyı çarh

Zerd oldu âftâb yüzün tirmaladı mâh (s. 99, Mus. V/4-2)

[Felek inleyerek mavi kabayı sırtına aldı, güneş sarardı, ay yüzünü tirmaladı.]

Bir matem yerini tasvir eden beyitte ayın yüzünü tirmaladığı söylenmiştir. Burada hem kişileştirme yoluyla aya yüz nispet edilmiş, hem de yüzün yan anlamı olan yüzey kastedilerek ayın yüzeyindeki girinti ve çıkıntılara gönderme yapılmıştır.

⁴²⁷ Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân, 106.

Padişah talihli bir insan olduğundan bahtının yüzü aydınlıktır (s. 36, K. VIII/15). Padişah, adaletiyle etrafa ışık saçmaktadır. Durum böyle olmasa, zamanenin yüzü zulüm sebebiyle karanlığa boğulacaktır (s. 45, K. X/22). Zühre yüzünü açabilsin diye güneşin gözünde siyah kıl çıkmış ve onun bakışını engellemiştir. Böylece güneşin batışı güzel bir sebebe bağlanmıştır (s. 49, K. XII/4). Sevgili alnını açıp gösterdiği an dünya nurlanır (s. 114, G. XI/7). Gönül, bir gül gibi güzel olan dünyanın yüzüne meyletmemelidir; zira onun kokusu bülbülün ettiği âhlara değmez (s. 167, G. LXXXV/3).

Yüz kelimesinin yeryüzü, ovanın yüzü, deniz yüzü gibi yan anlamlı kullanımları da vardır. Padişahın adaleti, yeryüzünü ahir zamanın getirdiği tüm fitnelerden temizlemiştir (s. 75, Mus. I/6-2). O padişah gibi kıymetli bir kimse yeryüzüne gelmemiştir (s. 71, Mus. I/1-9). Sonbaharda yeryüzünde bilhassa sarı ve kırmızı renk hâkim olur. Bu manzara şâire bir manav dükkânını hatırlatır (s. 19, K. III/31). Bahar gelince yeryüzü, Sabâ rüzgârının getirdiği yağmurlar vasıtasıyla canlanır. Bu durum, süslenmiş bir gelinin yüzüne gül suyu saçmaya benzer (s. 53, K. XIII/6). Deniz dalgalı hâli şâire, kıskançlıktan yüzünü tokatlayan birini hatırlatır (s. 72, Mus. I/3-5). Genişlik hususunda cennetin bile kıskandığı ovanın yüzü, sevgili olmayınca âşığa dar gelir (s. 215, G. CLV/2). Havadan inen inci gibi yağmur taneleri, ovanın yüzüne iner (s. 180, G. CII/2).

Yüz kelimesinin kullanıldığı deyimler ise şunlardır:

Yüz urmak/Yüz toprağa urmak: “1. Baş vurmak, müracaat etmek. 2. Yüz sürmek, secdeye kapanmak, yere kapanmak.”⁴²⁸

Devlet göği tamına agayum diyen kişi

Ursun yüzü ki şâh işiği nerdübân yiter

(s. 89, Mus. III/5-4)

[*Talih göğünün damına yükseleyim diyen kişiye padişahın eşiği merdiven (olarak) yeter, (oraya) başvurursun.*]

Padişahın kendisi uğurlu olduğu gibi, ona başvuran kişiler de onun talihinden faydalanacaktır. Hatta talihin zirvesini görmek isteyenler, padişahın eşiğini bir merdiven olarak kullanmalıdır.⁴²⁹

⁴²⁸ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori1=veritbn&kelimesec=13992 (Son erişim: 28.07.2016, 15:53)

⁴²⁹ Bu deyim kullanıldığı diğer beyitler için bk.: s. 143, G. LI/3; s. 212, G. CL/2; s. 78, Mus. II/2-7; s. 48, K. XI/18; s. 47, K. XI/14.

Yüz sürmek: “Aşırı sevgi göstermek için yere eğilmek.”⁴³⁰

Dırâz-dest ü ser-efrâz ise çenâr ne var

Bu serv ayagina sürsün yüzün ki serverdür (s. 155, G. LXVII/7)

[Çınar, galip ve üstünse de servi önder olduğu için onun ayağına çınarın yüz sürmesi gerekir.]

Çınar ağacı, ele benzeyen yaprakları sebebiyle şiirde konu edilmiştir. Beyitte, onun ellerinin herkese üstün gelmesi ve başı dik bir şekilde olması zikredilmiş; ancak onun bu özelliklerine rağmen servinin ayaklarına kapanması gerektiği belirtilmiştir. Zira servi, serverdir. Diğer ağaçların reisidir. Dırâz-dest terkinin İran hükümdarlarından Behmen’in lakabı olması⁴³¹, beytin farklı şekilde anlaşılmasına olanak sağlar. Buna göre Behmen her ne kadar yedi iklime hükmetmişse de padişah kadar yüce değildir. Onun önünde saygıyla eğilmesi gerekir.⁴³²

Ne yüzle: “Hiç utanmadan, sıkılmadan.”⁴³³

Ne yüz ile görelüm yüzini biz kullar kim

Terk kılup iremez gerdine şehler külehi (s. 237, G. CLXXXVI/2)

[Biz kullar onun yüzünü utanmadan nasıl görelim? Zîrâ padişahlar (bile) taçlarından vazgeçtikleri hâlde onun tozuna ulaşamaz.]

Garip âşığın sevgilinin yüzünü görmeye imkânı yoktur. Çünkü sevgili uğruna padişahlar, kıymetli taçlarını terk etmiş; ancak yine de o sevgilinin ayağının tozuna dahi erişememişlerdir.

Yüz tutmak: “Yönelmek, teveccüh etmek, rağbet etmek, meyletmek.”⁴³⁴

Ne bî-nazîr güneşdür ki kanda yüz tutsa

Cihân nazar bıragur manzar ise ancag ola (s. 109, G. V/2)

[O, öyle benzersiz bir güneştir ki nereye yönelse, dünya ona bakar; çünkü bakılacak yer olsa olsa böyle olur.]

⁴³⁰ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=353259 (Son erişim: 28.07.2016, 17:40)

⁴³¹ Nimet Yıldırım, “Behmen”, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006, s. 142.

⁴³² Bu deyme yer veren diğer beyitler: (s. 158, G. LXXI/4; s. 157, G. LXX/2; s. 154, G. LXVI/4; s. 197, G. CXXVII/2; s. 195, G. CXXIV/2; s. 219, G. CLXI/2; s. 248, G. CIV/4; s. 76, Mus. I/7-6; s. 41, K. IX/36; s. 130, G. XXXIII/5; s. 123, G. XXIII/3; s. 142, G. XLIX/4.

⁴³³ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=236269 (Son erişim: 28.07.2016, 18:55)

⁴³⁴ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=353265 (Son erişim: 28.07.2016, 19:35)

Güneşin geldiği yerde gündüz, güneş ışınlarının ulaşmadığı yerde gece olması hadisesini şâir beytin temeline koymuştur. Dünya, güneşe bakan bir göz gibi tasavvur edilmiştir. Şiirde ise güneş sevgilidir ve dünyada bulunan herkes ona âşıktır. O nerede görünürse, tüm dünya ona gözlerini diker. Zira bakılacak yer ancak bu kadar güzel olabilir.

Yüz çevirmek: “Gösterdiği ilgiyi kesmek.”⁴³⁵

Kâmetinden yüz çevürdüm secde-i sehiv ola mı
Çün kazâ irdi namâzum niyetini bilmedüm (s. 198, G. CXXVIII/6)

[Boyundan yüz çevirdiğim için sehiv secdesi yapmam gerekir mi? Niyetini unuttuğum için namazım kazaya kaldı.]

Sehiv secdesi, namazın farzlarından birinin yanılarak tehir edilmesi, vaciplerinden birinin tehiri ya da terki durumlarında yapılır.⁴³⁶ Şâir, bu bilgiyi dil malzemesi olarak kullanmıştır. Namazda kıyam esnasında yüzü başka yöne dönmek caiz olmayacağı gibi, sevgilinin boyundan yüz çevirmek de caiz olmayacaktır. Beyitteki bir başka bilgi ise namazın farzlarından olan niyettir. Niyet, kalben bir işi yapmaya karar vermek ve o işin niçin yapıldığını bilmektir. Oysa şâir, hangi namaza niyet ettiğini bilmemektedir. Bu sebeple namazı kaza etmelidir.

Yüz döndermek: “Yüz çevirmek, terketmek, iltifat etmemek.”⁴³⁷

Zî-şâh kim vücûdı cihâna yüzükmedin
Yüz dönderür muhâlifi râh-ı ‘adem tutar (s. 91, Mus. IV/2-2)

[O, vücudu dünyaya görünmediği hâlde, onun muhalifinin yüz çevirip yokluk yolunu tuttuğu ne güzel bir padişahdır.]

Padişahın övgüsünün yapıldığı bir terci-i bentte yer alan bu beyitte, sultanın kudretini ifade etmek için dünyaya gelmeden düşmanlarını yok ettiği, sultan var olmadan düşmanların yok olduğu iddia edilmiştir.

Yüze yüz olmak: “Yüz yüze, karşı karşıya gelmek.”⁴³⁸

⁴³⁵ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori=veritbn&kelimesec=353213 (Son erişim: 28.07.2016, 19:44)

⁴³⁶ Ömer Nasûhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, Sadeleştiren: Mehmet Tâlu, Çelik Yayınevi, İstanbul 2014, s. 206.

⁴³⁷ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori=veritbn&kelimesec=13976 (Son erişim: 28.07.2016, 19:48)

⁴³⁸ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori=veritbn&kelimesec=14009 (Son erişim: 28.07.2016, 19:50)

Ne yüz ile yüze yüz ola gül yüzün ile
Yâ lâle yañağun añası ne cigeri var (s. 148, G. LIX/4)

[*(O gül) senin gül yüzünle hangi yüzle yüz yüze gelsin? Ya da lale, senin yanağından hangi ciğerle bahsetsin?*]

Sevgilinin güzelliği hiçbir şeye benzemez. Bu sebeple gül dahi onun yüzünün karşısında duramaz. Lale, kırmızılığı sebebiyle ün salmış olsa da sevgilinin yanağından söz açmaya cesareti yoktur.

Yüzüstü: “(...) yüzükoyun”⁴³⁹

Yüz üstine felek kapuña hıdmet itdügi
Budur ki gözedür nemek ü nânı rûzgâr (s. 75, Mus. I/5-10)

[*Feleğin, senin kapında yüzüstü hizmet etmesi, zamanenin tuz ekmek hakkı gözetmesindedir.*]

Felek, padişaha çok şey borçludur. Göğün yuvarlak bir biçimde olmasını kambur olarak tahayyül eden şâir, onun yüzükoyun padişaha hizmet ettiğini söylemiştir.

İkiyüzlü: “Özü sözü bir olmayan, kendisini olduğundan başka türlü gösteren, mürâî.”⁴⁴⁰

Dü-rûydur bize nesrîn diler ki oynaya reng
Başında nâz u kirişme elinde câm-ı şarâb (s. 53, K. XIII/13)

[*Nergis, başında naz ve işve, elinde şarap kadehiyle bize oyun oynamak isteyen (bir) ikiyüzlüdür.*]

Nesrin de denilen nergis çiçeğini⁴⁴¹ kadehe benzeten şâir, onun eline kadeh alarak âşıklara naz yaptığını ve asıl niyetinin âşıklara hile yapmak olduğunu söylemiştir. Onu, bu içi dışı bir olmayan davranışı sebebiyle ikiyüzlülükle nitelendirmiştir.

1.3.2.2. Yüz İle İlgili Benzetmeler

Şeyhî, yüzle ilgili pek çok benzetme geliştirmiştir. Sevgilinin, sakinin ya da padişahın yüzü söz konusu olduğunda parlaklığı sebebiyle güneşe, aya ve aynaya benzetilir. Yasemin, gül gibi çiçeklerle gülistan ve gönül bağı gibi bahçeyle ilgili

⁴³⁹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.59bba711110f74.10661364
(Son erişim: 15.09.2017, 13:17)

⁴⁴⁰ <http://lugatim.com/s/%C4%B0K%C4%B0Y%C3%9CZL%C3%9C> (08.08.2017, 16:41)

⁴⁴¹ Mertol Tulum (hızl.), “Nercis”, *XVII. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 1377.

unsurlar yine yüzün benzetilenleri arasındadır. Yüz, dini terminolojiyle ilgili cennet, huri, peri, ruh, mushaf, kitap ve levh gibi unsurlara benzetilir. Bir beyitte sevgilinin yüzü satranç tahtasına benzetilmiştir.

Âşğın ya da şâirin yüzü konu edildiğinde bazen kara toprağa bazen de altına benzetilir.

1.3.2.2.1. Altın

Âşğın yüzü, çektiği aşk acısı sebebiyle sararmıştır. Şâir, bu sebeple aşağıdaki beyitte âşğın yüzünü, rengi bakımından altına benzetir:

İy kîmiyâ-nazar baña sözüñ güher yiter
Yaşum yüzüm yüzüñden ırâh la' l ü zer yiter (s. 152, G. LXIV/1)

[Ey iksir bakışlı! Bana senin sözünün mücevheri yeter, senin yüzünden uzakta, lal ve altın (olarak) gözyaşım ve yüzüm yeter.]

Sevgilinin yanındayken âşğın mücevher aramasına gerek yoktur; zira onun sözleri âşğın nazarında mücevher gibidir. Ondan ayrı kaldığında mücevhere yine ihtiyaç duymaz; çünkü altın gibi sapsarı olmuş yüzü ve lal gibi kanlı gözyaşları âşğa mücevher olarak yetecektir.⁴⁴²

1.3.2.2.2. Ay

Sevgilinin yüzünün, güzelliği nedeniyle aya teşbih edilmesi, klişeleşmiş bir benzetmedir. Aşağıdaki beyitte ay, sevgilinin aya benzeyen yüzüne özenmektedir:

Karşu tutar 'arûs-ı kamer günden âyine
Ya'ni ki beñzeye düzünüp yüzüñ ayna (s. 219, G. CLX/1)

[Ay gelini, güneşten aynayı karşısında tutar (böylece) süslenip senin yüzünün ayna benzemeye çalışır.]

Ay, süslenen bir gelin, güneş de onun karşısında duran ayna gibi tasavvur edilmiştir. Ayın, güneşin karşısında durup onun ışığını yansıtmasını güzel bir sebebe bağlayan şâir, bunu sevgilinin ay gibi olan yüzüne benzemek için yaptığını iddia etmiştir.⁴⁴³

⁴⁴² Yüz-altın benzetmesinin yer aldığı diğer bir beyitler: s. 233, G. CLXXX/7; s. 182, G. CV/5.

⁴⁴³ Ay benzetmesine yer verilen diğer beyitler: s. 38, K. VIII/35; s. 147, G. LVII/3; s. 93, Mus. IV/5-2; s. 188, G. CXIV/6; s. 186, G. CX/7; s. 236, G. CLXXXIV/3; s. 244, G. CXC VII/4; s. 143, G. LII/2; s. 211, G. CXLIX/1; s. 121, G. XX/6.

1.3.2.2.3. Âyine

Sevgilinin yüzü hem ideal güzelliği yansıtması hem de pürüzsüzlüğü sebebiyle aynaya benzetilir.⁴⁴⁴ Şu beyitte de böyle bir benzetme vardır:

Ol sûret-i Çîn kim yüzü âyîne-i cândur
Bakdukca hatâsuz dü cihân nakşı ‘ayândur (s. 156, G. LXVIII/1)

[O, yüzü canın aynası olan Çin resmine baktıkça, iki dünyanın şekli kusursuz apaçık görünür.]

Sevgili Çin resimleri kadar güzeldir ve yüzü bir ayna gibidir. Onun yüzüne bakan hem dünya hem de ahiretteki tüm resimleri açık bir şekilde görecektir. Zira onun yüzü bir tecelligâhtır.

1.3.2.2.4. Cennet

Sevgilinin gözleri nergise, yanakları güle veya laleye, saçları ise sümbül gibi çiçeklere benzetildiği için yüzünün tamamı bazen bahçeye bazen de cennete benzetilir.⁴⁴⁵ Aşağıdaki beyitte Şeyhî, sevgilinin yüzünü cennete benzetmiştir:

Cennet yüzüne baksa huşk ola bâg-ı ravza
Kevser lebüñi sizse cûş ide âb-ı zemzem (s. 37, K. VIII/31)

[Cennet bahçesi, senin cennet (gibi güzel) yüzüne baksa kurur; Zemzem suyu senin Kevser (gibi olan) dudaklarını sezse coşar.]

Beyitte sevgilinin güzellik unsurları cennetteki mekânlarla ilişkilendirilerek yüceltilmiştir. Buna göre sevgilinin yüzü, cennet bahçesini kurutacak, cennetteki Kevser şarabı gibi olan dudakları da Zemzem suyunu coşturacaktır.

1.3.2.2.5. Gencîne

Sevgilinin dişleri inciye, dudakları da lal ve mercan gibi değerli taşlara benzetilir. Bu mücevherleri koruyan ise sevgilinin yüzünü çevreleyen yılan benzer saçlarıdır. Bu sebeple yüz, bir hazineye benzetilir:

Künc-i cihân içinde çü gencînedür yüzüñ
Saklar tılısm olup anı bes mûr u mâr hat (s. 171, G. XC/4)

⁴⁴⁴ Ahmet Atillâ Şentürk, “Ayna”, *a.g.e.*, C. 1, s. 489.

⁴⁴⁵ Ahmet Atillâ Şentürk, “Cennet”, *a.g.e.*, C. 1, s. 392.

[Yüzün, dünya köşesinde hazine olduğu için, büyü olup onu korumaya karınca ve yılan (şeklinde olan) ayva tüyü yeter.]

Sevgilinin yüzü bir hazinedir. Hazineyi yılanın koruması inancı vardır.⁴⁴⁶ Karınca ile kastedilen ise çok küçük hatla yazılmış tılsım ve dualar olmalıdır. Şâir, sevgilinin ayva tüyleri ile karınca ve yılan arasında ilgi kurar ve sevgilinin hazine gibi olan yüzünü bu ayva tüylerinin koruduğunu söyler.

1.3.2.2.6. Gönül Bağı

Sevgilinin güzellik unsurlarının çeşitli çiçeklere teşbih edildiğinden bahsedilmiştir. Bu benzetmeler neticesinde onun yüzü, bir bahçe gibi tasavvur edilir. Şu beyitte şâir, gönlünün; sevgilinin yüzüne olan meyli sebebiyle yüzü, gönül bahçesine benzetmiştir:

Gel iy gül-ruh gönül bağı yüzüñdür
Nesîmüñ hoş- nefes bâd-ı sabâdan (s. 205, G. CXXXIX/3)

[Ey gül yanaklı! Gönül bahçesi senin yüzündür ve senin esintin saba rüzgârından daha hoş nefeslidir, gel!]

Sevgilinin yüzü gül gibi kırmızı yanakları sebebiyle bahçeye benzetilmiştir. Sevgilinin kokusunu taşıyan esinti de saba rüzgârının taşıdığı çiçek kokularından daha hoştur.

1.3.2.2.7. Gül

Klasik Türk şiirinin en çok bahis konusu edilen çiçeği olan gül, sevgilinin yanaklarının veya yüzünün benzetilene olarak sıklıkla kullanılır.⁴⁴⁷

Gül yüzüñ mecmû‘asından nice kim defter düzer
Virür evrâkın yile çün nüshasın ebter düzer (s. 125, G. XXVI/1)

[Senin gül yüzünün mecmuasından defter düzenleyen her kişi; nüshasını eksik tertip ettiği için sayfalarını boşuna harcamış olur.]

Beyitte mecmua, defter, evrak, nüsha gibi kelimeler bir araya getirilerek tenasüp yapılmıştır. Sevgilinin güle benzeyen yüzü bir mecmua gibidir ve o mecmuadan bir defter düzenlemek isteyen kişi bir türlü tam bir nüsha yazamaz. Zira sevgilinin yüz güzelliği anlatmakla bitirilebilecek ya da kelimelerle ifade edilebilecek gibi değildir.

⁴⁴⁶ İskender Pala, “Mâr”, *a.g.e.*, s. 297.

⁴⁴⁷ İskender Pala, “Gül”, *a.g.e.*, s. 171.

Eksik nüshanın bir kıymeti olmayacağından, sevgilinin yüzünü anlatmak isteyen kişi sayfalarını boşa harcamış olur.⁴⁴⁸

1.3.2.2.8. *Gülistân*

Sevgilinin yanakları, yüzü ve kulakları güle, ağzı ise goncaya benzetilir.⁴⁴⁹ Bunların tamamının yer aldığı gül bahçesi anlamındaki gülistân, bu sebeple yüzün benzetilene olmuştur:

Dünyâ çemenlerinde yüzüñ gülistân yiter
Kimdür ki yüz kızarda gül ü ergavân dahı (s. 244, G. CXCVII/3)

[(Ey Sevgili!) Senin yüzün, dünya bahçeleri (içinde) gül bahçesi olarak yeter, (kendi yüzünü kızartan gül ve erguvan da kimmiş?)]

Şâir, gül ve erguvan çiçekleriyle sevgilinin yüzü arasında ilgi kurmuş ve bu çiçeklerin renginin kırmızı olmasını güzel bir sebebe bağlamıştır. Buna göre gül ve erguvan çiçekleri, sevgilinin yüzüne özenerek renklerini kırmızı hâle getirmişlerdir. Oysa sevgilinin yüzü bir gül bahçesidir ve dünya bahçelerinin içinde en güzel olanıdır. O bahçe varken diğer çiçeklere yer yoktur.

1.3.2.2.9. *Güneş*

Güneş, parlak, aydınlık ve yuvarlak olması bakımından sevgilinin yüzüne teşbih edilir.⁴⁵⁰ Güzellik bakımından kıyaslandığında ise sevgilinin yüzünün, güneşten daha güzel olduğu üzerinde durulur.

Hüsn hâni ni‘metinden gün yüzüñ açsa nikâb
Sofrasında sebze degmez kurs-ı mâh u âftâb (s. 110, G. VI/1)

[Senin güneş (gibi olan) yüzün, güzellik sofrasının nimetinden örtüyü kaldırsa, onun sofrasında güneş ve ay çöreği yeşilliğe bile karşılık gelmez.]

Güneş ve ayın görünen yüzü kurs diye adlandırıldığı gibi kurs kelimesi çörek manasına da gelmektedir. Beyitte bir sofraya tasvirî çizildiğinden her iki manayı düşünmek yerinde olacaktır. Sevgilinin güzelliği bir sofraya gibidir ve onun güneş gibi olan yüzü o sofradaki nimetlerden biridir. Sevgili yüzünü açtığı anda güneş ve ay heybetini kaybedecek, o

⁴⁴⁸ Yüzün güle benzetildiği diğer beyitler için bk.: s. 142, G. XLIX/6; s. 169, G. LXXXVII/4; s. 160, G. LXXV/1; s. 185, G. CX/6; s. 204, G. CXXXVI/6; s. 226, G. CLXX/1; s. 42, K. IX/49; s. 40, K. IX/21; s. 147, G. LVII/1.

⁴⁴⁹ İskender Pala, “Gül-istân”, *a.g.e.*, s. 173.

⁴⁵⁰ İskender Pala, “Güneş”, *a.g.e.*, s. 176.

sofradaki yeşilliklerden/sevgilinin ayva tüylerinden (sebz kelimesi hattı çağrıştırır) bile kıymetsiz olacaktır.⁴⁵¹

1.3.2.2.10. Hûr

Cennette müminlere hizmet edecek olan ceylan gözlü kızlara verilen isimdir. Klasik Türk şiirinde anlatılan sevgili tipi gibi hurilerin de dişleri inci, dudakları mercan, yanakları gül gibidir.⁴⁵² Bu sebeple sevgilinin bazen kendisi bazen de aşağıdaki beyitte olduğu gibi yüzü huriye benzetilir:

Kaddüñ yüzüñ dudaguñ otaguñ soranlara

Tûbî vü hûr u kevser ü cennet ne fâyide (s. 214, G. CLIII/5)

[*Senin boyunu, yüzünü, dudağını ve çadırını isteyenlere, Tuba ağacı, huri, Kevser ırmağı ve cennet fayda vermez.*]

Âşık, cennete girip onun tüm nimetlerinden faydalansa da, eğer sevgili yoksa bunların hiçbirinin onun nazarında kıymeti yoktur. Zira o sevgilinin boyunu, yüzünü, dudağını ve çadırını ister. Şâir, bu durumu kadd-Tûbî, yüz-hûr, dudag-kevser ve otag-cennet arasında leff ü neşr sanatı yaparak ifade etmiştir.

1.3.2.2.11. Ka'be

Müslümanların kiblesi olan ve Mekke'de bulunan kutsal binadır.⁴⁵³ Âşıkların sürekli sevgilinin etrafında dönmesi ve onun yüzüne karşı yere kapanması sebebiyle sevgilinin yüzü Ka'be'ye benzetilir.

Sücûd iderdi ayagına küfr ü dîn ehli

Yüzini Ka'be vü zülfin sâlibe beñzetdüm (s. 195, G. CXXIV/3)

[*Onun ayağına kâfirler ve müminler secde ederdi (bu sebeple) onun yüzünü Kabe'ye, saçını da haça benzettim.*]

Sevgiliye karşı her inançtan insan büyük bir iştihak duyar. Bu durum, onun ayaklarına kapanıp secde etmelerine kadar varır. Bu duruma şâhit olan şâir, sevgilinin yüzünü Kabe'ye, saçlarını da haça benzetmiştir. Zira Kabe Müslümanların kiblesidir, haç da Hıristiyanlarca kutsal kabul edilir.

⁴⁵¹ Yüz ile güneş arasında benzetmenin kurulduğu diğer beyitler: s. 164, G. LXXX/1; s. 95, Mus. IV/7-2; s. 87, Mus. III/4-1; s. 152, G. LXIII/6; s. 169, G. LXXXVIII/1; s. 155, G. LXVII/1; s. 179, G. CI/8; s. 173, G.XCIII/4; s. 199, G. CXXIX/7; s. 196, G. CXXV/1; s. 230, G. CLXXVI/5; s. 134, G. XXXVIII/6.

⁴⁵² İskender Pala, "Hûr", *a.g.e.*, s. 212.

⁴⁵³ İskender Pala, "Kâbe", *a.g.e.*, s. 245.

1.3.2.2.12. Kara Toprak

Toprak, herkesin onu çiğnemesi bakımından hakirdir. Âşığın yüzü de tıpkı toprak gibi hakirdir:

Yüz kara topraklayındur lutfi şâhuñ kîmiyâ

Hâlis altun olavuz çün irişe iksîrümüz (s. 166, G. LXXXII/5)

[Yüz kara toprak, padişahın ihsanı da iksir gibidir; iksirimiz ulaştığında saf altın oluruz.]

Kîmiyâ, toprağı altına dönüştürme ilmi olarak tanımlanabilir. Şâir, yüzünü kara toprağı benzeterak padişahın gelecek ihsanı beklemektedir. Bu ihsan şâirin gözünde toprağı altına çeviren bir formül gibidir. Böylece toprak kadar değersiz olan şâirin yüzü, padişahın ona lutfedip bahşiş göndermesiyle altın kadar değerli bir hâle gelecektir.

1.3.2.2.13. Kitap

Yüzün kitaba benzetilmesi, onun üzerinde yer alan ve yazıya benzeyen hattı (ayva tüyü) sebebiyledir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzü, kitaba benzetilmiştir:

Cihân hüsni yüzünden bir varakdur

Ki her bir harfi biñ câna sebâkdur (s. 137, G. XLIV/1)

[Dünya, onun güzel yüzünden her bir harfi bin cana ders (olan) bir sayfadır.]

Sevgilinin yüzü bir kitap gibi düşünülmüş ve dünyanın o kitaptan bir sayfa olduğu söylenmiştir. Yüz öyle bir kitaptır ki onun her bir harfi binlerce kişiye ders niteliğindedir. Böylece sevgilinin yüz güzelliğinin sonsuzluğu ifade edilmek istenmiştir.

1.3.2.2.14. Levh

“Düz ve üzerine resim yapılan, yazı yazılan yüzey” anlamına gelen levh, aynı zamanda “susama” demektir.⁴⁵⁴ Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzünü bir levha olarak tasavvur eden şâir, âb-ı hayât, Hızır, câm ve İskender gibi kelimeleri tenasüplü kullanarak levh kelimesinin “susama” anlamına iham yoluyla işaret etmiştir:

Çün yüzüñ levhindedür âyîne-i âb-ı hayât

Hızır elinden içmezem câmı kim İskender düzer (s. 125, G. XXVI/5)

[Hayat suyunun aynası (parlak yüzü), senin yüzünün levhasında olduğu için Hızır'ın elinden, İskender'in hazırladığı kadehi içmem.]

⁴⁵⁴ Yaşar Çağbayır, “Levh”, *Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s. 965.

Sevgilinin yüzü bir levha gibi düşünölmüş ve bu levhada hayat suyunun yansıdığı söylenmiştir. O sebeple âşık, Hızır ve İskender ile bağlantılı olan hayat suyunu içmez. Ona sevgilinin yüzü ölümsüzlük bağışlayacaktır.

1.3.2.2.15. Mushaf

“Yüzün Mushaf (Kur’ân) oluşu ilâhî güzelliği üzerinde bir yazı gibi görünen ayva tüyleri (hat) ile ilgilidir.”⁴⁵⁵

Müfesser eyleye Şeyhî Zebûr-ı Dâvûd’ı

Rivâyet itse yüzünû mushafından âyetler

(s. 123, G. XXIII/6)

[Şeyhî senin yüzünün mushafından âyetler rivayet etse, Davud’un Zebûr’unu tefsir etmiş olur.]

Beyitte müfesser eylemek, Zebur, Davud, rivâyet, Mushaf ve âyet gibi dinî terminolojiye yer veren şâir, sevgilinin yüzünü bir mushafa benzetmiştir. O mushaftan âyetler rivâyet etse, yani onun yüzünün güzelliklerini aktarsa, sanki Hz. Davud’a verilmiş Zebur’u tefsir etmiş gibi olur. Özellikle Zebur’un zikredilmesinin sebebi ise onun melodik bir şekilde okunmasıdır.⁴⁵⁶

1.3.2.2.16. Peri

Cinlerden dışı olanları karşılar. Kendilerini gören olmadığından eşsiz bir güzelliğe sahip olduğuna inanılır. Bu sebeple sevgilinin kendisi yahut yüzü periye benzetilir.⁴⁵⁷ Periler söz konusu edildiğinde gören kişinin aklını kaybetmesi inancına işaret edilir. Aşağıdaki beyit de bu misaldendir:

Perrî-sıfat ne yüzdür bu şekl ü bu şemâyil

Ki olur gören kişinûn elbette ‘aklı zâyil

(s. 189, G. CXV/1)

[Bu görünüş, bu ahlak ve bu peri gibi olan yüz, gören kişinin aklını elbette kaybettirir.]

Sevgilinin güzellik unsurlarının sıralandığı beyitte yüzü bir periye benzetilmiş ve onu gören kişinin aklını kaybetmesinin olağan bir şey olduğu söylenmiştir. Şâir, sevgilinin güzelliğini anlatırken, peri görerek insanların akıllarını yitirmelerini dil malzemesi olarak kullanmıştır.⁴⁵⁸

⁴⁵⁵ İskender Pala, “Didâr”, *a.g.e.*, s. 117.

⁴⁵⁶ Yüzün mushafa benzetildiği diğer beyitler: s. 81, Mus. II/5-2; s. 160, G. LXXIV/4.

⁴⁵⁷ İskender Pala, “Perî”, *a.g.e.*, s. 369.

⁴⁵⁸ s. 240, G. CXCI/3; s. 136, G. XLII/6 ve s. 122, G. XXII/5 numaralı beyitlerde de yüz periye benzetilmiştir.

1.3.2.2.17. *Ruh*

Dünyanın yaratılışından önce tüm varlıklara verilmiş olan ruh, canlılığı sağlayan unsurdur.⁴⁵⁹ Sevgilinin yüzü de âşığın varlığını devam ettirebilmesi için gereklidir. Bu sebeple ruha benzetilir. Ruh kelimesinin bir şarap çeşidi olması, aşağıdaki beyitte olduğu gibi bu kelimenin tevriyeli kullanılmasına yol açar:

Didüm ki ‘ârizuñ su mı yâ rûhdur yüzüñ

Eydür bu han ayagina varı revân gerek (s. 86, Mus. III/2-11)

[Ben, “Yanağın su mudur yoksa yüzün ruh mu?” deyince: “Bu padişahın ayağına revân (ruh, akan) gerek.” dedi.]

Şâir sevgilinin yanağını suya, yüzünü de ruha (yahut bir çeşit şaraba⁴⁶⁰) benzetmiş ve bunun doğru olup olmadığını öğrenmek istemiştir. Sevgilinin verdiği cevap ‘revân gerek’ olmuştur. Revân kelimesi akan anlamına geldiği gibi ruh anlamına da gelir. Bu durumda sevgili ‘ikisi de’ diye cevap vermiş olur.

1.3.2.2.18. *Satranç Tahtası*

Şatranç diye de bilinen ve “eski eğlence hayatında önemli bir yeri” olan satranç, terimleriyle klasik Türk şiirine malzeme olmuştur.⁴⁶¹ Şu beyitte sevgilinin yüzü satranç tahtası gibi hayal edilmiştir:

Bir beydak oynamakda kılur gün yüzünde mât

Biz kullarını hüküm ile şâhâne beñlerüñ (s. 181, G. CIII/5)

[Benlerin, güneş yüzünde bir piyon oynatarak biz kullarına hükmedip, padişahlara yakışırçasına (bizi) mat eder.]

Şâir, satranç terimlerini kullanarak sevgilinin yüzünü güneşe ve istiare yoluyla da satranç tahtasına benzetmiştir. Bir taraftan da kul, hüküm, şâh gibi kelimelerle tenasüp yapmıştır. Sevgilinin benleri bir piyon oynatıp karşısındaki âşıkları yenecek kudrettedir.

1.3.2.2.19. *Şem*

Âşıkların pervane misali sürekli sevgilinin etrafında dönmesi sebebiyle sevgilinin yüzü yahut kendisi muma benzetilir. Şem, kendisine yaklaşan pervaneleri yaktığı için edebiyatımızda “zâlim sevgili timsali olarak kabul edilmiştir.”⁴⁶²

⁴⁵⁹ İskender Pala, “Rûh”, *a.g.e.*, s. 379-380.

⁴⁶⁰ Ahmet Talât Onay, “Şarabın Çeşitleri”, *a.g.e.*, s. 434.

⁴⁶¹ İskender Pala, “Satranç”, *a.g.e.*, s. 391.

Ne şem' olur ki yüzün pertevinden

Güneş pervânevâr umar nasîbi

(s. 234, G. CLXXXII/2)

[*(Ey Sevgili!) Yüzün öyle bir mumdur ki güneş onun ışığından kelebek gibi nasiplenmeyi umar.*]

Sevgilinin yüzünün aydınlık ve parlak oluşunu mübalağalı bir şekilde anlatan şâir, onun yüzünün yanında güneşi, mumun yanındaki kelebek gibi tasvir etmiştir. Nasıl ki kelebek mumun etrafında uçarak ondan nasiplenmek ister, güneşin sevgili karşısındaki durumu da tıpkı böyledir.⁴⁶³

1.3.2.2.20. Yasemin

Klasik Türk şiirinde rengi ve kokusuyla ele alınan yasemin, sevgilinin yüzüyle ilişkilendirilir.⁴⁶⁴ Ayrıca yasemin çiçeğinin, kefenleme sırasında güzel koku vermesi amacıyla ölünün kefeninin içine konulması, şiire malzeme olmuştur. Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzü yasemin çiçeğine benzetilmiştir:

Ger ele vire sanem-i gül-ruh u semen-sîmâ

Yüzini kible idin kaşları hamın mihrâb

(s. 54, K. XIII/22)

[*(Ey Âşık!) Eğer gül yanaklı ve yasemin yüzlü put seni ele verirse, onun yüzünü kible, kaşlarının eğriliğini de mihrap edin.*]

Âşık, sevgiliye baktığında sevgili onu ele verirse, âşık kendisini kurtarmak için o put gibi olan sevgilinin yüzünü kible, kaşlarını da mihrap olarak kabul edecek; yani ona secde edecektir. Böylece ibadet ettiği sanılarak ona zarar verilmeyecektir.

1.3.3. Alın

Klasik Türk şiirinde genellikle sevgilinin güzellik unsurlarından biri olması hasebiyle konu edilen alın, güneş, ay ve nur gibi parlaklık sembolleriyle ilişkilendirilir. Sevgilinin siyah saçlarıyla parlak alını arasındaki tezada vurgu yapılır. Saç, perçem ve kâkül gibi unsurlarla tenasüplü kullanılır. Tasavvufta vahdetin sembolüdür ve her şeyin aslı olan Nur-ı Muhammedî ilk olarak Hz. Âdem'in alnında belirmiştir. Nazar değmemesi için alna sürülen kurban kanı da şiirde konu edilir.⁴⁶⁵

⁴⁶² Ahmet Talât Onay, "Pervâne-Şem", *a.g.e.*, s. 375.

⁴⁶³ Şem' benzetmesinin yer aldığı diğer beyitler: s. 243, G. CXCV/2; s. 131, G. XXXV/1.

⁴⁶⁴ İskender Pala, "Yâsemen", *a.g.e.*, s. 480.

⁴⁶⁵ İskender Pala, "Alın", *a.g.e.*, s. 18.

1.3.3.1. Alın İle İlgili Genel Özellikler

Şeyhî, kıyamet günü bazı yüzlerin ağaracağı ayetini hatırlatarak yasemin çiçeğini beyaz alınlı olarak nitelemiştir. Sevgilinin alını gece gibi siyah saçlarının arasında bir güneş gibidir. Saçlar kement olunca alın kemer olur. Bazen de sevgilinin kaşları, alınının kemerinde sayeban kurar.

Haşr olmadısa mücrim ü mü'min-sıfat niçün

Kopdı benefşe rû-siyeh ebyaz-cebîn semen (s. 32, K. VII/10)

[(Menekşe) günahkâr, (yasemin) mümin gibi dirilmediyse, niçin menekşe siyah yüzlü, yasemin ise beyaz alınlı (olarak) haşroldu?]

Kur'ân-ı Kerîm'de kıyamet günün tasvir edildiği bir ayette bazı yüzlerin kararacağı, bazı yüzlerinse ağaracağı ifade edilmiştir.⁴⁶⁶ Şâir, bu bilgiden hareketle menekşeyi siyah yüzlü, yasemin çiçeğini ise beyaz alınlı olarak nitelemiştir. Onların böyle siyah ve beyaz renkte olmasını günahkâr ve mümin olmalarına bağlamıştır.

1.3.3.2. Alın İle İlgili Benzetmeler

Şeyhî, sevgilinin güzellik unsurlarından biri olması sebebiyle alını ele almış ve şekil bakımından eyvân ve tâka; parlaklık bakımından güneşe benzetmiştir. Sevgilinin gece gibi olan saçlarının içinde alını bir güneş gibidir.

1.3.3.2.1. Eyvân

“Kemerli ve çok yüksek yapı”⁴⁶⁷ demektir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin alını eyvana benzetilmiştir:

Hâlûñ ki zülfüñe tolaşup alnuña agar

Hindû-sıfat kemend ile eyvâna kasd ider (s. 129, G. XXXII/3)

[Saçına dolaşıp alnına yükselen benin (bu hâliyle) kementle köşke (çıkma) niyetlenen Hintli gibidir.]

Sevgilinin alını, şekil yönünden kemerli ve yüksek bir yapıya benzetilmiş ve bir Hintlinin kement yardımıyla köşke çıkması tasvir edilmiştir. Sevgilinin yüzündeki benler, siyah olması sebebiyle birer Hintli gibidir. Beyitte zikredilmemiş olsa da kemerli yapının kemerini oluşturan güzellik unsuru kaşlardır. Benlerin amacı ise sevgilinin alnına ulaşabilmektir.

⁴⁶⁶ Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân, 106.

⁴⁶⁷ Yaşar Çağbayır, “Eyvân”, *Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s. 478.

1.3.3.2.2. Güneş

Dördüncü kat gökte bulunduğu inanılan ve sarı rengi temsil eden⁴⁶⁸ güneş, klasik Türk şiirinde sevgilinin yüzü ya da alnıyla ilişkilendirilir. Bunun sebebi güneşin çok büyük bir ışık kaynağı olmasıdır. Sevgilinin alnı da tıpkı güneş gibi etrafa ışık saçar:

Saçı düninde gönül azmış idi alnı günü

Gine dalâlet içinde bize hidâyet eder (s. 126, G. XXVII/4)

[Gönül, onun saçının gecesinde yoldan çıkmıştı; (ama) alnının güneşi sapkınlık içinde (olduğumuz hâlde) bize yine doğru yolu gösterir.]

Yüzü örtmesi ve siyah oluşu sebebiyle küfürle bağdaştırılan sevgilinin saç, âşığın yoldan çıkmasına sebep olmuş, onu bu hâlden sevgilinin güneş gibi olan alnı kurtarmıştır. Alın, âşığın karanlıklardan aydınlığa çıkmasına vesile olmuştur.

1.3.3.2.3. Tâk

Kemer anlamına gelen tâk kelimesi, kavisli olması bakımından bazen sevgilinin kaşlarının bazen de alnının benzetilene olur. Aşağıdaki beyitte sevgilinin alnı bir tâka benzetilmiştir:

Mestâne gözlerüne serâ-perdeler tutar

Tâkında alnuñuñ ki kurar sâye bân kaşuñ (s. 183, G. CVI/4)

[Kaşın, alnının kemerinde gölgelik kurup, sarhoş gözlerine saray perdesi tutar.]

Sevgilinin alnı bir kemer, kaşı ise o kemerin önündeki gölgeliktir. Kaşın görevi padişahın otağını kurmak, perde görevi görmektir.

1.3.4. Yanak

Hadd, ruh, ruhsâr, ârız gibi kelimelerle anılır. Yüzün büyük bir bölümünü kapsadığı için şâirler üzerinde çok durmuştardır. Ben, hat ve üzerine düşerek onu kapatan saçlarla anılır. En önemli özellikleri parlak, şeffaf ve kırmızı oluşudur. Latîf, lutf, al, rengîn gibi sıfatlar yanağı niteler. Utanınca kızarması ile de ele alınır. Kırmızı rengiyle gül, gülistan, gonca, lale ve şaraba benzer; fakat sayılanların hepsi sevgilinin yanağını kıskanır. Ona benzeyebilmek için çaba sarfeder. Âşığın kanlı gözyaşı dökmesine sevgilinin lale yanakları sebep olur. Bahçe ve cennet de yine yanağın

⁴⁶⁸ Sabahat Deniz, 16. *Yüzyıl Bazı Dîvân Şâirlerinin Türkçe Dîvânlarında Kozmik Unsurlar (Bâki, Fuzûlî, Hayâlî Beğ, Nev'î, Yahyâ Beğ)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1992, s. 156.

benzetilenleri arasındadır. Yanaklar bahçeye benzetildiğinde çene çukuru o bahçenin kuyusu, âşığın gözyaşları da o bahçede akan nehirler olur.⁴⁶⁹

1.3.4.1. Yanak İle İlgili Genel Özellikler

Şeyhî, sevgilinin ya da padişahın yanağıyla ilgili çeşitli hayaller geliştirmiştir. Allah güle yanak şekli verdiği için gül daire biçimindedir (s. 84, Mus. III/1-5). Lale sevgilinin yanağını övünce bahçedeki güllerin arası açılır (s. 226, G. CLXXII/2). Gülün yanaklarında biriken çiy taneleri sevgilinin gül suyu gibi olan teridir (s. 139, G. XLVI/1). Şâir sevgilinin yanaklarını vafsetmeye başlayınca gül utancından terler (s. 165, G. LXXXI/8). Gül, sevgilinin yanağına benzemek için sürekli şarap içer (s. 54, K. XIII/23). İman ve küfür sevgilinin yanağı ve onu örten saçıyla somutlanır. Saçın yüzü örtmesi, âşığın imanına kastettiğindedir (s. 163, G. LXXIX/2). Sevgilinin yanağı uğruna sofunun dini elinden gider (s. 149, G. LX/5).

Sevgilinin ay gibi olan yüzünü yanağındaki ayva tüyleri ay ağılı gibi çevrelemiştir (s. 186, G. CX/7). Sevgilinin yanağı şeffaf ve parlak oluşu sebebiyle suya benzetilir. Yer yer sudan daha şeffaf olan sevgilinin yüzünü su görünce bayılır (s. 145, G. LIV/3). Akarsuyun her yeri dolaşmasının sebebi sevgilinin yanağına âşık olmasıdır. Akarsuyun her bir damlası ise sevgili için döktüğü gözyaşından başkası değildir (s. 203, G. CXXXV/6). Sevgilinin yanağındaki ayva tüyleri yeni çıkmıştır ve parlaktır (s. 171, G. XC/3). Âşık sevgilinin yanağından ayrı kaldığı için inler ve bu inlemeler güneşe ulaşınca güneşi yok eder (s. 182, G. CV/6). Sevgilinin kırmızı yanaklarını hatırlayan âşığın gönlü üzüntüden kan olur (s. 87, Mus. III/3-8). Konu padişahın yanağı olduğunda ise nur saçmasıyla ele alınır. O, gezinmek için bahçeye çıktığında etraf ışıkla dolar (s. 56, K. IV/16).

Yanak saçla birlikte ele alınır. Âşık sevgilinin saçını ve yanağını düşündükçe âhının alevli dumanları göğe çıkar. Burada alev yanağı, duman ise saç karşılar:

Yañağun zülfün için âh-ı cihân-tâbumdan

Her gece od saçılır göğe duhân ile bile (s. 218, G. CLVIII/3)

[(Senin) yanağın ve saçın için, dünyayı aydınlatan âhımdan her gece göğe dumanla birlikte ateş saçılır.]

⁴⁶⁹ İskender Pala, “Hadd”, *a.g.e.*, s. 181-182.

Âşığın âh etmesinin sebebi olarak sevgilinin yanağı ve saçı gösterilmiştir. Ateş, sadece yakmaz, aynı zamanda ışık verir. Âşığın âhı o denli şiddetlidir ki dünyayı aydınlatabilecek kadar ateşi içinde barındırır. Âşığın bu duruma düşmesine, sevgilinin kırmızı yanakları sebep olmuştur.

1.3.4.2. Yanak İle İlgili Benzetmeler

Sevgilinin yanağı kırmızılığı bakımından gül, lale, erguvan, beyazlığı sebebiyle de kâfûr gibi bitkilere benzetilir. Kırmızılığı sebebiyle anılan unsurlardan biri Hz. Musa'nın gördüğü ateştir. Sevgilinin yanağı gül olunca lale, gonca gibi çiçekler onu kıskanır. Âşık, sevgilinin gül yanaklarını hatırlayarak kanlı gözyaşları döker. Gül yanaklı sevgilinin çevresindeki rakipler dikendir. Zaman zaman saki de gül yanaklı olarak anılır.

Sevgilinin yanağı laleye benzetildiğinde, bahçede salınması hâlinde gülün altın ve lal saçacağından söz edilir. Bu durum, çiçeklerin şâhının dahi ona iltifat edeceği anlamına gelir. Sevgilinin lale yanağının üzerine düşmüş saçları gülün reyhan çiçeğiyle yan yana dikilmesi gibidir. Sevgili güzelliğinin farkındadır. Lale yanaklı olduğu için güzelliğiyle gururlanmış, şâirin nazarında gurur şarabı içmiştir. Bu sebeple âşığa dönüp bakmaz. Sevgilinin lale yanaklarını hatırlayan âşığın gözyaşları nereye damlasa lalezar olur.

Yanaklar kâfura benzetildiğinde saçıyla zıtlık oluşturacak şekilde kullanılır. Kâfurun beyaz, karanfilin siyah olması, Rum ülkesinde beyaz tenli insanların, Hindistan'da ise siyahilerin yaşaması şâirin bu tezatları dil malzemesi olarak kullanmasına zemin hazırlar.

Sevgilinin yanaklarının çok güzel olduğunu anlatmak isteyen şâir onu peri gibi hayal eder. Onun yanakları Azra'nın suretine benzer. Bazen de şeffaf ve parlak olması hasebiyle suya benzetilir.

1.3.4.2.1. Âteş-i Mûsî

Kendisine kitap verilen peygamberlerden olan Hz. Musa, tecelli nurunun Tûr Dağı'nda kendisine görünmesi sebebiyle şiire konu olur.⁴⁷⁰ Sevgilinin yanakları kırmızıdır. Aşağıdaki beyitte yanaklar, kırmızı oluşu sebebiyle Hz. Musa'ya görünen ateşe benzetilmiştir:

⁴⁷⁰ Ahmet Talât Onay, "Mûsâ", a.g.e., s. 336.

Yañağun âteş-i Mûsî dudaguñ mu‘ciz-i ‘Îsî

Kemâl-i hüsne Yûsufsın Muhammed’den tutarsın hû (s. 212, G. CL/6)

[Yanağın Musa’nın (as.) ateşi, dudağın İsa’nın (as.) mucizesi (gibidir), güzelliğın olgunluğında Yusuf (as.) gibisin ve huyun Muhammed (sav.) gibidir.]

Sevgilinin yanağı kırmızı oluşu sebebiyle Hz. Musa’nın Tur dağında gördüğü ateşe, dudağı, Hz. İsa’nın ölüleri diriltme mucizesine, güzelliğı, Hz. Yusuf’un güzelliğine ve huyu, Hz. Peygamber’in huyuna benzetilmiştir. Şâir sevgilinin güzellik unsurlarının her birinde bir peygamberin kıssasına telmihte bulunmuştur.

1.3.4.2.2. Ergavân

Kırmızı renkte olan bu çiçek; şarapla, sevgilinin dudağı⁴⁷¹ve yanağıyla birlikte anılır. Aşağıdaki beyitte yanaklar, kırmızı renkte oluşu sebebiyle erguvana benzetilmiştir:

Şol gül-endâmuñ i cân tâze semendür kohusı

Ergavân ruhlarinuñ hûb u hasendür kohusı (s. 239, G. CXC/1)

[Ey Can! Senin şu güle benzeyen boyunun kokusu taze yasemindir, erguvana benzeyen yanaklarının kokusu (da) iyi ve güzeldir.]

Sevgilinin güzellik unsurlarının sıralandığı beyitte yanakları erguvan olarak tasvir edilmiş ve güzel koktuğı vurgulanmıştır.

1.3.4.2.3. Gül

Gül, sevgilinin yüzünün yahut kulaklarının benzetileni olduğu gibi yanaklarının da benzetilenidir:

Gül yañağun yâdına nûş itmeğiçün dem-be-dem

Toludur câm-ı şarâb-ı ergavânı çeşmümün (s. 179, G. CI/2)

[Gül yanağının hatırına içmek için gözümün kızıl şarabının kadehi her an doludur.]

Şâir, sevgilinin yanağı ile âşığın gözlerinden akan yaşlar ve şarap arasında benzerlik kurmuştur. Âşık, sevgilinin kırmızı güle benzeyen yanağını daima hatırlamak adına

⁴⁷¹ İskender Pala, “Ergavân”, a.g.e., s. 140.

kadehe benzeyen gözlerini kanlı yaşlarla doldurur ve şarap yerine kanlı gözyaşlarını içer.⁴⁷²

1.3.4.2.4. *Kâfûr*

Güney Hindistan'da yetişen keskin kokulu bir ağacın zankıdır. Sevgilinin bedeni⁴⁷³, gerdanı⁴⁷⁴ ve yanağı kafura benzetilir. Şu beyitte de yanak, kafura benzetilmiştir:

Zülf-i müşgîni gör ol 'ârız-ı kâfûr üzre

Düşmiş ol resme mu'ârız nite kim Hind ile Rûm (s. 200, G. CXXXI/2)

[*O kâfur kokulu yanak üzere misk kokulu saçı gören, Hint ile Rum ülkelerinin her zamanki gibi savaşa düştüğünü (sanır).*]

Hint ülkesi siyah, Rum ülkesi ise beyaz tenli insanların yaşadığı yerlerdir. Sevgilinin kâfur gibi beyaz yanaklarının üzerine misk gibi siyah saçları düşmüştür. Bu manzara şâire Rum ve Hint ülkelerini ve bunların birbirleriyle olan savaşlarını hatırlatmaktadır.⁴⁷⁵

1.3.4.2.5. *Lâle*

Klasik Türk şiirinde kırmızılığı sebebiyle sevgilinin yanakları ve âşığın sevgiliyi düşünerek döktüğü kanlı gözyaşları laleye benzetilir.⁴⁷⁶ Aşağıdaki beyitte de böyle bir benzetme söz konusudur:

Yañahları bigi göz hasretinde yaş dökeli

Ne yire tamdiyise bitdi lâlezâr dirîg (s. 174, G. XCIV/4)

[*Göz, onun özleminde yaş döktüğünden beri (yaşları) nereye damladıysa (sevgilinin) yanakları gibi lalelik bitti, yazık.*]

Âşık, sevgiliye karşı büyük bir özlem duymaktadır. Bu hasret sebebiyle çokça gözyaşı döker. Bir yerden sonra gözlerinden yaş yerine kan akmaya başlar. Bu kanlar damladığı her yeri, sevgilinin yanakları gibi lale bahçesine çevirir.⁴⁷⁷

⁴⁷² Yanağın güle benzetildiği diğer beyitler şunlardır: s. 204, G. CXXVI/6; s. 201, G. CXXXIII/6; s. 163, G. LXXVIII/6; s. 147, G. LVII/1; s. 151, G. LXI/9; s. 205, G. XXXIX/3; s. 33, K. VII/17; s. 215, G. CLIV/2.

⁴⁷³ Ahmet Talât Onay, "Kâfûr", *a.g.e.*, s. 264.

⁴⁷⁴ İskender Pala, "Kâfûr", *a.g.e.*, s. 252.

⁴⁷⁵ Kâfûr benzetmesinin yer aldığı diğer beyit: s. 163, G. LXXVIII/2.

⁴⁷⁶ İskender Pala, "Lâle", *a.g.e.*, s. 284.

⁴⁷⁷ s. 151, G. LXII/3; s. 108, G. III/6 ve s. 165, G. LXXXI/4 numaralı beyitlerde de yanak laleye benzetilmiştir.

1.3.4.2.6. Perî

Cinlerden dışı olanları karşılar. Kendilerini gören olmadığından eşsiz bir güzelliğe sahip olduğuna inanılır. Bu sebeple sevgilinin kendisi, yanağı yahut yüzü periye benzetilir.⁴⁷⁸ Şu beyitte sevgili, peri yüzlü olarak nitelenmiştir:

Sebze vü yâr-ı perî-ruh olsa câm-ı mey bu dem
Âb-ı hayvân isteyen âdem degül hayvân ola (s. 108, G. IV/6)

[*Bu vakitte peri yüzlü sevgili, bahçe ve şarap kadehi olsa (hâlâ) hayat suyunu isteyen insan değil ancak hayvandır.*]

Âşık için ölümsüzlüğü bağışlayan şeyler bahçe, sevgili ve şarap kadehi olarak sıralanmıştır. Bunları bulduğu hâlde hâlâ ölümsüzlük suyunu isteyen, insan olamaz, olsa olsa hayvandır. Zira insanlar akıllarıyla hareket ederler, hayvanlar ise akılla değil içgüdüyle hareket eder. Bahçe, sevgili ve şarap kadehi varken âb-ı hayvânı istemek akıl sahibinin yapacağı bir hareket değildir.

1.3.4.2.7. Su

Sevgilinin yanağı pürüzsüz, berrak ve parlak oluşu sebebiyle suya benzetilir:

Didüm ki ‘ârızuñ su mı yâ rûhdur yüzüñ
Eydür bu han ayagina varı revân gerek (s. 86, Mus. III/2-11)

[*Ben, yanağın su mudur yoksa yüzün ruh mu, deyince, bu padişahın ayağına revan (ruh, akan) gerek dedi.*]

Şâir sevgilinin yanağını suya, yüzünü de ruha (yahut bir çeşit şaraba⁴⁷⁹) benzetmiş ve bunun doğru olup olmadığını öğrenmek istemiştir. Sevgilinin verdiği cevap ‘revân gerek’ olmuştur. Revân kelimesi akan anlamına geldiği gibi ruh anlamına da gelir. Bu durumda sevgili ‘ikisi de’ diye cevap vermiş olur.

1.3.4.2.8. Sûret-i Azrâ

Vâmık u Azrâ mesnevilerindeki kadın karakterin adı olan Azrâ, yanak anlamına gelen ‘izâr kelimesiyle olan ses benzerliğinden dolayı şâirler tarafından birlikte kullanılır.⁴⁸⁰ Şu beyitte de sevgilinin yanağı Azrâ’nın yüzüne benzetilmiştir:

⁴⁷⁸ İskender Pala, “Perî”, *a.g.e.*, s. 369.

⁴⁷⁹ Ahmet Talât Onay, “Şarabın Çeşitleri”, *a.g.e.*, s. 434.

⁴⁸⁰ İskender Pala, “Azrâ”, *a.g.e.*, s. 50.

Senüñ lutf-ı ‘izâruñ zihî sûret-i ‘Azrâ

Benüm hasret ü zârüm zihî sîret-i Vâmık

(s. 175, G. XCVI/3)

[*Senin yanağının ihsanı ne güzel (bir) Azra yüzü, benim özlemim ve inlemem de ne güzel (bir) Vâmık ahlâkıdır.*]

Şâirin Vâmık ile Azrâ hikâyesine telmihte bulunduğu beyitte sevgilinin yanağı güzelliği sebebiyle dillere destan olan Azrâ’ya, âşığın sevgiliye olan özlemi ve inleyişleri de uzun süre Azrâ’ya kavuşmayı bekleyen Vâmık’a benzetilmiştir.

1.3.5. Ağız

Divanda çoğunlukla sevgilinin ağızı konu edilmiştir. Özellikle dar ve küçük olması etrafında hayaller geliştirilmiştir. Dar oluşu sebebiyle özetlemek ve dar kafiye gibi edebiyatla ilgili kavramlarla ilişkilendirilir. Zerre kadar olduğu vurgulanır. Küçük olmasının yanında en fazla söz edilen özelliği tatlı oluşudur. Şirinlik ayeti sevgilinin tatlı dudakları adına inmiştir. Sevgilinin dudakları vasfedildiğinde goncanın nefesi kesilir.

Sevgilinin ağızı dışında konu edildiğinde kelime-i tevhîdin, dünyanın ağzına can lezzetini verdiği, bir mânâda dünyanın ağzının tadı olduğu ifade edilir. Ayrıca peygamberin “bizden değildir” diyerek reddettiği kimselerin kötü durumunu ifade etmek için “ağız kan” ibaresi kullanılır.

Ağız, elden ağıza kalmak, ağız süt kokmak ve ağızda olmak gibi deyimlerde kullanılmış ve çeşitli benzetmelere konu olmuştur.

1.3.5.1. Ağız İle İlgili Genel Özellikler

Sabâ rüzgârı, âşıkla sevgili arasında habercilik görevi üstlenir. Âşığın hâlini sevgiliye ulaştırırken tıpkı onun ağızı gibi dar ve özet bir şekilde anlatmalıdır (s. 157, G. LXX/3). Sevgilinin ağızı öyle küçüktür ki şâir, şiirinde sevgilinin ağzını konu ettiği zaman şiiri dar kafiye düşer (s 201, G. CXXXII/3). Onun ağzının özelliklerini bahçede saymaya başlasa, ağza benzerliğiyle övgü konusu olan gonca susup kalır (s. 165, G. LXXXI/8). Hz. Peygamberin reddettiği kimse zavallı bir hâle gelir; âdetâ ağzına kan dolar (s. 25, K. V/11). İmana ulaşanlar sevinç içindedir. Bu sebeple kelime-i tevhid, dünyanın ağzını tatlandıran bir şeker gibi tasvir edilir (s. 14, K. I/16).

Aşağıdaki beyit sevgilinin ağzının tatlılığını konu edinmiştir:

Şehd ü şeker ne dil ile vire agzından nişân

K'âyeti şîrinliğün inmişdür anuñ şânına

(s. 224, G. CLXVII/4)

[Bal ve şeker, şirinliğin ayeti kendi adına inen ağzına nasıl benzesin?]

Sevgilinin ağzı öyle tatlıdır ki âdeta şirinlik ayeti kendi adına inmiştir. Bu sebeple bal ve şeker ne yaparsa yapsın sevgilinin ağzının tadına benzeyemez. Ahmet Talât Onay, şirinlik ayetinden bahsetmese de şirinlik duası ile ilgili bilgi vermiş ve bu duanın mercan duası olarak da bilindiğini söylemiştir.⁴⁸¹ Kanaatimizce beyitte “inmişdür” lafzını kullanan şâir, Kur'ân'daki bir ayetten bahsediyor olmalıdır. Halk arasında birine şirin görünmek, birinin sevgisine mazhar olmak için okunan ve Tâ-Hâ sûresinde yer alan “Sana da, ey Mûsâ, sevilesin ve gözetimimizde yetiştirilesin diye tarafımızdan bir sevgi bırakmıştım.”⁴⁸² mealindeki ayetin, beyitte bahsedilenle aynı ayet olması ihtimali yüksektir.

Ağız, çeşitli deyimlere de konu olmuştur:

Ağzı süt kokmak: “Çok genç ve toy olmak.”⁴⁸³

Henûz tıfl-ı semen süd koharken agzında

Sebeb ne şeybetine havf-i fûrkat-i ahbâb

(s. 53, K. XIII/15)

[Yasemin çocuğunun ağzında henüz süt kokarken, dostların, onun saçının ağarıp ondan ayrılma korkusuna sebep nedir?]

Yasemin çiçeği beyazlığı sebebiyle sütle ilişkilendirilip, ağzı süt kokan, yeni yetme bir genç olarak tasvir edilmiştir. Onun bu hâlini dostları sevmekle birlikte içlerinde korku da vardır. Onlar, yaseminin büyüüp saçlarının ağardığını, bu sebeple beyaz renkli olduğunu düşünmektedir. Şâir, bu endişenin yersiz olduğunu; zira yaseminin henüz ağzının süt koktuğunu söylemiştir. Yani yaseminin beyazlığı ihtiyarlıktan değil, süt kokan ağzı sebebiyledir.

Elden ağza kalmak: “Başkasının eline bakar olmak, kimsesiz, malsız, mülksüz kalmak.”⁴⁸⁴

⁴⁸¹ Ahmet Talât Onay, “Mercân Duâsı”, *a.g.e.*, s. 323.

⁴⁸² Kur'ân-ı Kerîm, Tâ-Hâ, 39.

⁴⁸³ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori=veritbn&kelimesec=6234 (Son erişim: 18.08.2016, 17:09)

⁴⁸⁴ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori=veritbn&kelimesec=110057 (Son erişim: 18.08.2016, 17:16)

N'ola kaldum ise elden ağıza yile uyup

Yine dem-sâz oluban sûz ile sâzem neyisem (s. 191, G. CXVIII/2)

[Hevesime uyarak başkasının eline bakar hâle geldiysem ne olmuş? (Ben şayet) neysem yine dert ile uyumlu, iyi bir arkadaşım.]

İnlemesi, bağrının delik delik olması ve zayıflığı sebebiyle âşığa benzetilen ney, yele uymuş (üflenerek çalınmış) ve bu davranışının sonucunu elden ağıza kalmakla ödemiştir. Neyin ele alınıp ağza götürülmesi ve üflemeli bir çalgı oluşu hatırlatılmıştır. Âşık, eğer neye benzemeye başladıysa dertle sâz olacak, acı ve ızdırabı kendisine dost edinecektir.

Ağızda olmak/Ağızdan ağza dolaşmak: “Bir söz herkes arasında söylenilmek.”⁴⁸⁵

Nice ki ola ağızda ahbâr-ı câm-ı Cemşîd

Nice ki gele dile destân-ı Zâl ü Rüstem (s. 38, K. VIII/39)

[Cemşid'in kadehinin haberleri ağızlarda nasıl dolaşsın, Zal ve Rüstem'in hikâyesi nasıl anlatılsın?]

Bu beyitten sonra gelen beyte göre padişah, Rüstem'in savaş tarzının ve Cem'in meclisinin kadehinin kendisine teslim edilmesi gereken biridir. Bu durumda hâlâ Cem'den, Zal ve Rüstem'den bahsedilmesi yanlıştır. Padişahın kahramanlıkları anlatılmalıdır.

1.3.5.2. Ağız İle İlgili Benzetmeler

Sevgilinin ağzı renk ve şekil bakımından çeşitli benzetmelere konu olmuştur. Ağzın küçük oluşu onun varlığı dahi şüpheli bir nokta olarak tasavvur edilmesine yol açar. Bu sebeple nokta kadar olan ağız, kıl kadar ince olan belle birlikte anılır. Yine sevgilinin vefasının olmayışı ağız ve belle birlikte ele alınır.

Sevgilinin inci gibi dişlerini saklaması hasebiyle istiridyeye benzetilen ağız, zaman zaman lalden yapılmış bir mücevher kabı gibi tasvir edilir.

Gonca, ağzın en fazla benzetildiği çiçektir. Nasıl ki nergis denildiğinde sevgilinin gözleri akla gelirse, gonca denildiğinde de dudakları hatırlanır. Çok tatlı olması sebebiyle şeker de sevgilinin dudaklarının en fazla benzetildiği unsurlardandır.

⁴⁸⁵ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=5704 (Son erişim: 18.08.2016, 17:19)

1.3.5.2.1. Gonca

“Henüz açılmamış veya açılmak üzere olan çiçek, tomurcuk.”⁴⁸⁶ diye tanımlansa da klasik Türk şiirinde daha çok “henüz açmamış gül” karşılığı olarak kullanılır. Şiirde çoğu kez sevgilinin ağzı veya dudakları goncaya benzetilir. Goncanın güldüğünden bahsedildiğinde onun açtığı anlaşılır. Gonca, içinde bir sır saklar ki bu sır gülün kokusudur.⁴⁸⁷ Aşağıdaki beyitte ağız, şekil ve renk bakımından goncaya benzetilmiştir:

Güle teng oldı sabûrî ton(1) ter gönleğün
İreli bâğa nice gonca-dehendür kohusı (s. 244, G. CXCVI/7)

[*Pek çok gonca ağızlının (kokusu gibi olan) yeni gömleğinin kokusu bahçeye ulaşınca, güle sabır elbisesi dar geldi.*]

Gül, gonca hâlindeyken âdeta sabrı bir elbise gibi üzerine giymiş ve açmayı beklemektedir. Ancak sevgilinin gömleğinin kokusu bahçeye ulaşınca gül artık sabredemeyerek açmaya başlamıştır. Beyitte vakti gelince gülün açılması güzel bir sebebe bağlanmıştır. Gonca ise şekil ve renk bakımından ağız gibi düşünülmüştür.

1.3.5.2.2. La‘l Hokka

Sevgilinin inci gibi dişlerini saklaması bakımından ağız, “Cam, mâden veya topraktan yapılmış genellikle kapaklı küçük kap”⁴⁸⁸ diye tanımlanan hokkaya benzetilir. Şu beyitte ağız, rengi sebebiyle lal hokka olarak nitelenmiştir:

Agzuñ dişüñ hayâli cihân tar mıdur ki kor
Gözümde la‘l hokkayile dâne dâne dūr (s. 128, G. XXX/4)

[*Senin ağzının ve dişinin hayali, dünya dar olduğu için mi gözüme lal hokka ile tane tane inci bırakır?*]

Kırmızı oluşu sebebiyle lalden yapılmış bir mücevher kutusuna benzetilen ağız, içinde sevgilinin inci tanesi gibi olan dişlerini saklar.

1.3.5.2.3. Nokta

Ağız, küçük olması sebebiyle bazen mim harfine bazen de noktaya benzetilir⁴⁸⁹:

⁴⁸⁶ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5adbf72b81d52.86082959
(Son erişim: 23.04.2018, 15:23)

⁴⁸⁷ İskender Pala, “Gonca”, *a.g.e.*, s. 168.

⁴⁸⁸ <http://lugatim.com/s/hokka> (Son erişim: 26.04.2018, 10:06)

⁴⁸⁹ İskender Pala, “Ağız”, *a.g.e.*, s. 10.

Dehân ile miyânından nişân bir nokta yâ kılca

Vefâsı tek bulunmadı cihânda ol nigârînüñ

(s. 182, G. CV/2)

[O sevgilinin vefası gibi ağzından bir nokta kadar iz ve belinden (de) kılca bir eser bu dünyada bulunmadı.]

Şâir, sevgilinin belinin inceliğinden ve ağzının küçüklüğünden bahsetmiş, bu ikisinin yok gibi olmasını, sevgilinin vefasının yokluğuyla birleştirmiştir. Şâirin amacı sevgilinin ne kadar vefasız olduğunu anlatmaktır.⁴⁹⁰

1.3.5.2.4. SadeF

“Midye, istiridye gibi içinde inci bulunan deniz hayvanı”⁴⁹¹dir. Sevgilinin ağzında inci gibi dişleri bulunduğundan, ağız bir sadeFe benzetilir:

Didüm sadeF midür şu ağız yâ ho dişlerüñ

Dürrî midür yâ dürr-i ‘Aden didi ikisi de

(s. 225, G. CLXIX/5)

[Şu ağzın sadeF, dişlerin de herhangi bir inci midir yoksa Aden incisi midir dedim, ikisi de dedi.]

Sevgilinin ağzı bir istiridye, dişleri de onun içindeki inciler olarak tasavvur edilmiştir. Âşık, bu benzerliği sevgiliye sormuş ve onay almıştır. Sevgili kendi güzelliğinin farkındadır.

1.3.5.2.5. Şeker

Sevgilinin dilinden tatlı sözler dökülür. Bu sebeple ağız, şekere benzetilir. Aşağıdaki beyitte de böyle bir benzetme söz konusudur:

Şükrâne nisâr ideyidi Hızır hayâtın

Nûş itseyidi zerrece agzuñ şekerinden

(s. 203, G. CXXXV/8)

[Hızır senin zerre kadar olan ağzının şekerinden (azıcık) içseydi, teşekkür borcu olarak hayatını saçardı.]

Sevgilinin ağzı, küçücük olmasına rağmen âşıklara hayat bağışlar. Âb-ı hayatı bulup içmesiyle meşhur Hızır (as.), sevgilinin ağzının şekerinden bir kez içmesi hâlinde, bir teşekkür borcu olarak sonsuz hayatını feda edecektir.

⁴⁹⁰ Ağız-nokta benzetmesine yer verilen diğer beyitler: s. 193, G. CXXI/6; s. 200, G. XXXI/3.

⁴⁹¹ <http://lugatim.com/s/SEDEF> (Son erişim: 26.04.2018, 10:12)

1.3.6. Dudak

Her şeyden önce sevgilinin dudakları şekerden daha tatlıdır. Bu sebeple bal ve şekerle kıyaslanır. Onun tatlı olduğunu ifade etmek için şîrîn, lezzetli ve şekker-fişân gibi sıfatlar kullanılır. Nebat ve kand onun dudaklarını kıskanır. Şâir, sevgilinin dudaklarını andıkça dili bal akıtıp şeker saçır. Âşığın nazarında sevgilinin dudağı şekerden ve baldan daha tatlıdır.

Dudaklar kırmızılığı sebebiyle şarap ve kan renkli olarak anılır. Yakut ve mercan gibi değerli taşlar rengini sevgilinin kırmızı dudaklarından almıştır. O dudaklar toprağı bile lal ve yakuta çevirir. Âşık sevgilinin dudaklarını hayal ederek gözlerinden kanlı yaşlar döker, zaman zaman da yüreğinin kanını içer.

Sevgilinin dudakları can bağışlayıcı, diriltici olması gibi özellikleri sebebiyle âb-ı hayatla birlikte anılır. Hızır'ın ölümsüzlüğe kavuşması, sevgilinin şaraba benzer dudaklarından bir tortunun damladığı kadeh olan âb-ı hayattan içmesiyle gerçekleşmiştir. Hayat suyu dahi sevgilinin dudaklarına susamıştır. Sevgilinin diriltici özelliğı cömertiliğinden ileri gelir. Bilhassa ölü diriltici özelliğinden konu açıldığında Hz. İsa kıssasına telmihte bulunulur.

Dudaklar oldukça küçük oluşuyla da ele alınır. Bu sebeple sevgilinin beliyle birlikte anılır. Âşık açılmamış bir gonca gibi olan dudaklara daima hasrettir. Sevgili gül goncasını bir kez öpse, gonca kabına sığamaz ve açiverir. Dudak âşıkların can sırrıdır ve bu sırrı yalnızca âşık olanlar anlar. Lütufkâr oluşu da beyitlerde konu edilmiştir. Dudak, çeşitli benzetmeler vasıtasıyla da divanda yer almıştır.

1.3.6.1. Dudak İle İlgili Genel Özellikler

İbn Sînâ, dudakların kendisine ait dört kasının bulunduğunu, bu kasların ikisinin kulağın üst kısmından başlayarak dudaklarda son bulduğunu ve diğerlerinin aşağıdan çıktığını söyler.⁴⁹² Yararı ağzı örtmesi, ağızdaki yiyecekleri koruması ve tükürüğü tutarak konuşmaya yardımcı olmasıdır.⁴⁹³ Şeyhî, dudakları edebî açıdan ele almıştır.

Sevgilinin dudakları şekerden daha tatlıdır. Âşığın coşmuş gönlünü ancak, sevgilinin şeker gibi tatlı dudaklarından yapılmış sürahiyle sunulan şarap yatıştıracaktır (s. 86, Mus. III/2-10). Sevgilinin tatlı dudaklarından ayrı olan âşık, ney gibi inler; mum

⁴⁹² İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, C. 1, s. 70.

⁴⁹³ Mansur b. Muhammed b. Ahmed, *Kitab-ı Teşrihü'l-Ebdan Min e't-Tib*, çev. Esin Kâhya, Betül Bilgen, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2008, s. 67.

gibi sararır; yanıp yakılır (s. 111, G. VIII/3). O dudakların tatlılığını duyan şekerler, suda eriyip gider (s. 119, G. XVIII/2). Sevgilinin dudaklarını vasfededen dil, tatlı tatlı konuşur (s. 164, G. LXXX/5). Onları zikrettiği an dilden bal akar, şeker saçılır (s. 165, G. LXXXI/5). Onun dudağı binlerce bal ve şekerden daha tatlıdır (s. 201, G. CXXXIII/6). Bu sebeple onun tatlılığı şekerde ve balda bulunmaz (s. 246, G. CC/1). Goncanın kabını yırtarak açılıp gül hâline gelmesi, sevgilinin dudağını tatmak içindir (s. 54, K. XIII/23). Dudakların tatlı oluşuyla kırmızı rengi çoğu kez bir arada kullanılır. Onları gören kırmızılığı sebebiyle kanadığını sanır; oysa ki sevgili o dudaklara tatlı karıştırmıştır (s. 185, G. CX/5). Sevgili, şarap renkli dudakları için pek çok canın feda edilmesini ister (s. 92, Mus. IV/3-3).

Sâkî şarâb sun ki gönül hummı cûş ider

Lîkin surâhimüz leb-i şekker-fişân gerek

(s. 86, Mus. III/2-10)

[Ey Saki! Gönül küpü coşmaktadır (bu sebeple bize) şarap sun; ancak (bu bize yetmez) sürâhimizin şeker saçan dudak olması gerekir.]

Âşığın bir şarap küpüne benzettiği gönlü coşmakta, bunu yatıştırmak için sakiden şarap sunmasını istemektedir. Bu şarabın konulacağı sürâhi, sevgilinin şeker saçan dudakları olmalıdır. Âşığın gönlünü bundan başka yatıştıracak yoktur.

Dudaklar can bağışlar, ölüleri bile diriltir (s. 123, G. XXIII/2). Dudakların diriltici özelliği konu edildiğinde Hz. İsa kıssasından söz açılır. Şâire göre Hz. Meryem, sevgilinin dudaklarının diriltici olduğunu duymuş olsa, Hz. İsa'yı doğurmamış olacaktır (s. 239, G. CLXXXIX/4). Sevgilinin gözü âşığı bakışlarıyla öldürürken, dudakları da Hz. İsa gibi diriltir (s. 85, Mus. III/2-6). Âşığın canına can katan ve kırmızılığından dolayı yakuta rengini veren şey sevgilinin dudaklarıdır (s. 183, G. CVII/1). Hızır'ın (as.) ölümsüzlük suyunu aramasının (s. 142, G. XLIX/5) ve bulup içerek ölümsüz olmasının (s. 183, G. CVII/2) sebebi, bu suyun sevgilinin dudaklarından akmasıdır. İçeni ölümsüzlüğe kavuşturmasıyla bilinen âb-ı hayât bile sevgilinin dudaklarına susamıştır (s. 81, Mus. II/5-3).

Hızır ol kadehden içdüğün kaldı câvidân

Bir cür'a dökdi çeşme-i hayvâna leblerün

(s. 183, G. CVII/2)

[Hızır, senin dudaklarının bir tortu döktüğü o hayat çeşmesinden (bir) kadeh içtiği için ölümsüz oldu.]

Hızır (as.), âb-ı hayatı aramakla kalmamış, onu bulup içmiş ve ölümsüz olmuştur. Şâir, onun ölümsüz olmasının sebebini, sevgilinin dudağından bir tortunun âb-ı hayata dökülmüş olmasına bağlamıştır.

Dudaklar kırmızı olduğu için sevgilinin dudaklarını hayal eden âşık, gözlerinden tıpkı kırmızı dudaklara benzeyen kanlı yaşlar döker (s. 156, G. LXVIII/5). Sevgilinin dudakları lal taşıyla ünlü Bedahşan'ın hükümdârı olmuştur. Böylece oranın toprağı ve taşı sevgilinin kıymetinden nasiplenmiş, değersiz olan toprak, değerli bir hâle gelmiş ve âdeta yakut ve lal gibi olmuştur (s. 184, G. CVII/5). Şeyhî sevgilinin dudaklarını vafettikçe, onu dinleyenlerin gözünden lal taşıya benzeyen kanlı yaşlar akar (s. 199, G. CXXIX/9). Âşık, sevgilinin dudaklarının kırmızılığını hatırladıkça, üzüntüsünden âdeta kan içer (s. 202, G. CXXXIV/2). O, daima sevgilinin dudaklarına hasrettir (s. 170, G. LXXXVIII/7).

Leblerüñ yâdına kan içdügi ‘âşık ne ‘aceb
Ayaguñ toprağına cân u cihân virdi bu gün (s. 202, G. CXXXIV/2)

[Senin ayağına toprağına bugün can ve dünya veren âşığın, dudaklarını hatırlarken kan içmesine şaşılır mı?]

Âşık, sevgilinin dudaklarının kırmızılığını hatırladıkça, üzüntüsünden âdeta kan içmektedir. Ancak bu şaşırılacak bir durum değildir; çünkü âşık sevgilinin ayağına toprağı uğruna dahi tüm dünyayı ve canını vermiştir.

Sevgilinin dudağı tıpkı beli gibi yok denecek kadar küçüktür (s. 184, G. CVIII/2). Goncanın açıp gül olmasının sebebi, sevgilinin bir kez gülü öptüğünü görmüş olmasıdır. Gonca bir an önce açarak sevgilinin kendisini öpmesini ummaktadır (s. 183, G. CVII/3). Âşığın yaşamının sırrı, sevgilinin dudaklarında saklıdır (s. 33, K. VII/15). Gönül, sevgilinin dudaklarının sırrını âşığa sorar; zira bilginler bu sırra vâkıf değildir (s. 116, G. XIII/6). Şâir, sevgilinin kırmızı dudakları için şiir yazınca sanki etrafa elmaslar saçılır (s. 204, G. CXXXVI/7). Âşık, sevgilinin kırmızı dudaklarını düşledikçe, onu hatırlatması için gönül kanını içer (s. 221, G. CLXIII/5). Lale, sevgilinin dudaklarının güzelliğinden haberdar olsa bahçede titrer (s. 212, G. CL/3). Âşığın dünya ve ahiret istekleri için müracaat edebileceği tek merci sevgilinin dudaklarıdır (s. 224, G. CLXVIII/1).

Dürr ü cevher saçılır nâzük ü ter söz yazılır
Şeyhî inşâ kılıcak şol leb ü dendânuñ içün (s. 204, G. CXXXVI/7)

[Şeyhî, şu dudağın ve dişlerin için şiir yazınca, inci ve elmas saçılarak zarif ve yeni söz yazılır.]

Şâirin kendisini övdüğü beyitte, sevgilinin dudağı ve dişleri için şiir yazdığında, şiirine oldukça rağbet gördüğünü söylemiştir. Bunu anlatırken yazdığı şiir için inci ve elmas saçıldığını dile getirir. Ayrıca ‘dürr ü cevher saçılır’ ifadesi, şiirinin inci ve elmas gibi olduğu, ‘ter söz yazılır’ ifadesi de orijinal bir söyleyişi olduğu şeklinde anlaşılabilir. Beyitte sevgilinin dudaklarının kırmızı oluşu elmas ile somutlanmıştır.

1.3.6.2. Dudak İle İlgili Benzetmeler

Dudaklar pek çok benzetmeye konu olmuştur. Rengi sebebiyle şarap, kadeh, lal, lal hokka, mercan, akik ve yakuta benzetilir. Gonca ve noktayla şekil benzerliği kurulur. Tatlı olması şeker, şekerci dükkanı ve şerbete benzetilmesine yol açar. Papağan da yine şekerle ilişkili olarak dudağın benzetilenlerindedir. Dini kavramlarla dudak ilişkilendirildiğinde Kevser ırmağına ve âyet-i rahmete benzetilir. Söz konusu edilen can bağışlayıcılığıysa Hz. İsa ve çeşme-i cân olarak anılır. Dudak âşıklara şifa verici olma özelliğiyle ilaç kabına, tabibe, emsime (ilaca) ve derman menziline (hastaneye) benzetilmiştir.

1.3.6.2.1. Âyet-i Rahmet

“Allah’ın rahmetinin eserlerine bir bak: Arzı ölümünün ardından nasıl diriltiyor!” mealindeki Rûm Sûresi’nin 50. ayetidir. Dudaklar, diriltici özelliği sebebiyle rahmet ayetine benzetilmiştir:

Âyet-i rahmet lebüñdür kim virür cân lezzetin

Ölü dirildürse tañ mı âb-ı hayvân vaktidür (s. 137,G. XLIII/3)

[Can lezzetini verip merhamet delili olan (rahmet ayeti olan) dudağın, ölü diriltirse buna şaşılmaz; (çünkü) hayat suyunun vaktidir.]

Beyitte sevgilinin dudaklarının, merhametinin bir gereği olarak ölüleri diriltmesine şaşılmayacağı söylenmiştir. Aynı zamanda âb-ı hayvân vakti olduğu söylenerek Hızır kıssasına telmihte bulunulmuştur. Nasıl ki Allah rahmetinin bir tecellisi olarak kış mevsiminde ölü bir hâlde bulunan doğayı diriltiyorsa, sevgili de dudaklarıyla âşıkları öyle diriltir.

1.3.6.2.2. Çeşme-i Cân

Hızır'ın (as.) içtiğine ve ölümsüzlüğe kavuştuğuna inanılan âb-ı hayâtın bir diğer ismidir. Sevgilinin dudakları, kendisinden dökülecek tatlı sözlerle âşıklara can bağışlar. Bu sebeple hayat suyuna benzetilir:

Çeşmüñ öldürse ne gam çeşme-i cândur tudaguñ
Melekü'l-mevt ise ol bu dem-i 'Îsî mi degül (s. 187, G. CXIII/2)

[Gözün öldürse de keder yok; çünkü dudağın hayat çeşmesidir, (gözün) ölüm meleğiye, (dudağın) İsa'nın nefesi değil mi?]

Sevgilinin dudağı hem Hz. İsa'nın nefesine, hem de âb-ı hayâta benzetilmiştir. Sevgilinin öldüren gözünün karşısında Hz. İsa'nın mucizesi gibi dirilten dudakları bir tezat teşkil etmektedir. Şâir, önce göz ve dudak unsurlarını verip sonra da bunları ölüm meleğini ve Hz. İsa'nın nefesi olarak niteleyerek taksim sanatı yapmıştır.

1.3.6.2.3. Dermân Menzili

Dudaklar, söyleyeceği tatlı sözlerle hasta âşıklara şifa verir. Bu sebeple dârü'ş-şifâya benzetilir. Şu beyitte dermân menzili sözüyle kastedilen de hastanedir:

Şifâ umar lebüñden haste cânım
Bilür derdine dermân menzildir (s. 136, G. XLII/3)

[Hasta canım derdine derman yeri olduğunu bildiğinden, senin dudağından şifa umar.]

Beyitte, âşığın canı hasta, sevgilinin dudakları ise derman menzili, yani hastanedir. Bu sebeple âşık, sevgilinin dudağından şifa bulacağını ümit etmektedir.

1.3.6.2.4. Emsem/Em/Devâ

Dudakların şifa verici özelliğiyle benzetildiği unsurlardan biri de ilaçtır. Âşık, o dudakları bir kez emmesi hâlinde şifa bulacaktır:

Emsem dir ise leblerüñi Şeyhî kınama
Derdine ol durur dahı emsem didükleri (s. 239, G. CLXXXIX/6)

[(Eğer) Şeyhî senin dudaklarını emsem derse (onu) kınama; çünkü onun derdine ilaç dedikleri senin dudaklarındır.]

İlaç anlamına gelen emsem kelimesiyle emmek fiili arasında cinas yapan Şeyhî, sevgilinin dudaklarını öpmek istemekte, sevgilinin kınamasından çekinmektedir. Sevgili, şâiri kınamamalıdır; zirâ onun derdinin tek ilacı sevgilinin dudaklarıdır.⁴⁹⁴

1.3.6.2.5. *Gonca*

Kimi zaman ağıza benzetilen gonca rengi ve şekli sebebiyle kimi zaman da dudaklara benzetilir. Aşağıdaki beyitte böyle bir benzetme vardır:

Lâle yañağũ gonce lebũñ yâdına her dem
Tolar gözümüñ câmina hũn-i ciger iy dost (s. 115, G. XIII/2)

[Ey Dost! Senin lale yanağını ve gonca dudağını hatırladıkça, her an gözümün merceğine ciğer kanı dolmaktadır.]

Sevgilinin yanağı rengi bakımından laleye, dudakları ise goncaya benzetilir. Bu iki güzellik unsurunun ortak yanı ikisinin de kırmızı olmasıdır. Âşık böyle kırmızı ve güzel iki şeyi hatırlayınca her an göz bebeğine ciğer kanı dolmaktadır. Âşık kanlı gözyaşı dökmesini, sevgilinin yüzünü ve dudağını hatırlamasına bağlamaktadır.⁴⁹⁵

1.3.6.2.6. *Hokka/İlaç Kabı*

Sevgilinin saçları bir yılan gibi âşıkları zehirlerken onlara şifa verecek olan panzehir, sevgilinin dudaklarında saklıdır:

Saçũ ef'îsi iñen kılmamaga halkı helâk
Hak lebũñ hokkasını toptolu tiryâk eyler (s. 147, G. LVII/4)

[Senin saçının yılanı halkı (felç edip) öldürmesin diye Allah, senin dudağının hokkasını panzehirle doldurur.]

Saç, zehirli bir yılan, dudak ise panzehir dolu bir ilaç kabıdır. Sevgilinin saçını görüp ona âşık olan herkes, o yılan gibi olan saç tarafından zehirlenecektir. Ancak Allah, onlara merhamet edip ölmemeleri için sevgilinin hokka yani ilaç kutusu gibi olan dudaklarını panzehirle doldurur. Sevgilinin güzel sözleri panzehir olarak tasavvur edilmiştir.

⁴⁹⁴ Dudağın ilaca benzetildiği diğer bir beyit şudur: s. 44, K. X/11.

⁴⁹⁵ s. 142, G. XLIX/6 numaralı beyitte de dudak goncaya benzetilmiştir.

1.3.6.2.7. Hz. İsa

Hz. İsa'nın mucizelerinden biri, ölüleri diriltmesidir.⁴⁹⁶ Şu beyitte Hz. İsa'nın bu özelliğine telmihte bulunularak sevgilinin dudakları diriltici olması bakımından Hz. İsa'ya benzetilmiştir:

İ'câza saçun 'asâ-yı Mûsî
İhyâda lebüñ Mesîh-i Meryem (s. 81, Mus. II/5-4)

[*(Ey Sevgili!) saçın âciz bırakma konusunda Musa'nın asası, dudağın (da) canlandırma hususunda Meryem oğlu İsa gibidir.*]

Peygamber kıssalarını hatırlatarak sevgilinin güzellik unsurlarının övüldüğü beyitte, sevgilinin dudağı ölü diriltme özelliği sebebiyle yine Hz. İsa'ya benzetilmiştir.⁴⁹⁷

1.3.6.2.8. Kadeh

Sevgilinin dudakları kırmızı bir şarap gibidir. Bu sebeple içine kırmızı şarap konmuş kadehe benzetilir:

Lebleri câmin söyledi Şeyhî
Şişe safâdan kulkule düşdi (s. 227, G. CLXXII/7)

[*Şeyhî, onun dudaklarının kadehinden bahsedince, şişe mutluluktan kul kul sesi çıkarmaya başladı.*]

Şâir, sevgilinin dudaklarını bir kadeh gibi betimlemiştir. Bu kadehi tasvir edince, şarap şişesi bir an önce o kadehi doldurma hissine kapılacak ve kul kul diye ses çıkarmaya başlayacaktır. Kul kul, hem sürahinin ağzından çıkan sestir, hem de Arapça'da "de, söyle" anlamına gelmektedir. Bu durumda şâir sevgilinin kadeh gibi olan dudaklarını anlattıkça, sürahi "söylemeye devam et" demiş olmaktadır.⁴⁹⁸

1.3.6.2.9. Kevser Irmağı

Havz-ı kevser diye de bilinir ve Hz. Muhammed'in, ahirette ümmetiyle bu havuzun başında buluşacağına inanılır. Cennetteki tüm ırmakların doğduğu kaynaktır.⁴⁹⁹

⁴⁹⁶ İskender Pala, "İsâ", *a.g.e.*, s. 235.

⁴⁹⁷ Diriltici olması sebebiyle dudağın Hz. İsa'ya benzetildiği diğer beyitler: s. 212, G. CL/6; s. 160, G. LXXIV/3.

⁴⁹⁸ Dudak bir beyitte daha (s. 112, G. IX/1) kadehe benzetilmiştir.

⁴⁹⁹ Mustafa Ertürk, "Havz-ı Kevser", *TDVİA*, C. 16, Ankara 1997, s. 546.

İçen kişinin bir daha susamaması ve “balıdan tatlı, ..., kaymaktan yumuşak”⁵⁰⁰ olması gibi özellikleri sebebiyle sevgilinin dudakları Kevser’e benzetilir.

Kıyâmet eydür isem tañ mı kâmetüñe şehâ
Hudâ çü hüsnüñi cennet lebüñi Kevser ider (s. 141, G. XLVIII/4)

[Ey Padişah! Allah, güzelliğini cennet, dudağını Kevser etmişken, senin boyuna kıyamet desem buna şaşılır mı?]

Şâir, sevgilinin güzellik unsurlarını, dini kavramlarla ilişkilendirmiştir. Buna göre sevgilinin güzelliği cennet, dudağı ise cennetteki Kevser ırmağıdır. Böyle bir durumda sevgilinin boyu için kıyamet denilmesinde hiçbir sakınca yoktur.⁵⁰¹

1.3.6.2.10. La’/La’l Hokka

Kırmızı renkte parlak bir değerli taş olan lalin, aslında beyaz bir taşken ciğer kanıyla boyanıp güneşte bekletildikten sonra kırmızı rengi kazandığı rivayet edilir.⁵⁰² Rengi sebebiyle sevgilinin dudakları lal taşına yahut lal taşından yapılmış, içinde sevgilinin inci gibi dişlerini saklayan bir mücevher hokkasına benzetilir:

Kim mühr urdı leblerinüñ la’li dürcine
Kim arayup nişâne-i hâtem bulunmadı (s. 229, G. CLXXV/3)

[Senin dudaklarının lal hokkasına kim mühür vurdu ki arandığı hâlde mühür izi bulunmadı?]

Sevgilinin dudakları ya bir nokta kadardır ya da hiç yoktur. Beyitte sevgilinin kırmızı olması sebebiyle lal taşından yapılmış bir hokkaya benzeyen dudaklarına biri mühür vurmuştur. Ancak aranmasına rağmen mührün izine rastlanmamıştır. Şâirin niyeti, sevgilinin dudaklarının küçüklüğünü anlatmaktır.⁵⁰³

1.3.6.2.11. Mercân/“Akik

Mercan, “Corralium rubrum” denilen deniz hayvanının iskeletinden elde edilen kırmızı mücevherdir.⁵⁰⁴ Akik ise Süheyl yıldızının etkisiyle kırmızı rengi kazandığına

⁵⁰⁰ İskender Pala, “Kevser”, *a.g.e.*, s. 268.

⁵⁰¹ Dudağın Kevser ırmağına benzetildiği diğer beyitler: s. 214, G. CLIII/5; s. 37, K. VIII/31.

⁵⁰² İskender Pala, “La’l”, *a.g.e.*, s. 283.

⁵⁰³ Bu benzetmenin yapıldığı diğer beyitler: s. 109, G. V/3; s. 243, G. CXCIV/7; s. 210, G. CXLVI/5; s. 206, G. CXXXIX/6; s. 147, G. LVII/1; s. 184, G. CVII/4.

⁵⁰⁴ Yaşar Çağbayır, “Mercan”, *a.g.e.*, s. 1043.

inanılan renkli bir taştır.⁵⁰⁵ Her ikisi de sevgilinin dudaklarının benzetilene olarak kullanılır:

Didüm lebûñ ki âb-ı hayâtı hacil kılır
Mercân mı yâ ‘akîk-i Yemen didi iksi de (s. 225, G. CLXIX/4)

[Hayat suyunu utandıran dudağın mercan mı yoksa Yemen akiği mi diye sordum, ikisi de diye cevap verdi.]

Sevgilinin dudakları rengi ve parlaklığı dolayısıyla değerli taşlarla birlikte anılır. Beyitte de âşık sevgilinin dudağını neye benzeteceğini bilemez ve sevgiliye dudaklarının mercan mı yoksa akik mi olduğunu sorar. Sevgili kendi güzelliğinin farkındadır ve dudaklarının hem mercan hem de akik olduğunu söyler. Âşığın sevgiliye zikredilen soruyu sormadan önce giriş cümlesi ‘dudaklarının âb-ı hayâtı utandırdığı’dır. Ölümsüzlük suyu dahi, içenlere böyle bir hayat bağışlamaz.⁵⁰⁶

1.3.6.2.12. Nokta

Sevgilinin ağız gibi bazen de dudakları küçük oluşu sebebiyle noktaya benzetilir:

Gel iy ma‘ânî-i Kevser soran lebin sor kim
Bu noktanañ yine tefsîrini ol âyet ider (s. 126, G. XXVII/6)

[Ey Kevser (Suresinin) anlamlarını soran (kişi)! Gelip o (sevgilinin) dudağını sor; çünkü yine o ayet bu noktanın tefsirini eder.]

Kevser Suresi, sevgilinin dudağının tefsiri gibidir. Bu sebeple Kevser Suresi’nin anlamlarını araştıran kişinin, sevgilinin dudağını öğrenmesi gerekir.

1.3.6.2.13. Şarap

Hem tatlı hem de kırmızı olması sebebiyle sevgilinin dudakları şaraba benzetilir. Şarabın İslam dininde haram olması gibi sevgilinin dudakları da âşığa haramdır:

Lebûñle câm-ı müdâmi harâm ider müftî
Helâl ıdugına ‘akl ol şarâba şâhiddür (s. 142, G. L/3)

[Müftü (her ne kadar) şarap kadehiyle senin dudağını haram etse de akıl o şarabın helal olduğuna şahittir.]

⁵⁰⁵ İskender Pala, “Akîk”, a.g.e., s. 14.

⁵⁰⁶ Adı geçen benzetmeler s. 221, G. CLXIII/1 ve s. 246, G. CC/3 numaralı beyitlerde de kullanılmıştır.

İslam dininde şarap içmek haramdır. Beyitte müftü, şarabın haramlığı konusunda fetva vermiştir. Ancak bu fetvayı âşık kabullenmez. Zira sevgilinin dudaklarıyla şarap arasında ilgi kurar. Âşık, aklını; şarabın helal olduğu konusunda şahit tutar.⁵⁰⁷

1.3.6.2.14. Şeker

Dudaklar, tıpkı ağız gibi tatlı olması sebebiyle şekere benzer:

Hâl ile lâle lebleri alınuñ âl itdügin

Tañlama kanda var ise kanda harîs olur meges (s. 169, G. LXXXVII/5)

[Onun lale dudaklarının kırmızısının benlerine hile yaptığına şaşma; (çünkü) sinek şekerin olduğu yere aşırı istekli olur.]

Sevgilinin dudağının hemen yanında beni vardır. Şâir bu durumu güzel bir sebebe bağlar. Lale gibi kırmızı olan dudaklar hile yaparak sinek gibi olan beni yanına çekmiştir. Sevgilinin kırmızı dudakları aynı zamanda çok tatlıdır. Sineğin şekere konması gibi sevgilinin beni de şeker dudaklarının yanına konuvermiştir.⁵⁰⁸

1.3.6.2.15. Şekerci Dükkânı

Kimi zaman sadece şekere benzetilen dudaklar kimi zaman ise alt ve üst dudağın iki ayrı şeker gibi düşünülmesi sebebiyle şekerci dükkânı olarak tasavvur edilir:

Şol leblerüñdeki meges-i ‘anberîn midür

Yâ tûtî mi ki buldı şeker-hâne beñlerüñ (s. 181, G. CIII/3)

[Şu dudaklarındaki amber kokulu bir sinek midir yoksa benlerin şekerci dükkânı bulmuş papağan mıdır?]

Beyitte sevgilinin beni amber kokan bir sineğe ve bir papağana benzetilmiştir. Eskiden, kadınların süslenme amacıyla amber hamurundan takma ben yaptıkları zikredilmiştir. Beyitte de bu durum hatırlatılmıştır. Diğer bir benzetme olan papağan ise şekerle anılmış, sevgilinin dudakları bir şekerci dükkânına benzetilmiştir.

1.3.6.2.16. Şerbet

Tatlılığı sebebiyle bazen şekere benzetilen dudaklar bazen de şerbet olarak anılır:

⁵⁰⁷ Şarap benzetmesine yer verilen diğer beyitler: s. 163, G. LXXVIII/4; s. 208, G. CXLII/7.

⁵⁰⁸ Dudak-şeker benzetmesinin yer aldığı diğer beyitler: s. 192, G. CXX/3; s. 109, G. V/4; s. 126, G. XXVII/7; s. 214, G. CLIII/1; s. 165, G. LXXXI/6; s. 115, G. XII/5.

Leblerüñ şerbetini gördi hayâdan utanup

Ger kara yire girürse yiridür âb-ı hayât

(s. 117, G. XV/5)

[Hayat suyu senin dudağının şerbetini görünce, eğer edebinden utanarak kara yere girerse yeridir.]

Sevgilinin dudakları, ölümsüzlük bağışlayan bir şerbet gibidir. Onun bu hâlini, içenin ölümsüz olduğu âb-ı hayât görse, utancından kara yere girer. Şâir, yerin dibine girmek deyimini, kara yere girmek şeklinde kullanarak, âb-ı hayâtın bulunduğu inandırılan Zulumat ülkesini çağrışım yoluyla hatırlatmıştır.

1.3.6.2.17. Tabîb

Âşıkların canı, sevgiliye kavuşmama derdinden hastadır. Onlara şifa verecek olan doktor, sevgilinin dudaklarından başkası değildir:

Lebüñ cân derdmendinüñ tabîbi

Dilüñ cennet gülünüñ ‘andelfbi

(s. 234, G. CLXXXII/1)

[Senin dudağın can hastasının hekimi, dilin de cennet gülünün bülbülüdür.]

Sevgilinin dudakları, âşıklara can bağışlar. Şâir, bu sebeple onu şifâ veren bir hekime benzetmiştir. Sevgilinin dili ise, cennetteki güllere karşı öten bir bülbül gibi tasvir edilmiştir.

1.3.6.2.18. Tûtî

“Papağan”⁵⁰⁹ anlamına gelir. Şekerle beslendiği için tatlı dilli olarak nitelenir. Sevgilinin dudaklarından da tatlı sözler döküldüğünden dudaklar, tûtîye benzetilir:

Lebüñ tûtîsi uş Hindûsitân’dan

Gelüben teng-i gül-şeker getürdi

(s. 246, G. CCI/4)

[Dudağının papağanı Hindistan’dan gelip gülbeşeker testisi getirdi.]

Yolculuktan gelen kişilerin, gittikleri yerlere özgü yiyecek veya nesnelere, özellikle tatlı türü yiyecekleri, eşlerine, dostlarına getirmeleri âdeti vardır. Farsça’da buna “sovgat” denmektedir. Bu âdet, günümüzde de devam etmektedir. Beyitte, sevgilinin dudağı bir papağan olarak tasvir edilmiş ve onun Hindistan’dan geldiği, gelirken gülbeşeker tatlısı getirdiği söylenmiştir. Şâir, sevgilinin dudaklarının güzelliğini ve tatlılığını anlatmak için bu bilgiyi dil malzemesi olarak kullanmıştır.

⁵⁰⁹ İskender Pala, “Tûtî”, a.g.e., s. 461.

1.3.6.2.19. Yâkût

“En meşhuru kırmızı renklisi olan, pembe, erguvan vb. renklerde, sâdece elmasın çizebildiği çok değerli taş” diye tanımlanan yakut, şiirde sevgilinin dudaklarının benzetilene olur:

Leb ü dendânuñ ol hüsni zekâtın diledüm

Didi kim farz degül dürr ile yâkûta zekât (s. 117, G. XV/3)

[*Senin dudağının ve dişlerinin güzellik zekâtını isteyince (bana): “İnci ve yakuta zekât farz değil.” dedi.*]

Şâir, sevgilinin güzelliğinden biraz olsun faydalanma isteğini anlatmak için, İslamın beş şartından biri olan zekatı, dil malzemesi olarak kullanmıştır. Zekat, zengin Müslümanların malından belli bir payın alınmasıdır.⁵¹⁰ Sevgilinin dudakları yakut, dişleri de incidir. Fakihlerin çoğunluğunca inci ve yakut gibi kıymetli taşlar zekat istisnası olarak kabul edilir.⁵¹¹ Bu bilgiden yola çıkan şâir, sevgilinin güzelliğinin zekatını vermesini, yani kendisini öpmesini istemiş; ancak sevgili ona inci ve yakuta zekat düşmediğini söyleyerek onu reddetmiştir.⁵¹²

1.3.7. Çene

Çene, alt ve üst olmak üzere iki bölümden oluşur. Alt çene hareket eder ancak üst çene hareketsizdir. Zira üst çenede göz ve burun gibi hareketten zarar görecektir organlar bulunur. Oysa alt çene bu özellikte organları bünyesinde barındırmaz.⁵¹³

Klasik Türk şiirinde enek, zenah ve zenahdan gibi isimlerle anılan çene, yer yer çene altı demek olan gabgaba birbirine karışmış ve aynı özellikler ikisi için de söylenir olmuştur. Saçla birlikte kullanıldığında çene kuyu, saç da o kuyunun ipi olur. Saç yılanı benzetildiğinde çene tiryâk hokkası olarak tasvir edilir. Çeneye ilgili olarak telmih yapılan en önemli unsurlardan biri Hz. Yûsuf kıssasıdır. Onun önce kuyuya sonra da zindana atılması sevgilinin çene çukuruyla sembolize edilir. Çene aya benzetildiğinde ortasındaki çukur şakku'l-kamer olarak nitelenir. Meyvelerden ayva ve elmaya benzetilen çene, çukurluğu sebebiyle kadehe, tuzağa ve zemzem kuyusuna da benzer. Büyüyle özleşen Babil Kuyusu da onun benzeyenleri arasındadır. Sevgilinin yüz

⁵¹⁰ Mehmet Erkal, “Zekât”, *TDVİA*, C. 44, Ankara 2013, s. 197.

⁵¹¹ Mehmet Erkal, a.g.m., s. 199.

⁵¹² Dudağın kırmızı ve değerli oluşu sebebiyle yakuta benzetildiği diğer beyitler: s. 178, G. C/4; s. 130, G. XXXIV/4.

⁵¹³ İbn-i Sînâ, a.g.e., C. 1, s. 71.

güzelliği camiye benzetildiğinde çenesi o camide yanan kandil olur.⁵¹⁴ Divanda çene, yalnızca benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

1.3.7.1. Çene İle İlgili Benzetmeler

Divanda yalnızca iki beyitte benzetileniyle kullanılan çene unsuru, kimi zaman âşığın, sevgilinin güzellik şehrinde dolaşırken düştüğü bir kuyu kimi zaman da çoşarak akan bir zenzem kuyusu olarak tasvir edilmiştir.

1.3.7.1.1. Kuyu

Sevgilinin çene çukuru, içinden çıkılması mümkün olmayacak kadar derin bir kuyuya benzetilir.⁵¹⁵ Âşığın gönlü de bu çukura düşmüştür ve çıkması mümkün değildir:

Seyr iderken hüsni şehrinde gönül yüz cân ile
Düşdü enegi çâhına hoş didi ke'l-a'mâ garîb (s. 112, G. VIII/6)

[Gönül, onun güzelliğinin şehrinde yüz cân ile dolaşırken, onun çenesinin çukuruna düştü ve (ne) hoş (bir şekilde): “Garip kör gibidir.” dedi.]

Âşığın gönlü, sevgilinin güzellik şehriden çok uzaktadır. Bu sebeple onun güzelliğinin şehrine giderse, gurbetteymiş gibi olur. Beyitte âşığın bu güzellik şehrinde dolaştığı, sonra da sevgilinin çene çukuruna düştüğü söylenmiştir. Âşık, bu durumda Arapların meşhur “Garip kör gibidir.” atasözünü zikrederek îrâd-ı mesel sanatı yapmıştır.⁵¹⁶

1.3.8. Boyun

İnsanın başını yani gövdenin çatısını taşıması, can damarının bulunması bakımından ana unsur olan boyun, çeşitli deyimlerde boyunla insanın kendisinin kastedilmesi (boyun eğmek vs.) sebebiyle diğer organlardan ayrılır. Klasik Türk şiirinde âşığın ve sevgilinin boyunları ayrı ayrı ele alınır. Âşık, boynundaki tüm bağlardan kurtulup yalnızca sevgiliye bağlanır. Boynunda esirlere takılan bukağı gibi bir halka vardır ki bu sevgiliye olan aşkıdır. Boyna muska bağlanır. Sevgilinin kemendi âşığın boynundadır ve sevgili o kemendi çektiği an âşık can verir. Âşık, sevgilinin kollarını boynuna dolmasını ister. Âşığın boynu sevgilinin kılıcına uzanmış, onun elinden ölmeyi beklemektedir. Sevgilinin oklarına karşı boynunu siper eden âşık, yine sevgilinin elinden ölmenin peşindedir. Konu sevgilinin boynu olduğunda parlaklığı,

⁵¹⁴ Ahmet Atillâ Şentürk, “Çene”, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, C. 2, OSEDAM Yayınları, İstanbul 2017, s. 502-506.

⁵¹⁵ Ahmet Atillâ Şentürk, “Çene”, *a.g.e.*, C. 2, s. 504.

⁵¹⁶ Bu benzetmeye yer veren diğer bir beyit: s. 81, Mus. II/5-3.

beyazlığı, takıları ve süsleriyle ele alınır. Billûra, kâfura ve ceylan boynuna benzetilir. Yalnızca dünyayı değil her nesneyi ortadan böldüğüne inanılan hatt-ı istivaya benzetilir. Nur suresi, sûrahi ve tomar boyunun benzetilenleri arasındadır. Sevgilinin boynuna kimse kolunu dolayamaz. Bunun istisnası sevgilinin ridası ve yakasıdır. Bazen de yaka sevgilinin boynunu kucaklayıp öperken tasvir edilir.⁵¹⁷

1.3.8.1. Boyun İle İlgili Genel Özellikler

Divanda boyun, yalnızca genel özellikleriyle ele alınmıştır. Rikâb ve gerden kelimeleriyle de karşılanan boyna gerdanlık takılır. Söz konusu padişahın boynuyla, onun zekasının bir ifadesi olarak akıl, onun boynuna gerdanlık olmuştur (s. 45, K. X/25). Padişahın hükmü herkes için geçerlidir. O, kılıcıyla ölümü bir gerdanlık gibi düşmanın boynuna geçirir (s. 51, K. K. XII/27). Padişahın düşmanı Dârâ bile olsa, şah damarı padişahın onu darağacına asmasına yetecektir (s. 42, K. IX/42). Âşık, sevgiliye yakın olmak için ölümü dahi göze alır. Sevgili saç örgülerinden birini âşığın boynuna taksa, yani âşığı saçlarıyla asarak öldürse, rakip miskten nasıl kolye yapıldığını görmüş olacaktır (s. 163, G. LXXVII/5). Canı/kanı boynuna olmak, boynuna salmak, boyun tutmak ve boynunu bükmek, boyunla ilgili olarak divanda kullanılan deyimlerdir.

Tâcdârâ olsa Dârâ düşmenüñ dâra anı

Asmaga hablü'l-verîdi boynınıñ organıdur (s. 42, K. IX/42)

[Ey Padişah! Dârâ senin düşmanın olsa, onu darağacına asmaya şah damarı boynunun ipidir.]

Bir İran padişahı olan Dârâ ile hükümdarı kıyaslayan şâir, bu ikisinin düşman olması hâlinde padişahın Dârâ'yı alt edeceğini, onu darağacına asmak için, şah damarını ip olarak kullanacağını iddia etmiştir.

Boyunla ilgili olarak kullanılan deyimler şunlardır:

Canı/kanı/günahı boynuna olmak: “Ben karışmam, sorumluluk sana veya ona düşer anlamında kullanılan bir söz.”⁵¹⁸, “Ölümünün vebali boynuna”⁵¹⁹.

Rahm it iy döst oda yakma iñen cânumuzı

Hod bilürsin ki kimün boynınadur kanumuzı (s. 235, G. CLXXXIII/1)

⁵¹⁷ Ahmet Atilla Şentürk, “Boyun”, *a.g.e.*, C. 2, 278-279.

⁵¹⁸ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori=veritbn&kelimesec=145076 (Son erişim: 19.09.2017, 16:49)

⁵¹⁹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori=veritbn&kelimesec=7079 (Son erişim: 19.09.2017, 16:50)

[Ey Dost! Canımızı ateşe çok atma, merhamet et; kanımızın da kimin sorumluluğunda olduğunu bilirsin.]

Şâir, dost diye seslendiği sevgiliden merhamet göstermesini istemekte, canını daha fazla ateşe atmamasını istemektedir. Aksi takdirde ölecektir ve ölümünün vebali sevgilinin boynuna olacaktır.⁵²⁰

Boynuna salmak: “Kendisine bırakmak, uhdesine tevdi etmek.”⁵²¹

Müsel sel zülfi boynuma salaldan bend-i sevdâyı
Belâ dâmında ser-gerdân benem rüsvâ vü şeydâyî (s. 237, G. CLXXXVII/1)

[Onun büklüm büklüm saçı sevda bağıni benim sorumluluğuma bıraktığından beri bela tuzağında başı dönmüş, rezil ve deli benim.]

Sevgilinin saçının sevdası âşığın boynuna salınmış, onun sorumluluğuna verilmiştir. Bu bir bağ gibidir ve âşığı tuzağa düşürmüştür. Beyitte aynı zamanda müsel sel, rüsvâ ve şeydâ kelimeleriyle bir deli tasviri çizilmiştir. Âşık, sevgilinin zincire benzeyen örgülü saçlarıyla bağlanmış bir deli gibidir.⁵²²

Boyun tutmak: “İnkıyat etmek, itaat etmek, rıza göstermek.”⁵²³

Gamzesinden dem-be-dem yagsa başuma tîg ü tîr
Hükm anuñdur kul anuñ tutduk boyun fermânına (s. 223, G. CLXVII/2)

[Başıma onun yan bakışından her an kılıç ve ok yağsa da hüküm de onun kul da onundur, (biz) onun fermanına boyun eğdik.]

Sevgilinin yan bakışları, her an âşığa ok ve kılıç gibi yağmaktadır. Fakat âşık bu durumdan hiç şikâyet etmez. Kendisi sevgilinin kuludur. Verdiği hükme razı olur ve onun fermanı karşısında boyun eğer.

Boynunu bükme: “Bir durumu bir işi ister istemez kabul etmek.”⁵²⁴

Gerden-i çarh u püşt-i ‘arşî büker
Çenber-i lâ-ilâhe illa’llâh (s. 14, K. I/15)

⁵²⁰ Bu deyim s. 28, G. CLXXIII/4 numaralı beyitte de kullanılmıştır.

⁵²¹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori=veritbn&kelimesec=2138 (Son erişim: 19.09.2017, 16:51)

⁵²² Bu deyim kullanıldığı diğer bir beyit için bk.: s. 153, G. LXIV/4.

⁵²³ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori=veritbn&kelimesec=2150 (Son erişim: 12.07.2016, 16:59)

⁵²⁴ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5784fa35e6d178.02093081 (Son erişim: 12.07.2016, 17:08)

[Kelime-i tevhîd çemberi, gökyüzünün boynunu ve arşın sırtını bükür.]

Gökyüzünün yuvarlak görünmesini boynu bükülmüş olarak niteleyen şâir, buna sebep olarak kelime-i tevhîdi gösterir. Kelime-i tevhîdin ağırlığı, gökyüzünün onu ister istemez kabul etmesine ve şekil olarak da boynunun bükülmesine sebep olmuştur.

1.3.9. Boğaz

İbn Sînâ, boğazda yutağın yanında iki kasın yer aldığını ve bunların yutmaya yardımcı olduğunu söyler.⁵²⁵Divanda boğaz, yalnızca genel özellikleriyle kullanılmıştır. Halk kelimesiyle de karşılanan boğazın yemeklerin geçtiği yer oluşu ele alınmıştır. Divanda ayrıca boğaza kadar kanda bulunmak deyimine yer verilmiştir.

1.3.9.1. Boğaz İle İlgili Genel Özellikler

Siddik kim tadurduñ anuñ kalbi halkına
Her hân-ı ni‘meti ki saña kıldı Hak ‘atâ (s.27, K. V/36)

[*(Ey Peygamber!) Allah'ın sana verdiği her nimet sofrasını (sen) Ebubekir'in kalbinin boğazına tattırdın.*]

Allah, Hz. Peygamber'e manevi nimetler vermiştir. Bu nimetlerden en çok yararlanan, peygamber dostu Hz. Ebûbekir'dir. Şâir, bu realiteyi anlatmak için Allah'ın peygambere verdiği nimetleri bir sofraya benzetmiş ve bu nimetleri peygamberin, Hz. Ebûbekir'in kalbinin boğazına tattırdığını söylemiştir. Buradan anlaşılan manevi nimetleri kalben paylaştıklarıdır.

Boğaz, aşağıdaki deyimde kendisine yer bulmuştur:

Boğaza kadar (kanda bulunmak): “Pek çok, gereğinden fazla, aşırı ölçüde.”⁵²⁶

Ne eksile keremüñden terahhum eyler iseñ
Bogazumuza degin tut ki kanda bulınduk (s. 177, G. XCVIII/4)

[*Diyelim, boğazımıza kadar kandayız, (sen) merhamet etsen senin cömertliğinden ne eksilir?*]

Padişahın en önemli özelliği merhamet etmesi ve ihsanda bulunmasıdır. Padişaha yakışan özellikler bunlardır. Şâir, çok büyük hatalar edip boğazına kadar kanda bulunsa

⁵²⁵ İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, C. 1, s. 76.

⁵²⁶ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5784fdab5a1228.87499326 (Son erişim: 12.07.2016, 17:24)

da padişahın merhamet etmekle cömertliğinden bir şey eksilmeyeceğini vurgulamıştır. Şâirin isteği, padişahın kendisine merhamet etmesidir.

1.3.10. Damak

Divanda yer alan bir beyitte tat alma yeri ve damak manasındaki mezâk kelimesi kullanılmıştır.

1.3.10.1. Damak İle İlgili Genel Özellikler

Ne şerbet olur ki lezzetinden

Cân zevkin alur gönül mezâkı

(s. 80, Mus. II/4-3)

[O nasıl bir şerbettir ki gönül damağı onun lezzetinden can tadını alır?]

Şarabın övüldüğü beyitte onun içene can verdiği, gönül damağını canlandıran bir şerbet gibi olduğu söylenmiştir.

1.3.11. Sîne

Sevgiliden uzak olan veya sevgilinin ateşli dudaklarını hayal eden âşığın sinesi ateşler içinde yanar. Sine, aşk ve kıskançlık gibi duyguların yeri olarak kabul edilir. Aslen böyle beyitlerde sineyle kastedilen yürektir. Sine çeşitli benzetmelere de konu olmuştur.

1.3.11.1. Sîne İle İlgili Genel Özellikler

Âşığın sinesi daima ateşler içinde yanar (s. 50, K. XII/14). Sevgilinin yakıcı dudaklarını hayal eden âşığın göğsü ve nefesi yanar, yani çok acı çeker (s. 37, K. VIII/27). Sine, aşk, kıskançlık gibi duyguların yeri olarak zikredilir. Bu beyitlerde sîne ile kastedilen sinenin içinde bulunan yürektir. Sofu, kendi sinesi kıskançlıktan arınmadığı için âşığın hâl ve hareketlerini ayıplar (s. 236, G. CLXXXV/6).

Sînede ‘ışk leşkери uralı kûs-ı saltanat

Âh ki yâra nâlemüz gelmedi gulgul-i ceres

(s. 169, G. LXXXVII/6)

[Aşk askeri göğüste saltanat davulunu çaldığından beri sevgiliye inlememiz çan sesi (kadar) gelmedi, vah!]

Sevgiliye tutulan âşık, bu aşka kapılmasını aşk askerinin, kendi göğsünde saltanat davulunu çalması olarak somutlamıştır. Saltanat davulu diye zikredilen bu davul, savaş

meydanlarında zaferin alameti olarak çalınırdı.⁵²⁷ Bu durumda âşık, sevgilinin aşkına yenik düştüğünü ve bu aşk onun sinesine düştüğünden beri ne kadar inlese de onun inlemesinin kervanlardan gelen çan sesi kadar kıymetinin olmadığını söylemiştir.

1.3.11.2. Sîne İle İlgili Benzetmeler

Sine düz bir zemin gibi düşünülduğünden savaş alanına, sofaya ve levhaya benzetilmiştir. Âşığın sinesi kanlar içinde olduğu için bir savaş meydanını andırmaktadır. Bir sofaya benzeyen sinesinde sevgilinin hayali başköşede oturmaktadır. Büyüyle ilgili unsurların bir araya getirildiği bir beyitte sevgilinin sinesi, üzerine tılsım yazılan bir levha gibi düşünülmüştür.

1.3.11.2.1. Levh

“Düz ve üzerine resim yapılan, yazı yazılan yüze”⁵²⁸ anlamına gelen levh, aşağıdaki beyitte sevgilinin sinesinin benzetileni olmuştur:

Levhinde sînesinüñ yüz da‘vet okıyaydum

Heykel yirine bir kez kılsa kolın hamâyil (s. 189, G. CXV/2)

[Muska yerine bir kez kolunu (muska) yapsa, onun göğsünün levhasında yüz kez cin çağırırdım.]

Boyna yahut kola takılan ve muska anlamına gelen hamâyil, genellikle nazardan korunma amacıyla kullanılır.⁵²⁹ Şâir, sevgilinin bir kez kolunu boynuna dolmasını istemektedir. Bu isteğini, boynuna kolunu muska yapmak şeklinde ifade etmiştir. Sevgilinin bunu yapması hâlinde âşık, sevgilinin levha gibi olan göğsünde cin çağıracaktır. Özellikle göğsün levhaya benzetilmesi, çeşitli büyülerin levhalara yazılmasındandır.⁵³⁰ Şentürk, şâirlerin sevgiliye kavuşma isteğinden bahsettikleri beyitlerinde cin çağırma geleneğine atıf yaptıklarını söyler.⁵³¹ Beyitte de böyle bir durum söz konusudur.

⁵²⁷ Mehmet Zeki Pakalın, “Kûs”, *a.g.e.*, C. 2, s. 328.

⁵²⁸ Yaşar Çağbayır, “Levh”, *Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s. 965.

⁵²⁹ Mehmet Zeki Pakalın, “Hamail”, *a.g.e.*, C. 1, s. 716.

⁵³⁰ Hikmet Tanyu, “Büyü”, *TDVİA*, C. 6, Ankara 1992, s. 504.

⁵³¹ Ahmet Atillâ Şentürk, “Cin Çağırma”, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, OSEDAM Yayınları, C. 2, İstanbul 2017, s. 417.

1.3.11.2.2. Ma‘rekeġâh

“Savaş alanı”⁵³² anlamına gelen bu kelime, âşığın göğsünde kanlı yaraların bulunması sebebiyle onun sinesine benzetilmiştir:

Şöyle kim sînemi ‘ışk itmiş idi ma‘rekeġâh
Sizer idüm ki gönül şehrini yagmaya gelür (s. 128, G. XXXI/3)

[Aşk, göğsümü öyle bir savaş alanı yapmıştı ki (onun) gönül şehrini yağmalamaya geldiğini hissedirdim.]

Âşığın sinesi, kanlı yaraları sebebiyle bir savaş alanını hatırlatmaktadır. Onu bu hâle getiren sevgilinin aşkıdır. Âşık, göğsünün bu hâlde olduğunu fark edince aşkın gönül şehrini yağmalamaya gelen bir yağmacı olduğunu anlar.

1.3.11.2.3. Suffe

“Evlerde oda kapılarının açıldığı ve eskiden ev halkının birlikte oturduğu, yemek yediği genişçe yer” olan sofa kelimesinin asıl hâlidir.⁵³³ Şu beyitte âşığın sinesi, genişliği bakımından sofaya benzetilmiştir:

Sînemün suffesi sadrında hayâlin sanasın
Tâc-ı Kisrî urınur taht-ı Süleymân’a geçer (s. 130, G. XXXIII/3)

[Onun hayalini göğüs sofasının başköşesinde (görsen), Kisra tacı takıp Süleyman tahtına geçtiğini sanırsın.]

Sevgilinin hayali, âşığın sofa gibi olan göğsünde başköşededir. Bu hayal âşığa öyle heybetli görünür ki o hayali gören Kisra tacı takınarak Süleyman tahtına oturduğunu sanır.

1.3.12. Sırt

Bugün de kullanılan sırta elbise giymek tabiri divanda da yer almıştır. Bir matem sahnesinin tasvir edildiği beyitte yas tutan kişinin sırtına mavi elbise giydiği söylenmiştir. Sırt ayrıca ağır bir sorumluluk altında sırtı bükülmek şeklinde de kullanılmıştır. Kelime-i tevhid, arşın sırtını bükecek kadar kuvvetli etkiye sahip, ağır bir yükür (s. 14, K. I/15).

⁵³² Yaşar Çağbayır, “Ma‘reke”, *Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s. 1002.

⁵³³ <http://lugatim.com/s/sofa> (Son erişim: 26.04.2018, 11:24)

1.3.12.1. Sırt İle İlgili Genel Özellikler

Nâleyle aldı engine nîlî kabâyı çarh

Zerd oldu âftâb yüzün tırmaladı mâh

(s. 99, Mus. V/4-2)

[*Felek inleyerek mavi kabayı sırtına aldı, güneş sarardı, ay yüzünü tırmaladı.*]

Ölüm üzerine insanların feryadını ve yasını tasvir eden bu beyitte feleğin yas tutan yaşlı bir kimse olduğu tahmin edilebilir. Türklerde mâtem için giyilen elbiselerin çeşitli renkleri vardır ve mavi bunlardan biridir.⁵³⁴ Felek, koca karı olarak tasvir edildiğinden bu kişinin ölünün başında, sırtına mavi elbiseler almış olan ve ağlayan annesi olduğu söylenebilir. Çevresinde yüzü sararmış ve elini yüzünü yırtan kimseler de vardır. Şâir, doğaya ait unsurları ve bunların özelliklerini kullanarak mâtem ortamını anlatmış ve bu doğa unsurlarının özelliklerinin böyle olmasını güzel bir sebebe bağlamıştır.⁵³⁵

1.3.13. Bel

Miyân diye de anılan bel, miyân kelimesinin orta anlamına gelmesinden dolayı çeşitli söz oyunlarına konu olur. Bazen şâirler orta kelimesini beyte kasten ilave ederler. İnce bel Doğuda ve Batıda güzellik ölçüsü olmuştur. Bu, şiirde mübalağa sanatıyla kıl kadar ince olarak işlenmiştir. Âşığın tek amacı sevgilinin belini kucaklamaktır; ancak görünmeyecek kadar ince oluşu sebebiyle âşık onu kucaklayamaz. Ağız ve dudakla birlikte anılmasının sebebi her üçünün de görünmeyecek kadar küçük ve ince oluşundandır. Klasik Türk şiirinde sevgili profili erkek olduğu için sevgilinin ince beliyle dağ gibi cüsseli vücudu tezat teşkil eder. Şâirler buna hayret ederek bunun bir sihir olduğunu söylerler. Hançer ve kılıcın belde taşınması yine belle ilgili olarak konu edilir. Kemerin ve kuşağın bele bağlanması gibi âşık da zayıflıktan incecik kalmış sapsarı kollarının sevgilinin beline altın kemer gibi dolanmasını ister. Bel, kucaklamak manasındaki kenâr kelimesiyle birlikte kullanılır. Aracı anlamına gelen miyâncı kelimesiyle bel anlamındaki miyân kelimesi arasında cinas yapılır. Hristiyan din adamlarının taktığı zünnâr, merhametsizliği sebebiyle kâfire benzetilen sevgili tarafından da takılır. Sevgilinin beli bir türlü görünmemesi sebebiyle gaybı sembolize eder. İnceliği sebebiyle nadir de olsa karınca beline benzetilir. Bel en çok kıla benzetildiğinden mû-miyân ince bel manasına gelmiştir. Sevgilinin beli çözülemeyen

⁵³⁴ Ahmet Talât Onay, "Mâtem Elbisesi", *a.g.e.*, s. 319.

⁵³⁵ Sırtın zikredildiği bir başka beyit: s. 14, K. I/15.

bir muammadır. Bazen de dağ sırtlarındaki geçit bölgelerine verilen ad olan dağ beliyle cinaslı olarak kullanılır.⁵³⁶

1.3.13.1. Bel İle İlgili Genel Özellikler

Vücutta beş adet bulunan bel omurları bütün omurganın temelini oluşturur.⁵³⁷ Divanda sevgilinin beli söz konusu olduğunda kıl kadar ince oluşuyla ele alınır. Sevgilinin ağzının küçük olması gibi beli de yok denecek kadar incedir (s. 129, G. XXXII/4). Bel ince olduğundan, onun etrafında ince hayaller geliştirilir (s. 141, G. XLVIII/6). Bel o kadar incedir ki âdeta sır gibidir. Onu anlatmak imkânsızdır; çünkü o bele, söz dahi sığmaz (s. 184, G. CVIII/2). Buradan onun çok ince olduğu anlaşılabilir gibi sözlerin o beli anlatmaya yetmeyeceği anlamı da çıkar. Bele kemer takılması da beyitlerde karşımıza çıkmaktadır. Padişahın beli söz konusuysa ihsanda bulunmak onun beline kemer olmuştur, yani kendisi çok cömerttir. Her gün kıyafetini giyip kemerini taktığı gibi yine her gün ihsanda bulunmaktadır (s. 45, K. X/25). Bel, çeşitli benzetmeler vasıtasıyla da beyitlerde kullanılmıştır.

Göñül ne vasfı ki bağlar kemer bigi tapuña

Bilüñ bigi nice ince hayâli muzmer ider (s. 141, G. XLVIII/6)

[Gönlün kemer gibi katına bağladığı her vasıf, belin gibi pek çok ince hayali saklar.]

Şâir, sevgilinin huzuru hakkında pek çok hayal geliştirmiştir. Bunu ifade edebilmek için gönlünün hayalleri kemer gibi sevgilinin katına bağladığını söylemiştir. Pek çok gizli hayali olduğunu anlatabilmek için onları sevgilinin beline benzetmiştir. Kemer, ince, bağlamak ve bel kelimelerini tenasüplü kullanan şâir, sevgilinin belinin inceliğine işaret etmiştir.

1.3.13.2. Bel İle İlgili Benzetmeler

Sevgilinin beli, ince oluşuyla ilgili benzetmelere konu olmuştur. Şâir bazen onu nokta kadar olan aşağısında çizilmiş bir çizgiye bazen de saç teline benzetmiştir.

1.3.13.2.1. Hat

“Çizgi”⁵³⁸ anlamına gelir. Sevgilinin beli, ince olması bakımından çizgiye benzetilir:

⁵³⁶ Ahmet Talât Onay, “Bel”, *a.g.e.*, s. 162-165.

⁵³⁷ İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, C. 1, s. 55.

⁵³⁸ <http://lugatim.com/s/hat> (Son erişim: 26.04.2018, 11:26)

Bili bir hattur anuñ dikkati gâyetde dakîk
Agzı bir nokta durur ol da vücûdı mevhûm (s. 200, G. CXXXI/3)

[Onun beli oldukça ince bir çizgidir, ağzı ise varlığı şüpheli bir noktadır.]

Sevgilinin beli, çok ince olması sebebiyle bir çizgi gibi tasavvur edilmiştir.

1.3.13.2.2. Kıl

Klasik Türk şiirinde sevgilinin beli, “kıl kadar ince ve dardır.”⁵³⁹ Şu beyitte de belin ince oluşu vurgulanmak için saç teline benzetilmiştir:

Cihânda kâl ü kıl eyler ne kim bârîk-bîn varsa
Dirilüp fark idemezler bilini zülfi mûyından (s. 209, G. CXLV/2)

[Dünyada incelikleri fark edebilen ne kadar kişi varsa (hepsi) konuşurlar (;ancak) onların hepsi bir olsalar da o sevgilinin belini, saçının kılından ayırt edemezler.]

Yine sevgilinin belinin çok ince olduğunu anlatmak isteyen şâir, bu kez beli bir saç teline benzetmiştir. Her şeyi dikkatle incelediklerini söyleyen hurde-dânlar ancak dedikodu yapmaktadır. Meydan okuyan gelip sevgilinin ince belini saç telinden ayırt etmelidir. Ancak bunu yapabilenler gerçek hurde-dânlardır.⁵⁴⁰

1.3.14. Kol

Beyitlerde sevgilinin kolundan söz açıldığında âşık o kolun boynunu tıpkı bir muska gibi sarmasını ister. Sevgili kılıç taşıyan biri gibi tasvir edildiğinde o kılıcın koluna ağırlık yapacağından bahsedilir. (s. 123, G. XXIII/4). Divanda ayrıca Allah güç kuvvet versin manasında kullanılan “koluna kuvvet” tabirine yer verilmiştir.

1.3.14.1. Kol İle İlgili Genel Özellikler

Kol, muska yapılıp kola takılması ve kılıcı kaldırmada kuvvet merkezi olması (s. 123, G. XXIII/4) sebebiyle beyitlerde yer almıştır.

Levhinde sînesinüñ yüz da‘vet okıyaydum
Heykel yirine bir kez kılsa kolın hamâyil (s. 189, G. CXV/2)

[Muska yerine bir kez kolunu (muska) yapsa, onun göğsünün levhasında yüz dua okurdum.]

⁵³⁹ İskender Pala, “Bel”, a.g.e., s. 64.

⁵⁴⁰ s. 182, G. CV/2 numaralı beyitte de bel kıla benzetilmiştir.

Boyna yahut kola takılan ve muska anlamına gelen hamâyil, genellikle nazardan korunma amacıyla kullanılır.⁵⁴¹ Şâir, sevgilinin bir kez kolunu boynuna dolmasını istemektedir. Bu isteğini, boynuna kolunu muska yapmak şeklinde ifade etmiştir. Sevgilinin bunu yapması hâlinde âşık, sevgilinin levha gibi olan göğsünde cin çağıracaktır. Şentürk, şâirlerin sevgiliye kavuşma isteğinden bahsettikleri beyitlerinde cin çağırma geleneğine atıf yaptıklarını söyler.⁵⁴² Beyitte de böyle bir durum söz konusudur.

Bir beyitte deyim diyebileceğimiz bir temenni sözü yer almıştır.

Koluna kuvvet: “Yapacağın iş için Allah güç kuvvet versin” anlamında temennî sözü.⁵⁴³

Zülfüñ uzatdı el ki ide kaşuñı dest-res

Kolına kuvvet ola zihî kim kemân çeker

(s. 120, G. XX/2)

[Saçın, kaşına ulaşmak için el uzattı, ne güzel (bir) keman çekiyor! (Onun) koluna kuvvet olsun!]

Beyitte sevgilinin saçı, kaşlarına uzanmaktadır. Şâir bu manzarayı yay çeken bir kol gibi hayal etmiştir. Bu sebeple saçına dua etmekte, koluna kuvvet olsun demektedir.

1.3.15. El

Tutma ve iş görme organı olan el divanda tutma işleviyle kullanıldığında kadehi ya da kalemi tutarken tasvir edilir. Müşterî gezegeni feleğin kadısı⁵⁴⁴ olarak bilindiğinden elinde kalem olan biri gibi betimlenmiştir. El, birinin elinden bir şey içmek, bir davranışı benimsemek manasındaki elinde olmak, sahiplik, mülkiyet, bir işin yapılmasında etkili olan kişi, güç ve kudret gibi anlamlarda da kullanılmıştır. Bazen el adalet eli, doğruluk eli, heves eli ve ret eli gibi soyut kavramlarla da kullanılmıştır. Eli ermek, el bağlamak, eli bağlı gulam olmak, elden çıkmak, el çekmek, el yumak, el urmak, elden ele geçmek ve başı (canı) ele almak divanda kullanılan deyimler arasındadır. El çeşitli benzetmeler vasıtasıyla da şiire dâhil olmuştur.

⁵⁴¹ Mehmet Zeki Pakalın, “Hamail”, *a.g.e.*, C.1, s. 716.

⁵⁴² Ahmet Atillâ Şentürk, “Cin Çağırma”, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, OSEDAM Yayınları, C. 2, İstanbul 2017, s. 417.

⁵⁴³ <http://lugatim.com/s/koluna-kuvvet/e?mobil=false> (Son erişim: 08.08.2017, 16:47)

⁵⁴⁴ Ahmet Talât Onay, “Müşterî”, *a.g.e.*, s. 343.

1.3.15.1. El İle İlgili Genel Özellikler

El tutma organıdır. Yaban gülünün taç yaprakları bir kadeh gibidir ve gül, eline kadeh almış hâlde tasvir edilir (s. 53, K. XIII/13). Saki, âşığının eline kadehi gizlice vermelidir. Böyle yaparsa onun âşık olup şarap içtiğinin sırrı ortaya çıkmayacaktır (s. 86, Mus. III/3-4). Elinde sürekli şarap kadehiyle dolaşması âşığının kaderine yazılmıştır (s. 112, G. IX/1). Sevgilinin dudakları şaraba yansımıştır ve bu sebeple şarap, içeni ferahlatma etkisini kazanmıştır. Kadehi eline alıp bakan kişi bunu görebilir (s. 154, G. LXV/4). Âşığının sabah vakti eline şarap kadehini alıp sevgiliyle eğlenmesinden daha güzel bir şey olamaz (s. 172, G. XCI/2). Kâfir saki, âşığının eline şarap kadehini vermiş ve onu dininden etmiştir (s. 245, G. CXCIX/4). Aşk yoluna çıkan âşığının bir elinde sevgiliyi yâd edip içmek için şarap kadehi, diğer elinde de canını ortaya attığının ifadesi olarak başı vardır (s. 78, Mus. II/1-8).

Eline câm alup Şeyhî seni medh etse gülşende

Surâhî zikr ider kul kul çağırur fâhte gû gû

(s. 212, G. CL/7)

[Şeyhî eline kadeh alarak gül bahçesinde seni methetse, sürâhi de üveyik kuşu da söyle söyle diye zikreder.]

Beyitte şiir okuyan bir kişi ve çevresinde onu dinleyerek daha fazla okumasını isteyen kişiler vardır. Şâir, bu manzarayı şiirin dünyasına bir bahçe tasviriyle sokmuştur. Gül bahçesinde elinde kadehle şiir okuyan Şeyhî, yahut bir gülün üzerine konup öten bir bülbül vardır. Çevresinde onu dinleyenler ise şarap sürâhisi ve üveyik kuşudur. Bu ötüşleri ses taklidiyle veren şâir sürâhinin kul kul, üveyik kuşunun ise gû gû dediğini söylemiştir. Kul kul Arapça, gû gû ise Farsça söyle söyle anlamına gelmektedir.

İnsan, eliyle kalem tutar, yazı yazar. Şâir de düşüncelere daldığı zaman eline kalemi alır ve diline gelen fikirleri şiir şeklinde yazar (s. 50, K. XII/21). Feleğin kadısı olarak bilinen Müşterî yıldızı da elinde kalem tutan biri gibi tasvir edilir (s. 90, Mus. IV/1-4).

Bercîs tutar elde kalem tîr ile şihâb

Mirrîh cengi gibi atar cinnîye hadeng

(s. 90, Mus. IV/1-4)

[Müşterî yıldızı elinde kalem, Mirrîh de ok ve kıvılcım tutar ve savaşçı gibi cinlenmiş ok atar.]

Beyitte Müşterî ve Mirrîh yıldızlarının özellikleri verilmiştir. Buna göre Müşterî, elinde kalem tutan biridir. Bu onun feleğin kadısı olma özelliğindedir.⁵⁴⁵ Mirrîh ise savaşla ilgili unsurlarla birlikte anılır.⁵⁴⁶ Bu sebeple elinde ok ve kıvılcım tutar. Cinlenmiş ok atması, Mirrîh yıldızının cinlenmiş kişiler üzerinde etkili olduğuna işaret eder.

Şâir bazen de ‘birinin elinden bir şey içmek’ ifadesiyle el organına yer vermiştir. Bilgin olduğunu düşünen kimse, Hızır yüzlü sakilerin elinden âb-ı hayât gibi olan şarabı içmelidir (s. 130, G. XXXIV/3). Baharın gelişiyle bahçe cennete dönmüştür. Cennette huriler olduğu için baharda şarap sunanların da huri gibi güzel sakiler olması gerekir (s. 180, G. CII/3).

El kelimesi beyitlerde bazen sahiplik, mülkiyet; bazen bir işin yapılmasında etkili olan kişi; bazen de güç, kudret ve tasarruf manasında kullanılmıştır.⁵⁴⁷ Dünya, padişahın geleceğini bilerek onun sofrasını önceden kendi elleriyle hazırlamış ve padişah için feleği sofraya, güneşi de çörek yapmıştır (s. 87, Mus. III/3-9). Âşık, sevgilinin aşkına tutularak kendi eliyle kendisini ateşe atmaktadır (s. 214, G. CLII/5). Sevgili ele geçmediği için âşık, çareyi uzaklara gitmekte bulur (s. 248, G. CCIV/5). Âşık pek çok güzelin içinde sevgiliyi seçerek, kendi elinde olan seçme hürriyetini ve iradesini sevgiliye vermiştir (s. 168, G. LXXXVI/5). Sevgiliye tutulmanın iradesi artık kendi elinde değildir. Bu sebeple yaptıklarından sorumlu tutulmamalıdır (s. 135, G. XLI/1). Padişah çok kudretlidir. Güçlü ya da zayıf her sınıftan insanın kaderi onun elindedir (s. 66, M. I/36).

Rind-i melâmetüz bizüm hâtrumuz güzelledür

Bize öğüt viren sanur gönül ile göz eldedür (s. 135, G. XLI/1)

[Bize öğüt veren, gönlümüzün ve gözümüzün (kendi) elimizde olduğunu sansa da biz kınanmış rintler olduğumuzdan, bizim gönlümüz güzelledir.]

Âşık, kendisini Melami bir rint olarak tanımlamakta, gönlünün ve gözünün kendi elinde olmadığını, bunların sevgiliye ait olduğunu ifade etmektedir. Bu sebeple kendi ihtiyarı elinden gitmiştir. Beyitteki “güzelledür” ve “göz eldedür” ifadeleriyle cinas sanatı yapılmıştır.

El kelimesi bazen elinde olmak şeklinde bir davranışı ya da bir fiili benimsemek, yapmak anlamında kullanılmıştır. Cimriliği eline alıp onu huy edinen kimsenin yeri

⁵⁴⁵ Ahmet Talât Onay, “Müşterî”, *a.g.e.*, s. 343.

⁵⁴⁶ Ahmet Talât Onay, “Mirrîh”, *a.g.e.*, s. 329.

⁵⁴⁷ <http://lugatim.com/s/el?mobil=false> (Son erişim: 08.08.2017, 16:51)

cehennemdir (s. 66, M. I/32). Bahçe tasvirlerinde servi, eline kalem almış şiir yazmakta, bülbül de o şiiri çiçeklerin şâhı olan güle okumaktadır (s. 86, Mus. III/2-12).

Şeyhî bazen el kelimesini adalet, doğruluk, ret gibi soyut kavramlarla birlikte kullanmıştır. Padişah adalet eliyle devlete hükmetmiş, onun elinin değdiği her yer bayındır hâle gelmiştir (s. 57, K. XIV/20). Can kuşu havada başı dik bir şekilde uçmak istese de arzularının eli onun önünü kesmektedir. Arzularına uyan kişinin canı rahata kavuşmaz (s. 286, G. CXI/4). Âşık, sevgilinin kapısında eli boş bir şekilde dilenirken, onun kendisine ret elini sunmasını yani onu reddetmesini istemez (s. 237, G. CLXXXVI/3). Hz. Peygamber'in ret elinin ok gibi fırlatarak reddettiği kimse dünyada ve ahirette hüsrana uğramış, perişan olmuş demektir (s. 25, K. V/11).

El, çeşitli deyimlerde de kullanılmıştır.

Eli ermek: “Vakit bulmak, fırsat, meydan bulmak, gücü yetmek.”⁵⁴⁸

Niçe ki kasd ider tapuña irmege elüm

Yol bulmazam ki hıdmete varam kandasın (s. 209, G. CXLIV/5)

[Elim ne zamandır katına ulaşmaya niyet etse de hizmete varmaya yol bulamaz, neredesin?]

Âşığın sevgiliye ulaşma çabasını konu edinen beyitte âşığın eli sevgiliye uzanamamaktadır. Niyeti ona ulaşip hizmet etmektir. Ona ulaşamamasının sebebi ise nerede olduğunu bilmemesidir.

El bağlamak: “Saygı ifâdesi olarak elleri kavuşmuş vaziyette durmak.”⁵⁴⁹

Baş urup ayaguña el bağlar

Sen ayag içicek benîn ü benât (s. 61, K. XV/34)

[Sen şarap içince oğullar ve kızlar senin ayağına kapanıp el bağlar.]

Padişahın şarap içmesi hâlinde onun hizmetinde bulunan herkes, saygı ifadesi olarak onun ayaklarına kapanır ve karşısında el bağlar.

Eli bağlı gulâm olmak: Sözlüklerde boynu bağlı şeklinde yer alan bu deyim, Türkmen Türkçesinde “goli baağlı” şeklinde yaşamakta ve eli bağlı, köle manasına gelmektedir.⁵⁵⁰

⁵⁴⁸ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=110890 (Son erişim: 19.09.2017, 18:42)

⁵⁴⁹ <http://lugatim.com/s/el?mobil=false> (Son erişim: 08.08.2017, 16:53)

Benefşe zülfüne her dem hezâr ahsent iy meh-rû

Kim aña sümbül ü ‘anber gulâm olmuş eli baglu (s. 211, G. CXLIX/1)

[Ey Ay Yüzlü Sevgili! Sümbülün ve amberin kendisine eli bağlı köle olduğu menekşe saçına, her an binlerce bravo!]

Sevgilinin saçları siyahlığı sebebiyle sümbül ve menekşeye benzetilmiştir. Bu çiçekler sevgilinin saçının kölesi gibi tasavvur edilmiştir. Özellikle amber, sümbül ve menekşenin konu edilmesi zenci cariyelere/harem ağalarına bu isimlerin verildiğini hatırlatmak içindir.⁵⁵¹

Elden çıkmak: “Kaybedilmek.”⁵⁵²

Olmayacak vefâsı güzelden ne fâyide

Aglamagıla çıka göz elden ne fâyide (s. 218, G. CLIX/1)

[Sevgili sözünde durmayınca (yapılacak bir şey yoktur), ağlamakla ancak göz kaybedilir, (bunun) bir faydası yoktur.]

Âşık, sevgili uğruna çokça ağlamıştır; fakat ne yaparsa yapsın sevgili vefasızdır, sözünde durmaz. Bu durumda âşığın kendisini daha fazla harap etmesine gerek yoktur. Aksi takdirde gözlerini kaybedecektir. Sevgili için de yapılacak fedakârlığın bir sınırı vardır; zira el için ağlayan gözden olur.

El çekmek: “Vazgeçmek, uğraşmamak.”⁵⁵³

Çeksün elini fitneden âhir-zamân yiter

Çekmezse kahr kılmaga şâh-ı cihân yiter (s. 88, Mus. III/5-1)

[Yeter (artık), ahir zaman elini fitneden çeksin, (eğer) çekmezse (onu) mahvetmeye cihan padişahı yeter.]

Ahir zaman, fitne kelimesiyle anılan ve dünyanın sonuna yaklaşıldığının bir göstergesi olan zaman dilimidir. Devr-i kamer⁵⁵⁴ de denilen bu devre, Hz. Muhammed’in

⁵⁵⁰ Mehmet Kara, *Türkmen Türkçesi Grameri*, Etikleşim Yayınları, İstanbul 2012, s. 179.

⁵⁵¹ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, hzl. Kâzım Arısan, Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. bs., İstanbul 2002, s. 449.

⁵⁵² http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori=veritbn&kelimesec=110072 (Son erişim: 25.07.2016, 20:12)

⁵⁵³ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.579648e53595b7.27704022 (Son erişim: 25.07.2016, 20:16)

⁵⁵⁴ Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Sebahat Deniz, ‘Klasik Türk Şiirinde “Devr-i Kamer” Anlayışı’, *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Mücteba İlgürel’e Armağan, S. 19, İstanbul 2008, s. 149-178.

peygamberliğiyle başlamıştır ve ne zaman sona ereceğini yalnızca Allah bilmektedir.⁵⁵⁵ Bu devirdeki fitnelerden kasıt ise dinî hayatın gerilemesi, ahlaki çöküşler,⁵⁵⁶ insanların kısa ömürlü olması, yalanın, sihir ve büyü gibi unsurların çoğalması, adam öldürme olaylarının artması, insanların sıkıntıya düşmesi ve yöneticiler tarafından zulme uğramalarıdır.⁵⁵⁷ Şâir, ahir zamanın artık fitne çıkarmaktan vazgeçmesini istemekte, aksi takdirde cihan padişahının onun hakkından geleceğini söylemektedir.⁵⁵⁸

El yumak: “Vazgeçmek, el çekmek.”⁵⁵⁹

Ger bahr olursa el yuyam âb-ı hayâtından
Bir katre teşne cânuma irse zülâl-i dost (s. 114, G. XI/5)

[Dostun zülâli susamış canıma bir damla bile ulaşırsa, hayat suyu deniz de olsa ondan vazgeçerim.]

Âşık, dost diye seslendiği sevgilinin elinden zülal denilen tatlı suyu içmek pahasına âb-ı hayâttan dahi el çekeceğini, denizlerin bengisu olması hâlinde bile ona tenezzül etmeyeceğini iddia etmiştir.

Başı (canı) ele almak: “Kelleyi koltuğuna almak, ölümü göze aldirmek.”⁵⁶⁰

Bu ‘ışık ma‘rekesi oldı rûh bâzârı
Eline başın alup bârî der-miyân kim olur (s. 146, G. LV/4)

[Ey Allah’ım! Bu ruh pazarı, aşkın savaş meydanı oldu, (şu hâlde) kim ölümü göze alarak ortada olur?]

Şâir, aşkı bir savaş meydanı olarak tasavvur etmiş ve bunun ruhuna sirayet ettiğini söylemiştir. Bu çok çetin bir savaştır ve şâir böyle bir durumda canını kimin ortaya koyacağını sorgulamaktadır.

El urmak: Alkışlamak, “...el sürmek, dokunmak.”⁵⁶¹

Çenâr urursa n’ola ‘andefb savtına dest
Ki okır safâyile her dem hezâr destânı (s. 56, K. XIV/9)

⁵⁵⁵ Günay Tümer, “Âhir Zaman”, *TDVİA*, C. 1, Ankara 1988, s. 543.

⁵⁵⁶ Günay Tümer, a.g.m., s. 543.

⁵⁵⁷ Sebahat Deniz, a.g.m., s. 170-175.

⁵⁵⁸ Bu deyim s. 193, G. CXXI/1 numaralı beyitte de kullanılmıştır.

⁵⁵⁹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori=veritbn&kelimesec=4633 (Son erişim: 25.07.2016, 20:21)

⁵⁶⁰ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori=veritbn&kelimesec=1481 (Son erişim: 26.07.2016, 15:58)

⁵⁶¹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori=veritbn&kelimesec=4626 (Son erişim: 26.07.2016, 16:03)

[Çınar, her an gönül hoşluğuyla binlerce destanı okuyan bülbülün sesini alkışlasa ne çıkar?]

Beyitte şarkı söyleyen ve onu alkışlayan insan tasviri yapılmıştır. Bu realite, bir bahçe manzarasıyla şiire dâhil edilmiştir. Bülbül güzel sesli bir şarkıcı gibidir ve yaprakları el gibi olan çınar onu alkışlamaktadır.⁵⁶²

Elden ele geçmek: “Bir kimseden öbürüne, ondan da başkasına devredilmek.”⁵⁶³

Geçen devlet bize elden ele yol

Dahı ellere eyle varısar ol

(s. 65, M. I/22)

[Bize devredilerek geçen devlet, başkalarına da bu şekilde varacaktır.]

Nûşînrevân adlı İran kahramanının ölüm anında söyledikleri tasvir edilmiştir. Buna göre devlet kendisine devredilerek geçmiştir; ancak o sonunda ölüp gidecektir. Devlet, kendisinden sonra başkalarına devredilecek ve onlar da onunla meşgul olup sonunda ölecektir.

1.3.15.2. El İle İlgili Benzetmeler

Divanda bir beyitte Hz. Musa'nın kıssasına telmihte bulunularak padişahın eli Hz. Musa'nın yed-i beyzâsına benzetilmiştir.

1.3.15.2.1. Yed-i Beyzâ

Hz. Musa'ya verilen mucizelerden biridir. Şiirde çoğunlukla memduhun övgüsünde kullanılır. Hz. Musa'nın yed-i beyzâsı ve bu mucizenin öncesinde eliyle iterek bir Kıptî'yi öldürmesi⁵⁶⁴ gibi hadiseler telmih yapılarak hükümdarın düşmanlarını tıpkı Hz. Musa gibi yeneceğinden bahsedilir. Şu beyitte de böyle bir benzetme söz konusudur:

Gerçi Fir'avn ola düşmenleri kahr itmegiçün

Yed-i beyzâdur elüñ hüccet ü burhân-ı kerem

(s. 47, K. XI/15)

[Düşmanları Firavun bile olsa onları kahretmek için senin elin, cömertliğin delili olmak üzere bir yed-i beyzâdır.]

⁵⁶² Bu deyim yer verilen diğer bir beyit: s. 143, G. LI/1.

⁵⁶³ <http://lugatim.com/s/el?mobil=false> (Son erişim: 08.08.2017, 16:54)

⁵⁶⁴ Ahmet Talât Onay, “Mûsâ”, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, hzl. Cemal Kurnaz, H Yayınları, İstanbul 2009, s. 336.

Hz. Musa ve Firavun kıssasının hatırlatıldığı beyitte, Hz. Musa'ya verilen mucizelerden olan beyaz el zikredilmiştir. Kıssaya göre mukaddes Tuva vadisinde bir ateş gören Hz. Musa, yardım bulmak umuduyla oraya gider. Orada Allah'ın hitabına mazhar olur ve Allah kendisine elini göğsüne sokmasını emreder. O andan itibaren Hz. Musa'nın eli, daha koyu renkte olan vücuduna göre beyazlar ve parlak bir hâle gelir. Bu, Allah'ın Hz. Musa'ya delil olarak verdiği bir mucizedir. Şâir, bu bilgiyi şiirin dünyasına aktarır ve padişahın övgüsünde kullanır. Padişah, düşmanları Firavun dahi olsa onları yed-i beyzâ gibi olan eliyle kahredebilecek kudrettedir.

1.3.16. Avuç

Divanda kef kelimesiyle de karşılanan avuç, elin içini işaret ediyorsa da divanda elin tamamı için kullanılmıştır. Günümüzde de sahip olma manasında elinde avucunda bir şey olmak tabiri kullanılır. Şâir, avuca bu şekilde yer vermiştir. Ayrıca alkışlamak manasında kef çalmak tabirini kullanmış ve padişahın elini kastederek denizden daha cömert olduğunu söylemiştir.

1.3.16.1. Avuç İle İlgili Genel Özellikler

Avuç, elinde avucunda bir şey kalmamış olan kişi tarif edilirken kullanılır. Sevgilinin sevdasına düşmüş âşığın elinde hiçbir şey kalmamıştır (s.50, K. XII/14). Padişah, denizi utandıracak, ona yüz suyu döktürecek ve hatta gamından bulutlara inlemeleri erişecek kadar eli açık bir kimsedir (s. 36, K. VIII/17). Aşağıdaki beyitte ise ağaçların yaprakları alkış tutan eller gibi tasavvur edilmiştir:

Bu nağmeler deminde ki ağaçlar semâ' urur

Kim kef çalar salar başını kim saçar direm

(s. 44, K. X/16)

[Ağaçların sema döndüğü bu nağmeler zamanında kimisi başını sallayıp el çırpar, kimisi akçe saçar.]

Beyitte alkışlamak, el çırpmak manasında kef çalmak tabiri kullanılmıştır. Beytin temelinde bir meclis atmosferi vardır. Bu mecliste şarkı söyleyenler, şarkının nağmelerini dinleyerek yahut eşlik ederek sema dönenler, akçe saçanlar ve başını sallayarak alkış tutanlar vardır. Şâir sosyal hayatla ilgili olan bu özelliği bir tabiat tasvirini oluşturabilmek için kullanmıştır. Buna göre beyitte bir bahçe tasviri söz konusu olup bu bahçede rüzgârın esmesiyle dalları sallanan ve yaprakları dökülen ağaçlar vardır. Bahçedeki unsurlar beyit içinde meclis unsurlarına benzetilerek konu edilmiştir.

1.3.17. Parmaklar

Nesneleri kavramak için kullanılan parmaklar üçer kemikten meydana gelmiştir. Parmakların avuç içine gelen kısmı etlidir. Bunun sebebi kavramanın daha rahat yapılabilmesidir. Parmakların hareketleri esnasında eklemlerin kurumaması için yoğun bir salgısı vardır.⁵⁶⁵

1.3.17.1. Parmaklar İle İlgili Genel Özellikler

Divanda parmaklara yüzük takılması, bir şaşkınlık işareti olarak parmağın ısırılması ve parmakla bir şeylere işaret edilmesinden bahsedilmiştir. Sevgili parmağıyla âşığa herhangi bir şeyi işaret ettiği an, âşık onun emrine koşmalı, hizmetkârı olmalıdır (s. 191, G. CXVIII/5).

Barmakda hâtemüñe kılsa nazar Süleymân
Ağzında kalayidi barmak nite ki hâtem

[*(Eğer) Hz. Süleyman senin parmağındaki mühür yüzüğüne baksaydı, onun nasıl bir mühür olduğuna şaşarak parmağı ağzında kalırdı.*]

Parmak ısırma, bir şaşkınlık ifadesi olarak kullanılır.⁵⁶⁶ Beyitte Hz. Süleyman'ın tılsımlı mühür yüzüğü hatırlatılmış; ancak padişahın yüzüğünün ondan çok da güzel olduğu vurgulanmıştır. Padişahın mührü öyle güzeldir ki onun güzelliği Hz. Süleyman'a parmak ısırtır.

1.3.18. Baldır

Sevgilinin güzellik unsurlarından olan sâk, gümüş gibi parlak ve beyaz oluşuyla ele alınır. Divanda da bu özelliğiyle yer almıştır.

1.3.18.1. Baldır İle İlgili Genel Özellikler

‘Aceb mi la‘l-reng itsem bu dürr-i eşkümi çün kim
Yüzüm rengini zer kıldı firâk-ı sâk-ı sîmînüñ (s. 182, G. CV/5)

[*Senin gümüş renkli baldırının ayrılığı yüzümün rengini sararttığı için, bu gözyaşı incimi lal renkli yapsam buna şaşılır mı?*]

⁵⁶⁵ İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, C. 1, s. 62-63.

⁵⁶⁶ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=238466 (Son erişim: 26.07.2016, 18:20)

Sarı, gümüş rengi ve kırmızı rengin bir araya getirildiği beyitte âşık, sevgilinin gümüş renkli sâkından ayrı kalmıştır. Bu onu derinden yaralamış ve ayrılık sebebiyle yüzü sapsarı kesilmiştir. Bu sebeple âşığın kanlı gözyaşları dökmesine şaşılmamalıdır.

1.3.19. Ayaklar

Ayak, üzerinde rahatça durulabilmesi için öne doğru uzun şekilde yaratılmıştır. Ayak tabanları, ayağın yere sağlam basmasına olanak verir. Tabanlar sayesinde insan dik durur, dengede kalır ve uzun mesafeler kateder. Merdiven çıkmaya, ayağı rahatsız eden şeylerden korumaya yarar. Ayak yirmi altı kemikten meydana gelmiştir. Tek bir kemikten yaratılsaydı düz olmayan bir zeminde durması mümkün olmayacaktı.⁵⁶⁷

1.3.19.1. Ayaklar İle İlgili Genel Özellikler

Kadem basmak, ayağa düşmek, kadem urmak, püşt-i pâ urmak deyimleri ve baştan ayağa tabiriyle beyitlerde karşımıza çıkan ayak, çeşitli benzetmeler vasıtasıyla da şiirde kullanılmıştır. İnsanın canını feda edip dünyadan vazgeçmesi, sevgilinin ayağının tozuna bile karşılık gelmez. O, çok güzel ve kıymetlidir (s. 106, G. I/1). Sevgilinin bir kez 'ele' geçmesi hâlinde âşık onun 'ayağına' karşı can verecektir. Bu hayale erişme ümidiyle pek çok âşığın canı hazırda bekler (s. 203, G. CXXXV/7). Servinin ayakta duran bir insan gibi dimdik boylu oluşu, bahçede dolaşan şimşir boylu sevgiliye olan hayranlığından ayağa kalkması sebebiyledir (s. 150, G. LXI/7). Yüzü Kabe'ye, saçı ise haça benzeyen sevgilinin ayağına Müslümanlar ve Hristiyanlar secde eder (s. 195, G. CXXIV/3).

Sücûd iderdi ayagına küfr ü dîn ehli

Yüzini Ka'be vü zülfin sâlibe beñzetdüm (s. 195, G. CXXIV/3)

[Onun ayağına kâfirler ve müminler secde ederdi, bu sebeple onun yüzünü Kabe'ye, saçını da haça benzettim.]

Sevgiliye herkes saygı duyar, saygının ifadesi olarak da gerek Müslüman, gerekse gayrimüslimler onun ayağına secde eder. Şâir, bu duruma bir açıklama getirme ihtiyacı duyar. Bu sebeple sevgilinin yüzünün Kabe'ye, saçlarının da haça benzediğini söyler.

Divanda sevgilinin, padişahın ve padişahın atının ayakları konu edilmiştir. Padişahın yürürken taşlara ve toprağa basması, yerin iksir olmak için onun ayağına yüz sürmesindedir (s. 74, Mus. I/5-4). Onun geçeceği yerlerde ayaklarının altına kıymetli

⁵⁶⁷ İbn-i Sînâ, a.g.e., C. 1, s. 66.

kumaşlar serilir (s. 39, K. IX/10). Tüm insanlar padişahın ayağına kapanmıştır ve onun ayağına yüz sürmek isterler (s. 74, Mus. I/5-4). Onun varlığıyla insanların hâli hoştur (s. 81, Mus. II/5-1). Onun ayağının altına değerli kumaşlar serilir (s. 39, K. IX/10). İnsanlar onun ayağına tek değerli varlıkları olan canlarını nisar ederler. Bu durumda düşmanın ona yurdunu feda etmesine şaşılmaz (s. 94, Mus. IV/6-4). O, tüm dünyaya can verir. İnsanlar onun ayağına kapanmış olmaktan mutluluk duyarlar (s. 81, Mus. II/5-1). Zühal, dokuz katlı feleği bir kürsü gibi kullanıp padişahın ayağını öpmeye çalışsa bile o yüce padişaha ulaşmaya muvaffak olamaz (s. 88, Mus. III/4-12). Ayın hilal şeklini alması, feleğin padişahın ayağına yılda on iki nal hazırlamasındandır (s. 94, Mus. IV/6-3). Nûşinrevân'ın tacı bile padişahın ayağına feda edilir (s. 94, Mus. IV/6-5).

Devletlü başuña sadaka milk-i Keykubâd

Hem ayaguña efser-i Nûşinrevân fidî (s. 94, Mus. IV/6-5)

[*Senin uğurlu başına Keykubat'ın ülkesi sadaka, ayağına da Nuşinrevan'ın tacı fedâ olsun.*]

Klasik Türk şiirinde padişahlar, İran hükümdarlarıyla kıyaslanır ve daima onlara galip gelirler. Şâir, Germiyanoğlu Yakup Bey için yazdığı methiyesinde yer alan bu beyitte, onun başı için İran hükümdarlarından Dârâ'nın ülkesinin sadaka olduğu söylenmiştir. Üzerinde çeşitli öğütlerin yazılı olduğu on yedi dilimli bir tâca sahip olan adaletiyle ünlü Nûşinrevân'ın bu tâcının⁵⁶⁸ da onun ayağına feda olabileceği ifade edilmiştir.

Ayak, çeşitli deyimlerde de yer almıştır:

Ayak (kadem) basmak: “Azmetmek, ikdam etmek, ısrar etmek, ayak diremek.”⁵⁶⁹

Yüceldi serv kim ola mânend-i kadd-i yâr

Bâd-ı seher basar kakıyup farkına kadem (s. 44, K. X/18)

[*Servi, sevgilinin boyu gibi yücelince (bunu gören) seher yeli hiddetlenerek onun başına ayak basar.*]

Seher yelinin eserek servi ağacının yapraklarını oynatması söz konusudur. Beytin dünyasında bu realite şöyle dönüştürülmüştür. Servi ağacı, sevgilinin boyuna özenerek uzadıkça uzamıştır. Bu durum seher yelini sinirlendirir; zira sevgilinin boyuna özenmek

⁵⁶⁸ Emine Yeniterzi, “Ahmed-i Dâî'nin Vasiyyet-i Nûşirevân Adlı Mesnevisi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 19/Bahar, 2006, s. 15.

⁵⁶⁹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori=veritbn&kelimesec=1030 (Son erişim: 26.07.2016, 19:26)

servinin haddine değildir. Bu sebeple seher yeli servi ağacının başına ayak basar, onu hırpalır.⁵⁷⁰

Ayağa düşmek: “Olduğu yere yıkılmak.”⁵⁷¹

Görsün lebini gonce sorarise sırr-ı cân

Düşsün ayagina semen isterse sîm-ten

(s. 33, K. VII/15)

[*Gonca can sırrını sorarsa (o sevgilinin) dudağını görsün; yasemin gümüş tenli (görmek) isterse (o sevgilinin) ayağına doğru yıkılsın.*]

Sevgilinin dudağı ile gül goncası, bedeni ile yasemin çiçeği arasında benzerlik kurulmuş, ancak sevgili üstün gelmiştir. Bu sebeple goncanın ve yaseminin, güzellik iddiasında bulunmadan önce sevgiliyi görmeleri gerekir.⁵⁷²

Ayak (kadem) urmak: “Yapmağa girişmek,”⁵⁷³ ayak basmak.

Hümâ-yı ‘arş kadem mi urdı âstânumuza

Ki şâh-bâz-ı sepîd irdi âşiyânnumuza

(s. 220, G. CLXII/1)

[*(Acaba) arşın hüması mı eşiğimize ayak bastı da yuvamıza beyaz doğan ulaştı?*]

Şâh-bâz, bir çeşit iri ve beyaz doğan⁵⁷⁴ manasına gelmektedir. Hüma kuşu ise devlet kuşu olarak bilinir ve üzerine gölgesinin düştüğü kişi padişah olur. Ayrıca hüma hiçbir surette yere inmemesiyle şiirde konu edilir. Beyitte şâir hümanın kendi eşiğine ayak basmış olabileceğini düşünmektedir. Böyle düşünmesinin sebebiyse yuvasına iri beyaz bir doğanın gelmiş olmasıdır. Doğan avcılıkta kullanılır. Tasavvufi açıdan ise avcının doğanı kullanarak kuşları avlaması gibi, Allah da velileri kullanarak kullarını irşat eder.⁵⁷⁵ Beyitten şâirin birini mürşit edindiği anlaşılmaktadır.⁵⁷⁶

Püşt-i pâ urmak: Ayağıyla tepmek.

Ursun dü cihâna püşt-i pâyı

Kimüñ ki bu şâhdur penâhı

(s. 78, Mus. II/2-3)

[*Sığınağı bu padişah olan kimse, iki dünyayı ayağıyla tepsin.*]

⁵⁷⁰ Bu deyim yer aldığı diğer beyitler: s. 127, G. XXIX/2; s. 188, G. CXIII/7; s. 30, K. VI/24).

⁵⁷¹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori=veritbn&kelimesec=1006 (Son erişim: 26.07.2016, 19:30)

⁵⁷² s. 219, G. CLX/3 numaralı beyitte de bu deyme yer verilmiştir.

⁵⁷³ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori=veritbn&kelimesec=176791 (Son erişim: 26.07.2016, 19:45)

⁵⁷⁴ <http://lugatim.com/s/%C5%9Fahbaz> (Son erişim: 20.09.2017, 19:13)

⁵⁷⁵ Süleyman Uludağ, “Bâz”, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kocabı Yayinevi, İstanbul 2012, s. 69.

⁵⁷⁶ Bu deyme yer veren diğer beyitler: s. 221, G. CLXII/8; s. 78, Mus. II/1-8.

Padişah, insanları koruyan ve adaleti sağlayan kimsedir. Bu sebeple padişaha sığınan kimsenin dünyayı ve ahireti ayağıyla tepmesi, onlara önem vermemesi gerekir.

Baştan ayağa: “Tamâmen, tamâmiyle, baştan aşağı, serâpâ.”⁵⁷⁷

Dutuşup baştan ayaga yanuban şem‘ bigi

Cân oda atmag imiş hûba uyanuñ hevesi (s. 247, G. CCII/4)

[Güzele uyanın arzusu, baştan ayağa mum gibi yanarak canı ateşe atmamış.]

Âşık olmak, mum gibi erimeyi gerektirir. Sevgiliye kavuşmayı istemek, mumun yavaş yavaş baştan ayağa ermesi gibi âşğın da canını ateşe atıp yanması anlamına gelir.

1.3.19.2. Ayaklar İle İlgili Benzetmeler

Divandaki bir beyitte padişahın ayağını kıymet bakımından Kısra'nın tacına benzeten şâir, sevgilinin ayağını da miraç ve sidretü'l-müntehâya benzetmiştir.

1.3.19.2.1. Efser-i Kistrî

Kistrâ, ilk olarak Nûşînrevân için kullanılan bir lakap olmakla birlikte⁵⁷⁸ sonradan bütün Sâsânî hükümdarları için kullanılır olmuştur. Kistrâ'nın tacı ve tahtı, şâirler arasında lüks ve ihtişamın bir sembolü olarak tasvir edilir.⁵⁷⁹

Serverâ serv boyuñ hem-ser-i tûbî mi degül

Sen Sikender kademi efser-i kistrî mi degül (s. 187, G. CXIII/1)

[Ey Hükümdar! Senin servi boyun, Tuba'ya eş değil mi? Sen İskender'in ayağı, Kistrâ'nın tacı değil mi?]

Padişah olarak tasavvur edilen sevgilinin servi boyu ancak cennetteki Tuba ağacına eş olabilir. İskender kıymetli olan sevgilinin ayağı; ancak Kısra'nın tacına denktir. Böylece sevgili yüceltilmiş, Kısra'nın kıymetli taçları ise küçük görülmüştür.

1.3.19.2.2. Müntehâ mi'râc

Müntehâ, “sona ulaşmış olan”⁵⁸⁰ anlamına gelir ve şiiirde Sidretü'l-Müntehâ'yı işaret edecek şekilde kullanılır. Şu beyitte sevgilinin ayağı, Sidretü'l-Müntehâ'ya ve miraca benzetilmiştir:

⁵⁷⁷ <http://lugatim.com/s/BA%C5%9E> (Son erişim: 09.08.2017, 14:37)

⁵⁷⁸ Ahmet Talât Onay, “Acem Kahramanları”, *a.g.e.*, s. 29.

⁵⁷⁹ Casim Avcı, “Kistrâ”, *TDVİA*, C. 26, Ankara 2002, s. 71.

⁵⁸⁰ Yaşar Çağbayır, “Müntehâ”, *a.g.e.*, s. 1171.

Bize bu serv ayagıdur Şu muntehâ mi'râc

Ki sidre reşk ilede pây-i nerdübânumuza

(s. 220, G. CLXII/4)

[Bize bu servinin ayağı Şu munteha ve miraçtır, (bunu gören) sidre, merdivenimizin ayağını kıskanır.]

Şâir, sevgilinin ayağını, çok yüce olduğu kabul edilen miraç ile bir tutmuŐtur. Sevgili öyle uzun boyludur ki ayağı munteha ve miraç kadar yücedir. Bu ifade sevgilinin ulaŐılmaz olduğunu anlatır. Şâir bir taraftan muntehâ, mi'râc, sidre gibi kelimeleri tenasüplü olarak kullanıp miraç hadisesine telmihte bulunmuş, diğer taraftan miraç kelimesinin “merdiven”⁵⁸¹ anlamı üzerinden Şiirin çağrışım alanını genişletmiŐtir. Sevgilinin uzun boyu ve Şâirin merdiven diye nitelediği ayağı, yedinci kat semadaki bir makam olan ve Arap kirazı⁵⁸² diye bilinen ağacı bile kıskandırır.

⁵⁸¹ Yaşar Çağbayır, “Mi'râc”, *a.g.e.*, s. 1077.

⁵⁸² <http://lugatim.com/s/S%C4%B0DRE> (Son erişim: 22.09.2017, 14:36)

2. DUYULAR (DIŞ KUVVETLER)

Tıpla ilgili eserlerde, tıbbın temel konuları arasında yer alan kuvvetler arasında, günümüzde duyular olarak adlandırılan görme, işitme, koklama, dokunma ve tatma duyuları da yer alır. *Mârifetnâme*'de insan bedenindeki kuvvetler ele alınmış ve beden dışında görülebilen kuvvetler arasında beş duyu zikredilmiştir. Bu beş duyu hayvânî nefsin hizmetçilerindedir.⁵⁸³ Duyuların merkezi beyin olmakla birlikte her duyu için bir organ görevlendirilmiştir.⁵⁸⁴ Şeyhî de divanında duyulara yer vermiştir.

2.1. GÖRME

Gözde bulunan görme duyusunun vazifesi, şekilleri ve renkleri görerek anlamlandırma.⁵⁸⁵ Aşağıdaki beyitlerde⁵⁸⁶ görme duyusu ile bu duyunun merkezi olan göz bir arada kullanılmıştır.

Ol hüsn ü cemâl-i bî-nişândan
Yüzünde görür gözüm nişâne (s. 82, Mus. II/6-4)

[*Ey Sevgili! Gözüm, senin yüzünde, o belirsiz güzellikten bir iz görür.*]

Âşık, sevgilinin yüzüne baktığında, orada mutlak sevgilinin güzelliğinden izler görür. Beyitte bu düşünce ifade edilirken, 'görür gözüm' denilerek görme işinin göz vasıtasıyla yapıldığına atıfta bulunulmuştur.

Ne günidi ki gördi yüzüñ ayını gözüm
Yıllar durur ki göñlüm ol ay ile hoş geçer (s. 143, G. LII/2)

[*Gözüm senin yüzünün ayını gördüğü günden beri, gönlüm yıllardır o ay (gibi olan yüz) ile iyi vakit geçirir.*]

Âşık, sevgilinin ay gibi olan yüzünü bir günlüğüne görmüştür. Bu görüş ona yıllarca hayal kurup, iyi vakit geçirmek için yetmiştir. Beyitte göz ve görmek fiili yine bir arada kullanılarak görme duyusunun hangi merkezden sağlandığı da vurgulanmıştır.

2.2. İŞİTME

Erzurumlu İbrahim Hakkı işitme duyusunun beden dışındaki duyulardan biri olduğunu söyler. Bu duyunun görevi sesleri duyup ayırt etmektir. İşitmenin meydana

⁵⁸³ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s. 185.

⁵⁸⁴ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s. 186.

⁵⁸⁵ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s. 189.

⁵⁸⁶ Görme duyusunun yer aldığı diğer beyitler için Halit Biltekin, *Şeyhi Divanı: İnceleme, Tenkitli Metin, Dizin*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2003, s. 337-38.

geldiği yer, iç kulakta bulunan nohut büyüklüğünde bir yerdir.⁵⁸⁷ Aşağıdaki beyitte kulağın işitme organı olduğuna işaret vardır⁵⁸⁸:

Müdde‘î kavli yalandur sen anı gûş itmegil
Sanma kim aslı hatâlar va‘desin çin eyledi (s. 245, G. CXCIX/6)

[*Ey Sevgili! O gayrimeşru rakibin ecelinin geldiğini sanarak sözünü dinleme; zira onun sözü yalandır.*]

Beyitte, rakip için aslı hatalar denilerek Farsça’daki mâder-be-hatâ deyimine işaretle⁵⁸⁹ ona hakaret edilmiş ve sevgiliden onun sözlerine kulak vermemesi istenmiştir. Burada dikkati çeken nokta, işitmek ya da dinlemek kelimeleri yerine şâirin ‘gûş itmek’ birleşik fiilini kullanmış olmasıdır. Böylece şâir duyma eyleminin kulak vasıtasıyla olduğuna işaret etmiştir.

2.3. KOKLAMA

Koklama duyusunun, hoş ve kötü kokuları algılama görevi vardır. Bu duyusun çalışma merkezi beyin ön kısmında bulunur.⁵⁹⁰

Şemmesin ol şemâyilüñ duyalı
Dil-i pür-hûn açıldı gonca-misâl (s. 186, G. CXI/2)

[*Kan dolu gönül, o çehrenin kokusunu duyduğundan beri, gonca gibi açıldı.*]

Âşığın kederli bir durumda olması, gönlüne kan dolması olarak tahayyül edilmiştir. Onu bu sıkıntılı durumundan kurtarıp içini ferahlatan şey, sevgilinin yüzünün kokusunu duymuş olmasıdır. Bu dahi onun içinin gonca gibi açılmasına yetmiştir. Beyitte koku kelimesi duymak fiiliyle birlikte kullanılmış, böylece koklamanın da duyulardan biri olduğu hatırlatılmıştır.

Vaslı gülün kohulamadugısa gam degül
Çün kim cemâli bâği durur mergzârumuz (s. 166, G. LXXXIII/4)

[*O sevgilinin kavuşma gülünü koklamadıysak gam değil; zira onun yüz güzelliğinin bahçesi bizim bahçemizdir.*]

⁵⁸⁷ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s. 189.

⁵⁸⁸ İşitme duyusunun yer aldığı diğer beyitler için Halit Biltekin, *Şeyhi Divanı: İnceleme, Tenkitli Metin, Dizin*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2003, s. 377.

⁵⁸⁹ Ali Nihad Tarlan, *Şeyhi Divanı'nı Tetkik*, Akçağ Yayınları, 4. bs., Ankara 2004, s. 170.

⁵⁹⁰ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s. 189.

Âşığın sevgiliye kavuşması söz konusu değildir. Âşık onun yüzünün hayaliyle yaşar. Ona kavuşmayı bir gülü koklamaya benzetir. Âşık sevgiliye kavuşmadığı gibi ona kavuşmak derdinde de değildir. Onun bahçeye benzeyen yüz güzelliğinin hayaline kavuşmuş olmak âşığa yeter.

2.4. DOKUNMA

Cisimlerin özelliklerinin (sıcak-soğuk, kuru-yaş vb.) ayırt edilmesini sağlayan bu duyunun yeri, bütün vücudun dış yüzü, yani deridir. Bu duyunun en sarih bir şekilde hissedildiği yer avuç içi ve parmaklardır. Bilhassa orta parmakta bu duyu çok kuvvetlidir.⁵⁹¹ Şeyhî Dîvânı'nda bir beyitte geçen "dokunma" kelimesi doğrudan doğruya insan bedeni ile ilgili olarak kullanılmamakla beraber, rüzgârın dokunmasıyla değdiği yerde meydana gelen değişikliklere işaretle ve insan bedenine değmesi hâlinde de dokunma hissini vermesi sebebiyle burada değerlendirilmiştir.

Kahruñ yili dokınsa huşk ola bâg-ı ravza

Lutfuñ nesîmi irse kevser saça cehennem

(s. 35, K. VIII/11)

[Senin kahrının rüzgârı dokunsa, cennet bahçesi kurur; ihsanının esintisi ulaşırsa, Cehennem Kevser saçar.]

Allah'ın gazabı gibi rahmeti de sonsuzdur. Onun Kahrî isminin bir tecellisi olarak kahretme rüzgârı cennete ulaşırsa onu kurutur, Rahîm isminin bir tecellisi olarak da lütuf esintisi cehenneme ulaşırsa, cehennem Kevser saçar. Allah'ın gazabı nesîmden daha şiddetli olan yele, rahmeti ise esinti, hafif rüzgâr diye tanımlanabilecek nesîme benzetilmiştir. Yelin, dokunmak fiiliyle birlikte kullanılmış olması dikkate değerdir. Zira rüzgâr, ancak insan bedenine dokunması vasıtasıyla hissedilebilir.

2.5. TATMA

Tatma kuvvetiyle ağza alınan besinlerin tatları ayırt edilebilir. Bu duyunun yeri, eski tıp anlayışına göre boğazın aşağısı ve dil üzerinde bulunan kaslardır.⁵⁹² Divanda mezâk kelimesiyle de yine tat alma organı kastedilmiştir.

Siddîk kim tadurduñ anuñ kalbi halkına

Her hân-ı ni‘meti ki saña kıldı Hak ‘atâ

(s. 27, K. V/36)

⁵⁹¹ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s. 190.

⁵⁹² Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s. 190.

[(Ey Peygamber!) Allah'ın sana verdiği her nimet sofrasını (sen) Ebû Bekir'in kalbinin boğazına tattırdın.]

Şâir, Allah'ın Hz. Peygambere verdiği nimetleri bir sofraya gibi tahayyül etmiştir. Hz. Peygamber, kendisine verilen bu sofradan, yani peygamberlik nimetinden, Hz. Ebû Bekir'in kalbine tattırmıştır. Şâir, sofraya imgesini kullandığı için, Hz. Ebû Bekir'in kalbine boğaz nispet etmiştir. Beyitte tat alma merkezi olarak boğaz karşımıza çıkmaktadır. Eski tıpta dilin yanında, boğazın iç kısmının da tat almakta görevli olduğu söylenmişti. Yukarıdaki beyit, bu bilgiyi teyit eder mahiyettedir.

Ne şerbet olur ki lezzetinden

Cân zevkin alur gönül mezâkı

(s. 80, Mus. II/4-3)

[O nasıl bir şerbettir ki gönül damağı onun lezzetinden can tadını alır?]

Şarabın övüldüğü beyitte onun içene can verdiği, gönül damağını canlandıran bir şerbet gibi olduğu söylenmiştir.

III. BÖLÜM: HASTALIK, HASTA, HEKİM, TEŞHİS VE TEDAVİ

Döneminde hekimliğiyle ün salmış olan Şeyhî, divanında pek çok hastalık adına yer vermiş, hasta, hekim, tedavi, ilaç ve hastaneden bahsetmiştir.

1. HASTALIK

Bu bölümde öncelikle genel manada hastalık kavramına yer veren beyitler ele alınmıştır. Hastalık kavramı fizyolojik ve psikolojik olarak iki başlıkta incelenmiştir. Bu başlıkların altında ise divanda ismen yer verilen hastalıklar işlenmiştir.

1.1. UMUMÎ OLARAK HASTALIK

Şeyhî, divanında hastalık karşılığı olarak belâ, derd, âfet, maraz/emrâz, zahmet gibi kelimeleri kullanmıştır. Bu kelimelerin umumiyetle gam, kahr, mihnet gibi kavramlarla birlikte kullanılması, daha çok psikolojik hastalık karşılığı kullanıldıklarını düşündürmektedir.

Klasik Türk şiirindeki âşık tipinin hastalığı aşktır. Bu hastalık arttıkça âşık şifa bulmuş gibi olur. Âşık hâlimden memnundur, bu hastalığın tedavisini aramaz, bundan kurtulmak istemez. Sevgilinin kapısını ve mahallesini hastane kabul eder. Sevgili onun doktoru, dudakları da ilacıdır. Hekimler onun hastalığını tedavi edemezler. Tedavi anlamına gelen tîmâr kelimesiyle bîmâr kelimesi, ses uyumu sebebiyle birlikte kullanılır. Şâirler bazen geçim kaynağı olan tımarı hatırlatacak şekilde şiirde bu kelimeye yer verirler. Tasavvufi açıdan bakıldığında imtihan yeri kabul edilen dünyada kul, Allah'tan gelen her türlü sıkıntıya sabır göstermeli, bunun karşılığında cennetle mükâfatlandırılacağını bilmelidir.⁵⁹³

Şeyhî'nin divanında sevgilinin saçları, gözleri ve kirpikleri hastalık ve dolayısıyla ölüm tuzağıdır. Âşığın rolü, hastalık ve eziyet çekmektir. Onun hastalığının çaresi sevgilinin dudağı ve yüzüdür. Bu sebeple doktorun âşığı şurupla tedavi etmesi yersizdir. Bunun yanında yaralanmalarda merhem rahatlattıcı oluşu vurgulanır. Beyitlerde hastalıkların kaynağı olarak feleğe işaret edilir. Feleğin sunduğu bal ve şeker, hastalık ve eziyete dönüşür. Hastalıkların günahlara kefarete olduğu inancı da beyitlerde kendisine yer bulur. Günahlara şefaate edilmesiyle hastalığa şifa verilmesi arasında ilgi kurulur. Dualarda hastalıktan korunmak temenni edilir. Hastalıkların ve dertlerin nefsi

⁵⁹³ Ahmet Atillâ Şentürk, "Bîmâr", *a.g.e.*, C. 2, s. 246-248.

köreltiği vurgulanır. Beyitlerde bilhassa psikolojik hastalıklar konu edildiğinden âşık sevgiliye kavuşamamanın derdiyle yolculuğa çıkar.

Sevgilinin tuzağa benzeyen siyah (sevdâ) saçlarına yakalananlar, ilacı olmayan bir hastalığa tutulmuş olurlar. Bunun ucunda ise ölümden başkası yoktur:

Saçlarıñ dâm-ı belâdur düşen ol sevdâya
Bulmaz anda vefâ vü bulısar anda vefât (s. 117, G. XV/4)

[Senin saçların, hastalık tuzağıdır; (bu sebeple) o sevdaya düşen onda vefa bulamaz ;(ancak) vefat bulur.]

Şâirin beyitte sevdâ kelimesini kullanması hem sevgilinin saçlarının siyahlığını belirtmek hem de vücuttaki sevdâ hıltının artmasının ölümlle sonuçlanabileceğini vurgulamak içindir.

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilinin saçlarının bir bela sebebi olduğunu bilmesine rağmen onu talep etmekten geri durmamaktadır:

Boynuma sal sacuñ belâsını kim
Olmasun boynuña vebâl iy dost (s. 113, G. X/6)

[Ey Dost! Saçının belâsını boynuma sal da (o saç) senin boynuna ağırlık olmasın.]

Âşık, sevgiliden bela ve cefa dahi gelse bunlara razıdır. Sevgilinin saçına kavuşma arzusu, onun getireceği belalara baskın gelmektedir.

Yâ Rab bu zulm u fitne zamânından el-amân
Âmîn iden bu virde belâdan emîn ola (s. 107, G. II/3)

[Ey Allah'ım! Bu eziyet ve karışıklık zamanında yardım (et)! Bu duaya amin diyen, hastalıktan korunsun.]

Bugün dahi toplu şekilde dua edildiğinde amin diyenler için yapılan eklemeler vardır.⁵⁹⁴ Bu geleneğe işaret eden şâir, kendi duasına amin diyenlerin mesleğiyle birebir bağlantılı olarak hastalıklardan korunmasını temenni etmektedir.

Bî-şükr kula nişe belâ nûşını sunar
Şeyhî şikâyet itse edeb ola mı şehâ (s. 106, G. I/7)

⁵⁹⁴ “Ya Rab! Amin diyenleri nâr-ı cehennemden azat eyle.”, “Amin diyenlerin geçmişlerinin ruhuna hediye eyledik, haberdar eyle.” vb.

[Ey Padişah! (O sevgili) şükürsüz kula niçin bela balını sunar? Şeyhî şikâyet ederse, bu edebe aykırıdır.]

Bela, âşık için istenilen bir durumdur. Ancak şâir, belaların şükürsüz kullara isabet etmesine imrenmektedir. Bu durumdan şikâyet etse yeridir; ancak şikâyet etmek edebe aykırı olacağından bunu yapamaz.

Şerh eyleyeyidüm bu belânuñ musîbetin
Kanı ol dil ü mecâl bulunmaz zamân kanı (s. 102, Mus. VI/3-9)

[Bu hastalığın belasını (keşke) açıklayabilseydim (;ancak) gönül ve mecal yokken, zaman hani nerede?]

Bir mersiyede yer alan bu beyitte şâir, padişahın ölümüne yol açan hastalığın sebeplerini araştırmak istemiş; ancak buna muvaffak olamamıştır. Ölümün yarattığı üzüntü hâliyle hastalığı tedavi edememiş olmasına, zamanının ve mecalinin olmadığını mazeret olarak göstermiştir.

Bir cür‘a nûşuñ âhiri biñ nîş ü zehrdür
Bir zerre balıñuñ soñu biñ mihnet ü belâ (s. 101, Mus. VI/2-3)

[Bir yudum balının sonu bin zehir, bir zerre balının sonu bin eziyet ve hastalıktır.]

Nûş ve nîş kelimeleri hem tezat teşkil etmeleri hem de ses uyumuna sahip olmaları bakımından birlikte kullanılır. Şâirin İbn-i Germiyan için yazdığı uzunca mersiyesinde feleğe hitaben söylediği beyitte ne zaman iyi bir durumda olsa; yani felek ona güzel bir gün gösterse, hemen ardından onu kötülöklere boğduğunu belirtir.

Şâir şu beyitte de bal-belâ, nûş-nîş gibi kelimelerin ses benzerliğinden yararlanmıştı:

Balı belâ vefâsı cefâ nûşı nîşdür
Hem mâli mâr ü mülki yalan assısı ziyân (s. 101, Mus. VI/1-5)

[Balı hastalık, sözünde durması eziyet, tatlısı zehirdir ve malı yılan, mülkü yalan, yararı zarardır.]

Bal, şifa kaynağı olarak bilinir. Oysa feleğin sunduğu bal hastalık yapar. Yine zehir gibi acı maddelere bal gibi tatlı maddelerle müdahale edilir. Balı yahut tatlıyı felek sunuyorsa, o artık zehirdir. Ayrıca şâir bal ve belâ kelimelerini yalnızca ses benzerliği

sebebiyle değil, belâdur balı (‘asel-i belâdur)⁵⁹⁵ denilen bir bal çeşidini hatırlatmak maksadıyla bir arada kullanmıştır.

Nâzük tenini andan ötürü kınadı Hak
Dürlü belâyile ki ulaşa Hakka bî-günâh (s. 99, Mus. V/4-7)

[Allah, onun nazik bedenini Allah’a günahsız ulaşması için çeşitli belâlarla cezalandırdı.]

Hastalık çekerek vefat eden insanların, sabır göstermeleri hâlinde bu hastalıkların günahlarına kefaret olacağı inancı vardır. Bir hadis-i şerifte “Müslümân’ın başına gelen her musibet onun günahlarına kefaret olur. Hatta kendisine batan bir iğneden bile.”⁵⁹⁶ buyrulmaktadır. Şâir, bu inancı hatırlatmış ve hastalanarak ölen Germiyan sultanının günahlarından temizlendiğini söylemiştir.

Nâz u na’im okudugı nâr-ı cahîmdür
Kand ile bal didüğü kahr u belâyimiş (s. 96, Mus. V/1-2)

[(Dünyanın) cilve ve cennet (diye) çağırdığı cehennem ateşi, şeker ile bal dediği eziyet ve hastalıklı.]

Eski şiir geleneğinde şâirler başlarına gelen felaketlerden feleği ya da dünyayı sorumlu tutarlardı. Yine Germiyan beyinin ölümü üzerine yazılan mersiyede yer alan bu beyitte dünyanın ona şeker ve bal diyerek sunduğu güzelliklerin sonunun, üzüntü ve hastalık olduğu ifade edilmiştir.

Neyiçün bu çarh okını atar u siper dutılmaz
Neyiçün bu devr derdin virür ü devâ belürmez (s. 167, G. LXXXIV/2)

[Bu felek niçin okunu atar da önüne siper tutulmaz ve niçin bu dünya derdini verir de şifa ortaya çıkmaz?]

Şâirlerin, kötülüklerin kaynağı olarak feleği ve dünyayı gösterdiklerinden bahsedilmişti. Beyitte insanın felek oklarına hedef olduğu; ancak herhangi bir şekilde kendisini koruyamadığı söylenmiştir. Dünya, insana pek çok hastalığı verir; ancak insanların çoğu şifa bulamazlar.

⁵⁹⁵ Şaban Doğan, “15. Yüzyıla Ait Bir Tıp Terimleri Sözlüğü: Terceme-i Akrebâdîn’in Istılah Lügati”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/4 Summer, Harvard 2009, 259.

⁵⁹⁶ Muhammed Fuad Abdülbaki, *El-Lü’lüü ve’l-Mercan Buhari ve Müslim’in İttifak Ettığı Hadisler*, çev. Harun Yıldırım, Sağlam Yayınevi, İstanbul 2013, s. 985.

Dem-i elest olıcak mest anda bulınduk
Belî didük ü belâlu cihânda bulınduk (s. 176, G. XCVIII/1)

[Elest zamanı olunca onda sarhoş olduk, evet diyerek belalı dünyada bulunduk.]

Belâ kelimesi, ses benzerliği sebebiyle “bilakis, evet” anlamına gelen belî/belâ kelimesiyle birlikte kullanılır. Bununla şâirler bezm-i eleste Allah ile kulları arasında geçtiğine inanılan diyalogu hatırlatırlar. Beyte göre insan, bezm-i eleste evet demenin sonucu olarak hastalık ve felaketlerle dolu dünyaya gönderilmiştir. Zira “dünya bela ve cefa, ahiret ise zevk ve safa alemidir.”⁵⁹⁷

Şâdîsi gussa devleti mihnet devâsı derd
Lutfi cefâ vü ‘izzeti ‘ayn-ı ‘anâyımış (s. 96, Mus. V/1-3)

[(Yâ Rab! Bu alçak dünyanın) mutluluğu keder, talihi sıkıntı, ilacı hastalık; bağıışı eziyet, büyüklüğü zahmetin ta kendisiymiş.]

Dünya, acı ve sıkıntı yeri, cennet ise selamet yurdudur. Bir mersiyede yer alan beyitte şâir, ölümün üzerine duyduğu üzüntüyü, dünyanın zaten keder, sıkıntı, hastalık ve eziyetle dolu bir yer olduğunu vurgulayarak dile getirmiştir.

Kanlı cigerde toldı bu gün uş hevâ-yı ‘ışk
Gamlu gönülde zahmet ider hem belâ-yı ‘ışk (s. 176, G. XCVII/1)

[İşte bugün kanlı ciğere aşk hevesi doldu; aşk hastalığı da kederli gönülde eziyet etmektedir.]

Aşk, vücuttaki sevda hıltının artması sonucu ortaya çıkan bir hastalıktır. Süleyman Uludağ, aşk kelimesinin kökeniyle sarmaşık anlamına gelen “aşeka” kelimesi arasındaki ilgiden bahseder. Sarmaşığın dolandığı ağacı sarartıp soldurması gibi aşk da gönlüne girdiği kişiye aynı etkiyi yapar.⁵⁹⁸ Beyitte de aşk hevesinin aşığın kanlı ciğerine dolduğu ve kederli gönlüne eziyet ettiği ifade edilmiştir. Beyitteki kanlı ciğer, gamlı gönül, hevâ, belâ, zahmet ve ışk kelimeleri ses ve mana bakımından birbiriyle uyum içindedir.

Yiridür endâmuma hâr-ı belâ tîg-i cefâ
Ol gül-endâmuñ çü hakk-ı sohbetini bilmedüm (s. 198, G. CXXVIII/4)

[O gül endamlı sevgilimin sohbetinin hakkını bilmediğim için benim vücuduma bela dikenini ve cefa oku gelse yeridir.]

⁵⁹⁷ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s. 345.

⁵⁹⁸ Süleyman Uludağ, “Aşk”, *TDVİA*, C. 4, Ankara 1991, s. 11.

Gül endamlı sevgiliyle sohbet etmenin kıymetini bilmeyen âşık, hastalık dikenlerine ve eziyet oklarına hedef olmayı hak etmiştir.

Vaslı balı datlusı Şeyhî'yi itdi bî-haber
Kim ne acıymış belâ-yı fûrkatini bilmedüm (s. 198, G. CXXVIII/7)

[Ona kavuşma balının tatlılığı Şeyhî'yi habersiz bıraktığından, ayrılık hastalığının ne kadar acı olduğunu fark edemedim.]

Beyitte sevgilisine kavuşmanın verdiği mutlulukla âdeti deliren, bu sebeple ayrılık gibi bir belayı düşünemeyen âşık tasvir edilmiştir. Ses bakımından uyumlu olan bal ve bela kelimeleriyle tezat yapan şâir, sevgiliye kavuşmayı bal, ondan ayrılmayı ise hastalık olarak somutlamıştır.

Başda belâ vü çihrede toprak avuçda yil
Cânda cefâ vü sîne pür-âteş gözüm pür-âb (s. 50, K. XII/14)

[(Senden uzaktayken) başımda hastalık, yüzümde toprak, avcumda yel, canımda (ise) eziyet (vardı ve) göğsüm ateş, gözüm yaş doluydu.]

Âşık, sevgiliden uzak kalınca hastalanır. Sevgiliye duyduğu aşk sebebiyle tüm vücudu perişan hâldedir. Beyitte âşığın bu durumu tasvir edilmiştir.

Bende belâ vü hasret ü sûz-ı firâk-ı dost
Sende hevâ-yı sohbet ü 'îş ü şarâb-ı nâb (s. 49, K. XII/10)

[Bende hastalık, hasret ve dosttan ayrı kalmanın ateşi, sende (ise) sohbet hevesi, işret ve halis şarap (var).]

Beyitte belâ kelimesi, melankoli, depresyon gibi psikolojik bir durumu/hastalığı karşılamaktadır. Kasidenin önceki beyitlerinden anlaşıldığına göre âşık, sevgilinin hayaliyle konuşmaktadır. Yukarıdaki beyit de sevgilinin ağzından yazılmıştır. Buna göre sevgili, âşığın sürekli sohbet etme ve eğlence hevesinde olduğunu iddia etmekte, kendisinin ise bela ve hasretle cedelleştiğini söylemektedir. Tabî bu, ancak âşığın hayal edebileceği, şiirin realitesine aykırı bir durumdur.

İy lezzet alan 'îş-i cihândan hazer it kim
Nûşında durur nîşi vü balında belâsı (s. 29, K. VI/6)

[Ey dünyanın eğlencesinden zevk alan (kimse)! Onun zehri içkisinde, hastalığı balındadır. (Bu sebeple dünyadan) sakın!]

Yukarıda da bahsedildiği gibi balın şifa kaynağı olarak kullanılması ve belâ kelimesiyle ses uyumuna sahip olması şiirde bal ve bela kelimelerinin bir arada olmasına olanak sağlamıştır. Şâir, dünyaya meyletmemek gerektiğini vurgulamıştır.

Âvâre hâtırı bigi bî-çâre Şeyhî'nün
Derd ü gam u belâlar ile mübtelâ hakı (s. 24, K. IV/14)

[(Ya Rab!) Çâresiz Şeyhî'nin perişan gönlü gibi, dert, gam, belalar ve belaya tutulanlar hürmetine (bana merhamet et).]

Bu beyitte derd, gam ve belâ kelimelerinin yakın anlamlı olarak kullanıldığı sarih bir şekilde görülmektedir. Beytin yer aldığı münacatın tamamında olduğu gibi şâir burada da Allah'tan kendisine merhamet etmesini istemekte, bunun için bazı kavramların şefaatine/hürmetine sığınmaktadır. Yukarıda bahsedildiği gibi müslümanı inciten her şey ona rahmet vesilesi olacağından, burada öne sürülen kavramlardan biri hastalık olmuştur.

Cânuma pây-bend idüp zülfi selâsilin direm
Şükr ki delü gönül buldı belâya dest-res (s. 169, G. LXXXVII/2)

[Onun saçının örgülerini canıma pranga yapıp: “Deli gönül belaya ulaştığı için şükürler olsun!” derim.]

Deli, aklî melekelerini yitirmiş kişidir. Bu sebeple kendisi için iyi ile kötü olanı ayırt edemez. Âşığın gönlü de delidir ve sevgilinin saçlarının ucunda asılı olarak tasvir edilir. Âşık için gönlünün sevgilinin saçlarına dolanması, mutluluk verici bir durumdur. Aşk hastalığına yakalanmış olması anlamına gelen bu durumda âşık ancak şükredebilir.

Fürkat ü derd ü belâdur baña nas
Nice kim agyâra vuslatdur hısas (s. 170, G. LXXXIX/1)

[Rakibin hissesi kavuşma olduğu gibi bana verilen kesin hüküm de ayrılık, hastalık ve beladır.]

Klasik Türk şiirinde âşığın sevgiliye kavuşması söz konusu değildir. Buna karşılık âşık ile sevgili arasına giren her şey olarak tanımlanabilecek rakip, sevgiliyle yakınlık kurar. Bunlar önceden kabul edilmiş roller olduğundan şâir, âşığın payına düşen ayrılık, hastalık ve belaları tartışmasız benimsenmesi gereken kurallar olarak nitelemiştir.

Selâmet ehline eydüñ melâmet eylesesün
Ki ben belâ günini cândan ihtiyâr iderem (s. 191, G. CXVII/6)

[Esenlik sahiplerine ayıplamalarını söyleyin; çünkü ben hastalık gününü candan seçerim.]

Âşık, bile isteye sevgilinin aşkını ve bu aşk sonucu hedef olacağı belaları seçer. Âşığın perişan hâlini görenler onu kınarlar. Şâir, kınanmaması gerektiğini; zira kendisinin bu yolu seçtiğini ifade etmiştir. Onun bu durumu bir başka beytinde de ifade ettiği gibi (G. CLII/1) kimseyi ilgilendirmez.

‘İşkına ulaşıldan kevneynden kesildüm
Bâlâsına tayanın kendü belâsın ister (s. 134, G. XXXIX/2)

[Onun aşkına ulaştığımdan beri iki dünyadan vazgeçtim, onun boyuna dayanan kendi belasını ister.]

Sevgilinin tüm güzellik unsurları bela sebebidir. Âşık, sevgiliye tutulduğu andan itibaren kendisini kaybeder, dünya ve ahiret onun için önemini yitirir. Şâir bu durumu bâlâ ve belâ kelimelerindeki ses uyumundan yararlanarak vurgulamıştır.

Dâyimâ ‘âdetidür cevr ü cefâ ma‘şûkuñ
‘Âşıkâ derd ü belâ şöyle ki var oldu yine (s. 216, G. CLV/4)

[Sevgilinin âdeti sürekli eziyet etmek, âşığı ise yine dert ve hastalık çekmektir.]

Yine tipik bir âşık-maşuk karşılaştırması görülmektedir. Âşığın, maşuğun ve rakibin rolleri ezelde belirlenmiş gibidir. Maşuk nasıl ki âşığına eziyet etmeyi alışkanlık hâline getirdiyse, âşık da melankoliyi, dertleri ve belaları benimsemiştir.

Müselsel zülfi boynuma saladan bend-i sevdâyı
Belâ dâmında ser-gerdân benem rüsvâ vü şeydâyî (s. 237, G. CLXXXVII/1)

[Onun örgülü saçı, sevda bağıını boynuma saldığından beri bela tuzağında başı dönmüş, rezil ve deli benim.]

Âşığın aşktan kendisini kaybedip perişan bir hâle düştüğü yukarıda ifade edilmişti. Beyitte de bununla bağlantılı olarak sevgilinin bağa benzeyen siyah saçları âşığa tuzak kurmuştur. Bu bela tuzağına düşen âşık, rezil bir hâldedir ve bu hâliyle zincire bağlanmış bir deliyi hatırlatmaktadır.

Gözünle gönülüm arasında ilçi kimdür kim
Gam u belâ götürür nâle vü figân iledür (s. 148, G. LVIII/4)

[Senin gözünle benim gönlüm arasında keder ve hastalık getirip inleme ve feryat ileten elçi kimdir?]

Sevgilinin gözleri, âşığı hasta eden unsurlar olarak anılmıştır. Onun gözlerinden âşığın gönlüne daima keder ve hastalık gelmekte, karşılığında âşığın inlemeleri sevgiliye ulaşmaktadır. Şâir, bu iletişimi sağlayanın kim olduğunu sorgulamaktadır. Beyitte bunun cevabı verilirse de şâir saba rüzgârını kastediyor olmalıdır.

Çokdur gönül ki cevr görür lâ dimez velî

Ben mübtelâyem ol ki belâyile hoş geçer (s. 144, G. LII/3)

[Gönül çoktandır eziyet gördüğü hâlde “Hayır” demez; çünkü ben hastalığıyla iyi geçinen bir hastayım.]

Âşık, sevgiliden gelen her türlü eziyete katlanır; çünkü o mübteladır. Bu dertten kurtulmasının imkânı yoktur. Bu sebeple hastalığıyla iyi geçinmeye gayret eder. Bu sayede aşağıdaki beyitte de vurgulandığı gibi dermana ulaşabileceğini umar.

Şol ümîde ki irevüz derdine dermânumuzun

Hele hoş geçirürüz derd ile dermânımızı (s. 235, G. CLXXXIII/6)

[Dermanımızın (bir gün) derdine ulaşırsız umuduyla dert ile dermanımızı iyi geçindiririz.]

Beyitten şâirin o anda derman bulmuş durumda olduğu anlaşılmaktadır. Ancak o yine de dertlerle iyi geçinmeye bakar. Nitekim bir gün dertli bir konuma düşebilir.

Hele iy şikeste gönlüm yine derdüñ ile hoş geç

Ki bu gam zamânesinde ferah u şifâ belürmez (s. 167, G. LXXXIV/4)

[Ey Kırık Gönlüm! Bu keder devrinde rahatlama ve iyileşme belirmeyeceğinden, hastalığınla yine iyi geçin(meye bak!)]

Âşık, aşk hastalığıyla iyi geçinmek, ondan şikâyetçi olmamak zorundadır. Devir, keder devridir ve ufukta iyileşme görünmemektedir. Böyle bir durumda hastalığından şikâyetçi olmaması gerekir.

Kirpügün okı belâdur niçe bir

Saklana gönül dahı yacana cân (s. 210, G. CXLVII/4)

[Kirpiğinin oku, gönlün saklanması, canın da çekilmesi (gereken bir) belâdır.]

Sevgilinin kaşları yay, kirpikleri ise birer oktur. Âşığına bu ok gibi kirpiklerinin altından bakar. Onun bakışlarından âşığın gönlünün saklanması gerekmektedir. Aksi takdirde belalara giriftar olacaktır.

Cevr ü cefâ vü belâ biz kuluña kıl şehâ
Yâdlara görme revâ ‘izzet ü ikrâmuñı (s. 231, G. CLXXVIII/5)

[Ey Padişah! Eziyet, zulüm ve belayı biz kuluna (lüt)et, büyüklüğünü ve cömertliğini yabancılara uygun görme.]

Âşık, sevgiliden gelecek her türlü şeye taliptir. Ondan gelecek olan zulüm ve hastalık olsa dahi can u gönülden kabul eder. Âşık, padişah olarak seslendiği sevgiliden kendisine zulmetmesini istemiştir. Bu eziyet ve zulümler, âşık için büyüklük ve cömertlik göstergesidir. Bu sebeple sevgilinin yalnızca âşığa eziyet etmesi revadır.

Belâda gözlerüñ itmedi Şeyhî’ye taksîr
Ko zülfüñi ki ide gussa kıssasın tatvîl (s. 184, G. CVIII/7)

[Gözlerin bela konusunda Şeyhî’ye kısaltma yapmadı (kusur etmedi), saçını bırak da keder hikâyesini uzatsın.]

Sevgilinin gözleri şâire bela yağdırma hususunda cömertlik etmiş, asla kısaltmaya gitmemiştir. Bu durumda sevgilinin saçlarını salması ve şâirin kederini artırması gerekmektedir.

Heves gönülde hevâ cânda vü belâ başda
Gözüm nem olmasa bu hâl ile benüm nem olur (s. 122, G. XXII/3)

[Arzu gönülde, heves ruhta, hastalık baştayken, gözüm bu durumda yaşarmasa benim neyim olur?]

Âşığın hâllerinin sıralandığı beyitte onun sevgilinin arzusunu gönlünde ve ruhunda taşıdığı, başının belada olduğu söylenmiştir. Böyle içler acısı bir hâlde âşığın ağlaması gayet tabî ve gereklidir. Böyle bir durumda yaşarmayan göz, âşık için bir şey ifade etmez.

Zülfî gibi uzanur hierüm ü derdüm sözi
Anuñ için idemez kıssa(y)ı kûtâh garîb (s. 111, G. VII/6)

[Ayrılığım ve hastalığımın bahsi (onun) saçını gibi uzar, bu sebeple garip (âşık) hikâyeyi kısaltamaz.]

Şâir, ayrılık ve hastalıktan çokça bahsedişini sevgilinin saçlarının uzunluğuyla sembolize eder. Onun, bu konuları özetlemesi veya bundan kısaca bahsetmesi mümkün değildir. Çünkü ayrılığını çektiği sevgilinin saçları oldukça uzundur. Şâirin böyle bir durumda sözü kısa tutması yakışık almaz.

Bu renc ü mihnete şefkat yog ise vâ Şeyhî

Bu derd ü hasrete rahm itmez iseñ âh baña (s. 108, G. III/7)

[Ey Şeyhî! Bu ağrı ve eziyete şefkat yoksa vâh (bana) ve (Ey Sevgili!) bu hastalık ve hasrete merhamet etmezsen âh bana!]

Şâir, onca eziyet ve sıkıntı çekmesine rağmen bir türlü şefkat görememiştir. Onun bu hâli yakınılacak bir hâldir. Sevgili onun çektiği bunca özleme ve hastalığa karşılık âşığa hâlâ merhamet etmezse, âşık oldukça kötü bir duruma düşecek, belki bu uğurda ölecektir.

Sâkî şarâb sun ki bu gönlüm safâ diler

Derdile haste cân kadehünden devâ diler (s. 91, G. Mus. IV/3-1)

[Ey Sâkî! Bu gönlüm, hoşluk; dertle hastalanmış canım da kadehinden şifa ister, (o hâlde) şarap sun.]

Şarap, gerek keyif vermesi gerekse şifa kaynağı olması bakımından şiirde kendisine genişçe yer bulmuştur. Âşığın gönlü kederden hastalanmıştır. Ona dertlerini unutturacak şey ise sakinin sunacağı şarap kadehinden başkası değildir.

Ârâyişile ‘âlem ü ben derdile hazîn

Âsâyişile âdem ü ben fikr evinde deng (s. 90, Mus. IV/1-6)

[Dünya süs içinde ben hastalıkla hüznü dolu, insanlık huzur içinde, bense düşünce evinde şaşkınım.]

Hüzün, insanı psikolojik olarak hasta edebilecek bir ruh hâlidir. Şâir, pesimist bir bakış açısıyla tüm insanların huzur içinde, kendisinin ise hasta, hüznü ve şaşkın bir hâlde olduğunu söylemiştir.

Sohbetlerümüzüñ bizüm iy cân yaraşuğı

Sen cân ile hoşdur

Zîrâ ki kulın derdine dermân yaraşuğı

Sultân ile hoşdur

(s. 151, G. LXII/1)

[Ey Canın Süsü! Bizim sohbetlerimiz sen can ile hoştur; zira kulun hastalığına derman yaraşığı padişah ile hoştur.]

Âşık sevgiliyle sohbet ediyorsa bu hoş bir sohbettir. Bu durum, tıpkı hastalanmış bir kölenin yalnızca padişahın eliyle şifa bulması gibidir.

Çün ‘arz ider gözüñ yaşı dildâra derdüñi
Şeyhî neye gerek arada tercemân dahı (s. 245, G. CXCVIII/7)

[Ey Şeyhî! Gözüñün yaşı sevgiliye derdini sunmaktayken arada tercümana daha ne gerek?]

Şâirin dertli oluşunun en açık delili, sevgili için döktüğü gözyaşlarıdır. Böyle bir durumda artık sevgiliyle âşık arasında, âşığın hâlini izah edecek bir tercümana ihtiyaç yoktur.

Ol Muhammed hürmetiyçün derdine bu Şeyhî’ñüñ
Olmaya dil-ber lebinden özge hiç dermânlar (s. 162, G. LXXVI/7)

[O Muhammed hürmetine bu Şeyhî’nin hastalığına o sevgilinin dudağından başka hiç ilaç olmasın.]

Şeyhî, kendi derdine ancak sevgilinin dudaklarının derman olabileceğini söylemiştir. Bununla kasti, sevgilinin dudaklarından dökülecek birkaç hoş sözdür. Bu, imkânsıza yakın bir durum olduğundan Allah’tan bunu talep ederken araya Hz. Muhammed’i koymuş, onun hürmetine sığınmıştır.

Cân u dil la‘lûñ için kılduğı feryâd bu kim
Haste derdine kaçan bulmasa dermân iniler (s. 161, G. LXXV/3)

[Canın ve gönlün, senin dudağın için feryat etmesi, hastanın hastalığına ilaç bulmadığında inlemesindedir.]

Âşık, sevgilinin dudakları uğruna sürekli feryat edip inler. Bu durumda şaşılacak bir şey yoktur. Sevgilinin dudakları hasta âşık için şifa kaynağıdır. Hasta ise derdine derman bulamayınca inleyip durur. Şâir, şifa bulamayan hastanın inlemesi gerçekliğinden hareketle sevgilinin dudaklarına kavuşamadığını, bu sebeple inlediğini ifade etmiştir.

Nigâr kim bize derdi devâ yirine geçer
Cefâ ne deñlü kılursa vefâ yirine geçer (s. 154, G. LXVI/1)

[Sevgilinin derdi bize ilaç yerine geçer, o bize ne kadar eziyet etse de (bize) sözünde durma yerine geçer.]

Daha önce bahsedildiği gibi âşık sevgiliden gelecek her şeyi candan kabul eder. Ondan gelecek olan dert olsa, bu âşık için ilaç; sevgili eziyet etse, âşık için vefa göstergesi yerine geçer.

Emsem dir ise leblerüñi Şeyhî kınama
Derdine ol durur dahı emsem didükleri (s. 239, G. CLXXXIX/6)

[(Eğer) Şeyhî senin dudaklarını emsem derse (onu) kınama; çünkü onun derdine ilaç dedikleri odur.]

Sevgilinin dudakları şifa kaynağıdır. Bu sebeple Şeyhî, em- fiiliyle emsem kelimeleri arasında cinas yaparak sevgiliye “dudaklarını emsem” der. Şâirin derdi için ilaç olan şey ancak sevgilinin dudaklarıdır.

Ben bu derd ile ölüp toprak olursam iy sabâ
Su yirine od çıka huşk giyâhumdan benüm (s. 190, G. CXVI/6)

[Ben bu hastalıkla ölüp de toprağım toz hâline gelirse, benim kuru otumdan su yerine ateş çıksın.]

Çok fazla dert çekmek, insanı sonunda ölüme götürebilir. Şâir, böyle dert çekerek ölmesi hâlinde sağken ettiği ahlarla birlikte çıkan ateş gibi kabrindeki otlardan da ateş çıkmasını istemektedir. Böylece onun kabrini görenler hangi sebepten öldüğünü hemen anlayacaktır.

Ruhuñ hicriyle nâlemden zevâl irişdi hûrşîde
Dişüñ derdiyle âhumdan yazıldı nazmı pervînüñ (s. 182, G. CV/6)

[Senin yanağının ayrılığıyla (ettiğim) feryâdımdan güneş yok oldu; dişinin derdiyle (ettiğim) âhumdan Ülker Yıldızı tertip edildi.]

Mübalâğa sanatının belirgin şekilde yer aldığı beyitte şâir, sevgilinin yanaklarından ayrı kalması sonucu ettiği alevli ahlarla güneşin yok olduğunu, sevgilinin dişlerini düşünerek dertlenip ah edince Ülker Yıldızı'nın meydana geldiğini iddia etmiştir. Şiirin temelindeki manzara güneşin batıp yıldızların ortaya çıkmasıdır. Ancak şâir bu doğa olaylarının meydana gelişini güzel bir sebebe (hüsn-i ta'lil) bağlamıştır.

Ölmişem derdüñ ile ‘ışkuña vâsıl olalı
Olmışam ‘âciz ü bî-çâre vü bî-‘âr dirif (s. 173, G. VCIII/5)

[Sana âşık olalı derdinle ölmüşüm, (böylece) âciz, çaresiz ve rezil olmuşum.]

Âşık, sevgilinin tutkunu olunca ona kavuşamadığı için çaresiz ve âcizdir. Düştüğü durum sebebiyle halk içinde rezil olmuştur. Sonunda ise aşk hastalığı onu öldürmüştür.

Taşa söyler isem yüregi taşa

Derd-i yâr u gam-ı diyârımdan (s. 205, G. CXXXVIII/3)

[Sevgilinin derdinden ve ülkemin kederinden taşa bahsetsem yüregi kabarır.]

Âşığın dertleri öyle bir seviyeye ulaşmıştır ki bu dertlerini taşa anlatsa, taş bile dayanamaz. Şâir, bu durumu ifade edebilmek için taş- fiiliye taş kelimesi arasında cinas sanatı yapmıştır.

Su ‘ârızî derdinde gezer her yaña nâlân

Göz yaşı durur hâsılı seyr ü seferinden (s. 203, G. CXXXV/6)

[Su, onun derdinden her tarafta inleyerek gezer; onun bu gezintisinden ortaya çıkan (mahsül) gözyaşındır.]

Beyitte akarsu, sevgilinin yanağını bir kez görme uğruna inleyerek gezen, bu gezinti sonucunda eline gözyaşından başkası geçmeyen bir âşık gibi tasavvur edilmiştir.

‘Anber saçınun derdi yakar micmeri oda

Göynüklü kohuları tanukdur cigerinden (s. 202, G. CXXXV/4)

[(Ey Sevgili! Senin) amber saçının derdi, tütsüyü ateşte yakar, (tütsünün) ciğerinden gelen yanık kokuları (buna) şahittir.]

Şâir, tütsünün yakılıp etrafa kokular saçmasını hüsn-i ta’lil sanatıyla güzel bir sebebe bağlamıştır. Buna göre tütsünün yanıp yakılmasının sebebi sevgilinin amber gibi kokan siyah saçlarıdır.

Eyâ gül-rûy-ı sîmîn-ten gözüñ derdiyile sinüñ

Yüzüm rengini nergisveş ‘aceb mi zerd ü sîm itsem (s. 201, G. CXXXII/5)

[Ey gümüş bedenli, gül yüzlü (sevgili)! Senin gözünün derdiyle yüzümün rengini nergis gibi sarı ve gümüş (renkli) etsem buna şaşılır mı?]

Sevgiliye duyduğu aşk, âşığın yüzünü sarartır. Bunun sebebi sevgilinin nergis gibi olan mahmur gözleridir. Aynı zamanda nergis çiçeğinin sarı rengiyle âşığın yüzü arasında

ilgi kurulmuştur. Âşığın yüzünün gümüş renkli olmasıyla kastedilen ise döktüğü gözyaşları olmalıdır. Sevgilinin âşığa bakması onu hasta etmeye yetmiştir.

Yürürem gurbet içinde şehâ derdüñle dertlenü

Ki tâkat kalmadı va'llâh ciger biryân idüp gitdüm (s. 197, G. CXXVII/4)

[Ey Padişah! Senin derdinle dertlenerek gurbet içinde yürürüm; (ancak) vallahi güç kuvvet kalmadı; bu yüzden ciğerimi kebab edip, gittim.]

Şâir, derdiyle dertlenmek deyimini hem bir başkasının üzüntüsüne üzölmek, hem de bir başkasının kendisine verdiği sıkıntı sebebiyle dertlenmek manasında kullanmıştır. İkinci mana dikkate alındığında sevgilinin aşkı sebebiyle dertlere giriftar olan âşık, çektiği sıkıntılara daha fazla dayanamadığı için gurbete gitmiştir.

Senüñ derdüñden iy dil-ber yüregüm kan idüp gitdüm

Kenâra gelmedüñ ey dür yaşum ummân idüp gitdüm (s. 197, G. CXXVII/1)

[Ey Sevgili! Senin derdinden yüreğimi kan edip gittim; (ve) Ey İnci! Kıyıya gelmediğin için gözyaşımı okyanus edip gittim.]

Âşık sevgiliye kavuşamayacağını bildiğinden, ayrılığın acısına dayanamayıp gurbete gitmiştir. Gitme sebebini inci gibi olan sevgilinin, âşığın yanına; yahut sahil kıyısına gelmemesi olarak açıklamıştır. İnci, açık okyanusta bulunur. Bu durumda sahil kıyısına gelemeyecek olan sevgiliye ulaşmak için âşık, gözyaşlarını okyanusa çevirecek kadar ağlamıştır. Beyitte yer alan “kenâra gelmek” ibaresinin kucaklamak manasına da geldiği gözardı edilmemelidir.

Çü der-miyândur anuñla cihân u cân u gönül

Gine bu derdüñ emin şâh-ı Germiyân'a yazam (s. 197, G. CXXVI/9)

[Dünya, can ve gönül onun sayesinde ortada olduğu için bu hastalığın ilacını Germiyan padişahına yazayım.]

Beyitten Şeyhî'nin Germiyan beyini tedavi ettiği anlaşılmaktadır. Tedavi edişinin gerekçesi canının, gönlünün ve tüm dünyanın padişah sayesinde var olmasıdır.

Bu benüm derdüme senden olısar yine devâ

Yok durur hergiz aña şekk ü gümânım bilesin (s. 210, G. CXLVII/3)

[Benim bu hastalığıma ilacın yine senden olacağına asla şüphem yoktur, bilesin.]

Âşığın hastalanmasına sebep olan kişi nasıl sevgiliyse, onun şifası da yine sevgilide saklıdır. Âşık, bir gün ondan gelecek şifaya ulaşma umuduyla bekler ve bu fikrinden asla şüphe duymaz.

Derdüñe devâyı nice nâ-merde sorarsın
Dermân gerek ise yine merdânededen iste (s. 224, G. CLXVIII/3)

[Derdinin ilacını niçin aşağılık kimselere soruyorsun? Derman gerekiyorsa yine mert kimselerden iste.]

Normal şartlarda âşıklar dertleriyle hoş geçinirler ve şikâyetçi olmazlar. Şeyhî, derdine derman arayan kişilerin bunları aşağılık kimselerden değil, mert insanlardan istemesi gerektiğini ifade etmiştir.

Niçeme der-mândeem Şeyhî belâ-yı ‘ışk ile
Ger virem bu derdi nâ-merdem cihân dermânına (s. 224, G. CLXVII/7)

[Ey Şeyhî! Her ne kadar aşk hastalığıyla âcizsem de eğer bu hastalığı dünya(daki bütün) dermanlara değişirsem alçağım.]

Bir önceki beyitle ilişkili olan bu beyitte şâir, her ne kadar aşk hastalığıyla âciz düşmüşse de bu hastalığı dünyadaki tüm ilaçlara değişmeyeceğini, hâlimden memnun olduğunu söylemiştir. Zira âşıklık, dertlerle ve belalarla hoş geçinmeyi gerektirir.

Geçsün figân u nâle vü derd ü enîn ile
Şol ‘ömr ki sürilmeye bir nâzenîn ile (s. 216, G. CLVI/1)

[Nazlı bir sevgiliyle geçirilmeyen ömür; feryat, inleme ve hastalıkla geçsin.]

Beyitteki “geçsün” ifadesi hem emir, hem de geniş zaman anlamında düşünülebilir. Bu durumda şâir, nazlı bir sevgiliyle birlikte geçmeyen ömür inlemelerle geçsin/geçer, demiş olur. İnsanın ömrünü sevgiliyle geçirmesi, ona kavuşmasa bile onun hayalile yaşaması gerekir.

İy hakîm itme şifâ rencümüze şerbet ile
‘İşk derdine devâ rûy-ı nigâr oldı yine (s. 216, G. CLV/6)

[Ey Doktor! Ağrımızı şurupla tedavi etme; çünkü aşk hastalığının ilacı yine sevgilinin yüzü oldu.]

Aşk hastalığına sevgilinin sebep olduğu ve şifasının yine ondan geleceği söylenmişti. Âşık, doktora seslenerek kendisini şurupla tedavi etmemesini; çünkü aşk hastalığının ilacının sevgilinin yüzünü görmek olduğunu söyler.

Şeyhî ezelde kısmet imiş saña derd ü âh
Dermâna nice irişesin zûr u zâr ile (s. 215, G. CLIV/7)

[Ey Şeyhî! Ezelde senin kısmetin hastalık ve âh imiş; (o hâlde) inleyip ağlayarak nasıl şifaya kavuşasın?]

Şeyhî, her ne kadar ağlayıp inleyerek derman bulacağını düşünse de onun bu hâli ezelde kaderine yazılmıştır. Artık ne yaparsa yapsın şifa bulamayacaktır, bu sebeple kaderine boyun eğmelidir.

Bir dem ki sohbet eyleye agyâr yâr ile
Bende yürek hezâr ise derd ile yarıla (s. 215, G. CLIV/1)

[Rakip, sevgiliyle bir an sohbet etse; bende bin (tane) yürek dahi olsa hastalıktan yarılır.]

Âşık ile sevgili arasına giren rakip, sevgilinin yakınında bulunabilmektedir. Âşık, rakibin bir an olsun sevgiliyle sohbet ettiğini tahayyül etse, bin tane yüreği olsa bile hastalıktan yarılacağını, mecazen çok üzüleceğini ifade etmiştir. Şâir, bu durumu anlatırken “yâr ile” ve “yarıla” ifadeleri arasında cinas sanatı yapmıştır.

Yaralu bagrumı ger derdile yaram kime ne
Yâra yâr olmag için câna kıyaram kime ne (s. 213, G. CLII/1)

[Yaralı bağrımı hastalıkla yararsam (bundan) kime ne? Sevgiliye yar olmak için canıma kıyarsam (bundan) kime ne?]

Âşık, sevgiliye tutulmayı kendisi seçmiştir. Âşık olması sebebiyle gerçekleştirdiği tüm davranışlar halk tarafından kınanır. Âşık bunlara “Kime ne?” diyerek karşı çıkmaktadır. O, sevgilinin dostu olmak için gerekirse canına kıymaya hazırdır.

Buldı bu cerâhatlü yürek râhat-ı merhem
Derd ile gönül hastesi dermâna irişdi (s. 235, G. CLXXXIV/2)

[Bu yaralı yürek merhem rahatını buldu ve böylece dertli gönül hastası dermana ulaştı.]

Beyitte âşığın gönlü kederli bir hasta gibi tasavvur edilmiştir. Onun hastalığının tedavisi ise merhemle yapılmış, gönül biraz olsun rahata kavuşmuştur.

Ehl-i günâh kılduğı derd ile âh için
Muhlisler itdüğü ‘amel-i bî-riyâ hakı (s. 23, K. IV/6)

[Günahkarların yaptığı dert ile ah için, ihlaslı kulların işlediği gösterişsiz amel(ler) hürmetine (merhamet et)!]

Şâir, daha önce bahsedilen hastalıkların günahları sileceği inancını tekrar hatırlatmakta, Allah’tan kendisine merhamet etmesini istemektedir. Bunu yaparken günahkarların hastalanmasını ve ah etmesini, ihlaslı kulların ise riya karışmamış amellerini öne sürmekte, onların hürmetine sığınmaktadır.

Nutkuñ mu‘allimi şübeh-i ‘akladur necât
Lafzuñ müferrihi maraz-ı rûhadur şifâ (s. 24, K. V/5)

[(Ey Peygamber!) Sözüñün öğretmeni aklın şüphelerine kurtuluştur; lafzının müferrihi de ruhun hastalığına şifadır.]

Şâir, Hz. Muhammed’in konuşmalarını akıldaki şüpheleri kaldıran bir kurtarıcı, sözlerini ise ruhtaki hastalıklara şifa olarak görmektedir.

Şart-ı şefâ‘at ümmete cürm ü günâh ise
Çokdur bu derd bizde demidür ki ire devâ (s. 28, K. V/28)

[Ümmete şefaati etmenin şartı günahlarının olması ise, bu hastalık bize çoktur; bu sebeple bize şifa erişmesinin tam vaktidir.]

Şâir, günahları bir hastalık gibi düşünmüştür. Hz. Muhammed’in şefaati ise ilaç gibidir. Şefaatin ancak çok günahkar olanlar için geçerli olacağı inancı vardır.⁵⁹⁹ Şâir, beyitte bu inancı tıp ekseninde değerlendirmiş ve hastalık gibi gördüğü günahların, Hz. Muhammed’in şefaatiyle şifa bulacağını söylemiştir.

Her lahza muhâlif ol aña ki ola muvâfik
Derd ile geçür ‘ömrüñi k’ol oldı devâsı (s. 30, K. VI/19)

[Her an ona (nefsine) muhalif ol ki (uygun davranmış olarsın ve) ömrünü dert ile geçür zira (nefse muhalefet etmenin) devası budur.]

⁵⁹⁹ Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş’as b. es-Sicistânî, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, C. 15, hzl. Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, Şamil Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 549. (Hadis no: 4739)

Şâir, dünyada ahlaka uygun bir yaşayışın, nefsin aksine hareket etmekle mümkün olduğunu savunmaktadır. Nefsin arzularına muhalefet etmek ise, ömrü dertle geçirmekle mümkündür. Şâir, bunu derd-deva tezaadıyla sembolize etmiştir.

Âfet kamu nefis oldu vücûdın ‘adem it kim
Kahrında durur lutf u fenâsında bekâsı (s. 30, K. VI/18)

[Bütün nefis hasta oldu, bu sebeple vücudunu yok et; zira lütuf onun kahredilmesinde, sonsuzluk onun yok olmasındadır.]

Bir önceki beyitle aynı paralelde olan bu beyitte de şâir nefsi hasta bir insan gibi tasavvur etmiştir. Bu hastalığın çaresi yoktur, tek kurtuluş kişinin vücudunu yok etmesidir. Böylece kişi ihsana nail olacak, sonsuzluğa kavuşacaktır.

A‘râz-ı nüfûsuñ eyü ef‘âli necâtı
Emrâz-ı kulûbuñ eyü akvâli şifâsı (s. 31, K. VI/26)

[(Hz. Muhammed’in) davranışları, nefislerin hastalıklarının iyi bir kurtuluşu, onun sözleri ise kalplerin hastalıklarının iyi bir şifasıdır.]

Merhun olduğu için kendisinden önceki beyitle anlamı tamamlanan bu beyitte Hz. Muhammed’in söz ve davranışları övülmüştür. Onun sünneti ve hadisleri nefisteki ve kalpteki hastalıkların ilacı olarak gösterilmiştir.

‘Işk bâzârında sevdâ-yı gamuñdur bir metâ‘
Kim dü ‘âlem derdinüñ ser-mâye-i dermânıdur (s. 40, K. IX/17)

[Senin gamının sevdası aşk pazarında satılan bir maldır ve (o), iki dünya derdinin derman sermayesidir.]

Beyitte ‘ışk, gam, sevdâ, derd, dermân kelimeleri ve bâzâr, metâ‘, ser-mâye kelimeleri kendi aralarında tenasüp oluşturmaktadır. Şâir, iki ayrı kavram alanını kullanarak sevgilinin aşkına tutulmayı övmektedir. Sevgiliye âşık olan kişi iki dünyada da huzur bulacaktır.

Şükr kıl fakruñ ile itme şikâyet Şeyhî
Derdüñe şâh-ı kerîm eyleye dermân-ı kerem (s. 48, K. XI/20)

[Ey Şeyhî! Fakirliğinden şikâyet etme, şükret ki yüce padişah senin derdine bahşiş dermanını versin.]

Bir kasidede yer alan bu beyitte şâirin niyeti, memduhun kendisine lütfedip ihsanda bulunmasını sağlamaktır. Bunu ifade edebilmek için kendisinin hekimliğini de hatırlatmak adına dert, derman gibi kelimeleri kullanmıştır. Beyitte kendisine seslenen şâir, fakirlikten şikâyet etmemesini; ancak şükrederse bahşişe kavuşabileceğini söylemiştir.

Dil derdine merg didi gamzeñ

Bîmâra zihî cevâb-ı haste

(s. 79, Mus. II/3-7)

[*Yan bakışının gönül derdi için “ölüm” demesi hasta için ne güzel bir tedavidir.*]

Bazı uzun süreli, şifası bulunamayan hastalıklar hastada bıkkınlık ve sabırsızlık uyandırır. Beyitte ölümü bekleyen bir hasta gibi tasavvur edilen âşığın gönlü, öleceğini sevgilinin gözlerinden öğrenmiştir. Beyitte geçen cevâb kelimesi ilaç ve tedavi anlamına gelmektedir.⁶⁰⁰ Âşık bu tedavi şeklinden memnundur; zira gönül hastalığının zaten kurtuluşu yoktur. Bu, ölümü temenni eden bir hastaya verilebilecek en güzel karşılıktır.

Cevâb virdi kim iy haste-dil ne gâfilsin

Bu devrden ki kamu derd buldı dermânı

(s. 56, K. XIV/13)

[*“Ey Hasta Gönül! Bütün hastalıkların şifa bulduğu bu zamandan ne kadar gâfilsin!” diye cevap verdi.*]

Zamanıyla sohbet eden şâir, ona niçin bu kadar süslenmiş olduğunu söyler. Bununla kastı baharın gelişidir. Aldığı cevap, onun baharın gelişinden habersiz olduğu, bu zamanın hastalıklara şifa veren bir zaman olduğudur.

‘İşk imiş âfet-i ‘akl u mey imiş râhat-ı rûh

Sâkiyâ vakt-i sabâh oldu getür câm-ı sabûh

(s. 118, G. XVII/1)

[*Aklın felaketi aşk, ruhun hoşluğu şarap imiş (o hâlde) ey saki, sabah vakti oldu, sabah içilen içkimizi getir!*]

Şiirde akıl ile aşk hep birbirinin zıddı, bir arada bulunamayan iki unsur olarak tasvir edilmiştir. Aşk gönüle girince akıl devreden çıkar. Şâir, bu sebeple aşkı aklın afeti olarak tanımlamıştır. Ruhu rahatlatan şey olarak tanımladığı şarap ise âşıkların olmazsa olmazıdır. Sakiye seslenen şâir, sabah vakti olduğunu ve sabuh denilen, akşam içilen

⁶⁰⁰ Ahmet Atillâ Şentürk, “Cevâb”, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, C. 2, OSEDAM Yayınları, İstanbul 2017, s. 399.

şarabın bıraktığı baş ağrısını gidermeye yarayan şarabı istemiştir. “Sabah vakti oldu.” ifadesindeki olmak fiili, âşğın sabaha kadar uyumadığını da ima etmektedir.

Zülfüne heves ideli dil oldu hevâyî

Kim gördi bunuñ gibi uzun derd-i ser iy dost (s. 116, G. XIV/5)

[Gönül, senin saçını arzuladığından beri nefesine düşkün oldu. Ey Dost! Kim bunun gibi uzun (bir) sıkıntı gördü?]

Sevgilinin saçının uzunluğunun övüldüğü beyitte, âşğın gönlünün sevgilinin saçını arzuladığından beri nefesine düşkün hâle geldiği söylenmiştir. Onun bu hâle gelmesi olağandır. Zira dünyaya gelen hiç kimse böyle bir sıkıntı görmemiştir.

Viridi harâba gönlümü şol gam didükleri

Bulunmadı bu derdüme merhem didükleri (s. 239, G. CLXXXIX/1)

[Şu keder dedikleri gönlümü yıktı ve hastalığıma merhem dedikleri (şey) bulunmadı.]

Klasik Türk şiirinde daha çok psikolojik hastalıkların yer aldığından bahsedilmiştir. Bu beyitte de şâir, kederin gönlünü yıktığını ve bu hastalığa hiçbir surette ilaç bulunmadığını ifade etmiştir. Beyitte gamın gönülde yer etmesi hastalık olarak tanımlanmıştır.

Zülfün kohusına dil her dem diler vire cân

Bî-çâre haste n'itsün derde devâsın ister (s. 134, G. XXXIX/3)

[Gönül, saçının kokusuna her an can vermek ister; zavallı hasta ne yapsın hastalığa ilacını istemektedir.]

Âşğın gönlü iyileşmeyi uman ve derdine şifa arayan bir hastadır. Bu hastalığın kurtuluşu sevgilinin saçlarından geçmektedir. Bu sebeple gönül, onun saçının kokusunu duyma uğruna canını vermeye hazırdır. Zira kötü bir durumda olan hasta şifa bulmak adına her yolu dener; ya onacak ya da ölecektir.

Şifâ umar lebünden haste cânım

Bilür derdine dermân menzildir (s. 136, G. XLII/3)

[Hasta canım derdine derman yeri olduğunu bildiğinden senin dudağından şifa umar.]

Âşğın hasta gönlünün şifası ancak sevgilinin dudaklarıdır. Bu sebeple onun dudaklarından şifa ummaktadır, yani onun dudaklarından birkaç güzel kelimenin

dökülmesini beklemektedir. Âşığın şifayı bilhassa sevgilinin dudaklarından istemesi, onun bir derman menzili, yani şifahane olduğunu bilmesindedir.

Saçı çîni derdine göynüklü âhumdan durur

Nâfe kim deşt-i Hoten'de âhû-yı müşg-efşân döker (s. 139, G. XLVI/4)

[Misk saçan ceylanın Hoten çölünde döktüğü kese, onun saçının kıvrımının derdine (ettiğim) yanık âhumdan (oluşturmuştur).]

Şâir, sevgilinin saçları için ettiği ahlardan çıkan siyah dumanla, Hoten'deki misk ceylanının bıraktığı misk kesesini bağdaştırmıştır. Buna göre o kese, âşığın ahının dumanından başkası değildir. Beyitte saç, çîn, nâfe, Hoten, âhû ve müşg kelimeleri tenasüp oluşturmaktadır.

Hele senden baña minnetler ola cânuma kim

Zahm ise merhem olur derd ise dermâna geçer (s. 130, G. XXXIII/2)

[Senden benim canıma yeter ki (bir) bağış olsun! Yaraysa merhem olur; hastalıksa şifa yerine geçer.]

Âşık, sevgiliden gelecek her şeye razıdır. Sevgili, âşığı yaralayacak olsa kendisine merhem, âşığı hasta edecek olsa kendisine şifa gibi gelir. Böylece sevgili, âşığa iltifat etmiş olacaktır.

Her bî-haber ne bile mahabbet safâsını

Nâ-merde 'ışk u derd hevâ vü heves gelür (s. 126, G. XXVIII/4)

[Bilgisiz, aşkın (verdiği) gönül hoşluğunu nereden bilirsin? Alçağa aşk ve dert, boş ve (geçici bir) heves (gibi) gelir.]

Âşıklık hâli, herkesin bilebileceği ve hoş karşılayabileceği bir durum değildir. Bazıları için aşk ve sevgiliye kavuşamamanın derdi boş ve gereksiz, geçici heveslerdir. Şâir bu kimseleri bî-haber ve nâ-merd olarak tanımlamıştır.

Hastalıkla bağlantılı olarak ele alınması gereken konulardan biri seferdir. Zira “tebdil-i mekânda ferahlık vardır.” Şâir, bir beyitte hastalık kelimesine yer vermeden, bir başka beyitte ise hastalık kelimesine de yer vererek sağlık için yolculuğa çıktığını hatırlatmıştır:

Çünkü yâr elde degül dil nicesi kıla karâr

İhtiyâr idiserem ben bu sebebden seferi (s. 248, G. CCIV/5)

[Gönül nasıl rahatlasın; çünkü sevgili elde değil, (işte) ben bu sebepten yolculuğu seçeceğim.]

Beyitte sevgilisine kavuşamayan, bu sebeple gönlü bir türlü huzur bulmayan bir âşık tasviri yapılmıştır. Âşık, gerçeklerle yüzleşince yolculuğa çıkarak biraz olsun ferahlık bulma umudundadır.

Dişlerüñ derdinden itmiş kişi Bahreyn'e sefer
Anuñ için Rûm'a dürdür armağanı çeşmümüñ (s. 179, G. CI/7)

[Kişi, senin dişlerinin derdinden Bahreyn'e yolculuk ettiği için gözlerimin Anadolu'ya hediyesi incidir.]

Bu beyitte dert kelimesinin hastalık manasında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Sevgilinin dişlerinin aşkı ve düşüncesinden hastalanan âşık, hem bu ruh durumundan kurtulmak hem de belki bir benzerini bulmak umuduyla incileriyle meşhur olan Bahreyn'e yolculuk yapmıştır. Beyitte, yolculuk edilen yerden hediye getirilmesi âdetine telmih vardır.

Şâir, aşağıdaki beyitte “derd almag” tabiriyle hastalığa yakalanmaktan bahsetmiştir:

Hâlât-ı 'ışka gerçi nihâyet dinilmedi
Derd almag ibtidâdur cân virmek intihâ (s. 106, G. I/5)

[Aşkın nitelikleri(ni saymada) her ne kadar son (söz) söylenmediyse de başlangıcı hastalanmak, sonucu ölmektir.]

Şâirler aşkın niteliklerini saymakla bitirememişlerdir. Şeyhî, bu gerçeği dile getirdikten sonra âdeta aşkı özetlemektedir. Aşk, başlangıcında hastalığa yakalanmak, sonucunda ise ölmek olan bir yolculuktur.

1.2. FİZYOLOJİK HASTALIKLAR

Divanda genel olarak hastalık kavramından bahsedilmekle birlikte özelde hastalık isimlerine de yer verilmiştir. Fizyolojik olarak sınıflandırdığımız hastalıklar ağrı, ateş, ayağa diken batması, bayılma, cerâhat, dil tutukluğu, göze hayaller görünmesi, hafakân ve yarakân, havâle, hıvel, hîre, 'ışk, kamburluk, kan ağlamak, kan kaşanmak, kan tükürmek, nefesin kötü kokması, per dökme, perde-i sebel, sancı, sınık, sudâ', şa'r, takati tak olmak ve zehirlenmedir.

1.2.1. Ağrı

Kaynaklarda ağrı ve sızı hastalık olarak adlandırılır ve çeşitli ilaç tarifleri verilir.⁶⁰¹ İbn-i Şerîf, ağrının olduğu yerin, hastalığın başlangıç yeri olduğunu söyler.⁶⁰² Şâir, ağrı karşılığı olarak renc kelimesini beyitlerde kullanmıştır.

İy hakîm itme şifâ rencümüze şerbet ile
‘İşk derdine devâ rûy-ı nigâr oldı yine (s. 216, G. CLV/6)

[Ey Doktor! Ağrımıza şurupla şifa verme; çünkü aşk hastalığının ilacı yine sevgilinin yüzü oldu.]

Sevgilinin güzellik unsurları âşığı hasta ettiği gibi aynı zamanda şifa kaynağıdır. Sevgiliye duyduğu aşk sebebiyle ağrı çeken âşığı iyileştirecek olan yine sevgilidir. Onun yüzünü bir kez olsun görmek, âşık için ağrı kesici görev yapacaktır.

Bu renc ü mihnete şefkat yog ise vâ Şeyhî
Bu derd ü hasrete rahm itmez iseñ âh baña (s. 108, G. III/7)

[Ey Şeyhî! Bu ağrı ve eziyete şefkat yoksa vah ve bu hastalık ve özleme merhamet etmezsen âh bana!]

Şâir, onca eziyet ve sıkıntı çekmesine rağmen bir türlü şefkat görememiştir. Onun bu hâli yakınılacak bir hâldir. Sevgili, âşığın çektiği bunca özleme ve hastalığa karşılık âşiğe hâlâ merhamet etmezse, âşık oldukça kötü bir duruma düşecek, belki bu uğurda ölecektir.

Nâ-hoşdur ol ki ‘işkuña kendü hoşın kovar
Ne hoşdur ol ki renc ü ‘anâyile hoş geçer (s. 144, G. LII/5)

[Senin aşkına (karşılık) kendi iyiliğinin peşinden giden(in tavrı) hoş değildir; (oysa) ağrı ve zahmetle iyi geçinen ne hoştur!]

Âşığın hastalığıyla iyi geçinmesi, ondan şikâyetçi olmaması beklenir. Bunun aksine davranıp sevgilinin aşkını kendi çıkarlarıyla değişen kişi iyi bir iş yapmamış olur.

1.2.2. Ateş

Bugün ateşlenme, ateşi çıkma dediğimiz hastalık divanda kendine yer bulmuştur. Odlu derd, pür-âteş, sûz, hurkat gibi kelimeler ateşli hastalık karşılığı kullanılmıştır.

⁶⁰¹ Tabîb İbn-i Şerîf, *a.g.e.*, C. 2, s. 189.

⁶⁰² Tabîb İbn-i Şerîf, *a.g.e.*, C. 1, s. 165-166.

Odlu derd ile seher-geh kılıcak âh garîb

Ne ciger yakdugın iy cân bilür Allâh garîb

(s. 110, G. VII/1)

[Ey Can! Garip, ateşli hastalıkla seher vakti ah edince, senin (ne kadar çok) ciğeri yakıtığını Allah bilir.]

Âşık, gece boyu ateşli hastalıkla boğuşur ve seher vaktinde ah eder. Şâirin bilhassa seher vaktini seçmesi hem âşığın sabaha değin uyanık kaldığını anlatmak hem de seher vakti edilen duaların kabul olduğu inancıyla ilgilidir. Sevgili, âşık gibi pek çok kişinin ciğerini yakmış, onları da tıpkı âşığı üzdüğü gibi üzmüştür.

Başda belâ vü çihrede toprak avuçda yil

Cânda cefâ vü sînede pür-âteş gözüm pür-âb

(s. 50, K. XII/14)

[(Senden uzaktayken) başımda hastalık, yüzümde toprak, avucumda yel, canımda eziyet (vardı ve) göğsüm ateş, gözüm yaş doluydu.]

Beyitte âşığın hasta hâli tasvir edilmiştir. Bu tasvirde sinesinin ateş dolu olduğu söylenmiştir. Beyitteki bu ifade âşığın ateşli bir hastalık çektiği hissini uyandırmaktadır.

Bende belâ vü hasret ü sûz-ı firâk-ı dost

Sende hevâ-yı sohbet ü 'îş ü şarâb-ı nâb

(s. 49, K. XII/10)

[Bende hastalık, hasret ve dosttan ayrılığın ateşi, sende (ise) sohbet hevesi, işret ve halis şarap (var).]

Beyitteki sûz kelimesi ayrılığın verdiği ızdırap şeklinde anlaşılabilceği gibi belâ kelimesiyle birlikte kullanıldığından ateşli hastalık olarak da anlaşılabilir. Sevgilinin hayaliyle konuşan âşık, onun kendisini azarladığını söyler. Âşık; sohbet, işret ve şarap hevesini taşıırken klasik Türk şiirinin genel görüntüsünün aksine sevgili ateşli hastalıkla boğuşmaktadır.

Şâdlık kılur idi gülşen içinde bülbül

Fürkatüñ hurkatine haste vü zâr oldı yine

(s. 216, G. CLV/3)

[Bülbül, gül bahçesi içinde sevinçliyi senin ayrılığının ateşinden yine inleyen ve hastalanan oldu.]

Bülbül, inleyen bir hasta gibi tasvir edilmiştir. Onun bu inleyişlerinin sebebi gülden ayrı kalması ve bu sebeple ateşlenip hastalanmasıdır.

1.2.3. Ayağa Diken Batması

Yâdigâr adlı tıp eserinde vücuda giren ok, diken, kıymık gibi nesnelere çıkarmanın formülü verilmiştir. Bu gibi rahatsızlıklar için çeşitli yöntemler önerilirken deride üç-beş yıl kalmış olan kıymığın dahi çıkarılabileceği söylenir.⁶⁰³ Şeyhî, aşağıdaki beyitte ayağa diken batmasını dil malzemesi olarak kullanmıştır:

Cân diler ayaguña yüz süre lîkin korkar
Kirpüğünün dikenini ide ayaguñ mecrûh (s. 118, G. XVII/5)

[*Can, senin ayağına yüz sürmek ister; ancak kirpiğinin dikeninin, senin ayağını yaralamasından korkar.*]

Âşığın canı sevgilinin ayağına yüz sürmeyi çok istemektedir. Ancak onu korkutan şey dikene benzeyen kirpiklerinin, sevgilinin ayağına batarak onu yaralamasıdır.

1.2.4. Bayılma

Açlık, yorgunluk, gülme, sıkıntı gibi çeşitli sebeplerle meydana gelen geçici şuur kaybı olan bayılma hâline divanda genellikle hayret, korku, sevgilinin oradan geçeceğini bilme gibi sebepler gösterilmiştir. Sevgilinin yüzünü görmek insanı bayıltır. Onun güzellik unsurlarıyla bağdaştırılan varlıklar, bu unsurları gördüklerinde bayılır. Sevgilinin saçının kokusu rüzgârı; yanağı suyu (teri) ve yüzü ise gülü bayıltır.

Şeyhî Dîvânı'ndaki "kendüden gider" redifli gazel (G. LIV) genel itibariyle bayılma üzerine kurulmuştur.

N'ola gaşy oldum ise hayret ile Musûvâr
Yâr dîdârı bu dem nûr-ı tecellî mi degül (s. 188, G. CXIII/6)

[*Musa (as.) gibi hayranlık sebebiyle kendimden geçtiysem ne olmuş? Sevgilinin yüzü bu zamanda tecelli nuru değil mi?*]

Hz. Musa'nın Allah'ı görmeyi istemesi ve bunun sonucunda Allah'ın Tûr Dağı'na tecelli ettiği inancına telmihte bulunan şâir, sevgilinin yüzünü gördüğünde tıpkı Hz. Musa gibi bayılmıştır. Bunda şaşılacak bir durum yoktur; çünkü şâirin nazarında Allah sevgilinin yüzünde tecelli etmiştir.

İrse saçuña ola perîşân nesîm-i subh
Ol korhuyile bâd-ı seher kendüden gider (s. 145, G. LVI/2)

⁶⁰³ Tabîb İbn-i Şerîf, *Yâdigâr 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf*, hzl. Yahya Okutan vd., Yerküre Yayınları, İstanbul 2004, s. 170.

[Sabah esintisi senin saçına ulaşsa dağılır, seher yeli (de) o korkuyla bayılır.]

Sevgilinin saçları dağınıktır. O saçlara ulaşan sabah esintisi de saçlar gibi perişan olur. Onun bu dağılmış; yani etkisini kaybetmiş hâlini gören seher rüzgârı da korkusundan bayılır. Şâir, rüzgârın sabah esip sonra dinmesini kendinden geçmek, bayılmak olarak yorumlamıştır.

Ger ‘ârızuña karşı mu‘ârız gelürse su
Göz yaşın ayaguña döker kendüden gider (s. 145, G. LIV/3)

[Su, eğer senin yanağınla karşı karşıya gelirse, gözyaşını senin ayağına döküp bayılır.]

Beyitte su, ağlayarak kendinden geçen bir insan gibi tasvir edilmiştir. Suyun bu duruma gelmesine sebep olan şey sevgilinin yanağıyla karşı karşıya gelmesi; yani sevgilinin yanağının aksinin suya yansımastır.

Hâcet degül ki tañ yili gül-bergi tagıda
Her dem hevân ile gül-i ter kendüden gider (s. 145, G. LIV/4)

[Tan yelinin gül yaprağını dağıtmasına gerek yok; çünkü taze gül, her zaman senin havanla bayılır.]

Sevgilinin yüzü gülden daha güzeldir. Gül ve diğer tüm çiçekler onun güzellik unsurlarını kıskanır. Bu sebeple rüzgârın eserek gül yaprağını dağıtmasına gerek yoktur. Zira sevgilinin yüzünün hevesinden/hevâsından taze gül kendiliğinden bayılır.

1.2.5. Cerâhat/Zahm/Figâr/Yara

Sevgilinin bakışlarının sebep olduğu ve âşğın sevgiliye kavuşamaması sonucu bedeninde açtığı yaralar şiirde kendisine genişçe yer bulur. Tıpla ilgili eserlerde de yaralarla ilgili pek çok ilaç tarifine yer verilir. Yeni oluşmuş yaranın etrafındaki derinin birleştirilip içine çeşitli nesnelere kaçmasını engellemek, kuru tutmak ve su değdirmemek gerektiği vurgulanır.⁶⁰⁴ Tabîb İbn-i Şerîf eserinde yaranın üzerine kuru nesnelere ekilmesini tavsiye eder.⁶⁰⁵ Aşağıdaki beyitte bu tedavi yöntemi hatırlatılmıştır:

Kankı gönüle k’ura gerdûn-ı dîn cerâhat
Ursun yüzün izüñe kim bula zahma merhem (s. 37, K. VIII/23)

⁶⁰⁴ Tabîb İbn-i Şerîf, *a.g.e.*, C. 2, s. 169.

⁶⁰⁵ Tabîb İbn-i Şerîf, *a.g.e.*, C. 2, s. 169.

[Alçak felek hangi gönüle yara açtıysa (o gönül) senin izine yüzünü sürsün; böylece yarasına merhem bulur.]

Beyitte âşıkların gönüllerinde yaraların oluşmasına sebep olarak felek gösterilmiştir. Feleğin, tüm kötülüklerin kaynağı olarak kabul edildiğinden bahsedilmiştir. Bu dünya görüşünün bir yansıması olarak şâir feleğin yaraladığı kimselerin, padişahın ayak toprağına yüzünü sürmesi gerektiğini söylemiştir. Memduhun ya da sevgilinin ayak toprağı, her durumda âşıklar için şifa kaynağıdır; ancak yaralarla birlikte anılması, yaralara toprak da ekildiği fikrini uyandırmaktadır.

Buldı bu cerâhatlü yürek râhat-ı merhem
Derd ile gönül hastesi dermâna irişdi (s. 235, G. CLXXXIV/2)

[Gönlünden hasta olan bu yaralı yürek, merhemini rahatını bulunca iyileşti.]

Gönlündeki acılar sebebiyle hastalanan ve bu hastalık sonucu üzerinde yaralar meydana gelen bir yürek söz konusudur. Yaraya iyi gelecek ve onu rahatlatacak merhem bulununca, yürek şifa bulmuştur. Beyit, gönlü hasta olan âşığın, sevgiliye kavuşarak iyileştiği şeklinde yorumlanabilir.

Gamzeñ okına dil diledi kim ola hedef
Zahmın tahammül idemeyüp şimdi cân çeker (s. 121, G. XX/5)

[Gönül, senin yan bakışının okuna hedef olmayı diledi; (ancak) onun yarasına dayanamayarak şimdi can çekişmektedir.]

Âşık, sevgilinin bakış oklarına hedef olmayı diler. Bu onun aşkının bir ispatıdır. Âşıkların aşklarını ispatlamak için vücutlarına ok sapladıkları da bilinmektedir.⁶⁰⁶ Şâir sevgilinin kendisine bakmasını arzu ettiği hâlde onun ok gibi bakışlarıyla yaralanan ve buna dayanamayarak can çekişen bir âşığı tasvir etmiştir.

Ne(yi) tefekür iderse fükûr külli figâr
Neyi tasavvur iderse ‘ukûl cümle ‘ıkâl (s. 17, K. III/9)

[Çokça düşünen bilginler, ne tefekkür ederse hepsi yara, akıllar her ne tasavvur ederse hepsi köstektir.]

Allah’ın vasıfları ve zatı hakkında düşünmek, tefekkür edenlere manevi yaralar açar. Akıl Allah’ın zatı hakkında ne tasavvur etmeye çalışırsa, düşüncelerinin hepsi ona köstek olur. Bu düşüncelerini dile getirirken fükûr ve figâr kelimeleri arasındaki ses

⁶⁰⁶ Ahmet Atillâ Şentürk, “Cerrâh”, *a.g.e.*, C. 2, s. 395.

benzerliğinden yararlanan şâir, aynı kökten gelen ‘ukûl ve ‘ıkâl kelimelerini birlikte kullanarak iştikak sanatı yapmıştır.

Bir ok ile cigerüm yare kıldı hûnî gözün
Bir ok dahı ura kim hûn-behâ yirine geçer (s. 154, G. LXVI/2)

[Kan içen gözün bir okla ciğerimi yaraladı; bir ok daha atsın (da) kan parası yerine geçsin.]

Sevgilinin gözü kana susamıştır. Âşıklara ok gibi bakışlar atarak onları yaralar. Âşık, sevgiliden bir ok daha atmasını yani ona bir kez daha bakmasını istemektedir. Böylece ikinci bakışı diyet yerine geçecektir.

Gözün nergislerinden câna ok ur
Ki yigdür zahmı yüz biñ hûn-behâdan (s. 206, G. CXXXIX/5)

[Gözünün nergislerinden cana, yarası yüz bin kan parasından daha üstün olan oku vur.]

Bir önceki beyitle ilişkili olan bu beyitte de âşık sevgilinin nergise benzeyen gözleriyle kendisine nazar etmesini, yani bakış okunu atmasını istemiştir. O okun âşıktaki açacağı yara, âşığın nazarında ölü için alınan yüz binlerce kan parasından daha üstündür.

Hezâr âferîn gamzeler tığına
Ki bir zahm ile sad hezâr öldürür (s. 132, G. XXXVII/2)

[Bir yarayla yüz bin (âşığı) öldüren yan bakışlarının kılıcına binlerce (kez) bravo!]

Sevgilinin kılıç kadar keskin bakışları binlerce âşığı öldürür. Şâir onun bu durumunu coşku ve istekle karşılar. Ona bravo diyerek bu yolda ilerlemesi konusunda onu teşvik eder. Şâirin niyeti sevgilinin âşıklara tekrar tekrar bakmasını sağlamaktır.

Hele senden baña minnetler ola cânuma kim
Zahm ise merhem olur derd ise dermâna geçer (s. 130, G. XXXIII/2)

[Bilhassa senden benim canıma bağış olsa, yaraysa merhem olur, hastalıksa şifa (yerine) geçer.]

Sevgili âşığına lütfedip onu yaralarsa bu âşığa merhem gibi gelir. Âşığı hasta ederse bu da âşık için şifa demektir. Âşık, sevgiliden gelecek olan her şeyi -ki bu onun zararına da olabilir- gönülden kabul eder.

Dil gözün zahmiyle haste yatur
Cân saçun halkasında beste yatur

(s. 127, G. XXIX/1)

[Gönül, senin gözünün yarasıyla hasta, can (da) senin saçının halkasında yorgun yatmaktadır.]

Klasik Türk şiirinde âşığın gönlü sevgilinin saçının ucuna takılı olarak tasvir edilir. Şâir, bu bilgi doğrultusunda gönlünü, sevgilinin açtığı yarayla hastalanmış; canını da sevgilinin saçında yorulmuş bir hasta olarak tasavvur etmiştir.

1.2.6. Dil Tutukluğu (Dilde Usret Olması)

Bugün de çeşitli tedavi usulleri olan dil tutukluğu, kekemelik gibi problemler, eski tıpta hastalık olarak görülmüş ve tedavi için çeşitli yöntemler önerilmiştir. İbn-i Şerîf; kimyon, kekik ve tuzun su ile ıslatılarak ağızda tutulması hâlinde dilin hareketinin artacağını ve bu hastalığın şifa bulacağını aktarır.⁶⁰⁷

Şeyhî, sevgiliyi gördüğü anda dili tutulur:

Bu ne sırdur göricek yüzünü ‘aklum tagılır
Anuñ için tutulur sözde lisânım bilesin

(s. 210, G. CXLVII/4)

[Senin yüzünü gördüğümde aklımın dağılmasının sırrı nedir? Bu sebeple konuşurken dilim tutulur, bilesin.]

Âşık sevgiliyi gördüğü an akli dağılır, düşüncelerini toparlayamaz. Bu sebeple konuşurken dili tutulur. Sevgilinin bu durumu kınamaması için bundan haberdar olması gerekir.

Cemâli gülşenine medh okur iken Şeyhî
‘Anâluydi dili ‘andelîbe beñzetdüm

(s. 196, G. CXXIV/7)

[Şeyhî onun güzelliğinin gül bahçesinde övgü düzerken onun meşakkatli dilini bülbüle benzettim.]

Sevgilinin güzelliği bir gül bahçesiyle bağdaştırılmıştır. Şâir, bu güzelliği överken dili takılmaktadır. Onun dili meşakkatli olsa da, şâir dilini bülbüle benzetmiştir. Övülen sevgili olunca tüm övgüler bülbülün ötüşü gibi gelmektedir. Ayrıca şâir, ‘anâ ve dil kelimelerini bir arada kullanarak ‘andelîb (bülbül) kelimesinin çoğulu olan ‘anâdil sözcüğüne çağrışım yapmıştır.

⁶⁰⁷ Tabîb İbn-i Şerîf, *Yâdigâr*, 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı *Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf*, hzl. M. Yahya Okutan vd., Yerküre Kitaplığı, İstanbul 2004, s. 191.

1.2.7. Göze Hayaller Görünmesi

Bazı kimseler havaya ya da yere baktıklarında gözlerinin önüne yün, kıl, karınca ve sinek gibi nesnelere geldiğini söylerler. Eskiler bunu bir hastalık olarak telakki etmiş ve çeşitli ilaçlarla bu durumu tedavi etmişlerdir. Bu hastalığa yakalanan kişiler gördükleri nesnelere odaklandıklarından, o nesnenin arkasında kalan şeyleri göremezler.⁶⁰⁸ Aşağıdaki beyitte şâir, canını hayaller gören biri gibi tasvir etmiştir:

Dutmışdı cân gözini serâ-perde-i hayâl
Tolmuşdı kanlu yaş ile halvet-sarây-ı hâb (s. 49, K. XII/7)

[(Ben dosttan ayrıyken) can gözünü hayal perdesi tutmuş, uyku dairesi kanlı yaşla dolmuştu.]

Şâir, dosttan ayrı düştüğünde gözüne hayaller görünür ve çok fazla ağlamaktan gözleri kanlı yaşlarla dolar.

Bazen de sevgilinin aşkı sebebiyle âşık hayaller görür:

Gözüme uyhu bir düşdür hayâl oldu uçar gözde
Bu sevdâya ilâc olmaz meger ol zülf-i müşgînden (s. 201, G. CXXXIII/5)

[Uyku gözüme bir rüya, (bir) hayal oldu, gözümde uçmaktadır; demek ki o misk kokulu saçtan bu sevdaya ilaç olmamış.]

Âşığın sevdaya düşmesine sebep olan şey, sevgilinin simsiyah saçlarıdır. Sevdanın alametleri ise uykusuzluk, yüzün sararması ve çeşitli hayaller görmedir. Şâir tüm bu belirtileri beyitte toplayarak gece uyuyamadığını, hayaller gördüğünü; çünkü vücudunda seveda hıltının arttığını söylemiştir. Sevgilinin siyah (sevda) saçları bu hıltı artıracağından hasta âşığa ilaç olmayacaktır.

1.2.8. Hafakân ve Yarakân

Afakan, afağan, afgan gibi çeşitli isimlerle de anılan⁶⁰⁹ hafakân, ateşli ve soğuktan ileri gelen olmak üzere iki çeşidi olan, yürek oynaması diye tabir edilen, günümüzde çarpıntı⁶¹⁰ diye adlandırılan hastalıktır. Bu hastalığa yakalanan kişiler ümitsizliğe kapılır, yalnızlıktan korkar.⁶¹¹ Hafakân için kaynaklarda verilen ilaçların,

⁶⁰⁸ Muhammed Bin Mahmûd-ı Şîrvânî, *a.g.e.*, s. 257-258.

⁶⁰⁹ Gülhan Atnur, 'Osmanlı Tıp Yazmaları İle Halk Hekimliğinde "Hafakan (Afakan)" ve Hâzâ 'Îlâc-ı Hafakân Adlı Kitap', Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 4, S. 17, Bahar 2011, s. 48.

⁶¹⁰ İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, C. 3-1, s. 645.

⁶¹¹ Tabîb İbn-i Şerîf, *a.g.e.*, C. 2, s. 80-81.

insanı ferahlatma özelliği üzerinde durulur.⁶¹² Hafakâna yakalanan kişilerin benzi kızarır, içi hararetleli olur ve nabzı hızlı atar.⁶¹³ Bu hastalığın tedavisi için kaynaklarda çeşitli ilaç terkipleri ve dualar önerilmektedir. Kan alma, müşhil, lavman, yakı, kusturma gibi tedavi yöntemleri bunların başında gelmektedir. Yine tavuk eti ve yoğurt yemek, kafur, gül, nar, nilüfer, ud, kakule, nane gibi bitkilerden elde edilen içecekleri içmek veya koklamak tavsiye edilir.⁶¹⁴

Yarakân/yerakân ise bugün sarılık denilen hastalıktır. Kara sarılık ve sarı sarılık olmak üzere iki çeşidi vardır.⁶¹⁵ Vücudun sapsarı olması bu hastalığın alametidir. Hasta sıtmalı olabilir ya da sıtma tutmayabilir. Bu durumda farklı tedavi yöntemleri uygulanmalıdır. Söz gelimi hastada sıtma olmazsa hamama sokulup yıkanmalı ve sirke koklatılmalıdır. Sıtmanın olması ise onun hararetleli olduğunu gösterir ve böyle durumlarda hastaya rezene suyu ve cev-âb gibi terkipler içirilir.⁶¹⁶

Hûn-ı dil ider nakşımı kanı eger ol yaş

Issı⁶¹⁷ hafakândur nişe rengüm yarakândur (s. 156, G. LXVIII/3)

[Gönül kanı benim suretimi ıssı hafakandan dolayı kanlı yapacaksa niçin rengim sarıdır?]

Kan, hafakân ve yarakân kelimeleriyle oynayan şâir, gönül kanının kendi tasvirini çizdiğini söylemiştir. Özellikle gönlün kanlı olmasına vurgu yapılması, hafakânın bedenini kanla dolmasından ileri gelmesi sebebiyledir.⁶¹⁸ Âşığın bedeni kanla dolmuş, bu kan gönlüne de sirayet etmiştir. Bu sebeple yüzünün kırmızı olması gerekir. Ancak âşık bedeninin ve yüzünün sarı olduğunu söylemekte ve bunu sorgulamaktadır. Gönül kanı, onun yüzünü tasvir edecek ve onu kırmızı bir hâlde çizecekken sevgilinin derdinden/sevdasından sararmış olan âşığa bu hastalığın alametleri tesir etmeyecektir.

⁶¹² Tabîb İbn-i Şerîf, *a.g.e.*, C. 2, s. 81.

⁶¹³ Gülhan Atnur, *a.g.m.*, s. 51.

⁶¹⁴ Gülhan Atnur, *a.g.m.*, s. 51.

⁶¹⁵ Tabîb İbn-i Şerîf, *a.g.e.*, C. 2, s. 217.

⁶¹⁶ İshâk bin Murâd, *Edviye-i Müfrefe*, hzl. Mustafa Canpolat, Zafer Önler, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 67.

⁶¹⁷ Halit Biltekin tarafından “ası” şeklinde okunan kelime tıp dilinde “ıssı hafakan” adlı bir hastalık olması sebebiyle “ıssı” olarak okunmuştur.

⁶¹⁸ İshâk bin Murâd, *a.g.e.*, s. 63.

1.2.9. Havâle

“Küçük çocuklarda, gebe kadınlarda çarpınmalı bir kriz şeklinde görülen hastalık.”⁶¹⁹ diye tanımlanan havaleye Şeyhî bir beytinde yer vermiştir:

Gönlümi vâlih itdügi yitmedi zülfünüñ
Cânuma gözlerüñ dahı kor uş havâle(y)i (s. 226, G. CLXXI/3)

[Saçının gönlümü şaşkına çevirdiği yetmedi, gözlerin de canıma işte havale geçirir.]

Sevgilinin saçları, ucunda asılı bulunan âşığın gönlünü şaşkına çevirmiştir. Bakışları âşık üzerinde çok etkili olan sevgili, neredeyse ona havale geçirecektir.

1.2.10. Hıvel (Şaşılık)

Mürşid'de gözün altı kasının olduğu, bu kaslardan yukarıda bulunanın kasılması hâlinde şaşılığın meydana geldiği söylenmiştir. Şaşı olan kişi “her bir gördüklerin iki görür”.⁶²⁰ Aşağıdaki beyitte şâir bu bilgiyi kullanarak konuyu padişahın eşsiz oluşuna getirmiştir:

Ol şâh kim nazîrine kılmamaga nazar
Ahvelde dahı kalmadı hâsiyyet-i hıvel (s. 73, Mus. I/4-3)

[O padişahın benzerine bakmamak için, şaşıda bile şaşılık özelliği kalmadı.]

Padişahın bir benzerinin olduğunu düşünmek dahi âşığa yakışmaz. Bu sebeple onu şaşı biri bile görse, bir gördüğünü iki göreceğinden şaşılığı yok olur.

1.2.11. Hîre/Yoş

Hîre göz kamaşması demektir.⁶²¹ Şirvânî bu hastalığı evde veya karanlık bir yerde oturup aydınlık yere çıkanların gözlerinin ışıktan rahatsız olması ve nesnelere görememesi olarak tanımlar.⁶²²

Şol mey ki ‘aksi cân gögine âftâbvâr
Nûr u ziyâ virüp basar-ı ‘aklı yoş ider (s. 71, Mus. I/2-6)

[O, yansıması can göğüne güneş gibi ışık vererek akıl gözünü kamaştıran bir şaraptır.]

⁶¹⁹ <http://lugatim.com/s/havale?mobil=false> (Son erişim: 12.07.2017, 16:55)

⁶²⁰ Muhammed Bin Mahmûd-ı Şirvânî, *a.g.e.*, s. 281.

⁶²¹ <http://lugatim.com/s/H%C3%8ERE> (Son erişim: 12.07.2017, 16:46)

⁶²² Muhammed bin Mahmûd-ı Şirvânî, *a.g.e.*, s. 295.

Şarabın akli örtme özelliğini vurgulamak isteyen şâir, bunu kamaşmış bir gözle ilgi kurarak yapar. Buna göre şarap, içenin can göğüne güneş gibi ışık verir, böylece onun akıl gözünü kamaştırır.

Vefâ kılmaz bilürsin devr-i hîre

Fenâyı bâkiye eyle zahîre

(s. 65, M. 1/18)

[Gözü kamaşmış felek vefa etmez bilürsin, bu sebeple (sen) yokluğu kalıcılık için azık yap.]

Beyitte felek gözü kamaşmış biri gibi tasvir edilmiştir. Bunun sebebi dünyanın sürekli güneşin karşısında olması, onun ışığını görmesidir. Ayrıca feleğin vefasızlığına vurgu yapan şâir, kişinin kendi azığını hazırlaması gerektiğini öğütler.

1.2.12. ‘İşk

Klasik Türk şiirinin belki de en önemli hastalığı aşktır. “Gerek hastalık gerekse sıkıntı ve eziyet anlamıyla olsun aşkın çaresi olmayan bir derde benzetilmesi çok yaygın bir klişedir.”⁶²³ “İfrât-i muhabbet”⁶²⁴ olarak tanımlanır. Eski dünya görüşünde mecazi ve hakiki olmak üzere iki kısımda ele alınır. Mecazi aşk, hakiki olana ulaşmada ilk aşama olarak kabul edilir; ancak bunda takılıp kalanlar ayıplanır. Âşık, edebe riayet etmeli, sevgilinin hizmetinde bulunmalı, sevgiliyle arasına giren herkese ve her şeye katlanmalı, benliğini yok etmeli, çokça sabretmeli, canını ve malını ortaya koymalıdır. Akılla aşk birbirine zıt olgulardır. Bu sebeple bir arada bulunamazlar. Aşk anlatılmaz, onu ancak yaşayan âşıklar bilir. Başta kolay gibi görünse de âşık olunca zor bir iş olduğu anlaşılır. Zira aşk dertli ve meşakkatli bir iştir. Aşk, âşıklar için ezelde yazılmıştır. Bütün emareleri âşığın bedeninde görüldüğünden gizlenemez. Yalnızca görmekle değil, sevgilinin özelliklerini dinlemekle de âşık olunur. Kadınla aşk olmaz. Aşkta âşığın rolü daima yalvarmak, maşuğunki ise nazlanmaktır. Aşk, insanı olgunlaştıran bir olgudur. Âşığı perişan eder, yakar; fakat aynı zamanda zevk verir. Tertemiz ve saftır. İnsanlar arasında ayırım yapmadan herkese isabet edebilir. Vuslatı mümkün değildir.⁶²⁵

Aşk, kaynaklarda hem fizyolojik hem de psikolojik bir hastalık olarak ele alınır. İbn Sînâ *Küçük Tıp Kânûnu*’nda şöyle söylemektedir: “Aşktan hüznün, uykusuzluk,

⁶²³ Ahmet Atillâ Şentürk, “Aşk”, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, C. 1, OSEDAM, İstanbul 2016, s. 385.

⁶²⁴ Ahmet Atillâ Şentürk, a.g.m., C. 1, s. 380.

⁶²⁵ Ahmet Atillâ Şentürk, a.g.m., C. 1, s. 380-384.

sayıklama meydana gelirse akli dengesini kaybetmesinden korkulur.”⁶²⁶ Yazar aynı eserinde “ruhun aşkı” diye bir hastalıktan bahseder ve buna yakalanan kişiye duygularını hafifletmek ve düşüncelerini olabildiğince dağıtmak için nasihat edilmesi gerektiğini söyler.⁶²⁷

Sürelî hükmini cânâ ‘aceb ne hikmetdür

Ki ten niçe ki za‘îf ola ‘ışk muhkem olur (s. 122, G. XXII/2)

[Aşk, hükmünü cana sürdüğünden beri bedenini zayıfladıkça aşkın sağlamlanmasının hikmeti acaba nedir?]

Şâir, beyitte âşıklık durumu hakkında bir tespitte bulunmuş ve bunun hikmetini sorgulamıştır. Şâire göre kişi âşık olup, bedeninde aşkın alameti olan zayıflık belirdikçe, aşkın kuvveti artmaktadır. Bu zıt durumların bir araya gelişi şâirde hayret uyandırmaktadır.

Aşağıdaki beyitlerde kullanılan “belâ-yı ‘ışk” tamlamaları, aşkın bir hastalık olduğunu pekiştirmek içindir:

Kanlı ciğerde toldı bu gün uş hevâ-yı ‘ışk

Gamlu gönülde zahmet ider hem belâ-yı ‘ışk (s. 176, G. XCVII/1)

[İşte bugün kanlı ciğere aşk hevesi doldu, aşk hastalığı da kederli gönülde eziyet etmektedir.]

Aşk hastalığı âşığın bedenini sarmış, ona eziyet etmektedir. Aşk hevesinin yeri olarak ciğer gösterilmiştir. Ciğer kanlıdır; ancak yine de aşkı arzulamaktadır.

Niçeme der-mândeem Şeyhî belâ-yı ‘ışk ile

Ger virem bu derdi nâ-merdem cihân dermânına (s. 224, G. CLXVII/7)

[Ey Şeyhî! Her ne kadar aşk hastalığıyla âcizsem de eğer bu hastalığı dünyadaki tüm ilaçlara değişirsem alacağım.]

Şâir, her ne kadar aşk hastalığıyla âciz düşmüşse de bu hastalığı dünyadaki tüm ilaçlara değişmeyeceğini, hâlden memnun olduğunu söylemiştir. Zira âşıklık, hastalıklarla ve belalarla hoş geçinmeyi gerektirir.

⁶²⁶ el-Reis Ebu Ali el Hüseyin İbn Sina El-Buhari, *a.g.e.*, s. 52.

⁶²⁷ el-Reis Ebu Ali el Hüseyin İbn Sina El-Buhari, *a.g.e.*, s. 52.

1.2.13. Kamburluk

“Sırt ve göğüste bir kemik sakatlığı veya hastalığı sebebiyle meydana gelen çıkıntı”⁶²⁸ olarak tanımlanabilecek olan kambur, şirde bir yükü taşıyamamaktan kaynaklanır. Allah’a karşı duyduğu minnet yükü feleğin sırtını kamburlaştırır:

Hem şükr-i ni‘metinden yir dili güng ü ‘âciz
Hem bâr-ı minnetinden çarh arkası dutar ham (s. 38, K. VIII/36)

[Onun nimetine şükretmekte yer dilsiz ve âcizdir, ona karşı olan minnet yükünden feleğin sırtı kambur olmuştur.]

Şâir feleğin yuvarlağımsı şeklini kamburu çıkmış biri gibi tahayyül etmiştir. Bunu, hüsn-i ta’lil sanatıyla güzel bir sebebe bağlarken onun minnet yükü taşıdığını söylemiştir.

Gerden-i çarh u püşt-i ‘arşı bükür
Çenber-i lâ-ilâhe illa’llâh (s. 14, K. I/15)

[Kelime-i tevhit çemberi gökyüzünün boynunu ve arşın sırtını bükür.]

Yine göklerle bağlantılı olan arşın da boynunun ve sırtının bükülmesi, kelime-i tevhidin büyüklüğü karşısında meydana gelmiştir. Kelime-i tevhit, gökyüzünün ve arşın boynuna asılmış bir çember gibi hayal edilmiştir.

1.2.14. Kan Ağlamak

Âşıklık belirtilerinin en önemlilerinden biri kanlı gözyaşlarıdır. Şâirler bu kanlı gözyaşlarını çeşitli hayallerle süslerler. Bu kanlı yaşlar genellikle ciğer kanı ifadesiyle birlikte kullanılır. Zira bu kanın ciğerden geldiğine inanılır. Âşık, sevgili uğruna öyle çok gözyaşı döker ki sonunda gözlerinden kan gelmeye başlar. Rengi bakımından genellikle şaraba benzetilir.

Gamdan kan agladugum ‘ayb itme ki olmaz eksük
‘Işka uyıcak âdem gönülde gözde hem dem (s. 37, K. VIII/28)

[Gam sebebiyle kan ağladığım için beni ayıplama; zira insan âşık olunca hem gönülde hem de gözde kan eksik olmaz.]

⁶²⁸ <http://lugatim.com/s/kambur?mobil=false> (Son erişim: 13.07.2017, 17:03)

Yukarıdaki açıklamanın bir özeti niteliğinde olan bu beyitte şâir, kan ağlamasının ayıplanmamasını istemektedir. Bir insan âşık olunca onun gönlünden ve gözünden kan eksik olmaz.

Nice bunun gibi gece kim kanlar ağlayam
Sûzân gamile fûrkatüñ odında çün kebâb (s. 50, K. XII/15)

[Bunun gibi pek çok gece yakıcı keder ve ayrılığın ateşinde kebab (olunca) kan ağlarım.]

Beyitte geceleri sevgilinin ayrılığı sebebiyle uyumayarak kanlı gözyaşları döken bir âşık tasvir edilmiştir. Ateşler içinde yanan âşık kendisini kebab, gözyaşlarını ise şarap olarak tasavvur eder.

Bîgânelik gamından akan kanlı yaş için
Deryâ-yı hûna garka varan âşinâ hakı (s. 23, K. IV/4)

[Yabancılık kederiyle akan kanlı yaş için, kan denizinde boğulan dost hürmetine (merhamet et)!]

Âşık, gariptir. Gurbette oluşu ve kimseyi tanımayışı onu kederlendirir. Bu sebeple kanlı yaşlar döker. Allah'tan kendisine merhamet etmesini isteyen şâir bu kanlı gözyaşlarını ve bu yaşlarda boğulan kendisini öne sürer.

N'ola ihsân idesin vasluñı Şeyhî'ye şehâ
Gözlerinden çün anuñ hicrûñ ile kan dökülür (s. 142, G. XLIX/7)

[Ey Padişah! Kavuşmanı Şeyhî'ye ihsan etsen ne çıkar? Çünkü senin ayrılığın sebebiyle onun gözlerinden kan dökülür.]

Bu kez Şeyhî padişah dediği sevgiliye kavuşmayı istemiştir. Onun ayrığı sebebiyle kanlı gözyaşları döker. Şeyhî'nin sevgiliye kavuşması, ancak padişah diye seslendiği sevgilinin ona ihsan etmesiyle mümkündür.

1.2.15. Kan Kaşanmak

İdrardan kan gelmesi, kaynaklarda bir hastalık olarak anılır ve çeşitli ilaç tarifleri verilir.⁶²⁹ Şentürk, atlarla ilgili maddesinde herhangi bir sebeple korkan atların kan

⁶²⁹ Tabîb İbn-i Şerîf, *a.g.e.*, s. 117-118.

kaşandığını söylemektedir.⁶³⁰ Aşağıdaki beyitte Şeyhî, aslanların da korkudan kan işediklerini iddia etmektedir:

Ger âhuvâne⁶³¹ kılsa karakçınlarını çin
Kahr ile nice şîre kaşandura kan kaşuñ (s. 183, G. CVI/2)

[Eğer kaşın, yağmacılarını tıpkı ceylanlar gibi toplarsa; üzüntüden pek çok aslana kan işetir.]

Sevgilinin gözleri yağmacıdır. Kaşlarının altında ceylan gibi olan gözleri bir yere odaklanacak olsa, aslanlar korkularından kan işer. Şâir, gözlerin odaklanarak bir yere bakmasını, ceylanların hep bir arada dolaşmalarıyla ilişkilendirmiştir.

1.2.16. Kan Tükürmek

Kan tükürmek veya kan kusmak hakkında kaynaklarda çeşitli ilaçlar önerilmiştir.⁶³² Aşağıdaki beyitte Hz. Muhammed'in reddettiği kimsenin akıbeti tasvir edilmiştir:

Ol nâ-kesi ki reddüñ eli atdı oklayın
‘Uryân u agzı kan yiri toprak yolu hevâ (s. 25, K. V/11)

[Senin ret elinin ok gibi fırlattığı o kimsesiz çıplaktır ve ağzı kan (dolmuş), yeri toprak, yolu ise heves olmuştur.]

Beytin yer aldığı kasidenin bir önceki beytinde Hz. Muhammed'in kabul ettiği kol kanat gerdiği kişiler iyi bir durumda tasvir edilmişken onun reddettiği kişilerin ise çıplak kaldığı, kan tükürdüğü, yeri toprak kadar aşağıda ve gittiği yolun boş heveslerin yolu olduğu söylenmiştir.

1.2.17. Nefesin Kötü Kokması

Nefesin kötü kokması, tıp kitaplarında bir hastalık olarak ele alınmış ve tedavi usûlleri tarif edilmiştir. İbn-i Şerîf, ağız kokusunun mideden ya da dişlerden kaynaklanabileceğini söyleyerek bunlar için farklı ilaçlar önerir. Çeşitli hapların yapılarak emilmesi, bazı bitkilerin çiğ ya da pişirilerek tüketilmesi veya çiğnenmesi ve çeşitli macunların yenmesi bu yöntemlerden bazılarıdır. Ağız kokusunu gidermek için yapılan terkiplerde güzel kokusuyla meşhur sümbül, karanfil, zencefil gibi bitkilerle

⁶³⁰ Ahmet Atillâ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, C. 1, s. 395.

⁶³¹ Halit Biltekin tarafından “âhuvâne” şeklinde okunan kelime, yukarıdaki şekliyle okunduğunda beyit daha anlamlı hâle gelmektedir.

⁶³² Özen Yaylagül, *Ebvâb-ı Şifâ Metin Dilbilimsel Bir İnceleme*, KÖKSAV Yayınları, Ankara 2010, s. 302-303.

misk gibi kokular kullanılır. Soğan ve sarımsak yemekten ya da şarap içmekten kaynaklanan kötü kokular için de ayrıca ilaç tarifleri verilmektedir.⁶³³

Aşağıdaki beyte göre rakibin nefesi soğan ve sarımsak kokar:

Müdde‘înüñ nefesi Şeyhî dimâğın acıdur
Güli basdursa n’ola sîr ü sogandur kohusu (s. 240, G. CXC/7)

[Şeyhî'nin beynini acıtan rakibin nefesi, gül (kokusunu) bastırsa buna şaşılır mı?
(Çünkü o koku) sarımsak ve soğan kokusudur.]

Şeyhî, rakibin nefes kokusuyla beyninin acıdığını söyleyerek bu kokudan hoşlanmadığını ifade etmiştir. Âşığa sürekli engeller çıkaran ve onu kınayıcı sözler sarfeden rakibin nefesi, soğandan ve sarımsaktan başka bir şey kokmaz. Şâir, rakibin sevgiliyle kendisi arasında engel olduğunu ifade etmek için gülün kokusunu bastırdığını söylemiştir.

1.2.18. Per Dökmek

Bir olay ya da durum karşısında hayrette kalmak, korkmak, bir şey üzerine çokça düşünmek gibi sebeplerle meydana geldiği anlaşılan per dökmek, bugün saçkıran diye bilinen hastalığı hatırlatmaktadır. Divanda iki yerde kullanılmıştır:

Kılsañ ‘adû şikârın per döke bâz-ı eşheb
Gelseñ vera‘ sözine pend ala İbni Edhem (s. 36, K. VIII/19)

[Sen düşmanı avlasan, beyaz doğan tüy döker, haramdan kaçınmaktan söz açsan İbn Edhem (senden) öğüt alır.]

Padişahın savaşçı kişiliğini överken onu avcı bir kuş olan ak doğanla kıyaslayan şâir, dindarlığına vurgu yaparken de onu İbn Edhem ile karşılaştırır. Padişah düşman avına çıkacak olsa, avlanma konusunda usta olan yırtıcı kuşların dahi bu sahne karşısında tüyleri dökülür. Şâir ayrıca bâz-ı eşheb terkihiyle Abdülkâdir Geylânî'ye atıfta bulunmuştur.⁶³⁴

Tezekkürinde döker ‘andelîb-i nâtıka per
Tefekkürinde sıdı şâh-bâz-ı ‘âkile bâl (s. 17, K. III/3)

⁶³³ Tabîb İbn-i Şerîf, *Yâdigâr*, 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı *Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf*, hzl. M. Yahya Okutan vd., Yerküre Kitaplığı, İstanbul 2004, s. 68-69.

⁶³⁴ Ali Nihad Tarlan, *Şeyhî Divanı'nı Tetkik*, Akçağ Yayınları, 4. bs., Ankara 2004, s. 179.

[Akıllı doğanın onu düşünürken kanadını kırmaması gibi, onu hatırlarken (de) konuşan bülbül tüy döker.]

Allah'ın zatının düşünülmesi, yaratılmışlar için zordur. Güzel sesiyle öttüğü için şâirin konuşan diye nitelediği bülbül ve akıllı olarak nitelediği doğan Allah'ı düşünürken kanatlarını kırıp tüylerini döker. Bunun sebebi Allah'ın zatının tahayyül edilemeyecek kadar yüce olmasıdır.

1.2.19. Perde/Hicâb/Perde-i Sebel

“Gözde billûr tabakanın şeffaflığını kaybetmesinden ileri gelen ve görüşü engelleyen bulanıklık, katarakt, ak su, ak basma.”⁶³⁵ olarak tanımlanır. Kaynaklarda hicâb ve intişâr adıyla da anılmaktadır. Hicâb kelimesi şiirde hem göz hastalığını çağrıştıracak şekilde hem de “ilahi gerçekleri görmeye engel olan şey” manasında kullanılmıştır. İnsan, görünenin ardındakini görmeye çalışmadıkça şüphe perdesi gözlerinden kalmaz. Allahın nimetlerini seyretmeyenlerin gönlünde ve gözünde perde vardır. Sofu, riyakar olduğu için onun zahitliği gözlerine perde olmuştur. Bu sebeple o, Allah'ın yüzünü göremeyecektir. Sevgiliye duyulan hasret ve bunun getirdiği keder, göze perde inmesine sebep olur. Sürme çekmek, sebel denilen perde hastalığını önler.

Gönlüm bu nakş u resmi ko nakkâşa kıl nazar

Gözle yakîn cemâlini gitsün hicâb-ı zan (s. 33, K. VII/22)

[Ey Gönlüm! Bu nakış ve resmi bırakıp nakkaşa bak! Onun yüz güzelliğini iyice seyret ki şüphe perdesi kalksın.]

Allah'ın yarattığı her şeyi bir resim, Allah'ı ise bir ressam olarak tasavvur eden şâir, gönlüne seslenerek maddi boyuttan manevi boyuta geçmesini istemektedir. Ancak bu şekilde gönlündeki şüpheler son bulacaktır. Şâir, “şüphe perdesi” ifadesiyle birlikte “gözle-” fiilini kasıtlı olarak bir arada kullanmış, perdenin bir göz hastalığı oluşuna iham yoluyla işaret etmiştir.

Gel imdi ‘ârifiseñ sen dahı temâşâya

Nice bu perde-i gaflet gönülde gözde hicâb (s. 54, K. XIII/17)

[Şimdi ârifsen sen de seyretmeye gel! Gönülde ve gözde bu gaflet perdesi niçin?]

Bir önceki beyitle yakın anlamlı olan ve bir bahariyyede yer alan bu beyitte şâir, irfan sahibi kimseleri bahar mevsiminde doğanın canlanışını seyretmeye davet etmektedir. İnsanın

⁶³⁵ <http://lugatim.com/s/perde?mobil=false> (Son erişim: 12.07.2017, 15:11)

böyle bir mevsimde gözündeki ve gönlündeki tüm perdeleri kaldırıp etrafını seyretmesi gerekmektedir.

Sûfi-i bî-cân ki zühdi gözlerine perdedür
Görmeye cânân yüzün kim nûrdan perverdedür (s. 152, G. LXIII/1)

[*Ruhsuz sofunun zahitliği onun gözlerine perde olduğu için (o), sevgilinin nurdan beslenmiş yüzünü göremez/görmesin.*]

Şiirde zahitlik riya olarak görülür. Şâir, ruhsuz diye tanımladığı sofunun zühtle hareket etmesini eleştirmekte ve onun zühdünün gözlerine perde olduğunu söylemektedir. O perde sebebiyle sofu sevgilinin nurdan yaratılmış yüzünü göremez.

Kuhl-i cevâhirin tozunuñ sürme çekmese
Dutar idi güneş gözünü perde-i sebel (s. 73, Mus. I/4-5)

[*Güneş, (eğer senin ayağının) tozunun cevahir sürmesini çekmese, onun gözünü sebel perdesi tutardı.*]

Şâir, güneşin pırıl pırıl olmasını ve önünde hiçbir engel bulunmamasını ifade ederken bunu güzel bir sebebe bağlar. Güneş, memduhun ayağının tozunu, cevahir sürmesi olarak gözüne çekmiştir. Bu sebeple onun gözünde herhangi bir perde (katarakt) yoktur. Aksi takdirde güneşin dahi gözünü katarakt bürüyecektir.

Gam-ı hasret gözüme âh gamâm olalıdan
Gözlerümden yire gör nicesi bârân dökülür (s. 141, G. XLIX/2)

[*Âh! Özlemin kederi gözüme bulut olduğundan beri gözlerimden yere ne kadar yağmur döküldüğüne bir bak!*]

Gam ile gamâm kelimelerinin birlikte kullanılmasıyla iştikak sanatı yapılan beyitte, sevgilinin özlemi sebebiyle ortaya çıkan keder, âşığın gözüne bir bulut gibi çökmüştür. Günümüzde katarakt denilen bu hastalık eski tıpta aksu ya da göz perdesi olarak adlandırılır. Âşığın gözleri bulutlanınca/katarakt olunca yere, yağmur gibi gözyaşı dökülür.

1.2.20. Sancı

“Sinirlerin zayıflığı dolayısıyla adalelerde ve başka yerlerde duyulan şiddetli sancı.”⁶³⁶ diye tanımlanan ta‘ab kelimesine şâir iki beytinde yer vermiştir.

⁶³⁶ Ferit Devellioğlu, “Taab”, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Doğu Matbaası, Ankara 1970, s. 1204.

Ger kılca kalursa ten ta‘abdan

Cân u dil üzilmeye talebden

(s. 83, Mus. II/7-1)

[*Beden sancıdan kıl kadar kalsa bile, can ve gönül (yine de) istemekten uzaklaşmasın.*]

Âşığın bedeni sevgiliye kavuşmayı talep etmekten iyice zayıflar, kemikleri görünecek hâle gelir. Şâir, böyle bir durumda dahi kavuşmayı istemekten geri durmamayı öğütlemektedir.

‘İlm ü ‘amelde hâsıl olan sa‘ydür ‘abes

Zühd ü riyâda fâ’ide yok cüz kuru ta‘ab

(s. 112, G. IX/4)

[*İlim ve amel sonucunda ortaya çıkan çalışma boştur, zahitlik ve riyadan fayda yoktur. (Bunlar) kuru bir eziyetin parçasıdır.*]

Şâir aşk adamıdır. İlim, zahitlik, salih ameller işlemek âşık bakımından riyaadır. Şâir, bunları faydasız işler olarak tanımlar ve kişinin bunları yaparak kendisine eziyet ettiğini söyler.

1.2.21. Sımk

Günümüzde kırığın çeşidine göre kırılan kemik alçıyla sarıldığı ya da ameliyat edildiği gibi eskiden de kırık için otları kaynatıp içmek⁶³⁷, kırılan yeri sarmak⁶³⁸ gibi çeşitli tedavi yöntemleri kullanılmaktaydı. Şeyhî de kırılan yeri sarmak şeklindeki tedavi yöntemine yer verdiği beytinde şöyle demektedir:

Gönlüm sınığın sarar saçın lîk

Ne deñlü dürüst ola şikeste

(s. 79, Mus. II/3-4)

[*Saçın, gönlümün kırığını sarmaktadır; ancak kırılmış olan ne kadar düzelebilir ki?*]

Şâirin bu beyitte halk arasında da söylenegelen kırılan yerin tam olarak onmayacağı, iyileşse de eskisi gibi olmayacağı düşüncesini vurgulamıştır. Âşığın gönlü kırıktır ve sevgilinin saçının ucunda asılıdır. Şâir bu görüntüyü kırığı olan bir hasta ve kırığa sarılan bez olarak değerlendirmiştir.

⁶³⁷ İbn-i Şerîf, *a.g.e.*, s. 338.

⁶³⁸ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, hzl. İlder Uzel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, vr. 167B.

1.2.22. Sudâ‘

Sudâ‘, başağrısının çeşitlerinden biridir.⁶³⁹ Belirtileri davul, zurna, çalgı, çığlık ve kavga sesi gibi çeşitli seslerden, rüzgâr, ateş ve güneşe karşı oturmaktan, kötü kokulu nesnelere koklamaktan, çok yemek ve içmekten rahatsız olmaktır.⁶⁴⁰ Aşağıdaki beyitte rakibi köpeğe benzeten şâir, kendisini gördüğünde başağrısı tuttuğunu söylemiştir. Bu, şâir için sevindirici bir haberdir, böylece rakibe zarar vermiştir. Şâir, bu gece de rakibin başının ağrıyacağını söylemekte, yani yine sevgilinin mahallesine gideceğini ima etmektedir:

Tutar imiş göricek bini rakîbüni sudâ‘

Bu gece itlerüñe yine virürem tasdî‘

(s. 172, G. XCII/3)

[Beni görünce rakibini migren tutarmış, (o hâlde) bu gece yine köpeklerinin başını ağrıtayım.]

1.2.23. Şa‘r (kıl)

Mürşid adlı tıp eserinde gözde kıl bitmesiyle ilgili kirpiğin büyüdüğü yerde tuzlu, sert ve zararlı mikroplar ürerse, oradaki kirpiklerin normal şekilde çıkmayacağı, eğri bir şekilde biteceği söylenir. Bu sebeple çıkan kirpiklerin uçları göze girmeye başlar ve göz kapağına sancı verir, gözü yaşartır ve kızartır.⁶⁴¹ Şeyhî, aşağıdaki beyitte bu hastalığı hatırlatır:

Açmaga çihre zühre vü mi‘cer benât-ı na‘ş

Olmışdı ‘ayn-ı ‘âleme şa‘r-ı siyeh hicâb

(s. 49, K. XII/4)

[Zühre yüzünü, yıldızlar da başörtülerini açsınlar diye dünyanın gözüne siyah kıl perde olmuştu.]

Beyitte bir yandan sosyal bir gerçeklik olan kadınların saçlarını ve yüzlerini örtmeleri, bir yandan da gözde kıl bitmesi ve göze perde inmesi hastalıkları hatırlatılmıştır. Zühre denilen Venüs ile benât-ı na‘ş diye anılan Büyükayı yıldız kümesi başörtüleri ve peçeleri olan kadınlar gibi tasvir edilmiştir. Dünya ise onlara bakmaması gereken bir erkektir. Bu sebeple onun gözünde siyah kıl bitmiş, tıpkı bir perde gibi gözlerini örtmüştür. Gece olup yıldızların görünür hâle gelmesini şâir güzel bir sebebe bağlamıştır.

⁶³⁹ Tabîb İbn-i Şerîf, *a.g.e.*, C. 2, s. 361.

⁶⁴⁰ Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî, *Mürşid [Göz Hastalıkları] İnceleme-Metin-Dizin-Sözlük*, hzl. Ali Haydar Bayat, Necdet Okumuş, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s. 302.

⁶⁴¹ Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî, *a.g.e.*, s. 167.

1.2.24. Takatı Tak Olmak

Tarama sözlüğünde “takatı kesilmek”⁶⁴² olarak açıklanan deyim, gücü kalmamak manasındadır.

Bunuñla ki tâkatüm durur tak
Döymez gücüme cihân nitâkı (s. 80, Mus. II/4-7)

[*Takatim kesildiği için (artık) dünya kemeri gücüme dayanamaz.*]

Şâir, dünyayı kendisini taşıyan bir kemer gibi düşünmüştür. Bu kemer takatı kalmayan şâiri taşımaya güç yetiremez. Dünyanın bir insanı taşıyamayacak hâlde olması o kişinin ölecek durumda olduğu şeklinde yorumlanabilir.

1.2.25. Zehirlenme

Zehirlenme alınan bir gıdanın neticesinde ya da akrep, yılan ve kuduz köpek gibi hayvanların ısırması sonucu olabilir. Tıp eserlerinde zehirlenme ve bunun sonucunda kullanılması gereken ilaçlar ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Zehirlenmelerde ilk yapılacak işlem hastayı kusturmak ve uyumasına izin vermemektir. Her türlü zararlı hayvanın zehirlemesine karşı ise tiryâk-ı fârûk denilen bir panzehir hastaya verilir.⁶⁴³

Beyitlerde bir gıda alımı sonucunda meydana gelen zehirlenmeden söz ediliyorsa, bu durum çoğu kez bal/tatlı-zehir (s. 101, Mus. VI/2-3; s. 101, Mus. VI/1-5; s. 135, G. XL/6) karşıtlığıyla ele alınır.

Aduñ ki nûş-ı cândur nîş oldı hasma zîrâ
Nâ-mu‘tedil mizâca âb-ı hayât olur sem (s. 37, K. VIII/25)

[*Senin adın, ruhun tatlısı (olduğu hâlde) düşmana zehir oldu; çünkü hasta mizaca hayat suyu (bile) zehir olur.*]

Ruhun tatlısı olan memdûhun adı, hayat suyudur ve düşmanlar dengesiz bir mizaca sahiptir. Memdûhun adı dahi düşmanlara zehir gibi gelmektedir. Çünkü dengesiz mizaca su, zehir olur. Nâ-mu‘tedil denilen dengesiz mizaçta nem artmıştır. Oysa nem ve kuruluk oranının dengeli olması gerekmektedir.⁶⁴⁴ Bu durumda nâ-mu‘tedil mizaçlı düşmanlara, adı hayat suyu gibi olan memdûh, zehir yerine geçecektir.

⁶⁴² http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori=veritbn&kelimesec=11094 (Son erişim: 12.07.2017)

⁶⁴³ Tabîb İbn-i Şerîf, *Yâdigâr, 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf*, hzl. M. Yahya Okutan vd., Yerküre Kitaplığı, İstanbul 2004, s. 185-86.

⁶⁴⁴ İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, C. 1, s. 341-343.

Şeyhî bazı beyitlerinde (s. 167, G. LXXXV/4; s. 147, G. LVII/4) yılan ısırığıyla zehirlenmeyi hatırlatmıştır. Yılan ısırığı söz konusu olduğunda bal ya da tatlı yerine tiryak yani panzehir zikredilir. Aşağıdaki beyit de bu misaldendir:

‘Aceb degül mi ki ef’î etinde var tiryâk

Bu kamu zehr ile aña rîk-i âdemî kattâl

(s. 19, K. III/34)

[Engerek yılanının etinde panzehir bulunması ve insanın tükürüğünün bütün bu zehirli yılanı öldürücü (olması) şaşkırtıcı değil mi?]

Beyitte zehrin panzehirle tedavi edildiği ve hatta engerek yılanının etinden panzehir üretildiği söylenmiştir. Bu bilgi İbn Sînâ’nın *Kânûn*’unda yer almakta, yilandan elde edilen panzehir tabletlerinin nasıl üretildiği, hangi yılanların seçilmesinin daha faydalı olacağı ve yılanların avlanacağı mevsim ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.⁶⁴⁵ Beyitte ayrıca yılanın ağzına tükürüldüğünde yılanın öleceği inancı hatırlatılmıştır.⁶⁴⁶ Şâirin beytin temeline bu bilgileri koymaktaki amacı Allah’ın yaratıcılık sıfatını övmektir.

1.3. PSİKOLOJİK HASTALIK VE DURUMLAR

Hastalık, yalnızca fizyolojik olarak değil, psikolojik açıdan da incelenmesi gereken bir olgudur. Psikolojik hastalıkları a‘râz-ı nefsâniye diye tanımlayan İbn-i Şerîf, kitabında psikolojik rahatsızlıkların insan üzerindeki etkisinin çok fazla olduğunu belirtir. Bunu pekiştirmek için a‘râz-ı nefsâniyeyi zehirle karşılaştırır ve onun zehirden daha tesirli olduğunu söyler. Zira zehrin etkisini göstermesi zaman alır, oysa a‘râz-ı nefsâniye insan bedeninde anında etkisini gösterir.⁶⁴⁷ Erzurumlu İbrahim Hakkı da *Mârifetnâme*’sinde hiddet, gazap, kırgınlık, şehvet gibi ruh durumlarının hayvani nefsin hizmetçileri olduğunu ve bunların yürekte meydana geldiğini söyler.⁶⁴⁸ Fuzûlî, *Hüsn ü Aşk (Sihhat u Maraz)* isimli mesnevisinde ruhun yolculuğunu anlatırken onun gönül şehrinde altı memura rastladığını söyler. Bunlar “ümîd, korku, mahabbet, adâvet, ferah [ve] gam” dır.⁶⁴⁹ Günümüzde duygudurum bozuklukları ya da mizaç bozuklukları da

⁶⁴⁵ İbn-i Sînâ, *El-Kânûn Fi’t-Tıbb*, C. 5, çev. Esin Kâhya, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2014, s. 10-11.

⁶⁴⁶ Ahmet Talât Onay, “Yılan Ölüsü”, *a.g.e.*, s. 489.

⁶⁴⁷ Tabîb İbn-i Şerîf, *Yâdigâr 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf*, hzl. Orhan Sakin vd., Yerküre Yayınları, İstanbul 2003, s. 70-71.

⁶⁴⁸ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s. 194.

⁶⁴⁹ Hüseyin Ayan, “Fuzûlî’nin Hüsn ü Aşk (Sihhat u Maraz)’ı”, *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 3, Konya 1997, s. 117.

denilen psikolojik hastalıklar “hastaların uyarılara karşı geliştirdiği uzun süreli üzüntü, öfke, tepki, nefret gibi duygusal tepkileri kapsar.”⁶⁵⁰

Şeyhî, kıskançlık, ikiyüzlülük, cimrilik, hırs, gurur, korku, delilik, öfke, bıkkınlık, kaygı ve keder gibi duygu durumlarına ve seher, kara sevda psikolojik hastalıklara divanında yer vermiştir.

1.3.1. Buhl

Cimrilik, “Servet edinme tutkusuyla karşılıksız harcama ve hayır yapmaktan kaçınma eğilimi.”⁶⁵¹ olarak tanımlanır. Hadislerde cimrilikle imanın bir arada bulunamayacağından söz edilir.

1.3.1.1. Buhl İle İlgili Benzetmeler

Cimriliğin cehenneme girmeye neden olmasından dolayı şâir, şu beytinde cimriliği, cehennemde bir ağaç olarak nitelemiştir:

Girü buhl oldı bir ağaç tamuda
Tagılmış kökleri ‘âlem kamuda (s. 65, M. I/31)

[Yine cimrilik, kökleri bütün âleme dağılmış olan, cehennemde bir ağaçtır.]

Cennete cimrilerin giremeyeceği konusundan bahsedilmişti. Şâir, bu beyitte de cimriliğin kötü bir haslet olduğunu anlatabilmek için onu, kökleri bütün dünyayı sarmış olan bir cehennem ağacı olarak orijinal bir şekilde tasvir etmiştir.

1.3.2. Delilik

“Söz ve fiillerin nâdir haller dışında normal cereyan etmesini engelleyen akıl bozukluğu”⁶⁵²na delilik, cünun denir. Deliler kendi kendilerine yahut ayla, gökyüzüyle ve çeşitli varlıklarla konuşmaları⁶⁵³, zincire bağlanmaları, cinler/periler tarafından çarpılmış olmaları ve âkil-divane karşıtlığıyla şiirde genişçe yer alır. Delilik, zincir gibi önlemler almayı gerektirir. Baharda tevbe etmek deliliktir. Periler, insanın delirmesine sebep olur. Aşağıdaki beyitte şâir, delilerin zincire vurulmasını hatırlatmıştır:

İrdi zülfine sabâ hoş depredür zencîrümüz
Ol delülikden perîşândur kamu tedbîrümüz (s. 165, G. LXXXII/1)

⁶⁵⁰ <http://www.tuba-aydin.com/psikolojik-hastaliklar/> (Son erişim: 16.07.2017, 13:28)

⁶⁵¹ Mustafa Çağrıncı, “Cimrilik”, *TDVİA*, C. 8, Ankara 1993, s. 4.

⁶⁵² İbrahim Kâfi Dönmez, “Cünun”, *TDVİA*, C. 8, Ankara 1993, s. 125.

⁶⁵³ Ahmet Talât Onay, “Delilik”, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, hzl. Cemal Kurnaz, H Yayınları, İstanbul 2009, s. 142.

[Saba rüzgârı senin saçına ulaştığında deliliğimizi (ne) hoş harekete geçirir, artırır! O delilik sebebiyle bütün önlemimiz perişan hâldedir.]

Saba rüzgârı sabah vakti esip sevgilinin saçlarından geçer, onu dağıtır. Bu sırada saçların ucunda âşıkların deli gönülleri asılıdır. Rüzgârda saçlar salınınca âşıkların gönüllerinde bulunan zincirler kıpırdar. Âşıkların deli gönülleri için tedbir alıp onları zincire vurması da boşa gitmiştir. Şâir zülf, saba, depretmek, zincir, delilik, perişan ve tedbir kelimelerini tenasüplü olarak kullanmıştır.

Bahâr tevbeye Şeyhî cünûn dimiş ‘âkil
Bu gün muvâfakat it irt e pârsâ olalum (s. 192, G. CXIX/7)

[Ey Şeyhî! Akıllı kimse bahar (mevsiminde) edilen tevbeye delilik demiş; (o hâlde) bugün (o akıllı kimsenin sözüne) uy, yarın sofı olalım.]

Âşıklar akıllı kimselerin sözlerine itibar etmezler. Oysa bu kez akıllı kişinin verdiği tavsiye âşığın aklına yatmıştır. Akıllı kişi bahar zamanı tevbe etmenin delilik olduğunu söylemiştir, yani bu mevsim içki içip eğlenme mevsimidir. Şâir, bu söze uymak gerektiğini, bahar mevsimi geçince tevbe edip sofı olabileceğini söyler.

Perrî-sıfat ne yüzdür bu şekl ü bu şemâyil
Ki olur gören kişinin elbette ‘aklı zâyil (s. 189, G. CXV/1)

[Sevgilinin şekli, şemali ve yüzü peri gibi ne güzeldir! Onu gören kişinin akli elbette başından gider.]

Sevgilinin yüz güzelliği akıllara zarardır. Onun yüzü tıpkı bir perininki gibidir. Perileri görünce aklını kaçırma hadisesini hatırlatan şâir, sevgilinin peri gibi olan yüzünü görenin de aklını kaybetmesinin olağan bir durum olduğunu söylemiştir.

1.3.3. Gurur

Beyitlerde gurur kavramı daha çok güzelliğiyle gururlanma şeklinde ele alınmıştır. Bir beyitte ise insanın başına gelen felaketler neticesinde büyülenmesi eleştirilmiştir.

Hüsnuñe magrûr olup nâz itme ey gül bülbüle
Ki ol ter ü rengîn ruhuñ niçe cigerler kanıdur (s. 40, K. IX/22)

[Ey Gül! Güzelliğinle gururlanıp bülbüle naz etme; çünkü senin o taze ve renkli yanağın pek çok (âşığın) ciğerinin kanıdır.]

Şâir, gülün rengini âşıkların ciğer kanlarından aldığı söylemektedir. Bu sebeple onun güzelliğiyle gururlanıp âşıklara naz yapmaya hakkı yoktur.

Gülzâra diñ ki hüsnine magrûr olmasın

Kış irişür bozar ne düzilse bahâr ile

(s. 215, G. CLIV/6)

[Gül bahçesine güzelliğiyle gururlanmamasını söyleyin; zira kış gelince baharda oluşan her güzel şeyi bozar.]

Gül bahçesinin güzelliğiyle gururlanması yersizdir. Tüm güzelliklerin geçici olması gibi gül bahçesinin güzelliği de geçicidir. Onun bahardan itibaren çiçeklerini açıp süslenişi, kışın gelmesiyle yerle bir olacaktır.

Sür‘at itme siteme devletüñe gırre olup

Fursatuñ fevti yakındur felegün seyri serî‘

(s. 173, G. XCII/6)

[Büyüklenererek talihine sitem etmekte acele etme, fırsatının elden gitmesi yakın (olduğu gibi) feleğin dolaşması (da) hızlıdır.]

İnsan, kötü bir durumla karşı karşıya kaldığında kibirlenerek kaderine sitem eder. Şâir, böyle bir davranışın acelece yapıldığını, oysa feleğin hızlı hareket ederek insanın başına farklı durumların gelmesine sebep olabileceğini söylemiştir. Eski inanışa göre insanın başına gelen iyi ve kötü olayların müsebbibi felektir. Şâir bu inanışa dayanarak insanın aceleci davranıp büyülenmemesi gerektiğini ifade etmiştir.

1.3.4. Havf

Divanda genellikle havf u recâ birlikte kullanılmıştır. Şâir, cehenneme girmekten korkar ve Allah’tan ümidini kesmez. Ağzı süt koksa dahi herkes ölümden korkar. Korku, bayılmaya da yol açabilir.

Yakup seni bu havf odı külli kül ideydi

Bahr-i kereme cânuñuñ olmasa recâsı

(s. 31, K. VI/31)

[(Ey Şeyhî! Senin) canın cömertlik denizinden ümitli olmasaydı, bu korku ateşi seni yakıp tamamen kül ederdi.]

Havf u recâ, kulun Allah karşısında korku ve ümit arasında olması gerektiğini ifade eder. Kul, Allah’ın cömertliğine sığınmadıkça ahiret korkusu onu bir ateş gibi yakıp kül edecektir. Burada korkunun ateşe benzetilmesi, kulun taşıdığı cehennem korkusunu da hatırlatmak içindir.

Kesme Şeyhî havf ile ol bahr-i rahmetden recâ

Kim olur bir katresi biñ biñ cihân cürmine bes

(s. 16, K. II/15)

[Ey Şeyhî! Korku (sebebi) ile o rahmet denizinden ümit kesme; çünkü onun bir katresi dünyanın binlerce günahına yeter.]

Bir önceki beyitte geçtiği gibi burada da şâir havf u recâ kavramlarının etrafında Allah'tan ümidini kesmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Allah'ın rahmeti bir deniz gibi kullarını kuşatıcıdır. O denizin bir damlası dahi dünyadaki insanların binlerce günahını silebilecek kudrettedir.

Henüz tıfl-ı semen süd koharken agzında

Sebeb ne şeybetine havf-i fûrkat-i ahbâb

(s. 53, K. XIII/15)

[Yasemin çocuğunun ağzında henüz süt kokarken, ihtiyarlıkta ahbaptan ayrılma korkusunun sebebi ne?]

Beyitte henüz küçük olmasına rağmen yaşlandığında eşinden dostundan ayrılacağı korkusuna kapılmış bir çocuk tasvir edilmiştir. Beyazlığı ve güzel kokusuyla bilinen yasemin çiçeğinin ağzı henüz süt kokmaktadır. Ancak yasemin, gün gelip yaşlanacağını ve dostlarından ayrılacağını düşünmektedir. Beyitte yaşlanıp dostlardan ayrılmakla kastedilen şey ölümdür. Yasemin çiçeğinin gasil sırasında kefenin içine konulduğunu bilmek, beytin manasını daha sarîh hâle getirmektedir.

İrse saçuña ola perîşân nesîm-i subh

Ol korhuyile bâd-ı seher kendüden gider

(s. 145, G. LIV/2)

[Sabah esintisi senin saçına ulaşınca, (saçların) dağılır, seher yeli (de) o korkuyla bayılır.]

Beyitte seher yeli korkudan bayılan biri olarak tasvir edilmiştir. Onun bayılmasının sebebi, saba rüzgârının sevgilinin saçlarına ulaşip onu dağıtmasıdır. Sevgilinin saçlarını dağıtmış olmak rüzgârı korkutur ve rüzgâr işlediği bu kabahat sebebiyle korkusundan bayılır. Şâir, rüzgârın sabah esip sonra etkisini kaybedip dinmesini, korkudan kendinden geçip bayılması olarak yorumlamıştır.

1.3.5. Hırs

Divanda bir beyitte yer verilmiştir. Hz. Âdem'in şeytanın vesvesesiyle hırsına kapıldığına ve yasak meyveyi/tohumu yediğine telmihte bulunulan beyit şöyledir:

Hem hırmen-i şefâ'atüñüñ hûşe-çînidür

Âdem ki dâne hırsıyile eyledi hatâ

(s. 25, K. V/17)

[Dane hırsıyla hata eyleyen Âdem de (as.) senin şefaatharmanının ekin toplayanıdır.]

Hırs, bir şeyi gereğinden fazla isteme, sonu gelmeyen istekler olarak tanımlanabilir. Şâir, Hz. Muhammed'in yüceliğini övdüğü beyitte ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'in dahi onun şefaatine muhtaç olduğunu söyler. Bunu yaparken de yasak meyvenin buğday olduğu rivayetini hatırlatmıştır. Hz. Muhammed'in şefaati bir harman gibidir ve Hz. Âdem o harmanda ekin toplayanlardan biridir. Zira onun cennetten çıkarılmasına sebep olan hırsına kapılarak yediği buğday tanesidir.

1.3.6. Hışm (Öfke)

Divanda bir beyitte yer verilen bu duygu durumu, sevgilinin özelliği olarak aktarılmıştır. Beyit şöyledir:

Hışmı gönünden gidermedi çok ağladuklarum

Seyl ü yağmurda yuyılmaz nakş kim mermerdedür (s. 152, G. LXIII/3)

[Çok ağlamam onun gönlünden öfkeyi gidermedi; çünkü mermerde olan resim, selde ve yağmurda bozulmaz (silinmez).]

Sevgili taş kalplidir. Âşık ne kadar ağlasa da sevgilinin âşığa olan öfkesi geçmez. Şâir, bunun sebebini temsili bir teşbihle ifade etmiştir. Mermere kazınmış olan bir resmin, sel ve yağmur gibi unsurlar karşısında silinmeyeceği gibi sevgilinin gönlüne kazınmış öfke de âşığın ağlamaları karşısında silinip gitmeyecektir.

1.3.7. İkiyüzlülük

Şeyhî, ikiyüzlülüğü salgın bir hastalık gibi görmüş ve divanında şeytanın insanları ikiyüzlülükle yoldan çıkarması gibi genel olarak farklı görünerek kandırma manasında kullanmıştır.

Şol kim dem-i ihlâs ile basdı kadem-i sıdk

Azıtmadı bir gûluñ anı zerk ü riyâsı

(s. 30, K. VI/24)

[İhlas nefesiyle doğruluk adımını atan kişiyi, bir şeytanın ikiyüzlülüğü yoldan çıkaramaz.]

İkiyüzlülükle ve hileyle bir kişiyi yoldan çıkarmak mümkündür. Ancak şâire göre kişi dosdoğru olursa, onu şeytanın hilesi ve iki yüzlülüğü yoldan çıkaramayacaktır.

Tutdı cihânı zerk ü riyâ ‘âfiyet bulan

Mey-hâne gûşesindeki halvet-nişîn ola

(s. 107, G. II/5)

[Dünyayı ikiyüzlülük ve gösteriş tutmuşken sağlıklı kalabilen meyhaneye köşesinde yalnız başına oturandır.]

Bu beyitte şâir ikiyüzlülük ve riyayı salgın hastalık olarak tasavvur etmiştir. Ona göre bu hastalıklar tüm dünyayı sarmıştır. Bu hastalıklara yakalanmayıp sağlıklı kalabilenler ancak meyhanede yalnız oturanlar olmalıdır. Sarhoş kişi kimseye farklı görünmeye çalışmayacak, böylece riya hastalığından kurtulmuş olacaktır.

1.3.8. Kara Sevda

Kara sevda, sevdâ ya da melankoli⁶⁵⁴ klasik Türk şiirinde yaygın olarak söz konusu edilen psikolojik rahatsızlıklardandır. Aynı zamanda dört hılttan biri olan sevdânın sözlük anlamı “kara, çok siyah”tır. Dilimizde anlamı pekiştirmek maksadıyla sevdâ kelimesinin başına kara kelimesi de eklenerek kara sevda şeklinde kullanılmaktadır. “İşte “kara sevda”, aşktaki aşırılığı ifade etmek üzere hem çılgınlığı hem de siyahlığı bir araya getirir.”⁶⁵⁵ Tasavvufta yürekte “sevdâü'l-kalp” ya da suveydâü'l-kalp denen bir nokta olduğuna inanılır. Bu nokta kalbin en değerli yeridir ve bazen şiddetli aşk sebebiyle bu nokta tahrip olur. O zaman sevda tüm vücuda yayılır. Böyle âşıklara sevdâî (sevdalı) denir. Kişi bu şekilde âşık olunca aklı ve mantığı kalmaz.⁶⁵⁶

Erzurumlu İbrahim Hakkı, sevdanın şehvet fazlalığından ileri geldiğini söyler. Bu durum nefsi kaplayıp aklı bastırduğunda mecazi aşk ortaya çıkar ve bu malihülyanın bir türüdür. Daha çok gençlerde görülür. Hastalığa sebep olarak sevgilinin yüzünün güzel olduğunu düşünüp sürekli onu tasavvur etmek ve onun hayaliyle yaşamak gösterilir. Kara sevdanın alametleri yüzün sararması, bedeninin zayıflayıp göz kapaklarının şişmesi, gözlerin çukur hâle gelmesi ve âşığın âh etmesidir. Âşığın hâl ve hareketleri düzensizdir, gece uyumakta zorluk çeker. Maşüğunun kim olduğunu söylemek istemeyen âşığın nabzına bir hekim baksa, âşık olabileceği kişilerin adlarını saysa, sevdiğinin adı söylendiğinde âşığın rengi ve nabzı değişeceğinden kendisini ele verir. Bu hastalığın ilacı sevgiliye kavuşmaktır. Bu mümkün değilse âşığa nasihatler

⁶⁵⁴ Ekrem Kadri Unat vd., “Sevdâ”, *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 309.

⁶⁵⁵ Ali Yıldırım, “‘Siyâh-bahâr’ Tamlamasının Bir Üslup Özelliği Olarak Divan Şiirinde Yer Alması”, *İlmi Araştırmalar Dergisi*, S. 23, 2007, s. 144.

⁶⁵⁶ Süleyman Uludağ, “Sevda”, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yayınları, İstanbul 2012, s. 315.

verilmeli, sevdiği ayıplanmalı ve kendisinin o kişiye kızması sağlanmalıdır. Âşık bu yolla sevdasından vazgeçebilir. Aksi hâlde aşk tüm benliğini kaplar ve onu mahveder.⁶⁵⁷

Şeyhî de çeşitli beyitlerinde kara sevdaya düşenin hâllerinden bahsetmiştir.

Sevdânın artması, psikolojik rahatsızlıklara sebep olduğundan bu durumu ancak yaşayanlar anlamaktadır:

Sevdâ ‘alâyimi sebebin ‘âşık añlaya
‘Allâme-i cihân ne bilür ol ‘alâmeti (s. 241, G. CXCI/3)

[Sevdanın alametlerinin sebebini (ancak) âşık anlar; dünyanın büyük bilginleri o işaretleri nereden bilirsin?]

Kara sevdaya tutulan âşıkların yüzünün sarardığı, sürekli ağladıkları ve uykusuzluk çektikleri gibi alametler yukarıda belirtilmişti. Şâir beytinde bu gerçeği işleyerek, bilinliğini tüm dünyanın kabul ettiği kimselerin bile bu alametleri anlamayacağını, âşığın hâlinden yine âşıkların anladığını vurgulamıştır.

Sevdaya düşenin gözüne uyku girmez:

Gözüme uyhu bir düşdür hayâl oldu uçar gözde
Bu sevdâya ilâc olmaz meger ol zülf-i müşgînden (s. 201, G. CXXXIII/5)

[Uyku gözüme bir rüya, hayal oldu, gözümde uçmaktadır; demek ki o misk kokulu saçtan bu sevdaya ilaç olmazmış.]

Âşığın sevdaya düşmesine sebep olan sevgilinin simsiyah saçlarıdır. Sevdanın alametleri ise uykusuzluk, yüzün sararması ve çeşitli hayaller görmedir. Şâir tüm bu belirtileri beyitte toplayarak gece uyuyamadığını, hayaller gördüğünü çünkü vücudunda sevda hıltının arttığını söylemiştir. Sevgilinin siyah saçları (sevda) bu hıltı artıracağından hasta âşığa ilaç olmayacak, bilakis onu daha kötü bir duruma sevk edecektir.

Kara sevdaya tutulan âşığın gönlü yanar, sevgiliye kavuşma hevesi çeker ve sürekli ağlar:

Saçuñ sevdâsı uş beni kara toprak ider her dem
Dilümde od u başumda hevâ vü gözde âb eyler (s.164, G. LXXX/2)

⁶⁵⁷ Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri, *Marifetname*, hzl. Abdullah Aydın, Seda Yayınları, İstanbul 2014, s. 264-265.

[Senin saçına kavuşma arzusu, her an benim gönlümü yakıp, başımda arzu ve isteklerle gözlerimden yaş döktürerek sonunda beni kara toprak eder.]

Âşığın gönlü, sevgilinin saçının ucuna takılıdır. Âşığın gönlünün yanması, başında heves ve arzu olması, sürekli ağlaması hep sevgilinin saçına kavuşma arzusu neticesindedir. Sevda kelimesi beyitte tevriyeli kullanılmıştır. Böylece aşk anlamına geldiği gibi siyah rengi de hatırlatmaktadır. Bu kara saçların aşkı, âşığın en sonunda toprak olmasına yani ölüp gitmesine sebep olur.

Delilerin aynı sözleri sürekli tekrar etmesi gibi kara sevdalı âşık da hep mâşuğundan bahseder:

Dem saçuñdan ursa Şeyhî tañ degül

Ol delürmişe bu sevdâ hoş gelür (s. 135, G. XL/7)

[Şeyhî, (her an) senin saçından bahsetse buna şaşılmaz; çünkü o deliye bu sevdâ hoş gelir.]

Sevdânın artması sonucu deliren Şeyhî'ye bu sevdâ (yahut karalık) hoş geldiği için ondan bahsetmesine şaşılmaz. Şeyhî kendisini, hoşuna giden konuyu anlatan bir deli gibi tasvir etmiştir.

Kara sevdaya yakalanan kişi sevdiğine kavuşamazsa delirip rezil olur:

Müsel sel zülfi boynuma salaldan bend-i sevdâyı

Belâ dâmında ser-gerdân benem rüsvâ vü şeydâyî (s. 237, G. CLXXXVII/1)

[Onun örgülü saçı sevdâ bağıni boynuma saldığından beri, bela tuzağında başı dönmüş, rezil ve deli (olan) benim.]

Sevgiliye duyulan aşk, bir bağa benzetilmiştir. O sevdâ bağı boynuna bağlandığından beri âşığın başı dönmüştür, rezil ve deli olmuştur. Beyitte delilerin zincirle bağlanmasına da telmih vardır.

İder şûride vü şeydâ kılur rüsvâ vü pür-sevdâ

Dil-i miskîn-i şeydâyı hevâ-yı zülf-i müşgînüñ (s. 182, G. CV/4)

[Misk kokulu saçın hevesi, delirmiş zavallı gönlü, âşık ve deli edip rezil ve kara sevdâlı yapar.]

Sevgilinin misk renkli ve kokulu saçının hevesi, âşığın gönlünü perişan eder. Âşık, hâlini anlatırken pür-sevdâ ifadesini kullanır ki sevdâ dolu, kara sevdâlı anlamına gelir. Bu da âşıkta sevdâ hıltının arttığına bir göstergesidir.

‘Âlemi seyrân ider zülfüñ hevâsına nesîm
Tañ mı sevdâda yilen ger deng ü ser-gerdân ola (s. 108, G. IV/7)

[Esinti, senin saçının hevesine dünyayı gezer, hevese kapılanın hayran ve başı dönmüş olmasına şaşılır mı?]

Rüzgârın sağa sola esmesini başı dönmüş, hayran olmuş biri gibi tasavvur eden şâir, onun bu durumda olmasını sevgilinin saçına âşık olmasına bağlamaktadır. Kara sevdaya tutulmanın deli gibi dönüp dolaşmasına şaşılmamalıdır.

Dil müselsel zülfüñüñ sevdâsıla dîvânedür
Can münevver hüsnüñüñ şem‘inde bir pervânedür (s. 163, G. LXXIX/1)

[Gönül, senin kıvrım kıvrım saçının sevdâsıyla (bir) deli, can (da) nurlu güzelliğinin mumunda bir pervanedir.]

Âşığın gönlü, sevgilinin saçının ucuna takılı olarak tahayyül edilir. Beyitte de âşığın gönlü, sevgilinin saçının sevdâsıyla delirmiştir. Burada sevdâ hıltının artış gösterdiğinde ruhsal bozukluklara yol açtığını ve delilerin zincire vurulduklarını hatırlamak gerekir. Âşığın canı da sevgilinin muma benzeyen güzelliği etrafında dönen pervanelerden yalnızca biridir.

Âşık düştüğü kötü duruma rağmen hâlinden memnundur; zira sevdâyı derdin dermanı olarak görür:

‘İşk bâzârında sevdâ-yı gamuñdur bir metâ‘
Ki dü ‘âlem derdinüñ ser-mâye-i dermânıdur (s. 40, K. IX/17)

[Senin gamının sevdası aşk pazarında satılan bir maldır ve (o), iki dünya derdinin derman sermayesidir.]

Sevgiliden ayrı olmanın kederi ve ona olan sevdâ, bir pazar yeri gibi olan aşıkta satılmaktadır. Onu satın alan kişi dünyada da ahirette de ilacını bulmuş demektir.

Kara sevdâyâ yakalanmanın sonucu ölümdür:

Saçlaruñ dâm-ı belâdur düşen ol sevdâyâ
Bulmaz anda vefâ vü bulısar anda vefât (s. 117, G. XV/4)

[Senin saçların hastalık tuzağıdır bu sebeple o sevdâya düşen onda vefa bulamaz (ancak) vefat bulur.]

Beyitte sevdâ kelimesi, hem siyahlık, hem de sevdâ hıltının artmasıyla ortaya çıkan kara sevda anlamında kullanılmıştır. Sevgilinin saçı, kuşları avlamak için kurulmuş bir tuzak gibidir ve âşıkların gönül kuşu o belalı tuzağa düştüğü zaman ölür.

1.3.9. Kaygı

Âşğın hâllerinden biri de onun sürekli kaygılı olmasıdır. Sevgiliden uzak kalmak onun kaygılanmasına yol açar. Beyitlerde kaygı bu yönüyle ele alınmıştır.

İy hâtırum soran göricek kaygulu beni
Yâ vasl-ı dil-ber ile sevindür ya ko beni (s. 230, G. CLXXVII/1)

[Ey beni kaygılı görünce hâl hatır soran kişi! Beni ya sevgiliye kavuşmakla sevindir ya da olduğum gibi bırak.]

Beyitte bir kimsenin kaygılı olduğunu, ruh hâlinin iyi olmadığını fark ederek hâl hatır sormak işlenmiştir. Âşık, kaygılı olmasını sevgiliye kavuşamamakla açıklamış, hâl hatır soran kişiye kendisini sevgiliye kavuşturmasını ya da çekip gitmesini söylemiştir. Beyit kaygılı ve ruhsal çöküntü hâlinde olan, yalnız kalmak isteyen kişilerin psikolojisini yansıtmaktadır.

Kaygu tozında gerçi ki gark oldı cânumuz
Ne gussa şâhumuz nazar eylerse arına (s. 103, Mus. VI/5-7)

[Her ne kadar canımız kaygı tozunda boğulduysa da gam değil; çünkü padişahımız (bir) bakarsa temizlenir.]

Şâir, toza benzettiği kaygı durumunda boğulduğunu; ama padişahın kendisine bakması hâlinde tüm o kaygı tozlarının temizleneceğini ifade etmiştir. Bu, şâirin padişahı caize istemesi olarak da algılanabilir.

Kaygum gicesi yüzi hayâliyle subh olur
‘İşüm sabâhı zülfi firâkıyla şâmdur (s. 157, G. LXIX/6)

[Kaygımın gicesi onun yüzünün hayaliyle sabah olur; eğlencemin sabahı (da) onun saçının ayrılığıyla akşamdır.]

Beyit, “Gecem gündüze, gündüzüm geceye döndü.” sözünün manzum hâli gibidir. Sevgilinin yüzü ve saçı, gündüz ve geceyle ilişkilendirilmiştir. Âşık gece olunca kaygılı

bir hâldedir. Sevgiliden ayrı olduğunu ve onu göremediğini düşünüp efkârlanırken, onun yüzünü hayal etmesiyle gecesi adeta gündüze döner. Âşık, eğlenceyle sabahını geçirmek istese, bu kez sevgilinin simsiyah saçlarından ayrı kaldığını düşünecek ve sabahı akşama dönecektir.

1.3.10. Keder (Gam, gussa, melâl)

Şeyhî divanında en fazla işlenen psikolojik hastalık kederdir. Kederin de diğer psikolojik hastalıklarda olduğu gibi insan vücuduna çok büyük etkileri vardır. Daha önce de belirtildiği gibi bu hastalık ve durumlar insan vücudunda etkisini hemen gösterir. İnsan, zehirlendiği takdirde bunu anlayabilmek için vücudun tepki verdiğini görmek gerekir. Oysa herhangi bir olaydan dolayı kederlenen kişinin kederi o an yüzüne yansır. Kederli insanın yüzü sararır. Kederin yoğun olduğu durumda ise vücut sıcaklığı sürekli yürek içinde döner ve bu yüreğin kısılarak helak olmasına sebebiyet verir. Kederin ilacı ümitli olmak, güzel seslere kulak vermek, şarap ve müferrihlerdir.⁶⁵⁸ Aşağıdaki beyit gamlı âşığın kederini nasıl savdığını göstermesi bakımından önemlidir:

Mey ü ma‘şûk u sebze âb-ı revân
Câna gamdan bu dördü virdi necât (s. 60, K. XV/9)

[Cana bu dördü; şarap, sevgili, bahçe ve akarsu kederden kurtuluş verdi.]

Şâir, canının kederli olduğunu, bu kederden onu şarap, sevgili, bahçe ve bahçede akan ırmağın kurtardığını ifade etmiştir. Sayılan unsurlar tıbbî bilgilerle örtüşmektedir.

Diridür şu kimse ki yâr öldürür
Ne gam aña kim gam-güsâr öldürür (s. 132, G. XXXVII/1)

[Sevgilinin öldürdüğü kimse diridir, ona gam yok; çünkü onu, onun gamlarını def eden sevgili öldürmüştür.]

Sevgiliden gelen her şeye razı olan âşık, onun tarafından öldürülmeye dahi razıdır; çünkü sevgili âşığın gamını gideren kişidir. Onun elinden ölen âşığın kederi yok olmuştur.

Def-i melâl kılmaga ‘âlemde bir nefes
Çog istedüm bulunmadı hem-dem didükleri (s. 239, G. CLXXXIX/2)

[Dünyada bir an (olsun) üzüntümü gidermek için, çok istememe rağmen, bir arkadaş bulunmadı.]

⁶⁵⁸ Tabîb İbn-i Şerîf, a.g.e., C. 1, s. 70-71.

Âşık, hayatında bir kez olsun kederini dağıtmak istemiştir. Ancak o kadar istemesine karşın kederini gidermesini sağlayacak bir arkadaş bulamamıştır. Beyitten kederi dağıtmak için canciğer arkadaşın gerektiği anlaşılmaktadır.

Viridi harâba gönlümü şol gam didükleri

Bulunmadı bu derdüme merhem didükleri (s. 239, G. CLXXXIX/1)

[*Şu keder dedikleri, gönlümü yıktı ve hastalığıma merhem dedikleri (şey) bulunmadı.*]

Yukarıda kederin yüreği helak edeceğinden bahsedilmişti. Bu bilginin şiirleşmiş şekli gibi olan beyitte şâir gamın gönlünü harap ettiğini ve bu gam hastalığına ilaç olacak merhemin bulunmadığını söylemiştir. Nitekim tıp eserlerinde gamdan kurtuluş için müferrihler haricinde herhangi bir ilaç terkibi ya da merhem önerilmemiştir.

Zâhid sözin işitme vü tut pendümi benüm

Bend-i gam-ı zamâneden ister iseñ necât (s. 118, G. XVI/6)

[*Zamane kederinin bağından kurtulmak istersen sofunun sözünü dinleme ve benim öğüdümü tut.*]

Bir sonraki beyitte (G. XVI/7) nasihatini açıklayan Şeyhî, kısacık ömrün saz, şarap ve sevgiliyle geçirilmesi gerektiğini söyler. Bu nasihat, devrin gamından kurtulmak isteyenler içindir. *Yadigâr*'da gamdan kurtuluş reçetesi olarak verilen şarap beyitte yer almakta, güzel sesler ifadesi ise beyitte sazı karşılamaktadır. Şâir ayrıca gamdan kurtuluş reçetesi olarak sevgiliyi de göstermiştir.

Lebüñ Mesîh'i ki ihyâ kılır gam ölmüşini

Belî çü şâh-ı keremsin kerâmetüñ görünür (s. 160, G. LXXIV/3)

[*Sen cömertlik padişahı olduğun için kerametini (olarak) Mesih'e benzeyen dudağının kederden ölmüş (aşığı) canlandırışı ortaya çıkar.*]

Aynı kökten gelen kerem ve kerâmet kelimelerini kullanarak iştikak sanatı yapan şâir, sevgilinin kerem padişahı olduğunu, bu sebeple keramet gösterdiğini söylemiştir. Sevgilinin kerameti, Hz. İsa'ya benzeyen dudaklarıyla gamından ölmüş âşığı diriltmesidir. Şâirin bununla kastı, sevgilinin ağzından âşığa hitaben sözlerin dökülmüş olmasıdır. Ayrıca şâir, Hz. İsa'nın ölüleri diriltme mucizesine işaret ederek telmih sanatı yapmıştır.

Şeyhî'ye gamuñ 'ışdür hem san'at u hem işdür

Bilmez kalanı

Azırgama dervîşdür göñlin saña virmişdür

Terk itse cânı

(s. 228, G. CLXXIII/5)

*[Senin gamın Şeyhî'ye arkadaş, sanat ve iştir; (o) geri kalanı bilmez; onu hor görme
(;çünkü o) canını terk etmek (pahasına) gönlünü sana vermiş bir dervîştir.]*

Şeyhî, gönlünü sevgiliye vermiş bir dervîş olduğunu, bu sebeple sevgilinin gamını eğlence, sanat ve iş edindiğini söyler. O, hâinden memnundur ve sevgilinin gamından başka şey bilmediği için hor görülmemesi gerekir.

Nice bunuñ gibi gice kim kanlar ağlayam

Sûzân gamile fûrkatuñ odı çün kebâb

(s. 50, K. XII/5)

*[Izdrap verici kederle, ayrılığının ateşi (beni) kebab (gibi yaptığı) için bunun gibi pek
çok gece kanlar ağlayayım.]*

Sevgilinin gamı ve ondan ayrı kalmak âşığı yakarak kebaba çevirmiştir. Kebabın olduğu yerde şarabın da olması gerektiğinden âşığa geceler boyu şaraba benzeyen kanlı gözyaşları dökmek düşecektir. Böylece kebab-şarap ikilisi birleşmiş olacaktır.

Gamdan kan ağladugum 'ayb itme ki olmaz eksük

'İşka uyıcak âdem göñülde gözde hem dem

(s. 37, K. VIII/28)

*[Gam sebebiyle kan ağladığım için beni ayıplama; zira insan âşık olunca hem gönülde
hem de gözde kan eksik olmaz.]*

Âşık, perişan hâli sebebiyle ayıplanır. Âşığın gamı nedeniyle kanlı gözyaşı dökmesi de ayıplanma sebebidir. Ancak beyitte âşık kınanmaması gerektiğini; çünkü aşkın peşinden gidenlerin gönlünde de gözünde de yaş olmasının normal olduğunu söylemiştir.

1.3.11. Kelâl (Yorgunluk, bıkkınlık)

Aynı işle çok fazla iştilgal edilmesi kişide yorgunlukla birlikte bıkkınlığa sebep olur. Aşağıdaki beyitte şâir, Allah'ı çokça anan, Allah dostu ya da peygamber olan kişilerin dahi Allah'ı hakkıyla zikretmek arzusuyla yorulduklarını söyler:

Velî ne hamdüm ola k'elsün-i nebî vü velî

Kemâl-i medh ü senâsında buldı külli kelâl

(s. 16, K. III/2)

[Fakat nasıl hamdedeyim? Zira velilerin ve nebilerin hepsi ona hamdetme ve onu övmenin mükemmelliğiyle yoruldu.]

Şâir, Allah'a çokça hamdeden veli ve nebilerin bile yorgun düştüğünü ifade ederek Allah'a nasıl hamdedeceğini bilemez. Böylece Allah'a ne kadar şükredilse de bunların yetersiz kalacağını vurgulamak istemiştir.

1.3.12. Kıskançlık

Divanda kıskanılan kişi olarak çoğunlukla sevgili, yer yer de padişah ve diğer kişiler ele alınmıştır. Kıskançlık, kıskanan kişiyi zayıflatır, sarartır, perişan eder.

Çin putları, resimler ve gökteki ay sevgilinin yüzünü kıskanır. Ayın incelik hilal şekline gelmesi ve sarı rengi hep bu kıskançlık neticesindedir. Lale, sevgilinin yüzünü ve yanağını kıskanmasıyla ele alınır. Gonca onun ağzını; inci, dişini; periler, huriler ve cennet, güzelliğini kıskanır. Söz konusu padişah olduğunda kıskanç kimseler onun ardından ileri geri konuşur. Onun adaletini Nuşirevan'ın ruhu dahi kıskanır. Memduhun sözlerinin inci ve mücevher gibi olduğunu anlayan yakut ve lal taşı kıskançlıktan madende erir. Bilgili kimseler insanların kusurunu örtünce cahiller onları ayıplar. Şâir bunu onların kıskançlığı olarak yorumlar. Kıskanılan kişi bazen de şâirin kendisi olur. Kendisini âciz olarak nitelendiren şâir, bir derya gibi olan padişaha ulaşabildiği için deniz onu kıskanır. Sofunun sürekli âşığı ayıplaması onun kıskançlığının bir sonucudur. Şâir bazen de çiçeklerin birbirlerini kıskandığını tahayyül eder. Gelincik çiçeğinin ortasında bulunan karalık, sümbülün kokusunu duyduğu için ciğerini yakmasındandır. Menekşe ise bunu kıskandığı için perişan hâldedir. Divanda sidre ağacı, servi boylu sevgilinin ayağını kıskanırken tasvir edilir.

Çîn bütleri gibi yüzün ayna reşk ider

Nakş u nigârla âyine-i asmân dahi

(s. 244, G. CXCVII/4)

[Tıpkı Çin putları gibi resim, put ve gökyüzü aynası da senin yüzünün aynını kıskanır.]

Sevgilinin yüzü güzellik sembolü olarak bilinen her şeyden daha güzeldir. Resim ve heykel gibi kusursuz güzelliğin sembollerini en iyi icra edenler olarak anılan Çinlilerin yaptığı putlar, resimler hatta şâirin gökyüzünün aynası diye tanımladığı ay dahi sevgilinin güzelliğinin yanında sönük kalır. Tüm bu sayılan unsurlar sevgilinin güzelliğini kıskanırlar.

Bu letâfetle felek görse melek sana seni
Melîk-i mülk-i melâhat mısın iy reşk-i perî (s. 247, G. CCIV/2)

[Ey perilerin kıskandığı (sevgili)! Bu hoşlukta gökyüzü seni görse, melek sanır; (yoksa sen) güzellik ülkesinin padişahı mısın?]

Sevgilinin çok hoş ve güzel olduğunu ifade etmek isteyen şâir bu kez peri, melek gibi soyut unsurları kullanmıştır. Sevgili güzelliğiyle meleklere benzemektedir ve onun güzelliği perileri kıskandırır.

Ta‘mîr-i mülke ‘adlûñ reşk-i revân-ı Kîsrâ
İyhâ-yı dîne hükmüñ nutk-ı Mesîh-i Meryem (s. 35, K. VIII/12)

[Memleketi düzeltmek için (uyguladığın) adaletin, Kîsrâ'nın ruhunun kıskanması, dîni diriltmek için hükmün -de- Meryem (oğlu) İsa (as.)'in konuşması gibidir.]

Padişah adaletiyle hüküm sürünce onu Kîsrâ'nın ruhu kıskanır. İran padişahlarına unvan olarak verilen kîsrâ, adalet, zincir, Nuşirevan gibi unsurları çağrıştırır. Bu sebeple şâir, padişahın çok daha adil olduğunu anlatabilmek için onu İran padişahlarından Nuşirevan ile kıyaslamış ve Nuşirevan'ın ruhunun dahi padişahın adaletini kıskanacağını söylemiştir.

Şâz ol hemîşe feth ü zafer mesnedinde sen
Ne gam hasûd hakkuña söylerse bîş ü kem (s. 45, K. X/31)

[Kıskanç kimse senin hakkında fazla ve eksik söylese de gam değildir; sen fetih ve zafer makamında daima mutlu ol.]

Meyve veren ağacın taşlanması gibi fetih ve zaferlere koşan padişah da düşmanları tarafından eleştirilir. Şâir, padişah hakkında eksik ya da fazla şeyler söyleyenlerin onu kıskandığını, padişahın bunlara aldırmayarak mutlu olması gerektiğini söylemiştir.

Vakt-i du‘â irişdi sini vü hasûduñı
Bî-çâre Şeyhî ‘ömri ola kıla medh ü zem (s. 46, K. X/33)

[(Sonunda) dua vakti ulaştı, çaresiz Şeyhî'nin ömrü olsa da seni methetse, seni kıskananları (ise) yerse.]

Şeyhî, ömrünün sonuna kadar padişahı övmeyi ve onu kıskananları yermeyi istemektedir.

Görürse ‘ayb u halel setr ü sedd ider ‘ârif

Hased durur n’ola ger ta’n iderise cühhâl

(s. 22, K. III/59)

[Ârif (kimse) kusur ve eksiklik görürse (onu) örter ve engel olur (bunu gören) cahiller (onu) ayıplarsa ne çıkar? Bu, (onların) kıskançlığıdır.]

İki zıt karakterin karşılaştırıldığı beyitte bilgili kimselerin kusurları örttüğü, cahillerin ise onun bu davranışını ayıpladığı söylenmiştir. Şâir, bilgili kimselerin bu ayıplamaları aldirmaması gerektiğini; çünkü cahillerin onları kıskandığını söyler.

Yâkût u la’l sizse sözüñ dürr ü cevherin

Kan bigi gark kânda ide gayret odı müzâb

(s. 51, K. XII/31)

[Yakut ve lal senin sözünün incisini ve mücevherini sezse, kıskançlık ateşi onu madende kan gibi eritip boğardı.]

Muhammed Paşa için yazılan bir kasidede yer alan bu beyitte onun sözlerinin inci ve mücevher gibi olduğu, yakutun ve lalin onları fark etmesi hâlinde kıskançlıktan madende kan gibi eriyecekleri söylenmiştir. Normal şartlarda kıskanmak için erimek kelimesi kullanılır. Burada şâir, yakut ve lal taşlarının rengi sebebiyle kan gibi erimek tabirini kullanmıştır.

Ursun muhît gayret odından yüzine kef

Bir katreyem bu za’file ‘ummâna irmişem

(s. 72, Mus. I/3-5)

[Ben bu zayıflıkla okyanusa ulaşmış bir damla olduğum için deniz kıskançlık ateşinden yüzüne el (köpük) vursun.]

Şâir, kendisini âciz ve küçük bir su damlasına, padişahı ise okyanusa benzetmiştir. Deniz dalgalarını ve onların köpürüşünü ise kıskançlıktan kendisini tokatlayan biri gibi düşünmüştür. Denizin böyle dalgalı olmasının sebebi, şâirin aczine rağmen padişaha ulaşmış olmasıdır.

Sümbülün kohusına lâle ciger yakdugına

Hased iltür mi benefşe ki perîşân bigidür

(s. 150, G. LXI/5)

[Menekşe; gelinciğin, sümbülün kokusu için ciğerini yakmasını kıskandığı için mi perişan gibidir?]

Bir bahçe tasvirinin yer aldığı beyitte sümbül, gelincik, menekşe gibi çiçekler vardır. Gelincik çiçeği, polenlerinin yer aldığı ortasındaki siyah bölümü sebebiyle ciğeri yanmış biri gibi tasvir edilmiştir. Onun ciğerini yakan ise sümbülün güzel kokusudur.

Menekşenin dağınık görüntüsünü perişan olmuş biri gibi tasavvur eden şâir, onun gelincik çiçeğini kıskandığını söylemiştir.

Bize bu serv ayagıdur şu müntehâ mi' râc
Ki sidre reşk ilede pâ-y-ı nerdübânumuza (s. 220, G. CLXII/4)

[Bize bu servinin ayağı, şu münteha ve miraçtır, (bunu gören) sidre, merdivenimizin ayağını kıskanır.]

Bu kez münteha, miraç, sidre, nerdüban gibi kelimeleri tenasüplü olarak kullanan şâir, servi boylu sevgilinin ayağını münteha ve miraç olarak niteler. Bunu gören sidre, âşğın merdiveninin ayağını kıskanacaktır. Şâir, miraç hadisesiyle ilgili terminolojiyi dil malzemesi olarak kullanıp sevgiliye olan bağlılığını ifade etmek istemiştir.

Lâle hâk itdi yüzün gül yañağın reşkinden
Gonce çâk itdi kabâ la'l-i dūr-efşânuñ için (s. 204, G. CXXXVI/6)

[Gelincik çiçeği senin gül yanağının kıskançlığından yüzünü toprak etti; gonca da inci saçan dudak için kaba yırttı.]

Sevgilinin yanağı gül gibi güzeldir ve onun güzelliği gelincik çiçeğini kıskandırır. Gül goncasının kabından çıkıp açmasını güzel bir sebebe bağlayan şâir, onun sevgilinin inci saçan dudaklarını kıskanarak elbisesini yırttığını söyler.

Niteküm haddüñe her dem çemende ragm ider lâle
Müsemmen dişüñe her dem sadefde reşk ider lü'lü (s. 211, G. CXLIX/3)

[Nitekim gelincik, bahçede her an senin yanağına (bakarak) kahrolur, inci (ise) sedefte her an senin sekiz parçadan meydana gelmiş dişini kıskanır.]

Sevgilinin yanağını kıskanan yine gelincik çiçeği, dişlerini kıskanan ise bu kez sedefteki inci olmuştur.

Bârî nesine 'âşka zühd issi ta'n ider
Çün kendünüñ hasedden arınmadı sînesi (s. 236, G. CLXXXV/6)

[Sofular, kendilerini göğsü kıskançlıktan temizlenmediği için âşığı ayıplar.]

Âşık/rind tipi ile zahit her zaman karşı karşıya gelir. Âşğın hâl ve hareketleri zahitler tarafından ayıplanır. Şâir, onların bu ayıplamalarının sebebinin kıskançlık olduğunu iddia etmiştir.

Añladı çün kemâlüne irmekde naksını

İnceldi vü sarardı hasedden her-âyine

(s. 219, G. CLX/2)

[(Ay) senin olgunluğuna erişmekte eksikliğini anlayınca, mecburen kıskançlıktan inceldi ve sarardı.]

Ayın dolunay hâinden hilale dönüşmesi olayıyla ilgili hüsn-i ta'lil sanatı yapan şâir, onun sevgilinin kemalini (yani tam surette oluşunu) kıskandığını, bu kıskançlığın onu sarartıp incelttiğini söylemiştir. Böylece şâir, kıskançlığın insan bedeni üzerindeki etkisini de vermiş olmaktadır.

Reşk-i bihişt ü hûrisin rahmet irür ki cânuma

Fürkatüñ odı tamudan dahı beter ‘azâb olur

(s. 123, G. XXIV/3)

[Sen hurinin ve cennetin kıskandığısın (o hâlde) benim canıma merhamet ulaştır; çünkü senin ayrılığının ateşi (bana) cehennemden daha beter azap olur.]

Şâir, sevgilinin güzelliğini anlatabilmek için bu kez bihişt, huri, rahmet, od, tamu, azab gibi kelimeleri tenasüplü olarak kullanmıştır. Sevgilinin güzelliğini huriler bile kıskanır. Ondandır ayrı düşmüş olan âşığa sevgilinin bu sebeple merhamet etmesi gerekir. Zira ondan ayrı kalmanın verdiği acı, âşığa cehennem azabından daha şiddetli gelir.

1.3.13. Seher

Uykunun gelmemesi hastalığıdır. Bunun sebebi olarak “Dimâğda fazla kuruluk ve hararet olması ve yemeğin hazm olmaması”⁶⁵⁹ gösterilir. Uykusuzluğa karşı alınacak tedbirler aktarılırken akarsu ve değirmen gibi düzenli ve mutedil seslerin uyku getireceği söylenir. Uykusuzluk çeken kişinin iyice yorulmadan yatırılmaması, yanında hikâyeler okunması, şarap içmesi ve ateş karşısında oturması gibi önerilerde bulunulur.⁶⁶⁰

Şeyhî şu beyitlerinde seher hastalığına iham yoluyla işaret etmiştir:

Seher-i⁶⁶¹ mahşere dek gün bigi bîdâr olalum

K’oldı ‘âlemdeki maksûd müyesser bu gice

(s. 223, G. CLXV/7)

⁶⁵⁹ Tabîb İbn-i Şerîf, *Yâdigâr*, 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı *Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf*, hzl. M. Yahya Okutan vd., Yerküre Kitaplığı, İstanbul 2004, s. 222.

⁶⁶⁰ Tabîb İbn-i Şerîf, *Yâdigâr* (15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı *YÂDIGÂR-I İBN-İ ŞERİF*), C. 1, sadeleştiren: Orhan Sakin, Yerküre Yayınları, İstanbul 2003, s. 48.

⁶⁶¹ Bu kısımda Mısır Kahire Millî Kütüphanesi Türkçe yazmalar bölümünde 1811 numarada kayıtlı nüsha esas alınmıştır.

[Dünya(nın yaratılmasındaki amaç) bu gece gerçekleştiği için mahşerin seherine kadar güneş gibi uyanık kalalım!]

Şâirin Kadir Gecesi'ni anlattığı gazelinde yer alan bu beyitte, bu gece dünyanın yaratılış amacının gerçekleştiği söylenmiştir. Bununla kastedilen Kurân-ı Kerîm'in Kadir Gecesi indirilmeye başlamış olmasıdır. Şâir, Kur'ân'ın nâzil olmasını dünyanın yaratılış amacı olarak görür. Kadir Gecesi Kur'ân'da bin yıldan daha hayırlı⁶⁶² olarak tanımlanır. Kadir Gecesi'ne rastlayan kişinin o geceyi uyumadan ibadetle geçirmesi günahların affına sebep olacağından hadislerde tavsiye edilir.⁶⁶³ Şâir bu bilgiyi beytin temelinde yerleştirmiştir. Diğer yandan seher ve bîdâr kelimelerinin tenasüplü kullanılışı beyti başka bir mecraya çekmektedir. Şâir iham yoluyla uyuyamama hastalığına seher dendiğine işaret etmektedir.

Zühd ü dîn fikri n'olur câdû gözünü görelî

Giceler mest ü seher deng ü humârem kime ne (s. 214, G. CLII/6)

[O (sevgilinin) büyücü gözünü gördüğümden beri zahitlik ve din fikri nedir (bilmiyorum). Geceleri sarhoş, seher vakti hayran ve sersem (bir hâldeysem) kime ne?]

Sevgilinin büyücü gözleri âşığı sarhoş etmiştir. O, bu sebeple gece boyu içki içer, sarhoş olur. Seher vakti olunca sersem bir hâldedir ve başında gecedan kalan sarhoşluğun ağrısı vardır. Onu ayıplayanların sözlerine kulak asmaz ve “Kime ne?” diyerek onlara çıkışır. Şâir, hiç uyumadığını beyitte açıkça dile getirmemiştir; ancak geceleri sarhoş, sabahları ise sersem olduğunu söylemesi ve bilhassa seher kelimesine yer vermesi, onun uykusuzluk hastalığına tutulduğunu göstermektedir.

⁶⁶² Kur'ân-ı Kerîm, Kadir, 3.

⁶⁶³ Ebû Abdillâh Muhammed ibn İsmâil el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, çev. Mehmed Sofuoğlu, C. 4, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1987, s. 1868.

2. HASTA

Sağlığı bozulmuş olan kimseyi karşılayan hasta kelimesi için divanda bîmâr, mübtelâ, haste, sayru, sakîm, ‘âsî, şikeste, derdmend ve dertlü gibi kelimeler kullanılmıştır. Eski tıpta dört temel hılt dengesi bozulmuş kişi hasta olarak kabul edilirdi.⁶⁶⁴ Hippokrates, bir sözünde: “Tıp üç şeyden meydana gelir: hastalık, hasta ve hekim. Eğer hasta hekimle beraber olursa hastalık yenilir.” der. Bu sebeple tedavide hastaya önemli görevler düşmektedir. Râzî, hekimin ahlakıyla ilgili eserinde hekimin görevleriyle birlikte hastaya düşen görevlere de yer vermiştir. Buna göre hasta toplumda ileri gelen bir kimseyse, hekimi diğer hizmetkârlarından üstün tutmalı⁶⁶⁵, ona yakınlık göstermeli⁶⁶⁶, hastalığıyla ilgili yaptığı hataları hekimden gizlememeli⁶⁶⁷ ve sahte hekimlerden sakınmalıdır.⁶⁶⁸ Aşağıda hastalar fizyolojik ve psikolojik olarak iki başlıkta incelenmiştir.

2.1. FİZYOLOJİK HASTALAR

Klasik Türk şiirinde en fazla konu edilen hasta, âşıktır. O, mübtelâ-yı aşktır ve şifası sevgilinin yüzünü görmektir. Bazen bunun mümkün olmadığını bilincine varan âşık ölmeyi diler. Zira böyle bir durumda hasta gönlün tek dermanı ölümdür. Sevgili nasıl ki eziyet etmeyi âdet hâline getirdiyse, âşık da hastalanıp dert çekmeyi âdet hâline getirmiştir. Onun böyle olmasının sebebi uğursuz bahtıdır. Âşığın gönlü kırıktır. Gönlün kırılması, kırık bir kemiğin tam olarak onmaması gibidir. Kırık gönlü sebebiyle onun gözüne hiçbir şey görünmez, varlık âlemi umrunda değildir. Onun hasta gönlü sevgilinin kaşında yerleşmeyi her şeyden, Kısra’yı fethetmekten daha üstün bulur.

Sevgilinin gözü âşığın gönlünü yaralar, onu yatalak hasta eder. Âşığın akli, sabrı, canı ve gönlü hastadır. Şifa bulamayacağını bildiği için hastalığıyla iyi geçinir, asla şikâyet etmez. Aşk hastalığını dünyadaki hiçbir dermanla değişmez. Âşık ölecek kadar hasta olsa da sevgili ona iltifat edip bakmaz. Ancak öldükten sonra ölüp ölmediğini kontrol amacıyla bakma olasılığı vardır. Aşk hastalığının belirtisini ancak âşık olanlar anlar.

⁶⁶⁴ İskender Pala, “Ahlât-ı Erbaa”, *a.g.e.*, s. 12.

⁶⁶⁵ Ebu Bekr Muhammed bin Zekeriyya er-Râzî, *Tabibin Ahlakı ve Bir Saatte Şifa Risaleleri*, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, İstanbul 2013, s. 24.

⁶⁶⁶ Ebu Bekr Muhammed bin Zekeriyya er-Râzî, *a.g.e.*, s. 31.

⁶⁶⁷ Ebu Bekr Muhammed bin Zekeriyya er-Râzî, *a.g.e.*, s. 33.

⁶⁶⁸ Ebu Bekr Muhammed bin Zekeriyya er-Râzî, *a.g.e.*, s. 39.

Şeyhî, genel olarak hasta kavramını ele almakla birlikte gönül, can, ciğer, nergis, ağaç, lâl, âmâ, ahvel, göz, hat, bülbül ve âşık gibi unsurların ve bizzat kendisinin de hasta olduğunu söylemiştir.

Bu bölümde gözle görülen, fizikî rahatsızlığı olan hastalar ele alınmıştır. Şâir bunların ifadesinde bîmâr, mübtelâ ve ‘âsî kelimelerini kullanmıştır:

Bir gamzesi biñ kalbi sır zülfi vü ‘ahdi tek
Bîmâra zihî kuvvet leşker-şiken olmuşdur (s. 145, G. LIII/6)

[Onun bir yan bakışı, bin kalbi, saçı ve sözü gibi kırar; (bu hâliyle) hastayı ne güzel (!) mağlup edici bir güç olmuştur.]

Sevgilinin gözleri tıpkı sözünü kırması yani sözünde durmaması ve kırılmış, kıvrılmış gibi duran saçlarına benzer şekilde âşıkların kalbini kırar. Zaten aşk hastası olan âşık, bu bakışlar sebebiyle iyice güçten düşer. Şâir bunu alaycı bir şekilde zihî kelimesiyle ifade etmiştir.

Mücrim ü ‘âsîlere dergâhuñ olmuşdur penâh
Mübtelâ vü bî-kese yâduñ durur feryâd-res (s. 16, K. 2/13)

[Senin huzûrun, günahkarlara ve âsîlere sığınak olmuştur (ve) seni hatırlamak, hasta ve kimsesizlerin imdadına yetişendir.]

Allah’ın huzurunda bulunmak, ona ibadet etmek şâirin nazarında günahkarlar ve asiler için bir sığınaktır. Onu zikredip hatırlamak da hasta ve kimsesizlerin imdadına yetişir. Beytin ilk mısraındaki ‘âsî kelimesinin “tedavi kabul etmeyen hasta”, ikinci mısraındaki mübtelâ kelimesinin ise “hasta” anlamı göz önünde bulundurulduğunda Allah’ın Şâfi isminin mazmun olarak beyitte bulunduğu anlaşılmaktadır.

Ol pîr-i mest [ü] ‘âsîye vâcib durur ‘asâ
İçmezse bu devâyı ki içen şeyh şâb olur (s. 121, G. XXI/4)

[O, tedavi kabul etmeyen ve sarhoş olan yaşlı, içen yaşlının genç olduğu bu ilacı içmezse, ona baston vacip olur.]

Şarabın övgüsünün yer aldığı beyitte tedavi olmayı kabul etmeyen yaşlı bir hasta tasvir edilmiştir. Onun hemen ilacı yani şarabı içmeyi kabul etmesi gerekir; zira o şarabı içen yaşlı gençleşir. Aksi takdirde baston kullanması zorunlu hâle gelecektir.

2.1.1. Ağaç

Kış boyunca yapraksız kalan ağaçlar, ilkbaharın gelmesiyle birlikte yeşillenir. Şâirin gözünde bu durum, kısır olan birinin çocuk sahibi olması gibidir:

Rûhü'l-kudüs bigi agacuñ yapragına yil
Bir demde bâr virdi tokuz ay iken 'akîm (s. 85, Mus. III/1-10)

[Rüzgâr, dokuz ay kısır olan ağacın yaprağına Cebrail (as.) gibi bir nefeste meyve verdi.]

Beyitte hastalık olarak kısırlık zikredilmiştir. Ancak şâir, bu hastalığı şâirâne bir biçimde aktarmıştır. Sonbahar gelince ağaçlar yapraklarını döker ve yaz gelip meyve verinceye kadar âdeta kısır kalır. Ağaçların sonbahar, kış ve yaz mevsimlerini meyvesiz geçirip -ki ortalama dokuz aydır- yaz ayında meyve vermesi, kısır olduğu hâlde doğum yapan bir kadına benzetilmiştir. Şâir bu doğa olayını Hz. Meryem'in bekar olmasına rağmen Cebrail'in üfürüğüyle Hz. İsa'yı doğurmasına benzetmiştir.

2.1.2. Ahvel

“Şaşı”⁶⁶⁹ demektir. Şaşı olan kişi “her bir gördüklerin iki görür”.⁶⁷⁰ Aşağıdaki beyitte bu hastalığa yakalanan kişilerden bahsedilmektedir:

Ol şâh kim nazîrine kılmamaga nazar
Ahvelde dahı kalmadı hâsiyyet-i hıvel (s. 73, Mus. I/4-3)

[O padişahın benzerine bakmamak için, şaşıda bile şaşılık özelliği kalmadı.]

Şaşı, gözlerindeki hastalık sebebiyle baktığı nesnelere çift görür. Şâir bu gerçeği beyitte bambaşka bir biçimde kullanmıştır. Buna göre padişah eşsizdir. Onun bir benzerinin olmayacağı herkes tarafından kabul edilmiştir. Böylece onu çift görüp bir benzerinin olduğu düşüncesine kapılmamak için şaşısındaki çift görme özelliği dahi yok olmuştur.

2.1.3. Âşık

Âşık, daima hastadır ve bu hastalığının sebebi sevgiliden ayrı kalmış olmasıdır. Bu sebeple sürekli inler, feryat eder.

Bu kim dimişler aña haste 'âşık bakmaz
Kayırmaz öldüricek sorar ise ancag ola (s. 109, G. V/6)

⁶⁶⁹ <http://lugatim.com/s/ahvel> (Son erişim: 26.04.2018, 12:32)

⁶⁷⁰ Muhammed Bin Mahmûd-ı Şîrvânî, *a.g.e.*, s. 281.

[Onun hasta aşığı bakmayarak onunla ilgilenmediğini; ancak sorsa sorsa öldürünce sorabileceğini söylemişler.]

Âşık, hangi hâlde olursa olsun, maşuk onunla ilgilenmez. Ancak öldüğü zaman onu sorar. Bu soru ise onun gerçekten ölüp ölmediğini tesbit etmek içindir.

Dâyimâ ‘âdetidür cevri ü cefâ ma‘şûkuñ
‘Âşıkâ derd ü belâ şöyle ki var oldu yine (s. 216, G. CLV/4)

[Sevgilinin âdeti sürekli eziyet etmek, âşığın âdeti ise yine dert ve hastalık çekmektir.]

Klasik Türk şiiri geleneğinin bir özeti şeklinde olan bu beyitte sevgilinin işinin sürekli eziyet etmek, âşığının ise hastalanıp dertlenmek olduğu söylenmiştir.

Sevdâ ‘alâyimi sebebin ‘âşık añlaya
‘Allâme-i cihân ne bilür ol ‘alâmeti (s. 241, G. CXCI/3)

[Sevdânın alametlerinin sebebini (ancak) âşık anlar, dünyanın büyük bilginleri o alametleri nereden bilir?]

Sevda, insan vücudunda bulunan dört hilttan biridir. Eski tıbbâ göre aşk, bu hiltın fazlaşması durumunda ortaya çıkar. Beyitte bu bilgiye işaret eden şâir, sevdanın belirtilerini ancak âşığın anlayabileceğini, kişinin âşık olmadıktan sonra allâme-i cihân olsa dahi bunu kavrayamayacağını ifade etmiştir.

2.1.4. Bülbül

Beyitlerde bazen de bülbül hasta olarak tasavvur edilir. Bülbülün ötüşü ile hastanın inlemesi arasında benzerlik ilgisi kurulur.

Şâdlık kılur idi gülşen içinde bülbül
Fürkatüñ hurkatine haste vü zâr oldu yine (s. 216, G. CLV/3)

[Bülbül, gül bahçesi içinde sevinçliyle senin ayrılığının ateşinden yine inleyip hastalandı.]

Bahar geldiğinde bülbüller gül bahçesinde ötmeye, gül mevsimine ve dolayısıyla güle kavuştukları için mutlu olduklarını göstermeye başlamıştır. Ancak sonbahar gelip gül mevsimi geçince bülbül, sevgilisinden ayrılmış hasta bir âşık gibi inler.

Mu‘attar eyledi etrâfi iy gül eltâfuñ
Belâlu bülbüle andan eser dirîg itme (s. 213, G. CLI/4)

[Ey Gül! Senin güzelliğin etrafı kokulandırdı; o kokunun tesirini hasta bülbülden esirgeme.]

Gül mevsiminin gelmesini beklerken daima hasta olan bülbül, gülün kokusunu duymuştur. Her yere kokusunu yayan gülden, o kokunun kendisine de tesir etmesini istemektedir. Böylece hastalığı son bulacaktır.

2.1.5. Cân

Yaşamın devamlılığını sağlayan unsurdur. Klasik Türk şiirinde aşk derdine tutulmuş olan âşığın canı daima hastadır. Hastalanan kişinin bir şey yapma isteğinin olmaması gibi âşığın canı da eğlenceden ve sevinçten geri kalmıştır.

‘Îş ü sürûr u sohbeta cân oldu gey ba‘îd

Âfâk içinde olalıdan mübtelâ-yı ‘ışk (s. 176, G. XCVII/3)

[Can, ufuklar içinde aşk hastası olduğundan beri, eğlence, sevinç ve sohbeta çok uzak kaldı.]

Aşk bir hastalıktır.⁶⁷¹ Bu hastalığa yakalanan kişide sevinme, neşelenme gibi duygular yerine keder ve üzüntü görülür. Beyitte de âşığın canı hastalanmış ve eğlence, sevinç gibi olumlu durumlardan uzak kalmıştır.

Lebüñ cân derdmendinüñ tabîbi

Dilüñ cennet gülünüñ ‘andelîbi (s. 234, G. CLXXXII/1)

[Senin dudağın can hastasının doktoru, dilin de cennet gülünün bülbülüdür.]

Beytin bütününde sevgilinin ağız tasviri yapılmıştır. Beyitte “derdmend” olarak nitelenen, yine âşığın canıdır. Onu iyileştirecek doktor ise sevgilinin dudaklarından başkası değildir. Sevgilinin dili de cennet gülünün bülbülü gibi güzel sözler söyler. Âşık, üstü kapalı şekilde sevgilinin kendisine de güzel sözler söyleyerek derdine derman olmasını istemektedir.

Cân hastedür bedendeki sıhhat ne fâyide

Şekker lebinden olmasa şerbet ne fâyide (s. 214, G. CLIII/1)

[Can hastayken vücuttaki sağlığın ne yararı var? (Sevgilinin) şeker dudağından şurup olmadıktan sonra neye yarar?]

⁶⁷¹ el-Reis Ebu Ali el Hüseyin İbn Sina El-Buhari, a.g.e, s. 52.

Kişinin beden sağlığı yerinde olsa da ruh sağlığı yerinde olmayınca bir faydası yoktur. Beyitte bu realite vurgulanarak âşığın ruhunun hasta olduğu ifade edilmiştir. Yine sevgili şeker gibi olan dudaklarını şurup yapmada kullanmadıktan sonra âşığa bir faydası olmayacaktır.

Sâkî şarâb sun ki bu gönülüm safâ diler
Derdile haste cân kadehünden devâ diler (s. 91, Mus. IV/3-1)

[Ey Sâkî! Bu gönülüm, hoşluk diler; dert sebebiyle hastalanmış canım da kadehinden şifa ister, (o hâlde) şarap sun.]

Şarabın ilaç olarak kullanıldığı ve birtakım faydaları barındırdığı bilinmektedir.⁶⁷² Beyitte hem şarabın bu özelliği hem de keyif verici olması vurgulanarak sakiden şarap talep edilmiştir. Hasta olan yine âşığın canıdır. Hastalığının sebebi ise sevgiliye kavuşma derdidir. Âşık şarabı içince, sarhoşluğun etkisiyle derdini unutacaktır.

Şifâ umar lebünden haste cânım
Bilür derdine dermân menzildir (s. 136, G. XLII/3)

[Hasta canım derdine derman yeri olduğunu bildiğinden senin dudağından şifa umar.]

Âşığın canı, şifasının nerede olduğunu bilen bir hastadır. Onu iyileştirecek tek şey sevgilinin dudaklarıdır. Her ne kadar ona ulaşmak imkânsızsa da âşık umudunu yitirmez ve istemekten vazgeçmez.

2.1.6. Ciğer

Klasik Türk şiirinde âşığın canı gibi ciğeri de hastadır ve kanlı yaralar içinde tasvir edilir:

Yaralu bağrumı ger derdile yaram kime ne
Yâra yâr olmag için cânâ kıyaram kime ne (s. 213, G. CLII/1)

[Yaralı bağrumı derdimden yararsam (bundan) kime ne? Sevgiliye yar olmak için canıma kıyarsam (bundan) kime ne?]

Sevgiliye duyduğu aşk ve bunun getirdiği sürekli melankoli sebebiyle âşık verem hastalığına yakalanır. Bu sebeple akciğerinde bölükler hâlinde yaralar oluşur. Klasik Türk şiirinde yaralı bağır, bağı başlı gibi tabirlerle anılan bu hastalık, kısa süre içinde

⁶⁷² Kurân-ı Kerîm, Bakara, 219.

âşığın öleceğinin ifadesidir.⁶⁷³ Âşık, sevgiliye kavuşma uğruna yaptıklarının kınanmasından usanmıştır. İnsanların söylediklerine aldırılmaz. Dilerse kavuşma derdi sebebiyle verem olmuş ciğerini parçalar, dilerse canına kıyar. Onun bu durumu kimseyi ilgilendirmez.

Haste ciger firâkı ile pâre pâredür
Şeyhî kime müyesser olupdur visâl-i dost (s. 114, G. XI/7)

[Ey Şeyhî! Hasta ciğer onun ayrılığıyla parça parçadır, (zaten) dosta kavuşmak kime kolay olmuştur ki?]

Hiç kimse isteklerine kolayca ulaşamaz. Sevgiliye kavuşmak da kimse için kolay olmamıştır. Ayrılık sebebiyle âşığın hasta ciğerinin parça parça olması da olağan bir durumdur.

2.1.7. Gönül

Âşığın gönlü hastadır. Hasta olmasının sebebi uğursuz talihidir. Bazen de sevgilinin yan bakışı âşığın gönlünü hasta etmiştir. Hastalığına bir çare bulmak ister, bu sebeple feryat eder ve inler.

Aşağıdaki beyitlerde olduğu gibi bazen gönül ve can birlikte hasta olarak geçer:

Ya'nî ki gönül ü cân tabîbi
Sayrusına gül-şeker getürdi (s. 233, G. CLXXX/5)

[Yani gönül ve can doktoru, hastasına gül tatlısı getirdi.]

Beyitte gönül ve can hastadır. Bunları iyileştirecek tabip ise hükümdardan başkası değildir. Gazelin bütününden bir zafer sonrası yazıldığı anlaşılmaktadır. Böylece şâirin hasta gönlüne ve canına gül şeker tatlısı olarak gelen, padişahın yeni fetihleridir.

Cân u dil la'lüñ için kılduğı feryâd bu kim
Haste derdine kaçan bulmasa dermân iniler (s. 161, G. LXXV/3)

[Canın ve gönlün, senin dudağın için feryat etmesi, hastanın hastalığına ilaç bulamadığında inlemesindedir.]

Âşığın canı ve gönlü hasta, sevgilinin dudakları ise onların hastalığının ilacıdır. Âşık, o dudaklara ulaşmak ve böylece hasta gönlünü iyileştirmek istemektedir. Tüm inlemesi ve

⁶⁷³ Ahmet Atillâ Şentürk, "Bağrı Başlı", a.g.e., C. 2, s. 29.

feryadı bu amaç içindir. Şâir, âşığın bu hâlini, derdine derman bulamadığı için inleyen bir hastaya benzetmiştir.

Buldı bu cerâhatlü yürek râhat-ı merhem
Derd ile gönül hastesi dermâna irişdi (s. 235, G. CLXXXIV/2)

[Bu yaralı kalp merhemle ferah bulunca, derdinden hastalanmış olan gönül iyileşti.]

Âşığın yüreği yaralıdır; ancak yarayı iyileştirecek olan merhemi bulmuştur. Böylece yürekteki yaranın derdiyle hastalanmış olan gönül de iyileşmiş, şifa bulmuştur.

Nahs-i tâli'dür beni dil-haste kılan dem-be-dem
Yohsa ben kul şâkirem devletlü şâhumdan benüm (s. 190, G. CXVI/4)

[Beni her an gönlü hasta yapan, talihimin uğursuzluğudur, yoksa ben bahtlı padişahıma duacıyım.]

Şâir, gönlündeki hastalığın sebebi olarak uğursuz bahtını göstermiştir. Yoksa gönlünün hasta olduğunu zikrettiğinde kasti, bulunduğu devri ve yönetimi eleştirmek değildir. Zira şâir, talihli padişaha duacıdır.

Ben ol şikeste-dilem kim katumda kevn ü mekân
Saçı kılınca görünmez emîr ü han kim olur (s. 146, G. LV/5)

[Ben, huzurunda varlık âlemi onun saç kılı kadar (değerli) görünmeyen hasta gönüllüyüm, (bu durumda) padişah da kim olur?]

Bir önceki beytin aksine şâir bu kez padişahın, kendi gözünde bir değeri olmadığını, onu önemsemediğini ifade eder. Çünkü şâirin gönlü kırıktır. Tüm varlık âlemi onun gözünde saç teli kadar değerli değildir. Bu durumda onun padişahı önemsemesi abesle iştigal olur.

Şikeste gönlüme turrañ virürse gûşe kaşuñda
Bu fethi yig görür Şeyhî şerefde tâk-i Kistrâ'dan (s. 206, G. CXL/7)

[Saçın, hasta gönlüme kaşında (bir) köşe verirse, Şeyhî bu fethi Kistrâ'nın kemerinden daha yüce görür.]

Sevgilinin saçının, âşığın gönlü için kaşında bir köşe ayırması çok kıymetli bir durumdur. Şeyhî böyle bir manzarayı fetih olarak adlandırır ve bu fethi Kistrâ'nın kemerlerinden daha şerefli bulur.

Zülfûñ kohusına dil her dem diler vire cân

Bî-çâre haste n'itsün derde devâsın ister (s. 134, G. XXXIX/3)

[Gönül, saçının kokusuna her an can vermek ister, zavallı hasta ne yapsın, hastalığına ilacını istemektedir.]

Şifası henüz bulunmamış bir hastalığa yakalananlar ya da şifaya ulaşmaya muktedir olamayan hastalar ölümü temenni eder. Şâir böyle bir hastanın portresini çizmiştir. Âşığın gönlü hastalanmıştır ve hastalığının şifası olan sevgilinin saçlarının kokusunu duydukça ölmek istemektedir. Zira âşığın gönlü o saça ulaşamayacağını, hastalığının şifa bulmayacağını bilmektedir.

Dil gözüñ zahmiyle haste yatur

Cân saçun halkasında beste yatur (s. 127, G. XXIX/1)

[Gönül, senin gözünün yarasıyla hasta, can (da) saçının halkasında bağlanmış/yorulmuş yatar.]

Bir tasvire yer verilen beyitte âşığın gönlü, sevgilinin bakış okuyla yaralanmış hasta bir vaziyette, canı ise sevgilinin saçına takılmış, bezgin ve kederli⁶⁷⁴ bir hâlde yatmaktadır.

Akl u sabr u cân u gönli kârbânı Şeyhî'nün

Hastedür iy sârbân bağlama mahmil gitme gel (s. 188, G. G. CXIV/7)

[Ey Kervancı! Şeyhî'nin akıl, sabır, can ve gönül kervanı hastadır, (bu sebeple) mahmili bağlayarak gitme, gel!]

Şeyhî, aşkın kendisinde bıraktığı alametleri, yolculuk kavramlarıyla birlikte kullanmıştır. Buna göre Şeyhî'nin akıl, sabır, can ve gönülden oluşan bir kervanı vardır. Ancak yolculuk sırasında şâirin saydığı unsurlar hastalanmıştır. Hakikatte yolculardan birinin hastalanması hâlinde tüm kervanın bundan etkilendiği gibi şâir, kervancıdan mahmili yani develerin üzerine konulan mahfeyi bağlamamasını istemiştir. Buna sebep olarak hastalığını göstermiştir. Kervancı yola çıkmamalıdır; zira kervanında rahatsızlananlar vardır.

Hele iy şikeste gönlüm yine derdüñ ile hoş geç

Ki bu gam zamânesinde ferâh u şifâ belürmez (s. 167, G. LXXXIV/4)

⁶⁷⁴ Beste kelimesi 'bestûh'un tahfif edilmiş hâlidir. Bestûh ise 'sutûh'tan türemiştir ki bitkin, yorgun, kederli gibi anlamlara gelir. Aynı zamanda bağlamak manasındaki 'besten' fiilinden türeyen beste=bağlanmış anlamı da beyti anlamlandırırken göz önünde bulundurulmalıdır.

[Ey Hasta Gönlüm! Bu keder devrinde rahatlama ve iyileşme belirmeyeceğinden, hastalığın ile yine iyi geçin.]

Âşık, sevgilinin derdiyle yakalandığı hastalıklarından şikâyet etmemeli, onlarla hoş geçinmelidir. Bu hastalıklardan kurtulma ümidi yoktur; çünkü zaman keder devridir. Kederden onu kurtaracak ferahlama ve şifa hiçbir zaman ortaya çıkmayacaktır.

Gönlüm sınığın sarar saçun lîk

Ne deñlü dürüst ola şikeste

(s. 79, Mus. II/3-4)

[Saçın gönlümün kırığı sarmaktadır; ancak kırılmış olan ne kadar düzelebilir ki?]

Âşığın gönlü kırıktır. Şâir, duygusal olarak kırık yani kırgın olma hâliyle, fiziki olarak bir kemiğin kırılması arasında ilgi kurmuştur. Sevgilinin saçları, âşığın gönül kırığını saran bir doktor gibidir. Ancak kırık ne kadar sarılsa da bir kez kırılanın bir daha tam olarak düzelmesi mümkün değildir. Bugün halk arasında da kolu vb. kırılan kimsenin aynı yerinin defalarca kırılabileceği söylenir.

Dil derdine merg didi gamzeñ

Bîmâra zihî cevâb-ı haste

(s. 79, Mus. II/3-7)

[Yan bakışının gönül derdi için ‘ölüm’ demesi hasta için ne güzel bir tedavidir.]

Sevgilinin bakışları, âşığa kavuşma ümidinin olmadığını ima etmiştir. Bu, âşığın gönlü için ölüm demektir. Beyitte geçen cevâb kelimesi ilaç ve tedavi anlamına gelmektedir.⁶⁷⁵ Âşık bu tedavi şeklinden memnundur; zira gönül hastalığının zaten kurtuluşu yoktur.

Cevâb virdi kim iy haste-dil ne gâfilsin

Bu devrden ki kamu derd buldı dermânı

(s. 56, K. XIV/13)

[‘Ey Hasta Gönül! Bütün hastalıkların şifa bulduğu bu zamandan ne kadar gâfilsin!’ diye cevap verdi.]

Bir bahar tasvirinde yer alan bu beyitte şâir, zamaneye neden böyle güzellik içinde olduğunu sormuştur. Cevap olarak ondan yukarıdaki beyti işitmiştir. Buna göre Hamza Beg’in düğününün anlatıldığı mevsim, hastalıkların şifa bulduğu bir zamandır. Şâire hasta gönül diye seslenen zamane, aynı zamanda onun gönlünün de şifa bulacağına işaret etmektedir. Beyitteki cevâb kelimesi ihâm-ı tenâsüp yoluyla cevâbın tedavi anlamını hatırlatmaktadır.

⁶⁷⁵ Ahmet Atillâ Şentürk, “Cevâb”, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, C. 2, OSEDAM Yayınları, İstanbul 2017, s. 399.

Sümbül saçunu lâle yañağında göricek
Sevdâ-zede gönlüm
Hayrân olup eydür gül-i handân yaraşuğı
Reyhân ile hoşdur

(s. 151, G. LXII/3)

[*Senin lale yanağında sümbül saçını görüp sevdaya tutulan gönlüm, hayran olup: 'Gülen gülün yaraşığı reyhan ile hoştur.' der.*]

Âşığın gönlü 'sevdâ-zede' olarak tanımlanmıştır. Bu hem gönlün sevgilinin siyah saçlarında takılı olduğuna hem de âşıқта sevda hıltının fazla olduğuna işaretler.

2.1.8. Hat

Yazı, sevgilinin ayva tüyleri ile birlikte anılır. Divanlarda yazının karmakarışık görüntüsü, şâire hastalanıp perişan hâle düşmüş birini düşündürür. Yazının bu hâle gelmesinin sebebi, sevgilinin ayva tüylerini görüp onları kıskanmasıdır.

Dîvânlar içre hattun elinde sakîm olup
Toprak saçup başına ki olur hâksâr hat

(s. 171, G. XC/6)

[*Yazı, divanlar içinde senin ayva tüyünün elinden hastalanıp başına toprak saçarak rezil oldu.*]

Sevgilinin ayva tüyleri, divandaki yazının hastalanmasına sebep olmuştur. Yazıyla ilgili unsurlara yer veren şâir, yazının başına toprak saçtığını; yani çok üzüntü duyduğunu⁶⁷⁶ söylemiştir. Beyitte üzüntü duyma anlamının yanında, mürekkebin hızlı kuruması için rih⁶⁷⁷ denilen ince kumun, yazının üzerine dökülmesine de işaret vardır.

2.1.9. Kör

Divanda bî-basar ve a'mâ kelimeleriyle karşılanmıştır. Her iki kelime de "Görme duyusundan mahrum olan"⁶⁷⁸ manasındadır.

Gül gelmesün yüzüne ki bî-reng ü fer gider
Nergis görünmesün gözüne bî-basar gider

(s. 86, Mus. III/3-1)

[*(Ey Padişah!) Gül meydana çıkmasın (yoksa) renksiz ve kuvvetsiz gider, nergis senin gözüne görünmesin (yoksa) kör gider.*]

⁶⁷⁶ Ozan Yılmaz, "“Toprak Başa, Baş Toprağa” Tarihi Bir Türk Kargışının Klasik Türk Şiiri'ne Yansımaları", *Millî Folklor*, Yıl: 26, Sayı: 101, 2014, s. 179.

⁶⁷⁷ Yaşar Çağbayır, "Rih", *Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s. 1380.

⁶⁷⁸ <http://lugatim.com/s/k%C3%B6r> (Son erişim: 26.04.2018, 12:45)

Padişahın övüldüğü beyitte rengi ve canlılığıyla çiçeklerin şâhı olan gül, padişaha görüldüğü anda bu özelliklerini kaybedecek, göze benzemesi ve ismi anıldığında gözü akla getiren nergis çiçeği padişahın gözüne görüldüğünde ise kör olacaktır.

Seyr iderken hüsni şehrinde gönül yüz cân ile
Düşdi enegi çâhına hoş didi ke'l-a'mâ garîb (s. 112, G. VIII/6)

[Gönül, onun güzelliğinin şehrinde çok isteyerek dolaşırken, onun çenesinin çukuruna düştü ve ne hoş (bir şekilde): “Garip kör gibidir.” dedi.]

Âşığın gönlü, sevgilinin en fazla saçının ucuna takılabilir. Daha öteye gitmek düşüncesi onun için yabancıdır. Beyitte âşığın gönlü, sevgilinin güzellik şehrinde, bir yeri yeni keşfedenlerin heyecanı ve isteğiyle dolaşmaktadır. Bu sevinç ve dalgınlıkla sevgilinin çene çukuruna düşmüştür. Bir Arap atasözüne yer vererek îrâd-ı mesel sanatı yapan şâir, âşığın “Garip kör gibidir.” dediğini aktarır. Beytin bütününde yeni bir şehre gelen gezgin tasviri yapılmış, atasözü vasıtasıyla “a‘mâ” kelimesi şiire dâhil edilmiştir.

2.1.10. Lâl/Güng/Ebkem/Epsem

Konuşamayan, dilsiz anlamına gelir. Divanda çoğunlukla Allah’ın büyüklüğü karşısında insanın âdeta dilsiz kalması ifade edilirken kullanılmıştır.

Beşer ne şerh ide ol zâtı kim kılur vasfi
Başîret issini sâmit fesâhat ehlini lâl (s. 17, K. III/12)

[İnsan o zâtı nasıl şerh etsin ki? Zira onun niteliği seziş sahibini suskun, fasih konuşan kimseleri dilsiz eder.]

Allah’ın zatını açıklamak insan için imkânsızdır. Görüş sahibi kimseler dahi bu konuda suskun kalır. Kurallarına uygun ve etkileyici konuşma yeteneği olan kişiler, konu Allah’ın zatına gelince dilsiz olup kalırlar.

Zerrâtı kâyinâtuñ olsa fasîh ü nâtık
Kem harf ile kemâli kamusun ide ebkem (s. 38, K. VIII/37)

[Kâinâtın zerreleri güzel ve düzgün konuşsa (bile o) hepsini az sözle dilsiz eder.]

Padişahın övüldüğü beyitte kainattaki tüm zerrelerin birleşip fasih bir şekilde konuşmaları hâlinde bile padişahın onları bir kelimeyle dilsiz edeceği iddia edilmiştir.

Hem şükr-i ni‘metinden yir dili güng ü ‘âciz (s. 38, K. VIII/36)
Hem bâr-ı minnetinden çarh arkası dutar ham

[Onun nimetine şükretmekte yer dilsiz ve âcizdir, ona karşı olan minnet yükünden feleğin sırtı kambur olmuştur.]

Yine padişahın övgüsüne yer verilen bu beyitte onun sağladığı imkânlarla karşı yer ve gök dahi dilsiz ve âciz kalmıştır.

Niçe ki vaslı sözine dil uzadur Şeyhî
Fırâkı odı anı şöyle yakar ki epsem olur (s. 122, G. XXII/7)

[Şeyhî, (sevgilinin) kavuşma sözüne ne zaman dil uzatsa, onun ayrılığının ateşi (Şeyhî'yi) öyle bir yakar ki susup kalır.]

Âşık, hiçbir zaman durumundan şikâyetçi olmamalıdır. Bu sebeple Şeyhî ne zaman sevgiliye kavuşmaktan dolayı şikâyetçi olsa, sevgilinin ayrılığı onu susturacak şekilde yakar.

2.1.11. Nergis

Zerrîn kadeh de denilen, ortasında bulunan siyahlık sebebiyle göze benzetilen çiçektir. Baygın bakan bir göze benzemesi ve hastalanmış biri gibi sarı renkte oluşu sebebiyle hasta olarak tasvir edilir.

Bîmârdı gözleriyle nergis
Gül yüzüñi gördi der getürdi (s. 233, G. CLXXX/8)

[Nergis, gözlerinden hastayken senin gül yüzünü görünce (kendi hâline) ağladı.]

Nergis, baygın bakan göze benzediğinden, şâir onun gözlerinden hasta olduğunu söylemiştir. Gözleri hasta olmasına rağmen sevgiliyi görünce şifa bulmuş ve hatta onun güzelliği karşısında kendi hâline üzülen ağlamıştır.

İrdi hevâ mizâcı yine istikâmete
Deprendüğince sıhhat alur nergis-i sakîm (s. 84, Mus. III/1-7)

[Havanın tabiatı yine düzeldiği için hasta nergis hareket ettikçe iyileşir.]

Nergis çiçeği sarı rengi sebebiyle hasta bir insan gibi tasvir edilmiştir. Hava ısınıp bahar gelmeye başlayınca nergis çiçeği rüzgârın etkisiyle sallanır. Öte yandan bazı hastalara doktorlar hareket etmelerini yani sporu tavsiye eder. Şâir bu iki durumu beyitte bir araya getirmiş ve hasta olan nergisin hareket ettikçe iyileştiğini söylemiştir.

2.1.12. Sevgilinin Gözü

Sevgilinin gözleri, hasta gibi baygın bakar. Bu sebeple şâir onu hasta olarak tasvir etmiştir:

Bîmâr gözi dem-be-dem haste ciger kanın içer
Şeyhî didügi buyimiş bîmâra tîmâr eyleyem (s. 194, G. CXXI/8)

[Şeyhî yalnızca: “Hastayı tedavi edeyim.” dediği hâlde, sevgilinin hasta gözü daima hasta ciğerin kanını içmektedir.]

Şeyhî, sevgilinin hasta gözlerini tedavi etmek istemiştir. Oysa onun bu iyiliğine karşılık sevgilinin hasta gözü, ciğerinin kanını içmiştir. Şâir hasta anlamındaki bîmâr ve tedavi anlamındaki tîmâr kelimelerinin ses uyumundan yararlanmıştır. Beyitte hem şâirin doktorluk mesleğine hem de sevgilinin gözlerinin hasta gibi baygın baktığına işaret vardır.

2.1.13. Şeyhî

Şeyhî bazı beyitlerde kendisini âşık yerine koyar ve hasta bir âşık portresi çizer.

Niçeme der-mândeem Şeyhî belâ-yı ‘ışk ile
Ger virem bu derdi nâ-merdem cihân dermânına (s. 224, G. CLXVII/7)

[Ey Şeyhî! Her ne kadar aşk hastalığıyla âcizsem de eğer bu hastalığı dünya dermanına verirsem alçağım.]

Âşık, hastalık sebebiyle çok kötü bir durumda olsa bile hastalığından şikâyetçi değildir. Aksine, aşk hastalığını hiçbir derman karşılığında vermez, onu hiçbir şeyle değiştirmez.

Sabâ demini nesîm-i habîbe beñzetedüm
N’idem çü derdlüyidüm ben tabîbe beñzetedüm (s. 195, G. CXXIV/1)

[Saba rüzgârını sevgilinin esintisine benzettim, hasta olduğum için doktora benzettim, ne yapayım?]

Şeyhî, şâir kimliğiyle bir benzetme yapmış, saba rüzgârını sevgiliden gelen bir esintiye benzetmiştir. Sonra bu benzetmesinin gerekçesini açıklamış ve kendisinin hasta, sevgiliden gelen esintinin de onun hastalığına çare olacak doktor olduğunu söylemiştir.

Vakt-i du‘â irişdi sini vü hasûduñı
Bî-çâre Şeyhî ‘ömri ola kıla medh ü zem (s. 46, K. X/33)

[(Sonunda) dua vakti erişti, hasta Şeyhî'nin ömrü olsa da seni methodip, seni kıskananları da yerse.]

Bir kasidede yer alan bu beyitte Şeyhî iyice hastalanıp yaşlandığına işaret etmektedir. Memduha onu daha fazla övmeyi, düşmanlarını da yermeyi istediğini söylemektedir. Ancak bunu yapabilmesi için ömrünün uzun olması gerekir.

Çokdur gönül ki cevr görür lâ dimez velî

Ben mübtelâyem ol ki belâyile hoş geçer (s. 144, G. LII/3)

[Gönül çoktandır eziyet gördüğü hâlde “hayır” demez; çünkü ben hastalığıyla iyi geçinen bir hastayım.]

Yukarıda bahsedildiği gibi âşık, hastalığından şikâyetçi değildir. Uzun süre gönlü aşk hastalığıyla boğuşmuş olsa da pes etmez. Buna gerekçe olarak hastalığıyla iyi geçinmesini göstermiştir.

Kaşuñ bigi peyveste ben dâyim gözüñden haste ben

Didüm mi ol bed-meste ben kim Şeyhî'(y)i öldürigör (s. 150, G. LX/7)

[Ben kaşın gibi iki büklüm olmuşum ve daima gözün sebebiyle hastayım, (bu hâldeyken) o zil zurna sarhoşa: “Şeyhî'yi öldürüver.” dedim mi?]

Şeyhî, iyice yaşlanmıştır. Bu hâlini sevgilinin kaşı gibi iki büklüm olduğu yani belinin büküldüğü ve sürekli hasta olduğunu söyleyerek ifade etmiştir. Sevgilinin sarhoş gibi baygın bakan gözü ise onu öldürmeye niyetlenmiştir. Şâir, aşkın genç yaşta güzel olduğuna işaret ederek böyle ölmeyi istemediğini ima etmiştir.

2.2. PSİKOLOJİK HASTALAR

Şeyhî, divanında yalnızca bedensel rahatsızlığı olan hastaları ele almamış, klasik Türk şiirinin dünyasında daha geniş yer bulan psikolojik rahatsızlıklardan da bahsetmiştir. Deli, gam-zede, kûr-dil gibi psikolojik hastaları ele almakla kalmamış, dü-rûy, hod-perest, hasîs, şehvet-perest, hazîn ve inatçı gibi kötü hasletlere sahip kişilere de divanında yer vermiştir.

2.2.1. Deli

Aklî melekelerini yitirmiş kişilere verilen ve divanda şeydâ, dîvâne, delü, delürmiş ve bî-haber gibi kelimelerle karşılanan bu isim, klasik Türk şiirinde âşık tipinin genel özelliğidir. Sevgilinin saçları ve gözleri âşıkları delirtir. Âşığın gönlü delidir. Deliler zincirle bağlanır ve yer yer sopayla dövülür. Delilere nasihat verilmez,

verilse de tesir etmez. Delilerin bir diğeri özelliği saçma sapan sözler söylemeleri ve aynı sözleri tekrar etmeleridir. Şâir de deli olmakla itham edilir. Divanında deliliğe çeşitli sebepler gösteren şâir, padişahın divanını okuyanların delireceğini iddia eder:

Nitekim dîvânuna hayrân durur dîv ü perî
‘Âkili dîvâne iden uş anuñ dîvânıdır (s. 42, K. IX/45)

[*(Ey Padişah!) Nitekim senin divanına cin ve peri hayrandır. İşte akıllıyı deli eden de onun (o padişahın) divanıdır.*]

II. Murad adına yazılan bir kasidede yer alan bu beyitte şâir, ele geçmiş bir divanı olmasa da Murâdî mahlasıyla şiiirler yazdığı bilinen padişahın divanını övmüş, cinlerin ve perilerin onun divanına hayran olduğunu iddia etmiştir. Öyle ki onun divanı akıllı kişiyi delirtir. Ayrıca şâir, bilinen bir divanı olmadığı hâlde padişahın divanının olduğunu söyleyerek divan toplantılarını da kastediyor olabilir. Beyitte dîv, dîvân ve dîvâne kelimeleri arasındaki ilgiden yararlanan şâir, aklî melekeleri yitirmenin bir sebebi olan cin çarpmasına da işaret etmiştir.

Âşığın gönlü delidir:

Cânuma pây-bend idüp zülf-i selâsilin direm
Şükr ki delü gönül buldı belâya dest-res (s. 169, G. LXXXVII/2)

[*Onun saçının örgülerini canuma pranga yapıp, “Deli gönül belaya ulaştığı için şükürler olsun!” derim.*]

Klasik Türk şiirinde âşığın gönlü, sevgilinin saçının ucunda asılıdır. Sevgilinin örgülü ya da dalgalı saçları bir zincir gibi tasavvur edilir. Âşığın gönlünün bu zincirlere takılması, sonunda ölüm olsa bile âşık bakımından güzeldir. Bu sebeple âşığın deli gönlü, sevgilinin zincire benzeyen saçlarına takılınca âşık şükreder. Beyitte ayrıca delilerin zincire vurulmasına telmih vardır.

Dil müselsel zülfünüñ sevdâsıla dîvânedür
Cân münevver hüsnünüñ şem‘inde bir pervânedür (s. 163, G. LXXIX/1)

[*Gönül, örgülü saçının sevdasıyla (bir) deli, can (da) nurlu güzelliğinin mumunda bir kelebektir.*]

İki ayrı teşbihe yer verilen beyitte âşığın gönlü zincire vurulmuş bir deliye, canı ise mumun etrafında dönen bir kelebeğe benzetilmiştir. Her ikisinin ortak noktası sevgiliye kavuşma çabasıdır.

Cân bağlamak ol zülf-i perîşâna ne müşkil

Zencîre çekilmek dil-i dîvâne ne müşkil

(s. 187, G. CXII/1)

[O dağınık saç için can bağlamak zor değil; (fakat) deli gönül için zincire çekilmek ne (kadar) zor!]

Sevgilinin saçının âdeti, âşıkların gönüllerini zincire vurmaktır. Âşıkların gönülleri bu yolla sevgilinin zincire benzeyen saçlarına asılır. Âşıklarına çokça zulmeden sevgili için onların gönüllerini kendi saçlarıyla bağlamak zor değildir. Ancak âşıkların gönülleri, sevgilinin saçlarında karar bulamayıp sürekli bir huzursuzluk hâlinededirler. Deliler de zincirle bağlanmaktan hoşnut olmazlar ve o zinciri sökmek için çaba sarf ederler. Zincire bağlanmak istemeyen deliler için olduğu gibi âşıkların deli gönülleri için de zincire çekilmek oldukça zordur.

Cân boynına bıragalı zülfüñ kemendi bend

Dîvâne gönlüme eser itmedi nush u pend

(s. 119, G. XVIII/1)

[Senin saçının örgüsü canımın boynunu zincire çektiğinden beri, deli gönlüme nasihat ve öğüt tesir etmemektedir.]

Deliler akli melekelerini yitirmiş olduklarından artık onlara öğüt vermek fayda etmez. Beyitte de âşığın gönlü sevgilinin zincire benzeyen saçlarına takılmıştır. Zincire vurulmak delilik göstergesi olduğundan, artık âşığın gönlünü verilen nasihatler etkilememektedir.

‘Âkil baña nasîhat ider kim dir usuñ

Bilmez ki yâr ezelde idüpdür delü beni

(s. 230, G. CLXXVII/2)

[Akıllı bana: “Aklını başına topl!” diyerek nasihat eder; ancak sevgilinin ezelde beni deli ettiğini bilmez.]

Bir önceki beyitle aynı hayale veren bu beyitte de verilen nasihatler, delilere etki etmez. Âşığın delirmiş olduğunu bilmeyen akıllı kimseler ona öğüt vermekte, ondan aklını başına toplamasını istemektedirler. Oysa âşığın “başına toplayacak bir aklı” kalmamıştır. Zira sevgili onu ezelde deli etmiştir. Tasavvufî açıdan bakıldığında şâir bezm-i eleste Allah’ın kendisini deli olarak yarattığını ya da Allah’ın sorusuna muhatap olduğu için sevincinden delirdiğini ima etmiştir.

Delü gönlüm herze-gûyına ‘asâ zülfüñ kılı

Saldugınca yigrek urur âferîn çevgânına

(s. 224, G. CLXVII/6)

[Senin saç telinin benim deli, saçmalayan gönlüme baston salması çok güzel! Onun çevganına bravo!]

Şâir, gûy u çevgân diye bilinen ve günümüzdeki polo oyununa benzeyen geleneksel oyunla, âşığın herze-gûy gönlü arasında ilgi kurmuştur. Sevgilinin saçları gûy u çevgân oyunundaki sopa gibidir. Âşığın gönlü ise toptur. Sevgili saçlarını kullanarak âşığın gönlünü yerden yere çalmaktadır. Beyit bir taraftan delilerin tedavileriyle ilgili ipuçları içermektedir. Beyitten hareketle delilerin değnekle korkutulduğu sonucu çıkarılabilir.

Gönlü gibi âşığın kendisi de delidir:

Zülfüññ silsilesin depredicek bâd-ı sabâ

Her seher velvelesi ‘âşık-ı şeydâya gelür (s. 129, G. XXXI/6)

[Saba rüzgârı senin zincire benzeyen saçını kımıldatınca, onun gürültüsü her seher çılgın âşığa gelir.]

Âşık sevgilinin aşkı uğruna delirmiştir. Bu dert sebebiyle sabahlara kadar uyumaz. Saba rüzgârı sevgilinin saçlarını dalgalandırır ve şâir, zincire benzeyen bu saçlardan bir zincir sesi çıktığını hayal eder. Bu ses her seher vaktinde âşığın kulağına ulaşmaktadır.

Şeyhî, yer yer kendisini âşık yerine koyar ve kendisine deli denildiğini zikreder:

‘Âkil iseñ müdde‘î dîvâne dime Şeyhî’ye

Çünkü anuñ meyli dâyim defter ü dîvânedür⁶⁷⁹ (s. 164, G. LXXIX/7)

[Ey Rakip! (Eğer) akılıysan Şeyhî’ye deli deme; çünkü onun eğilimi sürekli defter ve divan (tertip etmeyedir).]

Beyitte dîvân ve dîvâne kelimeleri arasındaki ses benzerliğinden yararlanan şâir, kendisinin deli olmadığını, amacının sadece divan tertip etmek olduğunu söylemiştir.

Eyidüñ harf urana Şeyhî’ye dîvâne diyü

‘Âkil ise okusun defter ü dîvânumuzı (s. 235, G. CLXXXIII/7)

[Şeyhî’ye deli diye dil uzatana söyleyin, (kendisi) akılıysa defterimizi ve divanımızı okusun.]

Şeyhî’ye deli diye iftira atan ve kendisini akıllı addedenlerin öncelikle onun divanını okuması gerekir. Şeyhî’nin divanı akıllıyı deli edeceğinden, kendisini akıllı sayanlar artık Şeyhî’yi delilikle suçlamayacaklardır.

⁶⁷⁹ Divanda “dîvânadur” şeklinde okunan bölüm, yukarıdaki şekilde okunduğunda beyit daha anlamlı hâle gelmektedir.

Sevgilinin saçları insanı delirtir:

Ger âdemiyye ola dîvâne ferîşte

Boynuña saçuñ silsilesi düşse perîvâr

(s. 148, G. LIX/2)

[Senin peri gibi olan saçının kıvrımı melek gibi olan boyununa düşse, insan delirir.]

Divane, silsile, peri gibi kelimeleri tenasüplü olarak kullanan şâir, sevgilinin saçlarının boynuna düşmesi hâlinde bu güzel tabloyu görenlerin deliye döneceğini ifade etmiştir.

İder şûrîde vü şeydâ kılur rüsvâ vü pür-sevdâ

Dil-i miskîn-i şeydâyı hevâ-yı zülf-i müşgînüñ

(s. 182, G. CV/4)

[Senin misk kokulu saçının hevesi zavallı deli gönlü, perişan ve çılgın edip rezil ve sevda dolu yapar.]

Sevgilinin misk kokulu saçına ulaşma hevesi, âşığın gönlünü perişan eder. Gönül zaten çılgın ve âcizken onu tutkun ve iyice deli eder. Âşığın sevgili uğruna delirecek kadar küçük düşmesi, onun halk içinde rezil olmasına sebep olur. Tüm bunlar, aşk ile bağlantılı olduğundan ve başlangıcını vücuttaki sevda hıltının fazlalaşması teşkil ettiğinden pür-sevdâ ifadesi de beyitte kendisine yer bulmuştur.

Dem saçuñdan ursa Şeyhî tañ degül

Ol delürmişe bu sevdâ hoş gelür

(s. 135, G. XL/7)

[Şeyhî senin saçından bahsetse buna şaşılmaz; çünkü o deliye bu sevda hoş gelir.]

Delilik, sevdâ, saç gibi unsurların tenasüplü kullanıldığı beyitte Şeyhî, kendisini bir deliye benzetmektedir. Sürekli sevgilinin saçından bahsetmesine şaşılmaması gerektiğini, delilerin zincire bağlanması gibi, âşığın gönlünün de sevgilinin zincire benzeyen saçlarında bağlı olduğunu ima etmiştir. Şâir ayrıca delilerin aynı sözleri tekrar tekrar söylemesine telmihte bulunmuştur.

Sûfi egerçi şehruñe ‘âkil gelür şehâ

Mestâne gözlerüñ göricek bî-haber gider

(s. 86, Mus. III/3-3)

[Ey Padişah! Her ne kadar sofı senin şehrine akıllı olarak gelirse de, (senin o) sarhoş gözlerini görünce delirip gider.]

Sevgilinin baygın bakan bu sebeple de sarhoşa benzetilen gözleri de delirme sebebidir. Sofı, akıllı geçinerek sevgilinin şehrine gelse, onun sarhoş gözlerini görür görmez delirecektir.

Müselsel zülfi boynuma salaldan bend-i sevdâyı
Belâ dâmında ser-gerdân benem rüsâ vü şeydâyî (s. 237, G.
CLXXXVII/1)

*[Onun kıvrım kıvrım saçı sevda bağıni boynuma saldığında beri, bela tuzağında başı
dönmüş, rezil ve deli (olan) benim.]*

Sevgilinin zincire benzeyen saçlarına tutulmak, âşığa pahalıya mal olmuştur. Bu hastalık ve bela tuzağı olan saçlar, âşığı başı dönmüş bir hâlde rezil ve deli etmiştir.

2.2.2. Dü-rûy

“İki yüzlü; riyakâr”⁶⁸⁰ anlamındadır. Kaynaklarda psikolojik bir rahatsızlık olarak telakki edilir.

Dü-rûydur bize nesrîn diler ki oynaya reng
Başında nâz u kirişme elinde câm-ı şarâb (s. 53, K. XIII/13)

*[Yaban gülü başında naz ve işve, elinde şarap kadehiyle bize oyun oynamak isteyen
(bir) iki yüzlüdür.]*

İki yüzlülük özü sözü bir olmama olarak tanımlanabilir. Beyitte iki yüzlü olarak tasvir edilen nesrin çiçeğinin taç yaprakları, elinde tuttuğu bir şarap kadehine benzetilmiştir. Böylece âşığı davet etmektedir. Diğer yandan âşığa naz yapmaktadır. Şâir, bu iki çelişen tavrı nesrin çiçeğinin iki yüzlü olmasıyla açıklamıştır.

2.2.3. Gam-zede

“Kederli, tasalı”⁶⁸¹ anlamındadır. Sevgiliye kavuşamayan âşık, psikolojik olarak bir çöküntü hâlinde ve sürekli inler:

Vuslatuñ sohbetini yâd ide çün gam-zede dil
Zârılıklar kıluban ney bigi nâlân iniler (s. 161, G. LXXV/2)

[Kederli gönül sana kavuşma sohbetini hatırladığı zaman ağlayıp ney gibi inler.]

Âşığın gönlü gam-zededir yani melankolik, kederli bir hâldedir. Böyle durumda olan insanlar kederlerini hatırlayınca sürekli ağlayıp inler. Âşığın gönlü de sevgiliye kavuşma sohbetini hatırladığı anda ağlayıp inlemeye, kederlenmeye başlar.

⁶⁸⁰ Yaşar Çağbayır, “Dü”, *a.g.e.*, s. 403.

⁶⁸¹ Yaşar Çağbayır, “Gam”, *a.g.e.*, s. 526.

2.2.4. Hasîs

“Eli sıkı, cimri”⁶⁸² demektir. Âşık, sevgili için akıttığı gözyaşlarını denize çevirmediği takdirde cimrilik etmiş olacaktır:

Gözüm visâlûñ umar yaşın itmedin deryâ
Muhâldür ki gire cennete hasîs ü bahîl (s. 184, G. CVIII/3)

[Gözüm, yaşını denizi çevirmeden sana kavuşmayı umuyor; (oysa ki) cimrinin cennete girmesi mümkün değildir.]

Beyitte “Düzenbaz, cimri ve ettiği iyiliği başa kakan cennete girmeyecektir.”⁶⁸³ hadis-i şerîfi hatırlatılmıştır. Âşığın gözü, yaşları henüz denize dönmeden sevgiliye kavuşmayı ummaktadır. Bu hâliyle cimrilik etmektedir. Oysa cimrinin cennete girmesi/sevgiliye kavuşması mümkün değildir.

Gayret dikenlerinde ciger pâre pâredür
Her bir hasîs oturalı sen gül-‘izâr ile (s. 215, G. CLIV/2)

[Senin gibi bir gül yanakıyla her bir cimri oturduğundan beri kıskançlık dikenleriyle ciger parça parça olmuştur.]

Gül yanaklı sevgilinin cimrilerle yarenlik etmesi âşığı çıldırtmaktadır. Buradaki cimrilikten kasıt, aşk konusunda âşığın gösterdiği kadar çaba göstermemek olmalıdır. Sevgili gül yanaklı olunca, âşığın kıskançlığı diken gibi olmuş ve ciğerini parçalamıştır. Beyitte ayrıca kıskançlığın insanı içten içe yiyip bitiren bir haslet olduğuna işaret vardır.

2.2.5. Hazîn

“Üzüntü içinde bulunan, üzüntülü”⁶⁸⁴ demektir. Şâir, şu beytinde herkesin mutlu, kendisinin ise üzüntü içinde olduğunu düşünen bir psikolojik hasta tasviri çizmiştir:

Ârâyîşile ‘âlem ü ben derdile hazîn
Âsâyîşile âdem ü ben fikr evinde deng (s. 90, Mus. IV/1-6)

[Dünya süs içinde, ben hastalıkla hüzüñ doluyum; insan(lık) huzur içinde, ben ise düşünce evinde şaşkınım.]

⁶⁸² Yaşar Çağbayır, “Hasis”, *a.g.e.*, s. 618.

⁶⁸³ Osman Zeki Mollamehmetoğlu (çev.), *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, C. 3, Yunus Emre Yayınevi, İstanbul T=?, s. 386.

⁶⁸⁴ Yaşar Çağbayır, “Hazin”, *a.g.e.*, s. 635.

Günümüz tabiriyle depresyondaki birinin psikolojik tasvirini yapan beyitte etraftaki her şeyin ve herkesin mutluluk içinde olduğunu düşünen şâir, kendisinin düşüncelerinde boğulmuş ve hüzün dolu olduğunu söylemiştir.

2.2.6. Hod-perest

“Kendine tapan; kendini çok beğenen”⁶⁸⁵ demektir. Şâir aşağıdaki beytinde bu terkibe yer vermiştir:

Mestem be-hudâ ki bî-hod eyle
Sunma anı degme hod-pereste (s. 79, Mus. II/3-3)

[*(Ey Saki!) Ben sarhoşum, Allah için (beni) baygın hâle getir (yeter ki) onu (o kadehi) herhangi bir kendini beğenmişe sunma.*]

Sakinin sunacağı kadehi yalnızca gerçekten hak edenler içmelidir. Kendini beğenmiş kimselerin o kadehten nasibi yoktur. Şâir, sarhoş olduğu hâlde sonunda bayılıp kendinden geçmek olsa dahi, kadehin kendisine sunulmasını istemektedir.

2.2.7. İnatçı (‘Âk, ser-keş)

Ser-keş⁶⁸⁶ kelimesiyle müteradif olan âk, “dik başlı, dikkafalı, inatçı”⁶⁸⁷ gibi anlamlara gelir. Bu kelimeler, divanda bazen şâirin bazen sevgilinin saçının bazen de feleğin sıfatı olarak kullanılmıştır:

Şol zâhide ‘âkem ki riyâdan sanem eyler
Şol rinde gulâmem ki büt olmadı hevâsı (s. 30, K. VI/16)

[*Gösterişi (kendisine) put edinen zahide (karşı) dikkafalıyım; arzusu put olmayan rinde ise köleyim.*]

Zahit ve rint tiplerinin karşılaştırıldığı beyitte şâir, rint tipinin yanındadır. Zira zahit gösterişi put edinmiştir. Bu sebeple şâir ona uymamak konusunda inat eder. Rint tipinin kölesi olmak istediğini belirten şâir, onun asıl maksadının put olmadığını iddia etmektedir.

Turranuñ sınıklulandugı tevâzu‘dan degül
Veh nice ser-keşdür ol gösterdüğü peymânıdır (s. 40, K. IX/18)

⁶⁸⁵ Yaşar Çağbayır, “Hod”, *a.g.e.*, s. 660.

⁶⁸⁶ <http://www.kamusiturki.com/%C3%A2k> (Son erişim: 26.04.2018, 20:25)

⁶⁸⁷ <http://lugatim.com/s/serke%C5%9F> (Son erişim: 26.04.2018, 20:26)

[Saçının kıvrım kıvrım olması alçakgönüllülükten değildir; (o bu şekliyle) ne kadar inatçı olduğuna yemin etmektedir.]

Tevazu sebebiyle eğilmek, yemin ederken başını öne eğmek ve sevgilinin eğilmiş gibi görünen kıvrık saçları arasında benzerlik vardır. Sevgilinin saçları kıvrım kıvrım olmuştur; ancak bunu bir tevazu işareti olarak yapmamıştır. Bu hareket, onun ne kadar inatçı olduğuna yemin ettiğini gösterir.

Ser-keşlik itmesün eyidün tevsen-i felek

Sultân 'inâyeti aña hablü'l-'inân yiter (s. 89, Mus. III/5-2)

[Felek dikbaşlısına itaatsizlik etmemesini söyleyin; zira padişahın lütfu ona dizgin (ipi) olarak yeter.]

Padişahın lütfu her şeyi kuşatıcıdır. Felek ise dikbaşlılık eden bir at gibidir. Padişah lütfunun dizginini uzatırsa bu onun dikbaşlılığını engellemeye yetecektir.

2.2.8. Kûr-dil (Gönlü kör, ahmak)

“Gönlü kör, ahmak” manasına gelir.⁶⁸⁸ Şeyhî, kendisi hakkında ileri geri konuşanları ahmak olarak nitelemiştir:

Şeyhî'yi her bir kûr-dil bî-zevk u hod bilür diril

Sâkî pey-â-pey muttasıl sun bâde-i gül-rengi sen (s. 211, G. CXLVIII/9)

[Her bir ahmak bir araya gelip Şeyhî'yi zevksiz ve baygın bilir. Ey Saki! Sen birbiri ardınca, durmadan gül renkli şarabı sun.]

Şeyhî'nin sürekli şarap içtiğini görenler, onun zil zurna sarhoş, baygın olduğunu düşünürler. Oysa şâir bunu reddetmekte ve kendisini zevksizlik ve kendinden geçmişlikle suçlayanların ahmak olduğunu iddia etmektedir. Saki, şarabı sürekli dağıtmaya devam edince, Şeyhî'yi zevksiz ve baygın olmakla itham edenler gerçeğe vakıf olacaklardır.

2.2.9. Şehvet-perest

Sevgilinin yüzünü çokça düşünmek ve onun hayaliyle yaşamaktan ileri gelen bu rahatsızlığın belirtileri rengin sararması, göz kapaklarının şişerek gözlerin çukur hâle gelmesi, hâl ve hareketlerin düzensizleşerek uykusuzluk çekilmesidir.⁶⁸⁹

⁶⁸⁸ <http://lugatim.com/s/K%C3%9BR> (Son erişim: 26.04.2018, 13:28)

⁶⁸⁹ Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri, *Marifetname*, hzl. Abdullah Aydın, Seda Yayınları, İstanbul 2014, s. 264.

Şehvet-perest kâzib olmaz mürîd ü tâlib

Añmaz murâdın ol kim yâruñ rızâsın ister

(s. 134, G. XXXIX/6)

[Şehvete tapan yalancı, mürit ve talip olmaz; çünkü sevgilinin rızasını isteyen, muradını hatırlamaz.]

Şâire göre âşıklığın ilk şartı, sevgilinin rızasını kazanmayı amaç edinmektir. Böyle olmayan ve sadece şehvetleri peşinde koşanlar eleştirilmiştir. Böyle kimseler yalancıdır ve mürit ya da talip olması mümkün değildir.

2.2.10. Yâbis-dimâg

Kuru beyinli olarak çevrilebilecek olan bu terkip, sabit fikirli, akli kıt anlamında olmalıdır. Şeyhî'ye göre sofû, sabit fikirli bir kimsedir:

Sâkî virürse sûfi-i yâbis-dimâg pend

Sâfi mey ile agzını tut magzını ter it

(s. 115, G. XII/13)

[Ey Sâkî! Kuru beyinli sofû (sana) öğüt verirse saf şarap ile onun ağzını tut ve aklını ıslat (tazele)!]

Âşık tipine göre sofû sürekli nasihatler veren, akli kıt tiplerdir. Şâir, yâbis-dimâg ifadesiyle sabit fikirli, akli kıt, idraki zayıf gibi anlamları kastetmiştir. Yâbis kelimesinin kuru anlamına gelmesi sebebiyle onun zıddı olan ter yani ıslak kelimesine de aynı beyitte yer vermiştir. Beyni kuru/sabit fikirli, akli kıt olan sofunun aklının ıslatılması/fikirlerinin ve inançlarının değiştirilmesi gerekir. Farsça'da şustişû-yı magzî, Arapça'da ise gaselü'd-dimâg denilen ve bir kişinin fikirlerini değiştirmek manasına gelen deyimi hatırlatan şâir, fikirleri değiştirme görevini sakiye vermekte, sofunun nasihat etmeye başlaması hâlinde onun boşboğazlık etmesini engellemesini ve ona şarap vermesini söylemektedir.

3. HEKİM

Hekim, kendisini diğer insanlardan ayıran hasletlere sahiptir. Bu sebeple onun yaptığı iş faziletli kabul edilir. Râzî, eserinde tabiplerin çeşitli faziletlerini saymıştır. Hekimin işinin faziletli olduğuyla ilgili tüm din ve mezhep mensupları hemfikirdir. Herkes, tabiplere muhtaç olduğunun farkındadır. İnsanların gözü önünde çalışmalarını sürdürseler de bu ilmi bilmeyenler bu çalışmalarını anlamazlar. Doktor, hep başkalarının iyiliği için çalışır. Doktorlar için kullanılan “hakîm” kelimesi, Esmâ-i Hüsnâ’daki el-Hakîm isminden türemiştir.⁶⁹⁰ Hippokrates, “Hekimlikte esas hastaya zarar vermemektir.”⁶⁹¹ diyerek hekimin görevine de işaret etmiştir.

3.1.1. Hekim İle İlgili Genel Özellikler

“İşini iyi bilen, usta, hastasına iyi ve yumuşak davranan, nazik tabiatlı kişi”⁶⁹² olarak tanımlanan hekim ve onun ahlakıyla ilgili çeşitli eserler kaleme alınmıştır. Râzî, hekimlerin ahlakıyla ilgili eserinde onlarda bulunması gereken bazı özellikleri sayar ve çeşitli tavsiyelerde bulunur. Tabibin görevi, insanlara karşı yumuşak davranarak onların sırlarını gizlemektir.⁶⁹³ Aynı eserde Galen’den aktararak hekimin, güzel ve çekici kadınların yalnızca hasta olan yerlerine bakması, onlara dokunmaktan çekinmesi gerektiğini söyler.⁶⁹⁴ Tabip kibirden kaçınmalı ve alçakgönüllü olmalıdır. Zenginleri nasıl tedavi ediyorsa fakirlere de aynı muameleyi yapmalıdır.⁶⁹⁵ Hekim, gerekli tedaviyi uyguladıktan sonra iyileşmeyi Allah’tan beklemeli ve ona tevekkül etmelidir. Hastalıktan önceki belirtileri tanımalı, hizmetinde bulunduğu kişinin her gün nabzını yoklamalıdır.⁶⁹⁶ Tabip aynı zamanda çok konuşmaktan sakınmalı⁶⁹⁷, içkiye kesinlikle müptela olmamalıdır.⁶⁹⁸

Yapılan araştırmalar, eskiden tıp ilmini öğrenmek isteyen talebelerin, bimarhâne, dârüşşifâ ve tabhâne gibi kurumlarda usta-çırak ilişkisi içinde uzun yıllar eğitim gördüğünü göstermektedir. Ancak bu kurumların ülkenin her yerinde yaygın olmaması sebebiyle devlet hekim yetiştirmek için öğrencileri çeşitli ülkelere gönderme yoluna

⁶⁹⁰ Ebu Bekr Muhammed bin Zekeriyya er-Râzî, *a.g.e.*, s. 42.

⁶⁹¹ Ali Haydar Bayat, *Tip Tarihi*, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, Genişletilmiş 3. bs., İstanbul 2016, s. 115.

⁶⁹² Ali Haydar Bayat, *a.g.e.*, s. 19.

⁶⁹³ Ebu Bekr Muhammed bin Zekeriyya er-Râzî, *Tabibin Ahlakı ve Bir Saatte Şifa Risaleleri*, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, İstanbul 2013, s. 22.

⁶⁹⁴ Ebu Bekr Muhammed bin Zekeriyya er-Râzî, *a.g.e.*, s. 23.

⁶⁹⁵ Ebu Bekr Muhammed bin Zekeriyya er-Râzî, *a.g.e.*, s. 26.

⁶⁹⁶ Ebu Bekr Muhammed bin Zekeriyya er-Râzî, *a.g.e.*, s. 27.

⁶⁹⁷ Ebu Bekr Muhammed bin Zekeriyya er-Râzî, *a.g.e.*, s. 28.

⁶⁹⁸ Ebu Bekr Muhammed bin Zekeriyya er-Râzî, *a.g.e.*, s. 32.

gitmiştir. Şâir Ahmedî'nin böyle devlet eliyle gönderilmiş talebelerden olduğu kabul edilir. Bu yöntem haricinde yurt dışında eğitim almaya güç yetiremeyenler, hekimliği pratik yoldan öğrenmiş diplomasız kişiler olan mütetabiplerin yanında çıraklık yaparak hekimliği öğrenirlerdi.⁶⁹⁹

Şeyhî Divanı'nda hekim, klasik Türk şiirinin aksine şikâyet edilen kişi olarak karşımıza çıkmaz. Şâir yalnızca hekime seslendiği bir beytinde şurup değil, sevgilinin yüzünü istediğini söylemiştir. Bunun dışında hekim tavsiyeler veren, hastaları iyileştirmek isteyen biri olarak tasvir edilir. Bazı beyitlerde kendi hekimliğine işaret eden şâir bazen de hekim isimleri zikretmiştir.

İy hakîm itme şifâ rencümûze şerbet ile

'Işk derdine dermân rûy-ı nigâr oldu yine (s. 216, G. CLV/6)

[Ey Doktor! Ağrımızı şurupla iyileştirmeye (kalkma); çünkü aşk derdinin ilacı yine sevgilinin yüzü olmuştur.]

Doktor her ne kadar karışım ve şuruplar hazırlarsa da bunların hiçbiri âşığa fayda vermez. Onun ağrısının ve hastalığının tek ilacı sevgilinin yüzünü bir kez olsun görmektir. Böylelikle hasta âşik şifa bulacaktır.

Ten bâğı sebze bigi suyu mey dimiş tabîb

Bûstân ki vakt ile suvarılmaz harâb olur (s. 121, G. XXI/3)

[Doktor, "Beden bahçesi sebze gibidir, suyu şaraptır." demiş; zira zamanında sulanmayan bahçe harap olur.]

Beyitte insan vücudu önce bir bahçeye sonra da o bahçede yetişen sebzelere benzetilmiştir. Bir bostandaki sebzeler vakitlice sulanmazsa oradan verim elde edilemez ve ürünler harap olur. Tıpkı bunun gibi insan da eğer şarap içmezse vücudu harap olacaktır. Şâir, tüm bu sözleri bir tabibin ağzından söyler. Ayrıca harap kelimesinin çok üzölmek anlamı düşünöldüğünde şarabın üzöntü ve kedere iyi geldiği, içmeyen kişinin de harap olacağı yani kedere boğulacağı söylenmiş olur. Mest-i harâb şeklinde kullanılan ve zilzurna sarhoş manasına gelen tamlama hatırlandığında şâirin harâb kelimesini kasıtlı olarak kullandığı anlaşılacaktır.

Bîmâr gözi dem-be-dem haste ciger kanın içer

Şeyhî didüğü buyimiş bîmâra tîmâr eyleyem (s. 194, G. CXXI/8)

⁶⁹⁹ Nermin Gümüşalan, *a.g.e.*, s. 40.

[Onun hasta gözü her zaman (Şeyhî'nin) hasta ciğerinin kanını içer, (oysa) Şeyhî'nin söylediği "Hastayı tedavi edeyim." demekten (ibaretmiş).]

Şâir, kendisinin hekim olduğunu ifade ettiği bu beyitte sevgiliyi tedavi etmeye gitmiştir. Ancak o, hasta gözleriyle Şeyhî'nin ciğerinin kanını içecek gibi bakış atmaktadır. Şâir, niyetinin yalnızca sevgilinin hasta gözlerini tedavi etmek olduğunu söylemiştir.

Niçe dertlülere dermân olur idi bu Şeyhî'nün

Garîb düşdi begüm bahtı ki bî-dermân idüp gitdüm (s. 198, G.

CXXVII/5)

[Beyim! Bu Şeyhî pek çok hastaya derman olurdu; ancak onun talihine gurbet düştüğü için çaresiz kalıp gittim.]

Şâirin hayatı hakkında ipuçları taşıyan bu beyitte de Şeyhî hekimlik yaparak pek çok hastayı iyileştirdiğini söylemiştir. İnsanları iyileştirmesine rağmen kendi kaderini iyileştirememiş, gurbete gitmek durumunda kalmıştır.

Vâcib budur ki medhini sünnet bile hakîm

Çün zikr idici nef'ini farz-ı kitâb olur (s. 121, G. XXI/2)

[(Ey Şarap!) Doktorun senin övgünü sünnet bilmesi vaciptir; çünkü onun faydasını zikretmek kitabın farzıdır.]

Kur'ân-ı Kerîm'de Bakara Suresi'nde "Sana şarap ve kumar hakkında soru sorarlar. De ki: Her ikisinde de büyük bir günah ve insanlar için birtakım faydalar vardır. Ancak her ikisinin de günahı faydasından büyüktür..."⁷⁰⁰ buyrulmaktadır. Şâir, bu bilgiye dayanarak doktorların şarabı övmesinin vacip olduğunu; çünkü onun faydalı olduğunun bizzat Kur'ân'da açıklandığını söylemiştir.

Şeyhî divanda bazen hekimlerin adını zikretmiştir:

Mürşid gerek ise yiter âsâr-ı Muhammed

Kim 'arşa vü ferşe irişür şer'î livâsı (s. 30, K. VI/19)

[Kılavuz gerek ise Muhammed'in eserleri yeter; çünkü onun şeriatı ve sancağı, yere ve göğe ulaşır.]

Beyte ilk bakıldığında Hz. Muhammed hakkında yazıldığı söylenebilir. Ancak şâirin hekim olduğu düşünüldüğünde Muhammed bin Mahmud-ı Şîrvânî isimli göz

⁷⁰⁰ Kur'ân-ı Kerîm, Bakara, 219.

hastalıklarında uzmanlaşmış ve *Mürşid* adında bir tıp kitabı olan kişi akla gelir. Şâir, beyti iki şahsiyeti de hatırlatacak şekilde kurmuş, “Mürşid” kelimesini ve “âsâr-ı Muhammed” terkiibini tevriyeli olarak kullanmıştır.

Ne hey’et gösterür gerdûn ki dîn itdi Felâtûn’ı

Ne hikmet harc ider devrân ki mât eyledi Lokmân’ı (s. 238, G. CLXXXVIII/4)

[*Felek nasıl bir şekil gösterdi de Eflatun’u mağlup etti; zamane nasıl bir hikmet sarfetti de Lokman’ı mat eyledi.*]

Şâir, Eflatun, Lokman Hekim gibi önemli şahsiyetleri beyitte zikrederek aslında feleğin basit ya da yüce kimse ayırt etmeden herkesin ölümüne sebep olacağını ifade etmiştir.

3.1.2. Hekim İle İlgili Benzetmeler

Şâir bazen Allah’ı, bazen bir kişiyi, bazen de sevgilinin güzellik unsurlarını hekime benzetmiştir. Saki, saba rüzgârı, hükümdar, zikrullah, sevgilinin dudağı ve saçı hekimin benzetilenlerindedir.

3.1.2.1. Allah

Allah’ın doksan dokuz isminden biri de Eş-Şâfi’dir. Şâir, bu bilgidan hareketle Allah’ı, hazırladığı ilacı hokka denilen ilaç kabına koyan bir hekime benzetir.

Saçuñ ef’îsi iñen kılmamaga halkı helâk

Hak lebüñ hokkasını toptolu tiryâk eyler (s. 147, G. LVII/4)

[*Senin saçının yılanı halkın çoğunu öldürmesin diye Allah, senin dudağının hokkasını panzehirle doldurur.*]

Sevgilinin saçları zehirli bir yılan gibidir ve bu yılan yaratılmışların tümünü öldürecek kadar kuvvetli bir zehre sahiptir. Her derdin bir devası olduğu gibi Allah böyle bir derdin devasını yine sevgilinin bedeninde yaratmıştır. Sevgilinin dudakları panzehir dolu bir ilaç kutusu gibidir. Bu, Allah’ın insanlara bir lutfudur, aksi takdirde sevgilinin saçları tüm âşıkları zehirleyecektir.

3.1.2.2. Hükümdar

Şâirin, kendisini kötü hissettiği bir anda fetih haberiyle gelen hükümdar, hastasına gül tatlısı getiren bir hekim gibidir:

Ya'nî ki gönül ü cân tabîbi

Sayrusına gül-şeker getürdi

(s. 233, G. CLXXX/5)

[Yani gönül ve can doktoru, hastasına gül tatlısı getirdi.]

Hükümdarın kazandığı bir zafer üzerine yazıldığı anlaşılan gazelin bu beytinde şâir, düşmanın yenilerek zaferin kazanılmasını ve halkın bu olay karşısındaki sevincini doktor-hasta ilişkisiyle somutlamıştır. Buna göre hükümdarın zafer kazanması, gönül ve can tabibi olan hükümdarın hastasına gül tatlısı getirmesi gibidir.

Şükr kıl fakruñ ile itme şikâyet Şeyhî

Derdüñe şâh-ı kerîm eyleye dermân-ı kerem

(s. 48, K. XI/20)

[Ey Şeyhî! Fakirliğinden şikâyet etme, şükret; böylece yüce padişah senin derdine bahşiş dermanını verir.]

Şâirin beyti yazmaktaki niyeti hükümdarın kendisine bahşiş vermesini sağlamaktır. Bu durumda şâir hasta, hükümdar ise bir doktordur. Şâir, fakirliği bir hastalığa benzetmiş ve bu hastalığın ancak hükümdarın kendisine bahşiş vermesiyle şifa bulacağını söylemiştir.

3.1.2.3. Saba Rüzgârı

Âşığa sevgiliden haber getirebilecek yegâne unsur saba rüzgârıdır. Âşık, aşk derdiyle hastadır ve kendisine şifa verecek birini aramaktadır. Bu sebeple sevgilinin kokusunu taşıyan saba rüzgârını tabibe benzetir:

Sabâ demini nesîm-i habîbe beñzetedüm

N'idem çü dertlüydüm ben tabîbe beñzetedüm

(s. 195, G. CXXIV/1)

[Saba rüzgârını sevgilinin esintisine benzettim; çünkü ben hastaydım doktora benzettim, ne yapayım?]

Saba rüzgârı, sevgilinin kokusunu taşıması bakımından hasta âşığın gözünde tabip gibidir. Bu benzerlik aynı zamanda tabiplerin bugünkü aktarlar gibi kokulu bitkilerle ilaç yapmasıya da ilgili olmalıdır.

İşiği tozu ile tâze vü ter kıl cigeri

Haste vü teşneleri çeşme-i hayvâna irür

(s. 124, G. XXV/2)

[(Ey Saba!) O sevgilinin eşiğinin tozuyla ciğeri tazele ve hastalarla susamışları hayat çeşmesine ulaştır.]

Beyitte saba rüzgârı yine hekimdir. Sevgilinin eşiğinin tozunu âşıklara taşır ve böylece hasta âşıklar hayat bulmuş, şifaya erişmiş olur.

Bahâr içinde nedendür dem-i sabâ ‘attâr
Hazâna karşı niçündür yirüñ yüzi bakkâl (s. 19, K. III/31)

[Baharda Saba rüzgârının nefesi neden eczacı, yeryüzü ise sonbahara doğru neden bakkaldır?]

Şâir günümüzde eczanenin karşılığı olan aktarların çeşiti bitki kokularıyla dolu olmasını saba rüzgârının taşıdığı kokularla ilişkilendirmiştir. Beytin bu başlık altında değerlendirilmesi, hekimlerin eczacılık da yapmasıyla ilgilidir. Aynı zamanda sonbaharla baklagil satan bakkallar arasında renk bakımından ilgi kurulmuştur.

3.1.2.4. Sâkî

“Farsça’da ilk adı şâhdârû”⁷⁰¹ olan şarap, şâirlerin nazarında şifa vericidir. Şarabı sunan saki, bu durumda hastasına ilaç veren bir hekim gibidir:

Sâkî şarâb sun ki bu gönlüm safâ diler
Derdile haste cân kadehünden devâ diler (s. 91, Mus. IV/3-1)

[Ey Saki! Bu gönlüm hoşluk, dertle hastalanmış canım da kadehinden şifa ister; (o hâlde) şarap sun.]

Beyitte şarap sunup insanların dertlerini unutmalarını sağlayan saki, bir hekime benzetilmiştir. Elindeki şarap ise hekimin hazırladığı bir şurup gibidir.

3.1.2.5. Sevgili

Aşk derdi, âşığı hasta eder. Onun derdinin devası yalnızca sevgiliye kavuşmaktır. Sevgili, âşığı iyileştirecek olan bir hekim gibidir:

Yâr-ı gendüm-gûna cân göynüklerin kıldum su’âl
Hâl-i müşgîn-dâne gösterdi zihî hâzır-cevâb (s. 110, G. VI/4)

[Buğday tenli sevgiliye canımdaki yanıkları sorunca miskten yapılmış buğday gibi olan benini gösterdi. Ne kadar hazır cevaplı!]

Hasta olarak tasavvur edilen âşık, hekim olarak gördüğü sevgiliye gönlündeki yanıkların ilacını sorar. Sevgili âşığa benlerini işaret eder. Âşık bunu hazır cevaplılık olarak nitelendirir. Beyitteki gendüm, dâne ve cevâb kelimeleri tenasüp

⁷⁰¹ Ahmet Talât Onay, “Şarab”, *a.g.e.*, s. 431.

oluşturmaktadır. Şâir, sevgilinin benlerini miskten yapılmış bir buğday tanesine benzetmekte ve aynı zamanda önceki bölümlerde söz edilen misk hamurundan takma ben yapma âdetine de işaret etmektedir. Şâir ayrıca cevâb kelimesini şiire dahil ederek tıpta ilaç olarak kullanılan ve arpa suyu anlamına gelen cev-âbı hatırlatmıştır.

3.1.2.6. *Sevgilinin Dudağı*

Sevgilinin bizzat kendisi olduğu gibi güzellik unsurları da şifa vericidir. Onun dudakları canı hasta olan âşığa derman verecek bir tabip gibidir:

Lebüñ cân derdmendinüñ tabîbi

Dilüñ cennet gülünüñ ‘andelîbi

(s. 234, G. CLXXXII/1)

[*Senin dudağın can hastasının doktoru, dilin de cennet gülünün bülbülüdür.*]

Âşık, sevgilinin dudaklarından güzel bir söz dökülmesini bekler. Onun söyleyeceği güzel sözler âşığın yarasına merhem olacaktır. Bu sebeple şâir sevgilinin dudaklarını âşığın hasta canını iyileştirecek bir tabibe benzetmiştir.

3.1.2.7. *Sevgilinin Saçı*

Âşığın gönlü, sevgilinin saçında asılıdır. Şâire göre bunun sebebi, onun kırılmış olan gönlünün, bir hekim gibi olan sevgilinin saçları tarafından sarılmasıdır.

Gönlüm sınığın sarar saçun lîk

Ne deñlü dürüst ola şikeste

(s. 79, Mus. II/3-4)

[*Saçın, gönlümün kırığını sarmaktadır; ancak kırılmış olan ne kadar düzelebilir ki?*]

Âşığın gönlünün sevgilinin saçına dolanmış olmasını şâir güzel bir sebebe bağlamıştır. Buna göre sevgilinin saçları doktordur ve âşığın kırık gönlünü sarmaktadır. Ancak bu işlem âşığa iyileşme ümidi vermemiştir; zira kırılan kalp tekrar onmayacaktır. Ayrıca beyitte yer alan dürüst ve şikeste kelimeleri birbirinin zıddı olduğundan⁷⁰² şâir tezat sanatı yapmıştır.

3.1.2.8. *Zikrullâh*

Allah'ı zikretmek, gönüllere şifa verir. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerîm'de “Bilesiniz ki kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.” buyrulmaktadır.⁷⁰³ Bu durumun

⁷⁰² <https://www.vajehyab.com/?q=%D8%B4%DA%A9%D8%B3%D8%AA%D9%87&d=en> (Son erişim: 26.04.2018, 14:07)

⁷⁰³ Kur'ân-ı Kerîm, Ra'd, 28.

bilincinde olan şâir, Allah'ı zikretmeyi bir hastalara şifa veren bir tabip gibi tasavvur eder:

Mücrim ü 'âsîlere dergâhuñ olmuştur penâh

Mübtelâ vü bî-kese yâduñ durur feryâd-res

(s. 16, K. II/13)

[Senin huzurun günahkarlara ve asilere sığınak olmuştur (ve) seni hatırlamak hasta ve kimsesizlerin imdadına yetişir.]

İnsanlar her ne kadar günah işleseler de Allah'ın huzuru ve tevbe kapısı her zaman onlara açıktır. Bu sebeple şâir Allah'ın huzurunda bulunmayı yani ona ibadet etmeyi bir sığınağa benzetmiştir. Hekimler eskiden beri sığınağa benzetilir.⁷⁰⁴ Allah'ı zikretmek hastalara ve kimsesizlere yardıma gelen bir hekim gibi tasavvur edilmiştir.

⁷⁰⁴ Ebu Bekr Muhammed bin Zekeriyya er-Râzî, *Tabibin Ahlâkı ve Bir Saatte Şifa Risaleleri*, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, İstanbul 2013, s. 42.

4. TEŞHİS VE TEDAVİ

4.1. TEŞHİS

Günümüzde hastalığın teşhisi için hasta çeşitli tahlil ve taramalardan geçirilmekte, teknolojinin gelişmesiyle birlikte kullanılan ileri düzey aletlerle (MR, röntgen gibi) hastalık tespit edilmektedir.

Eski tıpta ise hastalıklar, hastanın fiziki durumuna göre teşhis edilirdi. “Hastanın dış görünüşü, benzinin rengi, gözlerinin durumu ve nabızı bu teşhiste rol oynayan unsurlardandı.”⁷⁰⁵ Bunun yanında hastaya çeşitli sorular sorularak hastalık teşhis edilmeye çalışılırdı.

Hastanın nabzına bakılacağı zaman hastanın çok öfkelenmemiş, korkmamış, çok sevinmemiş, hâlsiz kalacak kadar açlık çekmemiş, çok fazla yememiş ve hızlı hareket etmemiş olması gerekirdi. Nabzın atış şekline göre teşhis konurdu. Yavaş atıyorsa soğukluğa, hızlı atışı hararete, genişliği vücutta cerahatin çok olduğuna ve kuruluğa, güçlü atması ise bedenin kuvvetine işaretledi.⁷⁰⁶ Şayet nabız, gözün görmesi ve kulağın işitmesi zayıf ise kişinin ölümünün yakın olduğuna inanılırdı.⁷⁰⁷

Şeyhî Dîvânı’nda hasta teşhisine yer verilmemiştir.

⁷⁰⁵ Nermin Gümüştalan, *15. ve 16. Yüzyıllarda Bursa’da Sağlık Hayatı*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı, Bursa 2015, s. 46.

⁷⁰⁶ Osman Şevki Uludağ, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*, hzl. İter Uzer, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 43.

⁷⁰⁷ Nermin Gümüştalan, *a.g.e.*, s. 47.

4.2. TEDAVİ

15. ve 16. yüzyıllarda hastalıkların tedavisi için çeşitli otlar, merhemler, türlü yollarla elde edilen şerbetlerle yapılırdı. Deneme yanılma yoluyla öğrenilen bu tedavi yolları, genellikle kimseye açıklanmaz ve hekimin nadiren anlatması haricinde bu sır gibi sakalanan ilaçlar hekimin ölümüyle yok olup giderdi.⁷⁰⁸ Bugünkü tedavi etmek karşılığında, “Hastaya veya yaraya bakma, tedâvi etme”⁷⁰⁹ manasına gelen timar kelimesi kullanılırdı.

Aşağıdaki beytinde bu kelimeyi kullanan Şeyhî, kendi hekimliğine de vurgu yapmıştır:

Bîmâr gözi dem-be-dem haste ciğer kanın içer

Şeyhî didüğü buyimiş bîmâra tîmâr eyleyem (s. 194, G. CXXI/8)

[Onun hasta gözü her zaman (Şeyhî'nin) hasta ciğerinin kanını içer, Şeyhî'nin söylediği (ise) 'Hastayı tedavi edeyim.' demekmiş.]

Şeyhî, sevgilinin hasta gözlerini tedavi etmek için gitmiştir. Ancak sevgili, Şeyhî'nin ciğer kanını içecek gibi ona bakışlar atmaktadır. Şeyhî, amacının yalnızca hastayı tedavi etmek olduğunu söyleyerek sevgilinin can yakan bakışlarından kaçınmayı ummaktadır.

4.2.1. Tedavi Merkezi

İslam dünyasında hastanelere dönem dönem bîmâristân, bîmârhâne, tîmârhâne, şifâhâne, dârüşşifâ, dârülmerzâ, dârülâfiye, dârüssıhha ve müsteşfâ gibi isimler verilmiştir.⁷¹⁰ Şeyhî, divanında bu isimlerden dârüşşifâyı kullanmış, bir beytinde de derman menzili diyerek yine hastaneye işaret etmiştir.

Cân-ı garîb haste-i nevmîd ü zâr iken

Dârü'ş-şifâ-yı gaybdan iren devâ hakı (s. 23, K. IV/3)

[Garip canım; inleyen, ümitsiz bir hastayken, gayp hastanesinden ulaşan şifa hürmetine (merhamet et)!]

Şâirin canı hastalığından kurtulma ümidi olmayan, daima inleyen bir hastadır. Onun bu durumu karşısında bilmediği bir yerden, beklemediği bir anda şifa gelmiştir. Şâir, böyle

⁷⁰⁸ Nermin Gümüşalan, *a.g.e.*, s. 51.

⁷⁰⁹ <http://lugatim.com/s/TIMAR> (Son erişim: 21.07.2017, 17:03)

⁷¹⁰ Arslan Terzioğlu, “Bîmâristan”, *TDVİA*, C. 6, Ankara 1992, s. 163.

bir hastaya gayp hastanesinden şifa ulaştırma kudretine sahip Allah'tan merhamet istemektedir.

Şâd oluñ iy haste cânlar kim budur dârü'ş-şifâ
'İş idüñ iy dertlü gönüller ki dermân bundadır (s. 138, G. XLV/4)

[*Ey hasta canlar! Mutlu olun; çünkü hastane budur! Ey Dertli Gönüller! Eğlenin; çünkü derman bundadır.*]

Sevgilinin katıldığı bir işret meclisinin tasvir edildiği beyitte şâir hasta canlar diye seslendiği âşıkların mutlu olması gerektiğini söyler. Buldukları meclisi ise bir hastaneye benzetir. Yine dertli gönüller diye seslendiği âşıklara eğlenmelerini; zira dertlerinin dermanının eğlence olduğunu söylemiştir.

Şifâ umar lebüñden haste cânum
Bilür derdine dermân menzildir (s. 136, G. XLII/3)

[*Hasta canım derdine derman yeri olduğunu bildiğinden, senin dudağından şifa umar.*]

Beyitte, âşığın canı hasta, sevgilinin dudakları ise derman menzili, yani hastanedir. Bu sebeple âşık, sevgilinin dudağından şifa bulacağını ümit etmektedir. Şâirin kastı, sevgilinin güzel sözler söyleyerek hasta âşığın iyileşmesini sağlamasıdır.

4.2.2. Reçete

“Hekimin hastası için yazdığı ilaçların adlarını ve kullanılış şeklini belirten kâğıt.” diye tanımlanan reçete, günümüzden çok önce de varlığı gerekli bir belgedir. Hastasını muayene edip hastalığını teşhis eden hekimin, ona iyi gelecek ilaçları belirlemesi, bunu bir kağıda yazarak bugünkü eczacının karşılığı olan attar dükkânlarına kendisini yönlendirmesi gerekir. Aşağıdaki beyitten Şeyhî'nin Germiyan beyi II. Yakub'a reçete yazdığı anlaşılmaktadır:

Çü der-miyândur anuñla cihân u cân u gönül
Gine bu derdüñ emin şâh-ı Germiyân'a yazam (s. 197, G. CXXVI/9)

[*Dünya, can ve gönül onunla ortada olduğu için bu hastalığın ilacını Germiyan padişahına yazayım.*]

Germiyan beyi, Şeyhî'nin nazarında kıymetlidir. Bu durum, onun adına yazdığı şiirlerden anlaşılacağı gibi yukarıdaki beyitten de anlaşılmaktadır. Kendisini himaye eden beyi için canını ve tüm dünyasını feda edebileceğini belirten şâir, kendisinin onun sayesinde ayakta durabildiğini de ima etmiştir. Bu durumda üzerine düşen görevi

yapacak ve hamisi hastalandığında onu iyileştirecek ilaçların bir reçetesini hazırlayacaktır.

4.2.3. Tedavi Yöntemleri

Divanda müferrih, merhem, sürme, tiryak gibi çeşitli ilaçlar ve nar, unnab gibi bitkilerle tedavinin yanında; kırıkları sarma, muskayla tedavi gibi yöntemlere de yer verilmiştir. Beyitlerde en fazla ilaçla tedavi yöntemi işlenmiştir.

4.2.3.1. Bitkilerle Tedavi

Beyitlerde çeşitli bitkiler ve bu bitkilerden yapılan şaraplara yer verilmiştir. Divanda yer verilen ve tedavi amacıyla kullanıldığı anlaşılan bitkiler narven, unnab ve reyhandır.

4.2.3.1.1. Nar

İbn Sînâ *Kânûn*'da rumman maddesinde narı açıklarken, ekşi narın safrayı tuttuğunu, yani fazlalıklarının bağırsaklara akışını engellediğini söylemiştir.⁷¹¹ Aşağıdaki beyitte bu bilgiye işaret vardır:

Sünbülün sevdâsı bagrumı yakardı lâleveş

Kılmasa teskîn-i safrâ nârdânı⁷¹² çeşmümün

(s. 179, G. CI/4)

[Gözümde akan nar taneleri safrayı yatıştırmasa, sünbülün sevdası lale(ninki) gibi bagrumı yakardı.]

Sevgilinin siyah saçlarını düşünmek, onlara sevdalanmak âşğın ciğerini gelincik çiçeği gibi yakacak kadar kudretlidir. Onun böyle yanmasını söndüren şey, gözlerinden akan nar tanelerine benzeyen gözyaşlarıdır. Âşğın kanlı gözyaşları akıttığını ifade etmek isteyen şâir, bunu tıbbî bilgilerin olduğu bir zemine oturtmuştur. Buna göre sevgilinin saçları âşğın ciğerini yakacak (bir manada kebaba çevirecek), gözlerinden akan ve nar tanelerine benzeyen kanlı gözyaşları da o ateşi teskin edecektir.

4.2.3.1.2. Reyhân

Fesleğen anlamına gelen reyhân, şiirde sevgilinin saç ve ayva tüyleriyle anılır.⁷¹³ Ancak Şeyhî, tabipliğinin de etkisiyle şarâb-ı reyhânî denilen müferrihi hatırlatacak şekilde bu kelimeye yer vermiştir:

⁷¹¹ İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, C. 2, s. 549.

⁷¹² Halit Biltekin tarafından “nârvân” diye okunan bu kelime, şiirin anlam dünyasına daha uygun olduğu için “nârdân” şeklinde olmalıdır.

Râh-ı râhat-bahşı sen gül yüzlü nergis gözlüden
Ki ehl-i diller revhidür⁷¹⁴ revhânîler reyhânıdır (s. 40, K. IX/21)

[Gönül ehlinin huzuru, gönül açan yerlerin fesleğeni (olan ve) tasasızlık bağıslayan şarabı sen(in gibi) gül yüzlü, nergis gözlüden (sun)!]

İbn-i Şerîf eserinde reyhan şarabından bahsetmiş, onun yüreğe kuvvet ve ferahlık veren bir müferrih olduğunu söylemiştir.⁷¹⁵ Beyitte şâir reyhanın bu özelliğini hatırlatmış ve sevgilinin ona reyhandan yapılmış şarabı sunmasını istemiştir. Bunu yaparken de râh, râhat-bahş, revh, revhânî, reyhân gibi anlamca birbiriyle ilişkili kelimelere aynı beyitte yer vermiştir. Râh şarap manasının yanında “sürûr ve şâdî”, revh “râhat ve âsâyîş” ve “serîn ve mülâyim esen rüzgârın vücûda dokundukta verdiği serinliğe ve safâ vü inbisât”, revhânî ise “bâd-ı nesîm uğrağı olan yâhûd râhat ve âsâyîşli olan hoş ve dil-keş makâm” manasındadır.⁷¹⁶

4.2.3.2. Cerrahî Tedavi

Eski tıpta dağlama, kan alma (hacamat, fasd), çeşitli aletlerle⁷¹⁷ ameliyat etme gibi cerrahî yöntemler kullanılırdı.

“Kan almak, aşı yapmak veya küçük apseleri açmak için kullanılan ufak bıçak; keskin cerrah bıçağı”⁷¹⁸ olarak tanımlanan neşter, keskinliği ve kan dökücülüğü sebebiyle şiirde yer almıştır. Sevgilinin çoğunlukla oka benzetilen kirpikleri Şeyhî Divanı’nda neşter diye anılmıştır:

Gözlerüm câminı pür-hûn eylesem tañ mı müdâm
Kirpüginüñ nişteri her dem cigerden kan döker (s. 139, G. XLVI/3)

[Senin kirpiğinin neşteri her zaman ciğerden kan döktüğü için göz bebeğimi sürekli kanla doldursam buna şaşılır mı?]

⁷¹³ İskender Pala, “Reyhân”, *a.g.e.*, s. 376.

⁷¹⁴ Halit Biltekin tarafından “rûhidür” şeklinde okunan kelime “revhidür” diye okunduğunda beyit daha anlamlı bir hâle gelmektedir.

⁷¹⁵ Tabîb İbn-i Şerîf, *a.g.e.*, C. 1, s. 138.

⁷¹⁶ Fîrûzâbâdî, *El-Okyânûsu’l-Basît Fî Tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhît, Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*, C. 2, çev. Mütercim Âsım Efendi, hzl. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013, s. 1132-33.

⁷¹⁷ Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü’l-Hâniyye*, hzl. İlder Uzel, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 310-314.

⁷¹⁸ Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî, *a.g.e.*, s. 454.

Sevgili âşığa baktıkça neşter gibi olan kirpikleri onun ciğerini kanatır. Bu, âşığa acımasız davranan sevgilinin ona kızgın bakması olarak yorumlanabilir. Âşığın ciğerlerinden gelen kan sebebiyle kanlı yaşlar dökmesi şaşılacak bir durum değildir.

4.2.3.3. *Güzel Kokularla Tedavi*

Eskiden gül, susam çiçeği, sandal, kafur, öd ağacı gibi bitkilerden elde edilen ve misk, amber gibi hayvansal kökenli kokuların tıpta tedavi amacıyla kullanıldığından, Şeyhî'ye atfedilen *Kenzü'l-Menafi* adlı risalede bahsedilmektedir. Bu kokuların özellikle dimağ hastalıklarında, baş ağrısı, burun kanaması, gözün zayıf görmesi gibi durumlara kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁷¹⁹ Bu risalede öd ağacı için “Kurudur ıssıdır üdun kohusu/Dimağın rencini bu oldı dafi”⁷²⁰ denmektedir. Şeyhî, üd kokusuna yer verdiği bir beytinde bu duruma işaret etmektedir:

Mu‘attar kılmaga dehrüñ dimâğın hoş kohulardan
Mahabbet odı Şeyhî’nün yüregın ‘üd idinmişdür (s. 147, G. LVI/5)

[*Aşk ateşi dünyanın dimağını hoş kokularla kokulandırmak için Şeyhî'nin yüreğini öd ağacı edinmiştir.*]

Aşk ateşi, dünyanın dimağını güzel kokularla donatmak istemiştir. Bunun sebebi güzel kokuların dimağa iyi geliyor olmasıdır. Şeyhî, hekimliğiyle insanlara şifa vesilesi oluyorsa, yüreğini öd ağacı gibi yakarak dünyanın dimağına da şifa vermelidir. Bu sebeple aşk ateşi kendisini seçmiştir.

4.2.3.4. *İlaçla Tedavi*

Divanda ilaç karşılığı olarak em, emsem, ilâc, devâ, dermân ve cevâb kelimelerine yer verilmiştir. Bu bölümde önce umumi olarak ilaç teriminin yer aldığı beyitlere bakılacak, daha sonra beyitlerde yer verilen hususi ilaç adları alt başlıklarda incelenecektir.

Emsem:

Emsem dir ise leblerüñi Şeyhî kınama
Derdine ol durur dahı emsem didükleri (s. 239, G. CLXXXIX/6)

[*(Eğer) Şeyhî senin dudaklarını emsem derse (onu) kınama; çünkü (onun) derdine ilaç dedikleri odur.*]

⁷¹⁹ Şeyhî, *Kenzü'l-Menafi Fi Ahvali'l-Emzice Ve't-Tebayi Şeyhi'nin Kenzül-Menafi Tıp Risalesi*, çev. Ali Günhan, Kütahya Belediyesi Kültür Yayınları, Kütahya 2011, s. 59-61.

⁷²⁰ Şeyhî, *a.g.e.*, s. 60.

Emsem, ilaç demektir. Şeyhî sevgilinin dudaklarına emsem demiş; ancak sevgili bu sözü kınamıştır. Zira emsem ilaç demek olduğu gibi em- fiilinin de birinci teklik şart çekimidir. Bu ses benzerliğinden yararlanan şâir, sevgilinin dudaklarının, ilaç denen şeyin ta kendisi olduğunu ve ancak derdine o dudakların derman olabileceğini söylemiştir.

Em:

Çü der-miyândur anuñla cihân u cân u gönül
Gine bu derdüñ emin şâh-ı Germiyân'a yazam (s. 197, G. CXXVI/9)

[Dünya, can ve gönül onunla ortada olduğu için bu hastalığın ilacını Germiyan padişahına yazayım.]

Beyitten Şeyhî'nin Germiyan beyini tedavi ettiği anlaşılmaktadır. Tedavi etmesine gerekçe olarak canını, gönlünü ve tüm dünyayı onun için ortaya koyabileceğini göstermiştir. Beyitteki “derdin ilacını yazmak” ifadesinden Şeyhî'nin reçete yazdığı anlaşılabilir.

İlâc:

Gözüme uyhu bir düşdür hayâl oldu uçar gözde
Bu sevdâya ilâc olmaz meger ol zülf-i müşgînden (s. 201, G. CXXXIII/5)

[Uyku gözüme bir rüya, hayal oldu, gözümde uçmaktadır; demek ki o misk kokulu saçtan bu sevdaya ilaç olmazmış.]

Âşığın sevdaya düşmesine sebep olan sevgilinin simsiyah saçlarıdır. Sevdanın alametleri ise uykusuzluk, yüzün sararması ve çeşitli hayaller görmedir. Şâir tüm bu belirtileri beyitte toplayarak gece uyuyamadığını, hayaller gördüğünü çünkü vücudunda sevda hıltının arttığını söylemiştir. Sevgilinin siyah saçları (sevda) bu hıltı artıracağından hasta âşığa ilaç olmayacaktır.

Dermân:

Cân u dil la'lüñ için kılduğı feryâd bu kim
Haste derdine kaçan bulmasa dermân iniler (s. 161, G. LXXV/3)

[Canın ve gönlün, senin dudağın için feryat etmesi, hastanın derdine derman bulmadığında inlemesindedir.]

Beyitte hastalıkla ilgili bir realiteye yer verilmiştir. Hasta, hastalığına ilaç bulamayınca ağrı ve sızı sebebiyle inler. Beyitte âşığın gönlü ve canı feryat etmektedir. Hele bir de sevgilinin ilaç niteliğinde olan lal gibi dudakları onun karşısında olmasına rağmen ona ulaşamamak, âşığın inleyişinin artmasına sebep olur.

Ol Muhammed hürmetiyçün derdine bu Şeyhî'nüñ
Olmaya dil-ber lebinden özge hiç dermânlar (s. 162, G. LXXVI/7)

[O Muhammet hürmetine bu Şeyhî'nin hastalığına o sevgilinin dudağından başka ilaç olmasın.]

Şeyhî aşk hastasıdır ve kendisine yalnızca sevgilinin dudaklarının ilaç olarak verilmesini istemektedir. Bunun yerine getirilmesi için Hz. Muhammed'in hürmetine sığınır.

Derdüñe devâyı nice nâ-merde sorarsın
Dermân gerek ise yine merdânededen iste (s. 224, G. CLXVIII/3)

[Derdinin devasını niçin aşığılık kimselere soruyorsun? Derman gerekiyorsa yine mert kimselerden iste.]

Normal şartlarda âşıklar dertleriyle hoş geçinirler ve şikâyetçi olmazlar. Şeyhî, derdine derman arayan kişilerin bunları aşığılık kimselerden değil, mert insanlardan istemesi gerektiğini ifade etmiştir. Yani âşık, derdine derman arayacağı hekimi dahi iyi seçmelidir.

Niçeme der-mândeem Şeyhî belâ-yı 'ışk ile
Ger virem bu derdi nâ-merdem cihân dermânına (s. 224, G. CLXVII/7)

[Ey Şeyhî! Her ne kadar aşk hastalığıyla âcizsem de eğer bu hastalığı dünyadaki tüm ilaçlara değişirsem alçağım.]

Şâir, her ne kadar aşk hastalığıyla âciz düşmüşse de bu hastalığı dünyadaki tüm ilaçlara değişmeyeceğini, hâlimden memnun olduğunu söylemiştir. Zira âşıklık, hastalıklarla ve belalarla hoş geçinmeyi gerektirir. Şâirin aşk derdini ilaçlarla kıyaslaması hem belâ, dert ve dermân kelimeleriyle tenasüp oluşturmak hem de bir hekimin gözünde en kıymetli olan şeyin ilaçlar olması sebebiyledir.

Şol ümîde ki irevüz derdine dermânümüzüñ
Hele hoş geçürürüz derd ile dermânümüzü (s. 235, G. CLXXXIII/6)

[Derdimizin dermanına ulaşıyoruz ümidiyle dert ile dermanımızı hoş geçindiririz.]

Beyitten şâirin o anda derman bulmuş durumda olduğu anlaşılmaktadır. Ancak o yine de hastalıklarla iyi geçinmeye bakar. Nitekim bir gün hastalanabilir.

Şükr kıl fakruñ ile itme şikâyet Şeyhî
Derdüñe şâh-ı kerîm eyleye dermân-ı kerem (s. 48, K. XI/20)

[*Ey Şeyhî! Fakirliğinden şikâyet etme, şükret; böylece yüce padişah senin derdine bahşiş dermanını verecektir.*]

Önceki bölümlerde de yer verilen bu beyitte şâir fakirliğini bir hastalık, padişahın ona vereceği bahşişi ise bir bu hastalığın ilacı olarak görmektedir.

‘İşk bâzârında sevdâ-yı gamuñdur bir metâ‘
Ki dü ‘âlem derdinüñ ser-mâye-i dermânıdur (s. 40, K. IX/17)

[*Senin gamının sevdası aşk pazarında satılan bir maldır ve (o), iki dünya derdinin derman sermayesidir.*]

Sevgiliden ayrı olmanın kederi ve ona olan sevda, bir pazar yeri gibi olan aşkta satılmaktadır. Onu satın alan kişi dünyada da ahirette de ilacını bulmuş demektir.

Cevâb virdi kim iy haste dil ne gâfilsin
Bu devrden ki kamu derd buldı dermânı (s. 56, K. XIV/13)

[*“Ey Hasta Gönül! Bütün hastalıkların şifa bulduğu bu zamandan ne kadar gafilsin!” diye cevap verdi.*]

Bahar mevsimi, tabiatın canlanmasını sağlayan bir mevsim olduğu gibi aynı zamanda şâirin nazarında hastalıkların ilaç bulduğu bir mevsimdir.

Sohbetlerümüzüñ bizüm iy cân yaraşuğı
Sen cân ile hoşdur
Zîrâ ki kulın derdine dermân yaraşuğı
Sultân ile hoşdur (s. 151, G. LXII/1)

[*Ey Can Yaraşığı! Bizim sohbetlerimiz sen can ile hoştur; zira kulun hastalığına derman yakışığı padişah ile hoştur.*]

Âşık, sevgilinin olduğu bir işret meclisini hoş bulmaktadır. Onun olmadığı yerde aynı lezzeti alamaz. Şâirin nazarında bu tıpkı hasta bir köleye padişahın ilaç vermesi gibidir.

Devâ:

Zülfüñ kohusına dil her dem diler vire cân

Bî-çâre haste n'itsün derde devâsın ister (s. 134, G. XXXIX/3)

[Gönül, saçının kokusuna her an can vermek ister; zavallı hasta ne yapsın hastalığa ilacını ister.]

Âşığın gönlü hastadır ve aşk hastalığının ilacı sevgiliye kavuşmaktır. Vuslat mümkün olmadığından ölmek kurtuluş olacaktır. Âşığın gönlü sevgilinin saçının kokusunu duymak uğruna canını vermeyi arzular. Bu bir hastanın ilacını istemesinden farksızdır.

Her lahza muhâlif ol aña ki ola muvâfık

Derd ile geçür 'ömrüñi k'ol oldı devâsı (s. 30, K. VI/19)

[Her an ona (nefsine) muhalif ol ki uygun olsun (ve) ömrünü dert ile geçir; zira dert onun devası olmuştur.]

Şâir, dünyada ahlaka uygun bir yaşayışın, nefsin aksine hareket etmekle mümkün olduğunu savunmaktadır. Nefsin arzularına muhalefet etmenin yolu ise, ömrü dertle geçirmekle mümkündür. Şâir bunu derd-deva zıtlığıyla sembolize etmiştir. Beyitte nefis hastadır, bu hastalığın ilacı ise ömrü dertle geçirmektir.

Neyiçün bu çarh okını atar u siper dutılmaz

Neyiçün bu devr derdin virür ü devâ belürmez (s. 167, G. LXXXIV/2)

[Bu felek niçin okunu atar da önüne siper tutulmaz? Niçin bu dünya derdini verir de şifa ortaya çıkmaz?]

Felek, insanların başına gelen olayların sorumlusudur. Doğrudan kadere isyan etmek İslam dinince günah sayıldığından şâirler felekten şikâyet etme yolunu seçmişlerdir. Beyitte de şâir feleği önüne geçilemeyen oklar atan, zamaneyi de insanlara dert veren ama ilacını vermeyen biri gibi tasvir etmiştir.

Şâdîsi gussa devleti mihnet devâsı derd

Lutfi cefâ vü 'izzeti 'ayn-ı 'anâyimiş (s. 96, Mus. V/1-3)

[Mutluluğu keder, talihi eziyet, ilacı hastalık; başı cefa, büyüklüğü ise zahmetin ta kendisiymiş.]

Dünya, acı ve eziyet yeridir. Acıların son bularak mutluluğa kavuşulacak yer ise ahirettir. Şâir bu bilgi doğrultusunda dünyadaki mutlulukların kedere, şans gibi görünen olayların

eziyete, dünyanın ilaç gibi sunduklarının hastalığa dönüştüğünü söylemiştir. Şeyhî, birbirine zıt unsurları kullanarak dünyanın mutluluk ve huzur yeri olmadığını anlatmak istemiştir.

Bu benüm derdüme senden olırsar yine devâ

Yok durur hergiz aña şekk ü gümânüm bilesin (s. 210, G. CXLVII/3)

[Benim bu hastalığıma ilacın yine senden olacağına asla şüphem yoktur, bilesin.]

Âşığın hastalığının ilacı ancak sevgiliye kavuşmaktır. Bundan hiçbir şüphesi yoktur.

Nigâr kim bize derdi devâ yirine geçer

Cefâ ne deñlü kılursa vefâ yirine geçer (s. 154, G. LXVI/1)

[Sevgilinin derdi bize ilaç yerine geçer; o bize ne kadar eziyet ederse, sözünde durma yerine geçer.]

Âşık, sevgiliden gelecek her şeye razıdır. Sevgili onu hasta etse bu ilaç verme yerine geçer. Sevgili istediği kadar eziyet etsin, bu âşık için vefa göstergesidir.

Cân-ı garîb haste-i nevmîd ü zâr iken

Dârü'ş-şifâ-yı gaybdan iren devâ hakı (s. 23, K. IV/3)

[Garip can inleyen ve ümitsiz bir hasta iken, gayp hastanesinden ulaşan ilaç hürmetine (merhamet et)!]

Âşık hasta bir hâlde inerken gayp hastanesi dediği Allah'ın nezdinden kendisine ilaç ulaşmış, şifa bulmuştur.

Şart-ı şefâ'at ümmete cürm ü günâh ise

Çokdur bu derd bizde demidür ki ire devâ (s. 28, K. V/48)

[Şefaatin şartı ümmetin günahkar olması ise, bu hastalık bizde çoktur; bu sebeple bize şifa erişmesinin tam vaktidir.]

Müminlerin işledikleri günahları hastalığa benzeten şâir, Hz. Muhammed'in günahkarlara şefaet etmesini ilaca benzetmiştir. Kendisinin çok günahkar olduğunu söylemiş ve peygamberin ona şefaet etmesini istemiştir.

4.2.3.4.1. Merhem

Yara, yanık, nasır, romatizma, kulunç, kan kaybı, şişler, urlar, tâûn, hanazir, seretan, uyuz, kellik, çiban, burun ve kulak ağrıları, yüz, el ve ayaklardaki yarıklar, dudak yarıkları, basur ve sünnet yarası gibi pek çok hastalık için çeşitli merhem tarifleri

veren İbn-i Şerîf, özellikle cerâhatler için tabipler arasında sayısız merhemin olduğunu, ancak eserine bunların bir kısmını alabildiğini belirtmiştir.⁷²¹

Kankı gönüle k'ura gerdûn-ı dûn cerâhat
Ursun yüzün izüñe kim bula zahma merhem (s. 37, K. VIII/23)

[Alçak felek hangi gönüle yara açtıysa (o gönül) senin izine yüzünü sürsün; böylece yarasına merhem bulacaktır.]

Beyitte yaralar için kullanılan iki tedavi yöntemine yer verilmiştir. Bunlardan biri yaralara merhem uygulama, diğeri ise yaranın üzerine kuru nesnelere ekilmesidir.⁷²² Feleğin gönlünde yaralar açtığı herkesin, memduhun ayak izine yani ayak toprağına yüzünü sürmesi gerekir. Böylece yarasına merhem bulacaktır.

Buldı bu cerâhatlü yürek râhat-ı merhem
Derd ile gönül hastesi dermâna irişdi (s. 235, G. CLXXXIV/2)

[Bu yaralı yürek merhemle rahatladı ve böylece gönül hastası dermana ulaştı.]

Âşığın gönlü yaralı bir hasta gibidir. Onun bu yarası merhemle tedavi edilince âşık rahatlamıştır; zira yarasını iyileştirecek ilacı bulmuştur.

Viridi harâba gönlümü şol gam didükleri
Bulunmadı bu derdüme merhem didükleri (s. 239, G. CLXXXIX/1)

[Şu keder dedikleri, gönlümü yıktı ve hastalığıma merhem dedikleri (şey) bulunmadı.]

Beyitte bahsedilen hastalık gamdır ve önceki bölümlerde belirtildiği gibi gam için herhangi bir merhem önerilmemektedir. Böyle psikolojik bir hastalık için güzel seslerin iyi ümitlerin ve yeni yerler görmenin faydalı olacağı kaynaklarda vurgulanmıştır.⁷²³ Beyitte şâir “derdime merhem bulunmadı” ifadesiyle hem “hastalığımın ilacı yok” hem de “gam hastalığı merhemle tedavi edilmez” demek istemiştir.

Hele senden baña minnetler ola cânuma kim
Zahm ise merhem olur derd ise dermâna geçer (s. 130, G. XXXIII/2)

[Bilhassa senden benim canıma bağış olsa, yaraysa merhem olur, hastalıksa şifa yerine geçer.]

⁷²¹ Tabîb İbn-i Şerîf, *a.g.e.*, C. 2, s. 225-233.

⁷²² Tabîb İbn-i Şerîf, *a.g.e.*, C. 2, s. 169.

⁷²³ Tabîb İbn-i Şerîf, *a.g.e.*, C. 1, s. 71.

Âşık sevgiliden gelecek yararlı ya da zararlı her şeye razıdır. Sevgilinin onu yaralamasını ya da onu hasta etmesini bir lütuf olarak gören âşık, sevgilinin kendisini yaralamasının merhem, sebep olduğu hastalığın ise ilaç yerine geçeceğini söyler.

4.2.3.4.2. Müferrih

“İçe ferahlık veren, rahatlatıcı ilaç.”⁷²⁴ ve “Sevündürücü nesnedür.”⁷²⁵ diye tanımlanan müferrih Şeyhî'nin divanında yer verdiği ilaçlar arasındadır. İbn-i Şerîf, *Yâdigâr* adlı tıp kitabında müferrih tarifi vermektedir. Bu tarifte 2 dirhem zaferân ve 6 çekirdek hâlis misk yer almaktadır.⁷²⁶ İbn Sînâ da zaferandan (crocus sativus) bahsederken bilinen ilaçlardan olduğunu, taze, rengi güzel ve kokusu hoş olanın iyi zaferan olduğunu söyleyerek, zaferan koklamanın insanı ferahlatacağını ve nefesi rahatlatacağını belirtmektedir.⁷²⁷ Yine miskten (moschus morchiperus) bahsettiği bölümde, onun antilop gibi bir hayvanın göbeği yahut gözü olduğunu, kalbi kuvvetlendirip ferahlık verdiğini söylemektedir.⁷²⁸ Aşağıdaki beyit, bu bilgileri doğrulayacak niteliktedir:

Hâk-i derûñ müferrih-i cândur mizâc aña
Âsâr-ı müşğ ü hâsıyet-i za'ferân kodı (s. 75, Mus. I/6-5)

[*Senin kapının toprağı, mizacın kendisine misk tesiri ve safran özelliğı kattığı bir can ferahlatıcısıdır.*]

Beyitte, memdûhun kapısının toprağı müferrih etkisi yapmaktadır. Çünkü mizaç ona misk tesiri ve zaferan özelliğı katmıştır. Bu sebeple o kapının toprağından istifade edenler ferahlayacaklardır.

Câna müferrih olduğın tañlama bâde cevherin
Câm ele alsa la'linüñ 'aksi şarâb içindedür (s. 154, G. LXV/4)

[*Şarap mücevherinin/maddesinin canı ferahlattığına şaşırma! Kadeh ele alınsa, onun dudağının yansımasının, şarabın içinde (olduğı görülür).*]

⁷²⁴ <http://lugatim.com/s/m%C3%BCferrih> (Son erişim: 23.01.2018, 12:38)

⁷²⁵ Şaban Doğan, “15. Yüzyıla Ait Bir Tıp Terimleri Sözlüğü: Terceme-i Akribâdîn'in İstilah Lügati”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/4 Summer, Harvard 2009, 293.

⁷²⁶ Tabîb İbn-i Şerîf, *Yâdigâr*, 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı *Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf*, hzl. M. Yahya Okutan vd., Yerküre Kitaplığı, İstanbul 2004, s. 46.

⁷²⁷ İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, C. 2, s. 236-237.

⁷²⁸ İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, C. 2, s. 377-378.

Şarap, kederi yok eden, içene dertlerini unutturduğundan ferahlık veren bir içkidir. Şâir, onun bu özelliğini güzel bir sebebe bağlamış ve sevgilinin dudakları şaraba yansıdığı için şarabın insanı ferahlattığını iddia etmiştir. Zira sevgilinin dudakları bir müferrihtir ve yansıdığı şeye de kendi özelliği sirayet eder.

Nutkuñ mu‘allimi şübeh-i ‘akladur necât

Lafzuñ müferrihi maraz-ı rûhadur şifâ (s. 24, K. V/5)

[Sözünün öğretmeni aklın şüphelerine kurtuluştur; lafzının ferahlaticısı ruhun hastalığına şifadır.]

Şâir, Hz. Muhammed’in öğreticilik niteliğine vurgu yapmış, onun konuşmalarını akıldaki şüpheleri kaldıran bir kurtarıcı, sözlerini ise ruhtaki hastalıklara şifa veren bir müferrih olarak nitelemiştir.

4.2.3.4.3. Nûş-dârû

İçeriğinde karanfil bulunan bu ilaç, mide rahatsızlıklarında kullanılır. Soluk almayı ve vücudu kuvvetlendirir. Karaciğere iyi gelir. Ağız kokusunu giderir ve diş çürümesini önler. İçeriğinde kırmızı gül, karanfil, sümbül, safran, tarçın, kakule ve ceviz bulunur. Açken kullanılır.⁷²⁹ Şeyhî, aşağıdaki beytinde bu ilacı dil malzemesi olarak kullanmıştır:

Bu gencîneden gözleme nûş-dârû

Ki tiryâk ise zehr-i mârina degmez (s. 167, G. LXXXV/4)

[Bu hazineden nûş-dârû bekleme; çünkü (o dünya tamamıyla) panzehir olsa bile yılan zehrine iyi gelmez.]

Şâir, bütününde dünyanın iyi bir yer olmadığını anlattığı gazelinin bu beytinde dünyayı bir hazineye benzetmiştir. Hazineleri yılanların beklediği inancı vardır.⁷³⁰ Bu inanca işaret eden şâir, dünya hazinesindeki yilandan panzehir yapılamayacağını, yapılırsa bile o yılanın zehrini iyileştirecek kadar güçlü olmayacağını ifade etmiştir. Dünyayı bir hazine gibi görüp ondan faydalanmak isteyenler, ondan şifa umanlar karşılığını bulamazlar. Bilakis o hazineyi bekleyen yılan tarafından zehirlenirler. Şâirin niyeti dünyadaki kötülüklerin iyilikleri geçtiğini anlatmaktır.

⁷²⁹ Ayşegül Demirhan Erdemir, *Şifalı Bitkiler Doğal İlaçlarla Geleneksel Tedaviler*, Alfa Yayınları, İstanbul 2001, s. 234-35.

⁷³⁰ İskender Pala, “Define”, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, 24. bs., İstanbul 2014, s. 119.

4.2.3.4.4. Sürme (Kuhl, tûtiyâ)

Gözün sağlığını korumak ve göz yaşarması, göz akı⁷³¹, gözdeki seretan, uyuz⁷³² gibi hastalıkları gidermek ve kirpikleri uzatmak⁷³³ için kullanılan terkiplerdir. Yalnızca fayda için değil, süslenme amacıyla da kullanılır ve en meşhuru Isfahan sürmesidir.⁷³⁴ Esmed sürme de denilen ve iki çeşidi bulunan Isfahan sürmesinin pek çok faydası vardır. “Göze sürülse gözden daimî akan sulanmayı keser. Gözü her türlü afetlerden, havadan, güneşten, tozlardan ve mikroplardan korur. Gözde çıkan etleri (arpacık) geçirir...”⁷³⁵ Beyitlerde memduhun ya da sevgilinin ayağını bastığı toprak, kapısının/eşiğinin toprağı şekil benzerliği kurulup sürme olarak anılır. Beyitlerde çeşitli sürme adları anılmıştır. Kuhl-i rûşenâyî “gözün görmesini pekiştiren”⁷³⁶, kuhl-i cevâhir “gözyaşına ve hararete iyi gelen”⁷³⁷ sürmedir. Sürme-i ağber ise sebel denilen göze perde inmesi hastalığında ve gözde çıkan çeşitli uyuz ve sivilcelerin tedavisinde kullanılır.⁷³⁸

Girmez gözüme iki cihânuñ cevâhiri

Kuhl-i cilâyiçün bir avuç hâk-i der yiter (s. 153, G. LXIV/2)

[İki dünyanın mücevheri gözüme girmez (umrumda değildir); çünkü parlaklık sürmesi için bir avuç kapı toprağı yeter.]

Beyitte göz, cevâhir, kuhl-ı cilâ, hâk-i der kelime ve terkipleri arasında tenasüp vardır. Âşığın gözü sevgilinin kapısındaki topraktır, yani sürekli onun kapısında yatmak, o toprağa yüz sürmek istemektedir. Kapı toprağını gördükten sonra âşığın gözüne dünyadaki ve ahirette vaadedilen mücevherler görünmemektedir. Gözlerine parlaklık verecek ve daha iyi görmesini sağlayacak bir sürme gerekiyorsa âşığa sevgilinin kapı toprağı yetecektir. Şâir ayrıca cevâhir kelimesini özellikle seçerek hem kuhl-i cevâhire hem de sürmelerin çeşitli cevherlerden/maddelerden imal edilmesine işaret etmiştir.

İşigi toprağıdır nûr-ı çeşm ü çeşme-i nûr

Cilâyiçün gözüme hâk-i der dirîg itme (s. 213, G. CLI/2)

⁷³¹ Tabîb İbn-i Şerîf, *a.g.e.*, C. 2, s. 248-249-250.

⁷³² Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî, *a.g.e.*, 346, 348.

⁷³³ Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî, *a.g.e.*, s. 344.

⁷³⁴ Ahmet Talât Onay, “Sürme”, *a.g.e.*, s. 426.

⁷³⁵ Hayati zade Mustafa Feyzi Efendi, *Yabani Bitkilerin Tıbda İlâç Olarak Kullanılışları*, C. 2, hzl. Hadiye Tuncer, Tarım Bakanlığı Yayınları, Ankara 1974, s. 10.

⁷³⁶ Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî, *a.g.e.*, s. 446.

⁷³⁷ Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî, *a.g.e.*, s. 345.

⁷³⁸ Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî, *Mürşid [Göz Hastalıkları] İnceleme-Metin-Dizin-Sözlük*, hzl. Ali Haydar Bayat, Necdet Okumuş, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004, s. 343.

[Onun eşiğinin toprağı gözün nuru ve nur çeşmesidir; (bu sebeple) gözüme parlaklık vermesi için kapının toprağını esirgeme.]

Sevgilinin kapı eşiğindeki toprak, âşık için nur akıtan bir çeşme ve gözünün görmesini sağlayan nurdur. Eğer o toprak olmazsa âşığın gözünün nuru gidecek, yani kör olacaktır. Bu sebeple hiç olmazsa sevgilinin onu kapısından kovmaması gerekir.

Ayağı toprağı Şeyhî ‘aceb ne cevherdür
Ki dimiş ehl-i nazar tûtiyâ yirine geçer (s. 155, G. LXVI/6)

[Ey Şeyhî! Onun ayağının tozu bakış ehlinin “Sürme yerine geçer.” dediği (çok) acayip bir mücevherdir.]

Sevgilinin ayağını bastığı toprak öyle bir özellik kazanır ki onu gözlerine sürme diye çeken sıhhat bulacaktır. Şâir, sevgilinin çok kıymetli olması sebebiyle ayağını bastığı yerin dahi kıymet kazandığını ifade etmiştir.

Her zerre gubârı cevherinden
Yüz mihr gözine tûtiyâdur (s. 78, Mus. II/1-6)

[Onun toprağının özündeki her zerre, yüz (tane) güneşin gözüne sürmedir.]

Memduhun ayağını bastığı toprağın özelliği değişir, sürme niteliği kazanır. Bu sürmenin çok etkili ve çok kıymetli olduğunu anlatmak isteyen şâir, mübalağa sanatıyla o toprağın yüz(lerce) güneşin gözüne sürme diye çekileceğini söylemiştir.

Sayeñ hakîr topraga salsayidi şeref
Her zerre gün gözine olur idi tûtiyâ (s. 24, K. V/8)

[Gölgen, değersiz toprağa şeref salsaydı, her zerre güneşin gözüne sürme olurdu.]

Memduhun toprağa ayak basması bir yana, o toprağa gölgesinin düşmesi bile, onun sürme niteliği kazanmasına yeter. Onun gölgesinin toprağa düşmesi hâlinde topraktaki her zerre güneşin gözüne sürme olacak kadar kıymetlenecektir.

Fark-ı felegüñ ayağı toprağı külâhı
‘Ayn-ı melegüñ yolu tozu kuhl ü cilâsı (s. 31, K. VI/28)

[Onun ayağının toprağı, feleğin başının külâhı, onun yolunun tozu ise meleğin gözünün sürmesi ve parlaklığıdır.]

Şâir memduhu yüceltmek için gökle ilgili unsurları kullanmış, onları memduhtan daha aşağı bir seviyede göstermiştir. Buna göre memduhun ayağını bastığı toprak feleğin

başının külahıdır; yani o toprağın feleğin başı üzere yeri vardır. Geçtiği yolun tozunu ise melekler sürme olarak gözlerine çekerler.

Pâye-i gerdûn nedür kim ire kadrûñ gerdine
Gerd-i hâk-i pâyuñ anuñ sürme-i a'yânıdur (s. 41, K. IX/34)

[Feleğin rütbesi nedir ki senin kıymetinin tozuna erişsin? Senin ayak toprağının tozu, onun ayan sürmesidir.]

Yüksekliği ve yüceliğiyle bilinen felek, memduhun ayak tozuna erişemeyecek kadar âcizdir. Memduhun ayağının tozu, feleğin gözlerinin daha iyi görmesini sağlayacak bir sürmedir.

Cenâbuñ menba'[1] âb-ı hayâtüñ
Gubârüñ da 'ayânı kâyinâtuñ (s. 64, M. I/13)

[Sen hayat suyunun kaynağısın, ayağının tozu da dünyanın (gözüne çektiği) ayan sürmesidir.]

Övülenin zâtı, ölümsüzlük suyunun kaynağı, ayağını bastığı yer de dünyanın gözlerinin daha iyi görmesini sağlayacak bir sürmedir. Şâirin amacı memduhu övmek, onu yüceltmektir.

Tozuñ cevâhirini gözüm görelî buldum
Hem sürme-i basîret hem kuhl-i rûşenâyî (s. 230, G. CLXXVI/2)

[Gözüm, senin (ayağının) tozunun mücevherlerini görelî, hem görmeyi sağlayan hem de görmeyi pekiştiren sürmeyi buldum.]

Sevgilinin ayağının tozu, mücevher kıymetinde bir maddedir. Âşık, o toprağı gördüğü andan itibaren gözlerinin perdesi kalkar, görmesi pekişir.

Gubârı hattüñüñ hâlümü gördi
Gözüme sürme-i ağber getürdi (s. 246, G. CCI/3)

[Senin ayva tüyünün tozu benim hâlîmi görüp gözüme toz renkli sürme getirdi.]

Gubar, hatt gibi kelimelerle sevgilinin ayva tüylerini kasteden ve aynı zamanda hat sanatı ile ilgili kelimeler olması sebebiyle bunları tenasüp unsuru olarak kullanan şâir, bu kez sürme-i ağberden söz etmiştir. Şâir, sevgilinin yüzünde ayva tüylerinin çıkmasını güzel bir sebebe bağlamış ve onların çıkma amacının kendisine sürme getirmek olduğunu söylemiştir.

Kuhl-ı cevâhirin tozunuñ sürme çekmese

Dutar idi güneş gözünü perde-i sebel

(s. 73, Mus. I/4-5)

[(Senin ayağının) tozunun mücevher sürmesini çekmese, güneşin gözü sebel perdesi tutardı.]

Güneş, gözünün sebel perdesine yaklanmasını önlemek için gözlerine memduhun ayak tozunu cevahir sürmesi olarak çekmiştir. Böyle yapmaması hâlinde gözlerini perde bürüyecektir.

Didüm yüzümü yüzüne didi ki sürme yüri

Didüm tozuñı gözüme didi ki sürmedür al

(s. 185, G. CIX/2)

[Yüzümü yüzüne (süreyim) dedim, sürme, git dedi; ayağının tozunu gözüme (süreyim) dedim, sürmedir, al dedi.]

Sevgili, âşığın yüzünü kendi yüzüne sürmesine izin vermemiş, onu kovmuştur. Âşık hiç olmazsa onun ayağının tozuna dokunabilmek istemiştir. Sevgili bu isteği reddetmemiş, kendi ayağının tozunun, sürme yerine geçeceğini söylemiştir.

Bir şeh katında hâsıl olur bu murâd kim

Gün gözine ayağı tozın tûtiyâ diler

(s. 92, Mus. IV/3-6)

[Güneş, padişahın ayağının tozunu gözlerine sürme olarak diler. Bu istek, bir padişahın huzurunda gerçekleşir.]

Padişahın çok yüce olduğunu ifade etmek isteyen şâir, güneşi onun huzuruna gelip dilekte bulunan biri gibi tasvir etmiştir. Güneş, padişahın ayağının tozunu gözlerine sürme olarak çekmek ister. Padişahın katında istekler gerçekleştiğinden güneşe de istediği verilmiştir.

4.2.3.4.5. Tiryâk

Yunan bilim adamı Mitridat'ın icat ettiği kabul edilir. Yılan ve akrep gibi zehirli hayvan sokmalarına karşı kullanılan panzehirdir.⁷³⁹ Ahmet Talât Onay, Enderumahis isimli bir hekimin daha önceden icat edilmiş olan tiryâka yılan etlerini karıştırdığını ve bu şekilde panzehirin terkiibini tamamladığını aktarır.⁷⁴⁰ Aşağıdaki beyitte şâir, tiryâk yapımında yılan etinden yararlanıldığı bilgisine yer vermiştir:

⁷³⁹ Ahmet Talât Onay, "Tiryâk", *a.g.e.*, s. 462.

⁷⁴⁰ Ahmet Talât Onay, "Tiryâk-ı Erbaa", *a.g.e.*, s. 462.

‘Aceb degül mi ki ef’î etinde var tiryâk

Bu kamu zehr ile aña rîk-i âdemî kattâl

(s. 19, K. III/34)

[Engerek yılanının etinde panzehir bulunması ve insanın tükürüğünün bütün bu zehirli yılanı öldürücü (olması) şaşkırtıcı değil mi?]

Beyitte zehrin panzehirle tedavi edildiği ve hatta engerek yılanının etinden panzehir üretildiği söylenmiştir. Bu bilgi İbn Sînâ’nın *Kânûn*’unda yer almakta, yılandan elde edilen panzehir tabletlerinin nasıl üretildiği, hangi yılanların seçilmesinin daha faydalı olacağı ve yılanların avlanacağı mevsim ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.⁷⁴¹ Beyitte ayrıca yılanın ağzına tükürüldüğünde yılanın öleceği inancı hatırlatılmıştır.⁷⁴² Şâirin beytin temeline bu bilgileri koymaktaki amacı Allah’ın yaratıcılık sıfatını övmektir.

Bu gencîneden gözleme nûş-dârû

Ki tiryâk ise zehr-i mârna degmez

(s. 167, G. LXXXV/4)

[Bu hazineden panzehir bekleme; çünkü (o dünya tamamıyla) panzehir olsa bile yılan zehrine iyi gelmez.]

Şâir, dünyanın iyi bir yer olmadığını anlattığı gazelinin bu beytinde dünyayı bir hazineye benzetmiştir. Hazinelerde yılanların beklediği inancı malumdur. Bu inanca işaret eden şâir, dünya hazinesindeki yılandan panzehir yapılamayacağını, yapılsa bile o yılanın zehrini iyileştirecek kadar güçlü olmayacağını ifade etmiştir. Şâirin niyeti dünyadaki kötülüklerin iyilikleri geçtiğini anlatmaktır.

Saçuñ ef’îsi iñen kılmamaga halkı helâk

Hak lebüñ hokkasını toptolu tiryâk eyler

(s. 147, G. LVII/4)

[Senin saçının yılanı halkı çok öldürmesin diye Allah senin dudağının hokkasını panzehirle doldurur.]

Sevgilinin yılanı benzeyen saçları halkı helak edecek kadar güçlü bir zehir saçmaktadır. Allah, insanların bu hâline acımış, sevgilinin ilaç kabına benzeyen dudağını panzehirle doldurmuştur. Şâir, sevgilinin şeker dudaklı olduğunu ima etmiş ve onun dudaklarından dökülecek güzel sözlerin, zehirlenen âşıklara panzehir olacağını söylemiştir.

La’lîn lebini sordugı gonce budur meger

Kim hicr semmine sora nedür devâ vü em

(s. 44, K. X/11)

⁷⁴¹ İbn-i Sînâ, *El-Kânûn Fi’t-Tıbb*, C. 5, çev. Esin Kâhya, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2014, s. 10-11.

⁷⁴² Ahmet Talât Onay, “Yılan Ölüsü”, *a.g.e.*, s. 489.

[Gonca, ayrılığın zehrine çare aradığı için o (sevgilinin) kırmızı dudağını emmektedir.]

Gül goncasıyla sevgilinin dudakları arasında renk ve şekil yönünden benzerlik kuran şâir, goncanın sevgilinin dudaklarını sorduğunu/emdiğini⁷⁴³ söyler. Bunun sebebi ondan ayrı kalmak gibi bir zehrin etkisi altında olmasıdır. Gonca, bu zehrin ilacının ancak sevgilinin dudağında olduğunu, yani sevgilinin dudağının bir panzehir olduğunu bilmektedir. Derdine derman arayan bir hasta gibi zehrin panzehrini sormuş ve sevgilinin dudakları olduğunu öğrenmiştir. Beyitte ayrıca emilerek tüketilen ilaçlara işaret vardır.⁷⁴⁴

4.2.3.4.6. Yara Tozu

Yaranın çabuk iyileşip kabuk tutması ve kan akışını durdurmak için yaralanmalarda elmas tozu, tuz⁷⁴⁵, tütün gibi çeşitli maddelerin dökülmesi uygulanan yöntemler arasındadır. Bugün dahi piyasada yaralar için çeşitli tozlar satılmaktadır. Şeyhî'nin aşağıdaki beyti bu uygulamayı hatırlatır niteliktedir:

Kankı gönüle k'ura gerdün-ı dîn cerâhat
Ursun yüzün izüñe kim bula zahma merhem (s. 37, K. VIII/23)

[Alçak felek hangi gönüle yara açtıysa (o gönül) senin izine yüzünü sürsün; böylece yarasına merhem bulur.]

Beyitte âşıkların gönüllerinde yaraların oluşmasına sebep olarak felek gösterilmiştir. Feleğin, tüm kötülüklerin kaynağı olarak kabul edildiğinden bahsedilmiştir. Bu dünya görüşünün bir yansıması olarak şâir feleğin yaraladığı kimselerin, padişahın ayak toprağına yüzünü sürmesi gerektiğini söylemiştir. Ayak toprağı her durumda âşıklar için şifa kaynağıdır; ancak yaralarla birlikte anılması, yaralara toprak da ekildiği fikrini uyandırmaktadır.

4.2.3.5. Mürebbiyat İle Tedavi

Yolculuktan dönen kişinin, yanında oraya özgü lezzetleri getirmesi âdettendir. Divanda gül-şeker, papağanla birlikte anılarak Hindistan'a özgü bir lezzet olarak sunulmuştur (s. 246, G. CCI/4). Bunun yanında tedavi amacıyla da gül-şekerin yani gül reçelinin kullanıldığı bilinmektedir. İbn Sînâ, eserinin mürebbiyat bölümünde gül reçeli

⁷⁴³ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama&kategori1=veritbn&kelimesec=10552 (Son erişim: 24.07.2017, 16:45)

⁷⁴⁴ Tabib İbn-i Şerîf, *a.g.e.*, C. 1, s. 146.

⁷⁴⁵ Ahmet Talât Onay, "Elmâs-Tuz", *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, hzl. Cemal Kurnaz, H Yayınları, İstanbul 2009, s. 172.

tarifi vermekte ve bunun “ateşli hastalıklarda, mide ve bağırsak ağrılarında yararlı” olduğunu söylemektedir.⁷⁴⁶ Aşağıdaki beyitte tabîb, sayru ve gül-şeker bir arada kullanılarak tenasüp sanatı yapılmıştır:

Ya'nî ki gönül ü cân tabîbi

Sayrusına gül-şeker getürdi

(s. 233, G. CLXXX/5)

[Yani gönül ve can doktoru, hastasına gül tatlısı getirdi.]

Bir fetih sonrası yazıldığı anlaşılan beyitte şâir, padişahın zaferle dönmesini bir hekimin hastasına gül reçeli getirmesi olarak yorumlamıştır. Bu durumda gönlü ve ruhu hasta, yani son zamanlarında ağır yenilgiler almış olan ülkeye padişahın kazandığı zafer ilaç gibi gelmiştir.

4.2.3.6. Musiki İle Tedavi

Musiki, divanda zikredilen tedavi yöntemlerinden biridir. Musiki ile tedavi eski çağlardan beri kullanılagelen bir metottur. Hastalığın türüne göre hafif ezgili ya da coşkulu musikilerin hastaya dinletilmesi yoluyla bu yöntem uygulanmıştır. Bedenin ve ruhun gıdası olarak bilinen musiki ile tedaviyi ilk kez gerçekleştirenlerin, Hz. Lokman ve Hz. Davud olduğuna inanılmaktadır.⁷⁴⁷ Zamanla hâzık hekimler, insan nabzının musiki makamlarıyla ilgisini fark etmiş ve hastaların nabız hareketlerine göre musiki makamları uygulamışlardır.⁷⁴⁸

Tabip Şuûrî, müzikten anlamayan tabiplerin kemale erişmesinin mümkün olmadığını ve hastalığı teşhis edemeyeceklerini savunur.⁷⁴⁹ Bu sebeple musiki ve tıp birbiriyle yakından ilişkili görülmüştür.

Her makamın dinlenme zamanı ve iyi geldiği belirli hastalıklar vardır. Buna göre seher vakti Rast ve Rehavi, sabahleyin Hüseyini ve Rehavi, öğle vakti Nihavend ve Muhalifek, ikindide Buselik, akşam Uşşak, yatsı vakti Rast'ın muhalif perdesi ve gece yarısı Rast ve Zirefkend makamlarını dinlemek, insana olumlu etki eder.⁷⁵⁰

⁷⁴⁶ İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, C. 5, s. 122.

⁷⁴⁷ Ruhi Kalender, “Ruh Hastalıkları Tedavisinde Musiki”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 31, S. 1, 1990, s. 273-74.

⁷⁴⁸ Osman Şevki Uludağ, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*, hzl. İter Uzer, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 137.

⁷⁴⁹ Osman Şevki Uludağ, *a.g.e.*, s. 138.

⁷⁵⁰ Rahmi Oruç Güvenç, *Türk Musikisi Tarihi ve Türk Tedavi Musikisi*, Metinler Matbaacılık, İstanbul T=?, s. 12-13.

Makamlar hastalıklarla ilişkilendirildiğinde Rast makamının felce, Rehavi makamının başağrısına ve hafakana, Büzürk makamının ateşli hastalıklara, Zengüle makamının ise kalp hastalıklarına iyi geldiği kaynaklarda belirtilir.⁷⁵¹

Şeyhî, divanındaki şu beyitlerde müziğin insan psikolojisi üzerindeki olumlu etkilerine işaret etmiştir:

Gel bir teferrüc eyle nice raks urur çenâr
Kuşlar terennüm ile çü düzetdiler nagam (s. 44, K. X/17)

[Kuşlar beste yapıp şarkı söyleyince çınarın nasıl dans ettiğini (gör de) gel bir ferahla!]

Bir nevruziyyede yer alan bu beyitte baharla birlikte canlanan doğa tasvir edilmiştir. Baharın gelişiyile kuşlar âdeta beste yapar gibi ötmeye başlamıştır. Çınar ağacı dans ederken yaprakları da alkış tutan bir el gibidir. Şâir, bu manzaranın insanı rahatlatacağını söylemekte ve okurlarını bu güzellikleri izlemeye davet etmektedir.

Vaktidür bülbül ki gülşen bezmine hoş-hân ola
Kim gül açup bir nefes cân u gönül handân ola (s. 108, G. IV/1)

[Gülün açma, bülbülün gül bahçesinin meclisine şarkıcı olma (ve böylece) canın ve gönlün mutlu olma vaktidir.]

Yine bir bahar tasvirinin yer aldığı beyitte bülbül güzel sesi sebebiyle şarkıcıya benzetilmiştir. O, gül bahçesinin meclisinde açılmış güllerin arasında şarkı söyledikçe şâirin mutlu ve huzurlu olmaktadır. Beyitte müziğin insan ruhunda bıraktığı müspet tesirler açıkça görülmektedir.

Dil-ber yine dem-sâzdur hoş-sâz u hoş-âvâzdur
Derd ehli kanı
Çün işi süz u sâzdur biñ cân bu yolda azdur
'Ayb eylemeñ anı (s. 227, G. CLXXIII/2)

[Sevgili yine güzel sesli saz çalan bir dost (olmuştur), dertliler nerede? Onun işi güfte yapmak (yakıp yandırmak) ve saz çalmaktır ve binlerce can bu yolda (feda edilse) azdır; (o hâlde) onu ayıplamayın.]

Şâir saz çalan, güfte yazan ve şarkı söyleyen biri gibi tasvir ettiği sevgilinin ayıplanmamasını; zira onun işinin bu olduğunu söylemiştir. Sevgiliyle müzik arasında

⁷⁵¹ Ahmet Hakkı Turabi, "Hekim Şuûrî Hasan Efendi ve Ta'dilü'l-Emzice Adlı Eserinde Müzikle Tedavi Bölümü", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40 (2011/1), s. 163.

bağlantı kurduktan sonra derd ehlini yani aşk hastalarını sorması, bu müziğin onlara şifa olmasından kaynaklanmaktadır. Söz diye de okunmaya müsait olan sûz kelimesiyle kelime oyunu yapan şâir, bir yandan şifa vermeye çalışırken öte yandan yine âşıklarını yakıp yandıran bir sevgili portresi çizmiştir.

Seherde bezmi gülüñ tâze vü ter olsa ne tañ

Ki ötdürür giceden bülbül-i hoş-elhânı (s. 56, K. XIV/8)

[Gülün seher vakti meclisi taptaze olsa buna şaşılır mı? Zira o geceden güzel sesli bülbülü öttürür.]

Gül geceleyin dinlediği müziğin etkisiyle sabah dinç bir şekilde uyanan biri gibidir. Onun bu hâline şaşmak yersizdir; çünkü bülbülün güzel sesi onun ruhuna tesir etmiş ve güne taptaze başlamasını sağlamıştır.

Çalar seher def-i zerrîni subh kavvâli

‘Aceb mi eylese her zerre raks u cevânı (s. 58, K. XIV/33)

[Sabah şarkıcısı seher vakti altından defini çalınca her zerre yerinde duramasa ve dans etse buna şaşılır mı?]

Sabah güneşin doğmasıya zerrelerin belirgin hâle gelişini beytin temelinde oturtan şâir, bir yandan da def çalındığı zaman insanların kıpır kıpır olduğunu ve dans etmekten kendilerini alıkoyamadıklarını anlatmıştır. Bu durum yukarıda insan nabzının hareketleriyle müziğin doğru orantılı olduğunu belirten satırlarla uyumaktadır.

Seher gülşende âvâz-ı nagamdur

Gül iy bülbül cihân için ne gamdur (s. 119, G. XIX/1)

[Ey Bülbül! Seher vakti gül bahçesi nağme sesleri(yle dolmuşken) dünya için (çektığın bu) ne kederdir? (Haydi) gel!]

Doğanın uyanmaya başladığı seher vaktinde kuşların, böceklerin ve diğer canlıların bir armoni gibi uyumlu bir şekilde sesler çıkardıkları görülür. Şâir, bu manzarayla gamlı olarak tasvir ettiği bülbülü birleştirmiş ve onun kederlenmemesi gerektiğini, nagamın (nağmelerin) gamı yok ettiğini (ne gam=gam yok) vurgulamıştır.

Def‘-i melâl idemedi bülbül

Şimdi işümüz mül müle düşdi (s. 227, G. CLXXII/6)

[Bülbül, hüznümüzü gideremedi, şimdi işimiz şaraba düştü.]

Âşık, hüznünü gidermenin ilk yolu olarak bülbül sesine yani müziğe başvurmuştur. Ancak âşık öyle kederli bir hâledir ki bülbül sesi dahi onu ferahlatmaya yetmemiştir. Bu sebeple derdini unutturacak başka bir çare arayan âşık işinin şaraba kaldığını yani ancak şarap içmenin kendisini rahatlatacağını söylemiştir.

4.2.3.7. Muskayla Tedavi

“İnsanları hastalık ve kötülüklerden koruyacağına inanılan, üçgen şeklinde katlanarak üstte taşınan, üzerine Arap harfleri ile dua yazılmış kâğıt, hamaylı.”⁷⁵² olarak tanımlanan ve bazen suda bekletilerek yutulan ya da bekletildiği su içilen⁷⁵³ muska, eski tıpta bir tedavi yöntemi olarak kabul görmüştür. “Muskalar genellikle büyüünün bozulması, iki kişi arasında muhabbet sağlanması, ...; sebebi belirsiz korku, baş ve karın ağrısı, sara gibi hastalıkların tedavisi...”⁷⁵⁴ gibi amaçlarla kullanılır.

Tıbbî eserler incelendiğinde bunların hurafe olarak telakki edilmediği, bilakis sağlam yöntemler olarak kabul edildiği görülür. 15. yüzyılın önemli tıp kitaplarından olan *Yâdigâr*'ı yazan ve tıp ilminin yalnızca teorik değil, pratik kısmıyla⁷⁵⁵ da ilgilenen bir hekim olan İbn-i Şerîf, eserinde çeşitli ilaç terkipleri vermenin yanında çeşitli tılsımlar ve muska tarifleri de vermiştir. Tıp bilgisi olan, okuyup araştıran bir hekimin bu tılsımlara da önem verdiği kitabından anlaşılmaktadır. Böyle bilgileri aktarırken “Gâyet tecrübe edilmişlerdendir. Hilâf etmez.”⁷⁵⁶, “Tecrübe edilmiştir.”⁷⁵⁷ gibi ifadelerle başvurur. İbn-i Şerîf, dalak büyümesini önlemek için verdiği bir tılsımdan sonra onu bir kağıda yazıp dalağın üzerine gelecek şekilde bağlanmasını ve tam yedi gün orada bırakılmasını söyler. Yedi günü geçtiği takdirde dalağın yok olacağını kendi şahit olduğu bir olayı da aktararak belirtir.⁷⁵⁸ Bu durum, o çağda muskalara ve tılsımlara ne kadar itibar edildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Galen'e atfedilen bir hikâyede de bu durum açıkça görülmektedir. Hikâyeye göre Câlînus bir hastaya pek çok ilaç hazırlamasına rağmen bir türlü şifa veremez. Ona bir zahitten söz ederler ve kendisinin çeşitli şeyler okuyup hastalara üfleyerek iyileştirdiğini söylerler. Câlînus'tan hastayı o

⁷⁵² Yaşar Çağbayır, “Muska”, *Arap Asıllı Türk Alfabesiyle Yazılmış Türkçenin Söz Varlığı Ötügen Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2017, s. 1122.

⁷⁵³ Ahmet Talât Onay, “Nüsha (Muska)”, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, hzl. Cemal Kurnaz, H Yayınları, İstanbul 2009, s. 360.

⁷⁵⁴ İlyas Çelebi, “Muska”, *TDVİA*, C. 31, Ankara 2006, s. 267.

⁷⁵⁵ Tabîb İbn-i Şerîf, *Yâdigâr (15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı YÂDIGÂR-I İBN-İ ŞERİF)*, C. 1, sadeleştiren: Orhan Sakin, Yerküre Yayınları, İstanbul 2003, s. 28.

⁷⁵⁶ Tabîb İbn-i Şerîf, *Yâdigâr : 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı*, hzl. Yahya Okutan vd., Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayını, İstanbul 2004, s. 126.

⁷⁵⁷ Tabîb İbn-i Şerîf, *a.g.e.*, s. 127.

⁷⁵⁸ Tabîb İbn-i Şerîf, *a.g.e.*, s. 108-109.

kişiyi okutmak için izin isterler ve Câlînus izin verir. Bu hikâyeyi aktaran Nev'î, sonunda “bizüm tıbbımız ashâb-ı savmea tıbbı katında zâhid/erler tıbbı gibidir”⁷⁵⁹ demektedir.

Şeyhî de divanındaki bir beytinde bu yönetime işaret etmiştir:

Levhinde sînesinüñ yüz da‘vet okıyaydum
Heykel yirine bir kez kılsa kolın hamâyil (s. 189, G. CXV/2)

[Tılsım yerine bir kez kolunu muska yapsa, onun göğsünün levhasında yüz kez cin çağırırdım.]

Boyna yahut kola takılan ve muska anlamına gelen hamâyil, genellikle nazardan korunma amacıyla kullanılır.⁷⁶⁰ Şâir, sevgilinin bir kez kolunu boynuna dolmasını istemektedir. Bu isteğini, boynuna kolunu muska yapmak şeklinde ifade etmiştir. Sevgilinin bunu yapması hâlinde âşik, sevgilinin levha gibi olan göğsünde cin çağıracaktır. Özellikle göğsün levhaya benzetilmesi, çeşitli büyülerin levhalara yazılmasındandır.⁷⁶¹ Şentürk, şâirlerin sevgiliye kavuşma isteğinden bahsettikleri beyitlerinde cin çağırma geleneğine atıf yaptıklarını söyler.⁷⁶² Beyitte de böyle bir durum söz konusudur.

4.2.3.8. Sargıyla Tedavi

Kırık kemiklerin sarılması günümüzde de alçıya almak şeklinde devam eden bir uygulamadır. Eski tıp eserlerinde de kırıkların çeşitli bitkilerle birlikte sarılmasıyla ilgili bilgiler verilmiştir.⁷⁶³ Aşağıdaki beyitte halk arasında da söylenegelen, kırılmış bir kemiğin eskisi gibi iyileşmeyeceği düşüncesi hatırlatılmış, kırıkların sarılması şeklindeki tedavi yöntemi dil malzemesi olarak kullanılmıştır:

Gönlüm sınığın sarar saçuñ lîk
Ne deñlü dürüst ola şikeste (s. 79, Mus. II/3-4)

[Saçın, gönlümün kırığını sarmaktadır; ancak kırılmış olan ne kadar düzelebilir ki?]

Âşığın gönlünün sevgilinin saçlarının ucunda asılı olmasını, saçların kırık gönlü sarması olarak yorumlayan şâir, artık ne yapılırsa yapılsın, gönlünün eskisi gibi olmayacağını anlatmıştır.

⁷⁵⁹ Yahya Nev'î, *İlimlerin Özü (Netâyicü'l-Fünûn)*, hzl. Ömer Tolgay, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 207.

⁷⁶⁰ Mehmet Zeki Pakalın, “Hamail”, *a.g.e.*, C. 1, s. 716.

⁷⁶¹ Hikmet Tanyu, “Büyü”, *TDVİA*, C. 6, Ankara 1992, s. 504.

⁷⁶² Ahmet Atillâ Şentürk, “Cin Çağırma”, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, OSEDAM Yayınları, C. 2, İstanbul 2017, s. 417.

⁷⁶³ Tabîb İbn-i Şerîf, *a.g.e.*, C. 2, s. 173.

4.2.3.9. Şerbetlerle/Şuruplarla Tedavi

İbn Sînâ, eserinin bir bölümünü şerbet ve meyve sularıyla tedaviye ayırmıştır.⁷⁶⁴ Pek çok şerbet tarifine yer verilmesi, döneminde çokça kullanılan bir tedavi yöntemi olduğunun işaretidir. Aşağıda yer alan beyitlerde bu tedavi yöntemine işaret edilmiştir:

İy hakîm itme şifâ rencümûze şerbet ile
‘İşk derdine devâ rûy-ı nigâr oldı yine (s. 216, G. CLV/6)

[Ey Doktor! Ağrımıza şurupla şifa verme; çünkü aşk hastalığının ilacı yine sevgilinin yüzü oldu.]

Âşık, sevgiliyi gördüğü için aşk hastalığına tutulmuştur. Aşk hastalığının tek çaresi de yine sevgiliyi görebilmektir. Bu sebeple doktorun çeşitli şuruplar yaparak âşığı iyileştirmeye çalışması yersizdir.

Cân hastedür bedendeki sıhhat ne fâyide
Şekker lebinden olmasa şerbet ne fâyide (s. 214, G. CLIII/1)

[Can hastayken vücuttaki sağlığın ne yararı var? (Sevgilinin) şeker dudağından şurup olmadıktan sonra neye yarar?]

Hastalıkları psikolojik ve fizyolojik olarak net bir biçimde tasnif eden beyitte beden sağlıklı olsa da ruhun hasta olabileceği belirtilmiştir. Sevgilinin şeker dudağı her ne kadar tatlıysa da âşığın ruhunu iyileştirmek için ondan şerbet yapılmadıktan sonra âşiğa bir faydası yoktur. Burada ayrıca şerbet ve meyve sularının farkını belirterek meyve suyunun öz su olduğu ve kendi kendine yoğunluk kazandığı, oysa şerbetin tatlandırıcılarla yoğun hâle getirildiği bilgisini veren İbn Sînâ’yı anmak gerekir.⁷⁶⁵ Beyitte de şâir dudağı şekere benzeterek şerbetlerin tatlandırıcıyla yapıldığına işaret etmiştir.

Leblerüñ şerbetini gördi hayâdan utanup
Ger kara yire girürse yiridür âb-ı hayât (s. 117, G. XV/5)

[Hayat suyu senin dudağının şurubunu görünce eğer hayadan utanıp kara yere girse yeridir.]

Âb-ı hayât, içene ölümsüzlük verir. Sevgilinin dudakları ise en etkili şerbetin yapılabileceği kadar tatlıdır. Sevgilinin dudaklarının ölümsüzlük suyundan çok daha

⁷⁶⁴ İbn-i Sînâ, a.g.e., C. 5, s. 97-122.

⁷⁶⁵ İbn-i Sînâ, a.g.e., C. 5, s. 97.

etkili olduğunu anlatmak isteyen şâir, dudakları gören âb-ı hayâtın kara yere gireceğini söylemiştir. Burada utancından yerin dibine girmek deyiminin yanında, âb-ı hayâtın zulumât/karanlıklar ülkesinde olduğu da hatırlatılmıştır.

4.2.3.9.1. *Şarâb-ı Reyhânî*

Hafakan denilen yürek oynaması, zükkâm, yerekan-ı asfer adı verilen kara sarılık, sık sık bayılma, ter kokusunun önlenmesi ve beden kokusunun iyileştirilmesi ile burunda kötü kokuların olması gibi rahatsızlarda önerilen bir şaraptır.⁷⁶⁶ Şeyhî bir beytinde bu şaraba yer verir:

Çiçekler aldı ele la'l ü sîm ü zer akdâh

Kimün şarâbı gül-âbî kimisi reyhânî (s. 58, K. XIV/36)

[Çiçekler ellerine lalden, gümüşten ve altından yapılmış kadehleri aldılar. Onların kimisinin şarabı gülden, kimisinininki reyhandan (yapılmıştır).]

Baharın gelişiyle bir bahçenin canlanışını tasvir eden beyitte renk renk çiçeklerin açması bir meclis ortamında parlayan kadehler ve içilen şaraplarla somutlanmıştır. Gelincik, lale, nergis ve gül gibi çiçeklerin baş kısmını lalden, altından ve gümüşten yapılmış birer kadeh gibi tasavvur eden şâir, onların renkleriyle de bağlantı kurarak kimisinin gülden kimisinin reyhandan yapıldığını söylemektedir. Burada dikkati çeken nokta şâirin bir bahçe tasviri yaparken tıpta ilaç olarak kullanılan şarâb-ı reyhânîyi iham yoluyla hatırlatmasıdır.

Râh-ı râhat-bahş sen gül yüzlü nergis gözlüden

Ki ehl-i diller revhidür⁷⁶⁷ revhânîler reyhânîdur (s. 40, K. IX/21)

[Gönül ehlinin huzuru, gönül açan yerlerin fesleğeni (olan ve) tasasızlık bağışlayan şarabı sen(in gibi) gül yüzlü, nergis gözlüden (sun)!]

İbn-i Şerîf eserinde reyhan şarabından bahsetmiş, onun yüreğe kuvvet ve ferahlık veren bir müfferih olduğunu söylemiştir.⁷⁶⁸ Beyitte şâir reyhanın bu özelliğini hatırlatmış ve sevgilinin ona reyhandan yapılmış şarabı sunmasını istemiştir. Bunu yaparken de râh, râhat-bahş, revh, revhânî, reyhân gibi anlamca birbiriyle ilişkili kelimelere aynı beyitte yer vermiştir. Râh şarap manasının yanında “sürûr ve şâdî”, revh “râhat ve âsâyiş” ve

⁷⁶⁶ Tabîb İbn-i Şerîf, *Yâdigâr*, 15. *Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf*, hzl. M. Yahya Okutan vd., Yerküre Kitaplığı, İstanbul 2004, s. 46, 252, 259, 288, 344.

⁷⁶⁷ Halit Biltekin tarafından “rûhidür” şeklinde okunan kelime “revhidür” diye okunduğunda beyit daha anlamlı bir hâle gelmektedir.

⁷⁶⁸ Tabîb İbn-i Şerîf, *a.g.e.*, C. 1, s. 138.

“serîn ve mülâyim esen rüzgârın vücûda dokundukta verdiği serinliğe ve safâ vü inbisât”, revhânî ise “bâd-ı nesîm uğrağı olan yâhûd râhat ve âsâyışli olan hoş ve dil-keş makâm” manasındadır.⁷⁶⁹

4.2.3.9.2. Şarâb-ı ‘Unnâb

Latince adı “Zizypus Jujuba” olan ve kaynaklarda hünnap ve iğde diye de anılan bu bitkiyi İbn Sînâ bir ağacın meyvesi olarak tanımlamıştır. Önce Galenos’un fikirlerine yer vermiş, sonra unnap hakkında kendi fikirlerini açıklamıştır. Buna göre Galenos ve İbn Sînâ unnabın sağlığı korumak ya da hastalığı iyileştirmek yönünden pek de yararlı olmadığını düşünmektedir. Buna rağmen unnabın kanı yoğunlaştırdığı bilgisine de yer vermektedir.⁷⁷⁰ Onay, hünnap şarabının ishali kestiği bilgisini verdikten sonra “Eski tıbbâ göre kanı soğuttuğu ve tasfiye ettiği için şarabı pek makbûlmuş.”⁷⁷¹ demektedir.

Sâkî sunuvir şarâb-ı ‘unnâb

Kim kaydadı kan dem-i ‘inebden

(s. 83, Mus. II/7-6)

[Ey Saki! Üzümün kanından kanımız kaydadı, bize hünnap şarabı sunuver.]

Beyitte şâir, sakiden bilhassa hünnap şarabı istemektedir; çünkü *Kanun*’da unnapla ilgili görüşlerine yer veren İbn Sînâ, bir bölümde onun kanı yoğunlaştırdığını ve yavaşlattığını söylemektedir.⁷⁷² Bu bilgi dikkate alındığında üzümün fazla şekerli olmasından dolayı⁷⁷³ kanı kaynayan, yani kanı daha hızlı akmaya başlayan şâirin sakiden hünnap şarabı istemesi gayet tabiidir.

4.2.3.9.3. Cev-âb

Günümüzde kullanılan yanıt anlamının dışında bu kelimenin arpa suyu ve tedavi anlamı da vardır. Şeyhî bu kelimeyi her iki manayı çağrıştıracak şekilde kullanmıştır. İbn-i Şerîf, cev-âbın öksürüğe ve hummalılara iyi geldiğini, hıltları pişirdiğini söyler ve nasıl yapılacağını tarif eder.⁷⁷⁴ Uykuyu getirmesi, sersâma iyi gelmesi, çiçek ve kızamık

⁷⁶⁹ Fîrûzâbâdî, *El-Okÿânûsu’l-Basît Fî Tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhît, Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*, C. 2, çev. Mütercim Âsım Efendi, hzl. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013, s. 1132-33.

⁷⁷⁰ İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, C. 2, s. 467-468.

⁷⁷¹ Ahmet Talât Onay, “Şarabın Çeşitleri”, *a.g.e.*, s. 434.

⁷⁷² İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, C. 2, s. 467.

⁷⁷³ Ahmet Talât Onay, “Şarabın Çeşitleri”, *a.g.e.*, s. 434.

⁷⁷⁴ Tabîb İbn-i Şerîf, *Yâdigâr, 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf*, hzl. M. Yahya Okutan vd., Yerküre Kitaplığı, İstanbul 2004, s. 191.

hastalığında tüketilmesi ve nefes darlığına faydalı olması sebebiyle de eserlerde konu edilir.⁷⁷⁵

Yâr-ı gendüm-gûna cân göynüklerin kıldum su'âl
Hâl-i müşgîn-dâne gösterdi zihî hâzır-cevâb (s. 110, G. VI/4)

[Buğday tenli sevgiliye canımdaki yanıkları sorunca miskten yapılmış buğday gibi olan benini gösterdi. Ne kadar hazır cevaplı!]

Hasta olarak tasavvur edilen âşık, hekim olarak gördüğü sevgiliye gönlündeki yanıkların ilacını sorar. Sevgili âşığa benlerini işaret eder. Âşık bunu hazır cevaplılık olarak nitelendirir. Beyitteki gendüm, dâne ve cevâb kelimeleri tenasüp oluşturmaktadır. Şâir, sevgilinin benlerini miskten yapılmış bir buğday tanesine benzetmekte ve aynı zamanda önceki bölümlerde söz edilen misk hamurundan takma ben yapma âdetine de işaret etmektedir. Bunlarla yetinmeyen şâir, cevâb kelimesini şiire dâhil ederek adı geçen tedavi yöntemini hatırlatmıştır.

Dil derdine merg didi gamzeñ
Bîmâra zihî cevâb-ı haste (s. 79, Mus. II/3-7)

[Yan bakışının gönül derdi için 'ölüm' demesi hasta için ne güzel bir tedavidir.]

Sevgilinin bakışları, âşığa kavuşma ümidinin olmadığını ima etmiştir. Bu, âşığın gönlü için ölüm demektir. Beyitte geçen cevâb kelimesi ilaç ve tedavi anlamına gelmektedir.⁷⁷⁶ Âşık bu tedavi şeklinden memnundur; zira gönül hastalığının zaten kurtuluşu yoktur.

4.2.4. Tedavi Araç Gereçleri

Şeyhî, tedavi araçları olarak hokka, neşter, baston ve zincire divanında yer vermiştir.

4.2.4.1. Baston

Günümüzde doktorların gerektiği durumlarda hastalara tavsiye ettiği bir tedavi yöntemi olan baston, özellikle yaşlılıkta düşmelerin önüne geçmek, çeşitli ağrıları önlemek gibi amaçlarla kullanılmaktadır. Hastalar tarafından olumlu karşılanmasa da “...baston kullanımının ağrısı azalttığı, hareketliliği artırdığı ve dengeyi

⁷⁷⁵ Nuran Yıldırım, *14. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Hastalıklar, Hastaneler, Kurumlar Sağlık Yazıları-I*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 5.

⁷⁷⁶ Ahmet Atillâ Şentürk, “Cevâb”, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, C. 2, OSEDAM Yayınları, İstanbul 2017, s. 399.

sağladığı/kolaylaştırdığı belirtilmektedir.⁷⁷⁷ Aşağıdaki beyitte baston kullanmak istemeyen yaşlı bir hasta tasvir edilmiş ve ona bir ilaç önerilmiştir:

Ol pîr-i mest [ü] ‘âsiye vâcib durur ‘asâ
İçmezse bu devâyı ki içen şeyh şâb olur (s. 121, G. XXI/4)

[O tedavi kabul etmeyen ve sarhoş olan yaşlı, içen yaşlının gençleştiği bu ilacı içmezse, ona baston kullanmak vacip olur.]

Gazelin bir önceki beytinde bir hekimin ağzından şarabın insan bedeni için faydalı olduğu, içilmediği takdirde bedenin harap olacağı anlatılır. Bu beyitte ise ilaç kabul etmeyen (‘âsi)⁷⁷⁸, yaşlı ve kendinden geçmiş bir hasta vardır. Hastaya doktor iki öneride bulunmuştur: ya baston kullanacak ya da verdiği ilacı içecektir. Doktorun tavsiye ettiği ilaç, içen yaşlıyı gençleştiren bir ilaçtır ki o da şaraptan başkası değildir.

4.2.4.2. Hokka (İlaç Kutusu)

Divanda hokka kelimesi, misk ve amber konularak tütsü yakılan kap (s. 39, K. IX/12), mücevher kutusu (s. 64, M. I/9) ve ilaç kabı (s. 147, G. LVII/4; s. 148, G. LIX/3) gibi anlamlarda kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte hokka kelimesinin birkaç anlamda kullanıldığı ima edilmiştir:

Ol dürc-i cevâhir mi ya dürden sadef-i pür
Yâ hokka-i la‘lîn ki tolu gül-şekeri var (s. 148, G. LIX/3)

[O (dudağın), mücevher kutusu mu, inci dolu sadef mi yoksa gül tatlısı (reçeli) dolu lalden yapılmış bir hokka mıdır?]

Sevgilinin dişleri inci gibidir. Bu sebeple dudakları ve ağzı mücevher kutusuna, içinde inci saklayan bir istiridyeye benzetilmiştir. Sevgilinin güzel sözler söyleyeceği düşüncesiyle de ağzı gül reçeli dolu bir ilaç kabı olarak tasavvur edilmiştir. Önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi reçeller tedavi amaçlı kullanılan besinlerdendir ve hokkalarda saklanır.

Şu beyitte ise yalnızca ilaç kabı manasında kullanılmıştır:

Saçuñ ef‘îsi iñen kılmamaga halkı helâk
Hak lebûñ hokkasını toptolu tiryâk eyler (s. 147, G. LVII/4)

⁷⁷⁷ <http://www.geriatri.org.tr/pdf/3-BastonKullanimi.pdf> (Son erişim: 26.07.2017, 18:54)

⁷⁷⁸ Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî, *a.g.e.*, s. 418.

[*Senin saçının yılanı halkın çoğunu öldürmesin diye Allah dudağının hokkasını panzehirle doldurur.*]

Sevgilinin saçları zehirli bir engerek yılanı gibidir. Onun saçlarına kapılan gönüller bir bir zehirlenir. Allah, o saçlara gönlünü kaptıran âşıklara acımış ve onların toptan helak olmaması için sevgilinin ilaç kabına (hokka) benzeyen dudağını panzehirle doldürmüştür. Bu durumda saçlar öldürürken dudaklar diriltici olmuştur.

4.2.4.3. Neşter

“Kan almak, aşı yapmak veya küçük apseleri açmak için kullanılan ufak bıçak; keskin cerrah bıçağı”⁷⁷⁹ olarak tanımlanan neşter, keskinliği ve kan dökücülüğü sebebiyle şirde yer almıştır. Sevgilinin çoğunlukla oka benzetilen kirpikleri *Şeyhî Divanı*’nda neşter diye anılmıştır:

Gözlerüm câminı pür-hûn eylesem tañ mı müdâm
Kirpüğünñ nişteri her dem ciğerden kan döker (s. 139, G. XLVI/3)

[*Senin kirpiğinin neşteri her zaman ciğerden kan döktüğü için göz bebeğimi sürekli kanla doldursam buna şaşılır mı?*]

Sevgili âşığa baktıkça neşter gibi olan kirpikleri onun ciğerini kanatır. Bu, âşığa acımasız davranan sevgilinin ona kızgın bakması olarak yorumlanabilir. Âşığın ciğerlerinden gelen kan sebebiyle kanlı yaşlar dökmesi şaşılacak bir durum değildir.

4.2.4.4. Zincir

Eskiden tıbbi bir uygulama olarak akıl hastaları zincire vurulurdu.⁷⁸⁰ Şâirler âşığın gönlünü deli, sevgilinin saçlarını ise deliye vurulmuş bir zincir gibi tasavvur etmiş, delilerin zincire vurulmasıyla ilgili çeşitli hayaller geliştirmişlerdir. Aşağıdaki beyitten zincire vurulmanın tedbir amaçlı olduğu anlaşılacaktır:

İrdi zülfine sabâ hoş depredür zencîrümüz
Ol delülikden perîşândur kamu tedbîrümüz (s. 165, G. LXXXII/1)

[*Saba rüzgârı senin saçına ulaştığında zincirimizi (ne) hoş kıpırdatır! O delilik sebebiyle bütün önlemimiz perişan hâldedir.*]

⁷⁷⁹ Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî, *a.g.e.*, s. 454.

⁷⁸⁰ Fatih Artvinli, *Delilik, Siyaset ve Toplum Toptaşı Bimarhanesi (1873-1927)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, İstanbul 2013, s. 60.

Âşığın gönlü tedbir amacıyla sevgilinin saçına bağlanmıştır. Saba rüzgârı esip sevgilinin saçlarını yani âşığın zincirini kıpırdatır ve saçlar dağılır. Şâir bu durumu alınan tedbirlerin boşa gitmesi olarak yorumlamıştır.

4.2.5. İyileşme

Divanda iyileşme, sağlığa kavuşma karşılığı olarak şifâ, sıhhat almak, âfiyet bulmak ve necât kelimeleri kullanılmıştır.

Şifâ:

Nutkuñ mu‘allimi şübeh-i ‘akladur necât

Lafzuñ müferrihi maraz-ı rûhadur şifâ (s. 24, K. V/5)

[Sözünün öğreticisi, aklın şüphelerine kurtuluş; lafzının müferrihi de ruhun hastalığına şifadır.]

Hız. Muhammed’in sözleri bir öğretmen gibidir ve öğrenci konumunda olan müminlerin akıllarına gelen her türlü şüpheyi giderir. Yine onun sözleri ferahlık veren bir ilaç gibidir ve ruhun hastalıklarından kurtularak şifa bulmasını sağlar.

İy hakîm itme şifâ rencümûze şerbet ile

‘Işk derdine devâ rûy-ı nigâr oldu yine (s. 216, G. CLV/6)

[Ey Doktor! Ağrımıza şurupla şifa verme; çünkü aşk derdinin ilacı yine sevgilinin yüzü oldu.]

Hekimin çeşitli şerbetlerle âşığın ağrısına şifa vermeye çalışması yersizdir; çünkü âşığın hastalığının tek çaresi sevgilinin yüzünü görmektir.

Hele iy şikeste gönlüm yine derdüñ ile hoş geç

Ki bu gam zamânesinde ferah u şifâ belürmez (s. 167, G. LXXXIV/4)

[Ey Kırık Gönlüm! Bu keder devrinde rahatlama ve iyileşme belirmeyeceğinden, hastalığınla yine iyi geçin.]

Âşığın hastalığından şikâyetçi olmaması gerekir. O, keder devrinde yaşamaktadır ve hiçbir surette hastalığı iyileşmeyecek, herhangi bir rahatlama hissetmeyecektir. Bu sebeple gönlüne hastalığıyla iyi geçinmesini tavsiye etmektedir.

Şifâ umar lebüñden haste cânum

Bilür derdine dermân menzildir (s. 136, G. XLII/3)

[Hasta canım derdine derman yeri olduğunu bildiğinden, senin dudağından şifa umar.]

Beyitte, âşığın canı hasta, sevgilinin dudakları ise derman menzili, yani hastanedir. Bu sebeple âşik, sevgilinin dudağından şifa bulacağını ümit etmektedir.

Sıhhat almak:

İrdi hevâ mizâcı yine istikâmete
Deprendügince sıhhat alur nergis-i sakîm (s. 84, Mus. III/1-7)

[Havanın tabiatı yine doğruluğa ulaşınca, hasta nergis kımıldanıp sıhhatine kavuşur.]

Havanın mizacının istikamete ermesi, havanın ılıman olması olarak anlaşılabilir. “Şayet havanın soğuğu mutedil (orta derece) olursa sindirime ve bütün iç kuvvetlere (iç organlara)... kuvvet ve dayanışma verip bedenlerin sıhhatli olmasını sağlar.”⁷⁸¹ Beyitte sarı rengi ve baygın bakan göze benzeyen yapısıyla hasta olarak tasavvur edilen nergis çiçeği, havanın mutedil bir hâle gelmesiyle iyileşmektedir.

‘Âfiyet bulmak:

Tutdı cihânı zerk ü riyâ ‘âfiyet bulan
Mey-hâne gûşesindeki halvet-nişîn ola (s. 107, G. II/5)

[Dünyayı ikiyüzlülük ve riya tutmuşken, sıhhat bulan meyhane köşesindeki yalnız oturan kişi olsun.]

İkiyüzlülük ve riya salgın birer hastalık gibidir. Meyhane ise bu hastalıklardan kurtulma yeri olarak gösterilmiştir; zira meyhanede içki içip sarhoş olan kişinin aklı örtülü olacağından kimseye karşı ikiyüzlü davranması gerekmeyecektir. Şâir, meyhanenin bir köşesini kendisine yer edinmiş kimsenin ikiyüzlülük hastalığından kurtulmuş, sıhhat bulmuş olacağını iddia etmiştir.

Necât:

Zâhid sözün işitme vü tut pendümi benüm
Bend-i gam-ı zamânedenden ister iseñ necât (s. 118, G. XVI/6)

[Zâmane kederinin bağından kurtulmak istersen sofunun sözünü dinleme ve benim öğüdümü tut.]

Necât kelimesi divanda bilhassa psikolojik bir durum olan gamın iyileşmesi, gamdan kurtuluş manasında kullanılmıştır. Bir sonraki beyitte (G. XVI/7) nasihatini açıklayan

⁷⁸¹ Fatih Artvinli, *a.g.e.*, s. 41.

Şeyhî, kısacık ömrün saz, şarap ve sevgiliyle geçirilmesi gerektiğini söyler. Bu nasihat, devrin gamından kurtulmak isteyenler içindir.

Mey ü ma‘şûk u sebze âb-ı revân
Câna gamdan bu dördü virdi necât (s. 60, K. XV/9)

[Cana bu dördü: şarap, sevgili, bahçe ve akan su gamdan kurtuluş verdi.]

Beyitte kederli olan ve uyguladıkları sayesinde kederinden kurtulan biri tasvir edilmiştir. Şâirin gam hastalığını, bahçede akarsuyun kenarında sevgiliyle şarap içmek iyileştirmiştir.

Rahm eyle ben za‘îfe bu gamdan necât vir
Hod-râyılık durur kalanı sen Hudâ hakı (s. 24, K. IV/15)

[Sen Huda hürmetine, ben zayıfa merhamet eyleyerek bu kederden kurtuluş ver. Artık bundan sonrası başına buyrukluk olur.]

Şâir, gamlı bir hâlde bulunduğunu söylemiş ve Allah’tan kendisini iyileştirmesini istemiştir. Şâirin “bundan sonrası dikbaşlılık olur” ifadesinden gamının oldukça arttığı ve artık Allah’a yalvardığı düşünülebilir.

4.2.6. Önlem

“Kötü veya yanlış bir şeyi önleyecek yol, tedbir”⁷⁸² olarak tanımlanan önlemin, sağlık açısından önemi büyüktür. Beyitlerde delilerin verebileceği zarara, soğuğa ve göz hastalığına karşı tedbir almaktan bahsedilmiştir. Bunun yanında tedbir ve takdir kelimelerinin birlikte kullanılması sebebiyle ne kadar tedbir alınsa da kaderin önüne geçilemeyeceği inancı hatırlatılmıştır.

İrdi zülfine sabâ hoş depredür zencîrümüz
Ol delülikden perîşândur kamu tedbîrümüz (s. 165, G. LXXXII/1)

[Saba rüzgârı senin saçına ulaştığında zincirimizi (ne) hoş kımıldatır! O delilik sebebiyle bütün önlemimiz dağılmıştır.]

Âşığın deli gönlü zapturapt altında olması için zincire bağlanmıştır. Ancak saba yeli esip sevgilinin saçlarının arasından geçince, gönlün bağlı olduğu zincir yani sevgilinin saçları kıpırdamış, böylece deli gönlün sakin durması için alınan tüm önlemler boşa gitmiştir.

⁷⁸² http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=249992 (Son erişim: 26.07.2017, 20:10)

Câm-ı yâkût ile Şeyhî sen dahî la'î it ruhuñ

Çünkü gördün çarh-ı zerger yiri sîm ü zer kılır (s. 159, G. LXXII/9)

[Ey Şeyhî! Kuyumcu feleğın, yeri gümüş ve altın yaptığını görünce sen de yakut renkli kadehle yanağını kırmızı yap.]

Bu beyitte soğuğa karşı önlem almaktan bahsedilmiştir. Beyitte kuyumcu diye anılan felek, yere altın ve gümüş saçmaktadır. Bu altın ve gümüşlerden kasıt kar taneleri olmalıdır. Havanın soğuduğunu anlatmak isteyen şâir kendisine hitaben şarap içip yüzünü kızartmasını söylemiştir. Tıbbî eserlerde soğuğa karşı alınması gereken tedbirler içinde şarap içmekten bahsedilir.⁷⁸³ Beyitte de şarabın ısıtıcı etkisine telmih yapılmış ve şarap içmek soğuğa karşı alınan bir tedbir olarak gösterilmiştir.

Kuhl-ı cevâhirin tozunuñ sürme çekmese

Dutar idi güneş gözünü perde-i sebel (s. 73, Mus. I/4-5)

[(Eğer güneş senin ayağının) tozunun mücevher sürmesini çekmese, onun gözünü sebel perdesi tutardı.]

Güneş, sebel denilen göz hastalığını önlemek için gözlerine memduhun ayak tozunu cevahir sürmesi olarak çekmiştir. Böyle yapmaması hâlinde gözlerini perde bürüyecektir. Bu durumda güneş, gözlerinin hasta olmaması için önlem alan biri gibi tasvir edilmiştir.

Bizi takdîr-i ezel çün kıldı rind-i mey-perest

Âh kim hâsıl degül tedbîr ile takdîrümüz (s. 166, G. LXXXII/4)

[Ezelde yazılan kader (bizi) şaraba tapan bir rint yaptı; (bu sebeple) önlem (almak) ve kaderimiz elimizde değil, vah!]

Tasavvufî unsurları da bünyesinde barındıran beyitte şâir, sürekli şaraptan bahsetmesini ve şaraba düşkünlüğünü kaderle açıklamıştır. Kaderde ne yazıldıysa o olur. Bu sebeple şâirin şaraba tutkun olmamak için alacağı her önlem boşa gidecektir. Buradaki şarabın, ilahi aşk şarabı olduğu vurgulanmıştır.

⁷⁸³ Tabîb İbn-i Şerîf, *Yâdigâr (15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı YÂDIGÂR-I İBN-İ ŞERİF)*, C. 1, sadeleştiren: Orhan Sakin, Yerküre Yayınları, İstanbul 2003, s. 74.

IV. BÖLÜM: HAYATIN DÖNEMLERİ

Hayatın dönemleri olarak adlandırılan bu bölüm, eski eserlerde insanın yaşı adı altında ele alınmıştır. *Mârifetnâme*'de insan yaşının dört evreden meydana geldiği, bunların büyüme (kendi içerisinde çocukluk ve gençlik diye ikiye ayrılır), durgunluk, hafif çöküş ve tam çöküş evreleri olduğu söylenmiştir.⁷⁸⁴ İbn Sînâ da hayatı önce dört evreye sonra da bunlardan ilki olan gelişme evresini beş safhaya ayırır.⁷⁸⁵ Bu çalışmada, divanda yer alan dönemler de göz önüne alınarak aşağıdaki tasnif şekli uygun görülmüştür.

⁷⁸⁴ Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri, *Marifetname*, hzl. Abdullah Aydın, Seda Yayınları, İstanbul 2014, s. 83.

⁷⁸⁵ İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, C. 1, s. 19.

1. DOĞUM ÖNCESİ DÖNEM (HAMİLELİK)

Hamilelik süresi dokuz aydır⁷⁸⁶:

Rûhü'l-kudüs bigi agacuñ yapragına yil

Bir demde bâr virdi tokuz ay iken 'akîm (s. 85, Mus. III/1-10)

[Rüzgâr, dokuz ay kısır olan ağacın yaprağına Cebrail (as.) gibi bir nefeste meyve verdi.]

Baharın gelişini tasvir eden beyitte şâir hamilelik süresinin dokuz ay oluşunu ve Hz. Meryem'in bir anda Hz. İsa'ya hamile kalışını dil malzemesi olarak kullanmıştır. Ağaçlar dokuz ay boyunca kısırdır; yani meyvesizdir. Bahar rüzgârı esince ağaçların yaprağına Cebrail gibi üflemiş ve Hz. Meryem'e benzeyen bu yapraklar bir anda meyve vermiştir.

Şeyhî, Kırımlı Rahmî'nin meşhur “Âbisten-i safâ vü kederdir leyâl hep/ Gün doğmadan meşîme-i şebden neler doğar”⁷⁸⁷ beytinde telmihte bulunduğu Arap atasözüne (el-leyletü hublâ)⁷⁸⁸ ondan üç asır önce telmihte bulunmuştur. Beyit şöyledir:

Devrân ki hâdisât ile her gice yüklüdür

Gün togmadan neler toga kim bile nâ-gehân (s. 101, Mus. VI/1-6)

[Dünya her gece olaylara gebe dir; gün doğmadan ansızın neler doğar, kim bilebilir?]

Eski dönemlerde imkânların yetersiz olması sebebiyle çeşitli emarelere bakılarak tahmin yürütülse de doğacak bebeğin cinsiyeti kesin olarak belirlenemezdi. Bugün dahi bebeğin cinsiyeti belirlenirken yanlışlıklar yapılabilmektedir. İşte şâir anne karnının bu gizemli yapısını dünyaya benzeter. Annenin kız mı erkek mi doğuracağı nasıl belirsizse, dünyada da meydana gelecek şeyler belirsizdir. Her an olayların seyri değişebilir.

⁷⁸⁶ İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, C. 1, s. 75.

⁷⁸⁷ Sevgi Elmas, Rahmî (*Kırımlı, Mustafa*) *Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Dîvânının Tenkidli Metni*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 1997, s. 56.

⁷⁸⁸ Mustafa Uzun, “Telmih”, *TDVİA*, C. 40, Ankara 2011, s. 409.

2. DOĞUM

Hayr ile çün cihâna kadem basdı vücûduñ

Her zerre yir ü gökde zikr itdi hayr-makdem (s. 36, K. VIII/13)

[Senin vücudun dünyaya hayır ile ayak bastığında, yerde ve gökte her zerre “Hoş geldiniz!” dedi.]

Memduhun dünyaya gelişini uğurlu bir olay olarak gören şâir, onun doğduğu anda yerde ve gökte olan her zerrenin kendisine hoş geldiniz dediğini onun ayağının uğurlu olduğunu söylemiştir.

Yidi atayla dört anaya viridi izdivâc

Kim doğa üç oğul hayevân ma'den ü nebât (s. 70, Mus. I/1-3)

[(Allah) yedi babayla dört anayı, üç oğul; hayvanlar, maden(ler) ve bitkiler doğsun diye evlendirdi.]

Eski inanışa göre gökler baba, anâsır-ı erba'a da anadır.⁷⁸⁹ Şâir, Allah'ın bu analarla babaları; hayvanlar, bitkiler ve madenleri yaratmak için vesile kıldığını söyler. Eski inanışta, göklerin ve dört unsurun izdivacından doğan bu üç oğul, mevâlid-i selâse diye adlandırılır.⁷⁹⁰ Şâir, bu bilgileri kullanarak canlı ve cansız varlıkların yaratılışını hatırlatmıştır. Beyitte doğmak fiiliyle kastedilen mana meydana gelmek, yaratılmaktır.

⁷⁸⁹ Ali Nihad Tarlan, *Şeyhî Divanı'nı Tetkik*, Akçağ Yayınları, 4. bs., Ankara 2004, s. 247.

⁷⁹⁰ İskender Pala, “Anâsır-ı Erbaa”, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, 24. bs., İstanbul 2014, s. 23.

3. BEBEKLİK DÖNEMİ

İbn Sînâ bebekliği “bacakların ayakta durabilecek ve yürüyebilecek kadar henüz güçlü olmadığı”⁷⁹¹ dönem olarak tanımlamıştır. Türk Dil Kurumu ise bu dönemi, “Yeni doğan yavrunun yetişkinlerin bakımına sürekli olarak bağımlı olduğu dönem” diye tanımlar.⁷⁹² Şeyhî, aşağıdaki beytinde beşikte yatan bebekleri tasvir etmiştir:

Mehd-i zemîn bezendi benât-ı nebât ile

Gül tıflı güldi gördi ki bülbül gözinde nem

(s. 43, K. X/7)

[Yeryüzü beşiği bitki bebekleriyle bezenince, gül çocuğu güldü ve bülbülün gözünde yaş gördü.]

Şâir, bahar tasviriyle sosyal hayatta karşılaşılan bir durumu, ilginç bir şekilde bir araya getirmiştir. Bahar gelince yeryüzünde bitkiler çıkmaya başlamış ve kış boyu gülün açmasını bekleyen bülbül, baharın geldiğini ve gülün açtığını görünce mutluluktan gözyaşı dökmüştür. Beyte sosyal açıdan bakıldığında bebeğin doğmasını bekleyen bir baba ve bir oğlan/kız çocuk vardır. Doğum gerçekleşip babanın kız evlatları (benât) olunca sevinçten gözleri yaşarmıştır. Bunları seyreden ise gül çocuğudur.

⁷⁹¹ İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, C. 1, s. 19.

⁷⁹² http://www.tdk.org.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5ae1c2021797e3.55519330 (Son erişim: 26.04.2016, 15:15)

4. ÇOCUKLUK DÖNEMİ

Bu dönemin başında çocuk ayakta durabilir; ama kol ve bacakları henüz yeterince sağlam değildir. Bu evrede diş çıkarma başlar ve tamamlanır. Dönemin sonunda kol ve bacaklar sağlamlaşır ve bu evre rüyalanmaya kadar devam eder.⁷⁹³

Henüz tıfl-ı semen süd koharken agzında
Sebeb ne şeybetine havf-i fürkat-i ahbâb (s. 53, K. XIII/15)

[Yasemin çocuğunun ağzı henüz süt kokarken, ihtiyarlıkta ahbaptan ayrılma korkusunun sebebi ne?]

Yasemin çiçeğiyle süt arasında renk bakımından ilgi kuran şâir, yasemini ağzı süt kokan toy bir çocuk olarak tasvir etmiştir. Buna rağmen yasemin, yine rengi sebebiyle ihtiyarlıkla ilgi kurularak, yaşlanıp dostlarından ayrı kalma korkusunu taşımaktadır.

‘Akl-ı küllî ger eb ü ced dirilürse ‘âlemün
Pîr-i râyı mektebinüñ tıfl-ı ebced-hâmıdur (s. 41, K. IX/30)

[Âlemin her şeyi kavrayan akli baba ve dedesiyle birleşse, fikir (alınan) yaşlısı onun mektebinin ebced okuyan çocuğu olur.]

Padişahın ilim konusundaki üstünlüğünün anlatıldığı beyitte dünyanın ilk yaratılan ve her şeyi kavrayan akli diye bilinen akl-ı küllün baba ve dedeleri hepsi bir araya gelse, onların en reşit olanı bile padişahın mektebinde ebced okuyan bir çocuk gibi kalır. Şâir tıfl-pîr kelimeleri arasında tezat, eb ü ced ve ebced kelimeleri arasında ise cinas sanatı yapmıştır.

⁷⁹³ İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, C. 1, s. 19.

5. ERGENLİK (BÜLUĞ) DÖNEMİ

Rüyalanmayla başlayan bu dönem sakal ve bıyığın çıkmasına kadar devam eder.⁷⁹⁴

Ferîdûn idi tıfl-ı gâv-perverd

Tapuñdur şîr-i bâlig devlet-i ferd

(s. 64, M. I/5)

[*Feridun sığır besleyen (bir) çocuk iken, senin erişkin aslan (gibi olan) huzurun tek devlettir.*]

Hükümdarlar övülürken İran padişahlarıyla karşılaştırılır ve her zaman onlardan üstün oluşları vurgulanır. Şâir, bu beyitte İran'ın meşhur hükümdarlarından Ferîdûn'u sığır çobanlığı yapan bir çocuk, hükümdarı ise erişkin bir aslan olarak tasvir etmiştir. Beyitte tıfl ve bâlig kelimeleri tezat oluşturmaktadır.

Bülûg-ı 'akl olıcak dil-ber-i perî-sıfatı

Kabûlden koya mı 'ayb-ı hâl u yâ halhâl

(s. 22, K. III/58)

[*Peri yüzlü sevgili, bülüğ çağına erince halhalının ya da beninin eksikliği onu beğenilmekten alıkor mu?*]

Sevgilinin bülüğ çağına ermesi, onun hoş gitmesi için yeterlidir. Sevgili bir peri kadar güzel olduğu için onun ayağında halhalı, yüzünde beni olmasa bile insanların beğenisini kazanır. Beyitte sevgilinin süslenme unsurlarına dahi ihtiyacının olmadığı anlatılmıştır.

⁷⁹⁴ İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, C. 1, s. 19.

6. GENÇLİK DÖNEMİ

Büyümenin tamamlanmasına kadar devam eden döneme gençlik dönemi adı verilir.⁷⁹⁵ Divanda genç kelimesi için “cevân, püser, oğlan, şebâb, gulâm, şâb” gibi kelimeler yer almaktadır. Beyitlerde umumiyetle genç ve yaşlı bir arada⁷⁹⁶ tezat sanatıyla kullanılmıştır.

Bahâr mevsimi Şeyhî egerçi ra‘nâdur
İnanmagıl ki şitâb içredür bu ‘ahd-i şebâb (s. 54, K. XIII/25)

[Ey Şeyhî! Bahar mevsimi her ne kadar güzelse de (ona) inanma; (çünkü) bu gençlik zamanı süratle geçer.]

Beyitte gençlik dönemi baharla ilişkilendirilmiş, baharın çabucak geçmesi gibi gençliğin de süratle geçtiği söylenmiştir. Bu sebeple insanın gençlik çağına çok fazla güvenip dayanmaması gerekir.

Ne lezzeti ola leb-i mey-gûnuñ iy püser
Kim bir surâhiye iki biñ cân-behâ diler (s. 92, Mus. IV/3-3)

[Ey Oğul! Bir sürahiye iki bin can karşılık isteyen şarap renkli dudağın (kim bilir) nasıl (bir) lezzeti vardır?]

Sevgilinin dudağı uğruna binlerce âşık can verir. Şâir, dudak ve şarap arasında renk bakımından ilgi kurmuş ve bu kadar rağbet gören bir dudağın çok lezzetli olacağını tahmin etmiştir. Leb, mey, lezzet ve surâhi kelimeleri arasında tenasüp sanatı yapan şâir, sakiye püser diye seslenmiştir. Beyitten şarap sunan sakinin genç biri olduğu anlaşılmaktadır.

Gel iy gulâm-ı hoş-nevâ bu demde şâd olmak revâ
İç süciyi kayguñ sava benden tut iş bu pendî sen (s. 211, G. CXLVIII/3)

[Ey Güzel Sesli Oğlan! Gel, bu zamanda mutlu olmak yaraşır, şarabı iç de kederini yok etsin; işte bu öğüdü benden tut!]

Bu kez genç olan mecliste şarkı söyleyen kişidir. Şâir, hoş sesli diye nida ettiği gence şarap içmesini öğütlemektedir. Devir, mutlu olma devridir ve eğer seslendiği genç şarap içerse kaygısı gidecek, mutlu olacaktır.

⁷⁹⁵ İbn-i Sînâ, *a.g.e.*, C. 1, s. 19.

⁷⁹⁶ Bu sebeple tekrardan kaçınmak için ortak beyitler “Yaşlılık Dönemi” başlığı altında ele alınacaktır.

Göñül ü cân dilegin bulmuş idük iy Şeyhî

İreli şâh-ı cevân-baht-ı kâm-rânumuza

(s. 221, G. CLXII/7)

[Ey Şeyhî (Yaşlı)! Mutlu, talihli padişahımıza kavuşalı, gönül ve can dileğini bulmuştuk.]

Şâirin mahlasıyla cevân kelimesi arasında tezatın meydana geldiği beyitte cevân-baht terkibi padişahı nitelenmek için kullanılmıştır ve “tâlihli, bahtiyar”⁷⁹⁷ manasına gelmektedir. Gençlik dönemi insanın en verimli olabileceği ve en çok imrenileceği dönemidir. Bu sebeple şanslı, talihli anlamında cevân-baht (genç talihli) terkinin kullanılması önemlidir. Şâir, kendisinin yaşlı olduğunu ima ettiği beyitte genç ve talihli padişaha kavuştuğundan beri gönlünün arzularına da ulaştığını ifade etmiştir.

⁷⁹⁷ <http://lugatim.com/s/civan?mobil=false> (Son erişim: 01.08.2017, 15:32)

7. YAŞLILIK DÖNEMİ

“Hayat merkezlerinin tedricen zayıflamaya başladığı ölüme kadarki”⁷⁹⁸ dönemdir.

Nazm eyle medh için aña bir dürr-i şâhvâr
Kim sübha-i melâ’ik ola vird-i şeyh ü şâb (s. 50, K. XII/20)

[Onu methetmek için inci (gibi) bir (şîir) diz; öyle ki yaşlının ve gencin zikri, meleklerin tesbihi olsun.]

Beyitte yaşlı ve genç kelimeleri hem zıtlık oluşturmak hem de toplumun tamamını teşmil etmek manasında kullanılmıştır. Şâir, memduhun methi için öyle bir şîir yazmalıdır ki bu şîir genç yaşlı herkesin dilinde olmalı, melekler dahi bu şîiri tesbih edinmelidir.

Yaşlılardan nasihat alınır:

Ol cevân-bahtuñ yolına ‘akl u cân u dil fidî
‘İşk yolunda nasîhat böyle kıldı pîrümüz (s. 165, G. LXXXII/3)

[Şeyhimiz aşk yolunda böyle nasihat ettiği (için) o genç talihlinin yoluna akıl, can ve gönül feda olsun!]

Beyitte bir yaşlının verdiği nasihate uyan âşık, talihli sevgili için canını vermeye razı olduğunu söylemiştir. Beyitte bahtiyar, talihli manasına gelen cevân-baht kelimesiyle pîr kelimesi arasındaki tezat ve nasihati bilhassa pîrin vermesi göze çarpmaktadır.

Hikmet eyesi pîrden eyle işidürüz
Kim sohbet idicek
Halvetce mey ü sâz u gülistân yaraşuğı
Oğlan ile hoşdur (s. 151, G. LXII/4)

[Hikmet sahibi yaşlıdan duyduğumuza göre sohbet edince ve yalnızlıkta şarap, saz ve gül bahçesi (kendisine) layık olan oğlan ile hoştur.]

Bir işret meclisinin nasıl olması gerektiğinin tasvir edildiği beyitte gül bahçesi, şarap, saz ve genç bir oğlan vardır. Şâir, böyle bir sohbet ortamının olması gerektiğini hikmet sahibi bir yaşlıdan öğrenmiştir.

Sevgilinin güzelliği yaşlıyı genç yapar:

⁷⁹⁸ İbn-i Sînâ, a.g.e., C. 1, s. 19.

Hüsn-i cânân ile uş pîr-i cihân oldu cevân

Biz dahi ‘îş idelüm pîr ü cevân ile bile (s. 218, G. CLVIII/6)

[Sevgilinin güzelliğiyle işte dünya yaşlısı gençleşti, (o hâlde) biz de yaşlı ve gençle birlikte eğlenelim.]

Şâirin beyti söylemekteki niyeti sevgilinin çok güzel olduğunu anlatmaktır. Bunun için pîr ve cevân kelimeleri arasındaki tezattan yararlanan şâir, sevgilinin güzelliğinin dünya yaşlısını gençleştirdiğini söyler. Burada pîr-i cihân terkihiyle hem dünyadaki en yaşlı kişinin dahi gençleştiği hem de köhne olarak nitelenen dünyanın dahi gençleştiği anlaşılabilir. Böyle bir durumda âşğın da genç yaşlı herkesle eğlenmesi gerekir.

Seher rüzgârı da yaşlıyı gençleştirir:

Yine bâd-ı seherî hem-dem-i cân olsa gerek

Çünkü bu pîr-i kühen tâze cevân olsa gerek (s. 180, G. CII/1)

[Bu kocamış yaşlı, genç delikanlı(ya dönüştüğüne göre) seher rüzgârı yine canın arkadaşı olmuş olmalı.]

Seher rüzgârı, sevgilinin kokusunu taşımaktadır. Bu rüzgâr estiğinde sevgilinin kokusu geldiğinden kocamış yaşlı bile gençleşir.

Yaşlılar baston kullanır:

Ol pîr-i mest (ü) ‘âsîye vâcib durur ‘asâ

İçmezse bu devâyı ki içen şeyh şâb olur (s. 121, G. XXI/4)

[O, tedavi kabul etmeyen ve sarhoş olan yaşlı, içen yaşlının genç olduğu bu ilacı içmezse, ona baston vacip olur.]

Yaşlılıkta baston kullanımına işaret eden beyitte şâir, tedaviyi kabul etmeyen bir yaşlı tasviri çizmiş ve bu yaşlıya bir ilaç tavsiye etmiştir. Bu ilacın özelliği içen kişi yaşlı bile olsa onu gençleştirmesidir. Hasta, şaraptan başkası olmayan bu ilacı içmediği takdirde baston kullanmak zorunda kalacaktır.

Sen bahtiyârı kıldı cihân mülki ihtiyâr

Çün köhne pîrdür melîk-i nev-cevân kodı (s. 76, Mus. I/6-9)

[Eski yaşlıya genç padişah izin verdiği için senin gibi bir talihliyi dünya memleketi yaşlandırdı.]

Yaşlı ve genç zıtlığı üzerine kurulan beyitte memduhun yaşlanması güzel bir sebebe bağlanmıştır. Buna göre dünya denilen memleket padişahın gençlik devrinde izin verdiği, serbest bıraktığı bir ihtiyardır. Zamanında kendisine izin verdiği için bu köhne dünya vakti gelince o padişahı da yaşlandırmıştır.

Felek yaşlıdır, kocakarıdır:

Kebûd-hırka bu pîr-i sipihre eyle nazar
Ki çarh urur dün ü gün bî-semâ' u bî-kavvâl (s. 19, K. III/25)

[*Bu, gece gündüz işitmeden, söylemeden dönen mavi hırkalı gökyüzü yaşlısına (bir) bak.*]

Feleklerin dönüşünün tasvir edildiği beyitte gökyüzü mavi hırka giymiş bir yaşlıdır. Gece ve gündüz bir şey işitip söylemeden sürekli döner. Şâir, buna nazar edip Allah'ın yüceliği hakkında düşünmek gerektiğini ifade eder. Aynı zamanda hırka, pîr, çarh urmak ve semâ' kelimeleriyle beyitte bir semazen tasviri yapılmıştır.

Mekkâredür bu dehr velî vaz'ı dil-firîb
Gaddâredür bu pîr velî şekli nev-cevân (s. 101, Mus. VI/1-4)

[*Bu dünya, görünüşü cazibeli olan bir hileci, bu yaşlı (felek ise), görünüşü genç olan bir merhametsizdir.*]

Dünyaya aldanmamak gerektiğini her fırsatta vurgulayan şâir, onun genç ve cazibeli göründüğünü oysa yaşlı ve hileci olduğunu ifade etmiştir.

Yüz biñ göz ile çarh-ı kühen-pîr aglasun
Bulmaya bir anuñ bedeli nev-cevân kanı (s. 102, Mus. VI/3-5)

[*Kocamış felek, yüz bin göz ile ağlasa da onun benzeri bir genç bulamaz, hani (nerede)?*]

Bir mersiyede yer alan bu beyitte hükümdarın ölümü üzerine kocamış felek yüz bin göz ile ağlasa bile onun bir benzerini bulamaz. Padişahı genç, feleği ise yaşlı olarak tasvir eden şâir tezat sanatı yapmıştır.

Bu pîre-zen-i dehri ki ma'sûk idinürsin
Biñ şâh-ı cevân-bahtı yile virdi vilâsı (s. 29, K. VI/10)

[*Dostluğu bin genç talihli padişahı yele veren bu dünya kocakarısını maşuk ediniyorsun.*]

Dünyayla dost olmamak, ona çok bağlanmamak gerekir. Zira dünya pek çok talihli padişahın ölümüne sebep olmuş bir kocakarıdır. Onu maşuk edinmek akıllıca bir hareket olmayacaktır.

Cân ile cihân ‘acûzesine
Bildüñse bu remzi vir talâkı (s. 80, Mus. II/4-9)

[Bu işareti anladıysan, canı ve dünya kocakarısını boşa!]

Önceki beyitlerle anlam birliği bulunan bu beyitte de dünya kocakarıdır ve kişi onun kötülüklerinden korunmak istiyorsa dünyayı boşamalı, ondan el etek çekmelidir.

Sakinin bir adı da pîr-i mugândır:

N’ola iy pîr-i mugân açasın irşâd kılup
Bu harâbât makâmında kerâmet kapusın (s. 204, G. CXXXVII/6)

[Ey Saki! Bu meyhane makamında hidayet edip, cömertlik kapısını açsan ne çıkar?]

Tasavvufî öğeleri de bünyesinde barındıran beyitte şâir sakiden cömertlik etmesini, yani daha fazla şarap sunmasını istemektedir. Ancak tasavvufî açıdan pîr-i muganla mürşid, harâbât ile tekke, kerâmet kelimesiyle de mürşidin göstereceği olağanüstü durumlar kastedilmiştir. Bu durumda şâir, mürşidin kendisini irşat etmesini ve keramet göstermesini istemektedir.

Yine rindâne gelüñ ‘azm-i harâbât idelüm
Pîr-i mey-hâne ile zikr-i münâcât idelüm (s. 194, G. CXXXIII/1)

[Yine rintlere yakışır bir şekilde gelin de meyhaneye niyetlenelim, saki ile dua zikrini yapalım.]

Bu beyitte de harâbât ve mey-hâne kelimeleriyle tekke, pîr ile şeyh, zikr-i münâcât terkihiyle de tekkede edilen dua ve zikirler kastedilmiştir. Şâir, şiirini okuyanları dua etmek üzere tekkeye davet etmektedir.

Riyâ vü zerkı kogıl didi pîr-i mey-hâne
Mevâ‘izin işidicek hatîbe beñzetdüm (s. 196, G. CXXXIV/6)

[Saki: “İkiyüzlülüğü ve riyayı bırak.” dedi, onun bu öğütlerini duyunca onu hatibe benzettim.]

Tekkenin şeyhi ikiyüzlülüğün terk edilmesi gerektiğini öğütlemiştir. Şâir, öğüt verme işini hatiple ilişkilendirdiğinden şeyhi hatibe benzetmiştir. Beyte diğer bir açıdan

bakıldığında ikiyüzlülüğü ve riyayı bırakmasını söyleyen kişi sakidir. İkiyüzlülüğü bırakmanın yolu ise şarap içmekten geçer; çünkü şarap içildiğinde aklı örter ve mürayilik ortadan kalkar.



8. ÖLÜM

Şiirde en evrensel temalardan biri ölümdür. Şâirler ölümü kimi zaman sevimli gösterirler. Ölüm, görüldüğü gibi ürkütücü değildir; çünkü ölüm Allah'a kavuşmaktır ve ölen yalnızca bedendir. Ancak yine de ölümden sonra bedenin çürümesi gibi hadiseler insana dehşet verir. Ölümü hatırlamak zevk ve safayı acı hâle getirir. Allah'ın emri olduğundan ona boyun eğilir. Bu sebeple dostun davetine icabet etmek olarak algılanır. Ölüm, bütün insanlar içindir. Onun karşısında herkes eşittir. Ölüm dünyadan ahirete yapılan bir tür göç gibidir.⁷⁹⁹ Erzurumlu İbrahim Hakkı ölümü “ruhun bedenden ayrılması ve hürriyetine kavuşması”⁸⁰⁰ diye tanımlar.

8.1. ÖLÜM İLE İLGİLİ GENEL ÖZELLİKLER

Hayatın kaçınılmaz gerçeği olan ölüm, divanda genişçe yer almıştır. Günümüzde kullanılan ölüm, ölü, ölmek ve öldürmek kelimelerinin yanı sıra pek çok kelime ve kelime grubu dilbilimde “güzel adlandırma”⁸⁰¹ denilen olayla bu kavramları karşılamak üzere kullanılmıştır. Güzel adlandırmada maksat, bir kelime ya da kavram zikredildiğinde ortaya çıkacak korku, ürkme gibi duyguların önlenmesidir.⁸⁰² Divanda ölüm karşılığı olarak ecel ve bunun çoğulu olan âcâl, merg, vefât; ölü karşılığı meyyit ve bunun çoğulu olan emvât, ölmüş, katil (öldürülmüş); ölmek karşılığı cân vir-, bî-cân ol-, ‘adem ol-, helâk ol-, nefes urma-, ‘ömr devri müntehî ol-, toprak ol-, ecel yili es-, fenâ nidâsı ir-, teslîm-i cân, cân teslîm kıl-, cânı terk it-, baş u cân terkin ur-, cân fidâ kıl-, cân u ser hâk eyle-, (birinden) eser kalma-; öldürmek karşılığı helâk eyle-, helâk kıl-, katl, cânını al-, kasd-ı cân it-, kan dök-, kara toprak it-, ‘ömr hattına kalem çek-, fenâ şarâbın sun-; kendini öldürmek, intihar etmek karşılığı olarak da cânâ kıy- birleşik fiili kullanılmıştır.

Divanında ölüm mefhumuna çokça yer veren Şeyhî, “yatur” redifli gazelinde (G. XXIX) bir kişinin hastalanıp ölmesini anlatmıştır. Ölümle ilgili olarak divanda en fazla kullanılan kelimelerden biri eceldir. “Her canlı için takdir edilmiş ölüm zamânı”⁸⁰³ manasına gelen ecel kelimesi divanda bazen ölüm manasında kullanılmıştır.

Ölüm, Allah'ın takdiridir:

⁷⁹⁹ Mahmut Kaplan, “Divan Şiirinde Ölüm Düşüncesi”, *Köprü*, Sayı: 76 (Güz 2001), s. 100-111.

⁸⁰⁰ Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri, *Marifetname*, hzl. Abdullah Aydın, Seda Yayınları, İstanbul 2014, s. 295.

⁸⁰¹ Gülden Sağol Yüksekaya, “Türklerde Ölümün Algılanışı ‘Ölmek’ Karşılığı Kullanılan Kelimelerden Hareketle”, *Uçmağa Varmak Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s. 4.

⁸⁰² Gülden Sağol Yüksekaya, a.g.m., s. 4.

⁸⁰³ <http://lugatim.com/s/ecel?mobil=false> (Son erişim: 01.08.2017, 18:57)

Münezzilü'l-berekât ü mukassimü'l-erzâk

Mübeddilü'l-harekât u mukaddirü'l-âcâl

(s. 20, K. III/40)

[(O) bollukları indiren ve rızıkları paylaştıran, hareketleri başlatan ve ecelleri takdir eden(dir).]

Allah'ın niteliklerinin sıralandığı beyitte onun rızık verme, bereket indirme, hareketi yaratma ve insanların ölüm zamanlarını takdir etme özellikleri üzerinde durulmuştur.

Ecelden kaçılmaz:

Mahbûb u sîm ü zer dükeli sinûñ oldı tut

Yok bir nefes çü mühlet ecelden ne fâyide

(s. 218, G. CLIX/4)

[Sevgilinin, gümüşün, altının hepsinin senin olduğunu farzet; (yine de) faydası yok, ölümün bir an gecikmesi söz konusu değil.]

Ölüm, asla ertelenemez. İnsan tüm isteklerine kavuşsa da zenginlik vb. üstünlüklerin hiçbiri onun ölümünü geciktiremez.

Ölümden kurtulmak mümkün olmasa da beyitlerde ölüme karşı tedbir alma gayreti göze çarpar:

Ganzeler tîgini tîz itmiş ki kasd-ı cân ide

Sen dahı tîz ol gönül k'âfet durur te'hîrümüz

(s. 165, G. LXXXII/2)

[Ey Gönül! Yan bakışlar cana kastetmek için kılıcını keskinleştirmiştir; (o hâlde) sen daha çabuk ol; (zira) gecikmemiz ölümdür.]

Sevgilinin yan bakışı kılıç gibidir ve âşıkların kanını dökmek istemektedir. Bakışların keskinliğini şâir bilenmiş olarak yorumlamış ve âşığın gönlünün çabuk davranması gerektiğini söylemiştir. Böyle bir durumda gecikmesi ölüm demektir.⁸⁰⁴

İnsanın bin yıl ömrü olsa bile ona bir anmış gibi gelir:

Şeyhî çü 'ömr devri olur elbette müntehî

Bir dem görünür âhiri biñ yıl tut anı sen

(s. 34, K. VII/26)

[Ey Şeyhî! Ömür elbette son bulacağı için farzet ki bin yıl bile (ömrün) olsa sonunda (sana) bir an (gibi) görünür.]

⁸⁰⁴ Şu beyitte de ölüme karşı tedbir almak konu edilmiştir: s. 147, G. LVII/4.

İnsanoğlu fanidir. Şâir insanların ölümü kesinlikle tadacağını, ömrün son bulacağını söylemiştir. İnsan, bin yıl yaşasa bile ömrünün sonuna yaklaştığını anladığında, yaşadığı zaman dilimini bir an, bir saniye gibi görür.

Şehitlik, divanda “aşk yolunda ölme” şeklinde konu edilmiştir:

‘İşkuñ şehîdiyem sanemâ silme kanımı
Kan yudup ölmüşem gine kan ile yu beni (s. 231, G. CLXXVII/6)

[*Ey Put (gibi güzel sevgili)! Ben senin aşkının şehidiyim (bu sebeple) benim kanımı silme; (zira) ben kan yutup ölmüşüm (yıkayacaksan) beni yine kanla yıka.*]

Aşk şehidi ifadesinin İmâm Süyûtî’nin naklettiği aşkı gizleyerek iffetli ölenin şehit olacağıyla ilgili bir hadise dayandığı söylenir.⁸⁰⁵ Ayrıca aşk şehitlerinin mezarında kandil yakıldığı, mezarlarına nur indiği, mezarlarının türbeye çevrildiği, şehit oldukları için yıkanmaması ya da kanlarıyla yıkanması gerektiği şâirlerce dile getirilir.⁸⁰⁶ Şeyhî de yukarıdaki beytinde suyla yıkanmak yerine kanıyla yıkanmayı istemiştir.

Bu meydânda Şeyhî sa’îd ü şehîd
Şu kuldur kim ol şeh-süvâr öldürür (s. 133, G. XXXVII/7)

[*Ey Şeyhî! Bu meydanda o sevgilinin öldürdüğü (kişi) uğurlu ve şehit kuldur.*]

Âşık, sevgiliden gelecek her şeye razıdır. Ölümünün dahi onun elinden olmasını temenni eder. Bu sebeple şâir, sevgili tarafından öldürülmüş kişiyi uğurlu biri olarak görür ve onun şehit olduğunu iddia eder. Şâirin aşk yolunda öleni şehit olarak kabul etmesi, iffetini koruyarak âşık olduğunu gizleyen ve bu hâl üzere vefat eden kişinin şehit olacağı inancıyla bağlantılıdır.⁸⁰⁷

Tabiatın baharda canlanması, ölümden sonra insanların dirilmesine benzer:

Hayâta nice irürür nebâtuñ emvâtın
Gözet ki keşf olma hâl-i haşr ü neşr ü hisâb (s. 52, K. XIII/2)

[*(Allah) kurumuş bitkileri hayata nasıl ulaştırır, bak ki toplanıp dağılma ve hesap hâlini keşfedesin.*]

Beyitte, doğa olaylarıyla ölme ve dirilme hâli arasında ilgi kurulmuştur. Kışın ölü hâlde bulunan bitkiler baharın gelmesiyle yeniden dirilir. Bunu gözlemleyen insan, haşir ve

⁸⁰⁵ Ahmet Atillâ Şentürk, “Aşk Şehidi”, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, C. 1, İstanbul 2016, s. 392.

⁸⁰⁶ Ahmet Atillâ Şentürk, “Aşk Şehidi”, *a.g.e.*, C. 1, s. 392-393.

⁸⁰⁷ Ahmet Atillâ Şentürk, “Aşk Şehidi”, *a.g.e.*, C. 1, s. 392.

hesabı yani ahirette insanların diriltilip bir araya toplanması ve hesaptan geçirilmesinin nasıl olacağını anlayacaktır.

Nazar it ölü yir dirildi yine
Rahmet âsârı gösterür âyât (s. 59, K. XV/6)

[Bak, ölü yer yine dirildi, deliller merhamet eserleri gösterir.]

Şâir, bu kez ölü diye tasvir ettiği yeryüzünün dirilmesini Allah'ın rahmetinin bir tecellisi olarak görür.

Eser-i rahmet Hak ölü yire cân viriser
Bî-nişândan bize bu lutf u nişân olsa gerek (s. 180, G. CII/5)

[Allah'ın merhametinin tesiri ölü yere can verecektir; bu bize Allah'tan (bir) bağış ve işaret olsa gerektir.]

Allah, kullarına karşı şefkatli olduğundan bu merhametinin bir tecellisi olarak ölmüş olan yeryüzüne can verecektir. Böylece insanlar geçimini sağlayabilecek, ekip biçebileceklerdir. Şâir, bunu Allah'tan bir bağış olarak yorumlamıştır.

Tabiatın sonbaharda âdeta ölüp, ilkbaharda canlanırken böyle bir manzaradan ibret almayan ölmelidir:

Cûd-ı bahâr 'âleme virdi vücûd-ı nev
'Âdem ki 'ibret almaya ola bu dem 'adem (s. 43, K. X/6)

[Baharın cömertliği âleme yeni (bir) vücut verdi, eğer insan ibret almazsa o an yok olsun.]

Bahar geldiğinde cömertçe davranarak dünyayı canlandırır ve ona âdeta yeni bir vücut verir. İnsan bu manzara karşısında tefekkür etmeli ve ibret almalıdır. Tabiat kışın âdeta ölüp baharda nasıl diriliyorsa insanlar da ölümden sonra aynı şekilde dirilecektir. Şâir, bu manzara karşısında ibret almayanların o an yok olmasını, ölmesini temenni etmektedir.

Şâir, sevgiliyle vakit geçirmeyenin ölmesini temenni etmektedir:

Gel gel iy şâh-ı cihân çün yiñi cân buldı cihân
Cân virüp 'îş itmeyen cânân ile bî-cân ola (s. 108, G. IV/5)

[Ey Cihân Padişahı! Gel, gel çünkü cihan yeni can buldu; (artık) canan için canını verip onunla işret yapmayan ölsün.]

Bahar mevsiminin tasvir edildiği beyitte dünyanın yeni can bulduğu, yani tekrar çiçeklerin açıp doğanın canlandığı söylenmiştir. Bu, işret mevsiminin başladığının bir işaretidir. O hâlde âşıkların sevgiliyle eğlenmek için can vermesi gerekir. Böyle yapmayanlar ölse yeridir.

Âşıkların sevgili uğruna can verme arzusu, beyitlerde işlenen konulardandır:

Şeyhî diler ki gamzeñ ala cânını velî

Virmedi kim ire bu ümîde emân kaşuñ (s. 183, G. CVI/7)

[Şeyhî, yan bakışının canını almasını dilerdi; ama bu umuda kavuşmasına senin kaşın aman vermedi.]

Şeyhî, sevgilinin bakışıyla ölmek istemiştir. Ancak sevgilinin kalkana benzeyen kaşına buna engel olmuştur. Şâir, ölmeyi umut etmekte; fakat bu isteğine dahi kavuşamamaktadır.

Dilegüñ buyısa Şeyhî işiginde viresin cân

Yüzüm ururam dün ü gün eser-i du‘â belürmez (s. 167, G. LXXXIV/5)

[Gece gündüz secde ettiğim hâlde duam kabul olmaz. Ey Şeyhî! Dileğin onun eşiğinde can vermekse (artık) bu gerçekleşsin.]

Âşığın tek isteği aşkının bir işareti olarak sevgilinin kapısının eşiğinde can vermektir. Bu amaç uğruna gece gündüz sürekli dua etmesine rağmen sevgilinin eşiğinde ölmek lütfuna kavuşamaz.

Lebbeyk uranlaruñ ‘Arafât’ında ‘ışkuñuñ

Teslîm-i cânıdan özge tapuña du‘âsı yok (s. 174, G. XCV/3)

[Aşkının Arafat’ında lebbeyk (buyur) diyenlerin senin huzurunda canı teslim etmekten başka duası yok.]

Sevgilinin aşkıyla Arafat Dağı, âşıkların feryadıyla da hacıların lebbeyk sesleri arasında temsili teşbih yapılmıştır. Âşıklar sevgiliye duydukları aşkta âdeta vakfe yapmakta ve hacıların lebbeyk duasına benzer şekilde feryat etmektedir. Hacıların, Arafat’ta ölme arzuları gibi âşığın da tek duası sevgilinin huzurunda can vermektir.

Ger bir nefes geleydi o dil-ber kenâreye

Cânum fidâ kılaydum aña bir nezâreye (s. 217, G. CLVII/1)

[O sevgili bir anlık yanımıza gelseydi, ona bir kez bakmak için canımı feda ederdim.]

Âşık sevgiliyi bir kez görüp onu kucaklamak uğruna canını vermekten çekinmez.

Müdde‘î münkir olur ‘ışkına cân virdüğüme

Bilmez anı kim benüm cânıma cân virdi bu gün (s. 202, G. CXXXIV/4)

[Rakip, onun bugün benim canıma can kattığını bilmeden onun aşkına can vermeme kabul etmez.]

Rakip sevgiliyle âşığın arasına girer ve âşığı küçümseyici sözler sarf eder. Beyitte rakip âşığın sevgili uğruna canını dahi verebileceği iddiasını inkar etmektedir. Âşık, niçin sevgilinin yolunda can verebileceğini açıklarken bir söz oyunuyla onun da kendisine can verdiğini söyler. Beyitteki “bu gün” ifadesinden o gün âşığın sevgiliyle bulunduğu ve dolayısıyla sevgilinin, âşığın canına can kattığı anlaşılmaktadır.

Mahalleñ içre cân virdüğü Şeyhî

Makâmı ya‘nî cânân menzilidür

(s. 136, G. XLII/7)

[Şeyhî'nin senin mahallende can verdiği mevki sevgilinin konağıdır.]

Âşığın tek isteği sevgilinin kapı eşiğinde can verebilmektir. Şeyhî, kendisinin buna muvaffak olduğunu ve sevgilinin evinde öldüğünü söylemiştir. Buradan onun ölene kadar sevgilinin kapısında beklediği de anlaşılabilir.

Göñül biñ cân virür saña ‘aceb bu

İki ‘âlemde varı bir ramakdur

(s. 138, G. XLIV/5)

[İki dünyada bütün varlığı bir nefeslik can olan gönlün, sana bin can vermesi (ne) tuhaftır.]

Âşığın kısacık bir ömrü ve kıymetsiz canından başka bir şeyi yoktur. Buna rağmen sevgiliye kavuşmak uğruna âdeta binlerce can vermesi şaşılacak bir durumdur.

Şeyhî kıldı kapuñda cân teslîm

Ten-i bî-cân durur ki haste yatur

(s. 127, G. XXIX/7)

[Şeyhî senin kapıda canını teslim etti, hasta yatıyor sandığın cansız bedendir.]

Yukarıda da bir benzeri zikredilen beyitte Şeyhî sevgilinin kapısında yatmaktadır. Bunu gören sevgili onun hasta olduğunu zanneder. Oysa o, sevgilinin kapısında ölmüştür. Sevgilinin kapısındaki âşığın cansız bedeninden başkası değildir.

Birisi ya da bir şey uğruna can verme, beyitlere konu olmuştur:

Bu dehr içinde çün dü cihânuñ murâdısın
Cân virse tañ mîdur saña devrân-ı rûzgâr (s. 74, Mus. I/4-10)

[Sana zamane dünyası can verse buna şaşılır mı? Çünkü sen bu dünya içinde (bulunan) iki dünyanın arzususun.]

Padişah dünyada ve ahirette herkesin arzuladığı kişidir. Onun uğruna bu dünyanın can vermesine şaşılmaz.

La'1 ü yâkût mı 'aceb şol dür mi ya mercânlar
Kim muhakkardur virilse bey'ine biñ cânlar (s. 161, G. LXXVI/1)

[Satışına bin canlar verilse (dahi onun yanında) değersiz kalan lal ve yakut mu (yoksa) şu inci veya mercanlar mıdır?]

Sevgilinin dudakları yakut ve lal taşıyla, dişleri ise inci ile ilişkilendirilir. Onları satın almak için binlerce âşğın canı verilse, yine de değersiz kalır. Bu durumu bir alışveriş zeminine oturtan şâir, can verilse yani uğruna ölünse bile sevgilinin dudağı ve dişleri için az olduğunu ifade etmiştir.

Tüm varlıklar Allah'a ibadet etmek için yaratılmıştır. Bu görevi yerine getirmeyen melek gibi ölümsüz bir varlık da olsa ölümü tadar:

Zikr-i mecdûñ olmasa rûh-ı melek olur helâk
Fikr-i hamdûñ kılmasa nefis-i nefis urmaz nefes (s. 16, K. II/14)

[Senin yüceliğini hatırlamasa meleğin ruhu helak olur, sana hamdetmeyi düşünmese, tatlı can soluk alamaz.]

İnsandan farklı özellikleri olduğuna inanılan, yeme-içme, cinsiyet, ölüm gibi özellikleri olmayan melekler dahi Allah'ı zikretmeseler helak olurlar. İnsanın tatlı canı da Allah'a şükretmeyi düşünmese ve bununla meşgul olmasa nefes alamaz, yani ölür.

Padişahın emirlerine uymayanlar ölüme mahkumdur. Ölümü ifade etmek için deyimlerden de yararlanan şâir, şu beyitte kalem çekmek ifadesini, "iptal çizgisi çekmek"⁸⁰⁸ anlamında kullanmıştır. Ömür yazısına iptal çizgisi çekmek de yine ölmek manasındadır:

Öñüñce kim kalem gibi baş üzre yürimez
Taktîr 'ömr hattına şol dem çeker kalem (s. 45, K. X/27)

⁸⁰⁸ http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=178447 (Son erişim: 30.01.2017, 15:18)

[Kim senin önün sıra kalem gibi boyun eğerek yürümezse, kader ömür hattına o an iptal çizgisi çeker.]

Yakub Bey adına yazılmış bir methiyede yer alan bu beyitte hükümdarın önünde boyun eğmeyen, onun buyruklarına uymayanların sonu tasvir edilmiştir. Kader, böyle kişilerin ömür yazısına iptal çizgisi çekecektir, yani bu kişiler ölecektir. Hükümdara boyun eğmeyen herkes ölümü hak edecektir.

Hz. İsa'nın nefesiyle ölüleri diriltme mucizesi⁸⁰⁹, şiirde kendisine genişçe yer bulmuştur:

Sabâ subh-ı tebessümden seher yeli teneffüsten

Saçar Ahmedleyin nûrı virür 'İsileyin cânı (s. 238, G. CLXXXVIII/2)

[Saba rüzgârı tebessüm sabahından Ahmed (sav.) gibi ışık saçar; nefes alıp vermeye seher yeli İsa (as.) gibi can bağışlar.]

Hz. Peygamber'in etrafına manevi ışık saçması gibi saba rüzgârı da ışık saçar, seher yeli nefes alıp verir gibi eserek doğayı canlandırır. Bu durum tıpkı Hz. İsa'nın ölüleri diritmesine benzer.

Ömrün sona ermesi beyitlerde işlenmiştir:

Tahsîl-i 'ilm-i 'ışkı âsân bilürdük evvel

'Ömr âhir oldu olmaz hâsıl bu hoş fezâyil (s. 189, G. CXV/6)

[Aşk ilmini öğrenmeyi önceden kolay bilirdik; ancak ömrün sonuna (gelmiş olmamıza rağmen) bu iyi erdemler ortaya çıkmadı.]

Bazen kolay gibi görünen bir iş, içine girildiğinde oldukça zor olduğu anlaşılır. Şâirin ilim diye adlandırdığı aşk, başlarda çabuk öğrenilebilecekmiş gibi görünür. Oysa ömrünün sonlarına yaklaştığını belirten şâir, hâlâ aşka vakıf olmadığını söylemiştir.

Ölümden hemen önceki hâl olan ölüm döşeği, ömür ipinin kopması ifadesiyle anlatılmıştır:

Niçe ire visâli va'desine

'Ömrümüz ipi kim güsiste yatur (s. 127, G. XXIX/6)

[İpi kopmuş olan ömrümüz, ona kavuşma zamanına nasıl ulaştın?]

⁸⁰⁹ Ahmet Talât Onay, "İsâ", *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, hzl. Cemal Kurnaz, H Yayınları, İstanbul 2009, s. 250.

Şâir, ölüm ipinin kopması ifadesiyle ölüme çok yaklaştığını ima eder. Böyle bir durumdayken âşğın sevgiliye kavuşma umudu kalmamıştır. Buradan şâirin yaşlandığını, âşıklık içinse daha genç olunması gerektiği anlaşılabilir.

Bilhassa hastalık ya da yaralanma durumlarında can çekişme durumu görülür:

Gamzeñ okına dil diledi kim ola hedef

Zahmın tahammül idemeyüp şimdi cân çeker (s. 121, G. XX/5)

[Gönül, senin yan bakışının okuna hedef olmayı diledi; (ancak) onun yarasına dayanamayarak şimdi can çekişmektedir.]

Âşğın gönlü sevgilinin bir kez olsun kendisine bakmasını arzulamaktadır. Bunu kaldıracabileceğini düşünerek onun bakış oklarına hedef olmuştur. Ancak sevgilinin keskin bakışları onu öyle yaralamıştır ki bu yaralara dayanamayan âşık can çekişmektedir.

Azrail, insanların canını almakla görevli melektir:

Çeşmüñ öldürse ne gam çeşme-i cândur tudaguñ

Melekü'l-mevt ise ol bu dem-i 'Îsî mi degül (s. 187, G. CXIII/2)

[Gözün öldürse de keder yok; çünkü dudağın can çeşmesidir; (gözün) ölüm meleğiysen (dudağın) İsa'nın nefesi değil mi?]

Bir divan şiiri klasiği olarak sevgilinin gözleri keskin bakışları sebebiyle öldürücü, tatlı dudakları ise dirilticidir. Şâir göz ve dudağı temsili teşbih yoluyla Azrail'e ve Hz. İsa'nın nefesine benzetmiştir.

Ölümlle ilgili olarak ele alınan konulardan biri de gasil işlemidir:

Hicrûñ beriyyesinde susuzın ölenleri

Yugıl gözi yaşıyla çü vasluñ sakâsı yok (s. 174, G. XCV/5)

[Senin ayrılığının çölünde susuzluktan ölenleri, onun gözyaşıyla yıka; çünkü sana kavuşmanın sakası yok.]

Sevgilinin ayrılığı bir çöl gibidir. Bu ayrılık çölünü geçerek sevgiliye kavuşmak ise çölde susamışlara su veren bir saka gibidir. Çölü geçmek üzere yola çıkıp orada susuzluktan ölenleri yıkamak olanaksızdır. Su sıkıntısının çekildiği yerde âşğın gözyaşları devreye girer. Şâir, aşk yolunda ölenlerin gözyaşlarıyla yıkanması gerektiğini söylemiştir.

Gasil işlemi tamamlanan mevta kefenlenir:

Sensüz hareket kılsam sanma ki hayâtum var

Cân meyyitine hakkâ cismüm kefen olmuşdur (s. 144, G. LIII/4)

[Sensiz hareket ediyorum diye hayatım var sanma; (çünkü) gerçekten bedenim, ruh ölüsüne kefen olmuştur.]

Âşık, sevgili olmadan hayatına devam ediyormuş gibi görünse de gerçek hiç de öyle değildir. Sevgiliden uzak olduğu için âşığın ruhu ölmüştür. Bedeni ise ölü ruhu sarmak için kullanılan bir kefenden başkası değildir.⁸¹⁰

Divanda ölüm konusu farklı hayallerle genişçe işlenmiştir. Bu bağlamda çeşitli ölüm şekillerine yer verilmiştir.

Izdırap çekerek ölme:

Hâlât-ı 'ışka gerçi nihâyet dinilmedi

Derd almag ibtidâdur cân virmek intihâ (s. 106, G. I/5)

[Aşkın nitelikleri(ni saymada) her ne kadar son (söz) söylenmediyse de başlangıcı hastalanmak, sonucu ölmektir.]

Divan şâirleri aşk hakkında pek çok şey söylemiş, pek çok hayal geliştirmiştir. Şâir, bunun bilincinde olarak aşk hakkında son sözün söylenmediğini; ancak aşkın şu şekilde özetlenebileceğini ifade etmiştir: Aşkın başı hastalanmak, sonu ise bu hastalık neticesinde ölmektir.

Yiter bir nazar biñ benüm bigiye

Niçün hicr ile zâr u zâr öldürür (s. 133, G. XXXVII/4)

[Bir bakış benim gibi bin kişiye yettiği hâlde, (o sevgili) niçin ayrılıkla inleterek öldürür?]

Sevgilinin âşığa bir kez nazar etmesi onun ölmesi için yeterlidir. Oysa sevgili âşığı kendisinden ayrı tutarak onun ayrılıktan inleyerek ölmesine sebep olur. Âşığın niyeti sevgiliden ayrı kalmamak, onun bir kez olsun kendisine bakmasını sağlamaktır. Her iki durumda da âşığın kaçınılmaz sonu ölümdür.

⁸¹⁰ Şu beyitte de ölünün kefenlenmesine işaret edilmiştir: s. 32, K. VII/4.

Ani ölüm:

‘Ömrüm bigi geçer baña hey va‘deler virür

Âh ol ecel didükleri irer diyince hâ

(s. 106, G. I/6)

[Vah vah! O, ha deyince gelen ecel dediklerinin bana verdiği vadeler ömrüm gibi (çabuk) geçer.]

Ölüm karşısında insanın çaresizliği ve kısacık ömrün hemen geçişi üzerine kurulmuş olan beyitte ecelin ha deyince geldiği, insanın kapısını bir anda çaldığı vurgulanmıştır. Ecel, takdir edilmiş bir müddet olduğu için insana vade verdiği söylenmiş; ancak verilen vadenin hemen geçtiği belirtilmiştir.

Zehirlenme:

Saçuñ ef’îsi iñen kılmamaga halkı helâk

Hak lebüñ hokkasını toptolu tiryâk eyler

(s. 147, G. LVII/4)

[Senin saçının yılanı halkın çoğunu öldürmesin diye Allah, senin dudağının hokkasını panzehirle doldurur.]

Sevgilinin yılanı benzeyen saçları halkı helak edecek, herkesin ölümüne sebep olacak kadar güçlü bir zehir saçmaktadır. Allah, insanların bu hâline acımış, sevgilinin ilaç kabına benzeyen dudağını panzehirle doldürmüştür. Şâir, sevgilinin şeker dudaklı olduğunu ima etmiş ve onun dudaklarından dökülecek güzel sözlerin, zehirlenen âşıklara panzehir olacağını söylemiştir.

Hastalanarak ölme:

Cân yakın olsa ne var ol durur âfetlü ölüm

Ki habîbinden ırah cism ola nâ-gâh garîb

(s. 111, G. VII/4)

[Can yakın olsa ne çıkar? Afetli ölüm, bedeninin sevgiliden ayrıldığı anda garip kalmasıdır.]

Her ne kadar âşığın gönlü sevgiliyi düşünerek onunla yakınlık kursa yani canı her an ona yakın olsa da bedeni sevgiliden uzak olunca bu durum, âşık için salgın bir hastalığa yakalanarak ölmek gibidir.

İntihar:

Yaralu bagrumu ger derdile yaram kime ne

Yâra yâr olmag için câna kıyaram kime ne

(s. 213, G. CLII/1)

[Yaralı bağrımı dertle yararsam (bundan) kime ne? Sevgiliye yar olmak için canıma kıyarsam (bundan) kime ne?]

Âşıkların aşklarını ispat için bedenlerine yaralar açtığı bilinmektedir. Bu hâlleri sebebiyle halk tarafından ayıplanırlar. Şâir, sevgilinin derdiyle kendisini yaralamasının ya da daha ileri giderek canına kıymasının kimseyi ilgilendirmediğini söylemiş, kınayanların kınamalarından çekinmemiştir.

Hayât isteseñ ihtiyâr ile öl
Zarûrî hod uş rûzgâr öldürür (s. 133, G. XXXVII/6)

[Hayat istiyorsan ölmeyi seç; (yoksa) bu zamane kendisi zorla öldürür.]

Zaman hızla geçerek insanın ölümüne zemin hazırlayacaktır. Şâir, ölümü beklemek yerine ölümü seçmeyi, yani intihar etmeyi salık vermiştir. Bu durumu zorla bir işin yaptırılmasındansa kendisinin isteyerek yapması şeklinde açıklamıştır.

İdam:

“Ene’l-hak” diyüp olalum ehl-i dâr
Çün ol turra-i tâbdâr öldürür (s. 133, G. XXXVII/5)

[O kıvrıcık saç (bizi) öldürecektir; (o hâlde) “ene’l-Hak” deyip asılalım.]

Hallâc-ı Mansûr’un ene’l-Hak -ben Hakk’ım/Allah’ım- diyerek idam edilmesini hatırlatan beyitte şâir sevgilinin saçlarıyla dar ağacı arasında ilgi kurmuştur. Sevgilinin saçları eninde sonunda âşığın ölümüne sebep olacaktır. Âşık hiç olmazsa ene’l-Hak diyerek ölmeyi yeğler.

Cinayet:

Kaşı yayını cihân idemez iken dest-keş
Gördi ki öldürdi egilüp meyl ider kurbânına (s. 233, G. CLXVII/3)

[Onun kaşının yayını bütün dünya çekemezken o, kurbanını öldürdüğünü görünce (öldüğünden emin olmak için) ona doğru eğilir.]

Sevgilinin kaşı, kolayca kontrol edilemeyen bir yay gibidir. Onu çekmeye kimsenin gücü yetmez. Buna rağmen sevgilinin kaşı eğilmiştir. Şâir bunu öldürdüğü kurbanının hakikaten ölüp ölmediğini kontrol etmesi şeklinde yorumlamıştır.

Cevr itdügüme kalmasun uş öldürem dimiş
Yaruga girdüğine bak andan yılan dahi (s. 245, G. CXCVIII/6)

[Eziyet ettiğimle kalmasin, şimdi de öldüreyim demiş; yılanın da deliğe girme sebebi bundandır.]

Sevgilinin eziyet ettiği yetmezmiş gibi bir de âşığı öldürmeyi amaçlamıştır. Şâir, onun gazabından tüm varlıkların korktuğunu ifade edebilmek için genellikle korkulan bir hayvan olan yılanın bile sevgilinin öldürmesinden korktuğu için deliğine saklandığını iddia etmiştir.

Öldürülme ile bağlantılı olarak kan parası da beyitlerde işlenmiştir. İslam'da birini kasten öldüren için kısas cezası vardır. Bu ceza, ancak ölünün ailesinin kanı helal kılmasıyla ortadan kalkar⁸¹¹:

Didüm ki Şeyhî'yi 'ıškuñ didi ki öldüriser

Didüm harâmî gözüne didi ki kanı helâl (s. 185, G. CIX/5)

[Şeyhî'yi aşkın ... dedim; öldürecek dedi, haramî gözüne ... dedim; kanı helaldir dedi.]

Şeyhî, sevgilinin aşkı sebebiyle ölmek üzeredir. Bu durumu sevgiliye iletir. Sevgili de bunun farkındadır ve kanı helal demektedir; çünkü âşık, sevgiliye kanını çoktan helal etmiştir. Yani sevgilinin onu öldürmesinde bir beis yoktur.

Kan parası, yine cinayet sonucu ölen kişinin ailesine ödenen diyeti karşılar:

Gamuñ yidüğüm için ko firâkuñ öldürsün

Kayırmaz öldüğü oñ yise kan behâyı katıl (s. 184, G. CVIII/5)

[Bırak, senin gamını yediğim için, ayrılığın beni öldürsün; (çünkü) öldürülmüş kimse, ölmeden önce bedelini ödese (bunun bir) önemi yoktur.]

Maktulün ölmeden önce kan parasını yemesi, katilinin affedilmesini istemesi olarak anlaşılabilir. İmam Mâlik, bunun câiz olduğunu söyler.⁸¹² Beyitte de âşık, sevgili uğruna gam yediği için, ayrılık acısı onu öldürmüştür; fakat o, bu durumu önemsememektedir. Çünkü ölmeden önce kan parasını yemiş, yani kâtili olan sevgiliyi affetmiştir.

Şâir, insan bedeninin ölümden sonra geçirdiği yahut geçireceğine inanılan aşamalara da divanında yer vermiştir. Toprağa gömülen ölünün bedeni, zamanla çürür:

Yirde yiñi cân virür erden çürimüş ölüye

Cür'a kim Sultân Murâd İbni Muhammed Han döker (s. 139, G. XLVI/7)

⁸¹¹ Ahmet Talât Onay, "Kan Helâl Etmek", *a.g.e.*, 270.

⁸¹² Malik b. Enes, *Muvatta' Tercemesi*, hzl. Abdullah Parlıyan, Konya Kitapçılık, Konya 2008, s. 716.

[Sultan Murad ibni Muhammed Han'ın döktüğü tortu, toprakta evvelden çürümüş ölüye yeniden can verir.]

Padişahın dudakları hayat verir. Onun dudaklarının değdiği kadehten Cem'in hakkıdır diyerek toprağa dökülen tortu, çok önceden ölmüş, toprak altında olan ölüye bile can verir. Beyitte, şarabın içildikten sonra kalan tortusunun "Cem'in hakkıdır!" diyerek toprağa dökülmesi geleneğine telmih vardır. Bu durumda "erden çürümüş" ifadesiyle kastedilen kişi, şarabın mucidi olan Cem'dir.

Âsâr-ı rahmeti nice ihyâ kılur yine

Arzuñ 'ızâm-ı meyyitin olmuşiken ramîm (s. 84, Mus. III/1-3)

[O (Allah'ın) rahmetinin eserleri(ne bir bak!), yerdeki ölülerin kemikleri çürüyüp dağılmışken, (onları) yine nasıl diriltiyor!]

Şâir ölülerin çürümesi hadisesini, 'ızâm ve ramîm kelimeleriyle Yâsîn Sûresi'ndeki "Kendi yaratılışını unutup bize örnek getirmeye kalkışıyor ve 'Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş!' diyor."⁸¹³ ayetini hatırlatarak konu etmiştir. Ayrıca âsâr-ı rahmet, nice, ihyâ kıl- ve arz kelimeleriyle Rum Sûresi'ndeki "Allah'ın rahmetinin izlerine bir bak: Toprağa ölümünün ardından nasıl can veriyor! (...)"⁸¹⁴ ayetinden iktibas yapılmıştır. Şâir bu bilgiler ışığında bitkilerin ve ağaçların sonbaharda öldüğünü görünce onların nasıl dirileceğini merak eder. Bunu ifade ederken de çeşitli ayetlerden iktibaslar yapar.

Kıyamet koptuktan sonra İsrâfil isimli melek sûra üfleyecek ve insanlar dirilerek kabirlerinden kalkacaklardır:

San sayhasında sûr-ı Sirâfil urur sabâ

K'emvât-ı hâk cûşa gelüp çâk ider kefen (s. 32, K. VII/4)

[Saba rüzgârının sesini (duysan) İsrâfil'in sûra üfürdüğünü ve toprağın ölülerinin coşup kefen yırttığını sanırsın.]

Saba rüzgârının esişini konu alan beyitte onun ölüleri diriltecek kadar canlandırıcı estiği anlatılmıştır. Saba rüzgârının estiğini duyan ölüler İsrâfil'in sûra üflediğini sanıp coşarak kefenlerini yırtacaktır.

⁸¹³ Kur'ân-ı Kerîm, Yâsîn, 78.

⁸¹⁴ Kur'ân-ı Kerîm, Rûm, 50.

Bir yañadan hezâr ola ölüp dirilici

‘İşkuñ Sirâfil’i nice kim çala sûrını

(s. 240, G. CXCI/6)

[Senin aşkının İsrâfil’i surunu çaldığı zaman, bir taraftan bin ölmüş dirilir.]

İnsanların öldükten sonra tekrar dirildiği an tasvir edilmiştir. İsrâfil sura üfler ve her yandan binlerce ölü dirilir. Bunların hepsinin ölüm sebebi sevgilinin aşkıdır.

8.2. ÖLÜM İLE İLGİLİ BENZETMELER

Divanda ölüm mefhumu kendisinden kaçılmayan bir rüzgâra, insanların boynuna takılmış bir boyunduruğa, yokluk şarabını sunan bir sakiye, avlanan bir aslana ve zehirli bir oka benzetilmiştir.

8.2.1. Agulu Ok

Eski çağlarda savaş silahı olarak zehirli okların kullanıldığı bilinmektedir. Şâir, ölümü; saplandığı kişiyi yavaşça öldüren bir zehirli ok gibi tasavvur etmiştir:

Añrardı şîr-i ner gibi ceng itse yağıda

Aguludur ölüm okına döymedi dirîg

(s. 103, Mus. VI/4-3)

[(O) Düşmanla savaşırken, erkek aslan gibi kükrerdi; ancak zehirli ölüm okuna dayanamadı, yazık!]

II. Yakup için yazılan bir mersiyede yer alan bu beyitte padişah, sağlığında düşmana korku salması sebebiyle bir aslana benzetilmiştir. Ancak ölüm, zehirli bir ok gibi ona isabet etmiştir. Bunun zehrine karşı koyamayan hükümdar vefat etmiştir.

8.2.2. Sâkî

Ecelin şaraba teşbih edilmesi, klişeleşmiş bir benzetmedir. Aşağıdaki beyitte ölüm, şarap sunan bir saki gibidir:

Sundı fenâ şarâbın aña sâkî-i ecel

Nûş eyledi humârını hîç uymadı dirîg

(s. 103, Mus. VI/4-6)

[Ecel sakisi ona yokluk şarabını sununca, hiç karşı koymadan şarabını içti, yazık!]

Bir mersiyede yer alan bu beyitte padişahın sakiye benzeyen ölümün elinden onun sunduğu yokluk şarabını içtiği söylenmiştir. Padişah bunu yaparken asla direnmemiştir. Zira ölümün karşısında direnmek mümkün değildir.

8.2.3. Şîr

Aslan, bir av yakaladığında avın kaçma şansının olmaması gibi insanların da aslana benzeyen ölümden kaçması mümkün değildir:

Cihân sayd-ı ser-pençeñ olursa Şeyhî
Ecel şîrinüñ bir şikârına degmez (s. 168, G. LXXXV/7)

[Ey Şeyhî! Dünya senin pençenin avı olsa (bile) ecel aslanının bir avına karşılık gelmez.]

Kişinin bir hamlesinde tüm dünya ayaklarına seriliyor olsa bile, ölümün karşısında o da âciz kalacaktır. Şâir, bunu avcılıkla bağdaştırmış ve kendisi dünyayı avlasa bile bir aslan gibi olan ölümle yarışamayacağını söylemiştir.

8.2.4. Tavk

Tavk, “gerdanlık, tasma, halka”⁸¹⁵ gibi anlamlara gelir. Ölüm, insanların boynuna takılmış bir halka, bir boyunduruk gibidir:

Hükm-i ezel bigi kalemüñ hâkimü’l-‘ibâd
Tavk-ı ecel bigi kılıcuñ mâlikü’r-rikâb (s. 51, K. XII/27)

[Senin kalemin ezelin hükmü gibi kullara hâkim, kılıcın (ise) ecel halkası gibi boyunların sahibidir.]

Padişahın hükmünün ve kılıcının çok güçlü olduğu anlatılmıştır. Padişahın kılıcı tıpkı kendisinden kaçmak mümkün olmayan ve insanların boynuna bir halka misali geçirilmiş olan ölüm gibidir.

8.2.5. Yil

Ecel, önüne gelen her şeyi sürükleyen bir rüzgâr gibidir ve ondan kaçış yoktur:

İRse fenâ nidâsı çi sultân çi fakîr
Esse ecel yili çi za‘îf ü çi pehlevân (s. 101, Mus. VI/1-8)

[Yokluk sesi ulaşırsa ne sultan ne fakir (ayırt eder); ecel rüzgârı esse, ne güçsüz ne de yiğit dinlemez.]

⁸¹⁵ <http://lugatim.com/s/tavk> (Son erişim: 26.04.2018, 15:53)

Ölüm zengin fakir ayırt etmeden herkesin başına gelecek bir gerçektir. Bunun açık bir ifadesi “Her can ölümü tadacaktır.”⁸¹⁶ ayetidir. Şâir bu gerçeğin ışığında ölümü, önünde durulmaz bir rüzgâr gibi tasavvur etmiştir.



⁸¹⁶ Kur’ân-ı Kerîm, Ankebût, 57.

SONUÇ

Bir makalesinde⁸¹⁷ mesleklerin, şâirin şiir dünyasına etki ettiğini savunan Mustafa İsen, çalışmanın çıkış noktalarından birini oluşturmuştur. İsen, makalesinde hekim şâirlerin Şifâyî, katip şâirlerin Kâtibî, şekercilerin Kandî gibi mahlasları almasını, mesleklerin mahlas seçiminde etkili olduğu şeklinde yorumlamıştır. İsen, çeşitli tezkirelerden de örnekler vermiştir. Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Edirneli Emrî'yi anlattığı bölümde onun 'muhasiplik yaparak geçimini sağladığı için şiirlerinin lirik olmadığı' şeklindeki görüşünü aktarır. Sehi Bey'den örnek verirken de cânbâzlık yaparak geçimini sağlayan Süvârî'nin aşağıdaki beytini aktardığını söyler ve buradaki benzetmelerin ve kullanılan kelimelerin meslek etkisiyle söylendiğini savunur: "Halka-i zülfünde cân u dil muallaklar döner/ Birbirine karşı oynar san iki cânbâzdur".⁸¹⁸ Yine okçuluğuyla meşhur Garîbî'nin anlatıldığı kısımda verilen beyti aktarır ve benzetmelerin gündelik hayattan seçilmesi zaruriyetine işaret eder: "Tîr-i âhumdan sakın kim kâmetüm yây eyledün/ Gâfil olma dostum tîr-i kemânımdan benüm".⁸¹⁹

Bu bilgiler ışığında yola çıkarak Şeyhî'nin divanında yer verdiği tıbbî unsurları tespit etmiş bulunuyoruz. Şeyhî'nin divanına da yukarıdaki nazarla bakıldığında benzer şeyler söylenebilir. Çalışmamızda ulaştığımız sonuçları şu şekilde maddeleştirmek mümkündür:

- Osmanlı Devleti'nin ilk reisü'l-etibbâsı olan ve döneminde şâiriliğinin yanında hekimliğiyle de ünlenen Şeyhî, şiirlerindeki benzetmeleri kurarken tıbbî unsurlardan çokça yararlanmış. Sevgilinin kirpiklerinden söz açıldığında akla ok, kılıç ve hançer gibi kesici aletler gelirken, Şeyhî'nin şiirinde bu neştere dönüşür. Şâir, tıbbî bilgileri bazen beytin içerisine gizlemiş bazen de doğrudan aktarmıştır. Onun divanından, ünlü tıp eserlerinin ismi ve yazarı çıkarılabileceği gibi yılan etinden panzehir üretildiği de öğrenilebilir.
- Şâir, tıpla ilgili kelimeleri kullanırken bunlara genel bir gözle yaklaşmamış, çeşitlerine ve ayrıntılarına yer vermiştir. Söz gelişi sürme ya da kuhl kelimelerinin yanında sürme-i 'ayân, sürme-i cevâhir, kuhl-i cilâ gibi sürme çeşitlerini de zikretmiştir.

⁸¹⁷ Mustafa İsen, "Tezkirelerin Işığında Divan Edebiyatına Bakışlar: Divan Şairlerinin Mesleki Konumları", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, hzl. Mehmet Kalpaklı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 310-314.

⁸¹⁸ Mustafa İsen, a.g.m., s. 313.

⁸¹⁹ Mustafa İsen, a.g.m., s. 313.

- Şâir, tıbbın yalnızca hastalık ve ilaç kısmından bahsetmekle yetinmemiş, tıbbın temeli olarak kabul edilen anâsır-ı erbaaya divanında genişçe yer vermiştir. Beyitlerinde bazen unsurların dördünü birlikte zikretmiş bazen de bir kısmına yer vermiştir.
- Şeyhî'nin şiirleri de klasik Türk şiirinin genelinde olduğu gibi güzelin vasfında yazılmıştır. Bu sebeple Şeyhî, şiirde güzellik unsuru olarak ele alınan organ isimlerine, divanında çokça yer vermiştir. Onun divanında ahlât-ı erba'adan olan balgama, duyulara ve tıbbın edebî esere malzeme olamayacak taraflarına rastlanmaz. Elbette şâir Şeyhî, manzum ya da mensur bir tıp kitabı yazsa, tıbbî terimlerin pek çoğuna fazlasıyla yer verirdi. Ancak divanında, yalnızca şiirin dünyasına uyarlayabileceği tıbbî unsurları dil malzemesi olarak kullanmıştır.
- Klasik Türk şiirinin genel bir özelliği olan doktorlardan şikâyet etme mevzusuna Şeyhî Dîvânı'nda pek rastlanmaz. Bu durum onun hekim oluşuyla bağlantılı olmalıdır.
- Şeyhî, Arapça'nın bilim dili olmasının etkisiyle hastalık isimlerinin Türkçelerine genellikle yer vermemiş, bunların yabancı karşılıklarını tercih etmiştir. Bu bağlamda yürek oynaması yerine hafakan, sarılık yerine yarakanı kullanmıştır.
- Şâir, bunun yanında eski Türkçe kelimelere de divanında fazlaca yer vermiştir. Bunlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir: ağıllanmak, aldamak, aparmak, assı, ayıtmak, bay, belek, bilü, çeri, devşürmek, dek durmak, durukmak, eğin, emsem, enek, erürmek, gönilmek, görklü, ıs, ikende, iley, kağırmak, kakımak, niçeme, nişe, oran, öküş, sayru, sınıuk, sormak, suvarmak, tamu, tapu, toy, uçmak, uğru, üzilmek, yacanmak, yasanmak, yuhu.
- Divanda “El için ağlayan gözden olur.”, “Garip kör gibidir.”, “Tok açın hâinden anlamaz.” gibi atasözlerinin yanında ağzı dili bağlanmak, ağzı süt kokmak, baş açmak, başına toprak saçmak, ciğeri pâre pâre olmak, diş bilemek, kan içmek, kulak urmak, oda yanmak, yele vermek, yüreği yarılmak, yüz urmak gibi pek çok deyimde de yer verilmiştir.
- Klasik Türk şiirinin hayal dünyasında başka anlamlara da gelebilecek olan cevâb, emsem, hokka, seher, sevdâ ve şarâb gibi kelimelerin Şeyhî Dîvânı'nda tıbbî birer karşılığı vardır. Bir soruya verilen karşılık demek olan cevâb, aynı zamanda tıpta kullanılan bir ilacın (cev-âb: arpa suyu) adıdır. Güneş doğmadan önceki vakit anlamına gelen seher kelimesi, uykusuzluk hastalığını da

karşılmaktadır. Bu gibi örneklerin varlığı, kelimeler değerlendirilirken tıbbî anlamlarının da göz önünde tutulması gerekliliğini doğurmaktadır.

Tüm bu veriler şâirin mesleğinin etkisiyle şiirinde tıpla ilgili unsurlara genişçe yer verdiğinin bir delilidir. Bu çalışma, ileride yapılacak detaylı araştırmalara ve değerlendirmelere malzeme olmayı amaçlamaktadır. İncelemenin konusu tıbbî unsurlar olsa da Şeyhî'nin divanı onun geniş bir bilgi birikimine sahip olduğunu ve iyi bir eğitim gördüğünü ispatlamaktadır.

Eseri, meydana geldiği devir içinde, o devrin tıbbî bilgileri ışığında ele aldık. Böylece Klâsik Edebiyatın tıp konusundan da ziyadesiyle beslendiği ve mesleklerin, şâirlerin hayal dünyasına etki ettiği sonucuna vardık.



ATASÖZLERİ, DEYİMLER ve DEYİŞLER SÖZLÜĞÜ

a

âb olmak: çok utanmak, âb şoden.

‘adem olmak: yok olmak, ölmek.

‘âfiyet bulmak: iyileşmek, sağalmak, onmak.

ağızda olmak: ağızdan ağza dolaşmak, bir söz herkes arasında söylenilmek.

ağzı dili bağlanmak: herhangi bir sebeple konuşamaz olmak.

ağzı süt kokmak: çok genç ve toy olmak.

‘aklı başa dirşürmek: aklını başına toplamak.

ayağa düşmek: olduğu yere yıkılmak.

ayak (kadem) basmak: azmetmek, ikdam etmek, ısrar etmek, ayak diremek.

ayak (kadem) urmak: yapmaya girişmek.

b

bağrını oda urmak: bk. ciğerini yakmak.

bâda virmek: heder etmek, heba etmek, mahvetmek.

baş açmak: tasavvuf ehli kişilerin olmasını istedikleri duada, acziyetin

ifadesi olarak taçlarını çıkararak başları açık bir şekilde Allah’a yalvarması.

baş çekmek: karşı gelmek, isyan etmek, itaatsizlik etmek, serkeşlik etmek.

baş oynamak: hayatını tehlikeye koymak, canını feda etmekten çekinmemek.

baş urmak: baş eğmek, saygı ile eğilmek.

baş üzre yürüme: baş üzre gelmek, saygı ile eğilmek.

başı (canı) ele almak: kelleyi koltuğuna almak, ölümü göze aldirmek.

başına gün doğmak: birine gün doğmak, eline büyük bir fırsat geçmek.

başına kara gün uğratmak: kötü bir olayla karşılaşmak, felakete uğramak.

başına kıyamet koparmak: felakete uğratmak.

başına toprak saçmak: başına toprak koymak, ölümünü istemek.

başını ortaya koymak: bir işe girişirken ölümü göze almak.

baştan ayağa: tamâmen, tamâmıyla, baştan aşağı, serâpâ.

baş u cân terkin urmak: ölmek.

bî-cân olmak: bk. baş u cân terkin urmak.

boğaza kadar kanda bulunmak: çok büyük bir günah işlemek, hata etmek.

boynuna salmak: kendisine bırakmak, uhdesine tevdi etmek.

boynunu bükmek: bir durumu bir işi ister istemez kabul etmek.

boyun tutmak: inkıyat etmek, itaat etmek, rıza göstermek.

c

cân fidâ kılmak: canını gözden çıkarmak, canına kıymak.

cân u başı fedâ kılmak: bk. cân fidâ kılmak.

cân u ser hâk eylemek: bk. cân fidâ kılmak.

cân virmek: 1. ölmek. 2. canlandırmak.

cânı terk itmek: bk. baş u cân terkin urmak.

canı/kanı/günahı boynuna olmak: ben karışmam, sorumluluk sana veya ona düşer anlamında kullanılan bir söz; ölümünün vebali boynuna olmak.

cânına kıymak: kendini öldürmek, intihar etmek.

cânını almak: öldürmek.

cân teslîm kılmak: bk. baş u cân terkin urmak.

ciğeri pâre pâre olmak: çok üzölmek.

ciğeri yanmak: çok acı ve sıkıntı çekmek, büyük bir acıya uğramak.

ciğerimin köşesi: “çok sevdiğim” anlamında bir sevgi sözü.

ciğerini delip geçmek: acıklı bir durum, kişiye dayanılmaz bir üzüntü vermek.

ciğerini yakmak: bir kimseye büyük bir acı çektirmek.

d

derisine sığmamak: heyecanının fazlalığından kabına sığmamak.

dil uzatmak: bir kimse veya bir şey için kötü söylemek.

dil(i) olmaya (kurusun): söz söyleyemez olsun! anlamında kullanılan bir ilenme sözü.

dile gelmek: evvelce söylemezken söylemeye başlamak

dili tutulmak: sevinç, korku, şaşkınlık vb. sebeplerle birdenbire söz söyleyemez olmak.

dilini tutmak: sonunu düşünmeden gelişigüzel konuşmaktan sakınmak

dillere kısas olmak: herkes tarafından konuşulur olmak, dillere destan olmak.

diş bilemek: kötölük yapmak ve oç almak için fırsat kollamak.

e

ecel yili esmek: bk. baş u cân terkin urmak.

el bağlamak: saygı ifâdesi olarak elleri kavuşmuş vaziyette durmak.

el çekmek: vazgeçmek, uğraşmamak.

el için ağlayan gözden olur: başkası için yapılacak fedakârlığın bir sınırı vardır.

el urmak: 1. alkışlamak. 2. el sürmek, dokunmak.

el yumak: vazgeçmek, el çekmek.

elden ağıza kalmak: başkasının eline bakar olmak, kimsesiz, malsız, mülksüz kalmak.

elden çıkmak: kaybedilmek.

elden ele geçmek: bir kimseden öbürüne, ondan da başkasına devredilmek.

eli bağlı gulâm olmak: “golı baağlı” (Türkmen Türkçesi), eli bağlı olmak, köle olmak.

eli ermek: vakit bulmak, fırsat, meydan bulmak, gücü yetmek.

eser kalmamak (birinden): bk. baş u cân terkin urmak.

f

fenâ nidâsı irmek: bk. baş u cân terkin urmak.

fenâ şarâbın sunmak: canını almak.

g

göz yummak: yüz çevirmek, el çekmek.

gözde uçmak: gözde tütme.

gözden bırakmak: gözden düşürmek.

gözden düşmek: bir kişi veya şey değerini yitirmek, rağbet görmemek.

gözden ırmak/uzaklaşmak: ayrılıp başka yere gitmek, görünmez olmak.

göze (çöpçe) görünmemek: değersiz olmak.

gözü rûşen olmak: hayırlı bir olayla karşılaşmak.

gözüne girmez olmak: gözünü hiçbir şey görmemek, bir şeye önem verip başka hiçbir şeyle ilgilenmemek.

gözünü açmak: dikkatli olmak, dikkat etmek.

gözünü yummamak: hiç uyumamak.

gûşda gûşvâr olmak: kulağına küpe olmak, başa gelen bir durumdan alınan dersi unutmamak.

h

helâk eylemek: öldürmek.

helâk kılmak: bk. helâk eylemek.

helâk olmak: bk. baş u cân terkin urmak.

i

iki yüzlü: özü sözü bir olmayan, kendisini olduğundan başka türlü gösteren, mürâf.

k

kalp sımak (kırmak): gönül kırmak, birini çok üzecek bir davranışta bulunmak.

kan dökmek: bir kimseyi yaralamak veya öldürmek.

kan içmek: 1. pek çok sıkıntı, azap, ızdırıp çekmek. 2. öldürmeye kastetmek.

kan kaşandırmak: korkudan kan işetmek.

kana susamak: belasını aramak.

kanı kaynamak: coşup yerinde duramamak.

kanına girmek: (birini) öldürmek veya öldürtmek, ölümüne sebep olmak; felâkete düşmesine veya ziyân olmasına sebep olmak, kandırmak.

kanlara garka varmak: kanda boğulacak hâle gelmek.

kan yutmak: pek çok sıkıntı, azap, ızdırıp çekmek.

kara toprag itmek: bk. helâk eylemek.

kasd-ı cân itmek: birini öldürmeye hazırlanmak.

kılı kırk yarmak: titiz ve ayrıntılı bir biçimde, önemle üstünde durmak.

koluna kuvvet: “yapacağın iş için Allah güç kuvvet versin!” anlamında temennî sözü.

kulağını bükmek: bir sorun karşısında dikkatli davranması için uyarıda bulunmak.

kulak urmak: kulak vermek, dinlemek, ehemmiyet vermek, kulak asmak.

n

ne yüzele: hiç utanmadan, sıkılmadan.

o

od bırakmak: ateş vermek, yakmak.

od gözlü: aç gözlü, tamahkâr.

od urmak: ateşlemek, ateş vermek.

oda atmak: ateşe atmak.

oda urmak: ateşe atmak, yakmak.

oda yanmak: ateşe yanmak, heder olmak, mahvolmak.

ö

ömr devri müntehî olmak: bk. baş u cân terkin urmak.

ömr hattına kalem çekmek: bk. helâk eylemek.

p

püşt-i pâ urmak: ayağıyla tepmek.

s

ser gitmek: bk. baş u cân terkin urmak.

sıhhat almak: bk. ‘âfiyet bulmak.

t

tâc-ı ser kılmak: başına taç etmek, çok değer vermek, ilgi göstermek.

takati tak olmak: takati kesilmek, gücü kalmamak.

teslîm-i cân kılmak: bk. baş u cân terkin urmak.

toprag olmak: bk. baş u cân terkin urmak.

toprak eylemek: bk. helâk eylemek.

y

yele varmak: heba olmak, havaya gitmek, boşa gitmek, zayi olmak, heder olmak.

yele virmek: bk. bâda virmek.

yüreği taşmak: yüreği kabarmak, içi sıkılmak, çok üzülme.

yüreği yarılmak: 1. yüreği parçalanmak, çok üzülme. 2. ölmek.

yüz çevirmek: yüz çevirmek, terketmek, iltifat etmemek, gösterdiği ilgiyi kesmek.

yüz döndermek: bk. yüz çevirmek.

yüz sürmek: aşırı sevgi göstermek için yere eğilmek.

yüz tutmak: yönelmek, teveccüh etmek, rağbet etmek, meyletmek.

yüz urmak: 1. baş vurmak, müracaat etmek. 2. yüz sürmek, secdeye kapanmak, yere kapanmak.

yüze yüz olmak: yüz yüze, karşı karşıya gelmek.

yüzünü toprağa sürmek: yüz sürmek, secdeye kapanmak, yere kapanmak.

yüzünü toprak eylemek: teslimiyet ve rıza gösterme tavrı.

yüzüstü: yüzükoyun.

yüz toprağa urmak: bk. yüz urmak.

KAYNAKÇA

ABDÜLAZİZ BEY, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, hzl. Kâzım Arısan, Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. bs., İstanbul 2002.

ABDÜLVEHHÂB BİN YÛSUF İBN-İ AHMED EL-MÂRDÂNÎ, *Kitâbu'l-Müntehab fi't-Tıb*, hzl. Ali Haydar Bayat, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları, İstanbul 2005.

ARSLAN SARMAN, Meryem, “Nâbî’ye Göre Tabip ve Tabâbet”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 6, Ocak 2015, s. 80-97.

ARTVİNLİ, Fatih, *Delilik, Siyaset ve Toplum Toptaşı Bimarhanesi (1873-1927)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2013.

ATASOY, Nurhan, *Hasbahçe Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, Aygaz, İstanbul 2002.

ATNUR, Gülhan, ‘Osmanlı Tıp Yazmaları İle Halk Hekimliğinde “Hafakan (Afakan)” ve Hâzâ ‘İlâc-ı Hafakân Adlı Kitap’, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 17, Bahar 2011, s. 48-62.

ÂŞIK ÇELEBİ, *Meşâirü’ş-Şu‘arâ (İnceleme-Metin)*, hzl. Filiz Kılıç, 3 C, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2010.

AVCI, Casim, “Kisrâ”, *TDVİA*, C. 26, Ankara 2002, s. 71-72.

AYAN, Hüseyin, “Fuzûlî’nin Hüsn ü Aşk (Sıhhat u Maraz)’ı”, *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 3, Konya 1997, s. 115-120.

AYKANAT, Timuçin, “Bir Şiiri Gösterebilimsel Açıdan Okumak Ya Da Şeyhî’nin Bir Gazelinin Semiotik Analizi”, *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, Volume 6 Issue 3, March 2013, p. 991-1008.

BAYAT, Ali Haydar, *Tıp Tarihi*, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, Genişletilmiş 3. bs., İstanbul 2016.

BAYRAM, Yavuz, “Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4 Fall 2007, s. 209-219.

BAYTOP, Turhan, Nebi Bozkurt, “Misk”, *TDVİA*, C. 30, Ankara 2005, s. 181-182.

BİLGE, Mustafa L., “Bahreyn”, C. 4, *TDVİA*, Ankara 1991, s. 492-495.

BİLMEN, Ömer Nasûhi, *Büyük İslam İlmihali*, Sadeleştiren: Mehmet Tâlu, Çelik Yayınevi, İstanbul 2014.

BİLTEKİN, Halit, “Şeyhî”, *TDVİA*, C. 39, Ankara 2010, s. 80-82.

BİLTEKİN, Halit, *Şeyhi Divanı: İnceleme, Tenkitli Metin, Dizin*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2003.

BOZKURT, Nebi, “Tesbih”, *TDVİA*, C. 40, Ankara 2011, s. 529-532.

BÜLBÜL, Tuncay, “Yûsuf Sinâneddîn Şeyhî”, <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=3622> (Son erişim: 25.08.2017, 19:28)

CELALEDDİN EL-HATTAB HIZIR B. ALİ KONYEVİ HACI PAŞA, *Müntehâb-ı Şifâ I: Giriş, Metin*, hzl. Zafer Önler, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1990.

ÇAĞBAYIR, Yaşar, *Arap Asıllı Türk Alfabesiyle Yazılmış Türkçenin Söz Varlığı Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.

ÇAĞRICI, Mustafa, “Cimrilik”, *TDVİA*, C. 8, Ankara 1993, s. 4-5.

ÇELEBİ, İlyas, “Lutuf”, *TDVİA*, C. 27, Ankara 2003, s. 239-241.

ÇELEBİ, İlyas, “Muska”, *TDVİA*, C. 31, Ankara 2006, s. 267-269.

DEMİRHAN ERDEMİR, Ayşegül, “Ahlât-ı Erbaa”, *TDVİA*, C. 2, Ankara 1989, s. 24.

DEMİRHAN ERDEMİR, Ayşegül, *Şifalı Bitkiler Doğal İlaçlarla Geleneksel Tedaviler*, Alfa Yayınları, İstanbul 2001.

DENİZ, Sabahat, *16. Yüzyıl Bazı Divân Şâirlerinin Türkçe Divânlarında Kozmik Unsurlar (Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî Beğ, Nev’î, Yahyâ Beğ)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1992.

DENİZ, Sebahat, ‘Boyacıoğlu’nun “Anâsır-ı Erbaa” Adlı Mesnevisi’, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 2*, İstanbul 2000, s. 161-182.

DENİZ, Sebahat, ‘Klasik Türk Şiirinde “Devr-i Kamer” Anlayışı’, *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Mücteba İlgürel’e Armağan, S. 19, İstanbul 2008, s. 149-178.

DERİN, F. Çetin, “Osmanlı Devleti’nin Siyasî Tarihi”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, s. 477-491.

DERVİŞ MUHAMMED BİN ŞEYH AHMED EL-ANKARAVİ, *Dürrü’l-Meknûn (Saklı İnciler) Giriş, Metin, Dizin, Tıpkıbasım*, hzl. Zuhal Kültürel, Aylin Koç, Palet Yayınları, Konya 2012.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Doğu Matbaası, Ankara 1970.

DİLMEN, İ. Necmi, “Önsöz”, *Şeyhi Divanı Tarama Sözlüğü ve Nusha Farkları*, Maarif Matbaası, İstanbul 1942.

DOĞAN, Şaban, “15. Yüzyıla Ait Bir Tıp Terimleri Sözlüğü: Terceme-i Akribâdîn'in İstilah Lügati”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/4 Summer, Harvard 2009, s. 250-316.

DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, “Cünun”, *TDVİA*, C. 8, Ankara 1993, s. 125-129.

EBU BEKR MUHAMMED BİN ZEKERİYYA er-RÂZÎ, *Tabibin Ahlâkı ve Bir Saatte Şifa Risaleleri*, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, İstanbul 2013.

EBÛ DÂVÛD SÜLEYMAN B. EŞ'AS B. ES-SİCİSTÂNÎ, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, 17 C., hzl. Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, Şamil Yayıncılık, İstanbul 2000.

ECE, Selami, *Klâsik Türk Edebiyatı Araştırma Yöntemleri (1-2)*, Eser Basım Yayınları, Erzurum 2015.

el-FÎRÛZÂBÂDÎ, *El-Okyânûsu'l-Basît Fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît, Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, 6 C., çev. Mütercim Âsım Efendi, hzl. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013.

ELMAS, Sevgi, Rahmî (Kırımlı, Mustafa) Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Dîvânının Tenkidli Metni, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 1997.

el-REİS EBU ALİ el HÜSEYİN İBN SİNA el-BUHARÎ, *İbn Sina'nın Küçük Tıp Kanunu = Kitab el-kânûn el-sağir fi't-tıbb*, hzl. H. Kadircan Keskinbora, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

ERDEM, Sargon, “Amber”, *TDVİA*, C. 3, Ankara 1991, s. 7-8.

ERDEM, Sargon, “Âmin”, *TDVİA*, C. 3, Ankara 1991, s. 62-63.

ERDEM, Sargon, “Buhur”, *TDVİA*, C. 6, Ankara 1992, s. 383-384.

ERDOĞAN, Mehtap, *Güzellik Unsurlarıyla Divan Şiirinde Sevgili*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013.

ERKAL, Mehmet, “Zekât”, *TDVİA*, C. 44, Ankara 2013, s. 197-207.

ERTÜRK, Mustafa, “Havz-ı Kevser”, *TDVİA*, C. 16, Ankara 1997, s. 546-549.

ERZİNCAN, Tuğba, “Mihrap”, *TDVİA*, C. 30, Ankara 2005, s. 30-37.

ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI HAZRETLERİ, *Marifetnâme*, hzl. Abdullah Aydın, Seda Yayınları, İstanbul 2014.

ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI, *Marifetname*, sadeleştiren: Turgut Ulusoy, 4 C., İbrahim Hakkı Camii ve Külliyesini Yaptırma ve Yaşatma Derneği, Erzurum Tarih: ?.

EYMEN FUÂD es-SEYYİD, “Nil”, *TDVİA*, C. 33, Ankara 2007, s. 122-123.

GÖLPINARLI, Abdülbâki, *Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1977.

GÜFTÂ, Hüseyin, *Divan Şiirinde İlim*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

GÜMÜŞALAN, Nermin, *15. ve 16. Yüzyıllarda Bursa'da Sağlık Hayatı*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı, Bursa 2015.

GÜVENÇ, Rahmi Oruç, *Türk Musikisi Tarihi ve Türk Tedavi Musikisi*, Metinler Matbaacılık, İstanbul T=?

HARMAN, Ömer Faruk, "Asâ", *TDVİA*, C. 3, Ankara 1991, s. 449-450.

HARMANCI, Meriç, "Kutlu Başlangıçtan Ebedî İstiratgaha: Türk Tasavvuf Edebiyatında Toprak Algısı", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 13, İstanbul 2014, s. 30.

HAYATİ ZADE Mustafa Feyzi Efendi, *Yabani Bitkilerin Tıbda İlâç Olarak Kullanılışları*, C. 2, hzl. Hadiye Tuncer, Tarım Bakanlığı Yayınları, Ankara 1974.

HEKİM BEREKET, *Tuhfe-i Mübarizi: Metin-Sözlük*, hzl. Binnur Erdağı Doğuer, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

<http://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Necm-suresi/4789/5-18-ayet-tefsiri> (Son erişim: 20.02.2018, 23:16)

<http://lugatim.com/> (Son erişim: 20.02.2018, 23:17)

<https://osmanli-devleti1299.tr.gg/1830-senesine-ait-gemi-isimleri.htm> (Son erişim: 20.02.2018, 23:18)

<http://www.geriatri.org.tr/pdf/3-BastonKullanimi.pdf> (Son erişim: 20.02.2018, 23:17)

<http://www.kamuseturki.com/%C3%A2k> (Son erişim: 26.04.2018, 20:25)

<http://www.tuba-aydin.com/psikolojik-hastaliklar/> (Son erişim: 20.02.2018, 23:18)

<https://www.vajehyab.com> (Son erişim: 26.04.2018, 14:10)

İBN-İ SÎNÂ, *El- Kânûn Fi't-Tıbb*, 5 C., çev. Esin Kâhya, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2014.

İBRAHİM HAKKI ERZURUMİ, *Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretlerinin Risaleleri : Kıyafetnâme, İhtilacnâme, Ta'birnâme, Tertibu'l-Ulûm, Ta'rifatu Akli'l-Mead, Tillo, Bitlis ve Hasankale Methiyeleri İbrahim Hakkı Hz. nin İki Tarih Manzumesi*, hzl. Mehmet Suat Demir, İbrahim Hakkı Hazretleri Cami Külliyesi Kültür Derneği, Erzurum 2004.

İSEN, Mustafa, "Tezkirelerin Işığında Divan Edebiyatına Bakışlar: Divan Şairlerinin Mesleki Konuları", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, hzl. Mehmet Kalpaklı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 310-314.

İSEN, Mustafa vd., *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, 8. bs., Grafiker Yayınları, Ankara 2014.

İSHÂK BİN MURÂD, *Edviye-i Müfrefde*, hzl. Mustafa Canpolat, Zafer Önler, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

İZ, Fahir, Günay Kut, “XV. Yüzyıl Türk Edebiyatına Toplu Bakış”, *Büyük Türk Klasikleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1985, 14 C., s. 105-108.

KALENDER, Ruhi, “Ruh Hastalıkları Tedavisinde Musiki”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 31, S. 1, 1990, s. 271-281.

KAPLAN, Mahmut, “Divan Şiirinde Ölüm Düşüncesi”, *Köprü*, Sayı: 76 (Güz 2001), s. 100-111.

KARA, Mehmet, *Türkmen Türkçesi Grameri*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2012.

KARLIĞA, Bekir, “Anâsır-ı Erbaa”, *TDVİA*, C. 3, Ankara 1991, s. 149-151.

KAVLU, Emine, *Fuzulî Dîvânı'nda 'Anâsır-ı Erba'â*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999.

KAYA GÖZLÜ, Emel, “Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Tıp Metinlerindeki İki Terim Üzerine Tespitler: Çignemek ve Çeynemek”, *Bilig Dergisi*, Sayı: 60, Kış 2012, s. 155-168.

KAYA, Mahmut, “İbn Zühr”, *TDVİA*, C. 20, Ankara 1999, s. 469-472.

KOÇU, Reşat Ekrem, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara 1967.

Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli, hzl. Hayrettin Karaman vd., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2014.

KURNAZ, Cemâl, Mustafa İsen, *Şeyhî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1990.

KURNAZ, Cemâl, *Divan Edebiyatı Yazıları*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.

LATÎFÎ, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)*, hzl. Rıdvan Canım, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2000.

MAHMUD ŞİRVANLI, *Kemaliyye (Giriş, İnceleme, Cümle Bilgisi, Metin, Sözlük)*, hzl. Muhammed Yelten, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1993.

MALİK B. ENES, *Muvatta' Tercemesi*, hzl. Abdullah Parlıyan, Konya Kitapçılık, Konya 2008.

MANSUR B. MUHAMMED B. AHMED, *Kitab-ı Teşrihü'l-Ebdan Min e't-Tıb*, çev. Esin Kâhya, Betül Bilgen, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2008.

MOLLAMEHMETOĞLU, Osman Zeki (çev.), *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, 6 C., Yunus Emre Yayınevi, İstanbul T=?

MUHAMMED B. MAHMUD ŞİRVANÎ, *Tuhfe-i Murâdî: İnceleme-Metin-Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

MUHAMMED B. MAHMÛD-I ŞİRVÂNÎ, *Mürşid [Göz Hastalıkları] İnceleme-Metin-Dizin-Sözlük*, hzl. Ali Haydar Bayat, Necdet Okumuş, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2004.

MUHAMMED FUAD ABDÛLBAKÎ, *El-Lü'lüü ve'l-Mercan Buharî ve Müslim'in İttifak Ettiği Hadisler*, çev. Harun Yıldırım, Sağlam Yayınevi, İstanbul 2013.

MÜTERCİM ÂSİM EFENDÎ, *Burhân-ı Katı*, hzl. Mürsel Öztürk, Derya Örs, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

NİDÂÎ, *Dürr-i Manzûm*, hzl. Ümran Ay, KOCAV Yayınları, İstanbul 2016.

NİZAMÎİ ARUZÎ, *Tıb İlmi ve Meşhur Hekimlerin Mahareti*, hzl. A. Süheyl Ünver, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1936.

OLGUN, Tahir, *Germiyan'lı Şeyhî ve Harnâme'si*, Yeşil Gireson Matbaası, Giresun 1949.

ONAY, Ahmet Talât, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, hzl. Cemal Kurnaz, H Yayınları, İstanbul 2009.

ÖZÇELİK, Sadettin (hzl.), *Kitâbü'l-Mühimmât: XV. Yüzyılda Yazılmış Bir Tıp Eseri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2001.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3 C., 3. bs., M.E.B. Yayınları 1983.

PALA, İskender, *Ansiklopedik Dîvan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2014.

PORMANN, Peter E., "Tıp", *TDVİA*, C. 41, Ankara 2012, s. 95-101.

REDHOUSE, Sir James W., *A Turkish and English lexicon: shewing in English the significations of the Turkish terms= Kitâbu Maâni-i Lehçe li-James Redhouse el-İncilizî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1978.

REMZİ, Hüseyin, *Tıbbı Nebevi Hz. Muhammed ve Tababet*, Sümer Kitabevi, İstanbul 1995.

SAÇAKLIZÂDE, *Tertibü'l-Ulûm*, çev. Zekeriya Pak, M. Akif Özdoğan, Ukde Kitaplığı, Kahramanmaraş 2009.

SAĞOL YÜKSEKKAYA, Gülден, "Türklerde Ölümün Algılanışı 'Ölmek' Karşılığı Kullanılan Kelimelerden Hareketle", *Uçmağa Varmak Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010.

SARAÇ, M. A. Yekta, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye*, 8. baskı, Gökkuşbe Yayınları, İstanbul 2014.

ŞAHİN, Mehmet Ünal, *Mü'min bin Mukbil Miftahü'n-Nur ve Hazainü's-Sürur (Dil Özellikleri, Metin, Söz Dizini)*, 2 C., İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Malatya 1994.

ŞAKİROĞLU, Mahmut H., "Haç", *TDVİA*, C. 14, Ankara 1996, s. 522-524.

ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, 9. bs, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014.

ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.

ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, 2 C., OSEDAM Yayınları, 1. bs., İstanbul 2017.

ŞEREFEDDİN SABUNCUOĞLU, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, hzl. İlder Uzel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2 C, Ankara 1992.

ŞEREFEDDİN SABUNCUOĞLU, *Cerrâh-nâme: İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, hzl. Serdar Yavuz, Kesit Yayınları, İstanbul 2013.

ŞEYHÎ, Yusuf Sinan, *Şeyhî'nin Harnâme'si*, hzl. Faruk Kadri Timurtaş, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1971.

ŞEYHÎ, *Kenzü'l-Menafi Fi Ahvali'l-Emzice Ve't-Tebayi Şeyhi'nin Kenzül-Menafi Tıp Risalesi*, çev. Ali Günhan, Kütahya Belediyesi Kültür Yayınları, Kütahya 2011.

TABÎB İBN-İ ŞERÎF, *Yâdigâr (15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı YÂDIGÂR-I İBN-İ ŞERÎF)*, C. 1, sadeleştirilen: Orhan Sakin, Yerküre Yayınları, İstanbul 2003.

TABÎB İBN-İ ŞERÎF, *Yâdigâr, 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf*, C. 2, hzl. M. Yahya Okutan vd., Yerküre Kitaplığı, İstanbul 2004.

TANYU, Hikmet, "Büyü", *TDVİA*, C. 6, Ankara 1992, s. 501-506.

TARLAN, Ali Nihad, *Şeyhî Divanı: Nüsha Farkları ve Tarama Sözlüğü*, Maarif Matbaası, İstanbul 1942.

TARLAN, Ali Nihad, *Şeyhî Divanı'nı Tetkik*, Akçağ Yayınları, 4. bs., Ankara 2004.

TARLAN, Ali Nihad, *Şeyhî Divanını Tetkik*, Sühulet Matbaası, İstanbul 1934.

TARLAN, Ali Nihat, *Ahmet Paşa Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1992.

TDK Büyük Türkçe Sözlük http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts (Son erişim: 20.02.2018, 23:19)

TDK Tarama Sözlüğü
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama (Son erişim:
20.02.2018, 23:19)

TDK Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&view=atasozleri (Son erişim:
20.02.2018, 23:20)

TERZİOĞLU, Arslan, “Bimâristan”, *TDVİA*, C. 6, Ankara 1992, s. 163-178.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, “Türkiye Edebiyatı”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1976, s. 414-464.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, *Şeyhî Hayatı ve Eserleri Eserlerinden Seçmeler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1968.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn'i: inceleme-metin*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1963.

TOPALOĞLU, Bekir, “Hay”, *TDVİA*, C. 16, Ankara 1997, s. 549-550.

TOPDEMİR, Hüseyin Gazi (hızl.), *İbn Sînâ Doğu'nun Sönmeyen Yıldızı*, Say Yayınları, İstanbul 2013.

TULUM, Mertol (hızl.), *XVII. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

TURABİ, Ahmet Hakkı, “Hekim Şuûrî Hasan Efendi ve Ta'dîlü'l-Emzice Adlı Eserinde Müzikle Tedavi Bölümü”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40 (2011/1), 153-166.

TÜMER, Günay, “Âhir Zaman”, *TDVİA*, C. 1, Ankara 1988, s. 542-543.

ULUDAĞ, Osman Şevki, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*, hızl. İlder Uzer, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

ULUDAĞ, Süleyman, “Aşk”, *TDVİA*, C. 4, Ankara 1991, s. 11-17.

ULUDAĞ, Süleyman, “Ayna”, *TDVİA*, C. 4, Ankara 1991, s. 260-262.

ULUDAĞ, Süleyman, “Bâyezîd-i Bistâmî”, *TDVİA*, C. 5, Ankara 1992, s. 238-241.

ULUDAĞ, Süleyman, *Bâyezîd-i Bistâmî Hayatı-Menkıbeleri-Fikirleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1994.

ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2012.

UNAT, Ekrem Kadri vd., *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

- UZUN, Mustafa, “Can”, *TDVİA*, C. 7, Ankara 1993, s. 138-139.
- UZUN, Mustafa, “Fırat”, *TDVİA*, C. 13, Ankara 1996, s. 33-34.
- UZUN, Mustafa, “Telmih”, *TDVİA*, C. 40, Ankara 2011, s. 408-409.
- YAHYA NEV'İ, *İlimlerin Özü (Netâyicü'l-Fünûn)*, hzl. Ömer Tolgay, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.
- YAVUZ, Kemal, “XV. Yüzyıl Anadolu Sahası Türk Edebiyatı”, *XIV.-XV. Yüzyıllar Türk Edebiyatı*, 2. bs., Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013, s. 86-90.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, “Zünnâr”, *TDVİA*, C. 44, Ankara 2013, s. 572-574.
- YAYLAGÜL, Özen, *Ebvâb-ı Şifâ Metin Dilbilimsel Bir İnceleme*, KÖKSAV Yayınları, Ankara 2010.
- YAZIR, Mahmud Bedreddin, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, II. Kısım, hzl. Uğur Derman, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1974.
- YENİTERZİ, Emine, “Ahmed-i Dâî'nin Vasiyyet-i Nûşirevân Adlı Mesnevisi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 19/Bahar, 2006, s. 1-25.
- YENİTERZİ, Emine, “Dîvan Şiirinde Sağlık ve Hastalıklarla İlgili Bazı Hususlar”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 4, 1998, s. 87-103.
- YILDIRIM, Ali, “‘Siyâh-bahâr’ Tamlamasının Bir Üslup Özelliği Olarak Divan Şiirinde Yer Alması”, *İlmî Araştırmalar Dergisi*, S. 23, 2007, s. 139-150.
- YILDIRIM, Nimet, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2006.
- YILDIRIM, Nuran, *14. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Hastalıklar, Hastaneler, Kurumlar Sağlık Yazıları-I*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.
- YILMAZ, Ozan, “‘Gelenekten Deyişe’ Klasik Türk ve Fars Edebiyatlarının Ortak İfade Biçimlerinden ‘Başa Toprak Saçmak’”, *TÜRÜK Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 2013, s. 336-350.
- YILMAZ, Ozan, “‘Toprak Başa, Baş Toprağa’ Tarihî Bir Türk Kargışının Klasik Türk Şiiri'ne Yansımaları’, *Millî Folklor*, Yıl: 26, S. 101, 2014, s. 171-181.
- ZAVOTÇU, Gencay, *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü (Kişiler-Hayvanlar-Bitkiler-Tabiat Güçleri-Kişileştirilmiş Varlık ve Kavramlar)*, Kesit Yayınları, İstanbul 2013.

ÖZ GEÇMİŞ

21 Temmuz 1992'de Kadıköy'de doğdu. 2006'da Pınarbaşı İlköğretim Okulu'ndan ve 2010'da Üsküdar Anadolu İmam Hatip Lisesi'nden mezun oldu. Aynı yıl Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü kazandı. 2014 yılında bu bölümden mezun oldu ve Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı bilim dalında yüksek lisans eğitimine başladı. Hâlen bu kuruma bağlı olarak çalışmalarını sürdürmektedir.

